

Henkilöhistoria ja varhaismoderni aika

Toimittaneet

JENNI LARES, RAISA MARIA TOIVO JA MARI VÄLIMÄKI

Henkilöhistoria ja varhaismoderni aika

Henkilöhistoria ja varhaismoderni aika

Toimittaneet

JENNI LARES, RAISA MARIA TOIVO JA MARI VÄLIMÄKI

Historiallisia Tutkimuksia 292

Teos on Suomen Historiallisen Seuran nimeämien asiantuntijoiden tarkastama.

SKS:n julkaisujen kokoelma kuuluu Unescon kansalliseen Maailman muisti -rekisteriin.

© 2024 Jenni Lares, Raisa Maria Toivo, Mari Välimäki ja SKS

Sarja-asu: Timo Numminen

Kannen toteutus: Eija Hukka

Kannen kuva: Albert Edelfelt 1884. Bellman soittaa luuttua Kustaa III:lle ja Kustaa Mauri Armfeltille Haagassa. Öljy kankaalle, 73,5 x 133 cm. Villa Gyllenberg / Signe ja Ane Gyllenbergin säätöön taidekokoelma. Kuvannut Matias Uusikylä.

Taitto: Sisko Honkala

EPUB: Tero Salmén

ISBN 978-951-858-882-8 (nid.)

ISBN 978-951-858-883-5 (EPUB)

ISBN 978-951-858-884-2 (PDF)

ISSN 0073-2559 (nid.)

ISSN 2670-3866 (verkkojulkaisut)

DOI <https://doi.org/10.21435/ht.292>

Teos on lisensoitu Creative Commons BY-NC-ND 4.0

International -lissensillä, ellei toisin mainita.

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>)

Teos on avoimesti saatavissa osoitteessa

<https://doi.org/10.21435/ht.292>

tai lukemalla tämä QR-koodi mobiililaitteella.

Hansaprint Oy, Turenki 2024

Sisällys

KIIITOKSET 7

JOHDANTO VARHAISMODERNIIN HENKILÖHISTORIAAN 9

Mari Välimäki, Jenni Lares, Tiina Miettinen ja Raisa Maria Toivo

I Varhaismodernin henkilöhistorian historia

ESIMERKKEJÄ JA OPETTAVASIA TARINOITA 37

Varhaismodernia koskeva biografinen kirjallisuus Suomessa ennen vuotta 1950

Tiina Miettinen

PITKIÄ LINJOJA JA UUDISTAMISMAHDOLLISUUKSIA 74

Varhaismodernia aikaa koskevat henkilöhistorialliset julkaisut Suomessa 1950–2020

Mari Välimäki

LUPA KUVITELLA 108

Varhaismodernin ajan naiset biografoissa 1700-luvulta 2000-luvulle

Tiina Miettinen

PIISPAT TUTKIMUKSEN KOHTEINA 140

Suurmieshistorian ytimessä

Mari Välimäki

II Henkilöhistoriallisia avauksia

ELÄMÄNKOKEMUS 177

Henkilön ja kokemuksen historia yhteistyössä

Raisa Maria Toivo

KUSTAVIAANISEN AJAN TÄDIT MODERNIN KYNNYKSELLÄ 209

Performatiivinen naiseus kahden ajan ihanteiden välissä

Tiina Miettinen

HENKILÖHISTORIAA SOMESSA 256

Jacobina Munsterhjelmin Twitter-tili yhteiskunnallisen vaikuttavuuden tekijänä

Tiina Miettinen

AKATEEMINEN PERHEYHTEISÖ YKSILÖN KOKEMUKSENA 260

Piispatar Anna Henriksdotter Kock

Mari Välimäki

MONIPUOLINEN ELÄMÄ 293

Kersantinleski ja krouvitar Gertrud Hansdotter oikeuden edessä

Jenni Lares

YKSI ELÄMÄ, MONTA TARINAA 333

Tulevaisuuden näkökulmia varhaismoderniin henkilöhistoriaan

Jenni Lares ja Mari Välimäki

Kirjoittajat 358

Abstract 359

Summary 360

Asiahakemisto 365

Henkilöhakemisto 367

Paikannimihakemisto 373

Kiitokset

Tämä kirja on lopputulos Henkilöhistoria varhaismodernin historian tutkimuksena -hankkeesta 2021–2024. Kiitämme Jalmari Finnen säätiötä sen rahoituksesta. Kiitämme myös Suomen Historiallisen Seuran julkaisuvaliokuntaa ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tiedekustantamoja teoksen hyväksymisestä Historiallisia Tutkimuksia -sarjaan, sekä anonyymejä vertaisarvioijia ja professori Johanna Ilmakunnasta erinomaisista ja hyödyllisistä kommenteista. Haluamme kiittää lämpimästi myös Signe ja Ane Gyllenbergin säätiötä siitä, että saamme käyttää säätiön omistuksessa olevaa Albert Edelfeltin maalausta teoksemme kansikuvana. Tampereen yliopiston historian oppiaineyhteisöä kiitämme tukevasta työympäristöstä ja toisiamme hedelmällisestä yhteistyöstä. Lisäksi haluamme kiittää FM Susan Kiiski-Seiskaria avusta kirjan viimeistelyssä ja toimitustyössä.

Tampereella ja Turussa Mikael Agricolan päivänä 9. huhtikuuta 2024
Jenni Lares, Tiina Miettinen, Raisa Maria Toivo ja Mari Välimäki

Johdanto varhaismoderniin henkilöhistoriaan

Mari Välimäki

 <https://orcid.org/0000-0003-2947-4675>

Jenni Lares

 <https://orcid.org/0000-0001-6636-9941>

Tiina Miettinen

 <https://orcid.org/0000-0002-6626-950X>

Raisa Maria Toivo

 <https://orcid.org/0000-0001-5042-3923>

Henkilöhistoriat ja elämäkerrat ovat valtavan suosittuja. Huomattava osa suurelle yleisölle tarjotusta historiakirjallisuudesta – niin tietokirjoista kuin tutkimuskirjallisuudestakin – rakentuu henkilötarinoille. Henkilöhistoria on viime vuosikymmeninä kiinnostanut tutkijoita paljon ja on puhuttu jopa biografisesta käännteestä. Tämä kiinnostus on johtanut myös metodologiseen ja teoreettiseen keskusteluun henkilöhistoriallisen tutkimuksen tekemisen tavoista. 2010-luvulla julkaistiin niin Suomessa kuin kansainvälisesti useita teoksia, joissa käsitellään henkilöhistoriallisen tutkimuksen historiaa, lähtökohtia, menetelmiä ja mahdollisia tulevaisuuksia.¹

Nämä teokset pohtivat kuitenkin pääasiassa modernin ja postmodernin ajan biografioita, ja ylipäätään voidaan sanoa, että henkilöhistorial-

¹ Ks. esimerkiksi Caine 2010; Marander-Eklund & Östman 2011; Hakosalo ym. (toim.) 2014; Possing 2014; de Haan & Renders 2014; Erla Hulda Halldórsdóttir ym. (toim.) 2016; Leskelä-Kärki 2017.

lista tutkimusta koskeva teoreettinen pohdinta on keskittynyt 1800- ja 1900-lukujen historian tutkimukseen. Samaan aikaan henkilöhistoria on ollut usein käytetty menetelmä myös varhaismoderniin aikakauteen (noin 1500–1800) keskittyvässä historian tutkimuksessa. 2020-luvun taitteessa omat elämäkertansa ovat saaneet esimerkiksi kuningattaren sisar Ebba Stenbock, lumikuningas Kustaa II Adolf, noitaäiti Malin Matsintytär, aatelismies Arvid Tawast sekä kustaviaani Johan Fredrik Aminoff. Lisäksi on kerrottu niin turkulaisista pyöveleistä, Martin Lutherin perhepiirin naisista kuin vaikutusvaltaisista barokin ajan pariisittarista.² Vaikka henkilöhistoriallinen menetelmä on paljon käytetty, ja sellaisena varsin pitkälle kehittynyt, sitä on pohdittu vanhempien aikojen osalta vähemmän. Juuri tähän tässä kirjassa pureudumme.

Kysymyksenasettelumme on kahtalainen: yhtäältä kysymme, mitä varhaismoderni aikakausi tuo henkilöhistorialliseen tutkimukseen, ja toisaalta, mitä erityistä henkilöhistoria voi paljastaa varhaismodernin ajan historiasta. Kysymykset koskevat siis aiheen ja lähestymistavan molemmansuuntaista yhteisvaikutusta toisiinsa. Ensimmäinen näistä tarkastelee henkilöhistorian historiaa, siis sitä, millaisia varhaismodernia aikaa koskevia henkilöhistorioita tähän asti on kirjoitettu, ja millaista kuvaa menneestä yhteiskunnasta se on tuottanut. Kirja tuo esiin perinteisen suurmieshistorian kirkonmiehiin keskittyneen perinteen, mutta nostaa esiin myös varhaisia naisten henkilöhistorioita, joita aikaisempi historiankirjoituksen historia ei ole pitänyt tärkeinä ja jotka siksi ovat monilta unohtuneet. Siinä missä suurmiehet edustivat julkista elämää, naisten elämäkerrat jätettiin yksityiseen. Aikanaan niillä on kuitenkin ollut sekä suosiota että vaikutusta perheen ja suvun perinteen ja identiteetin luojina, ja ne kertovat yhteiskunnasta, jossa perhe ja suku ovat olleet yhtä tärkeitä kuin hallinto ja julkiset instituutiot. Nykyään 1600- ja 1700-lukujen sukuarkistojen ja varhaisten julkaisujen naisten tarinoiden muistaminen voi auttaa ymmärtämään esimerkiksi tämänhetkistä biofiktoiden ja naisten elämäkertakokoelmien suosiota.

2 Viime vuosina varhaismodernina aikana eläneitä henkilöitä käsitelleitä kirjauutuuksia Suomessa ovat muun muassa Mikkola 2019; Peake & Rosenberg 2019; Bäckström 2020; Lamberg 2019; Toropainen 2020; Lahtinen 2021; Koskinen 2022; Wolff 2023.

Toinen alakysymys tarkastelee henkilöhistorian nykyisiä ja mahdollisesti tulevia suuntauksia: millaista kuvaa uuden ajan alun yhteiskunnasta tällä hetkellä tarvittaisiin ja mikä siinä nyt kiinnostaa. Se, mitä ihmiset joukkona pitävät kiinnostavana – toisin sanoen yhteiskunnallinen tiedontarve – muuttuu koko ajan. Varhaismodernia aikaa koskevaan historian tutkimukseen ovat vaikuttaneet viime vuosikymmeninä samat yleiset trendit kuin henkilöhistorialliseen tutkimukseen. Näitä ovat niin sanotut uudet tarinat kuten sukupuolten, perheen, perheen taloushistorian, tunteiden ja aistien, eletyn uskon ja kokemuksen historia.³ Tähän alakysymykseen vastaamme kokeilemalla itse uutta luovia näkökulmia ja lähestymistapoja. Millaista yhteiskuntahistoriaa syntyisi, jos tutkisimme esimerkiksi yksilöä perheen luoja ja perheen talouden pyörittäjänä? Mitä vaimot kertovat miehistään ja miehet vaimoistaan? Millaisia naiseuden ja mieheyden kirjoja tai yhdistelmiä 1700- ja 1800-lukujen naisten voi nähdä itselleen luoneen ja mitä se kertoo yhteiskunnasta, jossa he elivät? Mitä erilaista tulee esiin, jos noitien henkilötarinoita lähestyykin joko henkilökohtaisina tai yhteisöllisinä kokemuksina? Kirjan toisessa osassa tuomme esiin varhaismodernia aikaa koskevan henkilöhistorian tämänhetkisiä ja tulevaan tutkimukseen suuntautuvia käsitteellisiä, teoreettisia ja lähdepohjan luomia haasteita. Osoitamme, kuinka monipuolisen lähdeaineiston hallinta on oleellista uuden ajan alkua käsittelevälle henkilöhistorialle, ja miten uudet näkökulmat työn ja kokemuksen historiaan auttavat avaamaan myös aiemmin tunnettuja aineistoja ja henkilötarinoita.

Varhaismodernina aikana eläneet henkilöt ovat usein myös populaarien julkaisujen aiheina. Viime aikoina kansainvälisessä tutkimuksessa on katsottu tarpeelliseksi erotella toisistaan akateeminen ja populaari elämäkerta- tai biografiatutkimus. Jotkut historioitsijat ovat halunneet tehdä selkeän eron tieteellisen historian tutkimuksen metodologiaan pohjaavien tutkimusten ja muiden välillä.⁴ Myös Suomessa on viime vuosina keskusteltu elämäkertatutkimuksesta, sen eri julkaisutavoista sekä tutkimuksen etiikasta erityisesti toimittaja Maria Petterssonin

3 Kietäväinen-Sirén 2015; Katajala-Peltomaa & Toivo 2021; Miettinen & Toivo (toim.) 2021; Katajala-Peltomaa & Toivo 2022; Ruñesson 2021; Wolff 2023.

4 De Haan & Renders 2014.

Historian jännät naiset -teoksiin liittyen.⁵ Tässä teoksessa tulee esiin se, että etenkin varhaismodernia aikaa käsittelevässä henkilöhistoriallisessa tutkimuksessa populaarin ja akateemisen tutkimuksen raja-aidat ovat aina olleet matalalla.⁶ Tästä syystä pohdimme myös, voisiko julkaisemisen tapojen leikkauspinnassa syntyä uusia metodologisia oivalluksia.

Varhaismoderni ja henkilöhistoria – mitä ne ovat?

Keskitymme tässä teoksessa varhaismodernia aikaa koskevaan suomalaiseen⁷ henkilöhistorialliseen tutkimukseen. Tarkastelemme teoksessa lähinnä historiallisia elämäkertoja, jotka ovat jonkun toisen kirjoittamia teoksia menneisyydessä eläneistä henkilöistä, ja jätämme tarkastelun ulkopuolelle omaelämäkerrat. Aikajänne ulottuu keskiajan ja varhaismodernin ajan taitteesta tuotetuista pappismatrikkeleista 2020-luvulla julkaistuihin henkilöhistoriallisiin teoksiin.

Varhaismodernilla tarkoitamme aikaväliä noin 1500-luvun alkupuolelta 1800-luvun alkuun. Aikarajauksen tekeminen ei ole yksiselitteistä, sillä sekä keskiajan päättyminen että modernin ajan alkaminen Pohjois-Euroopassa ja tarkemmin nykyisen Suomen alueella voidaan määrittellä eri tavoin. Prosessi myös alkoi eri aikaan eri alueilla.⁸

Ajanjakson nimittäminen *varhaismoderniksi* tai *uuden ajan aluksi* perustuu ajatukseen siitä, että aikakaudella luotiin pohja modernille ajalle. Tämä johtaa monesti varhaismodernin aikakauden tarkasteluun lopputuloksen näkökulmasta, johdantona tai esivaiheena modernille ja post-modernille yhteiskunnalle. Tämä näkökulma ei kuitenkaan tee oikeutta kaikille aikakauden ilmiöille tai edistä niiden tarkastelua oman aikansa

5 Pettersson 2020 & 2022; Sjö 2021; Lahtinen 2023.

6 Erityisesti teoksen ensimmäisen osan luvut sekä Tiina Miettisen kirjoittama luku teoksen toisessa osassa.

7 Suomalaisella tarkoitamme tässä suomalaisten tai nykyisen Suomen alueella toimineiden tutkijoiden tai harrastajakirjoittajien laatimia varhaismodernia aikaa koskevia julkaisuja sekä Suomessa julkaistuja henkilöhistoriallisia teoksia. Ks. määritelmästä myös luku ”Pitkiä linjoja ja uudistamismahdollisuuksia: Varhaismodernia aikaa koskevat henkilöhistorialliset julkaisut Suomessa 1950–2020.”

8 Toivo & Miettinen 2021.

kontekstissa.⁹ Tässä teoksessa esitetään, että vastaava ajattelutapa on ulottunut myös biografioidiin. Historiallisen elämäkerran kohteeksi on monesti valikoitunut henkilöitä, joiden on koettu olleen aikaansa edellä. Nykyinen uuden ajan alun tutkimus korostaa kuitenkin aikakauden lomittuneisuutta, eriaikaisia ja eri ryhmille erilaisia kehityskulkuja ja pitkiä, jo keskiajalta lähteneitä muutoksia. Uuden ajan alku oli moniääninen ja moninainen aikakausi, myös tarkemmin rajattuna Suomen alueella. Aikakaudella ja sen suurten muutosten keskellä eli myös ainutkertaisia yksilöitä iloineen ja suruineen.¹⁰

Tutkijat ovat usein muistuttaneet, että termi *elämäkerta* eli *biografia* tulee kreikan kielestä ja sillä tarkoitetaan jonkun kirjoittamaa tarinaa toisen elämästä. Voidaan myös puhua historiallisesta elämäkerrasta tai biografiasta, jolloin kyseessä on elämäkerta, joka käsittelee mennyttä elämää eli henkilöä, jonka elämä on jo päättynyt.¹¹ Henkilöhistorian ja elämäkerran välistä eroa ovat pohtineet esimerkiksi Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila ja Heidi Kurvinen, joiden mukaan näitä termejä ja tutkimuksen teon tapoja on vaikea erottaa toisistaan. He arvelevat, että tutkijat ovat saattaneet haluta kutsua tutkimustaan mieluummin henkilölähtöiseksi historiaksi kuin elämäkerraksi, koska tutkijayhteisö arvostaa henkilöhistoriaa enemmän kuin elämäkertaa. He näkevät henkilöhistorian ja elämäkerran välillä myös eroja: henkilöhistoriallisessa tutkimuksessa kohdehenkilön kautta analysoidaan laajempia ilmiöitä, kun taas elämäkerrallisessa tutkimuksessa pääpaino on tutkimuksen kohdehenkilön ymmärtämisessä ja kontekstin kartoittaminen keino tähän.¹² Henkilöhistoria on siis Hakosalon, Jalagin, Junilan ja Kurvisen mukaan laajojen historiallisten ilmiöiden tarkastelua yksilön näkökulmasta ja elämäkerta yksilön elämän tarkastelua menneisyyden konteksteissa.

Myös Tieteen termipankki sekä Kielitoimiston sanakirja ovat määritelleet henkilöhistorialle keskeisiä termejä. Kummassakin elämäkerta ja biografia rinnastetaan toisiinsa, näkemyseroja on sen sijaan henkilö-

9 Toivo & Miettinen 2021, 7–23, erit. 11–14.

10 Toivo & Miettinen 2021, 7–23.

11 Leskelä-Kärki 2017, 9; Hakosalo ym. (toim.) 2014, 8.

12 Hakosalo ym. (toim.) 2014, 9.

historian merkityksestä. Tieteen termipankki ei määrittele henkilöhistoriaa erikseen, mutta se sisältyy elämäkerran määritelmään: ”Elämäkertakirjoitus eli biografia on historiantutkimuksen merkittävä osa-alue, jolle ovat ominaisia historiankirjoituksen yleiset ongelmat, kuten objektiivisuuden vaikeus, tosiasia-aineiston seulomisen ja valikoimisen kysymykset.”¹³ Henkilöhistoria siis luetaan elämäkertakirjallisuudeksi, jolla on omat tieteenalaan liittyvät metodologiset ja teoreettiset ominaisuutensa. Kielitoimiston sanakirjan mukaan henkilöhistoria puolestaan on jonkun merkkihenkilön tai merkkihenkilöiden historia.¹⁴

Teosta kirjoittaessamme emme pitäneet hyödyllisenä määrittää tai jakaa menneisyyden ihmisiä käsitteleviä teoksia sen mukaan, voidaanko teoksen kohdehenkilöä pitää merkittävänä tai ei. Henkilöhistoria, elämäkerta ja biografia merkitsevät hiukan eri asioita, mutta ne ovat selvästi päällekkäisiä ja lomittaisia henkilökeskeisen historian muotoja, jotka yhdessä muodostavat löyhän kokonaisuuden. Liian tarkka raja ei tekisi oikeutta tutkituille teoksille. Tässä teoksessa termeillä henkilöhistoria, elämäkerta ja biografia viitataan teoksiin, joissa menneisyyttä tarkastellaan (varhaismodernina aikana) eläneen henkilön tai eläneiden henkilöiden elämäntapahtumien näkökulmasta ja näitä tapahtumia aikakauteen kontekstoiden. Käytämme näitä termejä rinnakkain.

Varhaismodernia aikaa koskeva henkilöhistoriallinen tutkimus on jäänyt katveeseen suomalaisessa historiografiassa. Päiviö Tommilan 1980-luvulla kirjoittamassa yleisesityksessä *Suomen historiankirjoitus* aihetta on käsitelty hyvin lyhyesti genealogian tarkastelun yhteydessä. Sama trendi on jatkunut uuden ajan alun suomalaista ja pohjoismaista historiografiaa tarkastelevissa hankkeissa ja julkaisuissa 2010- ja 2020-luvuilla. Uusin esimerkki on Miia Kuhan ja Petri Karosen toimittama teos *Swedish and Finnish Historiographies of the Swedish Realm*, jossa tematiikkaa on käsitelty lyhyesti.¹⁵ Henkilöhistoria on kuitenkin pysynyt suosittuna genrenä sekä akateemisissa että populaareissa julkaisuissa, eivätkä näiden rajat ole aina selkeästi määriteltävissä. Tästä

13 Tieteen termipankki, hakusanat: elämäkerta, biografia.

14 Kielitoimiston sanakirja, hakusanat: elämäkerta, henkilöhistoria; ks. määrittelmistä myös Henritius 2023.

15 Tommila 1989; Kuha & Karonen (toim.) 2023; ks. myös *Historiallisen Aikakaustajan* teemanumero Suomi ja Ruotsi - tutkimus ja tulkinnat (2/2020) sekä *Pohjolan historiankirjoitus* -tiedeblogi.

syystä olemme tarkastelleet niin akateemisia kuin populaareja varhaismodernia aikaa koskevia henkilöhistoriallisia julkaisuja. Emme ole myöskään valikoineet tarkasteltavia teoksia julkaisufoorumin mukaan.

Henkilöhistorian suosio uuden ajan alun tutkimuksessa ei selity lähteillä, ainakaan enää silloin, kun suurmiehistä ja aatellisnaisista siirytään marginaaleihin tai niin sanottuihin tavallisiin ihmisiin. Heidän historiaansa saa pikemminkin liimata kasaan lukuisista eri lähteistä löytyvistä palasista kuin suurista kirjekokoelmista ja päiväkirjoista. Keskeisenä lähteenä saattaa olla esimerkiksi oikeustapaus, jonka kautta tutkitaan laajemmin aikakautta ja sen ilmiöitä.¹⁶ Lähteiden vähyys ja hajanaisuus, tutkimuksen tekeminen johtolankametodilla¹⁷ sekä aukojen täyttäminen kontekstoinnilla ei ole kuitenkaan vain uuden ajan alun henkilöhistorioihin liittyvä ongelma, vaan elämäkertatutkimuksen ominaisuus.

Varhaismodernia aikaa koskeva henkilöhistoriallisten lähteiden vähäisyys ja hajanaisuus liittyvät myös virallisen arkistolaitoksen syntyvaiheisiin 1800-luvulla. Arkistot eivät välttämättä edes ottaneet vastaan esimerkiksi naisiin, lapsiin ja vähemmistöihin liittyvää aineistoa, vaikka sitä olisi tarjottu. Sama koskee alempiin säätyihin kuuluneita ihmisiä. Kansalliset arkistolaitokset keskittyivät ensi sijassa tallentamaan valtiollista historiaa, jolloin korostuu omiana aikanaan vaikutusvaltaisissa asemissa olevien miesten tuottamat sotaan ja politiikkaan keskittyvät aineistot. Esimerkiksi naisten kirjeitä ja päiväkirjoja voitiin kelpuuttaa arkistoihin vain, jos ne sisälsivät valtiollisesti merkittäväksi katsottua sisältöä.¹⁸

Vaikka lähteitä on karkeasti yleistäen saatavilla sekä paremmin että monipuolisemmin nykyaikaa kohti tultaessa, monet vaiheet saattavat jäädä uudempienkin henkilöiden elämäntarinassa piiloon. Näiden vaiheiden esiin saamiseksi tarvitaan laajaa tuntemusta siitä sosiaalisesta ja historiallisesta ympäristöstä ja niistä yhteisöistä, joissa yksilö on elänyt.¹⁹ Henkilöhistoriaan ja erityisesti varhaismodernia aikaa koskeviin

16 Esim. Lappalainen 2014 & 2022; Lamberg 2019; Toivo 2008.

17 Termillä viitataan lähdeaineistossa esiintyvien yksityiskohtien ja tavanomaisten, monesti toistuvien asioiden havainnointiin. Ginzburg 2007; Peltonen 2014.

18 Vainio-Korhonen 2021, 146–161. Ks. myös Vainio-Korhonen 2008, 9–20.

19 Leskelä-Kärki 2012, 29–30, 40–41.

henkilöhistorioihin liittyikin oleellisena osana lähdeaineistojen fragmentaarisuus ja monipuolisuus. Tämän vuoksi tutkijalta vaaditaan usein laajaa tietämystä aikakaudelta säilyneiden lähteiden syntyproesseista sekä arkistointitavasta. On tiedettävä, mistä ja miten etsiä, jos tarvitsee esimerkiksi tietoa 1700-luvun suomalaisella maaseudulla eläneestä henkilöstä, joka ei jättänyt jälkeensä kirjeitä, päiväkirjoja tai muitakaan egodokumentteja. Lähteiden syntyprosessin tuntemus on myös suureksi eduksi, jotta tutkija voi arvioida lähteen kautta saatavaa tietoa ja asettaa sen kontekstiinsa.²⁰ Vaikka varhaismodernia aikaa käsittelevät henkilöhistoriat tulkitaan usein empiirisiksi, vaatii erilaisista lähderyhmistä koottavasta tiedoista yhtenäisen tulkinnan tuottaminen aina myös teoreettisia lähtökohtia.

Suomalaisista tutkijoista etenkin Maarit Leskelä-Kärki ja Heini Hakosalo ovat ansiokkaasti pohtineet henkilöhistorioiden roolia 1800- ja 1900-lukujen historian tutkimuksessa. Biografinen tutkimus, etenkin niin sanottujen tavallisten ihmisten tutkimus, siirtää huomion pelkistä rakenteista ja olosuhteista niissä eläneisiin ihmisiin, jotka kehittivät erilaisia strategioita selvitäkseen omassa ajassaan. Aiemmin eläneiden ihmisten kokemusta voidaan siten käyttää suurten kysymysten tutkimiseen, ja nämä kokemukset voivat tuottaa muutakin kuin mielenkiintoisia, suuria linjoja konkretisoivia yksityiskohtia tai esimerkkejä: täsmällisesti käsitteellistettynä menneiden ihmisten elämät voivat olla avuksi mikro- ja makrotasojen yhdistämisessä.²¹ Miten tämä muuttuu – tai muuttuuko se – kun siirrytään 1800-luvun tarkastelusta varhaismodernin yhteiskunnan ja ihmisen tarkasteluun? Siihen pyrimme vastaamaan tässä teoksessa.

Tutkimusperinne

Tarinoita merkittäväksi katsotuista henkilöistä on laadittu antiikin ajoista lähtien. Yksi tunnetuimpia kokoelmia lienee Plutarkhoksen (45–120 jaa.) *Kuuluisien miesten elämäkertoja*. Keskiajan pyhimystarinat

²⁰ Ks. esim. Lahtinen 2014, 309.

²¹ Erla Hulda Halldórsdóttir ym. (toim.) 2016; Hakosalo ym. (toim.) 2014; Leskelä-Kärki 2017.

jatkoivat esimerkillisten miesten ja naisten elämien kuvaamista. Myös kuninkaista ja ruhtinaista kirjoitettiin, ja keskiajan lopulla uushumanistit elvyttivät suurmieselämäkertojen tradition. Kuuluisien miesten lisäksi alettiin Euroopassa ja erityisesti Ranskassa laatia 1600-luvulta lähtien myös merkittävien naisten elämäkertoja.²² Nykymuotoinen, lähteisiin ja kriittiseen tarkasteluun perustuva henkilöhistoriankirjoituksen tapa syntyi 1700-luvulla. Sitä alettiin kuitenkin jo pian arvostella. Esimerkiksi 1800-luvulla yhdysvaltalainen historioitsija John Fiske, ranskalainen historioitsija Émile Durkheim sekä saksalainen historioitsija Karl Lamprecht halusivat korostaa menneisyyden suuria linjoja ja häivyttää yksilöiden toimintaa menneisyyden kulussa. Heidän ajatteluunsa vaikutti luonnontieteellinen tutkimus. Henkilöhistorian suosion hiipuminen jatkui 1900-luvun alussa, kun yhteisöön ja yhteiskunnallisiin rakenteisiin keskittyvät historiantutkimuksen koulukunnat vahvistuivat. Tutkijat käyttivät ahkerasti kvantitatiivisia tutkimusmenetelmiä, mitä tekninen kehitys helpotti. Kehitys ei koskenut ainoastaan historiantutkimusta, vaan myös kirjallisuudentutkimuksessa, sosiologiassa, filosofiassa ja kulttuurintutkimuksessa keskityttiin yksilön sijaan rakenteisiin ja yhteisöön.²³ Suomalainen historiantutkimuksen kenttä seurasi kansainvälisiä virtauksia ja henkilöhistoriallisen tutkimuksen suosio hiipui toisen maailmansodan jälkeen selvästi.²⁴

Henkilöhistoriallinen tutkimus alkoi jälleen kiinnostaa tutkijoita niin kansainvälisesti kuin Suomessakin 1960-luvulta lähtien. Henkilöhistorian uutta nousua olivat synnyttämässä mikrohistoria, uusi sotahistoria, sukupuolihistoria ja muistitietoon pohjautuva historia, jotka kaikki osaltaan korostivat yksittäisen ihmisen ja hänen elämänsä merkitystä. Samalla henkilöhistorioiden kohdehenkilöt muuttuivat. Kun aiemmin oli kirjoitettu pääasiassa menneisyyden merkkihenkilöistä, otettiin nyt tutkimuksen kohteiksi yhä useammin marginalisoituja tai unohdettuja ihmisiä.²⁵

22 Caine 2010, 8–9; Klinge 2003.

23 Caine 2010, 7–23; Hakosalo ym. (toim.) 2014, 10–11; Loriga 2014, 79–88; de Haan & Renders 2014.

24 Kettunen 2019, 282.

25 Österberg 1996, 324–328; Hakosalo ym. (toim.) 2014, 11–12; Renders, de Haan & Harmsma 2016, 3; Leskelä-Kärki & Sjö 2022, 51–54.

Henkilöhistoriaan vaikuttaneet uudet historialliset näkökulmat sekä metodologiset ja teoreettiset avaukset muuttivat myös varhaismodernin ajan tutkimusta.²⁶ Tutkimusalat kehittyivät rinta rinnan ja limittäin, sillä tutkimusta tehtiin usein henkilölähtöisesti. Henkilöhistoriallisen metodin käyttö aikakauden tutkimuksessa on varsin ymmärrettävää, sillä uuden ajan alusta säilyneet lähteet ovat usein varsin henkilösidonnaisia: politiikka, hallinto, valta ja omaisuus liittyivät kiinteästi yksilöiden toimintaan ja siksi myös näiden alojen historia usein henkilöityy kyseisiin ihmisiin. Ilmiö on nähtävissä paitsi erilaisissa suurmies- ja aatelishistorioissa,²⁷ myös monissa tutkimuksissa, jotka eivät ole tarkoituksellisesti määritelleet itseään henkilöhistorioiksi vaan esimerkiksi valtionkehityksen,²⁸ sukupuolittuneen vallan²⁹ ja toimijuuden,³⁰ kuluttamisen ja liike-elämän,³¹ tai tieteen ja kirkon historioiksi,³² mutta noudattavat henkilöhistoriallista metodologiaa tai esitystapaa.

Keskeisiä uuden polven varhaismodernia aikaa käsittelevän henkilöhistorian teoksia ovat esimerkiksi Natalie Zemon Davisin *Kolme naista, kolme elämää* ja Irma Sulkusen *Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700- ja 1800-luvulla*, joissa mikrohistorian ja naisten historian vaikutus näkyy selvästi.³³ Sulkusen teos sekä Davisin teoksen suomenkielinen laitos julkaistiin juuri ennen vuosituhannen vaihdetta. Tämä tuskin oli sattumaa, sillä vuosituhannen vaihteessa henkilöhistoriallisessa tutkimuksessa tapahtui merkittävä käänne, jota on sittemmin kutsuttu biografiseksi käänteeksi.

Joidenkin historiantutkijoiden mielestä puhe käänteestä on liioittelua, sillä historiantutkimuksen piirissä henkilöhistoriallista tutkimusta on tehty aina. Kuitenkin tutkijoiden parissa virinnyt kiinnostuksen kasvu henkilöhistoriallista tutkimusta kohtaan heijastaa laajemmin yhteis-

26 Toivo & Miettinen 2021, 14–15.

27 Tämä näkyy esimerkiksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kustantamissa *Biografisessa nimikirjassa* 1879–1883 ja sen seuraajassa *Kansallisbiografiassa*. Muita klassikkoja Korhonen 1953 ja modernimpia versioita esim. Lagerstam 2007, Vainio-Korhonen 2008 ja Lappalainen 2014.

28 Lappalainen 2005.

29 Lahtinen 2007; Toivo 2008; Vainio-Korhonen 2009.

30 Karonen & Hakanen (toim.) 2017; Wirta 2016.

31 Ijäs 2015.

32 Laasonen 1977; Laasonen 2009.

33 Davis 1997; Sulkunen 1999.

kuntatieteellisen ja humanistisen tutkimuksen tämänhetkistä ihmiskeskeistä ja etnografista painotusta.³⁴ Samoin se heijastelee 1980-luvulta lähtien mikrohistorian³⁵ niin sanottujen tavallisten ihmisten historian perinnettä – uudessa henkilöhistoriassa tavallisten ihmisten ei välttämättä edes tarvitse olla edustavia esimerkkejä jostakin ryhmästä, vaan heidän historioillaan voi olla merkitystä pelkästään heidän itsensä vuoksi.³⁶

Maarit Leskelä-Kärjen ja Karoliina Sjön mukaan henkilöhistorian tutkimuskenttä jakaantui 2010-luvulla. Pohjoismaiset tutkijat pohtivat ja edistivät elämäkerrallisen ja elämäkerronnan (engl. *life writing*) tutkimuksen laaja-alaisia, poikkitieteellisiä sekä tieteellis-taiteellisia metodeja. Elämäkerronnan käsitettä alettiin kehittää jo 1970-luvulla feminististen tutkijoiden parissa. Käsitteen avulla pyrittiin löytämään poikkitieteellisiä keinoja tavallisten, sorrettujen ja marginalisoitujen elämien ja kokemusten tutkimukseen. Elämäkerronta on termi, joka kuvaa monimuotoisia kirjoituksia elämästä ja sen eri vaiheista. Lisäksi sillä tarkoitetaan niitä erilaisia lähteitä ja materiaaleja, joista eletty elämä voidaan rakentaa. Elämäkerronaksi katsotaan siis esimerkiksi elämäkerrat, omaelämäkerrat, matkakertomukset, päiväkirjat, runot, valokuvat ja kirjeet: kaikki elämästä kertomisen muodot. Elämäkerronnan käsitteen kanssa samaan aikaan käytiin keskustelua siitä, miten biografiat/elämäkerrat ja autobiografiat/omaelämäkerrat olivat läheisesti kytköksissä toisiinsa. Näiden aiemmin erillisiksi miellettyjen kirjallisuuden lajien samankaltaisuus ja limittäisyys tehtiin näkyväksi. Lisäksi pohjoismaiset tutkijat suhtautuivat myönteisesti siihen, että henkilöhistorioita julkaisiin niin akateemiselle kuin populaarille yleisölle.³⁷

Hollantilaiset tutkijat Hans Renders ja Binne de Haan julkaisivat puolestaan 2010-luvulla toimitetun teoksen, jossa biografinen tutkimus

34 Leskelä-Kärki 2017, 12; Leskelä-Kärki sekä aiemmin myös Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila ja Heidi Kurvinen (Hakosalo ym. 2012, 375) viittaavat epäilystensä lähteenä Irma Sulkusen kommentaariin biografiasessiossa Historiantutkimuksen päivillä Helsingissä 2012; Leskelä-Kärki 2012, 28–32; Biografisesta käänteestä keskustellaan myös esimerkiksi *The American Historical Review* teemanumerossa 2009 (114:3) sekä *Journal of Interdisciplinary History* teemanumerossa 2010 (40:3). Laajemmasta pohjoismaisesta keskustelusta Erla Hulda Halldórsdóttir ym. 2016, 12–17.

35 Ginzburg 2007; Levi 1992; Sulkunen 1999; Peltonen 2008; Peltonen 2014.

36 Leskelä-Kärki 2017; Erla Hulda Halldórsdóttir ym. (toim.) 2016; Erla Hulda Halldórsdóttir 2016; Loriga 2014, 85–93; Sjö 2023.

37 Caine 2010, 66–84; Leskelä-Kärki & Sjö 2022, 53–55.

haluttiin palauttaa nimenomaan historiantutkimuksen kenttään ja ankkuroida siihen. He pitivät tärkeänä, että tehdään ero lähdetöskentelyyn ja historiantutkimuksesta tuttuihin metodeihin pohjautuvan elämäkertakirjallisuuden ja niin sanotun populaarin elämäkertakirjallisuuden välillä. Tällöin he myös kyseenalaistivat poikkitieteellisen elämäkerrallisen tutkimuksen ja erityisesti elämänkerronnallisen tutkimuksen.³⁸ Tutkijat siis jakautuivat koittaessaan määritellä biografia/elämäkertatutkimuksen metodologista ja teoreettista pohjaa.

Tutkijoiden 2010-luvulla käymä keskustelu biografisen/elämäkertatutkimuksen luonteesta kumpusi pääasiassa modernin ja postmodernin ajan tutkimuksesta, ja se alleviivaa tutkimusalan teoreettisen tarkastelun tarvetta.³⁹ Varhaismodernin ajan osalta henkilöhistoriallisen tutkimuksen metodologiaa on toistaiseksi pohdittu vähän. Uudet avaukset ovat liittyneet katseen kääntämiseen rakenteista yksilöihin ja erityisesti toimijuuteen. Suomessa Petri Karosen ja Marko Hakasen toimittamassa teoksessa *Personal Agency at the Swedish Age of Greatness 1560–1720* Ruotsin valtionrakennusprosessia tarkasteltiin henkilöiden toimijuuden ja kollektiivibiografian keinoin.⁴⁰ Samalla tavalla Kaarle Wirta on kääntänyt uuden ajan alun transatlanttista kauppaa käsittelevässä tutkimuksessaan näkökulman instituutioista ja rakenteista kauppiaisiin. Wirta on hyödyntänyt analyysissa toimijuuden käsitettä ja korostanut yksilöiden merkitystä verkostojen luojina ja ylläpitäjinä.⁴¹ Tässä teoksessa laajennamme keskustelua varhaismoderniin aikaan liittyvän henkilöhistoriallisen tutkimuksen metodologioista ja tuomme siihen uusia näkökulmia, joita esitellään teoksen toisessa osassa.

Perinteisesti elämäkerta on tarkoittanut henkilön elämänvaiheiden kuvaamista kehdosta hautaan. Genre on kuitenkin ollut muun historiantutkimuksen tavoin jatkuvan kehityksen kohteena 1900-luvun alusta lähtien ja erityisesti viimeisten vuosikymmenten aikana. Elämäkerta kirjoittamiseen ovat vaikuttaneet edellä esitettyjen seikkojen lisäksi muun

38 De Haan & Renders 2014, 1–3.

39 De Haan & Renders 2014 ja Renders, de Haan & Harmsma 2016; Lista keskeisistä alan jounaaleista, joissa tutkijat keskustelivat henkilöhistoriallisen tutkimuksen metodologiasta, Leskelä-Kärki & Sjö 2022, 58 alaviite 20.

40 Karonen & Hakanen 2017.

41 Wirta 2016.

muassa se, mikä on eri aikoina katsottu aiheelliseksi tai tarpeelliseksi sisällyttää elämäkertaan tai jättää siitä pois.⁴²

Elämäkertateoksia analysoivat ja kategorisoivat 1900-luvun viimeisinä vuosikymmeninä ja 2000-luvun alussa muun muassa Eva Österberg sekä Birgitte Possing. Österberg esitti vuonna 1996 elämäkertojen jakamista neljään kategoriaan: työelämäkertoihin, psykologisiin elämäkertoihin, eksistentiaalisiin elämäkertoihin sekä kollektiivielämäkertoihin.⁴³ Possingin 2000-luvun alussa tekemä jako oli hienosyisempi ja sisälsi kahdeksan kategoriaa, jotka olivat klassinen historiallinen biografia, eksistentiaalinen biografia, historiallinen biografia historiallisena prisma, historiallinen biografia kulttuurisena reflektiona, historiallinen elämä ja aika -biografia, historiallinen elämä-työ-aika -biografia, relationaalinen biografia sekä historiografinen biografia.⁴⁴ Voidaan katsoa, että Österbergin kolme ensimmäistä kategoriaa sisältyvät myös Possingin kategorioihin, mutta joukosta erottuu Österbergin neljäs kategoria, kollektiivielämäkerta.

Yksittäisten henkilöiden lisäksi historioitsijat ovat laatineet kollektiivielämäkertoja, jotka voidaan edelleen jakaa erilaisiin kategorioihin: ryhmäelämäkertoihin, universaaleihin elämäkertoihin sekä kansallisiin elämäkertoihin. Ryhmäelämäkerta käsittelee ihmisiä, jotka ovat kytköksissä toisiinsa perhe- tai sukulaissitein, he ovat ystäviä tai heitä yhdistää jokin toiminta tai aate. Kansallisia kollektiivielämäkertoja ovat esimerkiksi Suomessa julkaistut *Kansallinen elämäkerrasto*, *Kansallisgalleria* ja *Kansallisbiografia*. Universaaleiksi elämäkerroiksi puolestaan voidaan lukea esimerkiksi teokset, joihin on pyritty kokoamaan tietyn aikakauden merkittävät henkilöt.⁴⁵

Henkilöhistoriallisen tutkimuksen lähialoja ovat sekä prosopografisen tutkimus että mikrohistoria. Prosopografisessa tutkimuksessa on kyse tietyn ihmisryhmän elämänpolkujen mahdollisimman tarkasta selvittämisestä; tällöin yksilö toimii tietyn ryhmän edustajana. Prosopografisen tutkimus rinnastetaankin usein kollektiivibiografiaan, sillä tutkimuksen tavoitteena on löytää tutkimusjoukolle yhteisiä ja yleistettäviä

42 Caine 2010, 27–46.

43 Österberg 1996, 326.

44 Leskelä-Kärki 2012, 33–34. Possingin kategorisointien suomennokset Leskelä-Kärjen mukaan.

45 Caine 2010, 47–65; Hakosalo ym. (toim.) 2014, 17.

piirteitä. Mikrohistoriassa taas kyse on eron tekemisestä historiallisten tapahtumien mikro- ja makrotasoissa. Mikrohistorialliseen tutkimukseen liittyy keskeisenä myös niin sanotun johtolankametodin käyttö, jossa arkipäiväisiä ja näennäisesti merkityksettä lähteitä tai lähteissä mainittuja tietoja tai tekoja hyödynnetään tutkimuksessa.⁴⁶ Sekä prosopografiaa että mikrohistoriaa tekevät historioitsijat ovat halunneet korostaa omien alojensa eroa henkilöhistoriallisesta tutkimuksesta. On muistutettu, että prosopografiassa ei ole kiinnostuttu erityisistä yksilöistä, ryhmistä tai heidän elämänsä yhteen kietoutumisesta ja toisiinsa vaikuttamisesta, vaan siitä mikä ryhmässä on vallitsevaa.⁴⁷ Vaikka myös mikrohistoria ja henkilöhistoriallinen tai elämäkertatutkimus on haluttu erottaa toisistaan, on kuitenkin selvää, että 1970-luvulta lähtien kehitettyä mikrohistoriallista metodia on käytetty useissa henkilöhistoriallisiksi luonnehdituissa tutkimuksissa ja toisaalta mikrohistoriaa on tehty henkilöiden kautta. Jotkut tutkijat puhuvat Johanna Annolaa mukaillen jopa henkilölähtöisestä mikrohistoriasta.⁴⁸ Yleisesti voidaan sanoa, että henkilöhistoriallisen tutkimuksen historiografia ja metodologiset perinteet ovat läheisesti kytköksissä historia-alan yleiseen kehitykseen.

Teoksen esittely

Tämä teos on syntynyt Jalmari Finnen säätiön rahoittamassa Henkilöhistoria varhaismodernin historian tutkimuksena -hankkeessa neljän tutkijan yhteistyönä. Teoksemme ottaa osaa kansallisesti ja kansainvälisesti käytävään keskusteluun henkilöhistoriallisen tutkimuksen uudistamisesta sekä teoretisoinnista ja se jakautuu kahteen osaan. Teoksen ensimmäisessä osassa tarkastelemme henkilöhistorian perinnettä suomalaisen varhaismodernin historian tutkimuksessa. Toisessa osassa puolestaan pohdimme ja esittelemme uusia näkökulmia sekä menetelmiä varhaismodernina aikana eläneiden henkilöiden tutkimukseen.

46 Caine 2010, 24, 111–116; Peltonen 2014.

47 Caine 2010, 54; Uotila 2014, 31–35; Levi 2014, 67.

48 Annola 2022, 302–304; Järvenpää 2024, 27; Peltonen 2014; de Haan & Renders 2014.

Teoksen ensimmäisen osan muodostavat neljä lukua, jotka tarkastelevat varhaismodernia aikaa käsitteleviä henkilöhistorioita historiografisesti ja bibliometrisesti. Osan avaa Tiina Miettisen kirjoittama luku ”Esi-merkkejä ja opettavaisia tarinoita”, jossa hän tarkastelee biografioiden perinnettä uuden ajan alusta 1950-luvulle. Miettinen selvittää, miten ja milloin Suomen alueella alkoi kehittyä oma, Ruotsista erillinen henkilöhistoriallisen kirjoittamisen perinne, sekä ketkä varhaismodernin ajan ihmiset saivat omat biografiansa jo 1700-luvulla. Lisäksi Miettinen tarkastelee, millaisia historiallisia henkilöitä haluttiin valikoida biografioiden kohteeksi 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa. Luku osoittaa, kuinka kirkonmiehistä kirjoitettujen biografioiden perinne säilyi vahvana ja lähes muuttumattomana keskiajalta 1900-luvulle. Suomalaiset tutkijat eivät olleet kiinnostuneet hallitsijoista, vaan heidän sijastaan keskityttiin kirkollisiin johtohenkilöihin. Toinen merkittävä henkilöhistoriallinen ja jo uuden ajan alussa syntynyt traditio olivat suurelle yleisölle suunnatut biografiat. Näiden tekstien oli tarkoitus ohjata ja innostaa ihmisiä virallisemmän historiankirjoituksen pariin.

Mari Välimäki jatkaa luvussa ”Pitkiä linjoja ja uudistamismahdollisuuksia” henkilöhistorioiden historiografista tarkastelua 1950-luvulta 2020-luvun alkuun analysoimalla ajanjaksolla julkaistuja tekstejä bibliometrisesti. Välimäki osoittaa, että varhaismodernia aikaa koskeva henkilöhistoriallinen julkaiseminen noudattelee historian tutkimuksen yleisiä trendejä, jolloin julkaisumäärissä näkyy toisen maailmansodan jälkeinen kiinnostuksen hiipuminen henkilöhistoriallista tutkimusta kohtaan ja toisaalta 1990-luvun jälkipuoliskolla alkaneen biografisen käänteen vaikutus. Lisäksi tarkastelu osoittaa tietokantoihin liittyvät ongelmat kvantitatiivisen analyysin lähteinä. Luvussa Välimäki osoittaa myös, että papiston kiinnostavuus tutkimuksen kohdehenkilöinä jatkui 1990-luvulle asti. 1980-luvulta lähtien historian tutkimuksen piirissä tapahtuneet muutokset vaikuttivat myös siihen, että henkilöhistoriallisen tutkimuksen kohdehenkilöiden skaala laajeni.

Sekä Miettinen että Välimäki ovat sisällyttäneet tarkasteluunsa niin akateemisia kuin populaareja julkaisuja, sillä kuten henkilöhistorioista keskusteltaessa on todettu, henkilöhistorian kentällä populaarin ja

tieteellisen julkaisun raja-aidat ovat usein matalalla.⁴⁹ Näin on ollut erityisesti varhaismodernia aikaa käsittelevän henkilöhistoriallisen tutkimuksen kohdalla. Tästä syystä emme sulkeneet populaareja julkaisuja tutkimuksemme ulkopuolelle, vaan olemme tarkastelleet varhaismodernia aikaa koskevaa henkilöhistoriallisen julkaisemisen kenttää kokonaisuutena.

Tiina Miettinen ja Mari Välimäki jatkavat ja syventävät historiografista analyysia kahdessa ensimmäisessä luvussa tehtyjen keskeisten huomioiden pohjalta näitä seuraavissa luvuissa. Erityisesti henkilöhistoriallisen tutkimusperinteen matalat ja jopa hyvin häilyvät raja-aidat fiktiivisen, populaarin ja akateemisen julkaisemisen kentällä näkyvät Miettisen laatimassa luvussa ”Lupa kuvitella”. Siinä hän tarkastelee varhaismodernin ajan naisia biofiktivisissä julkaisuissa 1700-luvulta 2000-luvulle. Hän osoittaa biofiktion pitkän perinteen erityisesti uuden ajan alun naisiin keskittyvissä julkaisuissa sekä sen, miten biofiktion keinoin tuotettu tieto on vaikuttanut myös akateemisiksi luonnehdituissa henkilöhistoriallisissa julkaisuissa esitettyihin tulkintoihin varhaismodernin ajan naisten elämästä.

Välimäki taas pureutuu ”Piispat tutkimuksen kohteina” -luvussa tarkemmin uuden ajan alun piispojen elämäkertoihin. Piispat kuuluvat niihin kirkon piirissä toimineisiin miehiin, joista on Suomessa kirjoitettu vuosisadasta toiseen hallitsijoiden sijaan. Piispat ovat hiippakuntien johtajina toimineet suomalaisen henkilöhistorian tutkimuksen keskeisinä kohdehenkilöinä. Välimäki osoittaa, kuinka piispoja koskevassa henkilöhistoriallisessa tutkimuksessa on kuitenkin tehty valintoja, joita voidaan kutsua biografian politiikaksi:⁵⁰ toiset piispat ovat olleet suuremman kiinnostuksen kohteena kuin toiset. Välimäki osoittaa myös, että piispoista kirjoittaminen on noudattanut pitkälti samaa kaavaa ja mallia 1700-luvun lopulta 2000-luvulle. Uudistamiselle olisi siis paljon mahdollisuuksia.

Teoksen toinen osa on rakennettu ensimmäisessä osassa tehtyjen huomioiden pohjalta. Esittelemme siinä uusia lähestymistapoja varhaismodernia aikaa koskevaan henkilöhistorialliseen tutkimukseen. Uusien metodologisten ja teoreettisten lähestymistapojen etsiminen, löytämi-

49 De Haan & Renders 2014; Leskelä-Kärki & Sjö 2022, 53; Journalismin ja biografisen julkaisemisen yhteisistä juurista sekä biofiktivisen elämäkerran ja historiantutkimukseen perustuvan elämäkerran suhteesta Euroopassa ks. Renders 2014.

50 Hakosalo ym. (toim.) 2014, 16–18; ks. myös Leskelä-Kärki 2017, 15–17.

nen ja kokeileminen ottavat osaa käynnissä olevaan keskusteluun henkilöhistoriallisen tutkimuksen uudistamisesta sekä uusien historioiden mukanaan tuomien näkökulmien hyödyntämisestä varhaismodernia aikaa koskevassa henkilöhistoriallisessa tutkimuksessa.⁵¹

Lukuja sitovat yhteen myös sukupuolihistorialliset näkökulmat sekä kokemuksen historia. Teoksen kirjoittajat ovat aiemmissa tutkimuksissaan tarkastelleet varhaismoderneja yhteisöjä ja yksilöitä myös sukupuolihistorian näkökulmista. Näiden tutkimusten synnyttämää asiantunte-
musta on hyödynnetty lukujen kohdehenkilöiden elämän tarkastelussa. Niinpä teoksessamme näkyy vahvasti biografiseen käänteeseen vaikuttaneet niin sanotut uudet tarinat, erityisesti mikrohistoria, sukupuoli-
historia ja kokemuksen historia.⁵² Sukupuolihistoriallinen tarkastelu keskittyy tässäkin teoksessa kuitenkin pääasiassa naiseen, sillä naisia käsittelevät biografiat ovat edelleen henkilöhistoriallisen julkaisemisen vähemmistössä. Toisen osan luvuissa pohditaan myös tapoja kaivaa esiin henkilöhistorian eri puolia uuden ajan alun usein ei-henkilökohtaisista ja vähintään aukollisista lähdemateriaaleista.

Teoksen toinen osa koostuu neljästä luvusta, joissa kussakin tarkastellaan yhden tai useamman henkilön elämänpolkua varhaismodernina aikana. Osan aloittaa luku ”Elämäkokemus: henkilön ja kokemuksen historia yhteistyössä”, jossa Raisa Maria Toivo pohtii kokemuksen käsitteen hyödyllisyyttä henkilöhistorian tutkimuksessa. Toivo osoittaa, kuinka kokemuksen historian ja henkilöhistorian näkökulmia yhdistämällä voimme analysoida yksilön ja yhteisön suhdetta uudella tavalla. Osion toisessa luvussa Tiina Miettinen tarkastelee esimodernien naisten muistelua Jacobina Munsterhjelmin, Gustava von Platenin ja Ulrika Möllersvärdin kautta. Miettinen tuo luvussaan uusia näkökulmia kustaviaanisella ajalla syntyneiden ja varttuneiden, yksin elämänsä eläneiden aatelisnaisten elämäntarinoihin. Vaikka he ovat jättäneet jälkeensä egodokumentteja, eivät nämä lähteet kerro heidän koko elämäntarinaansa, ja esimerkiksi Jacobina Charlotta Munsterhjelmin esiteini-ikäisenä

51 Leskelä-Kärki & Sjö 2022; ks. historiantutkimukselle tyypillisen lähdetöskentelyn merkityksellisyydestä myös Caine 2010, 85–102.

52 Caine 2010, 105–111; Hakosalo ym. (toim.) 2014, 13–14; Erla Hulda Halldórsdóttir ym. (toim.) 2016, 17–21; Katajala-Peltomaa & Toivo 2021.

kirjoittama päiväkirja on värittänyt historiankirjoituksen kuvaa hänestä myös myöhemmän elämänkulun osalta. Gustava von Platenin ja Ulrika Möllersvärdin elämäntarinaa taas ovat muokanneet myöhemmät tulkinnat ja biofiktiiviset sepitelmät. Perehtymällä laajaan lähdeaineistoon voidaan heistäkin löytää uutta tietoa. Luku osoittaa, kuinka egodokumentit ja muistelmat valottavat vain pientä osaa tutkittavan henkilön elämästä ja viranomaisdokumentit avaavat siihen uusia näkökulmia, ja tarkastelee naisten todellisia ja muisteltuja elämäntarinoita erilaisten naisihanteiden performatiivisina esityksinä.

Mari Välimäki siirtää osion kolmannessa luvussa tarkastelun uuden ajan alun piispoista näiden vaimoihin ja tyttäriin. Näkökulman laajentaminen piispan viranhoidosta hänen puolisoonsa ja perheen lapsiin kertoo paitsi aiemmin vähälle huomiolle jääneiden papiston naisten elämästä myös laajemmin piispainstituution toiminnasta. Luvussa korostetaan naisten roolia piispan perheessä esimerkiksi toimeentulon hankinnassa. Piispan tehtävien hoitaminen olisi ollut hyvin vaikeaa ilman puolisoa. Kokemuksen ja perhehistorian metodien soveltaminen piispojen historian tarkastelussa tuo esiin uutta tietoa niin yksilöiden kuin yhteisöjen menneisyydestä. Toisen osion päättää Jenni Lareksen luku ”Monipuolinen elämä: Kersantinleski ja krouvitar Gertrud Hansdotter oikeuden edessä”, jossa Lares pohtii mikrohistorian ja henkilöhistorian yhtymäkohtia tarkastelemalla erästä 1600-luvulla elänyttä kersantinleskeä. Luvussa korostuu historiantutkimuksen lähdetyön vaativuus, lähteiden ristiin luennan tärkeys sekä eettiset valinnat, joita tutkija joutuu väistämättä tekemään.

Teoksen päättää Jenni Lareksen ja Mari Välimäen laatima loppuluku, jossa he palaavat johdannossa aloitettuihin keskusteluihin. Luvuissa esitettyjen tulosten pohjalta arvioidaan varhaismodernia aikaa koskevan henkilöhistoriallisen tutkimuksen tilaa Suomessa ja pohditaan henkilöhistoriallisen tutkimuksen mahdollisuuksia tulevaisuudessa.

Nimikäytännöistä

Varhaismodernilla ajalla ihmisten nimet eivät olleet samalla tavalla tarkkamuotoisia kuin nykyään. Useimmilla nimi koostui etunimestä ja

patronyymistä eli isännimestä (kuten Matsdotter, Matintytär) ja sukunimiä oli harvoilla. Ihmisen nimi myös muuttui sen mukaan, missä yhteydessä hän toimi. Koko perhe sai uuden sukunimen aateloitaessa tai kun nuori mies kirjautui yliopistoon, sai hän latinankielisen version nimestään. Esimerkiksi talonpoikaiskodista lähtöisin olleen Mikael Agricolan sukunimi tarkoittaa maanviljelijää. Piispa Johannes Terserus on 1600-luvulla esitellyt itsensä varhaismodernille ajalle kuvaavasti: ”Mit nampn är på Svenska Jöns Elofszon, på Latin heter iag Joannes Elai, därvid är iag christnad.”⁵³

Varhaismodernilla ajalla keskushallinto antoi ohjeet asiakirjojen laatimiseen. Kirjurit ja papit ohjeistettiin kirjaamaan suomenkielisten ihmisten nimet hallinnon kielellä eli ruotsiksi. Näin Matti Pekanpojasta saattoi tulla esimerkiksi Mats Persson. Suomenkieliset etunimet tulivat väestökirjanpitoon vasta 1800-luvun jälkipuoliskolla. Vuonna 1890 virallisessa almanakassa julkaistiin ensi kertaa ruotsinkieliset etunimet suomenkielisessä asussa.⁵⁴ Sitä ennen nimikäytännöt olivat asiakirjoissa kirjavia ja henkilöt itsekin saattoivat käyttää nimestään erilaisia ja erikielisiä muotoja eri yhteyksissä.⁵⁵ Fennomaanien keskuudessa nimien suomentamisesta käytiin vilkasta keskustelua 1840-luvulta alkaen. Taivoitteena oli päästä eroon ”muukalaisista” nimistä, ja kääntää ne suomeksi.⁵⁶ Tätä nimien suomentamisen traditiota jatkettiin 1900-luvulla.

Tässä teoksessa olemme käyttäneet suomenkielisiä nimiä niistä henkilöistä, joiden tiedämme olleen suomenkielisiä (esimerkiksi Agata Pekantytär). Sellaisista henkilöistä, joiden äidinkielen tiedämme olleen ruotsi, olemme käyttäneet ruotsinkielistä nimimuotoa (esim. Anna Henrikdotter Kock). Jos emme ole olleet varmoja henkilön äidinkielestä, olemme käyttäneet lähteissä annettua nimeä (esim. Gertrud Hansdotter tai Lars Larsson). Niistä henkilöistä, joista on laadittu elämäkerta *Kansallisbiografiaan*, olemme käyttäneet *Kansallisbiografian* nimimuotoja.

53 Holm 1906, 9.

54 Paikkala 2004, 168–170.

55 Ks. esim. Paikkala 1997, 19–24.

56 Paikkala 2004, 201–208, myös 170–200.

Olemme viitanneet henkilöihin tekstissä koko nimellä, sukunimellä tai etunimellä. Etunimellä henkilöön viittaaminen voi tuntua henkilökohtaiselta tai tuttavalliselta. Koska keskustelemme myös erilaisista henkilöhistorian genreistä, on niiden joukossa tyylejä, joissa kohdehenkilöön tutustutaan enemmän tai vähemmän henkilökohtaisella tasolla. Tämä on ollut erityisen tavallista biofiktioon nojaavissa esityksissä, joista Tiina Miettinen kertoo enemmän luvuissa ”Lupa kuvitella” ja ”Kustaviaanisen ajan tädit”. Myös tieteellisissä teksteissä on päädytty samaan tyylikeinon. Hurmoksellisten herätysliikkeiden alkuvaiheita käsitellessä kirjassaan Irma Sulkunen kirjoitti jopa omaa puolikastaan dialogista Liisa Eerikintyttären kanssa puhutellen tätä etunimeltä. Dialoginpuolikas ”kysyi” Liisalta ja vaati tätä ”vastaamaan” kuin henkilökohtaisesti Liisan tuntuneena – mutta Liisa ei voinut vastata eikä vahvistaa tuntemisen kokemusta, eivätkä lähteekään oikeastaan paljastaneet kuin Liisan ”varjokuvan”. Henkilökohtaisuus, jolla Sulkunen puhutteli Liisaa, oli siis tarkoitettu pohtimaan kriittisesti tutkijan ja tutkimuksen kohteen suhdetta historiallisen tiedon muodostamisessa.⁵⁷

Tieteellisen tekstin vaatimukset ja käytännöt elävät tieteen ihanteiden mukana: aina korostettu kohteesta irrottautuminen ei ole tarpeen eikä edes rehellistä. Olemme tuoneet esille tätä tyylin vaihtelua omassa tekstissämme – ja päätyneet välillä kutsumaan tutkimusten kohdehenkilöitä jopa aiemman kirjallisuuden käyttämällä lempinimillä. Nimikäytäntöjen ja tyylin vaihtelu meidän teksteissämme ei siis kerro huolimattomuudesta, vaan pyrimme sillä tekemään näkyväksi henkilöhistorian tarkoituksien, tyylien ja nimikäytäntöjen historiografista vaihtelua ja kehittymistä. Varhaismodernissa historiassa etunimen käyttö ei välttämättä kerro henkilökohtaisuudesta. Vielä 1600- ja 1700-luvuilla, osin 1800-luvullakin, sukunimet olivat harvinaisia ja ihmisistä käytettiin etunimiä. Näin oli esimerkiksi piispatar Anna Henriksdotter Kockin kohdalla, joka allekirjoitti kirjeensä ilman sukunimeä. Vaikka lähteet eivät kerro siitä, miten häntä on puhuteltu, on todennäköistä, että häntä on kutsuttu piispattareksi, piispatar Annaksi tai rouva Annaksi. Aikalaisille etunimen käyttö oli kunnioittavaa.⁵⁸

⁵⁷ Sulkunen 1999.

⁵⁸ Ks. esim. Lahtinen 2021, 149–150, ja Kotilainen 2008, 79–94.

Kirjallisuus

The American Historical Review 114:3, 2009.

Annola, Johanna 2022: *Säädyttömät: Perheet ja murros pitkällä 1800-luvulla*. Tampere: Vastapaino.

Biografien nimikirja: Elämäkertoja Suomen entisiltä ja nykyajoilta. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1879–1889.

Bäckström, Olli 2020: *Lumikuningas: Kustaa Aadolf ja 30-vuotinen sota*. Helsinki: Gaudeamus.

Caine, Barbara 2010: *Biography and History*. New York: Palgrave Macmillan.

Davis, Natalie Zemon 1997: *Kolme naista, kolme elämää 1600-luvulla*. Suomentanut Jaana Iso-Markku. Helsinki: Otava. Englanninkielinen alkuteos 1995.

Erla Hulda Halldórsdóttir 2016: A biography of her own: The historical narrative and Sigrídur Pálsdóttir (1809–1871). Teoksessa Erla Hulda Halldórsdóttir – Kinnunen, Tiina – Leskelä-Kärki, Maarit – Possing, Birgitte (toim.) *Biography, Gender and History: Nordic perspective*. Turku: Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaine. 81–100. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6678-3>.

Erla Hulda Halldórsdóttir – Kinnunen, Tiina – Leskelä-Kärki, Maarit – Possing, Birgitte (toim.) 2016: *Biography, Gender and History: Nordic perspective*. Turku: Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaine. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6678-3>.

Ginzburg, Carlo 2007: *Juusto ja madot: 1500-luvun myllärin maailmankuva*. Suomentanut Aulikki Vuola. Helsinki: Gaudeamus. Italiankielinen alkuteos 1976.

Haan, Binne de – Renders, Hans 2014: Towards Traditions and Nations. Teoksessa Renders, Hans – Haan, Binne de (toim.) *Theoretical Discussion of Biography: Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*. New York: Brill. 11–23. https://doi.org/10.1163/9789004274709_003.

Hakosalo, Heini – Jalagin, Seija – Junila, Marianne – Kurvinen, Heidi 2012: Yksilöiden vetovoima. – *Historiallinen Aikakauskirja* 110:4 s. 375.

Hakosalo, Heini – Jalagin, Seija – Junila, Marianne – Kurvinen, Heidi (toim.) 2014: *Historiallinen elämä: Biografia ja historiantutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Henritius, Ida 2023: Elämäkerta – kirjoittajan tulkinta toisen elämästä. Teoksessa Henritius, Ida – Löytty, Olli – Mäntynen, Anne (toim.) *Tietokirjallisuuden lajit ja rajat*. Helsinki: Gaudeamus. 32–45.

Historiallinen Aikakauskirja 2/2020. Teemanumero: Suomi ja Ruotsi – tutkimus ja tulkinnat.

Holm, Rurik 1906: *Joannes Olai Terserus: Hans insats i samtidens kyrkliga, vetenskapliga och politiska lif I: Terseri lif och verksamhet intill år 1659*. Lund: Lund Universitet.

Ijäs, Ulla 2015: *Talo, kartano, puutarha: Kauppahuoneen omistaja Marie Hackman ja hänen kulutusvalintansa varhaismodernissa Viipurissa*. Turku: Turun yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6053-8>.

Journal of Interdisciplinary History 40:3, 2010.

Järvenpää, Juuso 2024: *Kansan henkinen kehitys: Jaakko Jalmari-Jalo-Kiven eletty kansalaisuus 1900-luvun alussa*. Helsinki: Työväen historian ja perinteentutkimuksen seura. <http://hdl.handle.net/10138/570338>.

- Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura 1997–. <https://kansallisbiografia.fi>. Viitattu 24.10.2023.
- Karonen, Petri – Hakanen, Marko (toim.) 2017: *Personal Agency at the Swedish Age of Greatness 1560–1720*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/sfh.23>.
- Katajala-Peltomaa, Sari – Toivo, Raisa Maria 2021: *Lived Religion and Gender in Late Medieval and Early Modern Europe*. Lontoo: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781351003384>.
- Katajala-Peltomaa, Sari – Toivo, Raisa Maria (toim.) 2022: *Histories of Experience in the World of Lived Religion*. Cham: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-92140-8>.
- Kettunen, Pauli 2019: Historian kansallista tehtävää jatketaan, laajennetaan ja tutkitaan. Teoksessa Karonen, Petri (toim.) *Tiede ja yhteiskunta: Suomen Historiallinen Seura ja historiantutkimus 1800-luvulta 2010-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 216–301.
- Kielitoimiston sanakirja. <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/>. Viitattu 5.4.2023.
- Kietäväinen-Sirén, Hanna 2015: *Eriytynyt ystävyys: Miehen ja naisen välinen rakkaus uuden ajan alun Suomessa (n. 1650–1700)*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-6095-7>.
- Klinge, Matti 2003: Muistamisen arvoiset. – *Historiallinen Aikakauskirja* 101:2 s. 290–300.
- Korhonen, Arvi 1953: *Eerikki Antinpoika*. Porvoo: Werner Söderström.
- Koskinen, Ulla 2022: *Soturiaatelin aika Suomessa: Arvid Tawastin perheen elämä 1500-luvulla*. Helsinki: Into.
- Kotilainen, Sofia 2008: *Suvun nimissä: Nimenannon käytännöt Sisä-Suomessa 1700-luvun alusta 1950-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kuha, Miia – Karonen, Petri (toim.) 2023: *Swedish and Finnish Historiographies of the Swedish Realm, c. 1520–1809: Shared Past, Different Interpretations?* London and New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003219255>.
- Laasonen, Pentti 1977: *Johannes Gezelius vanhempi ja suomalainen täysortodoksia*. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
- Laasonen, Pentti 2009: *Vanhan ja uuden rajamaastossa: Johannes Gezelius nuorempi kulttuurivaikuttajana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lagerstam, Liisa 2007: *A Noble Life: The Cultural Biography of Gabriel Kurck (1630–1712)*. Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia.
- Lahtinen, Anu 2007: *Sopeutuvat, neuvottelevat, kapinalliset: Naiset toimijoina Flemingin sukupiirissä 1470–1620*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lahtinen, Anu 2014: ”Noudatin vanhempieni tahtoa”: Omaelämäkerralliset kirjoitukset 1500–1600-lukujen Pohjolassa. Teoksessa Hakosalo, Heini – Jalagin, Seija – Junila, Marianne – Kurvinen, Heidi (toim.) *Historiallinen elämä: Biografia ja historiantutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 290–313.
- Lahtinen, Anu 2021: *Ebba, kuningattaren sisar*. Jyväskylä: Atena.
- Lahtinen, Anu 2023: Tutkija, taiteilija ja toimittaja historian tulkkeina. Teoksessa Henritius, Ida – Löytty, Olli – Mäntynen, Anne (toim.) *Tietokirjallisuuden lajit ja rajat*. Helsinki: Gaudeamus. 220–237.

- Lamberg, Marko 2019: *Noitaäiti: Malin Matsintyttären tarina*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lappalainen, Mirikka 2005: *Suku, valta, suurvalta: Creutzit 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa*. Helsinki: WSOY.
- Lappalainen, Mirikka 2014: Pohjolan leijona: Kustaa II Aadolf ja Suomi 1611–1632. Helsinki: Siltala.
- Lappalainen, Mirikka 2022: *Smittenin murha: Katoamistapaus 1600-luvulta*. Helsinki: Siltala.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2012: Samastumisia ja etääntymisiä: Elämäkerta historiantutkimuksen kysymyksenä. Teoksessa Nivala, Asko – Mähkä, Rami (toim.) *Tulkinnan polkuja: Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Turku: k&h, Turun yliopisto, kulttuurihistoria. 25–48. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2015121724782>.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2017: *Toisten elämät: Kirjoituksia elämäkerroista*. Helsinki: Avain.
- Leskelä-Kärki, Maarit – Sjö, Karoliina 2022: Yksilö, elämäkerronta ja kulttuurihistoria. Teoksessa Mähkä, Rami – Ahonen, Marika – Heikkilä, Niko – Ollitervo, Sakari – Räsänen, Marika (toim.) *Kulttuurihistorian tutkimus: Lähteistä menetelmiin ja tulkintaan*. Turku: Kulttuurihistorian seura. 51–67.
- Levi, Giovanni 1992: *Aineeton perintö: Manaajapappi ja talonpoikaisyhteisö 1600-luvun Italiassa*. Suomentanut Kaisa Kinnunen ja Elina Suolahti. Helsinki: Tutkijaliitto. Italiankielinen alkuteos 1985.
- Levi, Giovanni 2014: The Uses of Biography. Teoksessa Renders, Hans – Haan, Binne de (toim.) *Theoretical Discussion of Biography: Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*. New York: Brill. 61–74. https://doi.org/10.1163/9789004274709_006.
- Loriga, Sabina 2014: The Role of Individual in History: Biographical and Historical Writing in the Nineteenth and the Twentieth Century. Teoksessa Renders, Hans – Haan, Binne de (toim.) *Theoretical Discussion of Biography: Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*. New York: Brill. 75–93. https://doi.org/10.1163/9789004274709_007.
- Marander-Eklund, Lena – Östman, Ann-Catrin 2011: *Biografiska betydelser: Norm och erfarenhet i levnadsberättelser*. Hedemora: Gidlunds.
- Mikkola, Sini 2019: *Rakkaat sisaret, riehaantuneet rouvat: Martin Lutherin naiset*. Helsinki: Kirjapaja.
- Miettinen, Riikka – Toivo, Raisa Maria (toim.) 2021: *Varhaismodernin yhteiskunnan historia: Lähestymistapoja yksilöihin ja rakenteisiin*. Helsinki: Gaudeamus.
- Paikkala, Sirkka 1997: Etunimet sukututkimuksessa. *Sukutieto* 1997: 1. Helsinki: Suomen Sukututkimusseura. 19–24.
- Paikkala, Sirkka 2004: *Se tavallinen Virtanen. Suomalaisen sukunimikäytännön modernisoituminen 1850-luvulta vuoteen 1921*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Peake, Rose-Marie – Rosenberg, Riikka-Maria 2019: *Korsetti ja krusifiksi: Vaikutusvaltaisia barokin ajan parisiittaria*. Helsinki: Gaudeamus.
- Peltonen, Matti 2008: *Lukkari Saxbergin rikos ja herännäisappilan etiikka*. Helsinki: Gaudeamus.
- Peltonen, Matti 2014: What is Micro in Microhistory? Teoksessa Renders, Hans – Haan, Binne de (toim.) *Theoretical Discussion of Biography: Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*. New York: Brill. 105–118. https://doi.org/10.1163/9789004274709_009.

- Pettersson, Maria 2020: *Historian jännät naiset: Merirosvoja, meedioita, varkaita ja vakoojaprinssessoja*. Jyväskylä: Atena.
- Pettersson, Maria 2022: *Suomen historian jännät naiset: Selvänäkijöitä, sotilaita, saarnaajia ja silmäkääntäjiä*. Jyväskylä: Atena.
- Pohjolan historiankirjoitus: *Tiedeblogi Suomen ja muiden Pohjoismaiden historiografiasta*. <https://pohjolanhistoriankirjoitus.blogspot.com/>. Viitattu 24.2.2023.
- Posing, Birgitte 2014: Elämä pelissä: Biografian historia ja vastuu. Suomentanut Jyrki Laitinen. Teoksessa Hakosalo, Heini – Jalagin, Seija – Junila, Marianne – Kurvinen, Heidi (toim.) *Historiallinen elämä: Biografia ja historian tutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 62–78.
- Renders, Hans 2014: Roots of Biography: From Journalism to Pulp to Scholarly Based Non-Fiction. Teoksessa Renders, Hans – Haan, Binne de (toim.) *Theoretical Discussion of Biography: Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*. New York: Brill. 24–42. https://doi.org/10.1163/9789004274709_004.
- Renders, Hans – Haan, Binne de – Harmsma, Jonne 2016: The Biographical Turn: Biography as Critical Method in the Humanities and in Society. Teoksessa Renders, Hans – Haan, Binne de – Harmsma, Jonne (toim.) *The Biographical Turn: Lives in History*. Lontoo: Routledge. 3–11.
- Runesson, Anton 2021: *Blod, kött och tårar: Kroppslig erfarenhet i Sverige ca. 1600–1750*. Tukholma: Stockholms universitet. <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:di-va-186722>.
- Sjö, Karoliina 2021: Pitääkö historian olla jännää, jotta se kiinnostaa – ja minkä kustannuksella? – *Ennen ja Nyt: Historian tietosanomat* 2/2021 s. 53–57. <https://doi.org/10.37449/ennenjantyt.102406>.
- Sjö, Karoliina 2023: *Kirjoitettu minä: Kirsti Teräsvuoren nuoruusajan päiväkirjakertomus 1916–1923*. Annales Universitatis Turkuensis B 607. Turku: Turun yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-9158-7>.
- Sulkunen, Irma 1999: *Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700- ja 1800-luvulla*. Helsinki: Gaudeamus.
- Tieteen termipankki. <https://tieteentermipankki.fi>. Viitattu 5.4.2023.
- Toivo, Raisa 2008: *Witchcraft and Gender in Early modern Society: Finland and the Wider European Experience*. Aldershot: Ashgate.
- Toivo, Raisa Maria – Miettinen, Riikka 2021: Johdanto. Varhaismoderni lomittunut yhteiskunta. Teoksessa Toivo, Raisa Maria – Miettinen, Riikka (toim.) *Varhaismodernin yhteiskunnan historia: Lähestymistapoja yksilöihin ja rakenteisiin*. Helsinki: Gaudeamus. 7–23, 215–220.
- Tommila, Päiviö 1989: *Suomen historiankirjoitus: Tutkimuksen historia*. Helsinki: WSOY.
- Toropainen, Veli Pekka 2019: *39 tarinaa 1600-luvun turkulaisnaisista*. Turku: Turun Museokeskus.
- Toropainen, Veli Pekka 2020: *13 pyöveliä: Päätöntä menoa 1600-luvun Turussa*. Turku: Turun Museokeskus.
- Uotila, Merja 2014: *Käsityölläinen kyläyhteisönsä jäsenenä: Prosopografinen analyysi Hollolan käsityölläisistä 1810–1840*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-5943-2>.

- Vainio-Korhonen, Kirsi 2008: *Sophie Creutzin aika: Aatelistämää 1700-luvun Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2009: *Suomen herttuattaren arvoitus: Suomalaisia naiskohtaloita 1700-luvulta*. Helsinki: Edita.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2021: Kadonneet ja unohdetut: Ruotsin ajalla eläneiden naisten kirjeet ja päiväkirjat julkisissa arkistoissa. Teoksessa Hupaniitty, Outi – Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/tl.268>.
- Wirta, Kaarle 2016: Rediscovering Agency in the Atlantic: A Biographical Approach Linking Entrepreneurial Spirit and Overseas Companies. Teoksessa Renders, Hans – Haan, Binne de – Harmsma, Jonne (toim.) *The Biographical Turn: Lives in History*. Lontoo: Routledge. 118–128.
- Wolff, Charlotta 2023: *Johan Fredrik Aminoff: Kustaviaani kahdessa valtakunnassa*. Suomentanut Jouko Nurmiainen. Helsinki: Otava. Ruotsinkielinen alkuteos 2022.
- Österberg, Eva 1996: Individuen i historien: En (o)möjlighet mellan Sartre och Foucault. Teoksessa Björnsson, Anders – Frank, Pär – Hjalmarsson, Lars – Törnquist, Annika (toim.) *Det roliga börjar hela tiden: Bokförläggare Kjell Peterson 60 år den 20 december 1996*. Tukholma: Clio. 321–333.

I

Varhaismodernin henkilöhistorian historia

Esimerkkejä ja opettavia tarinoita

Varhaismodernia koskeva biografinen kirjallisuus Suomessa ennen vuotta 1950

Tiina Miettinen

 <https://orcid.org/0000-0002-6626-950X>

Elämäkertakirjallisuus alkoi kehittyä Suomessa 1700-luvulle tultaessa. Se ei silti tarkoittanut sitä, että biografiat olisivat olleet täällä ennen sitä tuntematon kirjallisuudenlaji. Erilaisia hallitsijoiden luetteloita, elämäkertoja ja genealogioita oli laadittu jo vuosisatoja, aina antiikin ajoista lähtien. Ruotsissa ja muualla Euroopassa kirjoitettiin hallitsijoiden ja kuuluisuutta saaneiden ihmisten biografioita, jotka levisivät erityisesti Turun akatemian piirissä vaikuttaneiden henkilöiden käsiin. Kiinnostava kysymys onkin, miten ja milloin Suomen alueella alkoi kehittyä oma, emämaa Ruotsista erillinen henkilöhistoriallisen kirjoittamisen perinne.

Tässä luvussa tarkastelun kohteena ovat ne Suomessa kirjoitetut ja painetut biografiat 1500-luvulta vuoteen 1950, joiden kohteena on varhaismodernilla ajalla elänyt henkilö. Ketkä varhaismodernilla ajalla eläneet ihmiset saivat biografiansa jo 1700-luvulla, ja millaisia henkilöitä historiasta valikoitiin biografioiden kohteeksi 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa? Biografian määrittäminen on vaikeaa, koska henkilön koko elämäkerta koskevia tutkimuksia tehtiin vähän. Sen sijaan erilaisia ja

eripituisia katsauksia kuuluisien henkilöiden elämänvaiheista julkaistiin esimerkiksi sanomalehdissä. Se, mikä on biografia ja mikä taas lähinnä katsaus henkilön elämänvaiheista tai jostakin tietyistä elämänvaiheesta, on varhaisten biografisten kirjoitusten suhteen epäselvää. Täydellistä elämäkertaa tuskin edes löytyy. Siksi julkaistujen biografien määrienkin arvioiminen on vaikeaa.

Elämäkertojen suosion voi todeta jatkuneen vuosisatoja, joten niillä on ollut merkittävä vaikutus varsinkin akateemisen maailman ulkopuolisten ihmisten mielikuviin varhaismodernilla ajalla eläneistä ihmisistä. Ei siis ollut yhdentekevää keitä menneisyyden henkilöitä valikoitiin eri aikoina elämäkertojen kohteeksi, ja mistä syystä juuri heidät haluttiin nostaa esiin. Sille on syynsä, miksi samat varhaismodernin aikakauden henkilöt nousevat yhä uudelleen vuosisadasta toiseen niin tutkimusten kuin biofiktiivisten historiallisten romaanien päähenkilöiksi.

Luvun pohjana on käytetty J. Vallinkosken ja H. Schaumanin toimittamaa teosta *Suomen historiallinen bibliografia 1544–1900* sekä sitä jatkavia bibliografioita aina vuoteen 1950 asti.¹ Tutkimusta tehdessä on käynyt ilmi, että kyseiset bibliografiat eivät ole täydellisiä, mitä tulee 1700-luvulla Suomessa painettuihin historiaa käsitteleviin kirjoihin. Bibliografiasta ei esimerkiksi löydy Frans Michael Franzénin teosta *Om Svenska Drottningar: Historisk tal i anledning af Konung Gustaf IV Adolphs Förmälning med Prinsessan Fredrika Dorothea Wilhelmina af Baden*, joka on painettu Turussa vuonna 1798 ja käsittelee nimensä mukaisesti henkilöhistoriaa.²

Lisäksi olen käynyt läpi Turun akatemian yhteyteen jo vuonna 1642 perustetun Frenckellin kirjapainon julkaisemia luettelolistoja 1700-luvun lopulta ja 1800-luvun alusta, joista saa katsauksen aikakaudella julkaistuja ja myydyistä kirjoista. Lyhyen katsauksenkin perusteella käy ilmi, että henkilöhistorian osalta eurooppalaisten valtiomiesten, ylimystön ja ruhtinaiden elämästä painetut ruotsinkieliset kirjoitukset ovat kiinnostaneet lukevaa yleisöä.³ Esimerkkinä voisi mainita Samuel Bauerin

1 Vallinkoski & Schauman 1985; Maliniemi & Kivikoski 1940; Vallinkoski & Schauman 1956.

2 Franzén 1798.

3 Esim. *Förteckning på böcker och skrifter, som jämte många andra finnas til salu hos Joh. C. Frenckell i Åbo, på boklådan å bron*. N:o 1. Tryckt 1800, Åbo. Vastaavat luettelot vuosilta 1789, 1791, 1792, 1796–1797, 1798, 1799, 1802–1803.

saksan kielestä ruotsiksi käännetyn kuusiosaisen matrikkelin *Intressanta Lefnadsmålning ar utaf Det Adertonde Århundradets Märkvärdigaste Personer*, jossa tarkastellaan muun muassa 1700-luvun taiteilijoita, filosofeja, kirjailijoita, poliitikkoja ja hallitsijoita.⁴

Frenckellin kirjapainon luetteloiden perusteella mainittu kirjasarja merkittävistä henkilöistä oli jo vuonna 1807 saatavana Suomessa. Suomessa painettu henkilöhistoriallinen kirjallisuus rakentui eurooppalaiselle pohjalle: se sai mallinsa 1700-luvun lopulla maahan tuoduista ulkomaisista ruotsiksi käännettyistä biografoista. Turkuun vuonna 1642 perustetulla ja 1700-luvulla Frenckellin suvulle päätyneellä kirjapainolla oli siten tärkeä merkitys henkilöhistorialliselle kirjallisuudelle, samoin kuin Turun akatemialla, jonka yhteyteen kirjapaino perustettiin.

Täydellistä luetteloa varhaisesta biografisesta kirjallisuudesta ei löydy, joten on hyväksyttävä se, että arkistojen kätköistä voi löytyä lisää erilaisia biografiset mitat täyttäviä painettuja kirjoitelmia. Lisäksi on ongelma määritellä se, millainen kirjoitus täyttää elämäkerran mitat. Tavallaanhan esimerkiksi ruumissaarnat täyttävät biografisen kirjallisuuden määritelmän, mutta ne on tässä tapauksessa rajattu tutkimuksen ulkopuolelle. Ruumissaarnoihin sisältyi niin kutsuttu *Personalia*-osa, jossa vainajan elämä kerrottiin syntymästä kuolemaan. Vastaavasti arkkiveisuissakin saattoi olla elämäkerrallisia piirteitä, samoin kuin kertovissa kansanrunoissa. Yhteenvetona voisikin todeta, että elämäntarinoiden kertominen ja kirjoittaminen olivat jo varhaismodernilla ajalla yleinen kirjoittamisen ja julkaisemisen muoto, joka kiinnosti ihmisiä.

Piispainkronikasta piispojen elämäkertoihin

Osaltaan biografisen kirjallisuuden syntyyn vaikutti 1700-luvulla vallinnut aatesuunta, patriotismi, jossa korostui sekä ajatus isänmaasta että rakkaus kotiseutuun. Tutkijat ovat myöhemmin nimenneet 1700-luvun jopa patriotismin vuosisadaksi. Sana ”patriotismi” ei ole Ruotsia ja Suomea ajatellen täysin yksiselitteinen. Sillä voitiin viitata Ruotsin

4 Bauer 1808, ensimmäinen osa ilmestyi ruotsiksi vuonna 1807.

valtakunnan ohella myös pelkästään Suomeen tai vain omaan koti-seutuun yleensä.⁵ Tämä näkyy aihetta koskevassa kirjallisuudessa, jota 1700-luvun lopulla myytiin ja painettiin Suomessa. Patriotismi heijastui 1700-luvun historian tutkimukseen siten, että menneisyydestä pyrittiin etsimään esikuvallisia ja isänmaan etuja ajaneita hahmoja. Ensimmäiset Suomessa 1700-luvulla julkaistut yksittäiset elämäkerrat koskivat 1600-luvulla eläneitä piispoja.

Suomessa syntyneet biografiat saivat 1700-luvun lopulla ymmärrettävästi vahvoja vaikutteita emämaa Ruotsista, jossa kansliakollegion yhteydessä oli 1640-luvulta vuoteen 1834 asti valtakunnanhistorioitsijan virkatoimi. Siihen nimitettyjen tutkijoiden pääasiallinen tehtävä oli kirjoittaa hallitsijoiden elämäkertoja ja kuvata valtiollista historiaa sekä vastata arkiston hoidosta.⁶ Valtakunnanhistorioitsijat olivat valtion virkamiehiä ja toimivat lähes täysin erillään varsinaisesta yliopistomaailmasta. Luonnollisesti viralliset elämäkerrat kirjoitettiin siten, että ne tukivat tuolloin sekä hallitsijoiden asemaa että heidän tavoitteitaan. Teokset kulkeutuivat Tukholmasta myös Turun akatemian kirjastoon.

Valtakunnanhistorioitsijoista eniten Suomeen oli sidoksissa Arnold Johan Messenius, joka toimi virassa vuosina 1645–1651. Hänen isänsä oli historioitsijana tunnettu Johannes Messenius, joka kirjoitti Kajaanin linnassa vuosina 1616–1635 käsikirjoituksen suurteokseensa *Scondia illustrata*, johon sisältyi myös Suomen historiaa käsittelevä osa *Rimkrönika om Finland och dess inbyggare*, joka julkaistiin vasta vuonna 1774.⁷ Siihen kuten muihinkin aikakauden eurooppalaiseen historiateoksiin kuului tarunomainen luettelo hallitsijoista, jotka aloitettiin Nooan pojista ja jatkettiin omaan aikaan asti. Messeniuksen kuten muidenkin varhaisten historioitsijoiden teokset toimivat lähteinä hallitsijoista ja suurmiehistä kertoville genealogioille ja henkilömatrikkeleille vielä 1700-luvun lopulla.

Pappismatrikkeleita eli paimenmuistoja (*herdaminne*) pidetään vanhimpana henkilöhistoriaa käsittelevänä kirjallisuutena Suomessa. Niiden juuret voidaan ulottaa keskiajalle, jolloin tuntematon henkilö kir-

5 Lehtinen 2022, 101, 109–112.

6 Urpilainen 1993, 40.

7 Nuorteva 1997.

jasi vuodelta 1448 olevaan messukirjaan lyhyet elämäkerrat Suomessa vaikuttaneista kahdeksastatoista piispasta.⁸ Varsinaiset biografiset tiedot piispoista olivat vaatimattomia. Ensimmäiseksi piispaksi merkitystä Pyhästä Henrikistä kerrotaan vain olennaiset tiedot parilla rivillä. Siitäkin huolimatta piispa Henrikistä muodostui vuosisatojen kuluessa Suomen historian tunnetuimpia, mutta samalla kiistellyimpiä henkilöitä, jonka olemassaolon epävarmuus on aiheuttanut keskustelua vuosisatojen kuluessa.⁹

Syvempi kiinnostus tuntemattoman kirjoittajan piispainkronikkaa kohtaan alkoi siirtyäessä 1500-luvulla reformaation jälkeiselle ajalle. Biografisen kirjallisuuden synnyn voikin asettaa varhaismodernin ajan kynnykselle. Vuonna 1554 virkaansa asetettu piispa Paulus Juusten innostui jatkamaan piispainkronikkaa omaan aikaansa asti. Hän laati keskiaikaisen käsikirjoituksen pohjalta vuosina 1550–1570 uuden latinankielisen käsikirjoituksen nimeltä *Catalogus ordinaria successio episcoporum Finlandensium*, joka perustui sekä aiempaan luetteloon että myöhemmillä osiltaan Turun tuomiokirkon arkiston asiakirjoihin.¹⁰ Käsikirjoitusta ei painettu ennen vuotta 1988, mutta se toimi keskeisenä Suomen historiaa koskevana lähteenä useita vuosisatoja. Sen voidaan sanoa olevan alku Suomen alueen erilliselle historialle suhteessa Ruotsiin.

Piispa Daniel Jusleniuksen (1676–1752) teos *Aboa vetus et nova (Vanha ja uusi Turku)* vuodelta 1700 alkoi rakentaa Suomen alueelle omaa historiallista jatkumoa Juustenin piispainkronikan pohjalta. Muinaishistoriaa ennen piispa Henrikin tuloa hän kuvaa Johannes Messeniuksen nimeämällä myyttisillä muinaiskuninkailla, jotka polveutuivat *Raamatussa* vedenpaisumuksen jälkeen mainituista Nooan pojista.¹¹ Jusleniuksen tavoite oli osoittaa, että Suomellakin oli loistelias, Ruotsista erillinen historia sekä omia kuninkaita kuten muillakin eurooppalaisilla kansoilla.¹² Aikakauden historiankirjoitus vaati rungoksi hallitsijaluetteloiden keskeisine elämänvaiheineen. Sen ympärille rakennettiin varsinainen tapahtumahistoria. Perinne oli pitkä, sillä hallitsijaluetteloiden ja ruhtinas-

8 Nk. Palmsköldin katkelma. Ks. esim. Maliniemi 1945, 385–391.

9 Ks. esim. Heikkilä 2005; Heikkilä 2016.

10 Väänänen 2011b.

11 Juslenius 2005 (1700), 52–60.

12 Pitkäranta 1997.

sukujen genealogioita laadittiin Euroopassa jo antiikin aikana ja varhaiskeskiajalla.¹³

Juustenin piispainkronikka julkaistiin painettuna 1700-luvun lopulla professori ja historioitsija Henrik Gabriel Porthanin toimittamana ja täydentämänä. Piispainkronikan kommentaarit painettiin vuosina 1784–1800 nimellä *M. Pauli Juusten, episc. Quondam Ab. Chronicon episcoporum Finlandensium annotationibus et sylloge monumentorum illustratum* (56 väitöskirjaa, 1 023 sivua). Porthan kutsui kyseistä teostaan Suomen historian ”varastohuoneeksi” (*förrådshus*). Se koostuu kommenteista, monista viittauksista sekä lisäviittauksista. Se sisälsi myös alkuperäisen piispainkronikan sekä sen ympärille kootun näkemyksen Suomen siihenastisesta historiasta. Porthan piti esitysmuotoaan ainoana tieteellisesti hyväksyttävänä, ja sitä pidetään kriittisen historian tutkimuksen alkuna Suomessa.¹⁴

Yhteenvetona voidaan todeta, että piispa Juustenin 1500-luvulla aloitamalle pohjalle perustui myös 1700-luvun lopulla Suomessa alkunsa saanut kriittinen henkilöhistorian tutkimus, jossa pääosassa olivat Suomessa vaikuttaneet piispat. Piispojen valikoituminen tutkimuksen kohteeksi johtui osittain keskiajalta peräisin olevasta kronikasta, mutta se antoi samalla mahdollisuuden luoda piispojen ympärille Ruotsista erillistä Suomen historiaa. Turun piispojen voitiin katsoa olleen hallitsijoiden tapaan keskeisiä johtohahmoja, ja paikallistasolla vastaavia johtohahmoja olivat puolestaan seurakuntien kirkkoherrat.

Porthanin biografista kehittelyä

Biografi kirjallisuuden kehitys on väistämättä yhteydessä myös arki-tolaitoksen kehitykseen. Lähdekritiikkiin perustuva tutkimus vaatii tu-ekseen tutkittavalta aikakaudelta olevia dokumentteja. Piispojen elämä-kertojen kokoaminen oli helpottunut 1700-luvun kuluessa, koska vuosi-satojen kuluessa Turun tuomiokapitulille oli karttunut arkistoaineistoa. Puuttuvia aukkoja ei enää täytetty mielikuvituksella, kuten aiemmin oli

¹³ Miettinen 2019, 73–80.

¹⁴ Tarkiainen 1997; Tommila 1989, 43–61.

ollut soveliaista. Kuvitteelliset Nooan pojista aloitetut muinaiset hallitsijat poistettiin hallitsijaluetteloista, eikä kansojen historiaa aloitettu enää *Raamatun* vedenpaisumuksesta.

1700-luvun lopulla oltiin erityisen kiinnostuneita Suomen kansan muinaisuudesta sekä hyödyn aikakaudelle tyypillisestä paikalliskuvausten kirjoittamisesta, joihin lisättiin biografinen osuus. Se käsitti ensi sijassa luettelot seurakunnissa toimineista kirkkoherroista ja pappeista sekä mahdollisesti muista paikkakunnan korkea-arvoisista merkikhenkilöistä.¹⁵ Siten ne tavallaan voidaan liittää osaksi varhaista biografista kirjallisuutta. Lisäksi paikkakuntien pappisluettelot ajan tavan mukaan jäsensivät paikallishistorian kulkua.

Valtiollinen arkistolaitos alkoi kehittyä Tukholmassa 1600-luvulla, minne Suomessa asuvan virassa olevan oppineen oli vaikea asettua pitkäksi aikaa tutkimaan asiakirjoja. Lisäksi arkistoaineistoa oli vaikea saada ulkopuolisena käsiinsä eikä se ollut järjestettyä. Sekin oli syy sille, että lähteisiin pohjautunut elämäkertakirjallisuus keskittyi Suomessa kirkonmiehiin, piispoihin ja pappeihin, joita koskevia asiakirjoja löytyi helposti ja kattavasti Turun tuomiokapitulin omasta arkistosta.

Arkistoaineiston järjestämättömyys ja vaikea saatavuus synnytti Ruotsissa 1700-luvulla useita painettuja lähdejulkaisuja, jotka levisivät oppineiden keskuuteen myös Suomessa. Julkaisujen avulla historiantutkimus helpottui, ja niistä voitiin poimia Suomea koskevia mainintoja. Samuel Loenbom (1725–1776) keskittyi keräämään asiakirjoja ja julkaisi niistä kokoelmia, joissa oli henkilöhistoriallinen painotus.¹⁶ Myöhemmin esimerkiksi Peter Wiselgren (1800–1877) julkaisi 1800-luvulla laajan lähdejulkaisun *De la Gardie -suvun asiakirjoista*.¹⁷

Biografioiden kirjoittaminen lähti Suomessa liikkeelle 1770-luvulla Henrik Gabriel Porthanin eräänlaisista harjoitelmista, joita julkaistiin Suomen ensimmäisessä sanomalehdessä *Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo*, joka ilmestyi vuosina 1771–1778 ja nimellä *Åbo Tidningar* vuosina 1782–1785. Lehteä julkaisi Turkuun vuonna 1770 perustettu Aurora-seura, jonka piirissä toimivat Turun akatemian oppineet. Henrik Gabriel

15 Lehtinen 2022, 75–80.

16 Ks. esim. Gillingstam 1982–1984.

17 Wieselgren 1831–1843; ks. esim. Ossian 1906.

Porthan ja Johan Lilius perustivat Aurora-seuran ohessa sanomalehden. Lähinnä Turun akatemian piirissä ilmestynyt sanomalehti julkaisi kirjoituksia suomen kielestä, runoista, uutisista, taloudesta, maanviljelystä sekä historiasta. Historian osuus oli merkittävä, joten sanomalehteä voi pitää myös lähdejulkaisuna. Tärkeintä Porthanin toiminnassa oli lähdekritiikin läpimurto, jota sanomalehtikin osaltaan edusti ja välitti.¹⁸ Mallia otettiin Ruotsista, mutta esiin pyrittiin etsimään ja nostamaan Suomesa vaikuttaneita henkilöitä.

Porthanin toimesta lehdessä julkaistiin 31.1.1771 ensimmäinen varhaismodernin ajan ei-kirkolliseen henkilöön liittyvä biografinen kirjoitelma tai ainakin sellaisen yritelmä. Kirjoituksen otsikkona oli *Kort berättelse om Herr Achatii Totts Lefwerne och Begrafning, ur en trovärdig handskrift*. Sen kohteena oli Suomessa vaikuttanut sotamarsalkka Åke Tott (1598–1640), jonka kuninkaallinen sukutausta nostettiin näkyvästi esiin: hän oli Ruotsin kuningas Eerik XIV:n ja Kaarina Maununtyttären Sigrid-tyttären ja tämän aviopuolison Henrik Klaunpoika Tottin poika. Åke Tottin keskeiset elämänvaiheet käydään lyhyesti läpi vuosilukujen kautta. Lopuksi kuvataan laajasti hänen hautajaismenojaan Turun tuomiokirkossa.¹⁹ Kirjoituksesta huomaa, että se painottui vahvasti Turun tuomikapitulin hallussa olleisiin asiakirjoihin. Tarkempi henkilöhistoria olisi vaatinut arkistomatkaa Tukholmaan.

Jo otsikossa tulee esiin Porthanin pyrkimys Åke Tottin suhteen uudenlaiseen kriittiseen elämäkertatutkimukseen, joka perustui olemassa oleviin asiakirjalähteisiin. Lisäksi kirjoituksessa annettiin lukijoille lisätietoja alaviitteissä. Porthanin Tottiin kohdistuneen kiinnostuksen taustalla oli ruotsalaisten historioitsijoiden vallalla ollut kiinnostus Vasasukua kohtaan. Valtakunnanhistorioitsija Olof Celsius oli julkaissut vuosina 1746–1753 laajan biografian nimeltä *Konung Gustaf I:s historia*.²⁰ Sitä seurasi vuonna 1774 Eerik XIV:tä käsittelevä teos *Konung Erik den fortondes historia, sammanskrefwen efter gamla handlingar*, johon hän koki materiaalia myös Suomesta. Sen yhteydessä Suomessa kiinnostusta

18 Tommila 1989, 47–49; Lehtinen 2022, 128–132.

19 Kort berättelse om Herr Achatii Totts Lefwerne och Begrafning, ur en trovärdig handskrift. *Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo* n:o 2 31.1.1771, 9–15.

20 Holm 1929.

herättivät Kangasalan Liuksialaan karkotettu ja Turun tuomiokirkkoon haudattu kuningatar Kaarina Maununtytär sekä hänen kauttaan polveutuva Tott-suku kuuluisine jälkeläisineen.²¹

Koska Åke Tottin keskeiset elämänvaiheet ja toiminta liittyivät Suomeen, häntä voitiin 1700-luvulla pitää suomalaisena suurmiehenä. Suomalaisuutta korostettiin kirjoituksessa vielä silläkin, että Tottin esi-isän kerrotaan rakennuttaneen vuonna 1477 Olavinlinnan. Jo Turun akatemian professori Mikael Gyllenstolpe (k. 1670) oli teoksessaan *Epitome* nostanut esiin Erik ja Ivar Axelinpoika Tottin tärkeinä Suomessa vaikuttaneina aatelisina.²²

Seuraavaksi Porthan kiinnostui piispa Johannes Terseruksesta (1605–1678), jonka suhteen asiakirjatilanne oli Åke Tottia huomattavasti parempi. Vuoden 1772 syyskuussa *Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo* julkaisi useita Terserukseen liittyviä asiakirjoja kuten muutamia kirjeitä.²³ Sarja jatkui tuomiokapitulin asiakirjaotteilla koskien Terseruksen opillista riitaa Enevaldus Svenoniuksen kanssa, joka vuonna 1664 oli päättynyt Terseruksen eroon piispanvirasta.²⁴ Lehti julkaisi selvityksen, jossa puhdasoppisuuden puolustajana tunnettu professori Svenonius syytti Terserusta vuonna 1663 synkretistisestä harhaoppisuudesta.²⁵ Lehti palasi aiheeseen uudelleen vuonna 1774 sekä *Åbo Tidningar* vuosina 1792 ja 1794.²⁶

Toinen kirkollinen henkilö, josta Porthan julkaisi *Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo* -lehdessä lukuisia asiakirjoja vuosina 1771–1772 oli pietistinen pappi Laurentius Ulstadius (noin 1650–1732), joka uskonnollisessa kriisissä räjäytti isänsä kirjaston ja eli sittemmin askeettista elämää. Vuonna 1688 Ulstadius keskeytti Turun tuomiokirkossa saarnan ja käsirsyn seurauksena juoksi alastomana kirkon käytävällä. Ulstadius tuomittiin vankilaan, jossa hän myöhemmin kuoli. Ylioppilaiden

21 Miettinen 2019, 139–142.

22 Lehtinen 2022, 73.

23 Bref ifrån Biskopen Doct. Joannes Elai Terserus i Åbo, til Riks Cancelleren Grefwe Magnus Gabriel de la Gardie. *Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo* n:o 38 17.9.1772, n:o 39 24.9.1772, n:o 40 1.10.1772.

24 *Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo* n:o 41 8.10.1772, n:o 42 15.10.1772, n:o 43 22.10.1772, n:o 44 29.10.1772, n:o 45 5.11.1772; *Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo* n:o 12 30.6.1774.

25 *Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo* n:o 40 1.10.1772 ja n:o 43 22.10.

26 *Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo* n:o 12 30.6.1774, n:o 42 15.10.1772; *Åbo Tidningar* n:o 50 10.12.1792, n:o 43 27.10.1794.

keskuudessa Ulstadiuksesta muodostui 1700-luvun lopulla eräänlainen legenda ja ihailun kohde.²⁷ Lehdessä julkaistut asiakirjat eivät kuitenkaan johtaneet biografiaan Ulstadiuksesta. Piispa Terseruksen kohdalla tutkimus ja lähdejulkaisut johtivat lopulta julkaistuun elämäkertaan. Porthanin kiinnostus heräsi piispa Terserukseen jo siinä vaiheessa, kun hän oli Turun akatemian kirjastonhoitajana. Vuonna 1777 hänet nimitettiin professoriksi, jonka jälkeen hän keskittyi Juustenin piispainkronikan toimittamiseen unohtamatta kuitenkaan Terserusta.

Eurooppalainen historiankirjoituksen kronologia pohjautui hallitsija-uetteloiden pohjalle. Porthanille taas piispat alkoivat toimia lähtökohtana Suomen tapahtumahistorialle. Kun Suomelle laadittiin omaa Ruotsista erillistä historiaa, niin hallitsijoiden tilalle otettiin piispat, joista löytyi Paulus Juustenin laatima kronikka. Keskiaikainen kronikka oli jo ikänsäkin perusteella arvokas lähde ja vertautui muinaisiin hallitsijaluetteloihin. Se ei silti vähentänyt Ruotsin valtakunnan historian, lähdejulkaisujen ja hallitsijaelämäkertojen merkitystä, jotka toimivat Suomessa lähdeaineistona taustoittamassa elämäkertoja. Piispojen elämäkerroilla päästiin rakentamaan Suomelle omaa historiaa, jossa piispoille annettiin Suomen kansaa yhdistävä rooli.

Piispa Terserus elämäkerran kohteena

Nuori Jacob Tengström kirjoittautui Turun akatemiaan opiskelijaksi vuonna 1771 ja valmistui 20-vuotiaana maisteriksi vuonna 1775. Tengström oli Henrik Gabriel Porthanin oppilas, ja vuosina 1779–1781 hän opiskeli Tukholmassa valtakunnanhistorioitsija Anders Schönbergin ohjauksessa. Porthanin ja Tengströmin yhteydenpito jatkui tiiviisti kirjeenvaihtona ja vierailuina. Palattuaan Ruotsista Tengström ryhtyi avustamaan *Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo* -lehteä yhteistyössä Porthanin kanssa. Porthan ehdotti Tengströmille elämäkerran kirjoittamista piispa Johannes Terseruksesta sekä myöhemmin myös piispa Isaacus Rothoviuksen elämäkerta.²⁸ Lähdemateriaali oli pääosin jo Porthanin

²⁷ Laine 1997.

²⁸ Schybergson 1911, 176–177, 396–397.

toimesta kerätty ja osin jopa julkaistu sanomalehdessä. Tengströmin tehtäväksi jäi etsiä Terseruksesta täydentävää aineistoa ennen ja jälkeen Turussa käydyn oppiriidan.

Tengström mainitsee Porthanin keskeisenä innoittajanaan, joka ”halusi valaista varhaista historiaamme” ja kertoo tehneensä sen perusteella myös oman päätöksensä valaista ”isänmaan historiaa” (*fäderneslandets historia*) kuvaamalla varhaisten piispojen elämänkohtaloita, jotka olivat ”kunnianarvoisan Paulus Juustenin seuraajia piispanistuintimella”.²⁹ Yhteys Juustenin piispainkronikkaan oli siis vahva kannustin. Molemmat miehet halusivat jatkaa Juustenin piispainkronikkaa 1600-luvun osalta.

Piispa Johannes Terseruksen päätyminen kiinnostuksen kohteeksi jo 1770-luvulla johtui hänen suosiostaan nimenomaan tuon ajan oppineiston keskuudessa. Terserus nähtiin varhaisena valistushenkisenä hahmona 1600-luvun uskonnollisesti ankaraksi katsotun luterilaisen ortodoksian aikana. Valistuksen aikakauden oppineet niin Ruotsissa kuin Suomessakin näkivät Terseruksen eräänlaisena edelläkävijänä, jonka ajatuksineen katsottiin olevan lähempänä 1770-luvun oppineita kuin oman aikansa uskonnollisesti ahdasmielisempiä teologeja. Merkityksellistä oli sekin, että Terserus oli kannattanut vuoden 1650 valtiopäivillä aatelille lahjoitettujen tilojen peruuttamista takaisin kruunulle. Lisäksi hänen katsottiin edistäneen oleellisesti kansanopetusta.³⁰

Ajatus Terseruksen elämäkerrasta virisi jo 1770-luvulla Ruotsissa. Piispan elämäkertahanke julistettiin tuolloin palkintotehtäväksi. Idea tuli vuonna 1778 perustetulta seuralta nimeltä *Uppfostringsällskap*, jonka tarkoituksena oli arvioida ja julkaista patriotismin hengessä kouluopetukseen soveltuvaa kirjallisuutta.³¹ Seuran pyrkimys oli samalla nostaa Ruotsin historiasta esiin ”maineikkaita miehiä” (*namnkunniga män*) esimerkkeinä koulunuorisolle.³² Porthan ja Tengström kokivat aiheen omakseen, sillä heillä oli koossa Terseruksesta runsaasti lähdeaineistoa. Tengström selvitti 1780-luvulla Terseruksen vaiheita Turun piispana

29 Schybergson 1911, 176–177

30 H.G. 1888, 65–66.

31 Patriotismi Ruotsin ajalla, ks. esim. Lehtinen 2022, 22–29.

32 *Åbo Tidningar* n:o 11 16.3.1795.

tuomiokapitulin ja akatemian arkistoissa sekä hankki lisätietoja kirjeenvaihdon avulla Ruotsista.

Jacob Tengströmin kirjoittama piispa Johannes Terseruksen elämäkerta: *Minne Öfver Joannes Elai Terserus, Theol. Doct. och Biskop i Linköping* valmistui vuonna 1786, mutta se painettiin vasta vuonna 1795. Kyseessä on siis ensimmäinen Suomessa kirjoitettu ja painettu biografia, jossa on yhteensä 240 sivua. Sivumäärästä 162 sivua ovat varsinaista tutkimusta ja loput liitteitä. Kyseessä oli ajanmukainen moderni tieteellinen teos, sillä elämäkerrasta löytyivät myös viitteet käytettyihin lähteisiin. Teos keskittyy Terserukseen henkilönä, ja siinä kerrotaan hänen elämänsä lapsuudesta kuolemaan asti, joskin opilliset riidat Turun akatemiassa saavat pääosan. Poikkeuksellista oli sekin, että teos kirjoitettiin suurta yleisöä varten ruotsiksi eikä tieteen kielellä latinaksi. Tengströmin kirjoittama biografia Terseruksesta on siten myös varhaista historian ”popularisointia” tai pikemminkin aikakauden sanaa käyttäen: kansan valistamista. Tietty populaarisuus onkin leimannut biografioita 1700-luvulta lähtien: niiden tarkoitus oli sekä viihdyttää että valistaa muita kuin akateemisten piirien oppineita.

Terserusta käsittelevän elämäkerran julkaisu viivästy useita vuosia, sillä Frenckellin kirjapaino harkitsi pitkään sen julkaisemista. Vuonna 1795 Terserus-elämäkerrasta otettiin 500 kappaleen painos. Teos otettiin kuitenkin hyvin vastaan, ja se sai kiittävät arvostelut. Johannes Terseruksen elämäkerta sai jo etukäteen mainosta, sillä Porthanin toimittama *Åbo Tidningar* käsittelee Terseruksen ja Enevaldus Svenoniuksen välistä oppiriitaa näyttävästi useissa numeroissaan 1780-luvun lopulla ja 1790-luvun alussa. *Åbo Tidningar* arvosteli teoksen ja kertasi Terseruksen elämäntarinan keskeiset teemat peräti kaksiosaisessa kirjoituksessa maaliskuussa 1795.³³ Siten tieto piispan ilmestyneestä elämäkerrasta levisi lukevalle yleisölle jo hyvissä ajoin sanomalehdistön kautta.

Tengström tuskin itse ajatteli 1780-luvulla olevansa biografian uranuurtaja Suomessa. Hän samaisti itsensä ja työnsä todennäköisemmin siihen, mitä tehtiin samaan aikaan Ruotsin puolella. Tengström oli kääntänyt Vergiliuksen *Aeneista* ruotsiksi ja lähettänyt siitä näytteen

33 *Åbo Tidningar* n:o 11 16.3. ja n:o 12 30.3.1795.

Kuninkaalliselle kirjallisuusakatemialle Tukholmaan, joka myönsi hänelle akatemian kultamitalin. Tengström sai akatemialta peräti kolme kertaa palkinnon. Hänellä oli Ruotsissa 1700-luvun lopulla vakiintunut maine erinomaisena historiantutkijana.³⁴ Se ei silti poista sitä, että hän koki tärkeäksi kuvata juuri Suomessa vaikuttaneita piispoja. Terserus-elämäkerta ei jäänyt ainoaksi.

Jacob Tengström kirjoitti ja julkaisi vielä toisen 1600-luvulla vaikuttaneen piispan elämäkerran, mutta tällä kertaa tieteen kielellä eli latinaksi. Elämäkerta kohdistui Turun piispaan Isaacus Rothoviukseen (1572–1652). Väitöskirjoina julkaistu *Dissertationis academicae vitam & merita M. Isaaci B. Rothovii episcopi q. aboensis expositurae* ilmestyi sarjana vuosina 1796–1813. Piispoista kirjoittaminen sai perhepiirissä jatkoa, kun Jacob Tengströmin vävy Johan Jakob Tengström (1787–1858) julkaisi vuonna 1825 piispa Johannes Gezelius vanhemmaa käsittelevän ruotsiksi kirjoitetun teoksen *Biskopen i Åbo stift Johan Gezelii den Äldres Minne* sekä vuonna 1833 Gezelius nuoremman vaiheita kuvaavan elämäkerran *Gezelii den yngres minne*. Jakob Tengströmin ja Johan Jakob Tengströmin teokset edustavat ensimmäisiä Suomessa julkaistuja kokonaisia biografioita.

Huomiota herättää se, ketkä 1600-luvulla vaikuttaneet piispat jätettiin 1700- ja 1800-lukujen taitteessa vaille henkilöhistoriaa. Syy toki voi olla osin siinä, että kaikkea ei vain ehditty kirjoittaa ja julkaista, mutta valikointiakin tehtiin. Piispa, joka ei tuolloin saanut omaa erillistä elämäkertansa oli Aeschillus Petraeus, joka toimi piispanvirassa lyhyen aikaa vuosina 1652–1657. Hän oli kuitenkin ollut professorina Turun akatemiassa jo vuodesta 1640 alkaen. Petraeus johti esimerkiksi *Raamatun* suomennoskomiteaa sekä julkaisi suomen kieliopin.³⁵ Suomen kirjakielen kehittämisen ei kuitenkaan katsottu olleen isänmaallista merkitystä vielä 1700- ja 1800-lukujen vaiheessa. Aikakauden patriotismille kuvaavaa oli sekin, että suomen kielen kehittäjäksi ja isäksi nimetty piispa Mikael Agricola ei saanut suurempaa huomiota Porthanilta tai muilta oppineilta. Kuoliaaksi haluttiin vaieta myös Ericus Erici Sorolainen, joka toimi piispana 1583–1625 ja kehitti myös osaltaan suomen kirjakieltä.

³⁴ Klinge 1997.

³⁵ Väänänen 2011a; ks. Perälä 1928.

Unohduksen syynä saattoi olla se, että hänen tulkittiin olleen liiaksi myöntyväinen katolisuuden suuntaan. Oman elämäkerran Ericus Erici Sorolainen sai vasta vuonna 1937.

Suomen kielen kehittäjät ja heistä varsinkin piispa Mikael Agricola nostettiin suurmiehiksi vasta 1800-luvulla, kun Suomea alettiin määrätietoisesti kehittää Venäjän yhteydessä omaksi kansakunnakseen. Tällöin keskeistä oli se, miten varhaismodernin ajan henkilöt olivat toimissaan tukeneet suomen kieltä ja tietä itsenäisyyteen sekä edistäneet suomalaisuutta. Mikael Agricolasta julkaistiin ensimmäinen elämäkerta Gabriel Reinin toimesta vuonna 1858, mutta piispa Petraeuksesta vasta vuonna 1928. Tällöin piispa Johannes Terserus osin unohdettiin, koska tämä oli syntynyt Ruotsissa ja palannut sinne erottuaan piispanvirasta eikä muutenkaan erityisesti ollut toimillaan ajanut Suomen asiaa.

Jacob Tengströmin tiedetään suunnitelleen myös laajempaa Suomen papistoa koskevaa matrikkeliä. Hän ehti innostaa työhön toisen vävynsä lainopin professori Wilhelm Gabriel Laguksen (1786–1859), joka laati Turun hovioikeuden historian. Siitä muodostuikin lähinnä henkilö-matrikkeli eikä historiateos. *Åbo Hovfrätts Historia intill den 12 Nov. 1823* ilmestyi vuonna 1834. Sen yli 400 sivua käsittävät hovioikeuden presidenttien, varapresidenttien, neuvosten ja asesorien elämäkerralliset esittelyt. Turun hovioikeuden vaiheetkin siis kuvattiin teoksessa henkilöhistorioiden kautta.³⁶ Teosta voi pitää ensimmäisenä ei-kirkollisten henkilöiden biografisena kokoelmana. Varhainen biografinen kirjallisuus Suomessa kietoutui vahvasti Tengströmien perhepiiriin ympärille.

Elämäkertakirjallisuuden alun Suomessa voidaan katsoa olevan Henrik Gabriel Porthanin ansiota. Hänen tavoitteensa oli edistää Suomen oman historian tutkimusta. Siihen kuului keskeisten Suomessa vaikuttaneiden historiallisten henkilöiden esiin nostaminen, jonka tehtävän hän siirsi Tengströmin ja osin myös Frans Michael Franzénin harteille. Piispankronikan ja piispojen elämäkertojen rinnalle tulivat nopeasti myös pappismatrikkelit. Piispojen elämäkertojen ja pappismatrikkeliä laatimisen ja julkaisemisen perinne on jatkunut aina nykypäivään asti. Samalle kirkolliselle henkilöhistoriaperinteelle pohjautuu myös inter-

³⁶ Soininen 1955, 97–103.

netissä julkaistu *Turun hiippakunnan paimenmuisto 1554–1721* sekä Yrjö Kotivuoren toimittama *Ylioppilasmatrikkeli*, josta löytyvät lyhyet elämäkerrat kaikista Turun akatemiassa ja myöhemmin Keisarillisessa Aleksanterin yliopistossa opiskelleista henkilöistä vuosina 1640–1852.

Naisten historiaa naisille

Biografioiden kirjoittaminen ja julkaiseminen Suomessa ei jäänyt vain elämäkertoihin Suomen piispoista. Hieman yllättäen Suomessa julkaistiin poikkeuksellinen teos, joka keskittyi naishistoriaan. Aihepiiri ei sinänsä ollut vieras, sillä erilaisia Euroopan ylhäisistä naisista kirjoitettuja kirjoituksia oli levinnyt Suomeen käännöskirjallisuutena Ruotsista.³⁷ Vain vuosi Tengströmin Terserus-elämäkerran jälkeen Turun Frenckellin kirjapaino julkaisi uuden biografisen teoksen: se oli ruotsiksi kirjoitettu 122-sivuinen teos Ruotsin kuningattarista ja heidän elämänvaiheistaan. Sen kirjoittaja oli Turun akatemian kirjastonhoitajana toiminut Frans Michael Franzén (1772–1847).

Vuonna 1798 ilmestynyt teos *Om Svenska Drottningar: Historisk tal i anledning af Konung Gustaf IV Adolphs Förmälning med Prinsessan Fredrika Dorothea Wilhelmina af Baden*³⁸ on aihevalintansa suhteen kiinnostava poikkeus. Sitä voi jopa pitää varhaisena naishistorian avauksena aikakaudella, jolloin saivat näkyvyyttä ensi sijassa vain kirkonmiehet ja hallitsijat. Toki aihevalintansa vuoksi kirja on perinteinen ja liittyy hallitsijoista ja ylhäisistä naisista kirjoitettuihin matrikkeleihin ja elämäkertoihin. Silti Franzénin teos on poikkeuksellinen, koska se tarkastelee historiankulkua Ruotsin kuningattarien kautta.

Franzénin kuningattarista kertovassa kirjassa haluttiin kunnioittaa Kustaa IV Adolfin vuonna 1797 solmimaa avioliittoa Badenin prinsessa Fredrika Dorothea Wilhelminen kanssa. Nuori prinsessa saa Franzénilta pitkän ylistyksen monista hyveistään, joista vähäisin ei ole

37 Esim. *Förteckning på böcker och skrifter, som jämte många andra finnas til salu hos Joh. C. Frenckell i Åbo, på boklådan å bron*. N:o 1. Tryckt 1800, Åbo. Vastaavat luettelot vuosilta 1789, 1791, 1792, 1796–1797, 1798.

38 Jatkossa kirjasta käytetään lyhennystä *Om svenska drottningar*.

se, että hän polveutui Vasa-suvusta. Ylistyspuheensa jälkeen kirjoittaja omien sanojensa mukaan haluaa avata ”kauniin gallerian Ruotsin historiatemppelissä” eli kertomuksen kaikista Fredrikaa edeltäneistä kuningattarista.³⁹

Franzénin esipuheesta käy suoraan ilmi, että teos oli suunnattu ensi sijassa suomalaisille naislukijoille. Naisten historiatietoisuuden parantaminen oli ollut esillä Turun akatemian oppineiden keskuudessa. Jacob Tengström kirjoitti *Åbo Tidningarissa* vuonna 1793 tyttöjen koulutuksen pinnallisuudesta ja sen puutteista. Hänen mukaansa tyttöjä kiinnostavat historiasta ja maantieteestä korkeintaan jännittävät tarinat ja he tunsivat vain muutamia nimiä, mutta eivät ymmärtäneet historiallisia yhteyksiä tai kyenneet ymmärtämään historian kulkua.⁴⁰ Lisäksi Tengström huomioi, että naiset äiteinä kasvattivat uutta sukupolvea, joten tyttöjen koulutukseen tuli kiinnittää jo siksikin erityistä huomiota.

Naisille suunnatulle historialle oli siis tilausta, ja Franzénin teos Ruotsin kuningattarista oli siihen vastaus. Yleisesti aikakaudella ajateltiin, että naisten kiinnostus historiaan kasvaisi esittelemällä heille historiankulkua naisnäkökulmasta siten, että suurmiesten ohessa esiteltäisiin merkittävien naisten elämäkertoja.⁴¹ Valtiollinen historia ja sen miesvaltaisuus olivat tietenkin selviö, koska sitä pidettiin ainoana oikeana tapana esittää menneisyyttä. Tytöt saataisiin kuitenkin paremmin kiinnostumaan ja ymmärtämään niin sanottua virallista valtiollista historiaa naishistorian kautta. Franzén esittää kirjansa esipuheessaan kainon toivomuksensa, että hänen pieni kirjasensa ”voitaisi sijansa rouvasväen ompelupöydillä”. Myös kertovassa tekstissä puhutellaan suoraan naislukijoita, tyyliin ”hyvät naiset” (*mina Fruntimmer*).

Franzénin kirjassa ei ole paljon viitteitä tai tietoa lähdeaineistosta, mutta se selvästi perustuu Ruotsissa julkaistuihin hallitsijaelämäkertoihin ja lähdejulkaisuihin, joista hän oli poiminut erilleen kuningattaria koskevat tiedot sekä väritellyt niitä kaunokirjalliseen tyyliin. Franzén jakoi teoksen kronologisesti kuuteen eri periodiin: taruaika, historial-

39 Franzén 1798, 2–7.

40 Packalén 2005, 52; myös Resserioner öfver fruntimmers seder och upfostran. *Åbo Tidningar* n:o 17 22.4.1793.

41 Ks. esim. Packalén 2005, 53.

linen aika Birger Jaarlista lähtien, Kalmarin aika, aika ennen Kustaa Vaasaa ja Vasa-suvun kuningattaret. Sisältö siis muodostaa eräänlaisen Ruotsin kokonaishistorian, mutta naisnäkökulmasta. Kuningattarien tarinat ovat romanttisia ja osin traagisia. Gööttläisen historiankirjoituksen perinteet eivät täysin kadonneet, kun kirjoitettiin populaareja teoksia suurelle yleisölle. Tapahtumia oli sopivaa värittää kaunokirjallisesti. Franzénin teos vakiinnutti suomalaisten lukijoiden tietoisuuteen Kaarina Maununtyttären ja Katariina Jagellonican elämäntarinat sekä heidän oletetut luonteenpiirteensä.

Vuonna 1798 Franzénista tuli kirjallisuudenhistorian professori Turun akatemiaan. Hän siirtyi vuonna 1811 pysyvästi Ruotsiin, missä hän toimi Härnösandin piispana vuodesta 1831. Jacob Tengströmin tavoin Franzén kuului Porthanin oppilaisiin ja Turun akatemian ympärillä toimineeseen Aurora-seuraan. Vuosina 1808–1810 hän jatkoi Tengströmin aloittamaa piispa Rothoviuksen elämäkerran kirjoittamista sen jälkeen, kun Tengström tuli valituksi piispaksi. Franzén oli Porthanin suosikkeja, ja häntä pidetään yhtenä Suomen historiantutkimuksen tärkeimmistä kehittäjistä.⁴² Silti hänen eniten myydyintä varhaisteostaan *Om svenska drottningar* ei ole pidetty Suomen historiankirjoituksen kannalta tärkeänä eikä siitä löydy juurikaan mainintoja.

Siihen, että Franzénin ensimmäinen historiateos on jäänyt Suomesa unohduksiin, on tietenkin monia syitä. Suomi siirtyi vuonna 1809 osaksi Venäjää, minkä jälkeen Ruotsin kuningattarista kertova teos ei ollut enää ajankohtainen. Ruotsiin muuttaneesta Franzénista tuli juhlittu runoilija, mikä jätti varjoon hänen muut teoksensa ja roolin historiantutkijana. Lisäksi kuningattarista kertova kirja oli populaariteos, joka suuntautui naisille ja kertoi naisista, mikä ei sopinut 1800-luvun suomalaisia suurmiehiä ihannoivaan ja vakavasti otettavaan akateemiseen biografiakirjallisuuteen. Franzénin kuningattarista kertovan teoksen unohtaminen Suomen historiankirjoituksen historiasta osoittaa

42 Tommila 1989, 56–57.

myös aikakauden asennetta naisista kertoviin ja naisille suunnattuihin teoksiin.⁴³

Kaikesta huolimatta *Om svenska drottningar* oli suosittu kirja, jota myytiin ja luettiin paljon. Sen vaikutus suuren yleisön historiakuvalle on ollut varmasti paljon merkittävämpi kuin piispojen elämäkerroilla. Franzénin teoksesta otettiin Ruotsissa uusi painos vielä 1823. Se oli sujuvasti ja lennokkaasti kirjoitettua historiaa. Kirjassa kerrotut kuningattarien elämäntarinat esimerkiksi Kaarina Maununtyttärestä ja Katariina Jagellonicasta ovat toistuneet historiankirjoituksessa lähes sellaisinaan aina 1900-luvulle asti: vahvimmin Zachris Topeliuksen vuonna 1875 julkaiseman *Maamme-kirjan* kautta. Franzénin teos on siis välillisesti vaikuttanut voimakkaasti siihen, millaisina toimijoina Vasa-suvun varhaiset kuningattaret on kuvattu aina 1900-luvulle asti, ja osin jopa vielä tänäkin päivänä aina koulukirjoista populaariin historiankirjoitukseen ja kaunokirjallisuuteen.

Arkistot ja henkilöhistoriat

Kuten aiemmin jo mainittiin, henkilöhistoriallisen tutkimuksen kohdistuminen piispoihin ja pappeihin johtui myös siitä, että yhtenäistä arkistolaitosta ei ollut, vaan se alkoi kehittyä 1800-luvun aikana ja saavutti 1900-luvulla sellaisen aseman, jossa asiakirjoja oli entistä paremmin tutkijoiden saatavilla. Tätä ennen muiden kuin kirkonmiesten elämän selvittäminen oli ollut vaikeaa, tai jopa suorastaan mahdotonta, kuten Porthanin sotamarsalkka Åke Tottia koskevasta kirjoitelmasta voidaan nähdä. Lisäksi erityistä tarvetta elämäkerroille ei ollut, sillä esimerkiksi hallitsijoiden ja korkea-arvoisten miesten elämäkertoja laadittiin Ruotsissa, mistä ne saatiin Suomeenkin. Ruotsissa kootut lähdejulkaisut palvelivat Ruotsin valtiollista historiaa ja niissä sivuttiin henkilöhistorian näkökulmasta Suomea vain satunnaisesti. Tilanne muuttui oleellisesti

43 Katainen, Kinnunen, Packalén & Tuomaala 2005, 38. Kirjoittajat mainitsevat esipuheessaan (s. 38) Franzénin Ruotsin kuningattaria käsittelevä teoksen, mutta olettavat, että se on sekä kirjoitettu että julkaistu Ruotsissa, joten he eivät käsittele sitä tai sen sisältöä tarkemmin.

vuonna 1809, kun Suomi siirrettiin osaksi Venäjää ja sai oman hallinnon suuriruhtinaskuntana.

Ruotsin arkistoista noudettiin 1810-luvulla Suomea koskevia arkistomateriaaleja, jotka siirrettiin ensin Turun Akatemiataloon ja sieltä Helsinkiin senaatin arkistoon. Senaatti anoi vuonna 1816 keisarilta lupaa arkistoviran perustamiselle. Lupa myönnettiin, ja ensimmäiseksi arkistonhoitajaksi valittiin 29.1.1819 Johan Henrik Calonius. Vasta vuonna 1843 arkiston hoitoon alettiin kiinnittää enemmän huomiota, ja sitä järjestämään palkattiin dosentti Edvard Grönblad. Arkistonhoitajaksi palkattu Karl August Bomansson kehitti arkistoa 1860-luvulta lähtien. Hänen ehdotuksensa mukaisesti arkistosta tuli vuonna 1869 Valtionarkisto.⁴⁴

Arkistolaitoksen kehittyminen lisäsi Suomen historian tutkimusta ja uusia henkilöitä löytyi elämäkertojen kohteeksi. Biografinen tutkimuskenttä laajeni huomattavasti 1800-luvulla. Hallinnollisten asiakirjojen saaminen Ruotsista Suomeen nosti kiinnostuksen kohteeksi Suomessa toimineita aatelisia, virkamiehiä ja upseereita. Henkilön ei tarvinnut olla Suomessa koko elämänsä elänyt henkilö. Jos henkilön voitiin katsoa parhaimmillaan kehittäneen Suomea, tutkija saattoi kiittää hänen elämäntyötään nostamalla tämän yleiseen tietoisuuteen. Piispojen jälkeen laajempia biografioita kirjoitettiin etupäässä ylhäisaatellisista miehistä, jotka olivat syntyneet tai toimineet Suomen alueella. Pääosa biografioista kirjoitettiin edelleen ruotsiksi. Kansalle ryhdyttiin suomen kielellä tarjoamaan varsinkin 1800-luvun puolivälissä populaarimpia elämäkerrallisia kirjoituksia varsinkin sanomalehdissä.

Biografiset kokoomateokset ja lukuisat henkilömatrikkelit muodostavat 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa merkittävän määrän julkaistua biografista kirjallisuutta. Laajoja yksittäisiä biografioita ilmestyi varsin vähän. Historiantutkija ja lehtori Karl Konstantin Tigerstedt oli 1800-luvulla ensimmäinen, joka julkaisi ei-kirkollisesta henkilöstä lyhyen elämäkerran vuonna 1846. Kohteena oli kreivi Per Brahe ja hänen aikansa. Teos *Administratio Fenniae Petri Brahe: Comitibus, Gubernatoris Generalis*

44 Ks. esim. Nuorteva & Happonen 2016.

Et in Fennia Primum Commorantis oli 95-sivuinen latinaksi kirjoitettu akateeminen väitöskirja.

Ensimmäinen varhaismodernia naista koskeva biografia näki päivänvalon Johan Oskar Ranckenin kirjoittamana: *Karin Månsdotters Lefverne* ilmestyi 1849, ja nimensä mukaisesti se käsitteli Kaarina Maununtytärtä. Laajempaa huomiota sai osakseen Wilhelm Gabriel Laguksen vuonna 1851 julkaisema neljän 1500- ja 1600-lukujen vaihteessa Porvoon seudulla syntyneen aatelismiehen elämäkerrat teoksessaan *Borgå-boerne Arvid Wittenberg, Arvid Forbus, Torsten Ståhlhandske, Karl Ruuth*. Kaikki neljä olivat johtaneet Ruotsin armeijaa 1600-luvun alussa 30-vuotisessa sodassa.

Suomalaisten ”hakkapeliittojen” historia kiinnosti niin tutkijoita kuin suurta yleisöä 1800-luvulla. A. W. Lindgrenin teossarja *Kuvaelmia Suomen maakunnista* kertoi suomeksi 1860-luvulla samojen miesten urotöistä sotakentillä ja mainitsi, kuinka Porvoossa oli syntynyt peräti neljä kenraalia ja neljä everstiä. Huomio oli näiden suomalaisia ”hakkapeliittoja” johtaneiden miesten uljaissa sotasaavutuksissa, ei juurikaan muussa elämässä.⁴⁵ Suomalaiseksi voitiin siis 1800-luvulla laskea varhaismodernilla ajalla elänyt henkilö, joka oli syntynyt Suomessa, vaikka olisikin vaikuttanut ja elänyt suurimman osan elämästään muualla kuin Suomen alueella.

Karl August Bomanssonin väitöskirjana vuonna 1862 ilmestynyt *Hertig Johan och hans tid* käsitteli nimensä mukaisesti Juhana-herttuaa ja tämän aikaa Turussa. Vaikka kyseessä olikin tuleva Ruotsin kuningas, niin huomio kohdistettiin prinssin Suomessa viettämään aikaan ja sen paikallisiin vaikutuksiin. Juhanan renessanssihoivi Turussa toi köyhään ja syrjäiseen Suomeen eurooppalaista kulttuuria ja loistoa, minkä osaltaan katsottiin kehittäneen ja sivistäneen takapajuiseksi katsottua maata. Ylipäätään 1800-luvulla yksittäisen biografian kautta oli sopivaa ja tärkeääkin tarkastella myös laajemmin suomalaista yhteiskuntaa ja sen kehitystä.

Myös sanomalehdistö julkaisi varsinkin 1800-luvun lopulla paljon henkilöhistoriaan liittyviä populaareja ja osin kaunokirjallisesti väritet-

⁴⁵ Lindgren 1866, 39–42.

tyjä kirjoituksia, jotka pohjautuivat edellä mainittuihin teoksiin ja siten toivat suurelle yleisölle tutuksi 30-vuotisen sodan tarinaa, ja ne loivat legendaa suomalaisten hakkapeliittojen maineteoista Euroopassa. Sanomalehdillä oli 1800-luvulla suuri merkitys siinä, että nimenomaan henkilöhistoria tuli tunnetuksi tavallisten lukijoiden keskuudessa. Eri-tyisesti Ruotsin ajan historia rakentui 1800-luvulla vahvasti juuri suurmiesten ja hallitsijoiden elämäkertojen avulla.

Historiallinen lähdeaineisto oli siis pitkään harvojen saatavilla. Se oli fragmentaarista, joten on selvää, että elämäkertojen kirjoittaminen keskittyi 1800-luvulla ja vielä 1900-luvun alussakin vahvasti oman ajan vaikuttajiin eikä Ruotsin ajalla eläneisiin historiallisiin henkilöihin. Lisäksi oman ajan henkilöiden kuten Lönnrotin tai Runebergin merkitystä Suomen kansakunnan synnylle oli helpompi perustella. ”Suomalaisia suurmiehiä” oli vaikea löytää varhaismodernilta aikakaudelta ja perustella, miten he olivat tuolloin toimineet Suomen itsenäisyyden ja ylipäätään suomalaisuuden hyväksi.

Ruotsin ajalla vaikuttaneeksi suurmieheksi voitiin 1800-luvulla nimetä Suomen historiaa tutkinut Henrik Gabriel Porthan, josta Gabriel Rein julkaisi elämäkerran vuonna 1864. Myös 1700-luvun lopulla maanpetturiksi nimetty Georg Magnus Sprengtporten nähtiin 1800-luvun puolivälissä Suomen itsenäisyyden keskeisenä edelläkävijänä. Yrjö Koskinen julkaisi vuonna 1870 teoksen *Yrjö Maunu Sprengtporten’ista ja Suomen itsenäisyydestä*. Fredrik Cygnaeus puolestaan kirjoitti Frans Michael Franzénista vuonna 1872. Häntä arvostettiin tuolloin lahjakkaana Suomessa syntyneenä runoilijana eikä historian tutkijana.

Julius Krohnin kansakouluja varten laatima teos *Kertomuksia Suomen historiasta* julkaistiin vuonna 1878. Se koostuu osin suurmiesten elämäkertoista. Jo 1700-luvun lopulta periytyvä näkemys siitä, että elämäkertojen avulla herätetään kiinnostus varsinaista historiaa kohtaan, eli siis edelleen vahvana. Koulunuorisoa johdateltiin valtiolliseen historiaan henkilöhistorian kautta. Sama idea oli Zachris Topeliuksen vuonna 1875 ilmestyneellä *Maamme-kirjalla*. Suomen varhaismodernia eli Ruotsin ajan historiaa onkin opetettu kouluissa jo parin vuosisadan ajan vahvasti suurmiesten ja hallitsijoiden henkilöhistoriaan pohjautuen.

Omat biografiansa saivat 1800-luvulla osana Ruotsin suurvaltakautta muun muassa Åke Tott, piispa Isaacus Rothovius ja Per Brahe. Johannes Terserus, jota pidettiin erityisen tärkeänä historiallisena hahmona 1700-luvun lopulla, unohdettiin 1800-luvun kuluessa. Piispa Terserus oli 1800-luvulla tunnettu enää vain orastavan genealogisen harrastuksen piirissä, jossa häntä ryhdyttiin pitämään varhaisena sukututkimuksen uranuurtajana Suomessa: tätä roolia ei mainita sanallakaan Tengströmin kirjoittamassa henkilöhistoriassa. Terseruksen uusi merkitys vahvistui 1900-luvulla, jolloin vuonna 1917 perustettu Suomen Sukututkimusseura nimesi hänet ”suomalaisen sukututkimuksen isäksi”.

Biografiaa perhearkistoissa

Biografioiden kirjoittamisesta tuli suosittu harrastus säätyläistön keskuudessa jo varhaismodernilla aikakaudella, mutta kirjoitukset jäivät pöytälaatikoihin eikä niitä välttämättä koskaan painettu. Kirjoitelmat edustavat samaa kirjallista kulttuuria kuin varhaiset muistokirjat, joita varsinkin aatelistet laativat jo 1500-luvulta lähtien.⁴⁶ Niissä on myös yhtymäkohtia ruumissaarroihiin, joista ne saivat vaikutteita ja toisaalta kirjoituksia voitiin käyttää pohjana myös ruumissaarroihiin vainajan elämänvaiheita kuvaileviin osiin.

Tultaessa 1700-luvulle pappisperheissä vaalittiin sekä oman suvun esivanhempien elämäntarinoita että kirjattiin omia elämänvaiheita, jotka haluttiin siirtää jälkipolville. Tätä kirjoittamisen ja oman suvun tutkimisen perinnettä ei ole juurikaan tutkittu, joten sitä kannattaa tarkastella lähemmin.

Piispa Johannes Terserus itsekin saattoi 1600-luvulla olla biografian edelläkävijöitä Suomessa, vaikka tähän liittyy paljon epäselvyyksiä. Perimätiedon mukaan hänen kerrotaan merkinneen muistiin tarkastusmatkallaan Pohjanmaalla pappisperheiden sukulaisuustietoja. Terseruksen muistiinpanot ovat kuitenkin säilyneet vain 1700-luvun kopioina.⁴⁷ Oletettavasti hän merkitsi muistiin ainakin sen perimätiedon

⁴⁶ Muistokirjoista ks. Nuorteva 1983.

⁴⁷ Ks. esim. Miettinen 2010.

ytimen, mikä koski Uumajasta Pohjanmaalle muuttaneita Sursillin sisaruksia. Keskiössä olivat uumajalaisen talonpojan Erik Ångermanin tytär Catharina ja myöhemmin hänen seitsemän veljentytärtään, jotka päätyivät ensin tätinsä luokse Pietarsaareen ja avioituivat sieltä pohjalaisiin pappisperheisiin.

Tengström ei mainitse Terserusta koskevassa biografiassaan tämän Pohjanmaata koskevista tutkimuksista tai sukuselvityksistä, vaikka Terseruksen Pohjanmaata koskevat ”seurakuntamuistiinpanot” olivat tuomiokapitulilin hallussa aina vuoteen 1827, jolloin ne tuhoutuivat Turun palossa.⁴⁸ Pääpaino oli piispan kirkollisella uralla ja valistushenkisyydellä. Mahdolliset yksityisemmät toimet ja harrastukset eivät kuuluneet ajan käsitysten mukaan virallisen elämäkerran piiriin. Puhumattakaan, että elämäkerrassa olisi pohdittu hänen yksityiselämänsä tai luonnettaan muuta kuin korkeintaan siten, että Terserus oli esimerkillinen ihminen.

Piispa Johannes Terseruksen muistiinpanot innostivat pohjalaiset pappisperheet tallentamaan oman perheensä sukuhistoriaa, mikä alkoi 1700-luvulla synnyttää perhearkistoihin myös biografisia kirjoitelmia. Perhearkistojen kokoaminen ja ylläpitäminen oli 1800-luvulla olennainen osa säätyläisperheiden elämää ja identiteettiä.⁴⁹ Etupäässä säästettiin kirjeitä ja päiväkirjoja, mutta laadittiin myös esivanhemmista biografisia kirjoituksia, jotka perustuivat perimätietoon.

Pappismiehet kirjoittivat 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa jälkeläisilleen omaa uraansa ja elämänsä koskevia kirjoituksia sekä kuvailivat vanhempiansa ja esivanhempiansa elämänvaiheita genealogisen tutkimuksen yhteyteen. Kun näitä kirjoituksia koottiin myöhemmin 1800-luvulla sukukirjoja varten, niin laajemmat elämäkerralliset tiedot jätettiin säännöllisesti pois. Kuvaava esimerkki on Elias Robert Alceniuksen *Genealogia Sursilliana*a varten kokoama käsikirjoitusaineisto. Vuonna 1850 painettuun massiivisen sukukirjan pääpaino oli mieslinjaisilla polveutumiskaavioilla, joten sinne päätyi vain olennaisimmat tiedot sukulinjojen miehistä.

48 Åström 1952, 410. Tengström mainitsee vain viitteessä lyhyesti Erik Ångermanin. Tengström 1795, 54.

49 Ks. perhearkistoista ja muistamisesta Elomaa 2006, 243–250.

Kansallisarkistossa säilytettävän Alceniuksen arkiston eri yksityisar-kistoista kootuista sukumuistiinpanoista löytyy paljon lyhyitä käsin kirjoitettuja biografisia kirjoituksia varhaismodernilla ajalla eläneistä henkilöistä. Niitä kirjoitettiin myös naisista, joiden elämänvaiheet kuitattiin painetuissa sukukirjoissa syntymä-, kuolin- ja vihkimerkinnöillä. Hyvä esimerkki on Ylikannuksen kappalaisen Carl Forsmanin (1698–1750) puoliso Kristina von Streitbach, josta on olemassa käsin kirjoitettu lyhyt elämäntarina. Sen kirjoittaja tai kirjoitusajankohta ei ole tiedossa, mutta Alcenius on saanut haltuunsa käsikirjoituksen viimeistään 1840-luvulla Forsman-suvun jäseniltä. Kristinan elämäntarina löytyy kokoelmista kahtena erillisenä kirjoituksena eri käsialoilla, mikä kertoo siitä, että suvun jäsenet kopioivat sukutietoja toisiltaan.

”Hän [Kristiina von Streitbach] syntyi 1690 ja kasvatettiin sisarustensa kanssa enonsa maaherra Ehrensköldin luona Vaasassa. Muutti seuraavaksi Ouluun vanhimman sisarensa kanssa, joka avioitui kruununvouti Groopin kanssa. Muutti 1714 Tukholmaan ja oli kaksi vuotta kamarineitona valtaneuvos kreivi Creutzin luona. Tuli takaisin 1719 nuorimman siskonsa kanssa, joka avioitui raati-mies Neostadiuksen kanssa Smoolannin ja Raahen sukuhaaraa. Siellä hän avioitui Carl Forsmanin kanssa. Hän kuoli Ylikannuk-sessa ja hänellä oli veli, joka kaatui Isonkyrön taistelussa.”⁵⁰

Vastaava toinen, mutta pidempi käsin kirjoitettu elämäntarina löytyy myös Catharina Palanderista (1698–1767). Sen kirjoitti hänen poikan-sa Elias Lagus puhtaaksi vuoden 1805 tienoilla. Tiedot hän kirjoittaa saaneensa suoraan äidiltään tämän vielä eläessä. Pojan mukaan äiti oli saanut ”kovan, mutta oikeudenmukaisen kasvatuksen”. Hän oli koke-nut isonvihan ajan ja joutunut usein öisinkin pakenemaan metsään vihollista. Erään kerran marraskuussa Catharina oli piileskellyt ulkona neljä tuntia ohuissa vaatteissa ja ilman ruokaa. Toisen kerran hän oli päässyt vain vaivoin pakenemaan venäläisen kapteenin väijytystä. Elias Laguksen mukaan äiti kärsi elämässään vaikeasta päänsärystä ja synkkä-

50 KA, Alceniuska Samlingen I, Biographiska Tilläggningar vid Forsmanska släkten.

mielisyydestä, jonka vuoksi hän oli usein hyvin huonossa kunnossa. Lagus kertoo äitinsä lopulta toipuneen vaikeasta masennuksesta, mutta ikäväkseen hän sai kasvaimen toiseen rintaansa, joka johti ”mätähaavaan” sekä lopulta kuolemaan.⁵¹

Isovihasta selviytyminen muodostaa olennaisen osan sekä Catharina Palanderin että Kristina von Streitbachin elämässä. Vastaavia kirjoitettuja kertomuksia vanhempien kokemuksista suuren Pohjan sodan ja isonvihan ajalla löytyy muitakin. Myös Isonkyrön kirkkoherran Nicolaus (Nils) Aejmelaeuksen (1679–1750) lähes kaksi sivua pitkä elämäntarina kertoo tämän kokemukset Narvan piirityksessä 1704, jossa hän ”Jumalan avulla” selvisi piileskellen kellarissa, kunnes jäi venäläisten vangiksi. Monien vaiheiden jälkeen Aejmelaeus pääsi lopulta Helsinkiin. Kovat kokemukset vielä jatkuivat, sillä Aejmelaeuksen piti paeta vuonna 1714 perheineen Ruotsiin isonvihan jaloista. Näyttää siltä, että 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa aikuiset lapset halusivat kirjata muistiin vanhempiensa kokemukset suuressa Pohjan sodassa sekä erityisesti isonvihan aikana, ja siirtää tiedot seuraaville sukupolville.⁵²

Kristina von Streitbach löytyy niin painetusta *Genealogia Sursillianasta* kuin aatelismatrikkeleistakin vain nimellä, syntymä-, vihki- ja kuolin-ajoilla.⁵³ Sama koskee myös Catharina Palanderia. Nils Aejmelaeus on saanut useisiin pappismatrikkeleihin uratietonsa, mutta sotakokemuksia ei niihinkään otettu mukaan. Sama linja on ollut pienoiselämäkertoja sisältävillä teoksilla, joita ovat vuonna 1889 painettu *Biografinen nimikirja* ja vuosina 1927–1934 ilmestynyt *Kansallinen elämäkerrasto*. Ne keskittyvät vain henkilöiden julkiseen toimintaan kuten uratietoihin. Yksityisluontoinen biografinen aineisto kuului vain pöytälaatikoihin ja perhepiirin luettavaksi.

Sukututkijoiden huomio 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa kohdistui etupäässä kaavamaisiin mieslinjaisiin polveutumiskaavioihin, joissa ei ollut tilaa elämäntarinoille. Osaltaan lukuisat sukukirjat ja matrikkelit ovatkin olleet luomassa stereotyyppistä mielikuvaa siitä, että varhais-

51 KA, Alceniuska Samlingen I, Efterrättelser om min släkt. Den äldre enl. min Sal. moders Catharina Palandra uppgifter vid år 1760. Den nyare efterhand samlade och sedan i ordning stälde år 1805 och der efter af Elias Lagus.

52 KA, Alceniuska Samlingen I, Material till Genealogia Sursilliana: Aejmelaeus.

53 Ks. esim. Bergholm (toim.) 1899, 444.

modernin ajan naiset elivät isänsä kodissa, kunnes siirtyivät aviomiestensä kotiin. Catharina Palanderin ja Kristina von Streitbachin muistiin merkityt ja sukuarkistoihin kätkeytymät elämäntarinat kuitenkin osoittavat kaikessa lyhydessäänkin, että elämä heitteli myös heitä eikä isälinjainen ydinperhe ollut ainoa kasvuympäristö.

Perhepiireissä naisten elämänvaiheet haluttiin kirjata muistiin, ja biografisilla tiedoilla oli merkitystä. Vasta 1900-luvulla vastaavaa naiseen kohdistuvaa perimätietoa julkaistiin esimerkiksi aikakauslehdissä, mutta suurin osa vanhimmista kirjoitelmista on jäänyt perhearkistojen kätköihin tai kadonnut kokonaan. Oman lisänsä toi 1800-luvun lopulta alkaen eugeniikka, joka esti esimerkiksi sairauksien yksityiskohtaiset kuvailut, joita henkilötietoihin oli aiemmin liitetty. Saattoivathan ne leimata vaikutusvaltaisenkin suvun ja sen jäsenet degeneroituneiksi, joten niistä oli syytä vaieta.⁵⁴

Raamatun neljäs käsky ”kunnioita isääsi ja äitiäsi” kulki vahvana ohjenuorana kirjoitetuissa vanhempien tai esivanhempien elämäkertoissa. Kärsimysten, kuten sairauksien ja kovan elämän korostaminen kuului asiaan. Niiden opettavainen tarkoitus oli selventää helpompaan elämään tottuneille nykypolville niitä uhrauksia, joita esivanhemmat olivat heidän hyväkseen tehneet. Painettu sukukirja pitkin sukujohtoineen ja miesten uratietoineen edusti 1800-luvun lopulla sivistyssuvun julkista kuvaa ulospäin, mutta yksityinen perhearkisto oli laajempi ja henkilökohtaisempi sekä tarkoitettu vain lähimmille suvun jäsenille.⁵⁵

Henkilön omia esivanhempia koskevilla yksityisillä kirjoitelmissa oli pitkä perinne, mutta 1900-luvulla niitä voitiin myös julkaista tai niiden perusteella voitiin laatia laajempia biografioita. Pidempiä ja lyhyempiä henkilöhistoriallisia tarinoita ja muistelmia julkaistiin lisäksi monissa aikakauslehdissä. Tällöin biografiset kirjoitelmat alkoivat kattaa myös niin sanottuja tavallisia ihmisiä. Suku- ja henkilöhistorialliseen julkaisemiseen alkoi innostaa vuonna 1917 perustettu Suomen Sukututkimusseura, jonka keskeisinä toimijoina oli myös aikakauden johtavia historiantutkijoita. Seura alkoi julkaista vuonna 1917 *Vuosikirjaa* ja vuonna

54 Ks. esim. Miettinen 2019, 169–175.

55 Miettinen 2019, 125–138.

1930 aikakauskirja *Genosta*. Molemmissa voitiin esitellä laajemminkin esivanhempien elämänkulkua.

Suurmiesten vuosisata

Minä, kuten niin monet nuoret olin ollut sitä mieltä, että henkilöiden historia ei ollut kiinnostavaa. Olin myös niin turhamainen, etten halunnut tulla yhdeksi näistä kirjoittavista daameista, jotka harrastivat historiallisia rakkaustarinoita. Olimmehan Suomessa myös kiinnostuneita vain politiikasta.⁵⁶

Alma Söderhjelm onnistui kiteyttämään hyvin vuonna 1938 akateemisen maailman suhtautumisen varhaismodernin ajan henkilöhistorialliseen tutkimukseen 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Sellainen henkilöhistoriallinen tutkimus, joka kohdistui yksityiselämän käänteesiin, ei ollut vakavasti otettavaa historiantutkimusta. Se kuului vain kotien pöytälaatikoihin, joskin yhä enemmän myös naisille suunnattuihin aikakauslehtiin. Söderhjelmin mukaan akateemisissa piireissä naureskeltiin naisille, joita kiinnostivat historialliset rakkaustarinat – tai itse asiassa suurmiesten yksityiselämän käänteet.

Alma Söderhjelm itse historiantutkijana keskittyi Ranskan 1700-luvun historiaan ja rakensi kansainvälistä uraa, mutta kirjoitti paljon niin sanottuja historiaa popularisoivia artikkeleita aikakauslehtiin. Hänen kiinnostuksensa kohde oli ruotsalainen kreivi Axel von Fersen (1755–1810), jonka päiväkirjoista hän julkaisi Ruotsissa vuosina 1925–1936 neliosaisen kirjasarjan. Söderhjelmin asema suomalaisen historiantutkimuksen kentässä oli vaikea aikana, jolloin keskeistä oli julkaista suomeksi Suomen historiaa ja tutkia kansakunnan kehitystä kohti itsenäistä valtiota.⁵⁷

56 Engman 2005, 122. Suora lainaus Alma Söderhjelmin elämäkerrasta: *Äbo tur och retur*, Stockholm 1938, 187.

57 Ks. Engman 2005, 122–139.

Suomen historialliset bibliografiat vuosilta 1901–1925 ja 1926–1950 käsittävät Suomessa julkaistun historian alan kirjallisuuden ja artikkelit.⁵⁸ Henkilöhistoria on omana kokonaisuutenaan vuosina 1900–1925 ja se käsittää hieman yli 100 sivua. Suurin osa on erilaisia matrikkeleja eri aloilta tai sellaisia suurelle yleisölle suunnattuja kokoomateoksia, kuin A. R. Cederbergin *Kahdeksannentoista vuosisadan miehiä* vuodelta 1924, jossa esiteltiin oppineita ja kirkonmiehiä. Suurin luetteloitu määrä on erilaisia enemmän tai vähemmän henkilöhistoriaan linkittyviä artikkeleita, joissa voidaan julkaista esimerkiksi henkilön kirjeitä tai käsitellä jotakin henkilöön liittyvää historiallista tapahtumaa. Varsinaisten yksittäisten biografioiden määrä ei ole suuri, ja niistäkin suurin osa keskittyy vain 1800-luvulla eläneisiin henkilöihin.

Ruotsin aikaa käsittelevää tutkimusta on yleensäkin vain muutama sivu. Varhaismodernia aikaa ei selvästi koettu varsinkaan suomenkielisten tutkijoiden keskuudessa kiinnostavana. Esihistoriaa ja keskiaikaa koskevia historiantutkimuksia julkaistiin moninkertainen määrä verrattuna Ruotsin aikaan 1500-luvulta vuoteen 1809. Samoin 1800-lukua koskevaa tutkimusta on valtava määrä. Henkilöhistoriallisia artikkeleita kirjoitettiin lähinnä oppikirjoihin. Myös vuosina 1905–1912 ilmestyneeseen kuusiosaiseen *Oma maa: Tietokirja Suomen kodeille*-sarjaan laadittiin historiantutkijoiden toimesta varhaismodernin ajan hallitsijoiden ja valikoitujen suurmiesten elämäkertoja.

Ajatus oli 1900-luvulla edelleenkin se, että elämäkertojen kautta nuorisot, naiset ja tavallinen kansa saataisiin paremmin kiinnostumaan oikeampana ja virallisempänä pidetystä valtiollisesta historiantutkimuksesta. Toisin sanoen edelleen vallalla oli ajatus, että elämäkerrat olivat muuta historiankirjoitusta kevyempää luettavaa. Kuten Alma Söderhjelm kiteytti, niin pääosin oltiin kiinnostuneita vain politiikasta eli valtiollisesta kehityksestä painottuen 1800-lukuun, ja sen ohella etsittiin suomalaisuuden juuria, mikä selittää tutkijoiden suuren kiinnostuksen esihistoriaan ja keskiaikaan. Varhaismoderni aika oli väliinputoajan asemassa, ja samoin aikakauteen liittyvät historialliset henkilöt.

58 Maliniemi & Kivikoski 1940; Vallinkoski & Schauman 1956.

Varhaismodernia aikaa koskeva biografinen tutkimus oli 1900-luvun alussa pääosin ruotsinkielisten tutkijoiden kiinnostuksen varassa. Tutkijan ja kaunokirjailijan, tai tutkijan ja opettajan, roolien yhdistäminen oli lisäksi yleistä niillä historiasta valmistuneilla, jotka syventyivät kirjoittamaan henkilöhistoriaa Ruotsin ajalta. Monet varhaismodernin ajan henkilöihin keskittyvät biografiat syntyivät 1900-luvun alussa tutkijan muun työn ohella. Petrus Nordmann julkaisi vuonna 1904 ruotsinkielisen 500 sivuisen kuvitetun elämäkerran Per Brahesta (1602–1680). Nordmann oli kyllä väitellyt historiasta mutta silti enemmän tunnettu kirjailijana ja opettajana, samoin kuin kenraalimajuri ja sotahistorioitsija Hugo Schulman, joka julkaisi ruotsiksi vuonna 1903 elämäkerran Venäjän keisari Aleksanteri I:stä.⁵⁹

Suomen ja Skandinavian historian emeritusprofessori Carl von Bonsdorff julkaisi moniosaisen elämäkerran Gustaf Mauritz Armfeltistä (1757–1814) vuosina 1930–1934, siis jo ollessaan eläkkeellä.⁶⁰ Biografioita ilmestyi myös väitöskirjoina: Hans Hirnin vuoden 1931 väitöskirja keskittyi Suomen sotaan osallistuneeseen ja maaherrana toimineeseen Gustaf Fredrik Stjernvalliin (1767–1815). Vuonna 1941 julkaistiin Helsingin kauppakorkeakoulun rehtorin Bruno Leschin biografia Anjalan liittoon kuuluneesta Jan Anders Jägerhornista (1757–1825), jota tuolloin pidettiin eräänlaisena Suomen itsenäisyyden varhaisena esitaistelijana.⁶¹

Harvinaisena poikkeuksena monien ei-kirkollisten ja ruotsinkielisten biografioiden joukossa voidaan pitää tutkijana Kaarlo Blomstedtin vuonna 1921 julkaistua suomenkielistä väitöskirjaa *Henrik Klaunpoika Horn: Ajankuvaus*. Se on massiivinen elämäkerta 1500-luvulla eläneestä henkilöstä, jota Blomstedt valmisteli yhdeksän vuotta. Hänen tarkoituksenaan oli kirjoittaa teokseen vielä jatko-osa, mutta se jäi tekemättä. Blomstedt toimi Valtionarkiston arkistonhoitajana, joten syventyminen 1500-luvun asiakirjoihin oli hänelle huomattavasti helpompaa kuin monelle muulle ajan tutkijalle.

Vanha jo 1700-luvulla alkanut piispoja ja kirkonmiehiä koskeva biografinen perinne jatkui edelleen entisen kaltaisena kirkkohistorian

59 Schulman 1903.

60 Bonsdorff 1930, 1931, 1932, 1934.

61 Hirn 1931; Lesch 1941.

piirissä. Oman elämäkertansa sai esimerkiksi vuonna 1912 Viipurin hiippakunnan piispa Petrus Bång (1633–1696).⁶² Sen kirjoitti kirkkohistorioitsija ja lehtorina työskennellyt Albin Simolin. Rafael Holmström täydensi vuonna 1937 puuttuvien piispojen biografioita väitöskirjallaan Ericus Eri Sorolaisesta (n. 1546–1625).⁶³ Antti J. Pietilän väitöskirja *Daniel Juslenius: Hänen elämänsä ja vaikutuksensa* julkaistiin vuonna 1910. Turun akatemian teologian professorina toiminut Daniel Juslenius kiinnostui 1900-luvun alussa, koska häntä voitiin pitää varhaisena suomalaisuuden puolestapuhujana. Lisäksi biografiat julkaistiin Pielisjärven kirkkoherrasta Jakob Stenius vanhemmasta (1704–1766), joka tunnettiin myös edistyksellisenä talousmiehenä sekä Turun piispana vuosina 1748–1755 toimineesta Johan Browalliuksesta.⁶⁴

Voikin todeta, että varsinaisissa akateemisissa piireissä varhaismodernin ajan henkilöistä ei kirjoitettu biografioita muulloin kuin joko väitöskirjoina tai artikkeleina oppikirjoihin, erilaisiin matrikkeleihin ja kokoomateoksiin. Varhaismodernin ajan henkilöhistoriallisen tutkimuksen voi katsoa olleen harrastajien käsissä, jotka tutkivat ja kirjoittivat muun toimen ohessa. Tosin kirjoittajat olivat usein akateemisen historianalan koulutuksen saaneita, ja osalla oli tiiviitä yhteyksiä yliopistoon. Pääpaino 1900-luvulla ilmestyneissä biografioissa oli 1800-luvulla eläneissä henkilöissä kuten Elias Lönnrotissa, J. L. Runebergissa ja J. V. Snellmanissa, joiden tutkiminen koettiin tärkeäksi ja heidät tuli nostaa esimerkeiksi koulunuorisolle. Sama esikuvallisuuden periaate oli myös kirkonmiesten biografioissa. Varhaismodernin ajan naisista ei kirjoitettu biografioita, vaan mielenkiinto kohdistui niihin naisasian edelläkävijänaisiin, jotka olivat eläneet 1800-luvulla.

Pentti Renvallin merkitys Suomen akateemiselle historiankirjoitukselle on ollut merkittävä, ja puhutaan jopa hänen koulukunnastaan, jossa tavoitteena oli pyrkimys menneen ajan ihmisten ymmärtämiseen heidän omista lähtökohdistaan. Renvallin erityisalaa oli Suomen 1500-luku ja nuijasodan tapahtumat. Varsinaisia biografioita hän ei kirjoittanut, mutta sellaiseksi voidaan lukea *Historiallisessa Aikakauskirjassa*

62 Simolin 1912.

63 Holmström 1937.

64 Cederberg 1928; Österbladh 1929.

vuonna 1935 julkaistu artikkeli ”Jaakko Ilkka: Katkeroitunut pienviljelijä vai pohjalainen suurtalonpoika”. Kyseessä onkin oikeastaan ensimmäinen varhaismodernin ajan ihmisestä kirjoitettu elämäkerta, joka ei kohdistu hallitsijaan, kirkonmieheen tai aateliseen. Renvallin pyrkimys oli rakentaa Jaakko Ilkasta 1500-luvun asiakirjalähteiden perusteella entistä tarkempi henkilöhistoria, ja korjata Yrjö Sakari Yrjö-Koskisen 1850-luvulla esittämää tulkintaa kahdesta Jaakko Ilkka -nimisestä talonpojasta.⁶⁵ Biografisia piirteitä sisältää myös Renvallin vuonna 1949 julkaisema *Kuninkaanmiehiä ja kapinoitsijoita Vaasakauden Suomessa*.

Renvallin tunnettu näkemys oli se, että menneisyyden ihmisten sie-lunelämä poikkesi olennaisesti nykyisestä ja hänen teoriansa mukaan ihmiskunta kehittyi jatkuvasti tiettyyn suuntaan, kuten suurempaan yksilöllisyyteen.⁶⁶ Renvallin mukaan 1500-luvun ihminen oli nykyihmistä lapsenomaisempi sekä kyvyttömämpi hillitsemään impulssejaan ja himojaan.⁶⁷ Kiinnostava kysymys onkin, missä määrin tällä Renvallin ajattelulla on ollut suoraa tai välillistä vaikutusta siihen, millaisena varhaismodernin ajan ihmisten toimintaa ja elämänpiiriä on kuvattu 1900-luvulla ja 2000-luvulla niin biografoissa kuin biofiktiossakin.

Päiviö Tommilan vuonna 1989 ilmestyneessä teoksessa *Suomen historiantutkimus: Tutkimuksen historia* henkilöhistoriallinen tutkimus Suomessa kuitataan hyvin lyhyesti otsikolla ”Genealoginen ja henkilöhistoriallinen tutkimus”. Tommilan näkemyksen mukaan elämäkerrallisten teosten määrä oli tuolloin noususuunnassa.⁶⁸ Tommilan kirjassa esitellään keskeisiä tieteellisiä henkilöhistoriallisia teoksia, mutta ne eivät saa tarkempaa analyysia omana kategorianaan. Kirkkohistoriaa koskevassa osuudessa käsitellään kirkollisiin henkilöihin kohdistuvia biografoita enemmän, mikä kertoo siitä, että kirkkohistorian puolella tutkimus on aina ollut vahvasti biografoihin painottuvaa, toisin kuin muu historiankirjoitus, joka on 1900-luvulla keskittynyt enemmän Suomen valtiolliseen kehitykseen.

65 Koskinen 1877.

66 Jutikkala 1997.

67 Esim. Matikainen 2002, 17–19.

68 Tommila 1989, 271.

Valtiollinen kokonaisnäkemys Suomesta liittyi olennaisena osana myös laajempiin biografiaihin, joita kirjoitettiin 1900-luvun alussa varhaismodernin ajan henkilöistä. Henkilön kautta oli sopivaa samalla kuvata suomalaisen yhteiskunnan kehityskaarta kohti itsenäisyyttä. Esimerkiksi Kaarlo Blomstedtin väitöskirja Henrik Klaunpoika Hornista olikin samalla kuvaus koko Suomesta ja sen hallinnosta 1500-luvulla. Biografioiden kohteeksi valikoitui vain merkittäviä miehiä, jotka olivat olleet keskeisissä ja vaikutusvaltaisissa rooleissa. Pääpaino oli näiden niin sanottujen suurmiesten julkisessa toiminnassa eikä heidän yksityiselämässään. Jälkimmäistä ei laajasti käsitelty lukuun ottamatta sukutaustan selvittelyä. Rakkaustarinoita ja yleensäkin yksityiselämän käänteiden avaamista pidettiin – Alma Söderhjelman sanoin – ”daamien harrasteluna”.

Piispoista suurmiehiin

Suomessa ilmestyneet varhaismodernin ajan henkilöistä kertovat biografiat 1700-luvulta 1900-luvun alkuun voidaan jakaa kahteen osaan. Kirkonmiehistä kirjoitettujen biografioiden perinne säilyi vahvana ja lähes muuttumattomana kirkkohistorian piirissä 1900-luvulle asti. Toisena linjana olivat suurelle yleisölle suunnatut biografiat, joiden tarkoitus oli johdattaa ja opastaa lukijat virallisen historiankirjoituksen pariin. Molemmat linjat kehittyivät samasta pisteestä, josta löytyvät Aurora-seuran miehet Henrik Gabriel Porthan, Jacob Tengström ja Frans Michael Franzén.

Myöhemmin 1800-luvulla Suomen historiassa keskityttiin Suomen valtiolliseen kehitykseen, jolloin oli tärkeää etsiä varhaismodernilta ajalta vaikutusvaltaisia henkilöitä, joiden voitiin tuolloin katsoa jollain tavoin edistäneen Suomen kehittymistä omaksi kansakunnakseen ja kohti itsenäisyyttä. Henkilön kautta piti samalla tarkastella myös laajemmin suomalaisen yhteiskunnan kehitystä.

Valittujen suurmiesten elämäkertojen tuli olla nuorisolle esikuvallisia, ja innostaa heitä pyrkimään elämässään samaan ja toimimaan siten isänmaan hyväksi. Siksi keskityttiin vain henkilöiden julkiseen toimin-

taan eikä yksityiselämään. Isänmaan edun puolesta toimiminen oli ollut keskeinen vaatimus jo 1700-luvun patriotismin valossa. Seuraavalla vuosisadalla ja vielä 1900-luvun alussakin tärkeää oli se, miten hyvin henkilö oli edistänyt omana aikanaan suomalaisuutta.

Biografian kohteeksi valitun henkilön yksityiselämän kuvaamista ei pidetty tärkeänä eikä sopivanakaan. Julkisen ja yksityisen erottaminen oli 1800-luvulla keskeinen piirre. Sekin selittää osaltaan sitä, miksi naisista ei kirjoitettu biografoita muualle kuin sukuarkistoon. Ihanteen mukaan naiset toimivat kodin piirissä ja miehet julkisuudessa. Varhaismodernia aikaa käsittelevät biografiat ja kokoomateokset keskittyivät julkisiin toimijoihin, eli miehiin. Ainoa poikkeus on Frans Michael Franzénin teos *Om svenska drottningar* vuodelta 1797, joka kuvasi Ruotsin historiaa kuningattarien kautta. Sen mallina olivat eurooppalaiset teokset, joita oli käännetty 1700-luvun lopulla ruotsiksi ja jotka olivat suosiossa lukijoiden keskuudessa. Naisista vain Kaarina Maununtytär sai jo vuonna 1849 oman biografiansa, mikä se onkin kiinnostava poikkeus.

Pääosin painettu varhaismoderniin aikaan liittyvä suomenkielinen biografinen kirjallisuus käsitti matrikkeleita, kokoomateoksia ja oppikirjoja. Elämäkertoja pidettiin aina 1700-luvulta alkaen helppona tapana opastaa kansaa vakavamman historian pariin. Siksi varsinkin oppikirjoissa varhaismodernin ajan historia rakentui henkilötarinoiden kautta. Voisi siis sanoa, että biografiat on aina ymmärretty enemmän populaarina kuin vakavasti otettavana historiankirjoituksena. Vielä 1900-luvun alussakin laajempia henkilöhistorioita kirjoittivat pääosin henkilöt, jotka eivät olleet viroissa Helsingin yliopistossa, vaan toimivat opettajina, kirjailijoina, arkistolaitoksessa tai olivat eläkkeellä. Varhaismodernia aikaa koskeva henkilöhistoriallinen tutkimus oli 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa etupäässä ruotsinkielisten tutkijoiden käsissä.

Kasvava kiinnostus oman suvun tutkimiseen alkoi 1900-luvun kuudessa osaltaan monipuolistaa elämäkertakirjallisuutta, ja sen kohteeksi valikoituja henkilöitä. Se kasvatti populaarien biografisten kirjoitusten määrää, eikä se enää mahtunut esimerkiksi *Suomen historiallisen bibliografian* luetteloihin, johon valikoitiin historiantutkimusta hyödyntäviä teoksia ja artikkeleita. Tähän samaan ryhmään voi lukea myös aikaka-

lehtiin kirjotetut varhaismodernia aikaa koskevat henkilöhistoriaan liittyvät muistelmat, rakkaustarinat ja muut suurmiesten yksityiselämään liittyvät kirjoitukset, joissa saattoi toisinaan olla mukana myös fiktiota. Näkyviin ja keskustelun kohteeksi alkoi nousta myös ristiriita, jossa suurmiesten yksityiselämän lennokkaistakin käänteistä voitiin kirjoittaa aikakauslehdissä, mutta ei silti heidän virallisissa elämäkerroissaan. Biografinen kirjallisuus alkoi muuttua vasta 1930-luvulla, kun julkinen elämä ja yksityiselämä alkoivat elämäkerroissa yhdistyä.

Lähteet ja kirjallisuus

ARKISTOLÄHTEET

Kansallisarkisto (Helsinki, KA)

Alenius Samlingen I

Biographiska Tilläggningar vid Forsmanska släkten

Efterättelser om min släkt. Den äldre enl. min Sal. moders Catharina Palandra

uppgifter vid år 1760. Den nyare efterhand samlade och sedan i ordning stälde år

1805 och der efter af Elias Lagus

Material till Genealogia Sursilliana: Aejmelaeus

PAINETUT LÄHTEET

Bauer, Samuel 1808: *Intressanta Lefnadsmålningar utaf Det Adertonde Århundredets Märkvärdigaste Personer*. 2. osa. Örebro: Nils Marcus Lindh.

Bergholm, Axel (toim.) 1899: *Sukukirja: Suomen aatelittomia sukuja*. 1. osa. Suomen Muinaismuistoyhdistys. Helsinki: Otava.

Bonsdorff, Carl von 1930, 1931, 1932, 1934: *Gustav Mauritz Armfelt: Levnadsskildring*.

Osat 1–4. – Skrifter utgiven av Svenska Litteratursällskapet i Finland 212, 223, 231, 245.

Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland.

Cederberg, A. R. 1928: *Jaakko Stenius vanhempi: Kappale 18:nnen vuosisadan suomalaista sivistyshistoriaa*. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.

Franzén, Frans Michael 1798: *Om Svenska Drottningar: Historisk tal, i anledning af Konung Gustaf IV Adolfs Förmälning med Prinsessan Fredrika Dorothea Wilhelmina af Baden*. Åbo: Johan Christopher Frenckell.

Frenckell, Johan Christopher 1800: *Förteckning på böcker och skrifter, som järnte många andra finnas til salu hos Joh. C. Frenckell i Åbo, på boklådan å bron*. N:o 1. Turku: J. C. Frenckell.

<https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2015-00006236>. Vastaavat kirjaluetelot vuosilta 1789, 1791, 1792, 1796–1797, 1798, 1799, 1802–1803. Kansalliskirjasto, Doria.

- H.G. 1888: Juhana Terserus: Suomen piispa 1658–1664. – *Kyläkirjaston Kuvalehti* n:o 9 30.9.1888 s. 65–66.
- Hirn, Hans 1931: *Gustaf Fredric Stjernvall 1767–1815: En tidsskildring*. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- Holmström, Rafael 1937: *Eerikki Eerikinpoika Sorolainen: Piispa ja teologi, kansanopettaja ja saarnaaja*. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
- Kort berättelse om Herr Achatii Totts Lefwerne och Begrafning, ur en trovärdig handskrift. – *Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo* n:o 2 31.1.1771 s. 9–14.
- Koskinen, Yrjö 1877: *Nuija-sota: Sen syyt ja tapaukset*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lesch, Bruno 1941: *Jan Anders Jägerhorn: Patriot och världsborgare, separatist och emigrant: En tidsskildring*. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- Lindgren A.W. 1866: *Kuvaelmia Suomen maakunnista 7: Uusimaa*. Turku: Wilén.
- Maliniemi, Aarno – Kivikoski, Ella 1940: *Suomen historiallinen bibliografia 1901–1925 I: Aineenmukainen osa*. Helsinki: Suomalaisen Historiallinen Seura.
- Reflexioner öfwer Fruntimmers Seder och Upfostran. – *Åbo Tidningar* n:o 17 22.4.1793.
- Schulman, Hugo 1903: *Alexander I: Lefnadsteckning*. Helsinki: Folkupplysnings-sällskapet.
- Simolin, Albin 1912: *Petrus Bång: Biografisk studie*. Helsinki: Finska Kyrkohistoriska Samfundet.
- Vallinkoski, Jorma – Schauman, Henrik 1956: *Suomen historiallinen bibliografia 1926–1950*. Helsinki: Suomen Historiallinen seura.
- Vallinkoski, Jorma – Schauman, Henrik 1985: *Suomen historiallinen bibliografia 1544–1900*. Käsikirjoja 5. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Österbladh, Kaarlo 1929: *Juhana Browallius: Tiedemies, valtiopäivämies ja piispa*. Turku: Turun yliopisto.

SANOMALEHDET

Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo
Åbo Tidningar

KIRJALLISUUS

- Elomaa, Hanna 2006: *Idylliä etsimässä: Identifikaatiot ja itseymmärrys tammisaarelaisessa sivistyneistöperheessä 1880-luvulta 1930-luvulle*. Turku: k&h, Turun yliopisto, kulttuurihistoria.
- Engman, Marja 2005: Tapojen tuntija ja Ranskan historian tutkija Alma Söderhjelm. Teoksessa: Katainen, Elina – Kinnunen, Tiina – Packalén, Eva – Tuomaala, Saara (toim.) *Oma pöytä: Naiset historiantajoina Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Gillingstam, Hans 1982–1984: Samuel Loenbom. *Svenskt biografiskt lexikon*. Osa 24. Tukholma: Riksarkivet. <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/9646>. Viitattu 28.2.2024.
- Heikkilä, Mikko K. 2016: *Kuka oli herra Heinäricksi: Piispa Henrikin arvoitus*. Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-0305-1>.

- Heikkilä, Tuomas 2005: *Pyhän Henrikin legenda*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Holm, Rurik 1929: Olof d.y. Celsius. *Svenskt biografiskt lexikon*. Osa 8. Tukholma: Riksarkivet. <https://sok.riksarkivet.se/sbl/mobil/Artikel/14763>. Viitattu: 17.5.2022.
- Juslenius, Daniel 2005 (1700): *Aboa vetus et nova – Vanha ja uusi Turku – Åbo förr och nu – Turku old and new* (toim. Timo Jaakola). Suomentanut Tuomo Pekkanen ym. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Latinankielinen alkuteos 1700.
- Jutikkala, Eino 1997: Renvall, Pentti. *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-007028>. Viitattu 22.8.2022.
- Katainen, Elina – Kinnunen, Tiina – Packalén Eva – Tuomaala, Saara 2005: Naiset historiankirjoittajina: Akateeminen marginaali ja uuden tiedon tuottaminen. Teoksessa Katainen, Elina – Kinnunen, Tiina – Packalén Eva – Tuomaala, Saara (toim.) *Oma pöytä: Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 11–49.
- Katainen, Elina – Kinnunen, Tiina – Packalén Eva – Tuomaala, Saara (toim.) 2005: *Oma pöytä: Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Klinge, Matti 1997: Tengström, Jacob. *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-003658>. Viitattu 25.8.2022.
- Laine, Esko M. 1997: Ulstadius, Laurentius. *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-002415>. Viitattu 17.5.2022.
- Lehtinen, Erkki 2022: *Suomalaisesta patriotismista Ruotsin vallan aikana*. Toimittanut Marko Lambert. Agricolan julkaisusarja 17. Verkkojulkaisu. <https://agricolaverkko.fi/julkaisusarja/erkki-lehtinen-suomalaisesta-patriotismista-ruotsin-vallan-aikana/>. Viitattu 19.1.2023.
- Lindgren, A. W. 1866: *Kuvaelmia Suomen maakunnista 7: Uusimaa*. Turku: Wilén.
- Maliniemi, Aarno 1945: *Xenia Ruuthiana*. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallisen Seura.
- Matikainen, Olli 2002: *Verenperijät: Väkivalta ja yhteisön murros itäisessä Suomessa 1500–1600-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-dor-000562>.
- Miettinen, Tiina 2010: Kuka löysi Sursillin suvun? Genealogian alkuvaiheita Ruotsissa ja Suomessa. – *Genos: Suomen Sukututkimusseuran Aikakauskirja* 81:3. 76–87
- Miettinen, Tiina 2019: *Juuria ja juurettomia: Suomalaiset ja suku keskiajalta 2000-luvulle*. Jyväskylä: Atena Kustannus.
- Nuorteva, Jussi 1983: *Suomalaiset muistokirjat ja muistokirjamerkinnot ennen isoavihaa*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Nuorteva, Jussi 1997: Messenius, Johannes. *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-006257>. Viitattu 14.6.2022.
- Nuorteva, Jussi – Happonen, Päivi 2016: *Suomen arkistolaitos 200 vuotta – Arkiverket i Finland 200 år*. Helsinki: Kansallisarkisto.
- Ossian, Harald 1906: Wieselgren, Peter. *Svenskt biografiskt handlexikon*. 2. osa. 725 <http://runeberg.org/sbh/b0725.html>. Viitattu 25.10.2023.
- Packalén, Eva 2005: Naiset historiallisen tiedon tuottajina Suomessa 1800-luvun alkupuolella ja puolivälissä. Teoksessa Katainen, Elina – Kinnunen, Tiina – Packalén Eva

- Tuomaala, Saara (toim.) *Oma pöytä: Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Perälä, Väinö 1928: *Eskil Petraeus: Kirkkohistoriallinen tutkielma*. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
- Pitkäranta, Reijo 1997: Juslenius, Daniel. *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-002266>. Viitattu 30.11.2021.
- Schybergson, M. G. 1911: *Henrik Gabriel Porthan: Lefnadsteckning*. 2. osa. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland 98.
- Soininen, Gunnar 1955: Arkkipiispa Jaakko Tengström Suomen henkilöhistoriallisen tutkimustyön alkuunpanijana. – *Genos: Suomen Sukututkimusseuran Aikakauskirja* 26 s. 97–103.
- Tarkiainen, Kari 1997: Porthan, Henrik Gabriel. *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-002599>. Viitattu 30.11.2021.
- Tommila, Päiviö 1989: *Suomen historiankirjoitus: Tutkimuksen historia*. Porvoo: WSOY.
- Urpilainen, Erkki 1993: *Algot Scarin ja gööttiläisen historiankirjoituksen mureneminen Ruotsissa 1700-luvun alkupuolella*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Väänänen, Kyösti 2011a: Aeschillus Olai Petraeus. *Turun hiippakunnan paimenmuisto 1554–1721* -verkkojulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-thp-001948>. Viitattu 1.12.2021.
- Väänänen, Kyösti 2011b: Juusten, Paulus Petri. *Turun hiippakunnan paimenmuisto 1554–1721* -verkkojulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-thp-001257>. Viitattu 30.11.2021.
- Wieselgren, Peter 1831–1843: *De la Gardiska archivets eller handlingar ur Grefl. De la Gardiska bibliotheket på Löberöd*. Osat 1–20. Lund.
- Åström, Erik 1952: Ur Genealogia Sursillianas tillkomsthistoria. Teoksessa Enckell, Olof ym. (toim.) *Historiska och litteraturhistoriska studier* 27–28. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland.

Pitkiä linjoja ja uudistamismahdollisuuksia

Varhaismodernia aikaa koskevat henkilöhistorialliset julkaisut Suomessa 1950–2020

Mari Välimäki

 <https://orcid.org/0000-0003-2947-4675>

Henkilöhistoriallinen tutkimus on ollut 1700-luvulta lähtien yksi suosituimmista historian tutkimuksen muodoista Suomessa.¹ Kuitenkin 1900-luvun puolivälissä sekä henkilöhistoriallisten että varhaismodernia aikaa koskevien julkaisujen määrä laski. Sekä varhaismodernia aikaa koskevat tutkimukset että henkilöhistoriat yleistyivät jälleen ja nousivat jopa uuteen kukoistukseen 1900-luvun lopun vuosikymmeninä ja 2000-luvun alussa.² Emme kuitenkaan tiedä tarkalleen, miten varhaismodernia aikaa koskevien henkilöhistoriallisten julkaisujen määrät ovat vaihdelleet. Tässä luvussa kysyn, millaisena henkilöhistoriallisen julkaisemisen perinne jatkui 1900-luvun jälkipuoliskolla ja 2000-luvun alun vuosikymmeninä. Miten varhaismodernia aikaa koskevien henkilöhistoriallisten julkaisujen määrä vaihteli? Minkälaisia julkaisut olivat, kuinka suuri osa julkaisuista oli akateemiselle yleisölle ja kuinka suuri osa suurelle

1 Ks. luku ”Esimerkkejä ja opettavia tarinoita: Varhaismodernia koskeva biografinen kirjallisuus Suomessa ennen vuotta 1950”.

2 Karonen 2010, 481–489; Karonen 2020, 152–165; Karonen 2023, 18–20.

yleisölle suunnattuja? Tarkastelen myös, keistä varhaismodernin ajan henkilöistä henkilöhistorioita on kyseisenä aikana laadittu. Onko suomalaisesta henkilöhistoriallisesta julkaisemisesta löydettävissä jatkumoa, jotka kestävät Porthanin, Tengströmin ja Franzénin ajoista nykypäivään?

Bibliografioita ja bibliometriikkaa

Tässä luvussa tukeudun määrälliseen analyysiin, sillä henkilöhistorialliset julkaisut lisääntyvät tarkastellulla ajanjaksolla merkittävästi verrattuna aiempiin vuosisatoihin.³ Tutkimusmetodi muistuttaa bibliometriikkaa, jossa tieteellistä julkaisutoimintaa ja sen vaikuttavuutta tutkitaan kvantitatiivisin menetelmin. Tällöin tarkastellaan usein julkaisujen määriä ja aiheita, julkaisufoorumeja sekä julkaisijoita. Tavoitteena on selvittää, mitä julkaistaan, kenen toimesta ja mikä tieteellisten julkaisujen vaikuttavuus on. Bibliometriikkaa on viime vuosikymmeninä kehitetty tutkimuksen vaikuttavuuden arvioinnin työkaluksi, ja metodin on katsottu sopivan erityisesti luonnontieteellisten alojen julkaisutoiminnan tarkasteluun. Useat tutkijat ovatkin huomauttaneet, että bibliometrinen analyysi ei sovi yhtä hyvin tai ainakaan samoin premissein yhteiskuntatieteellisten ja humanististen alojen arviointiin, joilla julkaistaan useammilla foorumeilla, useilla kielillä ja julkaisujen tieteellisen painoarvon mittaaminen on monisyisempää kuin luonnontieteellisillä aloilla.⁴ Olen huomionnut nämä eroavaisuudet ja tieteenalojen ominaispiirteet sekä kiinnittänyt huomiota aineistoa analysoidessani erityisesti siihen, miten tietokantojen ja niistä koostetun lähdekorpuksen syntyprosessi vaikuttaa tämän tutkimuksen tuloksiin.

Bibliometristä tutkimusta voidaan tehdä monella skaalalla: fokus voi olla yksittäisissä tutkijoissa, tutkijaryhmissä tai tieteenaloissa. Lisäksi tarkastelua voidaan tehdä yksittäisten julkaisujen näkökulmasta, kansallisesti, kansainvälisesti tai tietyillä maantieteellisillä alueilla.⁵ Tässä luvussa tarkastelun kohteena ovat suomalaisten historiantutkijoiden

3 Ks. julkaisujen trendeistä ennen 1900-luvun puoliväliä Karonen 2010 & 2020.

4 Ks. esim. Puuska 2014b, Archambault & Larivière 2010 sekä Ball (toim.) 2021 luvut 1 & 2.

5 Puuska 2014a, 34–38; *Tieteen termipankki: Avoin tiede*: bibliometriikka.

laatimat, varhaismodernia aikaa koskevat henkilöhistorialliset julkaisut. Historiantutkijat ja tietojenkäsittelytieteilijät ovat 2010-luvulla kehittäneet bibliometriikan metodologiaa vastaamaan historiallisen tutkimuksen haasteisiin. He ovat kehittäneet myös laajoja julkaisutietokantoja tutkimuksellista käyttöä varten.⁶ Tässä tutkimuksessa nojaututaan näiden julkaisutietokantojen sijaan perinteisempiin tutkimusmenetelmiin käytettävissä olevan aineiston vuoksi. Noin puolet aineistosta on koottu painetusta materiaalista, kun uusia menetelmiä voidaan pääasiassa hyödyntää tietokanta-aineistoon. Bibliometriikkaa käytetään siis soveltuvin osin ja tässä tutkimuksessa se tarkoittaa tutkimusmenetelmänä julkaisumäärien ja julkaisujen tyyppien vaihtelun tutkimista tarkasteluajanjaksolla. Tutkimusmetodi on ollut yksinkertainen: aineistosta on koottu tiedot relevanteista julkaisuista, jonka jälkeen nämä on luokiteltu tilastollisesti julkaisuajankohdan, tyyppin⁷ ja julkaisun aiheen mukaan. Petri Karonen sekä Ilona Pikkanen ovat käyttäneet vastaavaa metodia tutkiessaan yleisesti varhaismodernia aikaa koskevia suomalaisia historian tutkimuksia. Näissä tutkimuksissa henkilöhistoriallisia julkaisuja ei kuitenkaan ole analysoitu lähemmin.⁸

Luvun lähdepoija on kahtalainen. Vuosien 1950–1990 osalta lähteenä toimii teossarja *Suomen historiallinen bibliografia* ja vuosien 1990–2021 osalta on käytetty Kansalliskirjaston Melinda-tietokantaa.⁹ *Suomen historiallista bibliografiaa* on julkaissut 1920-luvulta lähtien Suomen Historiallinen Seura. Julkaisusarjaan liittyy omat lähdekriittiset huomionsa. Bibliografiaan on koottu tietoja silloisen Helsingin yliopiston kirjaston, nykyisen Kansalliskirjaston vapaakappaleista ja ulkomaisista julkaisuista. Bibliografiaan on koottu tiedot tutkimuksista, jotka käsittelevät Suomen, suomalaisten sekä ”maan ulkopuolella asuvien suomalaisten väestöjen historiaa”.¹⁰ Bibliografian ulkopuolelle jätettiin 1960-luvun

6 Ks. bibliometrisen tutkimusmetodologian kehittämisestä esim. Lahti, Vaara, Marjanen & Tolonen 2019.

7 Ks. julkaisujen tyypeistä tarkemmin alaluku Julkaisujen tyypit.

8 Karonen 2020, 2021, 2023; Pikkanen 2020.

9 *Suomen historiallinen bibliografia* -julkaisusarjasta ja Melinda-tietokannasta on tutkimusta varten koottu julkaisukorpus, joka koskee vuosina 1950–2021 julkaistuja varhaismodernia aikaa käsitteleviä henkilöhistoriallisia julkaisuja. Korpus on julkaistu Tampereen yliopiston avoimessa julkaisuarkistossa. Välimäki 2024.

10 Maliniemi & Kivikoski 1940, Alkulause.

loppuun asti muiden maiden ja kansojen historiat eli niin sanottu yleinen historia. Vuodesta 1971 lähtien myös yleisen historian teokset luettelointiin bibliografiaan. Tämä tarkoittaa sitä, että tutkimuksen pohjana toimivassa teoskorpuksessa on mukana myös teoksia, jotka käsittelevät muita kuin suomalaisiksi miellettyjä henkilöitä kuten Johan Sebastian Bachia tai Wolfgang Amadeus Mozartia, joiden suomennettuja henkilöhistorioita julkaistiin tarkasteluajan loppupuolella. Sanomalehtiartikkelit on jätetty pois kaikista bibliografioista. Vaikka *Suomen historiallisen bibliografian* koontia on selvästi ohjannut kansallinen ajattelu, olen katsonut, että sarjan hyödyntäminen on mielekkäin lähestymistapa Suomessa julkaistun henkilöhistoriallisen tutkimuksen pitkän aikavälin kvantitatiiviseen kartoittamiseen.¹¹

Olen poiminut ensin bibliografisten teosten Henkilöhistoria-osasta julkaisut, joiden kohdehenkilöt ovat eläneet varhaismodernilla ajalla. Tutkimukseen on otettu mukaan artikkelit ja monografiat, vaikka monografiassa tutkimuksen kohdehenkilöstä usein luodaankin laajempi ja syvällisempi analyysi kuin artikkelissa. Aikarajaukset aiheuttavat aina pohdintaa sen suhteen, mitä tai tässä tapauksessa ketkä otetaan mukaan tutkimukseen, ja ketkä jätetään sen ulkopuolelle. Olen päätenyt valitsemaan henkilöt mukaan tutkimukseen heidän aikuisuuden toiminta-aikansa enkä esimerkiksi heidän syntymä- tai kuolinajankohtansa mukaan. Aikarajauksen jälkipuolen osalta olen pääasiassa rajannut tarkastelun ulkopuolelle henkilöt, jotka ovat syntyneet 1800-luvun alun jälkeen, mutta mukana on henkilöitä, jotka ovat kuolleet 1800-luvun puolella. Tällöin olen katsonut, että heidän aikuisiän toimintansa on liittynyt varhaismoderniin aikaan ja ajoittunut esimerkiksi 1700- ja 1800-lukujen taitteen molemmin puolin. Tällaisia henkilöitä ovat esimerkiksi Suomen sotaan osallistunut Gustaf Mauritz Armfelt sekä viipurilainen kauppias Marie Hackman.

Suomen historiallinen bibliografia -julkaisusarjassa luetellut julkaisut on jaettu useisiin kategorioihin, ja tutkimamme tematiikka voisi liittyä niistä moniin. Otantatarkastusten perusteella henkilöhistorioiksi luokitellut teokset löytyvät kaikki Henkilöhistoria-kategoriasta eikä

11 Ks. myös Karonen 2010, 2020, 2021, 2023; Pikkanen 2020, 166–177.

muihin kategorioihin jää piiloon teoksia, jotka olisi tullut huomioida tässä tutkimuksessa. Painettuina teoksina julkaistujen *Suomen historiallisten bibliografioiden* sarja päättyy vuoteen 1990. Työtä on jatkettu ja bibliografiset tiedot vuosina 1991–1999 julkaistuista teoksista löytyvät Suomen Historiallisen Seuran julkaisemasta CD-ROMista, jota ei tämän tutkimuksen puitteissa ole kuitenkaan käytetty. Tiedot vuosina 1991–2021 julkaistuista henkilöhistoriallisista julkaisuista on kerätty Helsingin yliopiston kirjaston Melinda-tietokannasta.

Melinda kerää yhteen Suomen kirjastojen metatietoa avoimeen tietovarantoon. Se sisältää muun muassa *Fennica: Suomen kansallisbibliografian* sekä kotimaisten artikkelien viitetietokanta Arton tietueet. Lisäksi tietokannassa on yliopisto- ja ammattikorkeakoulukirjastojen, yleisten kirjastojen sekä erikoiskirjastojen metatietoja.¹² Vaikka Melinda-tietokanta on kattava, se ei tarkoita, että se olisi täydellinen tietokanta Suomessa julkaistuista tai suomalaisten tutkijoiden julkaisemista julkaisuista. *Fennica: Suomen kansallisbibliografiaa* kartuttaa Kansalliskirjasto, joka lisää tietokantaan tietueita saamiensa vapaakappaleiden perusteella. Vapaakappaleiden toimittamiseen liittyy aina puutteita ja viivästymisiä, jotka vaikuttavat tietokannasta löytyviin tietoihin. Artoon on 2000-luvun alussa tallennettu johdonmukaisesti joidenkin tieteellisten journalien artikkelit, mutta ei suinkaan kaikkien. Puutteita on lisäksi kokoomateoksissa julkaistujen artikkelien tiedoissa. Vuoden 2020 alusta lähtien tietoja ei ole enää kirjattu Artoon, vaan julkaisut on lisätty suoraan Melindaan.¹³

Tietokantojen epätäydellisyyksiin liittyvät myös niihin luetteloitujen teosten asiasanoitusten eroavaisuudet. Kun etsin julkaisuja tietokannasta, huomasin, että kaikkia henkilöhistoriallisiksi tutkimukseksi mieltämiäni tutkimuksia ei ollut asiasanoitettu henkilöhistoriaksi. Tällaisia teoksia olivat esimerkiksi Ulla Ijäksen väitöskirja *Talo, kartano, puutarha: Kauppahuoneen omistaja Marie Hackman ja hänen kulutusvalintansa varhaismodernissa Viipurissa* sekä Olli Bäckströmin *Lumikuningas: Kustaa II Aadolf ja 30-vuotinen sota*. Mielenkiintoinen pari Bäckströmin teokselle on Mirkka Lappalaisen *Pohjolan leijona: Kustaa II Aadolf ja*

¹² Melinda-tietokannasta löytyy tarkempaa tietoa *Melinda: Kansallinen metatietovaranto* -sivustolta.

¹³ Heinonen 2005; Lietzen ym. 2023, 1–2; Lager & Peltonen 2023a&b.

Suomi 1611–1632, joka on asiasanoitettu henkilöhistoriaksi.¹⁴ Tämän luvun analyysissä ovat mukana myös edellä mainitut Ijäksen ja Bäckströmin teokset sekä muut henkilöhistoriallisiksi tutkimuksiksi mieltämäni julkaisut, joita ei ole Melindassa asiasanoitettu henkilöhistoriaksi. Analyysin ulkopuolelle on todennäköisesti jäänyt teoksia, jotka eivät ole osuneet tietokantaan tehtyihin hakuihin esimerkiksi teoksen käsittelemän ajanjakson kuvailun puutteellisuuden vuoksi. Lisäksi tutkimuksen ulkopuolelle on varmasti jäänyt teoksia, joita ei syystä tai toisesta löydy Melinda-tietokannasta ja joista en ole ollut tietoinen. Näistä puutteista huolimatta Melinda on mielestäni kattavin tietokanta Suomessa julkaisujen ja suomalaisten tutkijoiden laatimien tutkimusten bibliometriseen tutkimiseen.

Melindasta olen etsinyt tietoja varhaismodernia aikaa koskevista henkilöhistoriallisista teoksista käyttäen päähakusanana henkilöhistoria-asiasanaa. Hakua on tarkennettu rajaamalla julkaisuajankohta vuosiin 1991–2021 ja antamalla lisämääreeksi 1500, 1600 ja 1700-hakukomennot.¹⁵ Vertailun vuoksi olen tehnyt hakuja myös keskiaika-hakusanalla. Hakuun on luettu mukaan kaikilla kielillä tehdyt julkaisut, mutta tämä tutkimus keskittyy Suomessa julkaistuihin tai suomalaisten kirjoittajien kansainvälisissä julkaisuissa julkaisemiin teksteihin. Mukana on myös aikakaus- sekä sanomalehtiartikkeleja, joista jälkimmäiset oli jätetty *Suomen historiallisen bibliografian* ulkopuolelle. Tein myös kokeiluja suorittamalla hakuja henkilöhistoria-asiasanan sijaan elämäkerta-asiasanalla, mutta otantojen perusteella haku ei tuottanut merkittäviä eriäviä tuloksia henkilöhistoria-asiasanalla löytyneisiin teoksiin.

Koko tarkasteluajalta tutkimukseen on otettu mukaan sekä tieteellisiä että populaareja julkaisuja, niin artikkeleja kuin monografiateoksia. Teosten on tullut olla henkilöstä kertovia ja hänen toimintaansa analysoivia julkaisuja. Valinta on tehty pääasiassa julkaisujen otsikkotietojen perusteella, tässä tutkimuksessa ei ole ollut mahdollisuutta perehtyä laajemmin julkaisujen sisältöihin. Lähdejulkaisut on jätetty tutkimuksen

14 Ijäs 2015; Lappalainen 2020; Bäckström 2020.

15 Olen konsultoinut Kansalliskirjaston tietoasiantuntija Satu Niimistä tietokantahauista. Kiitän häntä lämpimästi saamastani avusta.

ulkopuolelle paitsi silloin, kun ne ovat selkeästi sisältäneet henkilöhistoriallisen osuuden.

Varhaismodernia aikaa koskevat henkilöhistorialliset julkaisut

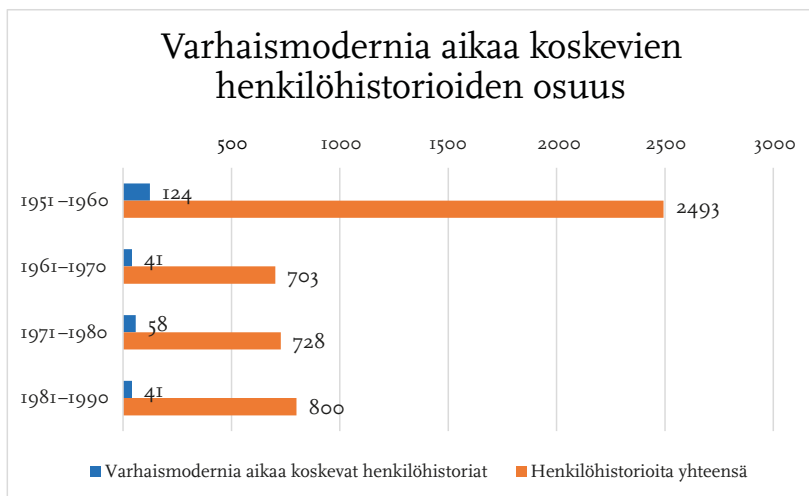
Koottu aineisto osoittaa, että varhaismodernia aikaa koskevien henkilöhistoriallisten julkaisujen määrä laski merkittävästi 1950-luvun jälkeen (Kuvaaja 1.). Petri Karonen on tutkinut suomalaista ja ruotsalaista varhaismodernia aikaa koskevaa historiantutkimusta. Hänen tutkimuksensa ovat osoittaneet, että varhaismodernia aikaa koskevasta tutkimuksesta noin kymmenen prosenttia koski henkilöhistoriaa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa, mutta 1950-luvulla henkilöhistorialliset julkaisujen määrä laski alle kuuteen prosenttiin. Samaan aikaa varhaismodernia aikaa koskevien sotahistorioiden määrä kasvoi merkittävästi: vuosisadan alussa sotahistoriallisten tutkimusten osuus kaikista julkaisuista oli 20 prosenttia, kun se nousi 1950-luvulla 42 prosenttiin.¹⁶ Toinen maailmansota lisäsi myös varhaismodernin ajan sotien tutkimisen kiinnostavuutta ja henkilöhistoria jäi vähemmälle huomiolle. Henkilöhistoriallisten julkaisujen määrän laskuun oli syynä myös se, että 1960- ja 1970-luvuilla alkoi historiantutkimuksen parissa yleisesti voittaa alaa menneisyyden prosessien sekä yhteiskuntien rakenteiden tutkimus.¹⁷

Kuvaaja 1 osoittaa myös, että varhaismodernia aikaa koskevien henkilöhistorioiden määrä on verrattain pieni suhteessa henkilöhistoriallisten julkaisujen kokonaismäärään. Vertailuun on laskettu mukaan kaikkia aikakausia käsittelevät henkilöhistoriateokset, jotka luetteloiitiin *Suomen historiallisen bibliografiaan* henkilöhistoria-osioon. Vuosina 1951–1960 noin viisi prosenttia kaikista henkilöhistoriallisista julkaisuista käsittelee varhaismodernina aikana elänyttä henkilöä. Vaikka 1950-luvulla julkaistiin määrällisesti enemmän henkilöhistoriallisia tekstejä kuin tulevana vuosikymmeninä, oli varhaismodernia aikaa koskeneiden henkilöhistoriallisten julkaisujen suhteellinen osuus kaikista henkilöhistoriallisista

¹⁶ Karonen 2021, 195; Karonen 2023, 17–19.

¹⁷ Kettunen 2019, 282–287.

julkaisuista alhainen. 1950-luvulla suosituimpia varhaismodernin ajan tutkimuksen teemoja Suomessa olivatkin edellä mainittu sotahistoria, poliittinen historia, taloushistoria, kulttuurihistoria sekä aatehistoria.¹⁸ Korkeimmillaan varhaismodernia aikaa koskevien henkilöhistorioiden osuus oli 1970-luvulla, jolloin se oli noin kahdeksan prosenttia. Vuosien 1961–1990 välillä varhaismodernia aikaa koskeneiden henkilöhistoriallisten julkaisujen osuus kaikista henkilöhistoriallisista julkaisuista vaihteli viiden ja kahdeksan prosentin välillä. Henkilöhistorian kiinnostuksen nousu ei näy varhaismodernin ajan tutkimuksessa voimakkaasti vielä 1980-luvulla, mutta 1990-luvulta lähtien muutos on suuri.

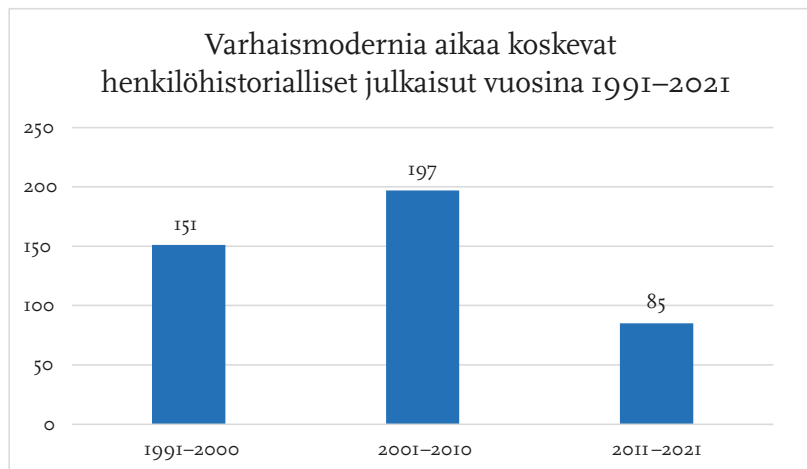

Kuvaaja 1. Varhaismodernia aikaa koskevien henkilöhistorioiden osuus kaikista henkilöhistorioista, N=julkaisujen määrä. Lähde: *Suomen historiallinen bibliografia 1951–1990*.

Vastaavaa vertailua varhaismodernia aikaa ja muita aikoja käsittelevien henkilöhistoriallisten julkaisujen välillä ei ole ollut tämän tutkimuksen puitteissa mahdollista tehdä vuosien 1991–2021 välillä. Tämä johtuu siitä, että haettaessa edellisessä alaluvussa esitellyllä menetelmällä

18 Karonen 2023, 18.

henkilöhistoriallisia teoksia Melinda-tietokannasta, saadaan hakutulosten joukkoon paljon henkilöhistoriallisia teoksia koskevia kirja-arvioita sekä tuplatuloksia. Esimerkiksi 2000-luvulla sähköisenä julkaistut väitöskirjat on merkitty tietokantoihin sekä sähköisinä että fyysisinä julkaisui-¹⁹ Tämän työn puitteissa ei ole ollut mahdollisuutta käydä läpi kaikkia henkilöhistoriallisia tutkimuksia, sillä Melinda-tietokanta antaa vuosien 1991–2021 välille lähes 130 000 tulosta asiasanalla henkilöhistoria. Olenkin katsonut aiheelliseksi esittää *Suomen historiallisesta bibliografiasta* ja Melinda-tietokannasta louhittu tieto eri taulukoissa, sillä käytetty tutkimusmetodi ja sitä kautta syntynyt tutkimusaineisto ovat niin erilaiset, että Melindasta louhittu tieto ei muodosta ongelmatonta jatkumoa *Suomen historiallisesta bibliografiasta* kerätylle aineistolle. Tarkastelu on trendien suhteen suuntaa antava, mutta se on linjassa esimerkiksi Petri Karosen esittämien, varhaismodernin ajan suomalaista historiografiaa koskevien yleisten huomioiden kanssa.²⁰

Kuvaaja 2. Varhaismodernia aikaa koskevat henkilöhistorialliset julkaisut vuosina 1991–2021, N=julkaisujen määrä. Lähde: Kansalliskirjaston Melinda-tietokanta.

¹⁹ Ks. tietokannoista suodatettavaan tietoon liittyen myös Karonen 2020, 154, ja Karonen 2023, 14.
²⁰ Karonen 2023.

Kuvaaja 2 osoittaa, että varhaismodernia aikaa koskevien henkilöhistoriallisten julkaisujen määrä kasvoi 1990-luvulle siirryttäessä voimakkaasti ja erityisen voimakkaasti 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen aikana. Analysini tarkentaa Petri Karosen esittämiä huomioita varhaismodernia aikaa koskevien julkaisujen määrien kasvusta 1900-luvun viimeisinä vuosikymmeninä ja 2000-luvun alussa. Karosen mukaan henkilöhistorialliset julkaisut nousivat suosituimpien julkaisujen joukkoon kulttuurihistorian, taloushistorian, aatehistorian ja kirkkohistorian rinnalle vuosina 1980–2009.²¹ Kuvaaja kaksi osoittaa, että vuodet 2001–2010 ovat tarkastellulla aikavälillä rikkainta varhaismodernia aikaa koskevien henkilöhistoriallisten julkaisujen aikaa. Varhaismodernia aikaa koskevien julkaisujen määrä puolestaan laskee voimakkaasti 2010-luvulla ja julkaisujen määrä on selvästi pienempi kuin edellisillä vuosikymmenillä. Yksi syy kehitykselle voisi olla se, että yleisesti tietokirjallisuutta julkaistiin vähemmän 2010-luvulla kuin 1990-luvulla tai 2000-luvun alussa. Tietokirjoja julkaistiin 2020-luvun alussa yhtä paljon kuin 1980-luvulla. Samaan aikaan kuitenkin nimenomaan henkilöhistorialliseksi määritellyn tietokirjallisuuden osuus kaikista tietokirjoista on selvästi suurin.²² Merkittävämpi selitys on, että Melinda-tietokannan tiedot ovat puutteelliset julkaistujen artikkelien osalta.²³ Tähän perehdytään lähemmin seuraavassa luvussa.

Tämän tutkimuksen lähdepohja on pitkälti yhteneväinen Petri Karosen tutkimusten kanssa, joissa on tarkasteltu suomalaista varhaismodernin ajan tutkimusta. Lähdepohjan yhtenäisyydestä huolimatta Karosen tutkimuksen tulokset eroavat varhaismodernien henkilöhistoriallisten julkaisujen osalta tämän tutkimuksen tuloksista. Karosen mukaan vuosina 1951–1960 Suomessa julkaistiin 344 varhaismodernia aikaa käsittelevää julkaisua, joista henkilöhistoriallisia julkaisuja oli 3,8 prosenttia eli noin 13 julkaisua. Omien laskujeni mukaan lukumäärä on moninkertainen nousten 140 julkaisuun. Sama ongelma toistuu myöhemmäl-

21 Karonen 2023, 18.

22 Lietzen ym. 2023, 8–9.

23 Karonen 2021, 195.

lä tarkasteluvälillä.²⁴ Tutkimusten otosten eroavaisuudet johtuvat siitä, että Karonen on keskittynyt tutkimuksissaan tarkastelemaan tieteellisten kustantamoiden julkaisemien monografiateosten julkaisumääriä, kun taas tässä tutkimuksessa mukaan on monografioiden lisäksi laskettu artikkelit.²⁵

Karosen tutkimuksissa tarkastelujoukkoon on otettu mukaan vain tutkimukset eli puhtaasti tieteelliset julkaisut. Tutkimusten tarkoituksena on ollut tarkastella laajasti suomalaisten historiatieteellisten julkaisujen trendejä. Tässä tutkimuksessa puolestaan tarkastellaan nimenomaan varhaismodernia aikaa koskevia henkilöhistoriallisia julkaisuja ja mukaan on otettu tieteellisten julkaisujen lisäksi populaarit julkaisut kuten sanoma- ja aikakauslehdissä julkaistut artikkelit sekä Melinda-tietokantaan viedyt omakustanteina julkaistut henkilöhistorialliset teokset. Populaarit julkaisut on otettu mukaan, sillä varhaismodernin ajan henkilöistä on kirjoitettu populaareja esityksiä tieteellisten esitysten rinnalla. Halusimme selvittää, miten tieteellisten ja populaarien julkaisujen määrät korreloivat.

Julkaisujen tyypit

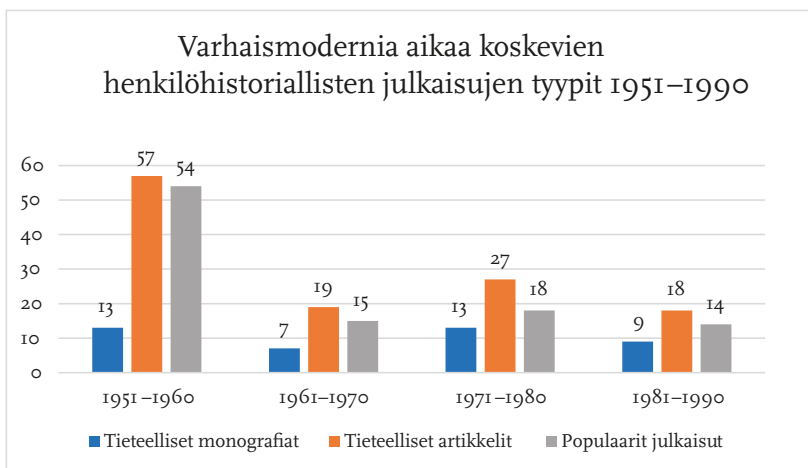
Tarkasteluajanjakson ensimmäisellä puoliskolla (1951–1990) julkaistut lähdekorpuksen teokset on jaettu kolmeen ryhmään: tieteellisiin monografioihin, tieteellisiin artikkeleihin ja populaareihin julkaisuihin. Tieteelliset monografiat -ryhmään kuuluvat teokset ovat yleensä yhden, mutta saattavat olla useammankin kirjoittajan, laatimia kokonaisteoksia, jotka on julkaissut vakiintunut suomalainen kustantaja. Monografioihin on laskettu mukaan myös väitöskirjat. Tieteelliset artikkelit -ryhmään kuuluvat tekstit on julkaistu vakiintuneiden tieteellisten seurojen julkaisuissa kuten *Historiallisessa Aikakauskirjassa* ja Suomen sukututkimusseuran julkaisemassa *Genoksessa*. Populaarit julkaisut -ryhmään puoles-

24 Karosen esittämät luvut löytyvät julkaisuista Karonen 2010 ja 2020. Tilastoissa henkilöhistorialliset teokset on jaettu osin elämäkertoihin ja henkilöhistoriallisiin julkaisuihin. Olen tässä laskenut näihin kategorioidut teokset yhteen, sillä Karosen julkaisuissa ei ollut tarkempaa selitystä kategorioiden eroista.

25 Karonen 2010, 2020 & 2023; Kuvaaja 3.

taan kuuluvat sukujulkaisuissa ja aikakauslehdissä julkaistut artikkelit. Tähän ryhmään kuuluvat myös niin sanotut kansanvalistukselliset artikkelit, joiden tarkoituksena oli kertoa laajalle yleisölle menneisyyden ihmisistä.

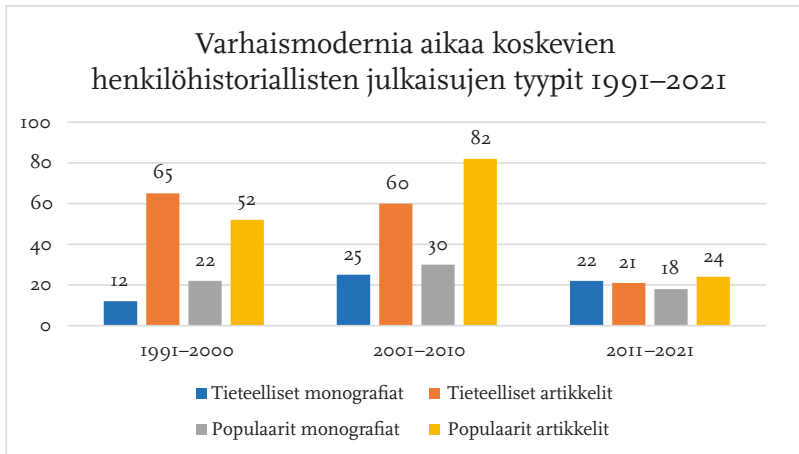
Kuvaaja 3 osoittaa, että tieteellinen artikkeli oli tyypillisin henkilöhistoriallinen julkaisun muoto vuosina 1951–1990. Populaarit julkaisut olivat toiseksi yleisin julkaisumuoto, mutta niiden määrä kuitenkin hiipui merkittävästi 1960–1980-luvuilla. Tieteellisiin artikkeleihin ja populaareihin julkaisuihin verrattuna monografioita julkaistiin ajanjaksolla vähän, mikä ei ole ihme, sillä monografian kirjoittaminen on suuritöisempää kuin artikkelin. Mielenkiintoista on kuitenkin, että monografioiden julkaisumäärät pysyvät kohtalaisen samalla tasolla vuosikymmenestä toiseen samaan aikaan, kun tieteellisten artikkelien ja populaarien julkaisujen määrät tippuvat merkittävästi 1950-luvun jälkeen.

Kuvaaja 3. Varhaismodernia aikaa koskevat henkilöhistorialliset julkaisut vuosina 1951–1990. Lähde: *Suomen historiallinen bibliografia 1951–1990*.

Vuosien 1991–2021 osalta olen jakanut varhaismodernia aikaa koskevat henkilöhistorialliset julkaisut kolmen sijasta neljään ryhmään. Ryhmät ovat tieteelliset monografiat, tieteelliset artikkelit, populaarit monografiat

ja populaarit artikkelit. Olen katsonut tarpeelliseksi erotella toisistaan populaarit artikkelit ja monografiat, sillä julkaisujen määrä kasvaa merkittävästi 1990-luvulta eteenpäin. Tieteellisen ja populaarin monografian välinen ero määrittyy siten, että tieteellisiin monografioihin kuuluvat tieteellisten kustantamoiden julkaisemat teokset sekä väitöskirjat. Populaarit monografiat ovat pääasiassa suurten kustantamoiden julkaisemia nootittamattomia teoksia.

Kuvaaja 4. Varhaismodernia aikaa koskevien henkilöhistoriallisten julkaisujen määrät ja tyypit 1991–2021. Lähde: Kansalliskirjaston Melinda-tietokanta.

Kuvaajan 4 mukaan tieteellinen artikkeli säilyttää asemansa merkittävänä henkilöhistorian julkaisumuotona myös vuosina 1991–2021 ja 1990-luvulla tieteellinen artikkeli on yleisin varhaismodernia aikaa käsittelevän henkilöhistorian julkaisutapa. Populaarien artikkelien ja monografioiden määrä on merkittävä koko jälkimmäisen tarkastelujakson ajan. Vuosina 2001–2021 populaari artikkeli on yleisin julkaisumuoto ja erityisesti näin on vuosina 2001–2010. Monografioissa tieteellisten monografioiden määrä on 1990-luvulla suunnilleen samaa tasoa kuin edeltävillä vuosikymmenillä, mutta 2000-luvun alussa tieteellisten, varhaismodernia henkilöhistoriaa käsittelevien monografioiden määrä

kasvaa merkittävästi. Populaarien monografioiden määrässä ei tapahdu juurikaan muutoksia jälkimmäisellä tarkasteluajanjaksolla, joskin niiden määrä laskee lievästi 2010-luvulla.

Silmään pistävintä eri julkaisutyyppeiden vertailussa on se, että samalla kun varhaismodernia aikaa koskevien henkilöhistoriallisten julkaisujen määrä laskee merkittävästi 2010-luvulla, tasapäistyy eri julkaisutyyppeiden väliset erot. Eri julkaisutyyppejä vertailemalla huomataankin, että julkaisumäärien lasku keskittyy pääasiassa kahteen artikkelikategoriaan: Melinda-tietokannasta löytyy selvästi vähemmän 2010-luvulla julkaistuja varhaismodernia aikaa käsitteleviä tieteellisiä ja populaareja artikkeleja. Tämä tulos on kuitenkin viitteellinen, sillä artikkelien osalta Melinda-tietokantaan kootut tiedot ovat puutteellisia viimeistään 2000-luvun alusta lähtien.²⁶ Meri Heinonen julkaisi vuonna 2005 artikkelin ”Miksi minua ei löydy ARTOsta ja muita tärkeitä kysymyksiä artikkelitietokannasta”. Artikkelissa hän tuo esiin Melinda-tietokantaan sisältyvän Arto-artikkelitietokannan puutteita, joita oli useita. Erityisen puutteellisia olivat kokoomateosten tiedot, joista tietokantaan tallennettiin tietoja satumanvaraisesti. Oli tavallista, että osa teoksen artikkeleista löytyi tietokannoista, osa ei. Myöskään journalien kohdalla artikkeleiden tietojen tallentaminen ei ollut kaiken kattavaa, vaan tietoja tallennettiin noin 750 journalin osalta. Ongelmat eivät koskeneet pelkästään julkaisuformaattia, vaan myös julkaisujen laatijoita ja heidän kotiorganisaatioitaan. Helsingin yliopiston tutkijat olivat yliedustettuina, sillä Helsingin yliopiston julkaisurekisteri oli kytketty suoraan Artoon toisin kuin muiden yliopistojen julkaisurekisterit. Näin siis tietokannasta oli todennäköisempää löytää Helsingin yliopiston henkilökunnan julkaisuja kuin muiden yliopistojen.²⁷ Tämä selitti sen, miksi Artoista löytyi tiedot kokoomateosten joistakin artikkeleista mutta ei kaikista.

Nykyään Arto-tietokannan tietueet on liitetty osaksi Melinda-tietokantaa ja vuoden 2020 alusta tiedot artikkeleista on syötetty suoraan Melindaan. Artikkeleita Melindasta etsittäessä osumatarkkuus on kuitenkin heikompi kuin monografiateosten kohdalla, sillä artikkeliaineistolle ei

²⁶ Karonen 2021, 195.

²⁷ Heinonen 2005; Lista Artoon tallennetuista joulaleista vuonna 2019 ks. Routakangas & Lager 2023.

ole samankaltaisia yhdenmukaisia kuvailukäytäntöjä.²⁸ Melindaan ei myöskään syötetä kattavasti kaikkien Suomessa julkaistujen tai suomalaisten tutkijoiden julkaisemien artikkelien tietoja. Tieteellisten seurain valtuuskunnan journal.fi -julkaisualustalla ilmestyvien avoimen julkaisun jornaalien artikkeleja ei myöskään viedä kootusti tietokantaan. Melinda-tietokannasta – tai mistään muustakaan suomalaisesta tietokannasta – ei ole löydettävissä kattavasti tietoja kaikista julkaistuista artikkeleista. Tämä johtaa siihen, että artikkelien osalta tämän tutkimuksen tiedot ovat suuntaa antavia.

Henkilöhistoriallisten julkaisujen julkaisutyypin tarkastelu on tehnyt näkyväksi puutteet lähteenä käytetyssä Melinda-tietokannassa. Tätä tutkimusta varten koottu lähdekorpusta kuitenkin viittaa siihen, että suomalaisten julkaisemien varhaismodernia aikaa koskevien henkilöhistorioiden erilaisten julkaisumuotojen trendit noudattavat yleisiä historian tutkimuksen trendejä. Varhaismodernia aikaa käsittelevien henkilöhistoriallisten julkaisujen määrä laskee yleisesti samaan tahtiin, kun henkilöhistorialliset julkaisut ylipäätään käyvät harvemmiksi ja toisaalta julkaisujen määrä kasvaa 1990- ja 2000-luvuilla henkilöhistoriallisten julkaisujen jälleen yleistyessä.

Aineisto osoittaa myös, että tieteellinen henkilöhistoriallinen monografia pitää pintansa julkaisemisen muotona koko tarkasteluvälin. Vaikka tieteellisen julkaisemisen kentällä on maalailtu kirjan kuolemaa, vahvistaa tämä tutkimus kansainvälisiä humanistisen julkaisemisen trendejä. Kirjat ovat pitäneet pintansa suosittuna julkaisumuotona humanistisilla aloilla myös Suomessa.²⁹ Artikkelit vaikuttaisi olevan julkaisumuotona kirjaa alttiimpi tietealan sisäisten trendien muutoksille. Artikkelien osalta on kuitenkin vaikea tehdä kovinkaan luotettavaa analyysia, sillä tietokantojen tiedot ovat epätarkkoja ja jopa vinoutuneita. Ei siis ole ihme, että Petri Karonen on tutkimuksissaan keskittynyt tarkastelemaan henkilöhistoriallisia monografioita, sillä niiden tietokantoihin merkitseminen sekä tietokannoista löytäminen on luotettavampaa kuin artikkelien. Artikkeleina julkaistavan tutkitun tiedon analysointi olisi kuitenkin tärkeää. Historiatieteissäkin artikkeli on hyvin suosittu julkai-

²⁸ Kiitän tiedonannosta Kansalliskirjaston tietoasiantuntija Satu Niinistä.

²⁹ Ochsner 2021.

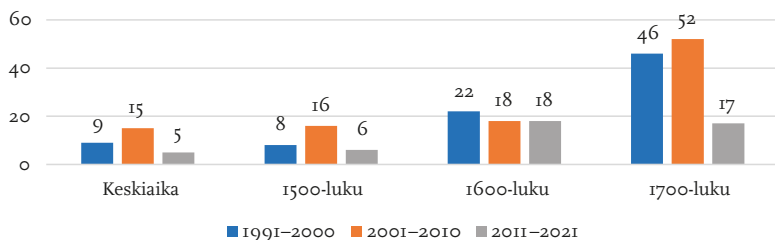
semisen muoto ja esimerkiksi artikkeliväitöskirjat ovat yleistyneet vuosituhannen vaihteesta lähtien. Alojen johtavissa journaaleissa julkaistut artikkelit ovat tärkeitä myös tutkijoiden meritoitumiselle. Jotta voisimme tutkia historia-alan kehitystä ja tarkastella tutkimuksen trendejä, tulisi tietokantojen koontiperiaatteisiin kiinnittää erityistä huomiota. Periaatteita tulisi muuttaa, tehostaa ja yhdenmukaistaa, jotta tietokantoihin perustuvat analyysit olisivat luotettavampia kuin tämän luvun kirjoitus-hetkellä. Koontiin tulisi myös osoittaa resursseja. Viimeistään 2010-luvun alusta lähtien sekä suomalaiset että kansainväliset tutkijat ovat kehottaneet kehittämään metodisia keinoja bibliometrinen analyysien tekemiseen ihmistieteellisille aloille.³⁰ Bibliometrinen analyysikeinojen monipuolistaminen ei kuitenkaan riitä, jos tietokannat, joihin analyysit perustuvat, kootaan epäjohdonmukaisesti. Tietokantojen koontityöhön panostamisen ei kuitenkaan tulisi perustua bibliometrinen vaikuttavuusanalyysien tekemisen tehostamiseen vaan siihen, että tutkimukset olisivat laajemmin niistä kiinnostuneiden löydettävissä.

Periodisaatio

Monista puutteistaan huolimatta Melinda-tietokanta mahdollistaa haut sen mukaan, mitä aikakautta sieltä löytyvät julkaisut koskevat. Kuten mainitsin aiemmin, tein tietokantaan hakuja lisäausekkeilla 1500, 1600 ja 1700. Periodisaatioanalyysia varten tein myös haun lisäausekkeella keskiaika tehdäkseeni vertailua varhaismodernia aikaa ja keskiaikaa koskevien henkilöhistoriallisten julkaisujen välillä. Useiden teosten tiedoissa on merkitty teoksen käsittelyaikavälin sijoittuvan usealle vuosisadalle. Tällöin teos on merkitty ensimmäisenä mainitun aikakauden mukaan, joten metodologinen valinta ei aiheuta suurta vääristymää aineistoon – tai ainakin vääristymä on johdonmukainen koko aineistossa.

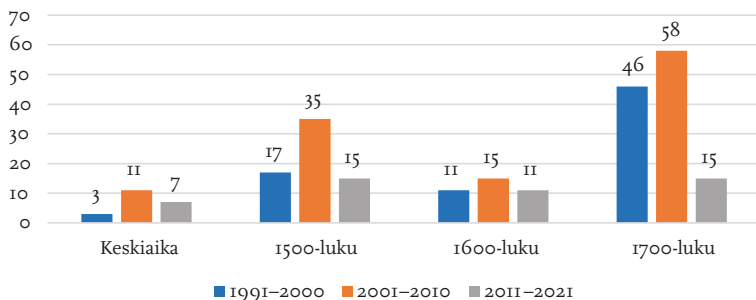
30 Puuska 2014a; Archambault & Larivière 2010.

Tieteelliset varhaismodernia aikaa koskevat henkilöhistorialliset julkaisut aikakausittain 1991–2021

Kuvaaja 5. Tieteelliset, varhaismodernia aikaa koskevat henkilöhistorialliset julkaisut aikakausittain ja julkaisuajankohdan mukaan. Lähde: Kansalliskirjaston Melinda-tietokanta.

Populaarit varhaismodernia aikaa koskevat henkilöhistorialliset julkaisut aikakausittain 1991–2021

Kuvaaja 6. Populaarit varhaismodernia aikaa koskevat henkilöhistorialliset julkaisut aikakausittain ja julkaisuajankohdan mukaan. Lähde: Kansalliskirjaston Melinda-tietokanta.

Kuvaajissa 5 ja 6 olen yhdistänyt tiedot tieteellisistä ja populaareista julkaisuista ja tilastoinut teokset julkaisuajankohdan lisäksi sen mukaan, mitä aikakautta kyseisen julkaisun on Melindassa kerrottu käsittelevän. Vaikka Melindaan pohjautuvassa tiedonhaussa on haasteensa, voidaan kuitenkin todeta, että 1700-luku on tarkastelluista vuosisadoista se, josta kirjoitetaan eniten. Kuvaajat osoittavat, että selkeästi suurin osa vuosina 1991–2021 julkaistuista tieteellisistä ja populaareista julkaisuista käsittelee 1700-luvulla eläneitä henkilöitä. Tämä ei ole yllättävää sikäli, että 1700-luvulta on säilynyt enemmän egodokumentteja kuten päiväkirjoja, muistelmia ja kirjeitä kuin aiemmilta vuosisadoilta.³¹ Näiden pohjalta henkilöhistoriallista tutkimusta on helpompi ja ehkä motivoivampi tehdä kuin koota ihmisen tarinaa hajanaisista viittauksista erilaisissa lähteissä. 1700-luvun suosituimmuus henkilöhistoriassa on myös linjassa sen kanssa, että 1700-lukua koskevia tutkimuksia julkaistiin ylipäättään eniten 1900-luvun lopulla ja 2000-luvun alussa, kun varhaismodernin ajan vuosisatoja koskevia tutkimuksia verrataan toisiinsa. Tarkasteltaessa julkaistuja väitöskirjoja ei 1700-luvun tutkimus ole kuitenkaan ollut niin dominoivaa, vaan ehkä hieman yllättäen väitöskirjojen tutkimuksellinen painopiste oli vuosien 1990–2009 aikana 1600-luvussa.³² Kuten kuvaajat 5 ja 6 osoittavat, ei 1600-lukua käsitelleillä tutkimuksilla ollut vastaavaa dominoivaa asemaa henkilöhistoriallisten tutkimusten parissa, joskin vuosisadan aikana eläneistä henkilöistä julkaistiin enemmän tieteellisiä monografioita ja artikkeleja kuin 1500-luvulla ja keskiajalla eläneistä. Populaarien julkaisujen osalta tilanne oli kuitenkin toinen: 1500-lukua käsittelevät henkilöhistorialliset tutkimukset menivät 1600-lukua käsittelevien ohi julkaisumäärissä vuosina 1991–2021.

Yleisesti 1500-luvun tutkimus oli Suomessa vuosituhannen taitteessa vähäisempää kuin muiden vuosisatojen. Petri Karonen ilmaisi huolensa asiasta vuonna 2010 ilmestyneessä artikkelissaan *Ruotsin ajan tutkimuksen nykytila ja resurssit*.³³ Myös 1500-lukua ja keskiaikaa koskevat henkilöhistorialliset tieteelliset julkaisut ovat harvemmassa kuin myöhempiä

31 Leskelä-Kärki, Lahtinen & Vainio-Korhonen 2011; Leskelä-Kärki, Sjö & Lalu (toim.) 2020; Impola, Frigren, Karonen, Roitto & Rähkä (toim.) 2021, 47–61.

32 Karonen 2010, 482–487.

33 Karonen 2010, 485.

vuosisatoja koskevat julkaisut. Keskiäikää koskevien tieteellisten henkilöhistorioiden määrä kasvoi siirryttäessä 1990-luvulta 2000-luvun alkuun, mutta väheni jyrkästi 2010-luvulla. Samansuuntainen kehityslinja on nähtävissä populaarien julkaisujen osalta. Myös keskiäikää koskevien henkilöhistoriallisten julkaisujen trendi on linjassa muun tutkimuksen kehityksen kanssa julkaisujen määrän kasvaessa vuosituhannen vaihteessa. Populaarien julkaisujenkin määrä lisääntyy, mihin on vaikuttanut 1990-luvun lopulla ja 2000-luvun alussa lisääntynyt kiinnostus aikakauteen.³⁴ Tieteellisissä julkaisuissa keskiäikää ja 1500-lukua käsittelevien julkaisujen määrät ovat lähellä toisiaan.

Kun tilastoja tarkastelee lähemmin, huomaa, että 1700-lukua koskevia tieteellisiä ja populaareja henkilöhistoriallisia julkaisuja ilmestyy vuosina 1991–2021 lähes yhtä paljon. Vuosisadan aikana eläneistä henkilöistä siis kirjoitettiin niin tutkijoiden keskuudessa kuin suurellekin yleisölle. Analysoidussa aineistossa populaarien henkilöhistoriallisten julkaisujen kirjoittajat eivät kuitenkaan ole samoja henkilöitä kuin tieteellisten julkaisujen kirjoittajat. Suurelle yleisölle kirjoittivat pääasiassa toimittajat sekä historiasta kiinnostuneet maallikot. Tämä koskee myös muita tarkasteltuja vuosisatoja kuin 1700-lukua. 1990-luvulta lähtien erilaisissa tiedekeskusteluissa esiin nostettu ajatus siitä, että historian tulee tieteenalana olla yhteiskunnallisesti vaikuttavaa ja tulokset tulee saattaa laajan yleisön tietoon, ei näytä vaikuttaneen siihen, millä foorumeilla henkilöhistoriallista tutkimusta tekevät historioitsijat julkaisevat tuloksiaan.³⁵ On todennäköistä, että erityisesti 2000-luvun tutkijoille tieteen popularisoimisen kanavina toimivat historian oppiaineiden, tutkimuskeskusten tai heidän henkilökohtaiset bloginsa.³⁶ Toisaalta historia on tieteenalana niin lähestyttävä, että tieteellinen tutkimus on usein myös aiheesta kiinnostuneelle maallikolle ymmärrettävää luettavaa, eikä tutkijoilla näin ole tarvetta laatia erikseen populaareja versioita tutkimuksistaan.

34 Heikkilä 2003, 301–303.

35 Yhteiskunnalliseen vaikuttavuuteen liittyvistä keskusteluista ks. Hentilä 2019, 564–570.

36 Hentilä 2019; Kyläkoski 2019.

Pappeja, tiedemiehiä, aatelisia ja muita

Ei liene yllättävää, että miehistä kertovat julkaisut ovat enemmistössä varhaismodernia aikaa käsittelevien henkilöhistoriallisten julkaisujen joukossa 1900-luvun puolenvälin jälkeen. Mitä lähemmäs tullaan 2020-lukua, sitä enemmän ilmestyy myös naisia käsitteleviä henkilöhistoriallisia julkaisuja, mutta edelleen 2020-luvulla naiset ovat vähemmistössä varhaismodernia aikaa koskevissa henkilöhistoriallisissa julkaisuissa. Marja Jalava on laskenut, että vuosina 1879–1889 Suomen Historiallisen Seuran jäsenten yhteistyönä syntyneessä teoksessa *Biografinen nimikirja: Elämäkertoja Suomen entisiltä ja nykyajoilta* noin kuusi prosenttia yksilöelämäkerroista käsitteli naisia. Tilanne oli suunnilleen samanlainen tai naisten osuus jopa laski 1920- ja 1930-lukujen taitteessa julkaistussa *Biografinen nimikirjan* seuraajassa *Kansallisessa elämäkerrastossa*.³⁷ Jännittävästi myös vuosina 1951–1990 julkaistuista varhaismodernia aikaa koskeneista henkilöhistoriallisista julkaisuista noin kuusi prosenttia käsitteli naisia. 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuoliskolla julkaistujen kokoomateosten tilastot eivät ole täysin vertailukelpoiset tämän tutkimuksen lukuihin. Suhdeluvut kuvastavat kuitenkin, kuinka 1800-luvulta, kansallisen historiankirjoituksen alkuajoilta lähtien, 1900-luvun loppupuolelle henkilöhistoriallisen julkaisemisen kohdehenkilöinä olivat pääasiassa miehet naisten osuuden jäädessä hyvin pieneksi – eikä kyse ole ollut ainoastaan varhaismodernista ajasta.

Tämän tutkimuksen jälkimmäisellä tarkasteluvälillä naisia koskeneita julkaisuja oli noin 15 prosenttia kaikista varhaismodernia aikaa koskeneista henkilöhistoriallisista julkaisuista. Muutos aiempaan on selvä ja samanlainen historianitutkimuksen tutkimuksellisten painopisteiden muutos näkyi myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vuosina 2003–2007 julkaisemassa *Suomen kansallisbiografiassa*. Naisia käsittelevien artikkelien osuus oli 13 prosenttia eli selvästi korkeampi kuin *Biografiassa nimikirjassa* tai *Kansallisessa elämäkerrastossa*.³⁸ Varhaismodernia aikaa koskevien julkaisujen kohdehenkilöiden sukupuolijakauma siis

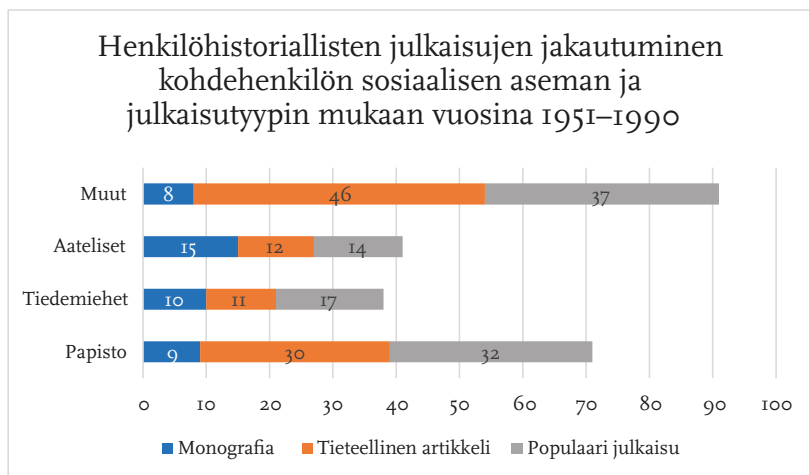
³⁷ Jalava 2019, 179–180, 210–213.

³⁸ Kettunen 2019, 285–286.

noudatteli melko tarkasti kansallisten kokoomaelämäkertateosten sukupuolijakaumaa 1900-luvun puolivälistä 2020-luvulle.

Sukupuolinen kahtiajako on henkilöhistoriallisissa tutkimuksissa itsestäänselvyys, jota ei ole kyseenalaistettu. Suomessa ei ole tehty juurikaan tutkimusta, joka olisi käsitellyt muunsukupuolisia henkilöitä ja heidän elämäänsä; erityisesti tilanne on tämä varhaismodernin ajan osalta. Samoin heteronormatiivisuus on ollut niin henkilöhistoriallisissa kuin muissakin tutkimuksissa määrävää. Sukupuolten ja seksuaalisuuksien moninaisuuteen liittyvät henkilöhistorialliset tutkimukset odottavat vielä julkaisuaan.³⁹

Henkilöhistoriallisen tutkimuksen kohteita voidaan sukupuolen lisäksi tarkastella ainakin kahdesta näkökulmasta: mitä sosiaalisia ryhmiä henkilöhistoriallisten julkaisujen kohdehenkilöt edustavat ja toisaalta nouseeko aineistosta henkilöitä, joista kirjoitetaan vuosikymmenestä toiseen.

Kuvaaja 7. Varhaismodernia aikaa koskevien henkilöhistoriallisten julkaisujen jakautuminen kohdehenkilöiden sosiaalisen aseman ja julkaisutyypin mukaan vuosina 1951–1990. Lähde: *Suomen historiallinen bibliografia 1951–1990*.

39 Juvonen 2021; Peake & Hilpinen 2022a; Peake & Hilpinen 2022b.

Kuvaajassa 7 varhaismodernia aikaa koskevat henkilöhistorialliset julkaisut vuosilta 1951–1990 on jaettu ryhmiin julkaisun kohdehenkilön sosiaalisen aseman ja julkaisun tyyppin mukaan. Julkaisuista erottui kolme ryhmää, joita käsitteleviä julkaisuja ilmestyi muita useammin. Olen nimennyt nämä ryhmät papistoksi, tiedemiehiksi ja aatelisiksi. Neljännen ryhmän muodostavat muut. Kategorisoinneissa on aina omat ongelmansa: tässä jaottelussa voitaisiin esimerkiksi kysyä, miksi varhaismodernin ajan tiedemiehiä ei ole luettu osaksi papistoa, sillä yliopistoon kytköksissä olevina henkilöinä ja usein professoreina, he kuuluivat säätyjärjestelmässä papistoon. Tiedemiehet-ryhmään luetuista miehistä on kuitenkin selkeästi kirjoitettu tieteentekijöinä. Tällöin kyse on siis esimerkiksi Henrik Gabriel Porthanista, Pehr Adrian Gaddista, Peter Forsskålistä tai Pehr Kalmista. Papisto-ryhmään on laskettu mukaan tutkimukset, jotka käsittelevät selkeästi kirkon tehtävissä toimineita henkilöitä kuten kirkkoherroja ja piispoja.

Aateliset-ryhmä on sekin osin ongelmallinen. Tähän ryhmään on luettu kuuluvaksi henkilöt, jotka ovat kuuluneet aatelissäätyyn. Heistä on kirjoitettu esimerkiksi maaherroina tai upseereina. Taulukoinnissa on aateliset-ryhmään luettu mukaan myös aatelisia naisia koskevat julkaisut, joita oli vuosina 1951–1990 yhteensä yhdeksän (kaksi tieteellistä monografiaa, kolme tieteellistä artikkelia ja neljä populaaria julkaisua⁴⁰). Myös muut-ryhmään on luettu mukaan naisia koskevia julkaisuja, joita tarkastellulla aikavälillä oli yhteensä seitsemän (kuusi tieteellistä artikkelia, ja yksi populaari artikkeli⁴¹). Muut kuvaajaan 7 lukeutuvat miehet ovat esimerkiksi taiteilijoita (kuten runoilijoita, muusikoita ja maalareita), virkamiehiä ja kauppiaita.

Kuvaaja 7 osoittaa, että vuosina 1951–1990 papistoa koskevat julkaisut dominoivat henkilöhistoriallisen julkaisemisen kenttää. Erityisesti papistoa käsittelevät tieteelliset artikkelit ja populaarit julkaisut ovat merkittävästi yleisempiä kuin tiedemiehiä ja aatelisia koskevat julkaisut. Papistosta julkaistaan lähes yhtä paljon populaareja julkaisuja kuin muut-ryhmän muodostavista ihmisistä yhteensä. Tiedemiehistä ja aatelisista

40 Impiwaara 1953; Anthoni 1955; Mårtensson 1958; Pyllkkänen 1958; Levas 1957; Koskimies 1962; Gardberg 1986; Klinge, Kolbe, Nevala & Setälä 1990.

41 Poppius 1954; Johnsson 1973; von Bonsdorff 1983; Sainio 1983; Nikula 1983; von Bonsdorff 1985.

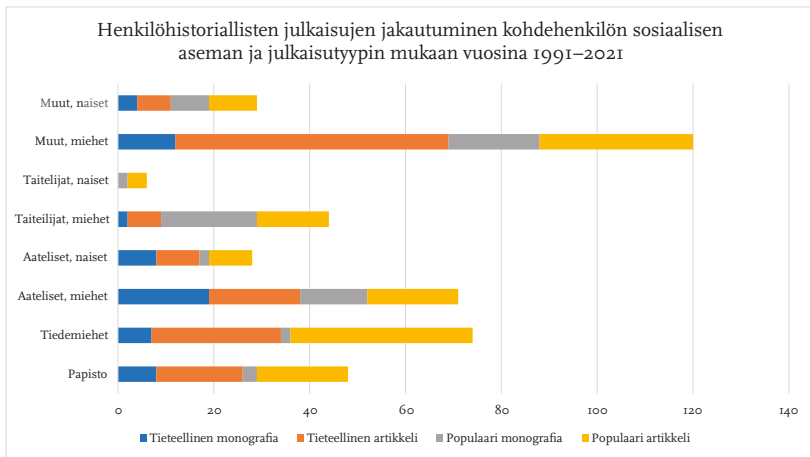
julkaistaan suunnilleen yhtä usein sekä tieteellisiä artikkeleja että populaareja julkaisuja, mutta monografoita julkaistaan eniten aatellisiksi tässä tutkimuksessa luokitelluista henkilöistä. Tässäkin varhaismodernia aikaa koskevat henkilöhistorialliset julkaisut noudattelivat osin Paulus Juustenin, Henrik Gabriel Porthanin ja Jacob Tengströmin aloittamaa ja 1800-luvulla julkaistun *Biografisen nimikirjan* jatkamaa perintöä, jossa virkamiesten, sotilaiden ja papiston osuus oli korkea. 1920- ja 1930-lukujen taitteessa julkaistussa *Kansallisessa elämäkerrastossa* keskityttiin kertomaan yhteiskunnan ylimpiin kerroksiin kuuluneiden miesten elämäntarinoita ja talouden, teollisuuden sekä kaupan piirissä toimineiden miesten määrä nousi alemmasta virkamieskunnasta kertovien elämäkertojen määrän vähetessä.⁴² Vertailu osoittaa, että yleinen käsitys siitä, keistä henkilöhistoriallisia julkaisuja tai elämäkertatekstejä tulisi kirjoittaa, pysyi kohtalaisen muuttumattomana henkilöhistoriallisen julkaisemisen alkamisesta 1900-luvun loppuun.

Varhaismodernia aikaa koskeva henkilöhistoriallinen tutkimus keskittyi vuosina 1951–1990 pääasiassa ihmisiin, jotka ovat jättäneet jälkeensä omakätisiä lähteitä. Papistoon kuuluneet henkilöt, tiedemiehet ja aateliset kirjoittivat, he kävivät henkilökohtaista ja virantoimitukseen liittyvää kirjeenvaihtoa. Näihin ryhmiin kuuluneet miehet myös opiskelivat yliopistossa lyhyemmän tai pidemmän ajan, jolloin heistä on jäänyt merkintöjä erilaisiin matrikkeleihin. Papistoon kuuluneilla oli myös omat matrikkelinsa. Jo Paulus Juusten laati 1550-luvulla piispainkronikkansa, jonka Turun kuninkaallisen akatemian professori Henrik Gabriel Porthan julkaisi 1700-luvun lopulla ja johon useat sen jälkeen nojasivat selvittäessään piispojen historiaa.⁴³ Vuonna 1640 perustettu Turun kuninkaallinen akatemia yhdisti useita papistoon, tiedemiehiin ja aatelistoon lukeutuneita henkilöhistoriallisten tutkimuksen kohdehenkilöitä. Suuri osa Suomen alueella pappeina toimineista henkilöistä koulutautui ainakin osin Turussa ja tiedemiehistä osa toimi akatemiassa professoreina. Papistoon, tiedemiehiin ja aatelisiin lukeutuvat myös ne henkilöt, jotka rakensivat Ruotsin itäisen valtakunnan osana tunnettua aluetta yhteiskunnallisesti. He kouluttivat virkamiehiä, pitivät kirkko-

42 Luku "Esimerkkejä ja opettavaisia tarinoita" tässä teoksessa; Jalava 2019 179–180, 213.

43 Luku "Esimerkkejä ja opettavaisia tarinoita" tässä teoksessa.

herroina yllä erilaisia henkilörekisterejä sekä opettivat luterilaisuuden perusteet kansalle. Aateliset puolestaan osallistuivat sodankäyntiin ja johtivat taisteluja. Heillä oli nykyisen Suomen menneisyydessä merkittävä asema yhteiskunnallisina vaikuttajina kuten oli myös *Biografiseen nimikirjaan* ja *Kansalliseen elämäkerrastoon* valituilla miehillä.

Kuvaaja 8. Varhaismodernia aikaa koskevien henkilöhistoriallisten julkaisujen jakautuminen kohdehenkilöiden sosiaalisen aseman ja julkaisutyypin mukaan vuosina 1991–2021. Lähde: Kansalliskirjaston Melinda-tietokanta.

Myös jälkimmäisellä tarkasteluajanjaksolla (1991–2021) papisto, tiedemiehet ja aateliset ovat edelleen ryhmiä, joista julkaistaan erilaisia tekstejä vuodesta toiseen. Aateliset-ryhmään on tässä tutkimuksessa jälkimmäisellä tarkasteluajavälillä lisätty myös hallitsijoita, niin kuninkaita kuin kuningattaria, käsittelevät julkaisut. Se ei tee oikeutta hallitsijoiden asemalle suhteessa aatelisiin varhaismodernissa yhteiskunnassa, mutta hallitsijoita koskevat julkaisuja ilmestyi niin vähän, ettei niistä olisi ollut mielekästä koostaa omaa ryhmäänsä. Aateliset-ryhmään lukeutuu siis yhteiskunnan sosiaalisesti ylin osa.

Julkaisujen määrän kasvaessa myös julkaisujen kohdehenkilöiden variaatio kasvaa. Papiston, tiedemiesten ja aatelisten lisäksi julkaistiin 1990-luvun alusta lähtien enenevässä määrin eri alojen taiteilijoita

koskevia monografioita ja artikkeleja. Tähän ryhmään olen lukenut kuuluvaksi taidemaalareita, runoilijoita, näytelmäkirjailijoita ja säveltäjiä. 1990-luvun myötä tutkimusmateriaaliin nousee Melinda-tietokannasta eurooppalaisia taidemaalareita, säveltäjiä ja kirjailijoita kuten Johan Sebastian Bachia, Wolfgang Amadeus Mozartia, Giorgio Vasaria ja erityisesti William Shakespearea käsittelevää käännöskirjallisuutta. Nämä teokset on tilastoitu populaareihin monografioihin. Lisäksi 1990-luvun alusta lähtien aletaan julkaista enenevässä määrin naisia käsitteleviä tutkimuksia, jotka kuvaajissa näkyvät aatellisia ja taiteilijoita käsittelevien julkaisujen jakamisena miesten ja naisten kategorioihin. Lisäksi muut-ryhmä on tässä taulukossa jaettu miehiin ja naisiin, sillä naisia käsitteleviä teoksia on tässäkin ryhmässä paljon aiempaa tarkasteluväliä enemmän. Tällöin kyse on pääasiassa talonpoikaistoon tai porvaristoon kuuluneista naisista.

Suomessa julkaistut, varhaismodernia aikaa koskeneet henkilöhistorialliset julkaisut noudattelevat kohdehenkilövalinnassaan historiantutkimuksen yleisiä trendejä. Myös kansainvälisesti poliittiset, uskonnolliset ja armeijan johtajat ovat kiinnostaneet biografiatutkijoita. Näiden lisäksi kiinnostuksen kohteina ovat olleet taiteilijat, kirjailijat sekä tieteilijät, aivan kuten Suomessakin.⁴⁴ Kun verrataan ensimmäisen ja jälkimmäisen tarkasteluvälin julkaisuja huomataan, että merkittävin muutos eri ryhmien välillä on se, että 1990-luvulta lähtien papistoa käsittelevien julkaisujen määrä laskee tiedemiehiä ja aatellisia käsittelevien henkilöhistoriallisten julkaisujen määrän kasvaessa. Papistoon liittyviä tekstejä julkaistaan merkittävästi vähemmän aikavälillä 1991–2021 kuin 1951–1990. Tähän on syynä historiantutkimuksen painopisteiden muuttuminen 1900-luvun lopulla. Muutos näkyi myös 2000-luvun alussa julkaistussa *Suomen kansallisbiografiassa*, jossa kansallinen henkilögalleria haluttiin esittää monipuolisempana kuin aiemmin. Yhteiskunnallisten vaikuttajien kuten poliitikkojen, pappien, tiedemiesten ja taiteilijoiden rinnalle nostettiin myös muun muassa apteekkareja, herätysseuranaajia ja järjestövaikuttajia.⁴⁵ Moninaisuuden lisääminen oli tavoitteena

44 Caine 2010, 3.

45 Setälä 2003.

myös, kun *Suomen kansallisbiografialle* alettiin suunnitella jatkoa vuonna 2007.⁴⁶

Tutkitun aikakauden ajalta nousee esiin muutamia henkilöitä, joista kirjoitetaan julkaisuja vuosikymmenestä toiseen. Yhden tällaisen henkilöryhmän muodostavat varhaismodernin ajan piispat, joista suomalainen henkilöhistoriallinen julkaiseminen aloitettiin 1700-luvulla. Piispojen joukossa on kuitenkin yksi henkilö, joka on selkeästi suosituin henkilöhistoriallisten julkaisujen kohde 1900-luvun puolenvälin jälkeen. Hän on Turun piispana vuosina 1554–1557 toiminut Mikael Agricola, joka herätti hyvin vähän kiinnostusta ennen 1800-luvulla alkanutta kansankunnan rakennustyötä.⁴⁷ Hänestä julkaistiin 1950-luvulla kaksi monografiaa, viisi tieteellistä artikkelia ja kuusi populaaria julkaisua. Vuonna 1957 Agricolan kuolemasta tuli kuluneeksi 400 vuotta ja tämä toimi innoittajana useisiin julkaisuihin. Henkilöhistoriallisten julkaisujen määrän yleisesti laskiessa 1960-luvulla Agricolasta ilmestyi edelleen kaksi populaaria artikkelia. Tutkimusajanjaksolla 1970-luku on ainoa vuosikymmen, jolloin Agricolasta ei ilmestyy yhtään julkaisua. 1980-luvulla julkaistaan Viljo ja Kari Tarkiaisen yhteisteos *Mikael Agricola: Suomen uskonpuhdistaja*⁴⁸ sekä tieteellisiä ja populaareja artikkeleja. 1990-luvulla ainoastaan Simo Heininen julkaisi artikkelin Mikael Agricolasta eksegeettinä⁴⁹, mutta Agricolan kuoleman muistovuonna 2007 Heininen laati Agricolasta kokonaisteoksen *Mikael Agricola: Elämä ja teokset*.⁵⁰ Myös Kaisa Häkkisen ja Tanja Vaittisen toimittama teos *Agricolan aika* julkaistiin samana vuonna, 450 vuotta Agricolan kuoleman jälkeen. Agricolaa koskevia teoksia siis julkaistiin pääasiassa yhteydessä hänen kuolemansa muistovuosiin. Vuosien 1957 ja 2007 välillä julkaiseminen oli hiljaisempaa. Vuonna 2021 ilmestyi puolestaan Roope Lipastin ja Jari Tervon kirjoittamat biofiktiiiviset romaanit Agricolasta.⁵¹ Käsitys Agricolasta suomen kielen isänä sekä reformaattorina kannattelee Agricolan suosiota vuosikymmenestä toiseen. Toisaalta Agricolasta kertovia historiallisia lähteitä on sen verran

46 Kettunen 2019, 285–286.

47 Ks. tämän teoksen luku ”Esimerkkejä ja opettavaisia tarinoita”.

48 Tarkiainen & Tarkiainen 1985.

49 Heininen 1993, 9–27.

50 Heininen 2007.

51 Lipasti 2021; Tervo 2021.

rajallisesti, että se antaa kirjailijoille mahdollisuuden kaunokirjallisiin tulkintoihin piispan elämästä.

Agricolan lisäksi Turun kuninkaallisen akatemiaan kytköksissä olleet professorit Henrik Gabriel Porthan ja Pehr Kalm ovat kiinnostaneet henkilöhistoriallisten julkaisujen laatijoita vuosikymmenestä toiseen. Heidän lisäksi tutkijoita on kiinnostanut Helsingissä syntynyt, Uppsalan yliopistossa opiskellut ja sieltä talousopin dosentuurin saanut Peter Forsskål. Hän kuoli tutkimusmatkalla Jemenissä 1763, ja hänen päiväkirjansa matkalta julkaistiin 1950-luvulla. Ilmeisesti se seikka, että Forsskål syntyi Helsingissä, on saanut myös suomalaiset historioitsijat kiinnostumaan hänestä. Lisäksi Anders Chydeniuksesta kirjoitettiin 1990-luvulta lähtien ja hänestä julkaistiin tekstejä 1990–2010-luvuilla säännöllisesti. Porthan, Kalm, Forsskål sekä Chydenius olivat kiinnostuneita niin yhteiskunnallisista ja taloudellisista asioista kuin luonnontieteistäkin. Heidät on kaikki nähty yhteiskunnallisina vaikuttajina ja uuden ajan airuina.

Tarkastellulla aikavälillä naisista ei nouse samalla tavalla esiin henkilöitä, joista olisi kirjoitettu vuosikymmenestä toiseen, vaan henkilöhistorioiden kohteet vaihtelevat taajemmin. Poikkeuksen tekee kuitenkin Kaarina Maununtytär, jota käsitteleviä julkaisuja ilmestyy 1950-, 1980- ja 1990-luvuilla. Samoin kuningatar Kristiinasta julkaistaan 1990-luvulla ja 2010-luvuilla. Kuninkaalliset ja aateliset naiset olivat kiinnostaneet jo Frans Michael Franzénia 1700-luvulla, ja kiinnostus heitä kohtaan jatkui edelleen 1900- ja 2000-luvuilla.⁵² Naisia käsittelevissä monografioissa aatelisto on esillä, mutta 2000-luvulla julkaistiin myös porvaris- ja talonpoikaisnaisista.⁵³ Kuten suomalaisesta historiografiasta tiedetään, aletaan naisten historiaa kirjoittaa samaan aikaan, kun historioitsijoiden kiinnostuksen kohteet laajenevat yhteiskunnan kapeasta kärjestä kohti laajempia kansankerroksia. Kehitys näkyy siinä, että naisten historiaa kirjoitetaan lähes alusta asti usean sosiaalisen ryhmän näkökulmasta. Hieman yllättäen papiston naiset loistavat varhaismodernin ajan hen-

52 Tämän teoksen luku ”Lupa kuvitella: Varhaismodernin ajan naiset biografiassa 1700-luvulta 2000-luvulle.”

53 Esimerkiksi Lahtinen 2021; Lamberg 2019; Toropainen 2019; Keskinen, Toropainen & Välimäki 2018; Ijäs 2016; Ijäs 2015; Toivo 2008; Vainio-Korhonen 2008; Hockman 2006.

kilöhistoriallisen tutkimuksen kentällä poissaolollaan, vaikka heidän puolisoistaan on kirjoitettu henkilöhistoriallisia julkaisuja aina Paulus Juustenin *Piispainkronikasta* lähtien.

Lopuksi

Varhaismodernia aikaa koskevien henkilöhistoriallisten julkaisujen tarkasteleminen on osoittanut, että bibliometrisen analyysin tekeminen historia-alan julkaisuista käytössä olevien tietokantojen avulla on nykyisellään vähintäänkin haasteellista ja siihen liittyy monia tulkinnallisia kysymyksiä. Lähteenä käytetyt *Suomen historiallinen bibliografia* sekä erityisesti Melinda-tietokanta ovat suuntaa antavia kuvauksia julkaisukentällä vallitsevasta tilanteesta, eivät absoluuttisia totuuksia. Tässä luvussa tehtyjen päätelmien todistusarvoa kuitenkin vahvistaa se, että lähdekorpuksesta on löydettävissä samankaltaisia historiografisia trendejä kuin aiemmassa tutkimuksessa on osoitettu yleisesti suomalaisen historiankirjoituksen osalta.

Yleisesti voidaan sanoa, että 1900-luvun lopun sekä 2000-luvun alkuvuosikymmenten historian tutkimuksen trendit näkyvät myös varhaismodernia aikaa käsittelevissä henkilöhistoriallisissa julkaisuissa. Henkilöhistoriallisten julkaisujen kulta-aikaa oli tarkasteluajanjakson alku eli 1950-luku, jonka jälkeen henkilöhistoriallisten julkaisujen määrä väheni merkittävästi. Sama väheneminen näkyi yleisesti varhaismodernia aikaa koskevien julkaisujen määrissä. Henkilöhistoriallisten julkaisujen määrä lisääntyi jälleen 1990-luvun alun jälkeen ja kasvoi aina 2010-luvulle tultaessa. Luvussa lähteenä käytetyn Melinda-tietokannan puutteiden vuoksi vaikuttaa siltä, että varhaismodernia aikaa koskevat henkilöhistorialliset julkaisut vähenevät dramaattisesti 2010-luvulla, mutta tietokannasta löytyvien monografioiden määrä ja nouseva trendi viittaisi siihen, ettei henkilöhistoriallisten julkaisujen määrä vähene, vaan tietokannasta vain puuttuu runsaasti artikkelien julkaisutietoja tai julkaisut eivät ole löydettävissä tässä tutkimuksessa käytettyjen hakuparametrien avulla.

Tässä luvussa tehty analyysi viittaa siihen, että artikkeli on julkaisu-tyypinä altis tutkimusajanjakson trendimuutoksille, mutta tulos on

ainoastaan suuntaa antava tietokantojen puutteiden vuoksi. Analyysi onkin tehnyt näkyväksi sen, että luotettavien analyysien tekeminen artikkelimuodossa julkaisemisesta on edelleen vaikeaa historia-alalla. Kirja on julkaisumuotona vakaampi, eikä julkaistujen monografioiden määrässä tapahdu yhtä suuria muutoksia kuin artikkelien määrässä. Tämä näkyy sekä tieteellisissä että populaareissa julkaisuissa ja johtuu osin siitä, että näiden julkaisujen tiedot kootaan tietokantoihin johdonmukaisemmin ja yhdenmukaisemmin kuin artikkelien tiedot.

Vaikka luvun analyysia varten koottu aineisto ei ole täydellisen kattava, voidaan sen pohjalta tehdä päätelmiä henkilöhistoriallisen julkaisemisen trendeistä. Tutkitun aineiston mukaan henkilöhistoriallisia julkaisuja kirjoitetaan useimmiten 1700-luvulla eläneistä henkilöistä. 1500- ja 1600-luvun henkilöistä kirjoitetaan selvästi harvemmin. Selitys tähän on yksinkertainen: mitä lähemmäs tullaan nykypäivää, sitä enemmän on säilynyt hedelmällisiksi koettuja lähteitä kuten kirjeitä, päiväkirjoja ja muita egodokumentteja. Ei ole myöskään yllätys, että miehet dominoivat tutkimuksen kohdehenkilöinä julkaisemisen kenttää 1700-luvulta nykypäivään. Tässä luvussa tarkastellulla ajanjaksolla julkaistiin huomattavasti enemmän varhaismodernina aikana eläneitä miehiä kuin naisia koskevia kirjoja ja artikkeleja. Mielenkiintoista tosin on, että miehiä ja naisia koskevien julkaisujen suhdeluvut korreloivat 1800-luvun jälkipuolella ja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä julkaistuissa *Biografisessa nimikirjassa* ja *Kansallisessa elämäkerrastossa* julkaistujen pienoiselämäkertojen sukupuolijakauman kanssa. Vaikka vertailu ei ole ongelmaton, kuvastavat nämä suhdeluvut yleisiä käsityksiä siitä, keitä on pidetty kiinnostavina henkilöhistoriallisen tutkimuksen kohdehenkilöinä.

Tässä luvussa sekä luvussa ”Esimerkkejä ja opettavaisia tarinoita” tehtyjen huomioiden pohjalta voidaan sanoa, että varhaismodernina aikana eläneiden joukosta nousee tiettyjä henkilöitä, joita on pidetty vuosisadasta toiseen kiinnostavina. Turun piispoista on kerätty henkilöhistoriallista tietoa keskiajalta saakka, ja heistä on julkaistu henkilöhistoriallisia teoksia 1700-luvun lopulta lähtien. Samoin tiedemiehet ja muut yhteiskunnallisesti merkittävässä asemassa olleet henkilöt ovat kiinnostaneet tutkijoita. 1900-luvun lopun tutkimuksellisten painopisteiden muutokset näkyvät henkilöhistoriassa siten, että henkilöhistoriallisia julkaisu-

ja kirjoitetaan yhä laajemmasta ihmisjoukosta ja tutkimukset koskevat myös muita kuin yhteiskunnallisia johtohahmoja.

Uuden ajan alkua koskevissa henkilöhistoriallisissa teoksissa on toistaiseksi tarkasteltu harvoin menneisyyden ihmisiä sellaisista näkökulmista, jotka ovat muuten olleet historian tutkimuksessa pinnalla vuosituhannen vaihteen jälkeen. Tällaisia teemoja ovat esimerkiksi dekolonisaatio, tunteet, aistit, yksilön suhde luontoon tai lajienvälisyys. Naisia tutkittaessa ovat ensin naistutkimuksen ja sittemmin sukupuolentutkimuksen teoreettiset ja metodologiset kysymykset olleet tutkijoiden lähtökohtina. Näin ei kuitenkaan ole ollut miesten kohdalla. Lähdeaineistossani ei ole yhtään teosta, jossa miehestä kirjoitettaisiin eksplisiittisesti sukupuolentutkimuksen metodologiaa hyödyntäen. Samaa voidaan sanoa muunsukupuolisuudesta ja queer-tutkimuksesta. Suomalaisella henkilöhistoriantutkimuksella, joka käsittelee uuden ajan alussa eläneitä henkilöitä, on monia uudistumisen mahdollisuuksia tulevaisuudessa.

Lähteet ja kirjallisuus

BIBLIOMETRISEEN ANALYYSIIN KÄYTETYT LÄHTEET

- Antin, Kirsti (toim.) 1992: *Suomen historiallinen bibliografia 1986–1990*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-dor-000053>.
- Lamminen, Paavi (toim.) 1968: *Suomen historiallinen bibliografia 1951–1960*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-dor-000050>.
- Mankki, Raija – Tommila, Päiviö – Rantanen, Tuula (toim.) 1995: *Suomen historiallinen bibliografia 1981–1985*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-dor-000054>.
- Melinda-tietokanta, <https://melinda.kansalliskirjasto.fi>. Viitattu 14.2.2024.
- Rantanen, Tuula – Mankki, Raija – Tommila, Päiviö (toim.) 1988: *Suomen historiallinen bibliografia 1971–1980*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-dor-000052>.
- Rantanen, Tuula – Pärssinen, Leena (toim.) 1983: *Suomen historiallinen bibliografia 1961–1970*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-dor-000051>.
- Välimäki, Mari 2024: Luettelo Suomessa vuosina 1950–2021 julkaistuista varhaismodernia henkilöhistoriaa käsittelevistä teoksista ja artikkeleista. Tampere: Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-3464-2>.

KIRJALLISUUS

- Anthoni, Eric 1955: Vem var Magnus Flemings maka? – *Genos: Suomen Sukututkimusseuran Aikakauskirja* 26 s. 109–112.
- Archambault, Éric – Larivière, Vincent 2010: The limits of bibliometrics for the analysis of the social sciences and humanities literature. Teoksessa *World Social Science Report 2010: Knowledge divides*. Paris: UNESCO & International Social Science Council. 251–254. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000211801>. Viitattu 27.10.2023.
- Ball, Rafael (toim.) 2021: *Handbook Bibliometrics*. Berlin: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110646610>. Viitattu 14.2.2024.
- Bonsdorff, Bertel von 1983: Karl Knutssons dotter Karin. – *Uppsatser* 5. Helsinki: Helsingfors släktforskare. 20–30.
- Bonsdorff, Sara von 1985: Cirstin Christophersdotter Bondstorph och Ericus Sigfridi Brax. – *Genos: Suomen Sukututkimusseuran Aikakauskirja* 56 s. 185–187.
- Bäckström, Olli 2020: *Lumikuningas: Kustaa II Aadolf ja 30-vuotinen sota*. Helsinki: Gaudeamus.
- Caine, Barbara 2010: *Biography and History*. New York: Palgrave Macmillan.
- Gardberg, Carl Jacob 1986: *Turun linnan kolme Katariinaa*. Helsinki: Otava.
- Heikkilä, Tuomas 2003: Keskiajan tutkimuksen nousu ja uho. – *Historiallinen Aikakauskirja* 101:2 s. 301–303.
- Heininen, Simo 1993: Mikael Agricola eksegeettinä. Teoksessa Halén, Harry – Antola, Ilkka (toim.) *Suomalaisen eksegeetiikan ja orientalistiikan juuria*. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura. 9–27.
- Heininen, Simo 2007: *Mikael Agricola: Elämä ja teokset*. Helsinki: Editat.
- Heinonen, Meri 2005: Miksi minua ei löydy ARTOsta ja muita tärkeitä kysymyksiä artikkelitietokannasta. – *Ennen ja Nyt: Historian tietosanomati* 4/2005. <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108308>. Viitattu 26.10.2023.
- Hentilä, Seppo 2019: Historiantutkijat sotien jälkeisessä yhteiskunnassa. Teoksessa Karonen, Petri (toim.) *Tiede ja yhteiskunta: Suomen Historiallinen Seura ja historian tutkimus 1800-luvulta 2010-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 523–584.
- Hockman, Tuula 2006: *Kolmen polven perilliset: Ingeborg Aakentytär (Tott) ja hänen sukunsa (n. 1460–1570)*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Häkkinen, Kaisa – Vaittinen, Tanja (toim.) 2007: *Agricolan aika*. Helsinki: Gummerus.
- Ijäs, Miia 2016: *Varjoista valtaistuimelle: Anna Jagellonica ja Itämeren valtapiiri 1500-luvulla*. Helsinki: Gaudeamus.
- Ijäs, Ulla 2015: *Talo, kartano, puutarha: Kauppahuoneen omistaja Marie Hackman ja hänen kulutusvalintansa varhaismodernissa Viipurissa*. Turku: Turun yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6053-8>.
- Impiwaara, Heikki 1953: Kuka oli hovioikeudenneuvos Johan Barckin äiti? – *Varsinais-Suomen maakuntakirja* 12/1953 s. 68–73.
- Impola, Petteri – Frigren, Pirita – Karonen, Petri – Roitto, Matti – Rähä, Antti (toim.) 2021: *Vanhon käsialojen lukuopas*. Helsinki: Gaudeamus.

- Jalava, Marja 2019: Kansallisen menneisyyden todistaminen. Teoksessa Karonen, Petri (toim.) *Tiede ja yhteiskunta: Suomen Historiallinen Seura ja historiantutkimus 1800-luvulta 2010-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 161–215.
- Juvonen, Tuula 2021: Historiantutkimusta toisin katsoen. – *Historiallinen Aikakauskirja* 119:1 s. 66–76.
- Johnsson, Gunlög 1973: Ett kvinno öde vid sekelstiftet 1600–1700. – *Åländsk odling: Årsbok* 34 s. 220–228.
- Karonen, Petri 2010: Ruotsin ajan tutkimuksen nykytila ja resurssit. – *Historiallinen Aikakauskirja* 108:4 s. 481–489.
- Karonen, Petri 2020: Varhaismodernin Ruotsin tutkijat: Ruotsin ja Suomen yhteistä menneisyyttä koskevan tutkimuksen päälinjojen, tutkimusalojen ja ohjauksuhteiden vertailu. – *Historiallinen Aikakauskirja* 118:2 s. 152–165.
- Karonen, Petri 2021: Suomen Sukututkimusseuran julkaisut historiantutkijoiden resursseina ja julkaisufoorumeina. – *Genos: Suomen Sukututkimusseuran Aikakauskirja* 92:4 s. 194–205.
- Karonen, Petri 2023: Research on early modern Sweden: Resources, research areas, and prominent scholars, 1850–2020. Teoksessa Kuha, Miia – Karonen, Petri (toim.) *Swedish and Finnish Historiographies of the Swedish Realm, c. 1520–1809: Shared past, different interpretations?* Abingdon: Routledge. 13–35. <https://doi.org/10.4324/9781003219255-3>.
- Keskinen, Jarkko – Toropainen, Veli Pekka – Välimäki, Mari 2018: The Iron Lady, Elin Säger: Head of a Family Business. Teoksessa Heinonen, Jarna – Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.) *Women in Business Families: From Past to Present*. New York: Routledge. 47–66.
- Kettunen, Pauli 2019: Historian kansallista tehtävää jatketaan, laajennetaan ja tutkitaan. Teoksessa Karonen, Petri (toim.) *Tiede ja yhteiskunta: Suomen Historiallinen Seura ja historiantutkimus 1800-luvulta 2010-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 216–301.
- Klinge, Matti – Kolbe, Laura – Nevala, Maria-Liisa – Setälä, Päivi 1990: *Ruotsin kuningatar Kristiina: Aikansa eurooppalainen*. Helsinki: Otava.
- Koskimies, Y. S. 1962: Maria Larsdotter (Tandefelt). – *Genos: Suomen Sukututkimusseuran Aikakauskirja* 33 s. 102.
- Kyläkoski, Kaisa 2019: Historiablogien tilanne. *Sukututkijan loppuvuosi* -blogi 25.8.2019. <https://sukututkijanloppuvuosi.blogspot.com/2019/08/historiablogien-tilanne.html>. Viitattu 31.10.2023.
- Lager, Lassi – Peltonen, Henna Emilia 2023a: Arto-viitteet Melindassa. *Melinda: Kansallinen metatietovaranto*. Ohjeet. <https://www.kiwi.fi/display/melinda/Arto-viitteet+Melindassa>. Viitattu 26.10.2023.
- Lager, Lassi – Peltonen, Henna Emilia 2023b: Artikkelien kuvailuyökalu. *Melinda: Kansallinen metatietovaranto*. Ohjeet. <https://www.kiwi.fi/pages/viewpage.action?pagelid=155648846>. Viitattu 31.10.2023.
- Lahti, Leo – Vaara, Ville – Marjanen, Jani – Tolonen, Mikko 2019: Best Practices in Bibliographic Data Science. Teoksessa Jantunen, Jarmo Harri – Brunni, Sisko – Kunnas, Niina – Palviainen, Santeri – Västi, Katja (toim.) *Proceedings of the Research Data And Humanities (RDHUM) 2019 Conference: Data, Methods And Tools*. Oulu: University of Oulu. 57–65. <http://urn.fi/urn:isbn:9789526223216>.

- Lahtinen, Anu 2021: *Ebba: Kuningattaren sisar*. Jyväskylä: Atena.
- Lamberg, Marko 2019: *Noitaäiti: Malin Matsintyttären tarina*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lappalainen, Mirkka 2020: *Pohjolan leijona: Kustaa II Aadolf ja Suomi 1611–1632*. Helsinki: Siltala.
- Leskelä-Kärki, Maarit – Lahtinen, Anu – Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.) 2011: *Kirjeet ja historiantutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Leskelä-Kärki, Maarit – Sjö, Karoliina – Lalu, Liisa (toim.) 2020: *Päiväkirjojen jäljillä: Historiantutkimus ja omasta elämästä kirjoittaminen*. Tampere: Vastapaino.
- Levas, Naomi 1957: Laukon valtiatar Eva Agatha Törngren. – *Joulukellot* 1957 s. 27–27, 32–34.
- Lietzen, Heidi – Moisis, Tapani, – Niininen, Satu – Oja, Marko – Pitkälä, Matti – Riiheläinen, Katri – Saarinen, Leena – Vironkannas, Samu 2023: *Suomen Kansallisbibliografia 2022: Fennica ja Viola lukuina*. Helsinki: Kansalliskirjasto.
- Lipasti, Roope 2021: *Mikaelin tarina*. Jyväskylä: Atena.
- Maliniemi, Aarno – Kivikoski, Ella (toim.) 1940: *Suomen Historiallinen Bibliografia 1901–1925 I: Aineenmukainen osa*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:s-dor-000046>. Viitattu 14.2.2024.
- Melinda: *Kansallinen metatietovaranto* 2021. <https://www.kiwi.fi/display/melinda/Tietoa+Melinda-palvelusta>. Viitattu 5.10.2022.
- Mårtenson, Gunnar 1958: Karin Månsdotterminnen. – *Finland och vi* 4–5/1958 s. 11–14.
- Nikula, Sigfrid 1983: Sofie Holmudds minnesbok. – *Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland: Historiska och Litteraturhistoriska Studier* 58 s. 261–283.
- Ochsner, Michael 2021: Bibliometrics in the Humanities, Arts, and Social Sciences.
- Teoksessa Ball, Rafael (toim.) 2021: *Handbook Bibliometrics*. Berlin: De Gruyter. 117–124. <https://doi.org/10.1515/9783110646610-013>.
- Peake, Rose-Marie – Hilpinen, Saara 2022a: Kohti sateenkaarisensitiivistä käännettä Suomen historian tutkimuksessa. – *Historiallinen Aikakauskirja* 120:1 s. 98–102.
- Peake, Rose-Marie – Hilpinen, Saara 2022b: Kuinka nähdä ja puhua seksuaalisuuden, sukupuolen ja suhteiden moninaisuudesta historiassa? Kaksi 1800-luvun esimerkkiä arkistosta. – *Historiallinen Aikakauskirja* 120:3 s. 289–303.
- Pikkänen, Ilona 2020: 1590-luvun aateli suomalaisten ja ruotsalaisten historioitsijoiden silmin 1900-luvun alkupuolella. – *Historiallinen Aikakauskirja* 118:2 s. 166–177.
- Poppius, Liisa 1954: Margareta Tammelinin tarina. – *Genos: Suomen Sukututkimusseuran Aikakauskirja* 25 s. 33–36.
- Puuska, Hanna-Mari 2014a: *Scholarly Publishing Patterns in Finland: A Comparison of Disciplinary Groups*. Tampere: Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-9480-2>.
- Puuska, Hanna-Mari 2014b: Bibliometriikka julkaisutoiminnan arvioinnissa. *Alusta! Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteiden tiedekunnan verkkojulkaisu* 19.8.2024. <https://www.tuni.fi/alustalehti/2014/08/19/bibliometriikka-julkaisutoiminnan-arvioinnissa/>. Viitattu 27.10.2023.
- Pylkkänen, Riitta 1958: Kaarina Maununtytär, Liuksialan rouva. – *Kangasalan Joulu* 1958 s. 6–8.

- Routakangas, Jaana – Lager, Lassi 2023: Arton aakkosellinen lehtilista. *Melinda: Kansallinen metatietovaranto*. Ohjeet. <https://www.kiwi.fi/display/melinda/Arton+aakkosellinen+lehtilista>. Viitattu 31.10.2023.
- Sainio, Terttu 1983: Florentina Sofia Gestrinin tarina. – *Genos: Suomen Sukututkimusseuran Aikakauskirja* 54 s. 60–63, 67.
- Setälä, Päivi 2003: Kansakunnan kasvot. – *Historiallinen Aikakauskirja* 101:2 s. 288–289.
- Tarkiainen, Viljo – Tarkiainen, Kari 1985: *Mikael Agricola: Suomen uskonpuhdistaja*. Helsinki: Otava.
- Tervo, Jari 2021: *Pääskyselät talvehtivat järven pohjassa*. Helsinki: Otava.
- Tieteen termipankki*. <https://tieteentermipankki.fi>. Viitattu 5.10.2022.
- Toivo, Raisa Maria 2008: *Witchcraft and Gender in Early Modern Society: Finland and the Wider European Experience*. Aldershot: Ashgate.
- Toropainen, Veli Pekka 2019: *39 tarinaa 1600-luvun turkulaisnaisista*. Turku: Turun Museokeskus.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2008: *Sophie Creutzin aika: Aatelistämää 1700-luvun Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lupa kuvitella

Varhaismodernin ajan naiset biografoissa 1700-luvulta 2000-luvulle

Tiina Miettinen

 <https://orcid.org/0000-0002-6626-950X>

Elämäkertoja kirjoitettiin 1700-luvulta 1900-luvulle lähinnä suurmiehistä. Elämäkertojen tarkoituksena oli nostaa esiin sellaisten miesten elämänvaiheita, jotka toimisivat esikuvina varsinkin nuorisolle. Tuolloin taas naisen ei sopinut esiintyä julkisessa roolissa, vaan ainoastaan kodin yksityisyydessä. Naisten ei katsottu osallistuneen valtiollisen historian rakentamiseen, ja siksi heidän elämänvaiheitaan ei pidetty merkityksellisenä. Samasta syystä naisten tuottamia kirjallisia aineistojakaan ei katsottu tarpeelliseksi ottaa arkistoihin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa.¹ Silti varhaismodernin ajankin naisten kohtalot kiinnostivat ja heistä kirjoitettiin. Keistä naisista biografioita kirjoitettiin, ja miten ja millaisina heidän elämänvaiheensa kuvattiin?

Naisten varhaiset biografiat voidaan lukea pikemminkin biofiktioon piiriin. Biofiktio on sanana moderni: tänä päivänä sillä tarkoitetaan sepitteellistä elämäkerrallista romaania, joka pohjautuu vain osittain

¹ Ks. Vainio-Korhonen 2021, 146–165.

todellisiin tapahtumiin. Biofiktiota voi verrata autofiktioon, jossa kirjoittaja yhdistelee sekä omaelämäkerrallisia että seipitteellisiä aineksia. Autofiktiossa kirjailija siis kertoo oman elämäntarinansa romaanin muodossa. Biofiktiossa taas valitaan kohteeksi todellinen historiallinen henkilö, jonka elämänvaiheet puetaan fiktiiviseen muotoon. Biofiktioidea ei ole uusi, sillä puolittain seipitteellisiä biografioita kirjoitettiin jo 1800-luvulla. Zachris Topeliusta voi hyvin kutsua biofiktio uranuurtajaksi Suomessa, varsinkin mitä tulee varhaismodernin ajan naisten elämäkertoihin.

Olen poiminut tarkasteltavaksi ne naisista kirjoitetut elämäkerrat, jotka julkaistiin kirjoina tai artikkeleina 1700-luvun lopulta 1900-luvulle. Niiden kokonaismäärää on vaikea arvioida, koska varsinaisia kirjoja julkaistiin vähän ja artikkelien suhteen on vaikea tarkkaan määritellä mikä on biografinen kirjoitelma ja mikä vain sivuaa sitä. Kaikkia biografisia kirjoitelmia varhaismodernin ajan naisista leimaa lisäksi se, että ne eivät perustu kuin viitteellisesti olemassa oleviin historiallisiin asiakirjoihin. Henkilöt ja tapahtumien pääpiirteet perustuvat todellisuuteen, mutta naisen elämänvaiheet ovat monilta osin kuvitteellisia. Kirjoittajat olivat akateemisen koulutuksen saaneita miehiä, jotka samalla määrittivät sen, keistä elämäkertoja kirjoitettiin ja millaisina naisten elämä ja heidän luonteensa lukijoille kuvattiin. Suurmiesten rinnalle tuli nostaa hyveellisiä ja esikuvallisia naisia, joiden voitiin katsoa hyödyttäneen Suomen kansan pyrkimyksiä.

Tarkoitus pyhittää keinot

Noita suurella vaivalla arkistojen tomusta esiin kaivettuja vuosilukuja, päivämääriä, nimiä sekä onohdettuja – ehkei aina niin tärkeitäkään – tosiasioita, jotka ovat usean tutkijan ilo ja elämä – niitä emme Topeliuksen kirjoituksista löydä. Mutta me löydämme jotakin parempaa. Suurten aatteiden syntyä ja kasvua hän meille näyttää, ihanteiden vaivalloista taistelua hän meille kuvaa. Ja lopulta

hän sillä on suuremman merkityksen saavuttanut, kuin jos olisi koko elämänsä pyhittänyt erityiskysymysten selvittämiseksi.²

Historian professori Ernst Gustaf Palménin (1849–1919) kirjoitus vuodelta 1898 kiteyttää aikakauden tavoitteen ja näkemyksen historiankirjoituksesta. Kyseessä on Zachris Topeliuksen (1818–1898) muistokirjoitus, joka luonnollisesti on hänen elämäntyötään kiittävä. Topelius oli biografioiden uranuurtaja ja hänen kynästään on lähtöisin myös ensimmäiset varhaismodernin ajan naisia koskevat elämäkerrat. Topelius tuli viitoittaneeksi sen, miten ja mitä naisista kirjoitettiin suurelle yleisölle.

Topeliuksen muistokirjoitus on kirjoitettu aikana, jolloin lähdekriittisyyden merkitystä alettiin korostaa ja tehdä selvemmin ero tieteen ja populaarin historiankirjoituksen välille. Siitäkin huolimatta Palménin kirjoituksessa tulee esille ajatus siitä, että historialliset faktat eivät välttämättä ole olennaisin osa historiankirjoitusta. Palmén edusti 1900-luvun alussa historiantutkimuksen vanhempaa sukupolvea, jolle tosiasioita tärkeämpää oli oikeiden ihanteiden esiin nostaminen historian jatkumosta. Pidettiin itsestään selvänä, että kaikkea merkkihenkilöiden elämästä ei ollut syytä kertoa suurelle yleisölle. Palmén jatkaa, että ammattihistorioitsijaa voi nöyryyttää, ettei hän kykene vuosienkaan tieteellisyydellä saavuttamaan yhtä mieltä ylentävää kuvaa historiasta ja sen henkilöistä kuin Topelius.³

Topelius on itse kuvannut, kuinka nuorena historia oli tuntunut hänestä ”pölyisen kaapin kaltaiselta säiliöltä”, joka oli ahdettu täyteen suurmiesten ja sotasankarien patsaita.⁴ Sanoissa on kritiikkiä 1800-luvun virallista historiankirjoitusta kohtaan. Hän halusi tehdä historiasta koululaisille ja suurelle yleisölle kiinnostavampaa, ja siihen hän tähtäsi *Maamme-kirjallaan*, historiallisilla romaaneillaan ja biofiktiivisillä elämäkertoilla. Nykytermein Topelius siis kannatti historian popularisointia. Historiasta piti tehdä kiinnostavampaa – siitäkin huolimatta, ettei kaikki kerrottu tieto perustu tiukkaan lähdekritiikkiin.

2 Palmén 1898, 16.

3 Palmén 1898, 16.

4 Palmén 1898, 17.

Kuten E. G. Palménin kirjoituksestakin käy ilmi, 1800-luvulla todellisuuteen pohjaavan ja sepitteellisiä aineksia sisältävän teoksen ero varsinaiseen historiantutkimukseen ei pidetty tärkeänä korostaa. J. L. Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinoissa* kuvattuja historiallisia hahmoja, kuten kenraali Georg Carl von Döbelniä (1758–1820), pidettiin vielä vuonna 1898 oikeaan osuneina henkilökuvauksina.⁵ Suurelle yleisölle tuli kertoa historiallisista henkilöistä innoittavassa ja ihanteellisessa valossa. Ajattelutavan voi katsoa olevan suoraa jatkumoa 1600-luvun gööttiläiselle historiantutkimukselle. Sen perinne eli pitkään varhaismodernia aikaa koskevissa biografoissa: puuttuvia aukkoja lähteissä sai täyttää mielikuvituksella ja kielteisiä asioita oli lupa jättää pois. Oman maan historian tuli olla menestystarina ja isänmaansa parhaaksi toiminut henkilö tuli esittää esikuvallisena hahmona. Kuten vielä vuonna 1937 opintokerhoille suunnatussa julkaisussa todettiin, Suomessa kaivattiin lisää ”suurten jalojen isänmaanystävien elämäkertoja”.⁶

Varhaismodernin ajan henkilöistä kertovia biografioita voi verrata 1800-luvun romaanikirjallisuuteen, jonka päämääräksi asetettiin ihanteellisuus. Historiankirjoituksen ja historiallisten romaanien sekä fiktiivisten historiallisten kirjoitelmien ero oli 1800-luvulla tavalliselle lukijalle epäselvä. Historiankirjoitus ja historiallinen romaani ammensivat toisiltaan: ”Historiallisten romaanien kirjoittajat ovat usein tehneet omia tutkimuksiaan ja joissakin tapauksissa käsitelleet teoksissaan menneisyyden ilmiöitä, joita siihenastinen historiankirjoitus ei ole maininnut. Tällöin he toimivat osaltaan historiankirjoittajina, vaikka heidän panoksensa tieteelliseen historiankirjoituksen hyväksi ei olisi muuta kuin esimerkiksi todellisuudessa eläneen henkilön nimen, elinajan ja elinpaikan mainitseminen”, Markku Ihonen kirjoittaa.⁷

Lukijoille tuli tarjota jalostavia ja kasvattavia romaaneja. Sama pyrkimys heijastui myös elämäkertoihin, joiden kohteiksi tuli valikoida henkilöitä, jotka olivat tehneet elämäntyönsä yleisen hyvän puolesta. Suomessa se tarkoitti ennen vuotta 1809 eläneitä miehiä, joiden katsottiin toiminnallaan vahvistaneen ja puolustaneen Suomen kansan

5 Palmén 1898, 16.

6 Aho 1937.

7 Ihonen 1992, 23.

itsenäisyyspyrkimyksiä. Yksityiselämää koskevat tiedot jätettiin pois epäolennaisina, kuten meneteltiin esimerkiksi Gustaf Mauritz Armfeltin (1757–1814) kohdalla. Hän oli toiminut voimakkaasti isänmaansa edun hyväksi, vaikka miehen henkilökohtainen elämä ei täyttänytään säädyllisyyden vaatimuksia.

Yksityisen ja julkisen henkilökuvan ero tiedostettiin ja niiden erotelua pidettiin itsestäänselvyytenä ja perusteltuna. Avioliitot ja perhe-elämä kuuluivat suurmiesten yksityisyyteen ja kodinpiiriin, eivät julkisuuteen. Yksityiselämällä, kuten perheellä, ei katsottu olleen merkitystä miesten julkiselle toiminnalle. Erityisen selvästi näkemys tuli esille 1930-luvulla, jolloin julkisuudessa käytiin kiivasta keskustelua siitä, olisiko soveliaista ottaa elokuvan aiheeksi runoilija Johan Ludvig Runebergin (1804–1877) suhde nuoreen Emilie Björksténiin (1823–1896). Elokuva *Runon kuningas ja muuttolintu* käsitteli keski-ikäisen Runebergin ihasutumista nuoreen Björksténiin. Elokuvasta käydyllä kiivaalla julkisella keskustelulla oli vaikutusta siihen, millä tavalla menneen ajan ihmisiä tulisi kuvata. Ensi kertaa suurmiehen asemaan nostetun miehen julkiseen kuvaan haluttiin tuoda myös yksityisempiä, intiimimpiä puolia. Kohua oli aiheuttanut jo vuonna 1922 ilmestynyt Berta Edelfeltin julkaisema teos, jossa lähteenä käytettiin vuonna 1896 kuolleen Björksténin päiväkirjaa.⁸ Julkisuuteen nousi tieto, että perheellisellä runoilijalla ja nuorella naisella oli ollut läheinen suhde.

Kun tieto elokuvahankkeesta tuli julkisuuteen, Svenska Litteratursällskapetin johtomiehet vaativat Suomen Filmitoimintaa luopumaan hankkeesta. Vastaavia vetoamuksia esitettiin myös lehdistössä.⁹ Anneli Lehtisaloon mukaan aikakauden tieteellinen yhteisö halusi pitää yksinoikeuden siihen, millaisena historiaa ja varsinkin suurmiehiä tuli suurelle yleisölle esittää. Ihaillun isänmaallisen runoilijan asemaa ei saanut horjuttaa kertomalla sopimattomaksi katsotusta suhteesta. Taustalla oli myös eliitin huoli siitä, että kansallinen menneisyys päättyisi korkeakulttuurilta massojen haltuun, jolloin sitä ei enää voinut hallita.¹⁰

8 Edelfelt 1922.

9 Lehtisalo 2011, 83.

10 Lehtisalo 2011, 422.

Merkittävää oli sekin, että Runeberg lähihistorian merkkihenkilönä oli eri asemassa kuin esimerkiksi Gustaf Mauritz Armfelt. Vastavaa kohua tuskin olisi syntynyt, mikäli elokuvan aiheeksi olisi valittu 1700-luvun lopulla eläneen Armfeltin rakkauskiemurat, jotka tuotiin jo 1910-luvulla näkyvästi julkisuuteen. Ne voitiin kuitata kaukaisessa historiassa tapahtuneiksi, ja vieläpä sellaisella aikakaudella, jonka moraalisissa katsottiin 1900-luvun alussa olleen paljonkin toivomisen varaa.¹¹ Armfeltin vaimoa Hedvig De la Gardieta arvostettiin, koska tämä pysyi miehensä rinnalla hänen tukijanaan ”ymmärtäen” levottoman miehensä monia rakkausjuttuja.¹²

Runebergista kertovaan elokuvaan liittynyt keskustelu määritteli uudelleen suurmiesten kuvaa ja se muutti myös biografisen kirjoittamisen tapaa. Siihen liittyi oleellisesti myös kysymys naisten roolista suurmiesten rinnalla ja taustalla. Elokuvan *Runon kuningas ja muuttolintu* on todettu edustaneen uudenlaista menneisyyden kuvausta. Biografisessa kirjallisuudessa on havaittavissa vastaava muutos 1930-luvulla, jolloin alkoi esiintyä vaatimuksia, että elämäkertojen kirjoittajien pitää olla puolueettomia ja inhimillisistäkin heikkouksista voi kertoa, sillä elämäkerran ei tulisi olla pelkkää kohteensa ylistystä.¹³

Vuodet 1937–1955 olivat Suomessa historiallisten elämäkertaelokuvien nousukautta, ja ne pohjautuivat aikakauden fiktiota ja faktaa sekoittaneisiin romaaneihin.¹⁴ Sopivia aiheita etsittiin myös varhaismodernilta ajalta. Suurmiesten rinnalle alettiin nostaa naisia näiden yksityiselämästä, mikä oli uutta. Mika Waltari julkaisi vuonna 1941 romaanin Kaarina Maununtyttärestä, ja laati siihen pohjautuvan elokuvakäsikirjoituksen, joka hautautui jatkosodan seurauksena. Pääosiin kaavailtiin aikakauden suurimpia tähtiä Tauno Palo ja Ansa Ikosta. Sen sijaan Waltarin historialliseen romaaniin *Tanssi yli hautojen* perustuva tarina Ulrika Möllersvärdistä ja Aleksanteri I:stä valmistui elokuvaksi vuonna

11 Esim. Sauramo 1917; Armfelt oli Sauramon mukaan ”rokoko-ajan lapsi, sen lemmessä riemuitseva Eros”; ks. myös Vuorinen 2010, 131–132, 134–136.

12 Sauramo 1917, 114–115.

13 Esim. Havu 1933, 22–24.

14 Lehtisalo 2011, 15–16, 58, 422.

1950. Sen ihanteellinen patrioottisuus tosin koettiin jo vanhanaikaisena. Maaailma oli muuttunut peruuttamattomasti.¹⁵

Naisten tarinat biofiktiona

Jos varhaismodernilta ajalta ennen vuotta 1809 oli vaikea löytää Suomen hyväksi toimineita isänmaallisiksi luokiteltavia miehiä, niin vielä vaikeampi oli löytää naisia, joista pystyisi kirjoittamaan kokonaisia elämäkertoja. Lisäksi kotiin ja äitiyteen sidotut naiset eivät olleet 1800-luvun tutkijoiden silmissä elämäkertojen arvoisia. Tämä koski yhtä hyvin tutkijoiden oman aikakauden naisia kuin varhaismodernin ajan naisia-kin. Tärkein merkitys naiselle annettiin siinä, miten he olivat tukeneet suurmiesaviomiehiiän tai olleet heidän rakkautensa kohteena. Naisia esiteltiin julkisuudessa joko suurmiesten äiteinä, vaimoina ja leskinä tai merkittävien sivistyssukujen kunnioitettuna kantaäiteinä. Esiäitejä ylistettiin esimerkillisinä ja vahvoina naisina, ja samaa piirrettä kaivattiin myös nykynaisiin, jotka eivät kirjoittajien mielestä olleet yhtä nöyriä ja kestäviä, vaan pikemminkin turhamaisia ja mukavuudenhaluisia.¹⁶

Uskollisten vaimojen ohessa kerrottiin suurmiesten traagisista rakkaustarinoista, joilla samalla kritisoiitiin menneiden vuosisatojen jyrkkiä säätyeroja ja järjestettyjä avioliittoja. Frans Michael Franzén oli nostanut uskollisten naisten romanttiset ja traagiset tarinat esiin jo vuonna 1798 teoksessaan Ruotsin kuningattarista.¹⁷ Samaaan aikaan julkaistut piispojen elämäkerrat olivat asiallisia ja keskittyivät näiden uraan ja julkiseen toimintaan eikä niissä ollut sijaa sen paremmin romantiikalle kuin perhe-elämällekään. Kun verrataan Franzénin kuningattarista kertovaa teosta saman ajan piispojen ja hallitsijoiden elämäkertoihin, niin naisia kuvattiin lempeinä, miehilleen uskollisina ja rakastavina, ja suurmiehiä älykkäinä, analyttisina ja harkitsevina. Historianopetus ja historiankirjoitus jakautuivat 1800-luvulla sukupuolen mukaan niin

15 Lehtisalo 2011, 98–99.

16 Esim. Yrjö-Koskinen 1900.

17 Ks. luku "Esimerkkejä ja opettavaisia tarinoita: Varhaismodernia koskeva biografinen kirjallisuus Suomessa ennen vuotta 1950".

Suomessa kuin muuallakin Euroopassa. Elämäkerrat suunnattiin ensi sijassa tytöille ja naislukijoille, joiden oletettiin pitävän niistä enemmän kuin pojat ja miehet.¹⁸

Euroopassa historiankirjoitus lainasi varsinkin 1800-luvun alkupuolella esimerkiksi Walter Scottin historiallisten romaanien diskurssia. Samoin Topeliuksen vuosina 1851–1866 julkaistuilla *Välskärin kertomuksilla* oli vaikutusta suuren yleisön historiokuvaan.¹⁹ Todellisuuden ja tarujen erot muuttuivat sitä hämäämmiksi, mitä kauemmas historiaan mentiin. Erityisesti se näkyi naisten elämäkertojen kohdalla, jotka liikkuivat vankasti biofiktion puolella vielä 1900-luvullakin. Varhaismodernin ajan naisten elämänvaiheet rakennettiin 1700-luvun lopulla ja 1800-luvulla kirjoittajien oman ajan ihannekuvan pohjalta esikuvallisiksi ja opettavaisiksi erityisesti tytöille, joiden ensisijaiseksi päämääräksi katsottiin avioliitto ja äitiys.

Naisten henkilökuviissa korostettiin 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella heidän uhrautuvaa rakkauttaan mieheen, mikä lopulta koitui koko yhteiskunnan hyväksi. Sama piirre leimaa niin Emilie Björksténia kuin varhaismodernilla ajalla eläneitä Kaarina Maununtytärtä ja Ulrika Möllersvärdiä. Eerik XIV:n rakastajatar ja puoliso, talonpoikaistaustainen Kaarina Maununtytär (1550–1612) oli 1800-luvulla eläneiden historiankirjoittajien mielestä lempeä ja uskollinen naishahmo. Kaarinasta tuli myös ensimmäinen varhaismodernin ajan nainen, josta kirjoitettiin suomeksi lyhyt biografia. Elias Lönnrotin toimittamassa *Mehiläisessä* julkaistiin vuonna 1837 ruotsalaisen Anders Fryxellin vuonna 1831 ilmestyneeseen teokseen pohjautuva lyhyt elämäkerta otsikolla ”Katrina Maunuttaresta”.²⁰ Kirjoituksessa kuvataan kuinka vaatimaton ja kaunis talonpoikaistyttö hurmasi nuoren prinssi Eerikin niin, että tämä lopulta avioitui hänen kanssaan jyrkistä säätyrajoista ja ylhäisaatelin paheksunnasta välittämättä.

Mehiläisen ”Katrina Maunutar” on sadunomainen tarina, jonka päähenkilö jää yhtä fiktiiviseksi hahmoksi kuin Lönnrotin muut *Mehiläisessä* julkaisemat kuvaukset kansanrunojen naishahmoista, joita olivat

18 Packalén 2005, 52.

19 Ihonen 1992, 13.

20 Katrina Maunutar. *Mehiläinen* n:o 2 1837; ks. myös Fryxell 1823, 245–246.

muun muassa ”Wedenkantaja Anni” ja ”Waaraslahden Kaisa”.²¹ Samalla vuosikymmenellä, vuonna 1841 *Wasa Tidning* julkaisi novellimaisen tarinan Kaarina Maununtyttärestä ja Eerikistä otsikolla: ”Konung Erik och lilla Karin”.²² Lukijoiden oli 1800-luvulla täysin mahdotonta tietää, mikä Kaarina Maununtyttären tarinassa oli totta ja mikä tarua – tai edes sitä, oliko Kaarina lopulta edes todellinen henkilö vai pelkkä satuprinsessa.

Kaarina Maununtyttären romanttinen tarina kiinnosti suomalaisia lukijoita siinä määrin, että jo vuonna 1849 Suomessa julkaistiin historian- tutkija Johan Oskar Ranckenin kirjoittama laajempi ja lähdekriittisempi Kaarina Maununtyttärtä käsittelevä elämäkerta *Karin Månsdotters Lefverne*.²³ Se on ensimmäisenä Suomessa ilmestynyt laajempi biografia, jonka kohteena oli varhaismodernilla ajalla elänyt nainen. Sivuja kirjoituksessa on liitteineen vain 78, ja se julkaistiin osana teosta *Suomi: Tidskrift i fosterländska ämnen 1849: Nionde årgången*. Kaarina Maununtytär oli ruotsalainen talonpoikaista syntyperää oleva nainen, jonka suomalaiset ottivat 1800-luvulla omakseen. Asuihan hän pitkään Kangasalan Liuk-sialassa ja tuli haudatuksi Turun tuomiokirkkoon. Ranckenin lähteet olivat suureksi osaksi aiemmin ilmestyneitä valtionhistorioitsijoiden kirjoittamia teoksia, mutta mukana oli myös jonkin verran arkistoaineistoa Ruotsin valtionarkistosta ja Uppsalasta. Kuva Kaarinasta ei kuitenkaan muuttunut tieteellisemmän elämäkerran seurauksena. Hänet kuvattiin lempeänä ja uskollisena. Kaarina onnistui rauhoittamaan kiivasta kuningasta, joka olisi ilman häntä ollut vieläkin julmempi. Vaimon rakastava uhrautuminen koitui siis koko Ruotsin valtakunnan hyväksi.

Naisten rooli ja merkitys historiassa kiinnosti 1800-luvulla eläneitä, ja heistä kaivattiin lisää tutkimusta. Erityisesti Fredrika Runeberg (1807–1879) tiedosti hyvin sen, että varhaismodernin ajan naisten historiaa olisi tarvittu. Hän haaveili jopa itse ryhtyvänsä kirjoittamaan historiaa naisten näkökulmasta. Siihen hänellä ei ollut perheenäitinä aikaa eikä muutenkaan mahdollisuuksia istua arkistoissa, joissa ei välttämättä edes ollut aineistoa naisista. Fredrika Runeberg pyrki täyttämään puuttuvaa aukkoa kirjoittamalla historiallisia romaaneja etsien mahdollisimman

21 Lönnrot 1836a & Lönnrot 1836b.

22 Konung Erik och lilla Karin. Historisk Eskiss af N. P-ng. *Wasa Tidning* n:o 17 24.4.1841.

23 Rancken 1849.

paljon tietoa aikakaudesta. Fredrika Runebergin romaani *Fru Catharina Boije och hennes döttrar* julkaistiin ruotsiksi vuonna 1858.²⁴ Sitä pidetään ensimmäisenä Suomessa kirjoitettuna historiallisena romaanina. Suomeksi se ilmestyi vuonna 1881 nimellä *Rouva Katariina Boije ja hänen tyttärensä: Kertomus ison wihan ajoilta*. Tarina on kuvitteellinen, mutta tapahtumapaikat ovat todellisia. Lisäksi Boije oli olemassa oleva aatelisuku, joka todellisuudessakin oli omistanut Messukylässä 1700-luvulla sijainneen Hatanpään kartanon. Romaani on biofiktiota, mutta sen tavoite oli kuvata mahdollisimman todenmukaisesti naisten elämää isonvihan aikana. Vastaavasti Runeberg pyrki kirjoittamaan tarkkaa kuvausta 1500-luvun naisen elämästä romaaniinsa *Sigrid Liljeholm*, jonka lähteenä hän käytti Samuel Loenbomin lähdejulkaisua.²⁵

Fredrika Runebergin kirjallinen tuotanto jäi pitkäksi aikaa hänen aviomiehensä varjoon. Niin Suomessa kuin muuallakin aikakauden naiskirjailijat marginalisoitiin ja unohdettiin 1800-luvulla, tai sitten heidät esiteltiin poikkeusyksilöinä aina 1900-luvun lopulle asti.²⁶ Säätyläisnaisten ei ollut 1800-luvulla sopivaa esiintyä aktiivisina toimijoina julkisuudessa, mistä seurasi, ettei heistä ollut myöskään sopivaa julkaista elämäkertoja. He myös kätkeytyivät kirjoittaessaan nimimerkkien taakse.

Naisten elämäkertojen kirjoittamista vaikeuttivat myös muut syyt. Esimerkiksi sopivaisuuden sääntöjä vastaan rikkoneita menneen ajan naisia voitiin pitää 1900-luvun alussa merkkeinä suvun alkavasta rappiosta. Eugeniikan oppien mukaan ”huono veri” tuli sukuun useimmiten naisen kautta.²⁷ Aviottomista lapsista, normeista poikkeavasta käytöksestä tai sairauksista oli syytä vaieta. Ajalle kuvaavaa on, että esimerkiksi 1930-luvulla julkaisussa skotlantilaisia aatelissukuja käsittelevässä sukkututkimusoppaassa neuvottiin jättämään esiäitien elämäntarinat kertomatta, mikäli niihin liittyi köyhyyttä, kurjuutta ja rikollisuutta. Unohdamisen katsottiin olevan kohdetta kunnioitettavaa ja tälle suuri palvelus. Samalla unohtaminen tietenkin suojeli myös koko suvun ja perheen mainetta.²⁸ Vastaavia poistoja on tehty myös suomalaisissa 1800- ja

24 Runeberg 1858.

25 Ks. Runeberg 2007 (toim. Hedvig Rask).

26 Launis 2005, 12–14.

27 Miettinen 2019, 169–175.

28 Esim. Stuart 1930, 14–15.

1900-lukujen vaihteen sukukirjoissa, joista esimerkiksi köyhtyneitä sukuhaaroja on voitu jättää pois.

Hyvä ja huono kuningatar

Ainoat naiset, joista Suomessa kirjoitettiin elämäkertoja 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa, olivat Ruotsin kuningattaret. Frans Michael Franzénin säätyläisnaisille suunnattu teos *Om svenska drottningar* vuodelta 1798 oli merkittävä, mitä tulee naisiin biografioiden kohteena. Zachris Topeliuksen 1800-luvulla kirjoittamat kuvaukset Ruotsin kuningattarista eivät juurikaan eroa Franzénin kirjoittamista. Henrik Gabriel Porthanin ajasta lähtien varhaismodernin ajan miesten elämäkerroissa lähdekritiikillä oli paljon suurempi merkitys kuin naisten kohdalla. Syy on myös käytännöllinen: miehet jättivät jälkeensä aineistoa ja heistä löytyi tietoja asiakirjoista toisin kuin naisista. Miehet olivat aktiivisia toimijoita, mutta naiset passiivisia. Molemmilla sukupuolilla oli omat tehtävänsä ja paikkansa, eikä rajoja sopinut ylittää edes kirjoitettaessa varhaismodernin ajan naisista biografioita.²⁹

Franzénin tarkoitus oli ollut saada naiset ja tytöt kiinnostumaan historiasta. Sama tavoite oli 1800-luvulla Fredrika Runebergilla. Tätä näkemystä ei kuitenkaan pidetty enää oleellisena 1800-luvun jälkipuoliskolla, jolloin virallinen historiankirjoitus sivuutti naiset entistäkin vahvemmin. Franzénille oli ollut tärkeää korostaa Ruotsin yhteisiä etuja sekä historiasta oppimisen mahdollisuutta. Tärkeää oli, että historia esitetään kehityskertomuksena sivistymättömyydestä ja raakuudesta kohti valistuneempaa yhteiskuntaa.³⁰ Tämä piirre näkyy vahvasti myös Franzénin kuningattarista kertovassa kirjassa: Ruotsin viimeisimmät valistuneet kuningattaret eroavat muinaisuuden verenhimoisista kuningattarista sekä 1500- ja 1600-lukujen onnettomista kuningattarista.

Franzén aloitti elämäkertansa saagoissa mainituista kuningattarista, osin siksi, että sai siten Suomen mukaan. Franzén esittelee Ruotsin toisen kuningattarena ”Suomen prinsessa Skjalfvan”, jonka Ruotsin ku-

29 Launis 2005, 23–24; Häggman 1994, 62–63, 137–140; Elomaa 2006, 91–94, 155–160.

30 Saarenpää 2019, 70.

ningas Agne ryösti vaimokseen. Skjalfva kuristi miehensä ja pakeni takaisin kotiinsa. Franzén toteaa viitteessä, ettei prinsessan olemassaololle ole täyttä varmuutta,³¹ mutta hän haluaa muistuttaa lukijoita siitä, että suomalaisprinsessa osoitti julmuudestaan huolimatta erityisen suurta rakkautta isäänsä ja kotiseutuaan kohtaan. Franzén tuo kuningattarien vähäisetkin yhteydet Suomeen esiin: Franzénin mukaan Kaarle XI:n puoliso kuningatar Ulrika Eleonora auttoi suomalaisia 1600-luvun suurina nälkävuosina lähettämällä maahan viljaa.³²

Franzénin kuningattaret ovat ihailtavia, koska Ruotsilla ei yksinkertaisesti voinut olla huonoja hallitsijoita eikä näillä huonoja puolisoita. Sama koskee myös kuningatar Kristiinaa, joka oli 1800-luvulla vaikea hahmo historiankirjoittajille. Franzén toteaa vuonna 1798, että suuren Kustaa II Adolfin tytär oli nerokas ja ihailtava, joskin perinyt heikkouksia äidiltään. Siihen oli Franzénin mukaan syynä: kun kuningas oli julmasti erotettu Ebba Brahesta, hän tuli valinneeksi puolisonsa kiireellä sekä enemmän sydämellään kuin järjellä. Kaunis Maria Eleonora ei ollut paras valinta, mutta Franzénin mukaan näissä asioissa miehen sydän on kuuro järjen äänelle. Samaan tapaan selittyy sekin, että Eerik XIV valitsi vaimokseen alhaisentyisen Kaarina Maununtyttären. Tunteiden hillitseminen oli siis kehittynyt, mitä lähemmäs kirjoittajan omaa aikaa tultiin.

Franzén näki kuningatar Kristiinan kohteliaasti liian älykkäänä ja nerokkaana karun ja villin maan hallitsijaksi. Hän vertaa Kristiinaa runollisesti Feeniks-lintuun, joka lensi liian lähelle aurinkoa.³³ Kuningatar Kristiina naisena ei saa Franzénilta samanlaista kritiikkiä kuin vajaan sata vuotta myöhemmin Zachris Topeliukselta ja Julius Krohnilta. Vuonna 1875 julkaistun *Maamme-kirjan* kuningatar Kristiinaa käsittelevästä luvusta näkyy selvästi, kuinka Topeliuksen mielestä naisen paikka ei ole hallitsijana. Ruotsin uskollisena alamaisena elänyt Franzén ei kritisoinut hallitsijoita toisin kuin Topelius, jonka aikana Ruotsin ajan hallitsijoita arvioitiin ensi sijassa sen mukaan, miten hyvin nämä olivat toimineet Suomen hyväksi.

31 Franzén 1798, 8; Tunteemattoman tekijän nk. Suomen kronikka oli tunnettu käsikirjoitus 1700-luvulla. Se kertoo Frostin ja Skjalvan tarinan ja esittää, että jopa nimitys Suomi tulisi sanoista *fjende land* ja viittaisi tapahtumaan. Ks. esim. Lehtinen 2022, 74–75.

32 Franzén 1798, 100.

33 Franzén 1798, 88–90.

Topelius toteaa, että kuningatar Kristiinalla oli ollut miehen pää ja rohkeus, mutta ei vaimon sydäntä. Lause viitanee siihenkin, että Kristiina oli naimaton, mikä sinänsä voitiin tulkita epäonnistumisena tai omituisuutena. Lisäksi Kristiina oli – naisten tapaan – ”huikentelevainen ja kyllästyi pian valtakuntaansa”. Kristiina ei myöskään ajatellut hallitsijana Suomen parasta, vaan läänitti maata aatelisille suosikeilleen, mikä johti suomalaiset talonpojat aatelisten sorrettaviksi.³⁴ Kuningatar Kristiinan ei katsottu ajaneen Suomen tulevan kansallisvaltion etua, vaan heikentäneen sitä. ”Hänen loistavan hallituksensa aikana ei Suomi paljon wallasta ja loistosta osaa saanut”, Topelius toteaa lopuksi.³⁵

Julius Krohn (1835–1888) päättää vuonna 1878 kansakoululaisille suunnatun historian oppikirjansa kuvauksen kuningatar Kristiinan elämänvaiheista seuraavasti: ”Voidakseen vapaammin elää katolisissa etelämaissa, luopui hän siitä uskonnosta, jonka puolustamiseksi hänen jalo isänsä oli uhrannut henkensä. Hän eli vielä kauan, vaan onnettomana, sillä hänen levoton mielenlaatunsa ei sallinut hänen missään kauan viihtyä ja saattoi ihmiset joka paikassa viimein nurjamielisiksi häntä vastaan.”³⁶ Krohnin näkemys Kristiinasta oli Topeliustakin kielteisempi. Krohnin kouluille tarkoitettussa oppikirjassa ei edes esitellä muita varhaismodernin ajan naisia. Kaarina Maununtytär ja Katariina Jagellonica mainitaan lyhyesti kuninkaiden puolisoina. Krohn tosin toteaa Kaarinan olleen Liuksialassa ”kaikkien rakastama”. Katariina puolestaan oli ollut miehelleen ”rakastava puoliso”.

Franzénin 1700-luvun lopulla kirjoittamat kuningattarien elämäkerrat eivät samalla tavalla tue naisen ja vaimon rooliin kasvattamista kuten Topeliuksen ja Krohnin kuningattaret, joita arvotetaan vain sen mukaan, kuinka hyvin nämä kirjoittajien mielestä onnistuivat miestään tukevina puolisoina. Franzén ei salaa sitä, että menneinä vuosisatoina avioliittoja solmittiin poliittisin perustein ja seuraukset olivat toisinaan surullisia. Kustaa II Adolf esimerkiksi joutui luopumaan rakastetustaan Ebba Brahesta. Kustaa Vaasan kolmannen vaimon Katariina Stenbockin Franzén kertoo kyllä rakastaneen kuningasta, mutta hän ei silti voinut koskaan

34 Topelius 2018 (1876), 109–110, 118.

35 Topelius 1894.

36 Krohn 1878, 332.

unohtaa rakkauttaan ”nuoreen Johan Thurenpoika Roosiin”.³⁷ Traagiset rakkaustarinat keskittyvät muinaisuuteen, keskiajalle ja varhaismoderniin aikaan kuvaamaan tapojen raakuutta suhteessa sivistyneempään nykisytyteen. Franzén selvittää, että Kustaa IV Adolfin ja Badenin prinsessa Fredrikan vuonna 1797 solmittu avioliitto oli molemmille osapuolille mitä onnellisin tapahtuma. Elettiinhan nyt sivistyneessä ja valistuneessa maailmassa, jossa prinsessoja ei enää pakotettu avioliittoon – ainakaan valistuneen kirjoittajan mielestä.

Franzénin kuningattaret olivat aktiivisia toimijoita isänmaan puolesta kuten Kristina Gyllenstierna (1495–1559), jonka uljautta ja rohkeutta Franzén ylistää monisanaisesti.³⁸ Tämä johti Tukholman puolustusta tanskalaisten hyökkäystä vastaan vuonna 1520. Kristina Gyllenstiernan valinta kuningattarien joukkoon on sikäli erikoinen, että valtionhoitaja Sten Sture nuoremman puoliso ei ollut mikään virallinen kuningatar. Siitä huolimatta Franzén uhraa hänelle useita sivuja kirjassaan. Topelius ei mainitse *Maamme-kirjassa* Kristina Gyllenstiernaa lainkaan, koska tämä ei liittynyt Suomen kansallisen historian tapahtumiin.³⁹ Sen sijaan Julius Krohn käsittelee Sten Sturen vaiheet valtionhoitajana ja mainitsee myös tämän ”jalon lesken” Kristina Gyllenstiernan, jonka ”ympäriille olivat kokoontuneet kaikki Ruotsin vapautta rakastavat, rohkeat miehet”. Toisin sanoen rohkeat miehet olivat uljaasti puolustaneet sekä Tukholmaa että Kristina Gyllenstiernaa.

Vielä Franzénin aikana 1790-luvulla oli sopivaa tytöille ja naisille korostaan Kristina Gyllenstiernan roolia Tukholman puolustajana esimerkkinä isänmaanrakkaudesta, vaikka vastaava käytös ei ollut naiselle tarpeen sivistyneellä 1700-luvulla. Topeliuksen ja Krohnin näkemyksen mukaan varhaismodernin ajan naiset taas olivat suurmiesten elämäntarinoissa sivuroolissa rakastavina vaimoina ja jaloina leskinä, joita miehet suojelivat. Naisen aseman määritelmä 1800-luvun jälkipuoliskolla kiteytyykin hyvin eräästä vuoden 1878 sanomalehdestä poimitussa lainauksessa: ”Aina esiäitimme Ewan ajoista on nainen ollut tyvenen kodin

37 Franzén 1798, 65–66. Franzén sekoittaa isän ja pojan. Katarina Stenbockin kihlattu oli Johan Roosin poika Gustav Johaninpoika Roos. Sukuun viitataan myös nimellä Tre Rosor.

38 Franzén 1798, 48–54.

39 Tommila 1989, 76–77.

sulona ja haltiana, mutta ei maailman ulkonaisten metelisten menojen ohjaajana.”⁴⁰

Rakkauten valinta

Naisten rooliin suurmiesten äiteinä ja vaimoina liitettiin myös lemmityn rooli, kunhan kyseessä ei ollut avioliiton ulkopuolinen suhde. Suhteen tuli lopulta johtaa avioliittoon tai ainakin pysyä kahden rakastavan ihmisen ikuisena liittona. Pakkoavioliittoja pidettiin varhaismodernin ajan ilmiönä, joita ei sallittu enää 1800-luvulla. Myös varhaismodernin ajan aatelin säätysidonnaisia avioliittoja paheksuttiin, ja säätyrajojen tasoitumista kiitettiin, joskin säätyraja tasoittui 1800-luvulla vain aatelin ja säätyläistön välillä.⁴¹ Varhaismodernin ajan jyrkkiä säätyrajoja kritisoitiin nostamalla jalustalle Kaarina Maununtytär ja Eva Merthen, joista molemmista kirjoitettiin Suomessa varhaisimmat biografiat.

Eva Merthen on ensimmäinen ei-kuninkaallinen varhaismodernilla ajalla elänyt nainen, josta julkaistiin Suomessa elämäkerta. Merthenin biofiktiivinen biografia syntyi Zachris Topeliuksen kynästä. Kyseessä oli 1700-luvulla elänyt turkulainen porvarin tytär, josta tuli kuuluisan sotamarsalkan rakastajatar. James Keith (1696–1758) oli skotlantilaissyntyinen palkkasoturi, joka päätyi Venäjän palvelukseen ja asettui pikkuvihan aikana Turkuun. Myöhemmin hän toimi käskynhaltijana Tallinnassa ja Riiasa, mistä siirtyi Preussin kuningas Friedrich II:n palvelukseen Berliiniin ja saavutti lopulta sotamarsalkan arvon.

Vuonna 1761 ilmestyi ruotsiksi C. F. Paulin kirjoittama elämäkerta James Keithistä. Saksankielinen alkuteos *Leben grosser Helden des gegenwärtigen Krieges* oli ilmestynyt vuonna 1759.⁴² Sotamarsalkka Keithin elämänvaiheita esiteltiin Suomessa ensi kerran *Mnemosyne*-lehdessä vuonna 1823 ja kirjoituksen viitteessä huomioitiin, että Keithin rakastajatar oli ollut Turun pormestarin Carl Merthenin tytär, jonka tämä oli ta-

40 Nimimerkki –der –nen.: Onnelliset Amerikan naiset. *Oulun Wiikko-Sanomia* n:o 15 15.4.1876.

41 Häggman 1994, 89–90.

42 Vainio-Korhonen 2009, 24. Myös Klinge 1998.

vannut ”venäläisissä tanssiaisissa”,⁴³ Eva Merthenin tiedetään toimineen Keithin emännöitsijänä Turussa, ja hän seurasi tätä ensin Venäjälle ja myöhemmin Keski-Eurooppaan.⁴⁴ Kyseessä oli 1700-luvulle tyyppillinen vapaa suhde, jossa säätyero esti parin avioitumisen. Virallisesti nainen toimi miehen taloudenhoitajattarena. Vastaavia suhteita yli säätyrajojen solmittiin Suomessakin paljon 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa. Osa puolina olivat usein upseerit ja porvaris- tai talonpoikaisnaiset.⁴⁵

K. A. Varnhagen von Ensen kirjoittama laajempi elämäkerta James Keithistä ilmestyi vuonna 1844. Se inspiroi Zachris Topeliuksen kirjoittamaan romaaninsa *Hertiginnan af Finland, romantiserad berättelse, jemte en historisk skildring af Finska Kriget åren 1741–1743*. Se ilmestyi ensin jatkokertomuksena *Helsingfors Tidningarissa* ja sittemmin vuonna 1850 painettuna kirjana.⁴⁶ Topeliuksen *Suomen herttuatar* on ensimmäinen Suomessa julkaistu historiallinen romaani. Topelius korosti, että kyseessä oli todellisiin tapahtumiin ja todellisiin henkilöihin perustuva tarina.

Topeliuksen biofiktioita Eva Merthenistä voidaan pitää ensimmäisenä niin sanotusta tavallisesta naisesta kirjoitettuna elämäkertana. Eva Merthen oli todellinen henkilö, jonka nimi, elinaika ja elinpaikka sekä elämäntarinan pääpiirteet olivat oikein, vaikka suuri osa Topeliuksen tarinaa oli sepitettä. *Suomen herttuatar* on siten tyyli puhdasta biofiktioita, tai ”romanomainen kertomus”, kuten alaotsikon suomennos vuonna 1874 täsmensi. Ruotsiksi alaotsikko oli *romantiserad berättelse* eli romanisoitu kertomus.

Kaarina Maununtytär ja Eva Merthen kuvattiin 1800-luvulla kauniina ja hyväsydämisinä. Heidän kauneutensa lumosi miehet, ja siksi he itse eivät voineet vaikuttaa juurikaan kohtaloonsa. Kaarina Maununtyttären onnistui rauhoitella kiivasta Eerik XIV:tä ja vastaavasti Topeliuksen mukaan Eva Merthen onnistui säästämään suomalaiset isonvihan kauhujen toistumiselta hillitessään rakastettunsa julmia ai-keita valloitetussa maassa. Näin ollen molemmat naiset olivat tavallaan uhranneet siveytensä isänmaansa hyväksi.⁴⁷ Syyttävä sormi osoitti kohti

43 Historisk Afhandling om Åbo Slott. *Mnemosyne*, 8/1823, 223–224.

44 Vainio-Korhonen 2009, 13–49.

45 Miettinen 2018, 452–479.

46 *Helsingfors Tidningar* 1850, n:ot 5, 7–12, 14–20, 22–25, 27–29, 31–32, 35, 37–46. Topelius 1850.

47 Vuorinen 2010, 105.

varhaismodernia ylhäisaatelia, joka oli sydämettä estänyt rakastavaisia avioitumasta.

Topelius korosti, että Eva Merthenin ja James Keithin avioitumisen estivät Keithin sääty-ylpeät skotlantilaiset sukulaiset.⁴⁸ Historiantutkija Einar W. Juva mainitsee vielä 1960-luvullakin, että parin ”luja lemme-liitto” kesti toisen kuolemaan asti.⁴⁹ Todellisuudessa pari oli yhdessä suunnilleen kymmenen vuotta, kuten Kirsi Vainio-Korhonen on myöhemmin selvittänyt.⁵⁰ Kaarina Maununtyttärestä ja Eva Merthenistä kirjoitetut elämäntarinat olivat 1800-luvun säätyläisten kritiikkiä aatelia vastaan samoin kuin Fredrika Runebergin kirjoittama historiallisen romaanin päähenkilö Sigrid Liljeholm, joka kirjan lopussa luopui aateluudesta ja vaihtoi sen talonpoikaisuuteen.⁵¹

Samaa ymmärrystä kuin Kaarina Maununtytär ja Eva Merthen ei saanut osakseen Juhana-herttuan rakastajatar Karin Hansintytär, joka nousi kiinnostuksen kohteeksi Santeri Ingmanin (Ivalo) vuosina 1904 ja 1919 julkaisemien historiallisten romaanien ansiosta.⁵² Vuonna 1937 Aili Somersalo julkaisi oman romaaninsa nimeltä *Kaarina Hannuntytär*. Arvosteluissa Somersalon kuvattiin siirtyneen ”kotimaisten historian elävöittäjien joukkoon”, joka ”suomalaiskansalliselta pohjalta kuvailee Juhana herttuan ja piispa Agricolan aikoja”.⁵³ Romaania kiitettiin eläväksi ja kirjailijaa aikakauteen perehtyneeksi. Edeltäjänsä Topeliuksen tavoin Somersalokin siis sekoitti romaaniinsa faktaa ja fiktiota. Kaarinasta tehtiin lisäksi suomalainen, rikkaan turkulaisen Innamaa-kauppiassuvun tytär, jonka Juhana hylkäsi puolalaisen prinsessan vuoksi.

Kolmas 1900-luvun alussa esiin nostettu suurmiehen lemmitty oli varhaismodernin ajan rajalla elänyt Ulrika Möllersvärd (1791–1878), josta Mika Waltari julkaisi vuonna 1944 romaaninsa *Tanssi yli hautojen*. Romaani keskittyi Ulrika Möllersvärdin ja keisari Aleksanteri I:n

48 Vainio-Korhonen 2009, 13–15, 18–19.

49 Vainio-Korhonen 2009, 14; myös Juva 1965, 216–217.

50 Vainio-Korhonen 2009, 13–49.

51 Launis 2005, 156–157; myös Vuorinen 2010, 140–141.

52 Ingman 1904 ja Ivalo 1919.

53 *Kannaksen vartio: Viipurin suojeluskuntapiirin tiedonantolehti* 12/1937, 371. *Kansanvalistus ja kirjastolehti* 1/1938, 10.

kuviteltuun rakkaussuhteeseen.⁵⁴ Romaanissa Ulrika Möllersvärd, Eva Merthenin tavoin, ajoi siveytensä uhraten Suomen asiaa ja sai keisarin liittämään Vanhan Suomen muuhun Suomeen. Eva Merthen lähes unohdettiin 1800-luvun lopulla, jolloin historiankirjoitus muuttui yhä enemmän vain suurmiesten julkista roolia korostavaksi ja myös lähdekriittisemmäksi.

Mikä sitten teki juuri Kaarina Maununtyttärestä ja Eva Merthenistä erityisen suosittuja naishahmoja juuri 1800-luvun puolivälissä? Niin suosittuja, että molemmat saivat omat elämäkerrat ensimmäisten joukossa: Kaarina Maununtytär vuonna 1849 ja Eva Merthen heti seuraavana vuonna. Aikakauden naisen ihannekuvaa ajatellen molemmat olivat ristiriitaisia hahmoja, mikä tuli esille siinä, etteivät he enää saman vuosisadan lopulla saaneet uusia biografioita. Molemmat olivat esiaviollisessa suhteessa eläneitä naisia, jotka synnyttivät aviottomia lapsia. Kaarinan ja Eerikin suhde sinetöitiin avioliitolla, mutta Evan ja Jamesin ei.

Aviorikos oli suosittu aihe eurooppalaisessa kirjallisuudessa aina keskiajalta lähtien, ja erityisesti 1700-luvulta 1800-luvulle. Varsinkin 1800-lukua on nimitetty jopa aviorikosromaanin kultakaudeksi. ”Langennut nainen” oli lisäksi suosittu aihe myös taiteessa.⁵⁵ Se selittää osittain Kaarina Maununtyttären ja Eva Merthenin saamaa suosiota ja valintaa elämäkertojen kohteiksi juuri 1800-luvun puolivälissä. Molemmat olivat solmineet ensin rakkaussuhteen avioliiton sijasta. He eivät olleet silti avionrikkomia, vaikka olivatkin ”langenneita naisia”. Heidän kauttaan voitiin kauhistella menneen ajan epäoikeudenmukaisuudesta, joka etäännyi turvallisen kauas historiaan.

Suurin häviöjä 1920- ja 1930-luvuilla käydyssä keskustelussa J. L. Runebergin asemasta suurmiehenä oli lopulta suhteen toinen osapuoli Emilie Björkstén (1823–1896). Runebergin suurmieskuvan katsottiin saaneen inhimillisen piirteen ja tämän lankeemusta ymmärrettiin. Björkstén taas tuomittiin 1920-luvulla suurmiestä tahallisesti vikitelleenä hupakkona, jolla ”oli vaarallinen halu ja kyky vangita miessydämiä”.⁵⁶ Syy

54 Rakkaussuhde on mielikuvituksen tuotetta. Ks. esim. Tandefelt 2009, 107–111. Ks. myös luku ”Kustaviaanisen ajan tädit modernin kynnyksellä: Performatiivinen naisuus kahden ajan ihanteiden välissä”.

55 Launis 2005, 132–133.

56 Edelfelt 1922.

oli siis Emilie Björksténissä eikä Runebergissä. Emilie Björkstén rinnastuu Kaarina Maununtyttäreeseen ja Eva Mertheniin, mutta sai osakseen vähemmän ymmärrystä, koska Runeberg oli naimissa oleva mies.

Historiallisissa romaaneissa 1800-luvulla voitiin kuvata romanttiseen sävyyn epäsäätyisiä suhteita, kunhan osapuolet olivat naimattomia.⁵⁷ Varhaismodernin ajan naiskohtaloilla voitiin siten kuvata, kuinka maailma oli vuosisatoja sitten epäoikeudenmukainen, mutta nykyaika valistuneempi. Siitäkin huolimatta, että talonpoikaiset piikatytöt eivät 1800-luvulla kelvanneet vaimoiksi säätyläismiehille. Ajan sivistyneistön käsitystä ihmisten tasa-arvoistumisesta kuvasi se, että juopa aatelin ja säätyläistön välillä oli tasoittumassa, mitä pidettiin kiitettävänä.⁵⁸ Samaa aateliin kohdistuvaa kritiikkiä edusti jo Topeliuksen faktaa ja fiktiota sekoittanut *Välskärin kertomukset* (1853–1867), joka päättyi aatelittoman naisen ja aatellisen miehen avioliittoon.⁵⁹

Ulrika Möllersvärdin, Kaarina Maununtyttären ja Eva Mertheninkin todelliset elämänvaiheet ovat osittain hämärän peitossa. Faktan ja fiktion sekoittamat näkemykset ovat edelleen vahvasti osa sitä, miten esimerkiksi Kaarina Maununtytär ja Ulrika Möllersvärd kuvataan vielä 2000-luvullakin populaareissa kirjoituksissa. Kaarina Maununtytär nähdään edelleen herttaisena ”lilla Karinina”, joka tahtomattaan tempaistiin valtiollisen historian pyörteisiin. Lisäksi edelleen kuningatar Kristiina kuvataan erityisen tuhlaavaiseksi ja ajattelemattomasti läänityksiä jaelleeksi omalaatuiseksi persoonaksi, vaikka näkemyksille ei ole pohjaa asiakirjoissa.

Kohti tavallisen naisen tarinaa

Vaativuus siitä, että romaanien tulisi kuvata paremmin todellisuutta, sai yhä enemmän jalansijaa 1840-luvulta alkaen. Realismin tuloa kirjalli-

57 Vrt. Launis 2005, 101. Fredrika Runebergin historiallinen romaani *Fru Catharina Boije och hennes döttrar* kuvaa epäsäätyistä rakkaustarinaa, joka saa oikeutuksensa poikkeusoloissa isonvihan aikaan.

58 Esim. Vuorinen 2010, 138–141; Häggman 1994, 89–90, 98, 127–128.

59 Ihonen 1992, 56–57.

suuteen kuitenkin vastustettiin.⁶⁰ Sama realismin vaatimus koski yhä enemmän myös historiankirjoitusta, jonka pohjaksi vaadittiin 1800-luvun kuluessa entistäkin vankempaa asiakirjapohjaa ja lähdekritiikkiä. Siitä huolimatta naisten elämäkertojen kohdalla romanttinen topeli-aaninen perinne jatkui historiallisten romaanien ohessa 1900-luvulle asti.⁶¹ Erityisen vahvasti tämä perinne on pysynyt varhaismodernin ajan naisista kirjoitetuissa biografoissa.

Varhaismodernin ajan naiset sidottiin 1800-luvulla biografoissa suurmiehiin ja heidän tahtoonsa. Tultaessa 1800-luvun lopulle lähihistorian naisista ryhdyttiin kirjoittamaan elämäkertoja. Erityisesti haluttiin tallentaa naisasian parissa toimineiden naisten biografioita. Se tarkoitti 1800-luvulla eläneiden naisten elämäkertoja. Varhaismoderniltakin ajalta pyrittiin etsimään naisia, jotka olisivat teoillaan pyrkinet ajamaan naisasiaa. Vuonna 1896 ilmestyi matrikkeli *Biograafisia tietoja Suomen naisista eri työaloilla*. Mukana on pääosin 1800-luvulla eläneitä naisasianaisia sekä varhaismodernilta ajalta valikoituja kirjallisia töitä tehneitä naisia, runonlaulajia, herännäissaarnaajia sekä taitelijoita kuten esimerkiksi kirkkotaiteilija ja Suomen ensimmäiseksi naistaiteilijaksi nimetty Margareta Capsia (1682–1759). Valinnan kohteena olleet naiset olivat siis tehneet jotakin sukupuolelleen poikkeuksellista, eli 1800-luvun lopun käsityksen mukaan astuneet miesten aloille, mikä teki heistä aikalaiskirjoittajien mukaan tasa-arvon uranuurtajia.⁶²

Margareta Capsia on lähes ainoa varhaismodernin ajan nainen, josta kirjoitettu artikkeli löytyy Suomen kirjallisuuden bibliografiasta 1951–1960. Lempi Ahlan parin sivun pituinen artikkeli julkaistiin vuonna 1953 *Suomen Nainen* -lehdessä. Se kuvastaa sitä, että vuosina 1940–1980 varhaismodernin ajan naisista ei kirjoitettu biografioita. Ainoastaan matrikkelityyppisiin kokoomateoksiin heistä tehtiin lyhyitä elämäkertoja. Elämäkertoja naisista kyllä kirjoitettiin paljonkin vuosina 1940–1980, mutta ne keskittyvät 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa eläneisiin naisiin. Lisäksi 1960-luvulle asti erilaiset muistelmakirjoitukset vanhoista

60 Esim. Launis 2005, 36–37.

61 Ihonen 1992, 55.

62 Ks. *Biograafisia tietoja Suomen naisista eri työaloilla* 1896.

1800-luvulla eläneistä naissukulaisista täyttivät lehtien sivuja. Naishistoriaa siis kirjoitettiin, mutta ei varhaismodernin ajan naisista.

Margareta Capsian lisäksi erityistä huomiota sai vuonna 1970 ilmestynyt Bo Lönnqvistin toimittama editio Jacobina Charlotta Munsterhjelmin päiväkirjasta vuosilta 1799–1801. Lönnqvist oli koonnut Jacobina Munsterhjelmin elämäkerran päiväkirjan yhteyteen. Siksi se luettiin osittain myös henkilöhistoriaan kuuluvaksi, vaikka päiväkirjan kulttuurihistoriallinen sisältö meni kirjoittajan elämänvaiheiden edelle. Margareta Capsia ja Jacobina Munsterhjelm olivatkin ainoat Suomen bibliografioiden henkilöhistoriaosuuksissa noteeratut varhaismodernin ajan naiset ennen 1980-lukua, ellei mukaan lueta paria lyhyttä kirjoitusta Kaarina Maununtyttärestä.⁶³

Sille, että varhaismodernin ajan naisista kirjoitettiin joko biofiktioin keinoin tai sitten keskityttiin vain 1800-luvulla eläneisiin naisiin, oli arkiset syynsä. Varhaismodernin ajan naisten kohdalla ongelma oli yksinkertaisesti lähteiden hajanaisuus. Lähdejulkaisuistakaan ei ollut apua muiden kuin lähinnä aatelin ja kuningattarien kohdalla.

Kirsi Vainio-Korhonen on todennut varhaisen arkistolaitoksen valikoineen aineistoja, joita se otti tallennettavaksi. Arkistokokoelmat jaetaan edelleen kahteen osaan: viranomaisarkistoihin ja yksityisarkistoihin. Arkistojen alkuaikoina katsottiin tärkeäksi tallentaa asiakirjoja, jotka kuvasivat ensi sijassa valtion kehittymistä. Siten vaikutusvaltaisten miesten kirjeet ja päiväkirjat päätyivät arkistoihin, koska ne liittyivät politiikkaan ja sodankäyntiin. Sen sijaan naisten kirjoittamia kirjeitä ja päiväkirjoja ei välttämättä edes otettu vastaan, koska niiden aihepiiri katsottiin liian arkipäiväiseksi. Arjen historialla ei 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa katsottu olevan merkitystä.⁶⁴

Suomessa koottiin 1990-luvun alussa tietoja suurimmissa arkistoissa säilytettävistä naisten tuottamista aineistoista. Tulos oli erityisen karu, mitä tuli varhaismodernin ajan naisia koskeviin aineistoihin. Vainio-Korhosen mukaan vain kaksitoista asiakirjakokonaisuutta tai yksi prosentti arkistoaineistosta kuuluu ennen vuotta 1809 syntyneille naisille. Lisäksi siitäkin suurin osa sisältää naisille saapuneita kirjeitä, ei naisten

63 Lamminen 1987; Rantanen & Pärssinen 1983; Rantanen & Malkki 1989.

64 Vainio-Korhonen 2021, 146–148.

itsensä tuottamaa aineistoa. Naisten kirjeet hyväksyttiin arkistoihin pääsääntöisesti vain, jos ne liittyivät aikakauden poliittiseen historiaan tai sotahistoriaan. Sama arkistoaineistojen valikointi jätti varjoon naisten ohella myös alempisäätyiset ja vähemmistöt, mikä osaltaan on historiankirjoituksessa korostanut kansallisvaltioiden kehitystä, sodankäyntiä, politiikkaa ja siten myös korostuu vaikutusvaltaisten miesten roolia historiassa.⁶⁵ Siksi vain suurmiehiksi luokitelluista oli kirjoitettu biografoita aina 1900-luvulle asti.

Kattavia elämäkertoja pystyi 1980-luvulle asti kirjoittamaan vain naisista, joista oli jäänyt arkistoihin rajattua aineistoa, tai naisista, joihin muisti- ja perimätieto vielä ylettyivät. Se tarkoitti etupäässä 1800-luvulla eläneitä naisia ja varhaismodernilta ajalta kuninkaallisia ja ylimystöä. Naishistorian puute ja biofaktiivisuus ei siis johtunut pelkästään välinitämättömydestä, vaan lähdeaineistoihin liittyvistä ongelmista. Tietoja oli, mutta ne olivat hajallaan eri paikoissa, erilaisissa arkistokokonaisuuksissa tai yksityisissä perhearkistoissa.

Edellisen kannalta onkin kuvaava Suomen Akatemian ja Tasa-arvoasiain neuvottelukunnan naistutkimusseminaarin monistesarja, joka laadittiin vuonna 1980. Kaarina Vattulan raportti otsikolla ”Tutkimatta jäänyt historia” selvittää, miten historian painopiste on ollut poliittisessa historiassa, ja naisia on ollut vähän keskeisillä paikoilla päättävissä viroissa.⁶⁶ Vattula jatkaa, että perinteinen historiankirjoitus on nojannut lähteisiin eikä naisia löydy näistä dokumenteista ja asiakirjoista. Näkemys, että naisia ei yksinkertaisesti löydy lähteistä eikä heitä voi siten tutkia, oli tuolloin vahvasti vallalla.

Varhaismodernilla ajalla eläneitä ei-säätyläisiä henkilöitä kuten talonpoikaismiehiä ja -naisia pystyttiin ensi kertaa tutkimaan tarkemmin vasta 1980-luvulla ja sen jälkeen. Sen mahdollisti kaksi asiaa: tekniikan kehitys ja sukututkimusharrastuksen kasvu. Seurakuntien väestökirjanpito saatiin mikrofilmattua sotien jälkeisinä vuosikymmeninä, mikä hyödytti myös akateemisia tutkijoita. Laajan hankkeen takana oli Mormonikirkko yhteistyössä Suomen Sukututkimusseuran ja Valtionarkiston (nyk. Kansallisarkisto) kanssa. Eri seurakunnissa käytiin mikrofilmaamassa

65 Vainio-Korhonen 2021, 146–151. Ks. myös Härkönen 1994.

66 Vattula 1980, 44–50.

keskeistä kirkollista väestökirjanpitoa. Väestökirjanpito oli kunkin seurakunnan omistuksessa eikä niteitä aina luovutettu maakunta-arkistoihin, joita ryhdyttiin perustamaan 1900-luvulla. Sama koski 1600-luvun tuomiokirja-aineistoa, joka tuli paremmin vasta 1980-luvulla mikrofilmeinä kirkonkirja-aineistojen ohella tutkijoiden ulottuville.⁶⁷ Arkistoissa olevien aineistojen mikrofilmaus mahdollisti tietojen etsimisen entistä paremmin ja myös nopeammin. Useina kopioina eri arkistoihin ja kirjastoihin levinneiden mikrofilmirullien ansiosta oli ensi kertaa mahdollista koota varhaismodernilla ajalla eläneiden tavallisten ihmisten – myös naisten – elämänvaiheita biografian muotoon.

Akateemiset tutkijat alkoivat keskittyä 1980-luvulla perhehistoriaan, jonka ohessa haluttiin korostaa naisten asemaa ja toimijuutta varhaismodernilla ajalla. Akateeminen tutkimus kohdistui väestöön eikä yksittäisiin biografoihin naisista, joskin mikrohistorian suuntaus alkoi yhä vahvemmin vaikuttaa yliopistomaailmassa.⁶⁸ Professori Päivi Setälän johdolla nostettiin esiin keskiajan ja antiikin naisia sekä erityisesti uudemman ajan naisasialiikkeen toimijoita, mikä oli perua jo 1900-luvun alusta. Varhaismoderni aika 1500-luvulta vuoteen 1809 oli pitkään vailla naisia koskevaa biografista tutkimusta. Kyseessä saattoi olla myös eräänlainen näköharha, koska monia varhaismodernin ajan naisia mainittiin usein historiankirjoissa, jolloin helposti muodostuu käsitys, että kyseistä henkilöä olisi tutkittu paljonkin. Hyvä esimerkki on sotapäällikkö Klaus Flemingin puoliso Ebba Stenbock (noin 1550–1614), joka vilahtelee 1800-luvulta lähtien niin historiankirjoissa kuin taiteessakin. Lisäksi hän on tullut monille sukupolville tutuksi Albert Edelfeltin kuuluisan maalauksen kautta, jossa hänet kuvataan ajalle tyypillisesti uskollisena ”jalona leskenä” miehensä ruumiin vieressä uhmaamassa Kaarleharttuaa. Kuitenkin vasta vuonna 2021 Ebba Stenbock sai oman elämäkertansa Anu Lahtisen toimesta. Teos on ensimmäinen 1500-luvulla eläneestä naisesta kirjoitettu tieteelliset kriteerit täyttävä elämäkerta.⁶⁹ Sen rinnalla voisi korostaa Kirsi Vainio-Korhosen vuonna 2008 ilmestynyttä Sophie Creutzin elämäkertaa, jonka pohja-aineiston voisi katsoa

67 Miettinen 2019, 234; Oksanen 2000, 96–98.

68 Miettinen 2021, 72–81.

69 Lahtinen 2021.

säilyneen virallisessa arkistolaitoksessa tavallaan sattumalta, koska sen aikoinaan katsottiin liittyvän 1700-luvun politiikkaan.⁷⁰

Vuonna 1984 ilmestyi Kaari Utrion kohua herättänyt tietokirja *Eevan tyttäret: Eurooppalaisen naisen, lapsen ja perheen historia*, jossa erityisesti varhaismodernin ajan noitavainot nostettiin näyttävästi esiin. Lisäksi Utriolta ilmestyi vuonna 1986 toinen teos *Kalevan tyttäret: Suomen naisen tarina*, joka sisälsi erilaisia naiskohtaloita, jotka pääosin on koottu painetuista lähteistä. Osaltaan molemmat kirjat toivat naiset näkyväksi historiassa. Niiden lähdepohjaa kritisoitiin aiheesta, mutta toisaalta teokset yllyttivät akateemisia tutkijoita tutkimaan enemmän naisten roolia historiassa ja erityisesti varhaismodernina aikana.

Ruotsin kuningattaret pysyivät jatkuvan kiinnostuksen kohteena. Julkisuutta sai vuonna 1985 ilmestynyt Museoviraston ylijohtajan Carl Jacob Gardbergin ruotsinkielinen teos *Turun linnan kolme Katarinaa*, joka käännettiin heti suomeksi. Gardbergin teosta voi pitää biografiana, sillä se käsitteli Kaarina Maununtytärtä, Karin Hansintytärtä ja Katarina Jagellonicaa, jotka kaikki liittyvät Turun linnan historiaan.⁷¹ Teos keskittyy kuitenkin vahvemmin Turun linnaan kuin uusiin tietoihin tunnettujen naisten elämänvaiheista. Uutta oli silti se, että naiset nostettiin päärooliin. Gardbergin teos kokosi yhteen tietoja suomalaisia kiinnostaneiden naisten vaiheista, joskin heidät kuvataan pitkälti samantyyppisinä kuin jo 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa.

Sinänsä on kiinnostavaa, että 1900-luvun jälkipuoliskolla kirjoitetut varhaismodernin ajan naisia koskevat ensimmäiset biografiat syntyivät muiden kuin akateemisten tutkijoiden toimesta. Elämäkertoja on alusta lähtien leimannut se, että niitä pidetään enemmän populaarina kuin tieteellisenä historiankirjoituksena. Ensimmäinen varhaismodernilla ajalla eläneen tavallisen talonpoikaisnaisen elämää käsittelevä teos ilmestyi vuonna 1989. Sen kirjoitti historiaa harrastanut hyvinkääläinen maisteri Katri Lehto. Teos *Maria Heikintytär Kytäjältä: Ihmisiä ja kohtaloita 1700-luvun Suomessa* oli poikkeuksellinen ja ilmestyessään se herätti lehdistössä huomiota.⁷² Tavallaan Katri Lehto rinnastuu Frans

70 Vainio-Korhonen 2008.

71 Gardberg 1986.

72 Lehto 1989.

Michael Franzéniin, Zachris Topeliukseen ja Fredrika Runebergiin sekä myös sukuaan tutkiviin säätyläisiin, jotka tallensivat esivanhempiansa henkilökuvia yksityisarkistoihinsa. Sukututkimusharrastuksen piirissä oli jo 1980-luvulle tultaessa julkaistu kirjava joukko varhaismodernin ajan naisia koskevia elämäkerrallisia artikkeleita ja muita kirjoituksia, joissa osassa lähdepoija saattoi olla hyvinkin vankka.

Henkilöhistoria ei ollut sotien jälkeen akateemisen historian tutkimuksen keskiössä, vaan se liitettiin vahvemmin sekä sukututkimukseen että populaariin historiankirjoitukseen. Vuonna 1917 perustettu Suomen Sukututkimusseura profiloitui suku- ja henkilöhistorian tutkimukseen, mikä kertoo osaltaan vanhasta ajattelusta, jonka mukaan elämäkerrat miellettiin suurelle yleisölle suunnatuksi populaariksi historian tutkimukseksi. Akateeminen historian tutkimus keskittyi 1950-luvulta lähtien massoihin, tilastoihin ja yhteiskunnan suuriin rakennemuutoksiin, joissa yksilöillä ei ollut näkyvyyttä.

Kuvaavaa ajalle oli, että Katri Lehtokin esitelmöi Maria Heikintyttärestä vuonna 1987 Suomen Sukututkimusseuran järjestämällä valtakunnallisilla sukututkimuspäivillä.⁷³ Vastaavasti Gardberg teoksessaan toteaa olevansa Karin Hansintyttären ja Juhana III:n jälkeläinen, joten hänenkin kohdallaan kyse oli oikeastaan kunnianhimoisesta sukuhistoriallisesta tutkimuksesta. Molemmat kirjailijat mielsivät olevansa lähempänä historianharrastajia kuin vakavasti otettavia akateemisia historian tutkijoita. Päiviö Tommila ei historiankirjoituksen historiassaan vuonna 1989 mainitse Katri Lehtoa, ja Gardbergin vain Suomen kaupunkilaitoksen historiahankkeen yhteydessä tittelillä ”museomies”.⁷⁴

Totuus on kuitenkin se, että monella 1980-luvun harrastajatutkijalla alkoi olla parempi henkilöhistoriallisten lähteiden tuntemus kuin akateemisilla tutkijoilla. Moni henkilö- ja sukuhistoriaa käsittelevä artikkeli tai biografia rakentui hyvinkin vahvalle lähteaineistolle, mutta ne julkaistiin usein ilman viitteitä tai laajempaa kontekstia, joten niiden arvo historiatieteelle oli ja on edelleen olematon.

Lehdon teos Kytäjän Maria Heikintyttärestä on osin biofiktiivinen ja vailla tarkempia asiakirjaviitteitä. Siitä huolimatta Lehtoa voi pitää

⁷³ Tila 1987, 15.

⁷⁴ Tommila 1989, 266.

varhaismodernin ajan naisista kertovien biografioiden edelläkävijänä. Hän oli hankkeessaan kunnianhimoinen, sillä hän kertoi innoittajakseen Emmanuel Le Roy Ladurien mikrohistorian klassikon *Montaillou: Ranskalainen kylä 1294–1324*, joka oli ilmestynyt vuonna 1975 ja käännetty lyhentäen suomeksi vuonna 1984.⁷⁵ Kertomus Maria Heikintyttärestä on biofiktiivinen, mutta Lehto kuitenkin korosti haastatteluissa ja esipuheessa sen pohjana käytettyä erittäin laajaa ja monipuolista lähdeaineistoa. Pääosin keskeiset lähteet myös tuodaan esiin tekstissä, joten ne ovat helposti löydettävissä arkistoista. Kirja oli populaariksi luokiteltua historiankirjoitusta, mutta sen aihe oli uusi ja poikkeuksellinen: päähenkilönä oli todellinen 1700-luvun alussa Kytäjällä elänyt köyhä paimentyttö, eikä kuningatar, aatelinainen tai säätyläisrouva.

Tutkimuksensa ponttimena Lehto kertoo olleen halun selvittää, olisiko Kytäjän alueella ollut 1600-luvulla noitavainoja.⁷⁶ Se kertoo siitä, että Kaari Utrion tietokirjojen esiin nostama naisten ja noitien historia oli tuolloin suuren kiinnostuksen ja keskustelun kohteena. Noitavainoja Lehto ei Kytäjältä löytänyt, mutta sen sijaan hänelle avautui Kytäjää koskevista tuomiokirjoista näkemys paikkakunnan vaiheista ja ihmisistä 1600-luvulla. Sen yhteydessä hän tutustui vuodelta 1707 olevaan kärjäpöytäkirjaan Maria Heikintyttären lapsenmurhaa koskevasta oikeudenkäynnistä, minkä hän nosti kirjansa pääosaan. Lehto teki arkistotutkimusta, mutta halusi kuitenkin liittää asiakirjoihin ihmisen ääntä eli käyttää omaa mielikuvitustaan korvaamaan aukkoja lähteissä. Hän koki sen herättävän asiakirjat paremmin eloon.⁷⁷

Lehdon tutkimus nojaa 1970-luvulla kehittyneeseen mikrohistoriaan, jossa biografialla on tärkeä sijansa. Mikrohistorian klassikoiden tapaan Lehdon keskiössä on tavallinen ihminen, talonpoikaisnainen ”hylätty ja pelästynyt pieni paimentyttö” Maria Heikintytär.⁷⁸ Vaikka kyseessä ei ole perinteinen biografia, niin silti Lehdon kirja on ensimmäinen suomenkielinen teos, joka pyrki kertomaan tavallisen naisen elämäntarinan 1600- ja 1700-lukujen taitteesta. Se myös peilaa 1980-luvun

75 Carlson 1989, 43.

76 Carlson 1989, 40–44.

77 Carlson 1989, 43–44.

78 Carlson 1989, 44.

naishistoriaan, jota yhdisti halu tuoda esiin naisten aseman epäoikeudenmukaisuus suhteessa miehiin menneinä aikoina. Lehdon Maria Heikintytär oli vääryyttä kärsivä uhri, joka ei pysty miesten johtamassa patriarkaalisessa maailmassa vaikuttamaan kohtaloonsa.

Katri Lehdon teos sai poikkeuksellisen paljon julkisuutta, ja häntä kiitettiin sitä, että vihdoinkin oli kerrottu tavallisen naisen tarina. Kiitosta sai myös koko talonpoikaisyhteisön eloisa kuvaus. Ero akateemiseen historiankirjoitukseen nousi lehdistössäkkin esiin: ”siinä missä varsinaiset historian tutkijat hahmottavat suuria linjoja, niin Katri Lehto on painunut ruohonjuuritason elämään.”⁷⁹ Lehdon teos poikkeuksellisesti huomioitiin myös akateemisissa piireissä, vaikka se ei täyttänyt tieteellisiä vaatimuksia. Mona Rautelin kirjoitti siitä arvostelun *Historisk tidskrift för Finland* -julkaisuun. Rautelinin mukaan suurin ongelma oli se, että kirjassa ei ollut lähdeviitteitä eikä lapsenmurhatapaukselle etsitty vertailuaineistoa kotimaisesta tai ulkomaisesta tutkimuksesta. Tekijä oli Rautelinin mukaan tehnyt myös omintakeisia tulkintoja lähdeaineistosta.⁸⁰

Yhtä kaikki, arvostelun päätyminen tieteelliseen julkaisuun kertoo siitä, että Lehdon teos ei jäänyt huomaamatta, ja sillä oli vaikutusta laajemminkin. Teosta voisi pitää varhaismodernin ajan naisista kirjoitettuja biografioita ajatellen symbolisena vedenjakajana: se perustui vankkaan asiakirja-aineistoon, jota kuitenkin täydennettiin perinteiseen tapaan fiktiolla. Vasta tämän jälkeen alkoi ilmestyä muita tieteellisempiä biografiaa ja mikrohistoriaa hyödyntäviä teoksia varhaismodernin ajan naisista, kuten esimerkiksi Irma Sulkusen tutkimus *Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700–1800-luvulla*.⁸¹ Siinä talonpoikaistyttö Liisa Eerikintytären elämän kautta tarkastellaan laajemmin yhteiskunnassa tapahtuneita muutoksia.

Tultaessa 2000-luvulle varhaismodernin ajan naisista on ilmestynyt yhä enemmän elämäkertoja ja tutkimuksia. Erityisesti Kirsi Vainio-Korhonen on kirjoittanut arjen historian näkökulmasta varhaismodernin ajan naisten elämäkertoja ja kuvannut myös tutkimisen haasteita.⁸²

79 Kytäjän Maria Heikintytär (nimim. Huidunperä). *Maaseudun Tulevaisuus* n:o 11 27.10.1990, 2.

80 Rautelin 1990, 358.

81 Sulkunen 1999.

82 Ks. esim. Vainio-Korhonen 2008, Vainio-Korhonen 2009 ja Vainio-Korhonen 2021, 146–165.

Viime aikojen tavoite on ollut löytää tunnettujen suurmiesten takaa vaimojen ja perheen merkitys sille, että suurmies on pystynyt toimimaan tehtävissään. Tästä on kyse myös Anu Lahtisen Ebba Stenbockia käsittelevässä teoksessa. Vielä 1800-luvulla taka-alalla olleet lempeinä ja uskollisina kuvatut suurmiesten puoliset tai muut lähipiirin naiset halutaan tuoda esiin itsenäisinä tekijöinä, jotka omilla toimillaan mahdollistivat miehensä uran organisoimalla taloudenpitoa ja tilanhoitoa.⁸³ Anu Lahtisen mukaan ”Ebban käyttämä valta ei perustunut virka-asemaan, vaan epävirallisempaan vallankäytön muotoihin ja henkilökohtaisiin perhesuhteisiin.”⁸⁴ Suurmiehen asemaan ei siis päästy ilman vaimon ja lähipiirin tukea ja suhteita.

Taruista kohti todellisuutta

Varhaismodernin ajan naisista kirjoitetut erilaiset biofiktio-tyyppiset kirjoitukset ovat vaikuttaneet vahvasti siihen millaisina heidät on nähty, ja nähdään edelleen. Populaari, biofiktiivinen elämäkertakirjallisuus sekä eritasoisten sukumatrikkeliin tiedot saattavat kuin varkain siirtää täysin kuviteltuja tulkintoja ja tietoja jopa akateemisiin tutkimuksiin.⁸⁵ Hyvä esimerkki tästä on vaikkapa Einar W. Juvan tulkinta Eva Merthenin ja James Keithin suhteesta Turun kaupungin historiasta kertovassa tieteellisessä teoksessa vuonna 1965: Hän tuli toistaneeksi siinä Topeliuksen romanttisen kuvitelman parin lemmenliiton elinikäisestä kestävydestä.

Naisten elämäkerrat laadittiin 1800-luvulla biofiktioina, mihin oli kaksi keskeistä syytä. Naiset haluttiin kuvata lukijoille eli suurelle yleisölle esimerkillisinä hahmoina, jotka pysyivät heille määritellyissä rooleissa. Toisaalta naiset eivät voineet vaikuttaa omaan kohtaloonsa, mikäli heidän kauneutensa lumosi miehen. Naisten velvollisuudeksi suurmiesten rinnalla katsottiin se, että he olivat kyenneet lempeydellään tasoittamaan levottomia miehiä, mikä koitui koko yhteiskunnan hyväksi.

83 Ks. esim. Adams 2005, 33–34. Ks. myös luku ”Akateeminen perheyhteisö yksilön kokemuksenä: Piispatar Anna Henriksdotter Kock” tässä teoksessa.

84 Lahtinen 2005.

85 Miettinen 2021, 80–81.

Viime mainittu piirre sidottiin vahvasti osaksi Kaarina Maununtytärtä ja Eva Mertheniä sekä Mika Waltarin romaanin toimesta myös osaksi Ulrika Möllersvärdiä. Naisten kohtaloilla haluttiin myös tehdä eroa sivistyneemmän nykyisyyden ja sivistymättömän menneisyyden välille. Varhaismodernia aikaa leimasi aatelin paheksuttu sääty-ylpeys, joka esti aatelisten ja säätyläisten väliset avioliitot.

Toinen syy sille, että varhaismoderneja naisia kuvattiin biofiktion keinoin, oli käytännön sanelemaa. Lähteitä naisista ei ollut saatavilla. Arkistolaitos rakentui hitaasti eikä ennen 1900-luvun loppua tavallisista naisista tai edes miehistä ollut saatavilla olevaa aineistoa yhdessä paikassa. Naisten tuottamat kirjeet ja päiväkirjat eivät välttämättä tarjottunaakaan päässeet virallisiin arkistoihin, vaan jäivät perhearkistoihin, jotka ovat sittemmin kenties tuhoutuneet. Topelius rakensi elämäkertansa tiedonmurujen pohjalta ja samoin teki Fredrika Runeberg, joka pyrki romaaneillaan kuvaamaan tavallisten naisten historiaa. Arkistolaitoksen kehitys ja lähdesarjojen kuvaaminen mikrofilmeille mahdollistivat 1900-luvun lopulla ja 2000-luvulla yhä paremmin henkilöhistorian rakentamisen muistakin henkilöistä kuin vain hallitsijoista, aatelista ja säätyläisistä. Oma osuutensa oli kasvavalla sukututkimusharrastuksellakin.

Edelleen silti herää monia kysymyksiä koskien varhaismodernin ajan naisista kirjoitettuja erilaisia elämäntarinoita. Onko varhaismodernin ajan nainen riittävän kiinnostava omana itsenään biografian kohteena? Pitääkö hänen olla oman aikansa kapinallinen, joka sopivaisuuden rajoja rikkoen pyrki eroon naiselle määritellystä roolista kiinnostaakseen nykyajan lukijoita? Voiko nainen, joka keskittyi kapinoimatta patriarkaalista maailmaa vastaan rooliinsa kodin ja suvun piirissä tukien perheensä miespuolisia jäseniä, olla biografian arvoinen? Ja olivatko nykyajasta käsin kapinallisiksi katsotut ja tasa-arvolle tietä raivanneet naiset kuitenkin loppujen lopuksi omana aikanaan harvinaisia poikkeuksia?

Lähteet ja kirjallisuus

- Adams, Julia 2005: *The Familial State: Ruling Families and Merchant Capitalism in Early Modern Europe*. Ithaca: Cornell University Press.
- Aho, Uolevi E. 1937: Mitä nuoriso vaatii kirjallisuudelta. – *Opintotoveri: Itsekseenopiskelijoiden ja opintokerhojen lehti* n:o 9 s. 207–209.
- Biograafisia tietoja Suomen naisista eri työaloilla*. 1896. Helsinki: Suomen Naisyhdistys.
- Carlson, Kristina 1989: Kytäjän naiset. – *Suomen Kuvalehti* n:o 33 18.8.1989 s. 40–44.
- Eldelfelt, Berta 1922: *Vanhan päiväkirjan lehtiä: Episodi J. L. Runebergin elämästä*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava. <https://www.gutenberg.org/files/16391/16391-h/16391-h.htm>. Viitattu 3.5.2023.
- Elomaa, Hanna 2006: *Idylliä etsimässä: Identifikaatiot ja itseymmärrys tammisaarelaisessa sivistyneistöperheessä 1880-luvulta 1930-luvulle*. Turku: k&h, Turun yliopisto, kulttuurihistoria.
- Fränzén, Frans Mickael 1798: *Om Svenska Drottningar: Historisk tal, i anledning af Konung Gustaf IV Adolphs Förmäling med Prinsessan Fredrika Dorothea Wilhelmina af Baden*. Åbo: Johan Christopher Frenckell.
- Fryxell, Anders 1831: *Berättelser ur svenska historien* 3. Tukholma: L. J. Hjerta.
- Gardberg, C.J. 1986: *Turun linnan kolme Katariinaa*. Helsinki: Otava.
- Havu, I. 1933: Elämänerroista ja muistelmakirjallisuudesta. Teoksessa Hilja Haahti (toim.) *Kodin kynttilät* 6. Helsinki: Otava.
- H-i, V-i: Somersalo Aili, Kaarina Hannuntytär: Romaani Juhana Herttuan ajoilta. – *Kansanvalistus ja kirjastolehti* n:o 1 1.1.1938 s. 10.
- Historisk Afhandling om Åbo Slott. – *Mnemosyne* 8/1823 s. 221–237.
- Häggman, Kai 1994: *Perheen vuosisata: Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Härkönen, Mirja (toim.) 1994: *Naisia, asiakirjoja, arkistoja: Suomen naishistorian arkistolähteitä*. Tampere: Suomen historiallinen seura.
- Ihonen, Markku 1992: *Museovaatteista historian valepukuun: T. Vaaskivi ja suomalaisen historiallisen romaanin murros 1930–1940-luvuilla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ingman, Santeri 1904: *Onnen aalloissa*. Historiallisia kertomuksia III. Porvoo: WSOY.
- Ivalo, Santeri 1919: *Kuningas Suomessa*. Porvoo: WSOY.
- Juva, Einar W. 1965: Turku 1700-luvulla. Teoksessa Kuparinen, Eero (toim.) *Turun seitsemän vuosisataa*. Turku: Turun historiallinen yhdistys.
- Kaarina Hannuntytär. – *Kannaksen vartio: Viipurin suojeluskuntapiirin tiedonantolehti* n:o 12 1.12.1937 s. 371.
- Klinge, Matti 1998: Merthen, Eva. *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:skbg-000234>. Viitattu 18.4.2024.
- Konung Erik och lilla Karin: Historisk Eskiss af N. P–ng. – *Wasa Tidning* n:o 17 24.4.1841 s. 1–4.
- Krohn, Julius 1878: *Kertomuksia Suomen historiasta IV: Ruotsin mahtawuuden aikakausi*. Tampere: Emil Hagelberg.

- Kytäjän Maria Heikintytär (nimim. Huidunperä). – *Maaseudun Tulevaisuus* n:o 11 27.10.1990.
- Lahtinen, Anu 2005: Ebba Stenbock: leskirouva vallan kahvassa. – *Turun Sanomat* 19.2.2005. <https://www.ts.fi/puheenvuorot/1074072493>. Viitattu 21.4.2024.
- Lahtinen, Anu 2021: *Ebba, kuningattaren sisar*. Jyväskylä: Atena Kustannus.
- Lamminen, Paavo 1987: *Suomen historiallinen bibliografia 1951–1960*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Launis, Kati, 2005: *Kerrotut naiset: Suomen ensimmäiset naisten kirjoittamat romaanit naiseuden määrittelijöinä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lehtinen, Erkki 2022: *Suomalaisesta patriotismista Ruotsin vallan aikana*. Toimittanut Marko Lamberg. Agricolan julkaisusarja 17. Verkkojulkaisu. <https://agricolaverkko.fi/julkaisusarja/erkki-lehtinen-suomalaisesta-patriotismista-ruotsin-vallan-aikana/>. Viitattu: 12.1.2023.
- Lehtisalo, Anneli 2011: *Kuin elävinä edessämme: Suomalaiset elämäkertaelokuvat populaarina historiakulttuurina 1937–1955*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lehto, Katri 1989: *Maria Heikintytär Kytäjältä: Ihmisiä ja kohtaloita 1700-luvun Suomessa*. Helsinki: Otava.
- Lönnrot, Elias 1836a: Wedenkantaja Anni. – *Mehiläinen* n:o 3 1836.
- Lönnrot, Elias 1836b: Waaraslahden Kaisa. – *Mehiläinen* n:o 8 1836.
- Lönnrot, Elias 1837: Katrina Maunuttaaresta. – *Mehiläinen* n:o 2 1837.
- Miettinen, Tiina 2018: Epäsäätyiset suhteet ja aviottomat lapset Hämeessä 1700-luvun lopulla. Teoksessa Miettinen, Riikka – Viitaniemi, Ella (toim.) *Reunamailla: Tilattomat Länsi-Suomen maaseudulla 1600–1800*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Miettinen, Tiina 2019: *Juuria ja juurettomia: Suomalaiset ja suku keskiajalta 2000-luvulle*. Jyväskylä: Atena.
- Miettinen, Tiina 2021: Sukua ja perhettä etsimässä. Teoksessa Toivo, Raisa Maria – Miettinen, Riikka (toim.) *Varhaismodernin yhteiskunnan historia: Lähestymistapoja yksilöihin ja rakenteisiin*. Helsinki: Gaudeamus.
- Oksanen, Eeva-Liisa 2000: Kun harrastus vie koko käden: Sukututkimuksen vaiheita Suomessa. *Genos: Suomen Sukututkimusseuran Aikakauskirja* 3/2000 s. 91–100, 160–161.
- Onnelliset Amerikan naiset. – *Oulun Wiikko-Sanomia* n:o 15 15.4.1876.
- Packalén, Eva 2005: Naiset historiallisen tiedon tuottajina Suomessa 1800-luvun alkupuolella ja puolivälissä. Teoksessa Katainen, Elina – Kinnunen, Tiina – Packalén, Eva – Tuomaala, Saara (toim.) *Oma pöytä: Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Palmén, E. G. 1898: Z. Topelius historioitsijana. – *Valvoja* n:o 1 1898 s. 16.
- Rancken, O. 1849: Karin Månsdotters Lefverne. – *Suomi: Tidskrift i fosterländska ämnen* 9 s. 1–78.
- Rantanen, Tuula – Pärssinen, Leena 1983: *Suomen historiallinen bibliografia 1961–1970*. Käsikirja 9. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Rantanen, Tuula – Malkki, Raija 1989: *Suomen historiallinen bibliografia 1971–1980*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Rautelin, Mona 1990: Maria Henrikdotter från Kytjäjärvi by. – *Historisk Tidskrift för Finland* 2/1990.
- Runeberg, Fredrika 1858: *Fru Catharina Boije och hennes döttrar: En berättelse från stora ofredens tid*. Helsinki: Finska Litteratur-sällskapets tryckeri.

- Runeberg, Fredrika 1862: *Sigrid Liljeholm*. Helsinki: Theodor Sederholms förlag.
- Runeberg, Fredrika 2007: *Min pennas saga*. Hedvig Rask (toim.). Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- Saarenpää, Taina 2019: *Turun tuomiokirkon Musta kirja ja lähteiden julkaisemisen jatkumo Suomessa varhaismodernista digitaaliseen aikaan*. Turku: Turun yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-7880-9>.
- Sauramo, Lauri 1917: Pohjolan Alkibiades IV: Kustaa Mauri Armfeltin rakkausseikkailut. – *Helsingin Kuvalehti* n:o 11 17.3.1917.
- Sulkunen, Irma 1999: *Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700- ja 1800-luvulla*. Helsinki: Gaudeamus.
- Stuart, Margaret 1930: *Scottish Family History: A Guide to Works of Reference on the History and Genealogy of Scottish Families*. Edinburgh: Oliver and Boyd.
- Tandefelt, Henrika 2009: *Porvoo 1809: Juhlamoja ja tanssiaisia*. Suomentanut Jussi T. Lappalainen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Ruotsinkielinen alkuteos 2009.
- Tila, Meri 1987: Kymmenennet valtakunnalliset sukututkimusopintopäivät Hyvinkäällä. – *Orpana* 2/1987.
- Tommila, Päiviö 1989: *Suomen historiantkirjoitus: Tutkimuksen historia*. Porvoo: WSOY.
- Topelius, Zachris 1850: *Hertiginnan af Finland: Romantiserad berättelse, jemte en historisk skildring af Finska Kriget åren 1741–1743*. Helsinki: Wasenius & Komp. förlag.
- Topelius, Zachris 2018 (1876): *Maamme kirja: Digitaalinen editio*. Holopainen, Reeta – Katajamäki, Sakari – Kokko, Ossi (toim.). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Topelius, Zachris 1894: Kristiina kuningatar ja kolmikymmenvuotisen sodan loppu. – *Turun Lehti* n:o 148 18.12.1894.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2008: *Sophie Creutzin aika: Aatelistämää 1700-luvun Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2009: *Suomen herttuattaren arvoitus: Suomalaisia naiskohtaloita 1700-luvulta*. Helsinki: Edita.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2021: Kadonneet ja unohdetut: Ruotsin ajalla eläneiden naisten kirjeet ja päiväkirjat julkisissa arkistoissa. Teoksessa Hupaniitty, Outi – Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vattula, Kaarina 1980: Tutkimatta jäänyt historia. Teoksessa *Suomen Akatemian ja Tasa-arvoasiain neuvottelukunnan naistutkimusseminaari 18.-19.1.1980 Helsingissä*. Valtioneuvoston kanslian monisteita 1980 n:o 3.
- Vuorinen, Maria 2010: *Kuviteltu aatelistämies: Aateluus viholliskuvana ja itseymmärryksenä 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:s-dor-000590>.
- Yrjö-Koskinen, Ida 1900: Suomen naiset ennen ja nyt: Vapaaherratar Ida Yrjö-Koskinen puhe Tampereen naisyhdistyksen 10-vuotisessa juhlassa. – *Kokkola: Sanomia Keski-Pohjanmaalta* n:o 102 29.12.1900.

Piispat tutkimuksen kohteina

Suurmieshistorian ytimessä

Mari Välimäki

 <https://orcid.org/0000-0003-2947-4675>

Piispat ovat olleet suomalaisen henkilöhistoriallisen julkaisemisen keskeisiä kohdehenkilöitä keskiajalla laadituista paimenmuistoista lähtien. Tämän teoksen aiemmissa luvuissa on osoitettu, kuinka piispoja käsittelevän tutkimuksen perinne on pitkä ja katkeamaton suomalaisessa historian tutkimuksessa. Piispat on koettu erityisesti nykyisen Suomen alueen historian keskeisiksi henkilöiksi samalla, kun Ruotsin hallitsijoiden historia on jätetty ruotsalaisten historioitsijoiden tutkittavaksi. Tässä luvussa tarkastelen henkilöhistoriallisia monografiateoksia, joiden kohdehenkilöinä ovat Turun ja Viipurin/Porvoon hiippakuntien piispat 1520-luvulta 1800-luvulle. Kysyn, keistä teoksia on kirjoitettu ja ketkä teokset ovat laatineet. Millaiseen henkilöhistorian kirjoittamisen traditioon teokset kytkeytyvät, entä ovatko piispojen henkilöhistoriat muuttuneet vuosien saatossa? Lopuksi pohdin, miten piispoista voisi kirjoittaa tulevaisuudessa.

Tutkimuksen lähteet ja metodologia

Tässä luvussa tarkastelen kirjan teeman mukaisesti reformaation jälkeisen ajan piispoja, jotka toimivat hiippakuntiensa johdossa Suomen alueella. Ruotsalaisen reformaation käynnistäjänä pidetään 1527 järjestettyjä Västeråsin valtiopäiviä. Valtiopäivillä päätettiin, että tuomiokapitulien ja piispojien tuli antaa hallitsijalle selvitys varoistaan. Lisäksi sellaiset varat ja omaisuus, jotka eivät olleet elintärkeitä kirkon toiminnalle, tuli luovuttaa kruunulle. Kuningas sai myös oikeuden päättää, säilyttäisiinkö myöhemmin vapautuvat kirkolliset virat vai ohjattaisiinko niiden tulot valtakunnan muuhun toimintaan. Tunnettua toki on myös, että samaan aikaan luostarien toimintaa alettiin ajaa alas, mutta tämä oli alkanut jo ennen Västeråsin valtionpäiviä. Ylipäättään reformaatio oli ennemminkin hidas prosessi kuin nopea muutos, joka jatkui pitkälle tuleville vuosisadoille.¹ Reformaatio on kuitenkin nähty yhtenä keskiajan päättäneenä ja uuden ajan alun aloittaneena rajapyykkinä. Eriyisen merkittävä rajapyykki reformaatio on tarkasteltaessa kirkon piirissä toimineita henkilöitä.

Reformaatioajan aloittavana piispana voidaan pitää Turun hiippakunnan osalta vuonna 1528 piispaksi valittua Martinus Skytteä.² Skytte oli murroskauden piispa, joka vielä piispan vihkimyksen ottaessaan antoi muiden vihittävien kanssa vihkipäälle vahvistuksen, jossa vakuutti hakevansa ensi tilassa paavillisen vahvistuksen vihkimykselle. Tätä ei kuitenkaan koskaan tapahtunut. Simo Heinisen ja Markku Heikkilän mukaan Skytte oli hurskas katolilainen, joka vihittiin virkaansa katolisin menoin.³ Skytteä Turun hiippakunnan piispana seurannutta Mikael Agricola pidetään jo itsestään selvästi reformaatioajan kirkon piispana samoin kuin samaan aikaan Viipurin piispaksi vihitty Paulus Juustenia. Heidät vihittiin luterilaiseen tapaan.⁴

1 Heinonen, Lahtinen & Räsänen 2017, 18–19; Lamberg, Lahtinen & Niiranen 2009, 16–17;

2 Tarkastelu voitaisiin aloittaa myös Ericus Svenoniksesta, joka hoiti Turun piispan virkaa Arvidus Kurckin menestyttyä vuonna 1522 aina vuoteen 1527 asti. Svenonista ei kuitenkaan koskaan vihitty tehtävänsä. Mustakallio (toim.) 2012, 633–634; Heininen 2008, 45–47; Palola 2000; Pirinen 1976, 56–61.

3 Heininen 2012, 20–21; Paarma 1999; Heininen & Heikkilä 1996, 63–64.

4 Heininen 2012, 50–53; Pirinen 1976, 61–76.

Ennen kuin kuningas Kustaa Vaasa vihki Mikael Agricolan ja Paulus Juustenin piispoiksi 1554, hän kertoi päättäneensä jakaa Suomen alueen kahdeksi hiippakunnaksi. Hiippakunnan jako pienempiin ei ollut vain Suomen aluetta koskeva päätös, vaan osa Kustaa Vaasan kirkkopoliittika. Hän jakoi hiippakuntia myös valtakunnan läntisissä osissa vähentääkseen kirkon ja piispojen valtaa. Turun hiippakunnasta lohkaistiin Viipurin hiippakunta, josta isovihan jälkeen tuli Porvoon hiippakunta. Viipurin/Porvoon hiippakunta pysyi koko uuden ajan alun seurakuntien ja seurakuntalaisten määrässä mitattuna pienempänä kuin Turun hiippakunta.⁵ Mikael Agricola vihittiin Turun hiippakunnan ja Paulus Juusten Viipurin hiippakunnan piispaksi. Kuten tiedetään, siirtyi Juusten parikymmentä vuotta myöhemmin kuitenkin piispaksi Turun hiippakuntaan.

Tässä luvussa tarkastelussa ovat piispat reformaatiosta 1800-luvun alkupuolelle. Turun hiippakunnan osalta tarkastelu päättyy vuonna 1803 piispaksi vihittyyn ja sittemmin Suomen arkkipiispaksi nousseeseen Jacob Tengströmiin. Viipurin/Porvoon hiippakunnan osalta viimeinen mukaan luettu piispa on Magnus Jacob Alopaeus, joka toimi piispana 1809–1818.

Lähteinä tässä luvussa toimivat piispoista kertovat henkilöhistorialliset, tieteelliset monografiateokset. Lähdeteoksiksi valikoidut kirjat on poimittu Suomen Historiallisen Seuran julkaisemasta *Suomen historiallisesta bibliografiasta*⁶, *Kansallisbiografiasta* kunkin piispan kohdalta löytyvistä kirjallisuusviitteistä sekä Melinda-tietokannasta henkilöiden nimillä tehtyjen hakujen perusteella. Teoksia on yhteensä 25 ja ne on listattu ohessa julkaisuajankohdan mukaisessa järjestyksessä.

5 Pirinen 1976, 71; Heininen 2005, 13–16; Myöhemmin Porvoon hiippakunnasta tuli Tampereen hiippakunta. Kortekangas 2005, 361–364.

6 Luvussa ”Pitkiä linjoja ja uudistamismahdollisuuksia: Varhaismodernia aikaa koskevat henkilöhistorialliset julkaisut Suomessa 1950–2020” kerrotaan tarkemmin Suomen historiallisesta bibliografiasta sekä siihen liittyvistä lähdekräntäistä haasteista.

Piispoista kertovat henkilöhistorialliset, tieteelliset monografiat

- Jacob Tengström, *Minne öfver Joannes Elai Terserus Theol. Doct. och Biskop i Linköping*. Frenckelska Boktryckeriet, Åbo 1795.
- Jacob Tengström, *Vitam et merita M. Isaaci B. Rothovii, Episcopi q. Aboënsis*. Typis Frenckellianis, Aboæ 1796–1813.⁷
- Johan Jakob Tengström, *Biskopen i Åbo Stift Johan Gezeli den äldres minne*. Chr. Ludv. Hjelt, Åbo 1825.
- Johan Jakob Tengström, *Gezeli den yngres minne*. G. O. Wasenius, Helsinki 1833.
- Juho Rudolf Forsman, *Kaarle Fredrik Mennander ja hänen aikansa*. Keisarillinen Aleksanterin yliopisto, Helsinki 1900.
- Rurik Holm, *Joannes Olai Terserus. Hans insats i samtidens kyrkliga, vetenskapliga och politiska lif I: Terseri lif och verksamhet intill år 1659*. Lund universitet, Lund 1906.
- Antti Pietilä, *Daniel Juslenius: Hänen elämänsä ja vaikutuksensa 1–2*. Keisarillinen Aleksanterin yliopisto, Helsinki 1907–1910.
- Jaakko Gummerus, *Mikael Agricola: Hänen elämänsä ja kirjallinen toimensa*. Gummerus, Jyväskylä 1908.
- Ossian Grotenfelt, *Borgå förste biskop Johannes Gezelius Nepos*. WSOY, Porvoo 1908.
- Albin Simolin, *Petrus Bång: En biografisk Studie*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 1912.
- Gabriel Nikander, *Jacob Tengström såsom akademisk lärare och biskop intill 1808*. Keisarillinen Aleksanterin yliopisto, Helsinki 1913.
- Väinö Perälä, *Eskil Petraeus: Kirkkohistoriallinen tutkielma*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 1928.
- Kaarlo Österbladh, *Juhana Browallius: Tiedemies, valtiopäivämies ja piispa*. Turun yliopisto, Turku 1929.

7 Kyseessä on dissertaatio, joka on julkaistu useana osana.

- Rafael Holmström, *Eerikki Eerikinpoika Sorolainen: Piispa ja teologi, kansanopettaja ja saarnaaja*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 1937.
- Olavi Tarvainen, *Aamun mies: Mikael Agricolan elämä ja työ*. Agricola-seura, Helsinki 1957.
- Viljo Tarkiainen, *Mikael Agricola: Tutkielmia*. Toimittanut Sulo Haltsonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1958.
- Martti Parvio, *Isaacus Rothovius: Turun piispa*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 1959.
- Pentti Laasonen, *Johannes Gezelius vanhempi ja suomalainen täysortodoksia*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki 1977.
- Viljo Tarkiainen & Kari Tarkiainen, *Mikael Agricola: Suomen uskonpuhdistaja*. Otava, Helsinki 1985.
- Kari Tarkiainen, *Porvoon piispa Magnus Jacob Alopaeus 1743–1818*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1985.
- Simo Heininen, *Mikael Agricola: Elämä ja teokset*. Edita, Helsinki 2007.
- Pentti Laasonen, *Vanhan ja uuden rajamaastossa: Johannes Gezelius nuorempi kulttuurivaikuttajana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2009.
- Gustav Björkstrand, *Jakob Tengström: Universitetsman, kyrkoledare och nationsbyggare*. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsinki 2012.
- Simo Heininen, *Agricolan perintö: Paulus Juustenin elämä*. Edita, Helsinki 2012.
- Kaisa Häkkinen, *Spreading the Written Word: Mikael Agricola and the Birth of Literary Finnish*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2015.

Jokaisesta Turun ja Viipurin/Porvoon piispasta on laadittu teksti Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran julkaisemaan *Kansallisbiografiaan*. Lisäksi piispoista on kirjoitettu *Kansallisbiografiaa* edeltäneisiin *Kansalliseen elämäkerrastoon* (julkaistu 1920–1930-luvuilla) sekä *Biografiseen nimi-kirjaan* (julkaistu 1800-luvulla). Piispoista on laadittu myös useita itsenäisiä artikkeleita. Kirkkohistorian professori Simo Heininen julkaisi vuonna 2008 ainoastaan Turun piispoja käsitelleen kokoomateoksen *Turun piispat Pyhästä Henrikistä Mikko Juvaan*, joka sisältää julkaisuajankohtaan mennessä Turun piispana toimineiden miesten pienoiselämäkerrat.⁸ Neljä vuotta myöhemmin Suomalaisen Kirjallisuuden Seura julkaisi kirkkohistorian professori Hannu Mustakallion toimittaman teoksen *Kirkollisia vaikuttajia Pyhästä Henrikistä nykypäivään*, joka sisältää valittujen uuden ajan alun piispojien pienoiselämäkerrat mutta myös muiden kuin hiippakuntahallinnossa toimineiden elämäkertoja.⁹ Tässä luvussa olen kuitenkin halunnut selvittää keitä ovat ne piispat, joista on pidetty tärkeänä laatia tieteellinen monografiateos. Tutkimuksen ulkopuolelle on jätetty populaareja, suurelle yleisölle suunnattuja henkilöhistoriallisia teoksia, sillä olen halunnut tässä luvussa tarkastella tieteellisissä tutkimuksissa tehtyjä valintoja ja painotuksia suurmieshistorioissa. Tieteellisiin monografiateoksiin keskittyminen on myös antanut mahdollisuuden analysoida teosten sisältöä ja rakennetta.

Tutkimusten kohdehenkilöt

Turun ja Viipurin/Porvoon piispoina toimi uuden ajan alussa 39 henkilöä, joista 18 Turussa ja 21 Viipurissa/Porvoossa. Piispat kausineen on esitetty Taulukossa 1, johon on myös merkitty lihavoinein, keistä piispoista on kirjoitettu henkilöhistoriallinen monografia. Taulukko osoittaa, ettei jokaisesta piispasta ole laadittu omaa teosta, vaan tutkimusten kohdehenkilöiden valinta on painottunut ajallisesti ja maantieteellisesti.

8 Heininen 2008.

9 Mustakallio (toim.) 2012.

Turun piispat

Martinus Skytte	1528–1550
Mikael Agricola	1554–1557
Petrus Follingius	1558–1563
Paulus Juusten	1563–1575
Ericus Erici Sorolainen	1583–1625
Isaacus Rothovius	1627–1652
Aeschillus Petraeus	1652–1657
Johannes Terserus	1658–1664
Johannes Gezelius vanhempi	1664–1690
Johannes Gezelius nuorempi	1690–1718
Herman Witte	1721–1728
Lars Tammelin	1728–1733
Jonas Fahlenius	1734–1748
Johan Browallius	1748–1755
Carl Fredrik Mennander	1757–1775
Jakob Haartman	1776–1788
Jakob Gadolin	1788–1802
Jacob Tengström	1803–1832

Viipurin piispat

Paulus Juusten	1554–1563
Canutus Johannis	1563–1564
Ericus Härkäpää	1564–1578
Olaus Elimaeus	1618–1626
Nicolaus Carelius	1630–1632
Gabriel Melartopaeus	1633–1641
Petrus Bjugg	1642–1656
Nicolaus Nycopensis	1658–1664
Petrus Brommius	1664–1672
Abraham Thauvonius	1672–1679
Henricus Carstenius	1679–1681
Petrus Bång	1681–1696
Petrus Laurbecchius	1696–1705
David Lund	1705–1711

Porvoon piispat

Johannes Gezelius nuorin	1721–1733
Daniel Juslenius	1734–1744
Johan Nylander	1745–1761
Gabriel Fortelius	1762–1788
Paul Krogius	1789–1792
Zacharias Cygnaeus vanhempi	1792–1809
Magnus Jacob Alopaeus	1809–1818

Taulukko 1. Turun ja Viipurin/Porvoon hiippakuntien piispat uuden ajan alussa. Henkilöhistoriallinen teos on julkaistu niistä henkilöistä, joiden nimet on lihavoitu.

Henkilöhistorioita on kirjoitettu pääasiassa Turun piispoista, joista yhdestätoista on kirjoitettu vähintään yksi monografia. Ainoastaan seitsemästä uuden ajan alussa Turun piispana toimineesta miehestä ei ole olemassa henkilöhistoriallista teosta. Viipurin ja Porvoon piispojen osalta tilanne on täysin erilainen. Viipurin piispoina toimineista ainoastaan Paulus Juustenista ja Petrus Bångista on kirjoitettu teokset. Näistä Juusten toimi myös Turun piispana eli hänestä laadittu teos tulee lasketuksi mukaan kummankin hiippakunnan osalta. Tavallaan näin olisi myös Ericus Eriki Sorolaisen kohdalla, sillä hän hoiti Viipurin hiippakunnan asioita Ericus Härkähään kuoltua. Sorolaista ei kuitenkaan koskaan nimetty saati vihitty Viipurin piispaksi, joten häntä ei ole listattu Viipurin piispojen joukkoon.¹⁰ Porvoon hiippakunnassa toimi seitsemän piispaa 1700-luvun ja 1800-luvun alun aikana ja näistä piispoista kolmesta on laadittu elämäkerta. Kun tilannetta tarkastelee suhteellisina osuuksina, on Turussa toimineista uuden ajan alun piispoista 61 prosentista ja Viipurissa/Porvoossa toimineista noin 24 prosentista (19 prosentista, jos Juusten lasketaan vain Turkuun, missä hän toimi piispana pidempään) kirjoitettu henkilöhistoriallinen teos. Vaikka piispat kuuluvat niihin suomalaisen historian henkilöihin, jotka on historian tutkimuksessa nostettu jalustalle, ei arvostus ole koskenut jokaista piispaa.¹¹

Kiinnostuksen kohteena olleet piispat ovat myös jakautuneet ajallisesti eri tavoin. Turun hiippakunnan osalta on keskitytty reformaation jälkeisen ajan ja niin sanotun luterilaisen puhdasoppisuuden ajan piispojen tutkimiseen. Kaikista Turussa piispana 1600-luvulla toimineista piispoista on laadittu yksi tai useampi henkilöhistoriallinen tutkimus. Viipurin hiippakunnan osalta samalta ajalta on julkaistu teokset ainoastaan Viipurin ensimmäisestä piispasta Paulus Juustenista sekä 1680–1690-luvuilla piispana toimineesta Petrus Bångista. Viipurin/Porvoon hiippakunnan piispoina toimineista henkilöistä julkaiseminen on painottunut isovihan jälkeisen ajan piispoihin ja 1700-luvun ensimmäiseen puoliskoon eli aikaan, jolloin hiippakuntahallinto oli juuri siirretty Viipurista Porvooseen. Mielenkiintoisesti Turun hiippakunnassa

¹⁰ Holmström 1937, 37.

¹¹ Ks. henkilöhistorian selektiivisyydestä esimerkiksi Leskelä-Kärki 2017, 9–11.

1700-luvulla toimineiden piispojen osalta painottuu taas 1700-luvun jälkipuolisko.

Vuonna 2012 julkaistiin teos *Kirkollisia vaikuttajia Pyhästä Henrikistä nykyaikaan*, jonka tarkoituksena on ”valaista suomalaisen kirkollisuuden – – historiaa yksittäisistä vaikuttajista kirjoitettujen pienoiselämäkertojen välityksellä”.¹² Teokseen on valikoitunut joitakin piispoja sekä Turun että Viipurin/Porvoon hiippakunnista. Valinnat korreloivat sen kanssa, mitä esitin edellä. Teoksessa esitellyt piispat ovat voittopuolisesti Turun hiippakunnasta ja he ovat pääasiassa reformaation ja puhdasoppisuuden ajan piispoja. Turun osalta mukana ovat Agricola, Juusten, Sorolainen, Rothovius, Gezelius vanhempi sekä 1800-luvun alussa tehtävään valittu Tengström. 1700-luvun piispat loistavat poissaolollaan. Itäisestä hiippakunnasta on valittu mukaan ainoastaan Juusten ja Juslenius. Onkin siis selvää, että tutkijat ovat pitäneet Turun hiippakunnan piispoja merkittävämpinä kuin itäisen hiippakunnan piispoja. Näin on, riippumatta siitä tarkastellaanko asiaa yksittäisten monografiateosten tai kirkkohistoriallisesti painottuneen henkilöhistoriallisen kokoomateoksen näkökulmasta. Samoin Turun hiippakunnan osalta painottuu luterilaisen puhdasoppisuuden ajaksi kutsuttu ajanjakso.

Kuten Tiina Miettinen osoittaa tämän teoksen aiemmassa luvussa, Jacob Tengströmin laatima Johannes Terseruksen elämäkerta oli ensimmäinen henkilöhistoriallinen kokonaisuus Suomessa. 1700-luvun lopussa ja 1800-luvun alussa oli ensimmäinen piispojen elämäkertojen aktiivisen julkaisemisen kausi, jonka jälkeen piispoista julkaistiin henkilöhistoriallisia teoksia samaan tapaan kausittain. Seuraava aktiivisen julkaisemisen kausi koettiin 1900–1930-luvuilla, jolloin ilmestyi kymmenen teosta. Tämän jälkeen piispoja koskeva henkilöhistoriallinen julkaiseminen kulki aalloissa. 1940-luvulla ei julkaistu ainoatakaan teosta, mutta 1950-luvulla teoksia ilmestyi kolme. 1960-luvulla ei julkaistu yhtään teosta, 1970–1980-luvuilla ilmestyi jälleen kolme teosta. 1990-luku oli jälleen hiljaista aikaa uuden ajan alun piispoja koskevan hen-

12 Mustakallio (toim.) 2012, 7.

kilöhistoriallisen tutkimuksen saralla.¹³ Julkaiseminen vilkastui jälleen 2000- ja 2010-luvuilla, jolloin julkaistiin viisi teosta.

Osoitin aiemmin tässä teoksessa, että kiinnostus henkilöhistorialliseen tutkimukseen väheni niin uuden ajan alun aikaa tutkivien kuin yleisestikin historioitsijoiden joukossa 1950-luvulta lähtien.¹⁴ Tämä näkyy myös piispoja koskevassa tutkimuksessa. Mistä sitten johtuu 1990-luvun aukko reformaation jälkeisen ajan piispoja koskevassa tutkimuksessa, kun muuten henkilöhistoriallinen tutkimus kokee uutta nousukauttaan? Todennäköisesti kyse on siitä, että tutkimuksessa suuntauduttiin valtaa pitävien miesten sijaan yhteiskunnan alempien ryhmien tutkimukseen. Uuden ajan alun piispat saivat jäädä odottamaan parempaa aikaa ja nousivatkin jälleen kiinnostuksen kohteiksi uuden vuosituhannen alkaessa, kun henkilöhistoria koki uuden nousun laajemminkin historian tutkimuksessa. Alettiin jopa puhua biografisesta käänteestä.¹⁵ Vuosituhannen vaihteen jälkeen julkaistuista henkilöhistorioista kolme käsitteli reformaatioajan piispoja. Nämä teokset julkaistiin lähellä reformaation 500-vuotisjuhlaa vuonna 2017. Merkkivuosi toimi motivaattorina uuden ajan alun piispoista kirjoittamiselle.

Mikael Agricola ja muut piispat

Tutkijoita kiinnosti 2000-luvun alkupuolella erityisesti Mikael Agricola, jonka juhluvuotta vietettiin 2007. Hänestä julkaistiin kaksi teosta ja Agricolan vanavedessä myös toinen reformaatioajan piispa, Paulus Juusten sai henkilöhistoriansa. Mikael Agricola on piispoista se henkilö, josta on julkaistu laajimmin, vaikka hän ei suinkaan ollut niiden piispojen joukossa, joista kirjoitettiin ensimmäisenä henkilöhistoriallisia julkaisuja. Hänestä ei juuri ollut kiinnostuttu ennen 1800-luvun alkua.¹⁶

13 Joskin 1990-luvulla Ari-Pekka Palola väitteli tutkimuksella *Maunu Tavast ja Olavi Maununpoika: Turun piispat 1412–1460*. Oulun yliopisto 1998. Lisäksi vuosikymmenen alussa julkaistiin kolmiosainen *Suomen kirkon historia*, joka on vaatinut laajaa kirkkohistorioitsijoiden työpanosta.

14 Ks. tämän teoksen luku ”Pitkiä linjoja ja uudistamismahdollisuuksia: Varhaismodernia aikaa koskevat henkilöhistorialliset julkaisut Suomessa 1950–2020”.

15 Possing 2015, 646–647.

16 Ks. tästä myös Heininen 2007, Alkusanat, sekä Häkkinen 2016, 148–157.

Agricolasta kiinnostuivat 1700-luvulla ensimmäisinä Carl Fredrik Menander, josta itsestään tuli myöhemmin Turun piispa ja Ruotsin arkkipiispa, sekä kaunopuheisuuden professori Henrik Gabriel Porthan. Vaikka Agricola pidettiin jo 1800-luvun alussa suomen kirjakielen isänä, ei häntä juurikaan tutkittu henkilönä. Suomen kielen ja kirjallisuuden professorin Kaisa Häkkisen mukaan Agricola-tutkimus alkoi vasta 1800-luvun lopulla. Sekä kielitieteilijät että kirkkohistorioitsijat tutkivat Agricolan teoksia ja kieltä. Ensimmäinen itsenäinen Mikael Agricolan henkilöhistoria on kirkkohistorian professori Jaakko Gummeruksen alun perin vuonna 1903 julkaisema *Mikael Agricola: Hänen elämänsä ja kirjallinen toimensa*.¹⁷ Teoksesta julkaistiin laajennettu juhlaulkaisu vuonna 1908 Viipurissa pidetyn Agricolan muistopatsaan paljastustilaisuuden johdosta. Gummeruksen teokset liittyivät Agricolan kuoleman 350-vuotispäivän muistamiseen vuonna 1907.¹⁸

1900-luvun alkuvuosien jälkeen seuraava Agricolaä käsittelevä teos on teologian tohtori Olavi Tarvaisen kirjoittama *Aamun mies: Mikael Agricolan elämä ja työ*, joka julkaistiin 50 vuotta myöhemmin. Teoksen tilasi ja julkaisi Agricola-seura, joka kiitti esipuheessa Tarvaista siitä, että hän laati teoksesta ”samalla kertaa kansantajuinen ja tietorikkaan”.¹⁹ Agricolaä oli 1900-luvun alkupuolella tutkinut aktiivisesti myös suomalaisen kirjallisuuden professori Viljo Tarkiainen. Hän julkaisi useita artikkeleja Agricolasta ja suunnitelmissa oli julkaista yhtenäinen kirjallisuushistoriallinen tutkimus. Tämä jäi kuitenkin toteutumatta Tarkiaisen kuoltua 1951. Vuonna 1958 julkaistiin kuitenkin postuumisti Viljo Tarkiaisen nimissä teos *Mikael Agricola: Tutkielmia*, jonka toimitti Sulo Haltsonen. Teokseen koottiin yksien kansien väliin sellaisenaan Tarkiaisen jo julkaisemat tekstit Agricolasta.²⁰ Toinen Viljo Tarkiaisen tutkimuksiin pohjautuva teos *Mikael Agricola: Suomen uskonpuhdistaja* julkaistiin kolmekymmentä vuotta myöhemmin, jolloin sen toimitti Tarkiaisen lapsenlapsi historioitsija Kari Tarkiainen.²¹ Seuraavan kerran Agricolasta julkaistiin laajemmin 2000-luvun alussa Agricolan kuole-

17 Gummerus 1903.

18 Ijäs 1993, 226–233; Jarlert & Tammela 2023, 103.

19 Tarvainen 1957, Alkusanat.

20 Tarkiainen 1958, 5–6.

21 Tarkiainen & Tarkiainen 1985.

man 450-vuotismuistojuhlaan liittyen. Tarkiaisten jälkeen Agricola ovat tutkineet kirkkohistorian professori Simo Heininen sekä Suomen kielen ja kirjallisuuden professori Kaisa Häkkinen.

Samaan aikaan kun Agricolasta kiinnostuttiin ja hänen tekstejään tutkittiin, julkaistiin muista piispoista jo elämäkertoja. Johannes Terse-rusta, Isaacus Rothoviusta, sekä Johannes Gezelius vanhempaa ja nuorempaa käsittelevät teokset julkaistiin 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa. Tultaessa 1900-luvun alkuun oltiin erityisesti kiinnostuneita 1700-luvun piispoista. Vuosina 1900–1913 julkaistiin henkilöhistorialliset teokset Carl Fredrik Mennanderista, Daniel Jusleniuksesta, Johannes Gezelius nuorimmasta, Petrus Bångista sekä Jacob Tengströmistä. Tässä vaiheessa tutkijoiden kiinnostus kohdistui erityisesti itäisen hiippakunnan piispoihiin. Turun hiippakunnan piispoista julkaistiin Mennanderin lisäksi ainoastaan Johannes Terseruksesta, josta tulikin nyt ensimmäinen Turun hiippakunnan piispa, josta oli laadittu kaksi henkilöhistoriaa. Seuraavilla vuosikymmenillä julkaistut teokset käsitelivät Aeschillus Petraeusta, Johan Browalliusta sekä Ericus Eri Sorolaista, jotka kaikki olivat Turun piispoja, mutta toimivat kukin eri vuosisadalla.

Agricola on kuitenkin piispoista se, josta on julkaistu selkeästi eniten. Hänen lisäksi Isaacus Rothoviuksesta, Johannes Terseruksesta, Johannes Gezelius vanhemmasta ja nuoremmasta sekä Jacob Tengströmistä on julkaistu kustakin kaksi henkilöhistoriallista teosta. Kaikki piispat, joista on julkaistu useampi kuin yksi henkilöhistoriallinen teos, ovat Turun piispoja. Tämä seikka samoin kuin se, että Turun hiippakunnan piispoja käsitteleviä henkilöhistorioita on ylipäätään enemmän kuin Viipurin/Porvoon hiippakunnan piispoja, alleviivaa sitä, että Turun hiippakunnan piispoja on pidetty merkittävämpinä kuin itäisen hiippakunnan piispoja. Gezeliusten suvun kohdalla tutkijoiden kiinnostus kuitenkin ylittää hiippakuntarajat. Sekä Johannes Gezelius vanhemmasta että nuoremmasta laadittiin henkilöhistoriat jo 1820- ja 1830-luvuilla ja seuraavat heitä koskevat teokset julkaistiin 1970- ja 2000-luvuilla. Porvoon ensimmäisenä piispana toiminut Johannes Gezelius *nepos* eli nuorin puolestaan sai oman teoksensa aivan 1900-luvun alussa. Gezeliukset ovat ainoa uuden ajan alun suku, jossa piispuus kulki isältä pojalle kolmessa sukupolvessa.

Huomionarvoista on myös se, että on pidetty tärkeänä laatia teoksia kunkin hiippakunnan ensimmäisiksi katsotuista piipoista. Agricola on pidetty ensimmäisenä luterilaisuuden ajan piispana Turussa, samoin Paulus Juustenia Viipurissa. Agricola ja erityisesti Juusten kuitenkin saivat omat tieteelliset henkilöhistoriansa myöhään, jos heitä verrataan muihin Turun ja Viipurin/Porvoon piispoihiin. Ensimmäinen Agricolan henkilöhistoria julkaistiin 1900-luvun alussa ja Juustenia koskeva vasta 2010-luvulla. Viipurin ensimmäinen piispa, Gezelius-dynastian nuorin, sai omansa jo 1908. Suomen alueen ensimmäiset piispat kiinnostavat edelleen tutkijoita, sillä myös Turun hiippakunnan aivan ensimmäisenä pidetystä piispasta, Pyhästä Henrikistä ja hänen legendastaan on julkaistu vuosituhanen vaihteen jälkeen useampia teoksia.²²

Maarit Leskelä-Kärki on huomauttanut, että Suomessa pienen kansallisen ja kielellisen alueen vaikutus näkyy siten, että täällä usein yksi elämäkertateos muodostuu määrääväksi teokseksi vuosikymmenten ajaksi. Toisin on suuremmilla kielialueilla, joilla saattaa ilmestyä useampiakin henkilöhistoriallisia teoksia samasta henkilöstä lyhyen ajan sisällä.²³ Modernin ja postmodernin ajan elämäkerrallisiin teoksiin keskittyvän Leskelä-Kärjen huomio on osuva myös uuden ajan alun piispoja käsittelevien teosten osalta. Kuten edellä olen osoittanut, vain harvoista piispoista on laadittu useampaa kuin yhtä teosta. Kansallisesti merkittävään asemaan nostettu Agricola on tässä selvä poikkeus. Samoin vaikuttaisi siltä, että ennen 1900-luvun jälkipuoliskoa ovat erityisesti kirkkohistorian professorit pitäneet tärkeänä, että uuden ajan alun piispoista on laadittu henkilöhistoriallisia opinnäytteitä. 1900-luvun jälkipuoliskolla ja vuosituhanen vaihduttua ovat väitöskirjojen aiheet löytyneet muualta ja uuden ajan alun piispoista julkaiseminen on jäänyt tai jätetty vanhemmille opinharjoittajille.

²² Heikkilä 2005; Heikkilä 2016.

²³ Leskelä-Kärki 2017, 10–11.

Piispojen elämäkerturit

Uuden ajan alun piispoja käsittelevät henkilöhistoriat ovat olleet akateemisen tutkinnon suorittaneiden teoksia, väitöskirjoja tai kokoneiden tieteenharjoittajien laatimia teoksia. Siinä, ketkä ovat teoksia kirjoittaneet, on kuitenkin havaittavissa ajallista muutosta sekä eroja eri hiippakuntien piispojen välillä. Samoin eri tieteenalojen tutkijoiden laatimissa henkilöhistorioissa on huomattavissa painotuksellisia eroja. Tarkastelen ensin teologian laatimia piispojen henkilöhistorioita ja sen jälkeen muiden tieteenalojen tutkijoiden laatimia teoksia.

Suurin osa eli 15 teosta 25 piispojen elämäkerrasta on eri teologian alojen edustajien kirjoittamia. Pääasiassa he ovat olleet kirkkohistorioitsijoita. Tämä ei ole ihme, sillä olivathan piispat nimenomaan hiippakuntiansa hengellisiä ja hallinnollisia johtajia. Jacob Tengström oli ensimmäinen Turun hiippakunnan uuden ajan alun piispasta kirjoittanut teologi. Hän laati teoksensa Johannes Terseruksesta, joka nähtiin valistusajan edelläkävijänä luterilaisen puhdasoppisuuden aikana. Terserus ei ollut niin jyrkkä opillisissa kysymyksissä kuin muut puhdasoppisuuden ajan piispat ja joutui tämän vuoksi luopumaan piispan tehtävästään. Terseruksen ajattelumaailma puhutteli 1700-luvun oppineita, ja erityisesti Jacob Tengström arvosti sitä, että Terserus uskalsi sanoa eroavan mielipiteensä luterilaisen puhdasoppisuuden aikana. Seuraavan henkilöhistoriallisen teoksensa Tengström laati Isaacus Rothoviuksesta, jota pidetään tiukkana luterilaisen puhdasoppisuuden edustajana ja on siten hyvin erilainen henkilö kuin Terserus. Tengströmin elämäkerran laatineen Gustav Björkstrandin mukaan latinankielisenä dissertaatio-sarjana julkaistussa Rothoviuksen elämäkerrassa oli varsinaisen henkilöhistorian sijaan kyse enemminkin menneiden aikojen kuvaamisesta ja lähteiden julkaisemisesta ajalta, jolloin Rothovius toimi Turun piispana. Tengström halusi seurata esikuvansa Porthanin jalanjalkia ja jatkaa merkittävien historiallisten dokumenttien julkaisua.²⁴

Seuraava teologian ja kirkkohistorian alan väitöskirjan uuden ajan alun piispoista laati Juho Rudolf Forsman (sittemmin Koskimies).

²⁴ Tengström 1795, 1–2; Björkstrand 2012, 67–70; ks. myös tämän teoksen luku ”Esimerkkejä ja opettavaisia tarinoita”.

Hänen teoksensa koski Carl Fredrik Mennanderia, joka toimi Turun piispana 1700-luvun puolenvälin jälkeen. Forsman näki, että Mennanderiin keskittyivät aikakauden parhaat puolet ja toisaalta hänestä alkoi uudenlainen kehityskausi. Mennanderin persoonaan ”kohdistuivat ajan sekä kirkollisen että sivistyselämän riennot ja edistys”. Forsmanin mukaan moni Turun piispa saattoi omata syvällisemmät tiedot kuin Mennander tai olla mieleltään terävämpi, mutta Mennander oli tieteellisesti laaja-alainen.²⁵ Forsman ehti väitellä ennen Martti Ruuthia, jonka väitöskirja Abraham Achreniuksesta vuodelta 1904 aloitti suomalaisen historiankirjoituksen historiasta kirjoittaneen Päiviö Tommilan mukaan 1900-luvun alkupuoliskolla niin sanotun elämäkertasuuntauksen kirkkohistoriassa. Ennen toista maailmansotaa piispoista laadittiin useita henkilöhistoriallisia tutkimuksia.²⁶

Uuden ajan alun piispoja koskeneita henkilöhistoriallisia teoksia julkaistiinkin viisi ennen 1940-lukua. Antti Pietilä väitteli Daniel Jusleniuksesta ja Albin Simolin Petrus Bångista, kummankin väitöskirjat käsittelivät itäisen hiippakunnan piispoja. Simolinin mukaan Bång edusti monessa asiassa aikakauttaan, vaikkei kuulunutkaan aikakauden merkittävimpiin henkilöihin.²⁷ Pietilä ei puolestaan perustele työtään Jusleniuksen merkittävyydellä, vaan ennemminkin toteaa tutkimuksensa kohdehenkilön helposti katoavan siihen kontekstiin, joka tutkijan on luotava kuvatakseen niitä olosuhteita, joissa tutkittava eli ja vaikutti.²⁸ Muut ennen toista maailmansotaa julkaistut teokset käsittelivät Turun piispoja. Jaakko Gummerus julkaisi teoksen Mikael Agricolasta, teologian lisensiaatti Väinö Perälä Aeschillus Petraeukselta sekä teologian lisensiaatti Rafael Holmström Ericus Erici Sorolaisesta. Agricolan henkilöhistorian julkaisemisen peruste oli vuosisadan alun juhlavuosi. Perälä ei oikeastaan perustele Petraeuksen elämäkerran tarvetta, mutta toteaa sen täyttävän tutkimuksellisen aukon. Holmströmin teos Ericus Erici Sorolaisesta ilmestyi vuonna 1937. Hän oli alkanut tuolloin piispana toimineen Jaakko Gummeruksen kehotuksesta perehtymään Ericus Erici

25 Forsman 1900, sitaatti Alkulauseesta, 1, 410–413.

26 Tommila 1989, 274.

27 Simolin 1912, 2.

28 Pietilä 1910, Alkulause.

Sorolaisen *Postillaan* ja siihen, mistä tämä sai vaikutteita teokseensa. Holmströmin väitöskirja valmistui kirkkohistorian professoriksi 1922 nousseen Martti Ruuthin ohjauksessa. Holmströmin lähtökohta on Ericus Erici Sorolaisen *Postillan* tutkimuksessa ja teos onkin enemmän oppihistoriallista käsikirjoitustutkimusta kuin historian tutkimusta.²⁹

Päiviö Tommilan mukaan kirkkohistorian painopiste oli 1940-luvun lopulta lähtien erityisesti luterilaisen puhdasoppisuuden ajan sekä 1800-luvun kirkon johtajissa. 1700-luku ei Tommilan mukaan kiinnostanut kirkkohistorioitsijoita samalla tavalla kuin vuosisataa edeltävät ja sitä seuraavat ajat – tosin pietistiset liikkeet tekivät tässä poikkeuksen.³⁰ Olen Tommilan kanssa samaa mieltä siitä, että Turun hiippakunnan osalta 1700-luku ei kiinnostanut kirkkohistorioitsijoita, mutta Viipurin/ Porvoon hiippakunnan piispat kyllä kiinnostivat opinnäytteiden tekijöitä ja tällöin voisi kuvitella kimmokkeen tutkimukseen tulleen professoreilta tai ainakin he hyväksyivät tutkimusaiheet. Uuden ajan alun piispat nousivat hiljaisen 1940-luvun jälkeen kiinnostuksen kohteiksi, kun Martti Parvio väitteli vuonna 1959. Hänen tutkimuksensa käsitteli Isaac Rothoviusta. Tommilan mukaan reformaatio ja puhdasoppisuuden kausi olikin yksi keskeisistä kirkkohistorian painopistealueista tultaessa 1980-luvun lopulle.³¹ Henkilöhistorian osalta tämä tarkoitti erityisesti Pentti Laasonen Johannes Gezelius vanhempaa käsitellyttä tutkimusta. Oppihistoria alkoi 1980-luvun lopulla painottua reformaatiota ja puhdasoppisuuden aikaa koskevissa tutkimuksissa, tässä eturintamassa olivat Pentti Laasonen ja Martti Parvio. Oppihistoriallinen painotus näkyikin Laasonen Johannes Gezelius vanhempaa käsittelevässä tutkimuksessa ja erityisesti hänen 2009 julkaisemassa Gezelius nuorempaa käsittelevässä teoksessa.

Laasonen lisäksi kirkkohistorioitsijoista Simo Heininen julkaisi 2000-luvulla teokset Mikael Agricolasta sekä Paulus Juustenista. Agricola-teos liittyi aiemmin käsitelyyn Agricolan kuoleman muistovuoteen. Juustenin elämäkerran tarkoitus on Heinisen mukaan ”luoda Paulus Juustenin elämästä ja kirjallisesta tuotannosta kokonaiskuva, joka

29 Holmström 1937, 3–5.

30 Tommila 1989, 274.

31 Tommila 1989, 275.

perustuu uusimpaan tutkimukseen”.³² Teoksen alussa Heininen toteaa, että Juusten jäi aikanaan Agricolan varjoon ja antoi tämän näkyä myös *Piispainkronikassa*, jonka Agricola-elämäkertaa Heinisen mukaan värittää ihailu ja toisaalta kateus. Heininen ei kuitenkaan varsinaisesti nosta Juustenia Agricolan varjosta teoksessaan, vaan jo kirjan pääotsikko, *Agricolan perintö*, osoittaa, että hän itsekin tarkastelee Juustenia suhteessa Agricolaan, eikä niinkään itsenäisenä toimijana.

Piispojen henkilöhistorioita laativat teologien lisäksi historioitsijat ja kielitieteilijät. He ovat kirjoittaneet Mikael Agricolasta, Johannes Terseruksesta, Johannes Gezelius vanhemmasta ja nuoremmasta sekä Jacob Tengströmistä. Jacob Tengströmin jälkeen ensimmäisiä henkilöhistoriallisia teoksia julkaisi hänen vävynsä Johan Jakob Tengström. Tämä toimi oppihistorian professorina julkaistessaan Gezelius vanhempaa koskevan teoksensa ja filosofian professorina julkaistessaan Gezelius nuoremmasta. *Kansallisbiografiassa* Tengströmiä kerrotaan luonnehditun ”vähäpätöiseksi filosofiksi, mutta aikansa parhaaksi suomalaiseksi historioitsijaksi”.³³ Tengström perustelee Gezelius vanhemman elämäkerran laatimista sillä, että kyseessä oli henkilö, joka väsymättömästi ponnisteli uskonnollisen kulttuurin ja koulutuksen parantamiseksi hiippakunnassaan. Gezelius nuorempi ei saa aivan yhtä korkeaa arviota elämäkertansa perusteluiksi, sillä Tengström katsoo, että Gezelius nuorempi tulee asettaa historiallisen arvioinnin alle kuten muutkin menneisyyden merkittävät henkilöt.³⁴ Tengströmin jälkeen seuraava Turun piispoista henkilöhistorian kirjoittanut historioitsija oli Rurik Holm, jonka väitöskirja käsitteli Johannes Terserusta. Holm keskittyi Terseruksen elämään ennen kuin hänet valittiin Turun piispaksi 1659. Holmin tarkoituksena oli julkaista toinen osa, joka olisi käsitellyt Terseruksen aikaa Turun piispana, erottamista ja siirtymistä lopulta Linköpingin piispaksi. Holm kertoo teoksensa alkusanoissa keränneensä aineiston teoksen toista osaa varten, mutta ilmeisesti toinen osa ei koskaan ilmestynyt. Holm perusteli Terseruksen tutkimusta sillä, että hän oli omana aikanaan niin tärkeä hahmo kirkollisesti, tieteellisesti kuin poliittisesti, että

32 Heininen 2012, Lukijalle.

33 Lainaas Luukkanen 1999; ks. lisäksi Kotivuori 2005, Johan Jakob Tengström (n:o 11688).

34 Tengström 1825, 1; Tengström 1833, 5–6.

hänestä tuli kirjoittaa uusi elämäkerta. Jacob Tengströmin 1700-luvun lopulla laatima teos oli Holmin mukaan liian suppea esitys.³⁵

Gabriel Nikander väitteli vuonna 1913 historiasta tutkimuksella Jacob Tengströmistä. Nikander oli opiskellut myös teologisessa tiedekunnassa professori Jaakko Gummeruksen johdolla, ja opinnot toimivat innoittajana piispan tutkimiseen.³⁶ Historioitsija Kaarlo Österbladhin Suomen historian väitöskirja vuonna 1929 käsitteli puolestaan Johannes Browalliusta. Kuten Nikander myös Österbladh oli opiskellut teologisessa tiedekunnassa ja mahdollisesti saanut ajatuksen piispan tutkimisesta sitä kautta. Österbladh piti Browalliusta yhtenä uuden aikakauden airuista, jotka toivat 1700-luvulla Suomeen uusia filosofisia aatteita 1600-luvun puhdasoppisen yhtenäiskulttuurin jälkeen.³⁷ Viimeisin piispasta monografian julkaissut historioitsija on Kari Tarkiainen, joka julkaisi vuonna 1985 isoisänsä Viljo Tarkiaisen tutkimuksista toimittamansa Agricola-elämäkerran sekä Porvoon piispana toimineen Magnus Jacob Alopaeuksen elämäkerran. Kun tutkijat perustelivat henkilöhistoriallisia julkaisujaan pääasiassa kohdehenkilön historiallisella, opillisella tai poliittisellä merkittävyydellä, perustelee Tarkiainen Alopaeuksen tutkimusta keskinkertaisuudella. Hän toteaa, että "[k]äsillä oleva elämäkertateos ei ole tehty mistään historiamme suurmiehestä." Alopaeuksen elämänvaiheet kuvastivat Tarkiaisen mukaan 1700-luvun pikkuhistoriaa, eli suvun, ympäristön ja aikakauden yksityiskohtia.³⁸ Tarkiaisen Alopaeusta käsittelevän teoksen lähtökohta oli lähes vastakohtainen hänen toimittamalleen Agricolaa käsittelevälle teokselle, joka julkaistiin samana vuonna. Agricola-elämäkerran alkusanoissa Tarkiainen toteaa ymmärtäneensä, että hänen isoisänsä Viljo Tarkiainen ja tämän aikalaiset olivat kirjoittaneet kansallisen merkkimiehen monumenttia tutkiessaan Agricolan elämää. Kari Tarkiainen toimitti isoisänsä teoksen loppuun ja täydensi sitä ajankohtaisella tutkimuksella.³⁹ Tarkiainen pyrkiikin Alopaeuksen elämäkerrassa toiseen, 1980-luvulla uuteen tutkimukselliseen suuntaan, jossa suurten miesten sijaan tarkasteltiin yhteiskunnan marginaalissa

35 Holm 1906, Förord.

36 Jutikkala 2001.

37 Österbladh 1929, 1, 5.

38 Tarkiainen 1985, 7, sitaatti samalta sivulta.

39 Tarkiainen & Tarkiainen 1985, 7–10.

eläneiden ihmisten historiaa. Piispojien joukossa Alopaeus ei kuulunut suurmiesten riviin ja hänen hiippakuntansakin oli itäinen. Tarkiainen jatkoi samaa retoriikka, jota Albin Simolin oli käyttänyt 1900-luvun alussa kirjoittaessaan Petrus Bångista. Kumpikin rakensi teoksensa lähtökohdan sille, ettei heidän tutkimansa piispa ollut erityisen merkittävä. Samaa voidaan ajatella Pietilän tavoitelleen häivyttäessään Daniel Jusleniuksen henkilönä jo johdannossa teoksensa taustalle. Myös 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen lopulla Juustenista kirjoittaneen Simo Heinisen näkökulma tutkimuksensa kohdehenkilöön on joko tietoisesti tai tiedostamatta osin vähättelevä. Juusten asetetaan Agricolan varjoon, hänen perintönsä jatkajaksi, ei niinkään itsenäiseksi toimijaksi. Sen sijaan, että itäisen hiippakunnan piispoja käsiteltäisiin historian merkittävinä miehinä ja yksilöinä, asetetaan heidät piispojien välisessä merkittävyyden vertailussa häntäpäähän.

Kielitieteilijät ovat puolestaan keskittyneet pääasiassa Mikael Agricolan tutkimiseen ja hänestä julkaisemiseen. Tässä näkyy ajatus Agricolasta suomen kielen isänä. Kielitieteistä väitellyt Ossian Grotenfelt kirjoitti myös Johannes Gezelius nuorimmasta, mutta teos on enemminkin historiallinen kuin kielitieteellinen teos. Samoin on toki Agricola-tutkimusten laita, jotka kaikki sisältävät laajat henkilöhistorialliset osuudet.

Piispoista julkaisemisessa tapahtui 1950-luvun jälkeen selvä muutos: 1900-luvun jälkipuoliskolla ja 2000-luvulla piispojien henkilöhistorioita julkaisivat ainoastaan meritoituneet tutkijat. Aiemmin lähes puolet (kahdeksan seitsemästätoista) piispoja koskeneista henkilöhistoriallisista teoksista oli väitöskirjoja. Samaan aikaan tämän muutoksen kanssa kirkkohistorian tutkimus muuttui. Tutkimuksen näkökulmat siirtyivät yksilöistä yhteisöihin ja seurakuntaelämään. Toisen maailmansodan jälkeen kirkkohistoria oli Suomessa läheisesti kytköksissä muuhun historian tutkimukseen. Samoin oli Ruotsissa, mutta Saksassa tieteenala oli lähempänä systemaattista teologiaa. Kirkkohistorian humanistisuutta lisäsi Mikko Juvan siirtyminen Suomen historian professorin virasta kirkkohistorian professoriksi. Samaan aikaan kirkkohistorian professorina toimi myös Kauko Pirinen, joka tutki muun muassa keskiaikaisen Turun hiippakunnan historiaa. Yhdessä Pirinen ja Juva saivat aikaan uuden, erityisesti varhaismodernin aikaan keskittyvän kirkkohistorian

nousukauden. Juvan kausi jäi kuitenkin lyhyeksi hänen siirtyessä hallintotehtäviin ja hänen seuraajakseen valittiin Pentti Laasonen. Pirstä seurasi tehtävässään hänen oppilaansa Simo Heininen.⁴⁰ Sekä Laasonen että Heininen kirjoittivat uuden ajan alun piispoista ja jatkoivat heistä kirjoittamista myös 2000-luvulla.

Uuden vuosituhannen alusta lähtien piispoista kirjoittivat Simo Heinisen ja Pentti Laasonen lisäksi suomen kielen ja kirjallisuuden professori Kaisa Häkkinen sekä käytännöllisen teologian professori ja piispa Gustav Björkstrand. Kaikkien kohdalla teokset ilmestyivät joko suunnilleen samaan aikaan, kun he jäivät eläkkeelle tai kun he olivat olleet eläkkeellä jo jonkin aikaa. Heidän laatimansa piispojen elämäkerrat ovat olleet tekijöidensä laajan tutkimustyön summia.

Piispojen henkilöhistoriallinen tutkimus on myös ollut hyvin sukupuolittunutta. Uuden ajan alussa piispat saattoivat olla vain miehiä, ja pääasiassa miehet ovat heitä myös tutkineet. Suomen kielen ja kirjallisuuden professori Kaisa Häkkinen on tässä poikkeus. Hänen vuonna 2016 julkaisemansa kansainvälinen monografia on tässä suhteessa uniikki teos. Ainoastaan Birgit Klockars on Häkkisen lisäksi kirjoittanut henkilöhistorian Suomen alueella toimineesta piispasta. Klockarsin väitöskirja vuodelta 1960 käsitteli keskiajalla piispana toiminutta Hemmingusta. Klockarsin väitöskirja ilmestyi suomeksi 2017, käännöksen laati historioitsija Eva Ahl-Waris. Hän myös toimitti teoksen yhdessä historioitsija Rose-Marie Peakin kanssa.⁴¹

Henkilöhistorioiden rakenne ja sisältö

Henkilöhistoriallisen tutkimuksen metodologiaa kehitettiin 1900-luvun aikana aktiivisesti. Suosituksi nousi niin sanottu elämä, teot ja aikakausi-tyyppinen elämäkerta, jossa kohdehenkilö ja hänen tekonsa asetettiin oman aikakautensa viitekehykseen.⁴² Voidaan karkeasti sanoa, että kaikki tässä tutkimuksessa tarkastellut piispoja koskevat henkilöhistoriat

40 Tommila 1989, 275; Jarlert & Tammela 2023, 108–110, 112.

41 Klockars 1960; Klockars 2017.

42 Possing 2015, 645.

ovat luettavissa tähän kategoriaan, vaikka osa teoksista on toki kirjoitettu jo 1700- ja 1800-lukujen taitteessa. Esimerkiksi Antti J. Pietilä toteaa teoksensa *Daniel Juslenius: Hänen elämänsä ja vaikutuksensa II* alkulauseessa vuonna 1910, että

[e]lämäkertaan sovitettuna tämä menettelytapa [yleistäminen] vaikuttaa sen, että esitettävän henkilön kuva usein miltei häipyi kertomuksen kulussa. Sen sijaan että vanhoissa panegyirisissä elämäkertoissa sankari kokonaan himmensi ympäristönsä, hän tässä pienenee vain yhdeksi monen joukossa, henkilöksi, joka kyvyllään, sivistykseltään ja harrastuksiltaan on suuressa määrin edellisten sukupolvien ja nuoruutensa ajan tuote ja jonka miehuudentyö muodostaa vain perin inhimillisen lisän historian kulkua hallitseviin syihin. Mutta näin ollaan totuutta lähempänä.⁴³

Pietilä ja Albin Simolin, jonka tutkimus käsitteli Viipurin piispa Petrus Bångia, laativat väitöskirjansa professori Jaakko Gummeruksen ohjauksessa. Gummerus toimi kirkkohistorian professorina 1900–1920 ja piti tärkeänä, että tutkimuksessa tarkasteltiin uusien aatteiden siirtymistä henkilöltä toiselle. Kirkkohistorian tehtävänä oli hänen mukaansa löytää menneisyyden henkilöiden toimintaa ohjaavat aatteet.⁴⁴ Tämä näkyi sekä edellä esitetystä lainauksesta että Pietilän väitöskirjasta. Gummerus edusti niin sanottua rankelaista historiakäsitystä. Saksalainen historioitsija Leopold von Ranke esitti, että historioitsijoiden tulisi pyrkiä selvittämään, mitä todella oli tapahtunut ja ollut. Tärkeää oli syiden ja seurausten osoittaminen eli kehityskulun esittäminen. Gummeruksen mukaan kirkkohistoriassa oli selkeämpi sisäinen yhteys ja jatkuvuus kuin muussa historiassa. Ne voimat, jotka olivat vaikuttaneet menneisyydessä, olivat edelleen läsnä kulloisessakin nykyisyydessä.⁴⁵

Niin Gummeruksen ohjaamissa väitöskirjoissa kuin muissakin piispoja käsittelevissä tutkimuksissa tarkastellaan kuitenkin hyvin harvoin eksplisiittisesti tutkimuksen metodologiaa, lähteitä tai niiden analysoi-

43 Pietilä 1910, Alkulause.

44 Ijäs 1993, 122–126, 324; Jarlert & Tammela 2023, 103, 104.

45 Ijäs 1993, 310; Leopold von Ranken historiallisesta ajattelusta ks. esimerkiksi Kalela 2000, 50–52.

misen tapaa. Näin ei tehdä edes uudemmissa, vuosituhannen vaihteen jälkeen julkaistuissa tutkimuksissa. Henkilöhistoriallisen tutkimuksen rakenne, metodologia ja lähteet vaikuttavat olevan itsestään selviä asioita, joita ei tarvitse sen laajemmin avata. Tutkituista henkilöistä kirjoitetaan elämänkaaren mukaan ja lähteinä käytetään kaikkea mahdollista aineistoa, joka kertoo jotakin kyseisestä henkilöstä. Piispoja koskevat henkilöhistorialliset tutkimukset etenevätkin usein kronologisesti henkilön syntymästä kuolemaan ja esittelevät kohdehenkilönsä elämän avainkohdat. Lähes kaikissa piispojen henkilöhistorioissa kerrotaan piispan perhetaustasta, lapsuuden ja nuoruuden ajasta sekä opinnoista ennen yliopistoa sekä yliopistossa, opintomatkoista ja lopulta työurasta ennen piispaksi valitsemista. Yleensä piispuuskausi käsitellään erillään. Tyypillistä on, että teoksen lopusta löytyy osio, jossa käsitellään yksityisyyden piiriin luettuja teemoja kuten kohdehenkilön avioliittoa, lapsia ja heidän avioliittojaan sekä piispan talouden hoitoa ja varallisuutta. Tätä kaavaa käyttivät sekä Jacob että Johan Jakob Tengström 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa laatimissaan piispojen elämäkertoissa, ja käsittelytapa näyttää periytyneen myöhempiin piispojen henkilöhistorioihin.

Poikkeuksia piispojen henkilöhistorioiden joukossa ovat Pentti Laasonen Gezelius-tutkimukset. Laasonen tutkimusten oppihistoriallinen painottuminen näkyy muun muassa siinä, että Johannes Gezelius vanhemman osalta käsittely alkaa hänen piispaksi valitsemisestaan ja esipuheessaankin Laasonen korostaa luterilaisen puhdasoppisuuden ajan tutkimusta Gezeliuksen henkilön tutkimisen ohi. Vielä selkeäsanaisemmin hän ilmoittaa Johannes Gezelius nuorempaa käsittelevässä teoksessa, ettei kyseessä ole henkilö- vaan oppihistoriallinen teos.⁴⁶ Vaikka Laasonen identifioi Gezelius nuorempaa koskevan tutkimuksen henkilöhistoriallisen sijaan oppihistorialliseksi, on kyseinen teos sisältönsä puolesta hyvin lähellä muita piispojen elämäkertoja. Gezelius nuoremman elämäkerrassa käydään läpi muun muassa hänen ulkomaan opintomatkojaan ja lyhyesti jopa lapsuutta sekä isän perintöä. Muilta osin Gezelius nuorempaa käsittelevä teos on tosin erilainen kuin muut teokset, sillä Laasonen keskittyi käsittelemään kartesiolaisuutta,

46 Laasonen 2009, 9.

pietismä ja muunuskoisia. Laasosen Gezelius vanhempaa käsittelevä teos puolestaan edustaa hyvin perinteistä kirkkohistoriallista henkilöhistoriaa, jossa piispuuskauden tarkastelun näkökulmat määrittävät piispan tehtävien kautta. Laasosen teokset vertautuvat Lucien Febvren teokseen Martin Lutherista, *Martin Luther, un destin*, joka Febvren mukaan ei ollut henkilöhistoria, vaan analyysi yksilön ja yhteisön välisestä suhteesta.⁴⁷ Hän kertoo hyvin vähän Lutherin varhaisista vuosista keskittyen Lutherin toiminnan keskeisiin vuosiin 1517–1535. Myöhemmin teosta on kuitenkin luonnehdittu henkilöhistorialliseksi. Näin on tehty erityisesti aikoina, jolloin henkilöhistorioissa on keskitytty nimenomaan sosiaalisiin ja intellektuaalisiin suhteisiin, tällöin on hyväksytty myös, ettei henkilöhistoriallisen teoksen tarvitse käsitellä yhtäläisellä tarkkuudella kaikkia yksilön elämänvaiheita.⁴⁸

Kirkkohistorian professori Päivi Salmesvuori on esittänyt, että kirkkohistorian parissa tehtyjä henkilöhistorioita on hallinnut niin sanottu elämä ja teokset -genre. Tällöin tutkimuksen keskiössä ovat henkilön elämän vaiheet ja hänen laatimansa teokset.⁴⁹ Tällaista lähestymistapaa onkin käyttänyt esimerkiksi Rafael Holmström Ericus Erici Sorolaisesta kertovassa tutkimuksessa sekä Simo Heininen Paulus Juustenin elämäkerrassa. Myös Mikael Agricola käsittelevissä teoksissa lähestymistapana on pääasiassa ollut ensin käydä läpi Agricolan tunnetut elämänvaiheet ja sen jälkeen esitellä ja analysoida hänen teoksiaan. Elämä ja teokset -lähtökohta on ollut käytössä niitä piispoja käsitelleissä teoksissa, joiden elämänvaiheista on jäänyt vähemmän historiallisia lähteitä.

Piispan tehtävien perusalat näkyvät heidän henkilöhistorioissaan. Piispoja tarkastellaan hiippakuntiansa hallinnollisina ja kristillisinä, opillisina johtajina. Henkilöhistorioiden piispuuskausia käsittelevät osiot ovat jäsenetty piispojen keskeisten tehtävien mukaan, jotka säilyivät melko samanlaisina keskiajalta uudelle ajalle. Keskiajalla piispojen toimivalta jaettiin kanonisen oikeuden mukaan kolmeen osaan. Heillä oli vihkivalta eli heille kuului esimerkiksi oikeus vihkiä pappeja tehtävänsä, ja he valvoivat hiippakuntansa jumalanpalveluselämää. Toiseksi

47 Febvre 1927.

48 Caine 2010, 20; ks. myös Salmesvuori 2013, 45.

49 Salmesvuori 2013, 36, 44.

piispat vastasivat oikean opin opettamisesta ja heillä oli ylin opetusvalta. Kolmanneksi heillä oli hiippakunnassaan ylin tuomio- ja hallintavalta. Vaikka kuningas Kustaa Vaasa vähensi muun muassa kirkon taloudellista ja tuomiovaltaa, säilyivät piispan perustehtävät samankaltaisina. Vuoden 1686 kirkkolain mukaan piispan tehtävänä oli opettaa oikeaa luterilaista oppia ja huolehtia, että hänen hiippakuntansa papit tekivät myös niin. Piispojen tuli tutkia ja tuomita ne asiat, jotka kuuluivat kirkollisen tuomiovallan piiriin ja kolmanneksi heidän tuli valvoa eri oppilaitoksia.⁵⁰

Koulutus oli teema, joka näkyy piispojen elämäkerroissa sekä osana heidän elämänvaiheitaan ennen piispaksi valintaa että osana piispana toimimista. Piispojen teologisiin näkemyksiin liittyy keskeisesti heidän kirjallisen tuotantonsa analysointi. Piispojen edustamaan kristilliseen oppiin liitetään teoksissa myös heidän opintonsa erityisesti eurooppalaisissa yliopistoissa ja niistä heidän mukanaan tuomat ajatukset. Koska niin kansan, pappien kuin lopulta virkamiestenkin koulutus kuului piispan vastuualueisiin, koulutus oli keskeinen osa piispojen henkilöhistorioita. Turun kuninkaallisen akatemian perustamisen jälkeen yksi keskeinen teema Turun hiippakunnan piispojen kohdalla oli piispan suhde akatemiaan, jonka varakanslerina hän toimi. Edellä mainittujen lisäksi osa elämäkertureista käsittelee henkilöhistorioissa myös piispojen poliittista osallistumista. Näistä paloista koostuvat piispojen henkilöhistoriat, joista jokaisessa painottuvat hieman eri teemat. Tämä on kytköksissä todennäköisesti kunkin tutkijan mielenkiinnon kohteisiin ja lähdetilanteeseen.

Henkilöhistoriallisia teoksia on jaoteltu erilaisiin kategorioihin lähestymistapojensa mukaan. Ruotsalaisen historioitsijan Eva Österbergin mukaan 1990-luvulla henkilöhistorialliset teokset jaettiin pääsääntöisesti neljään ryhmään. Ensinnäkin elämäntyöelämäkerroiksi (*livsverksbiografen*), jotka keskittyvät henkilön työhön ja tekoihin. Toisena olivat psykologiset elämäkerrat (*psykobiografen*), joissa henkilön elämänvaiheisiin löydetään selittäviä tekijöitä hänen lapsuudestaan. Kolmannen ryhmän muodostavat eksistentiaaliset elämäkerrat (*existentiella biografen*), joissa

50 Vuoden 1686 Kirkkolaki, 24. luku § 1–3; Pirinen 1976 15, 56–61; Heininen 2008, 6–8.

pyritään löytämään se voima, joka ajoi ihmistä elämässään, ja tarkastellaan, miten hän käsitteli perimmäisiä eettisiä ja eksistentiaalisia kysymyksiä. Neljäntenä ovat kollektiivibiografiat (*kollektivbiografien*), joissa analysoidaan useamman kuin yhden ihmisen elämän polkua. Näiden lisäksi Österberg itse ehdotti yksinkertaisempaa jakoa summaavaan ja tulkitsevaan elämäkertaan (*ackumulerande & tolkande biografi*). Summaavassa elämäkerrassa henkilön elämänvaiheet käydään läpi kronologisessa järjestyksessä ilman sen tarkempaa analyttistä viitekehystä. Tulkitsevassa elämäkerrassa kirjoittaja ottaa työtään ohjaavaksi punaiseksi langaksi jonkin näkökulman henkilön elämään.⁵¹

Österbergin esittelemän jaottelun perusteella piispojien elämäkerrat ovat tulkitsevia työelämäkertoja. Kaikissa teoksissa henkilön elämää määrittäväksi punaiseksi langaksi on valittu se, että hänet on jossakin elämänsä vaiheessa valittu Turun tai Viipurin/Porvoon piispaksi. Lisäksi teokset keskittyvät pääasiassa tarkastelemaan näiden miesten elämää piispuutta edeltäneiden, mutta piispuutta määrittäneiden elämänvaiheiden kautta ja lopulta erilaisin painotuksin hänen toimintaansa piispana.

Myös tanskalainen historioitsija Birgitte Possing on jakanut henkilöhistorialliset teokset erilaisiin kategorioihin. Hänen kahdeksanosaisessa luokituksessaan piispojien elämäkerrat asettuvat klassisiksi historiallisiksi biografiaiksi, joissa keskitytään kohdehenkilön elämäntyöhön ja henkilökohtaiseksi katsotut teemat sekä yksityiselämä jätetään tutkimuksen ulkopuolelle. Piispojien elämäkerrat voidaan nähdä myös historiallisina prismoina tai kulttuurisina reflektioina. Tällöin teoksen kohdehenkilöä tarkastellaan aikakautensa edustajana, osana historiallista tilannetta. Toisaalta aikalaiskulttuuria voidaan analysoida poikkeusyksilön eli tässä tapauksessa piispan kautta. Silloin yksilö kertoo siitä aikakaudesta, jolloin hän eli.⁵² Piispojien katsotaan edustavan oman aikansa ajattelua kuten Laasosen Gezelius vanhempi ja nuorempi, Parvion Rothovius sekä Holmin Terserus. Samaan aikaan kuitenkin Jacob Tengströmille Terserus oli kiinnostava tutkimuksen kohde, sillä hän edusti 1600-luvun tiukasti valvotussa oikeaoppisuudessa erilaista, ehkä Tengströmin ajalle otollista vapaampaa ja sallivampaa ajattelutapaa. Agricolaa käsittelevät

51 Österberg 1996, 326–327.

52 Ks. Possingin luokittelusta Leskelä-Kärki 2012, 33–34.

tutkimukset nostavat hänet uuden ajan airueksi; hänellä on myös oma merkittävä sijansa kansallisessa henkilökuvastossa.

Pääsääntöisesti voidaan todeta, että erityisesti Turun hiippakunnan piispat ovat tutkimuksessa olleet henkilöitä, joiden kautta on tarkasteltu aikakauden hengellistä ilmastoja, koulutusta sekä kirkollista hallintoa. Piispat on nähty hiippakuntaansa johtaneina patriarkkoina. Lähtökohtaisena asetelmana vaikuttaisi olleen huoneentaulun maailma, jossa mies on asetettu yksinäiseen johtoasemaan muiden yläpuolelle. Tutkimuksessa on seurattu, miten yksilö on päässyt tähän asemaan, miten hän on asemassaan toiminut ja toisaalta, mitkä elämäntapahtumat ovat vaikuttaneet hänen toimintaansa piispana. Matkalla on ollut neuvojia, opettajia ja ohjaajia, mutta tutkimuksessa ei tuoda esiin esimerkiksi erilaisiin valintoihin liittyvää epäröintiä. Voisiko piispoista kirjoittaa toisinkin?

Uusia näkökulmia?

Piispoja koskevat henkilöhistorialliset monografiat yleistyivät jälleen 2000-luvun ensimmäiseltä vuosikymmeneltä lähtien. Tämä on osa kansainvälistä ilmiötä, mutta toisin kuin henkilöhistoriallinen tutkimus yleisesti, ei suomalainen uuden ajan alun piispoja koskeva tutkimus kokenut merkittävää metodologista uudistumista.⁵³ Vuosituhannen vaihteen jälkeen julkaistujen teosten fokus ja tutkimuksellinen ote ei juuri ole muuttunut aiemmista vuosikymmenistä. Selkeästi erilainen on Kaisa Häkkisen kansainvälinen teos Mikael Agricolasta, mutta tämäkin oikeastaan kielitieteellisen painotuksensa vuoksi.

Kansainvälisesti henkilöhistorialliseen tutkimukseen vaikuttivat 2000-luvun alussa esimerkiksi feministinen ja postmoderni tutkimus.⁵⁴ Näiden tutkimussuuntausten vaikutusta ei ole nähtävissä piispoja koskevassa tutkimuksessa. Piispoja koskevia julkaisuja ilmestyi vuosituhannen vaihteen jälkeen erityisesti Mikael Agricolan juhlavuoden kunniaksi, mutta myös siksi, että teosten julkaiseminen oli yksittäisten tutkijoiden intresseissä. Gustav Björkstrand oli aloittanut tutkimuksensa

53 Niin sanotusta biografisesta käänteestä ks. Possing 2015, 647, sekä Caine 2010, 1, 23.

54 Possing 2015, 647.

Jacob Tengströmistä jo 1980-luvulla ja Pentti Laasoselle teos Johannes Gezelius nuoremasta oli jatkoa 1970-luvulla julkaistuille Gezelius vanhemmasta kertovalle teokselle. Uuden ajan alun suomalaisten piispojen tutkimuksessa on pidättäydytty klassisen työelämäkerran rakenteessa ja näkökulmissa samaan aikaan kun kansainvälisessä henkilöhistoriallisessa tutkimuksessa ja historian tutkimuksessa ylipäätään on siirrytty muihin teemoihin. Valtioiden päämiehiin keskittyvä henkilöhistoriallinen tutkimus oli voimissaan koko 1900-luvun, vaikka esimerkiksi naistutkimus yleistyi Suomessakin 1970-luvulta lähtien. Piispoja koskeva tutkimus ei ole myöskään kokenut vastaliikettä, jossa ihannonnin sijaan heistä olisi kirjoitettu mytologisointia purkaen ja kriittisesti.⁵⁵ Uuden ajan alun piispat ovat joko tutkimusaiheena niin nykyisen valtavirran ulkopuolella, etteivät he kiinnosta tutkijoita, tai sitten tyydymme siihen tutkimukseen, joka heistä on jo tehty. Uusille näkökulmille olisi kuitenkin sijaa.

Eva Österberg esitti lähes kolmekymmentä vuotta sitten (1996), että Ruotsissa elämäkertakirjallisuudessa kohdehenkilöitä tarkastellaan pääasiassa heidän elämäntyönsä kautta. Hän peräänkuulutti henkilöiden yksityiselämän ja erityisesti perhe-elämän mukaan tuomista elämäkertoihin. Lisäksi hän ennusti, että naistutkimus tulee uudistamaan elämäkertagenreä. Österbergin mukaan naistutkimus otti aiempaa tutkimusta herkemmin esiin yksityisen elämän puolen ja pohti yksityisen ja julkisen suhdetta.⁵⁶ Maarit Leskelä-Kärki jatkoi Österbergin ajatusta ja ennusti 2012 julkaistussa artikkelissaan, että samankaltainen trendi voisi olla koittamassa kriittisen miestutkimuksen myötä myös miehiä koskevassa elämäkertakirjallisuudessa.⁵⁷

Österbergin ja Leskelä-Kärjen esittämien visioiden voidaan alkaa 2020-luvulla nähdä muuttavan myös miehiä käsittelevää henkilöhistoriaa. Tästä hyvänä esimerkkinä toimii Charlotta Wolffin Johan Fredrik Aminoffia käsittelevä teos, jossa hyödynnetään muun muassa tunteiden historian tutkimusta.⁵⁸ Visiot eivät ole kuitenkaan realisoituneet suoma-

⁵⁵ Possing 2015, 645–646.

⁵⁶ Österberg 1996, 328–331.

⁵⁷ Leskelä-Kärki 2012, 32.

⁵⁸ Wolff 2023.

laisia piispoja koskevissa henkilöhistoriallisissa tutkimuksissa. Oikeastaan vaikuttaisi siltä, että tilanne on päinvastoin mennyt jopa joidenkin tutkijoiden osalta yksityisestä pois päin. Näin on erityisesti Pentti Laasonen laatimien Gezelius-tutkimusten kohdalla, ja Heinisen tutkimukset Agricolasta ja Paulus Juustenista edustavat perinteisiä klassisia elämäkertoja. Myös Björkstrandin Jacob Tengströmiä käsittelevä elämäkerta on hyvin perinteinen piispatutkimus, jossa yksityiselämän piiriin kuuluviksi kategorisoituja teemoja tarkastellaan omassa luvussaan teoksen loppupuolella. Tämä on erityisen mielenkiintoista, kun huomioidaan, että kirkkohistorian piirissä on kuitenkin tehty sukupuolihistoriallista tutkimusta ja tutkijat ovat aktiivisesti kehittäneet myös henkilöhistoriallista tutkimusta. Näistä toimivat hyvinä esimerkkeinä Sini Mikkolan Martin Lutherin perhepiirin naisia käsittelevä tutkimus sekä Mikkolan ja Päivi Räisänen-Schröderin yhteistutkimus reformaatioajan kirjeenvaihdosta ja eletystä uskosta.⁵⁹ Lisäksi Hanna-Maija Ketolan, Juha Meriläisen, Sini Mikkolan ja Päivi Salmesvuoren toimittamassa antologiassa *Suurmiehistä rahvaannaisiin: Yksilö ja yhteisö kristinuskon historiassa* tuodaan uusia näkökulmia henkilöhistorialliseen tutkimukseen.⁶⁰

Miksi suomalaisista piispoista sitten pitäisi kertoa henkilökohtaisemmin, yksityisiksi koettuja asioita? Mitä on se uusi, joka tavoitetaan ulottamalla tarkastelu esimerkiksi piispan perheenjäseniin ja piispan asemaan osana perhettä? Uskon vahvasti, että yksityisemmässä tarkastelussa ei ole kyse vain tirkistelystä, vaan sillä voidaan saavuttaa jotain tutkimuksellisesti uutta. Tähän viittaa muun muassa se, kuinka Martin Lutherin naiskäsitteistä piirtyy huomattavasti monisyisempi kuva, kun tarkastellaan rinnakkain hänen kirjoituksiaan naisista sekä hänen lähipiirinsä naisia, kuin jos keskityttäisiin ainoastaan Lutherin kirjoituksiin.⁶¹

Lähdettäessä tutkimaan suomalaisia piispoja uudesta näkökulmasta on ensinnäkin pohdittava uudelleen piispojen henkilöhistorioissa vallitsevaa jakoa yksityiseen ja julkiseen. Uuden ajan alussa yksityisyyden piiriä ei ollut olemassa samalla tavalla kuin modernilla ajalla on alettu

⁵⁹ Mikkola 2019; Räisänen-Schröder & Mikkola 2022.

⁶⁰ Ketola ym. (toim.) 2014.

⁶¹ Mikkola 2019, 286–288.

ajatella.⁶² Tästä syystä tuntuu osin keinotekoiselta jaotella piispojen elämäkerroissa osa henkilön elämästä yksityisen piiriin. Tähän piiriin on katsottu kuuluvaksi puolisoon, lapsiin ja piispan yksityistalouteen liittyvät asiat. Useat tutkimukset kuitenkin osoittavat, että uuden ajan alussa niin porvaris-, talonpoikais-, virkamies- kuin aatelisterpeheissäkin naisten työpanos oli merkittävä. Erityisesti alemman porvariston perheissä samoin kuin talonpoikais- ja virkamiesperheissä naisilla oli keskeinen asema elannon hankinnassa.⁶³ Piispojen elämäkerroissa puolisoista kuitenkin kerrotaan hyvin vähän. Muita säätyjä koskevan tutkimuksen perusteella on oletettavaa, että myös korkeimman papiston keskuudessa naisilla oli keskeinen asema piispan taloudessa muutenkin kuin äitinä lapsilleen ja puolisona miehelleen. Naiset eivät toki voineet ottaa osaa piispan työhön hiippakuntahallinnossa, sakramenttien toimittajana, yliopiston varakanslerina tai valtiopäiväedustajana, mutta hän on voinut hoitaa muita perheen varainhankintaan liittyviä tehtäviä. Vaikuttaisikin siltä, että piispojen elämäkertoja kirjoittaneiden tutkijoiden näkemys yksityisestä ja julkisesta on saanut aikaan sen, että puolisoitten asema piispallisen kotitalouden arjessa on sivuutettu ja kuva piispasta taloutensa päänä on osin vääristynyt.

Perhe- ja sukupuolihistoriallisen näkökulman lisäksi piispojen henkilöhistoriallista tutkimusta voisi uudistaa myös esimerkiksi tarkastelemalla piispojen luontosuhdetta tai pohtimalla sitä, miten uuden ajan alussa vallinneet poikkeukselliset luonnonolot vaikuttivat piispan työhön. Piispojen työtehtävien hoitoon liittyi paljon matkustusta niin hiippakunnan sisällä kuin esimerkiksi valtiopäiville. Niin merimatkoihin kuin maalla tapahtuvaan matkustamiseen liittyi paljon riskejä ja epämu-kavuustekijöitä, jotka vaikuttivat väistämättä työn hoitamiseen. Hyvin tunnettu on esimerkiksi Mikael Agricolan osallistuminen Ruotsin ja Venäjän välisiin rauhanneuvotteluihin 1557 ja kuolema tällä matkalla.⁶⁴

62 Ks. esim. Savolainen 2017, 59, sekä Laitinen 2017, 214–215. Ks. myös tämän teoksen luku ”Lupa kuvitella: Varhaismodernin ajan naiset biografiassa 1700-luvulta 2000-luvulle”.

63 Useita artikkeleja porvarisperheistä teoksessa Heinonen & Vainio-Korhonen (toim.) 2018; Toivo 2008; Lahtinen 2007; Toropainen 2016; Ågren 2014; Ojala-Fulwood 2021.

64 Esimerkiksi Turussa opintojaan 1600-luvun puolimaissa suorittanut Petrus Magni Gyllenius viittaa päiväkirjassaan usein piispan matkustamiseen: *Diarium Gyllenianum*. Agricolasta ja rauhanneuvotteluihin matkustamisesta, ks. Tarkiainen (toim.) 2007.

Lisäksi piispojien elanto muodostui pitkälti tehtävään kuuluneiden sekä piispan yksityisesti omistamien tilojen tuotosta. Miten katovuodet vaikuttivat piispan talouteen ja elämään? Piispaksi valinta oli suuri etuoikeus, ja tehtävän hoitajat lukeutuivat valtakunnan vaikutusvaltaisimpien henkilöiden joukkoon, mutta tehtävään kuului myös paljon epämukavuus- ja riskitekijöitä. Vaikka henkilöhistorioissa piispoja usein tarkastellaan johtajina ikään kuin irrallaan muista, olivat piispat myös osana useita yhteisöjä. Kun laajennamme kontekstuaalisia näkökulmia, saamme uutta tietoa piispoista henkilöinä, mutta myös piispainstituutiosta uuden ajan alussa.

Lopuksi

Uuden ajan alun suomalaiset piispat ovat kiinnostaneet niin teologeja, historioitsijoita kuin kielitieteilijöitä. Suomalaiset tutkijat ovat olleet kiinnostuneita piispoista uuden ajan alun suurmiehinä ja jättäneet valtakunnan maallisten hallitsijoiden tutkimisen ruotsalaisille tutkijoille. Suurimman kiinnostuksen kohteena on ollut reformaation ja suomen kirjakielen isänä pidetty Mikael Agricola, mutta myös useista muista piispoista on laadittu henkilöhistorioita. Henkilöhistorioiden kohdehenkilöt ovat painottuneet Turun hiippakunnan piispoihin Viipurin/Porvoon hiippakunnan piispojien jäädessä selvään tutkimukselliseen paitioon. Turun piispoista erityisesti kiinnostusta ovat herättäneet 1500- ja 1600-lukujen piispat, kun taas Viipurin/Porvoon osalta tutkimus on painottunut 1700-luvun piispoihin.

Piispojien henkilöhistoriat ovat luonteeltaan konservatiivisia, klassisia henkilöhistorioita, joissa keskitytään pääasiassa niihin elämäntapahetkiin, joiden katsotaan johtaneen siihen, että henkilö myöhemmin valittiin piispaksi. Näihin kuuluvat opinnot lapsuudessa ja nuoruudessa, opintomatkat sekä erilaiset akateemiset, kirkolliset ja hallinnolliset tehtävät ennen piispaksi valintaa. Itse piispuuskauden tarkastelua ovat jäsentäneet *Raamatusta*, kanonisesta laista, vuoden 1571 kirkkojärjestyksestä ja sittemmin vuoden 1686 kirkkolaista löytyneet piispan tehtävän määritelmät. Myös piispojien kirjallista tuotantoa on käsitelty henkilö-

historioissa. Teoksia on analysoitu opillisesta näkökulmasta. Teosten analysointi painottuu erityisesti niiden piispojen kohdalla, joista ei ole jäänyt kovin paljon henkilöstä kertovia lähteitä. Näiden teemojen lisäksi lähes jokaisesta piispasta on teoksen alussa kerrottu perhe- ja sukutaustasta. Samoin lähes kaikkiin piispojen henkilöhistorioihin on koottu loppupuolelle yksityisen elämän piiriin kuuluvaksi katsottuja asioita käsittelevä luku, jossa on kerrottu piispan omaisuudesta, talouden hoidosta, puolisosta sekä lapsista ja erityisesti tytärten avioliitoista. Tarkoituksena lienee ollut luoda piispan elämästä jatkumo, jossa lähdetään niistä olosuhteista, joihin piispa syntyy ja päätetään teos piispan perintöä jatkaviin tuleviin polviin. Näin piispa asettuu keskiöksi, josta käsin tarkastellaan mennyttä ja tulevaa.

Piispojen henkilöhistoriallisella tutkimuksella on selkeät konventionensa, joita tutkijat eivät ole olleet halukkaita uudistamaan syystä tai toisesta. Historian ja henkilöhistorian tutkimus ovat muuttuneet uusien teoreettisten ja metodologisten avauksien myötä viimeistään 1990-luvulta lähtien, mutta tämä ei ole näkynyt suomalaisten uuden ajan alun piispojen henkilöhistorioissa. Ilmeisesti jo laaditut henkilöhistoriat ovat saavuttaneet sellaisen auktoriteettiaseman, etteivät tutkijat ole kokeneet tarpeelliseksi lähteä uudistamaan kenttää. Toisaalta on mahdollista, että historiallisen tutkimuksen suuntautuessa yhteiskunnan marginaaleihin, ovat piispat patriarkaalisen vallan henkilöityminä saaneet jäädä tutkimukselliseen pimentoon. Tarkastelemalla piispoja esimerkiksi perhe-, sukupuoli- ja kokemuksen historian sekä luontosuhteen näkökulmista voidaan kuitenkin avata uusia näkökulmia piispoihin henkilöinä sekä piispa-instituutioon. Yksi uusi näkökulma piispojen tutkimiseen luodaan tämän teoksen toisessa osassa. Luvussa "Akateeminen perheyhteisö yksilön kokemuksena" pohditaan tapaustutkimuksen avulla, miten käsityksemme piispoista ja piispa-instituutiosta voi muuttua, kun tutkitaan piispan puolison asemaa ja tehtäviä. Perhe-, sukupuoli- ja kokemuksen historian metodologiaa hyödyntäen luodaan uutta tietoa piispojen perheistä.

Lähteet ja kirjallisuus

PIISPOJEN HENKILÖHISTORIAT JA MUUT JULKAISTUT LÄHTEET

- Björkstrand, Gustav 2012: *Jakob Tengström: Universitetsman, kyrkoledare och nationsbyggare*. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- Diarium Gyllenianum eller Petrus Magni Gyllenii dagbok 1622–1667*. Reinhold Hausen (toim.). Helsinki: Finska statsarkiv 1882.
- Forsman, Juho 1900: *Kaarle Fredrik Mennander ja hänen aikansa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Grotenfelt, Ossian 1908: *Borgå förste biskop Johannes Gezelius Nepos*. Porvoo: WSOY.
- Gummerus, Jaakko 1908: *Mikael Agricola, hänen elämänsä ja kirjallinen toimensa*. Jyväskylä: Gummerus.
- Heininen, Simo 2007: *Mikael Agricola: Elämä ja teokset*. Helsinki: Edita.
- Heininen, Simo 2012: *Agricolan perintö: Paulus Juustenin elämä*. Helsinki: Edita.
- Holm, Rurik 1906: *Joannes Olai Terserus: Hans insats i samtidens kyrkliga, vetenskapliga och politiska lif I: Terseri lif och verksamhet intill år 1659*. Lund: Lund Universitet.
- Holmström, Rafael 1937: *Eerikki Eerikinpoika Sorolainen: Piispa ja teologi, kansanopettaja ja saarnaaja*. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
- Häkkinen, Kaisa 2016: *Spreading the Written Word: Mikael Agricola and the Birth of Literary Finnish*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kotivuori, Yrjö 2005: *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*. Verkkojulkaisu. <https://ylioppilasmatrikkeli.fi/>. Viitattu 14.2.2024.
- Laasonen, Pentti 1977: *Johannes Gezelius vanhempi ja suomalainen täysortodoksia*. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
- Laasonen, Pentti 2009: *Vanhan ja uuden rajamaastossa: Johannes Gezelius nuorempi kulttuurivaikuttajana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nikander, Gabriel 1913: *Jacob Tengström såsom akademisk lärare och biskop intill 1808*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Parvio, Martti 1959: *Isaacus Rothovius: Turun piispa*. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
- Perälä, Väinö 1928: *Eskil Petraeus: Kirkkohistoriallinen tutkielma*. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
- Pietilä, Antti 1907–1910: *Daniel Juslenius: Hänen elämänsä ja vaikutuksensa 1–2*. Helsinki: Helsingin yliopisto; Porvoo: WSOY.
- Simolin, Albin 1912: *Petrus Bång: En biografisk Studie*. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
- Tarkiainen, Viljo 1958: *Mikael Agricola: Tutkielmia*. Toimittanut Haltsonen, Sulo. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tarkiainen, Viljo – Tarkiainen, Kari 1985: *Mikael Agricola, Suomen uskonpuhdistaja*. Helsinki: Otava.
- Tarkiainen, Kari 1985: *Porvoon piispa Magnus Jacob Alopaeus 1743–1818*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

- Tarvainen, Olavi 1957: *Aamun mies: Mikael Agricolan elämä ja työ*. Helsinki: Agricola-seura.
- Tengström, Jacob 1795: *Minne öfver Joannes Elai Terserus Theol. Doct. och Biskop i Linköping*. Åbo: Frenckelska.
- Tengström, Jacob 1796–1813: *Vitam et merita M. Isaaci B. Rothovii: Episcopi q. Aboënsis*. Aboæ: Typis Frenckellianis.
- Tengström, Johan Jakob 1825: *Biskopen i Åbo Stift Johan Gezelii den äldres minne*. Åbo: Chr. Ludv. Hjelt.
- Tengström, Johan Jakob 1833: *Gezelii den yngres minne*. Helsinki: G. O. Wasenius.
- Vuoden 1686 kirkkolaki: *Kircko-Laki Ja Ordningi 1686*. 1986. Hellemaa, Lahja-Irene – Jussila, Anja – Parvio, Martti (toim.). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Österbladh, Kaarlo 1929: *Juhana Browallius: Tiedemies, valtiopäivämies ja piispa*. Turku: Turun yliopisto.

KIRJALLISUUS

- Caine, Barbara 2010: *Biography and History*. New York: Palgrave Macmillan.
- Febvre, Lucien 1927: *Martin Luther, un destin*. Paris: Rieder.
- Gummerus, Jaakko 1903: *Mikael Agricola: Hänen elämänsä ja kirjallinen toimensa*. Jyväskylä: Gummerus.
- Heikkilä, Mikko 2016: *Kuka oli herra Heinärieki? Piispa Henrikin arvoitus*. Tampere: Tampere University Press <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-0305-1>.
- Heikkilä, Tuomas 2005: *Pyhän Henrikin legenda*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Heininen, Simo 2005: *Vanha Viipurin hiippakunta 1554–1711*. Teoksessa Heininen, Simo – Kortekangas, Paavo – Koskenvesa, Esko – Ripatti, Jaakko – Tiensuu, Kyllikki (toim.) *Viipurin – Porvoon – Tampereen hiippakunnan historia 1554–2004*. Helsinki: Tampereen hiippakunnan tuomiokapituli, Edita. 11–64.
- Heininen, Simo 2008: *Turun piispat pyhästä Henrikistä Mikko Juvaan*. Helsinki: Edita.
- Heininen, Simo – Heikkilä, Markku 1996: *Suomen kirkkohistoria*. Helsinki: Edita.
- Heinonen, Meri – Lahtinen, Anu – Räsänen, Marika 2017: *Reformeista reformaatioon*. Teoksessa Heinonen, Meri – Räsänen, Marika (toim.) *Pohjoinen reformaatio*. Turku: Turku Center for Medieval and Early Modern Studies & Turun Historiallinen Yhdistys. 9–21.
- Heinonen, Jarna – Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.) 2018: *Women in Business Families: From Past to Present*. New York: Routledge.
- Ijäs, Matti 1993: *Jaakko Gummerus kirkkohistoriantutkijana*. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
- Jarlett, Anders – Tammela, Joonas 2023: *Church history of the Swedish realm, 1520–1809*. Teoksessa Kuha, Miia – Karonen, Petri (toim.) *Swedish and Finnish Historiographies of the Swedish Realm, c. 1520–1809*. Lontoo: Routledge. 98–118. <https://doi.org/10.4324/9781003219255-8>.
- Jutikkala, Eino 2001: *Nikander, Gabriel. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-007316>. Viitattu 14.2.2024.
- Kalela, Jorma 2000: *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.

- Ketola, Hanna-Maija – Meriläinen, Juha – Mikkola, Sini – Salmesvuori, Päivi (toim.) 2014: *Suurmiehistä rahvaanisiin: Yksilö ja yhteisö kristinuskon historiassa*. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.
- Lockars, Birgit 1960: *Biskop Hemming av Åbo*. Turku: Åbo Akademi.
- Lockars, Birgit 2017: *Turun piispa Hemming*. Suomentanut Eva Ahl-Waris, suomenkielisen laitoksen toimitus Eva Ahl-Waris ja Rose-Marie Peake. Turku: Birgittalaisisarten ystävät ry.
- Kortekangas, Paavo 2005: Tampereen hiippakunta 1923–1959. Teoksessa Heininen, Simo – Kortekangas, Paavo – Koskenvesa, Esko – Ripatti, Jaako – Tiensuu, Kyllikki (toim.) *Viipurin – Porvoon – Tampereen hiippakunnan historia 1554–2004*. Helsinki: Tampereen hiippakunnan tuomiokapituli, Edita. 357–492.
- Laasonen, Pentti 1991: *Suomen kirkon historia 2: Vuodet 1593–1808*. Helsinki: WSOY.
- Lahtinen, Anu 2007: *Sopeutuvat, neuvottelevat, kapinalliset: Naiset toimijoina Flemingin sukupiirissä 1470–1620*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Laitinen, Riitta 2017: *Order, Materiality, and Urban Space in the Early Modern Kingdom of Sweden*. Amsterdam: Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.5117/9789462981355>.
- Lamberg, Marko – Lahtinen, Anu, – Niiranen, Susanna 2009: Avaimet käteen! – Johdanto keskiajan tutkimukseen. Teoksessa Lamberg, Marko – Lahtinen, Anu – Niiranen, Susanna (toim.) *Keskiajan avain*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 13–21.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2012: Samastumisia ja etäännyksiä: Elämäkerta historiantutkimuksen kysymyksenä. Teoksessa Nivala, Asko – Mähkä, Rami (toim.) *Tulkinnan polkuja: Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Turku: k&h, Turun yliopisto, kulttuurihistoria. 25–48. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2015121724782>.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2017: *Toisten elämät: Kirjoituksia elämäkertoista*. Helsinki: Avain.
- Luukkanen, Tarja-Liisa 1999: Tengström, Johan Jakob. *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:skskbg-003659>. Viitattu 14.2.2024.
- Mikkola, Sini 2019: *Rakkaat sisaret, riehaantuneet rouvat: Martin Lutherin naiset*. Helsinki: Kirjapaja.
- Murtorinne, Eino 1992: *Suomen kirkon historia 3: Autonomian kausi 1809–1899*. Helsinki: WSOY.
- Mustakallio, Hannu (toim.) 2012: *Kirkollisia vaikuttajia Pyhästä Henrikistä nykyaikaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ojala-Fulwood, Maija 2021: *Perhe ja versta: Itämeren kaupunkien käsityölläiselämää keskiajalla ja uuden ajan alussa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Paarma, Jukka 1999: Skytte, Martinus. *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:skskbg-000332>. Viitattu 14.2.2024.
- Palola, Ari-Pekka 1998: *Maunu Tavast ja Olavi Maununpoika: Turun piispat 1412–1460*. Oulu: Oulun yliopisto.
- Palola, Ari-Pekka 2000: Ericus Svenonis. *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:skskbg-000214>. Viitattu 14.2.2024.

- Pirinen, Kauko 1976: Keskiajan ja uskonpuhdistuksen tuomiokapituli 1276–1604. Teoksessa Pirinen, Kauko (toim.) *Turun tuomiokapituli 1276–1976*. Turku: Turun arkkihiippakunnan tuomiokapituli. 13–110.
- Pirinen, Kauko 1991: *Suomen kirkon historia 1: Keskiäika ja uskonpuhdistuksen aika*. Helsinki: WSOY.
- Possing, Birgitte 2015: Biography: Historical. Teoksessa *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Studies*. Second Edition, Volume 2. Burlington: Elsevier. 644–649. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.62132-3>.
- Räisänen-Schröder, Päivi – Mikkola, Sini 2022: Reformaatioajan kirjeenvaihto ja eletty usko: Tapaustutkimuksena Elisabeth von Braunschweig-Lünebergin (1510–1558) kirjeet. – *Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirja* 112 s. 15–41.
- Salmesvuori, Päivi 2013: Biografia ja kirkkohistorian tutkimus. Teoksessa Antila, Jaakko Olavi – Laine, Esko M. – Meriläinen, Juha (toim.) *Kristinuskon historian tutkimusalat ja metodit*. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura. 30–49.
- Savolainen, Panu 2017: *Teksteistä rakennettu kaupunki: Julkinen ja yksityinen tila turkulaisessa kielenkäytössä ja arkielämässä 1740–1810*. Turku: Sigillum. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-7220-03-0>.
- Tarkiainen, Kari (toim.) 2007: *Ruotsin ja Venäjän rauhanneuvottelut 1557: Mikael Agricola Ruotsin lähetystön jäsenenä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Toivo, Raisa Maria 2008: *Witchcraft and Gender in Early Modern Society: Finland and Wider European Experience*. Aldershot: Ashgate.
- Tommila, Päiviö 1989: *Suomen historiankirjoitus: Tutkimuksen historia*. Porvoo: WSOY.
- Toropainen, Veli Pekka 2016: *Päättäväiset porvarskat: Turun johtavan porvariston naisten toimijuus vuosina 1623–1670*. Turku: Turun yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6436-9>.
- Wolff, Charlotta 2023: *Johan Fredrik Aminoff: Kustaviaani kahdessa valtakunnassa*. Suomentanut Jouko Nurmiainen. Helsinki: Otava. Ruotsinkielinen alkuteos 2022.
- Ågren, Maria 2014: Another Process of State Formation: Swedish Customs Officials, their Work and Households. – *Cultural and Social History* 11:1 s. 31–49. <https://doi.org/10.2752/147800414X13802176314447>.
- Österberg, Eva 1996: Individuen i historien: En (o)möjlighet mellan Sartre och Foucault. Teoksessa Björnsson, Anders – Frank, Pär – Hjalmarsson, Lars – Törnquist, Annika (toim.) *Det roliga börjar hela tiden: Bokförläggare Kjell Peterson 60 år den 20 december 1996*. Tukholma: Clio. 321–333.

II

Henkilöhistoriallisia avauksia

Elämäkokemus

Henkilön ja kokemuksen historia yhteistyössä

Raisa Maria Toivo

 <https://orcid.org/0000-0001-5042-3923>

Käsillä olevan luvun tarkoitus on pohtia henkilöhistorian ja kokemuksen historian ristivalotuksen mahdollisuuksia: mitä ne antavat toisilleen ja miten ne haastavat toisiaan. Henkilöhistorioita ja henkilöiden historioita on usein lähestytty kokemuksen kannalta.¹ Kokemus, historia ja elämä kuuluvat jo sanakirjoissa yhteen hämmentävän rönsyilevällä ja päällekkäisillä tavoilla. Niissä toistuu kokeilemalla kartutettu tieto ja harjaannus; henkilökohtaisuus, arkipäiväisyys, historia ja ihmisen suhde siihen, mitä maailma on. Elämä ja kokemus ovat siis toistensa osia ja henkilöhistoria kertoo niistä.²

1 AHR Roundtable 2009; Leskelä-Kärki & Sjö 2022, 54.

2 Kielitoimiston sanakirja <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/> (viitattu 22.3.2023) määrittelee kokemuksen kokeilemalla saaduksi tiedoksi tai taidoksi, perehtyneisyydeksi, harjaannukseksi, tottumukseksi, tai koetuksi tavaksi, elämykseksi. Elämäkokemukselle se ei anna merkitystä, mutta sen voi johtaa edellisestä elämän aikana karttuneeksi tiedoksi tai taidoksi. Suomisanakirja (viitattu 23.3.2023) antaa elämäkokemuksen synonyymeiksi "historia, kokemus, ikä", mutta ei anna termille tarkempaa määritelmää. Se vastaa tapaa, jolla Oxford Reference määrittelee "eletyn kokemuksen" ("Lived Experience") seuraavasti: 1) Personal knowledge about the world gained through direct, first-hand involvement in everyday events rather than through representations constructed by other people. It may also refer to knowledge of people gained from direct face-to-face interaction rather than through a technological medium. 2) In phenomenology, our situated, immediate, activities and encounters in everyday experience, prereflexively taken for granted as reality rather than as something perceived or represented: *see also* natural attitude. 3) From Althusser's structuralist Marxist perspective, all human activity, which he emphasized is not a given or pure 'reality', but a 'peculiar relationship to the real' which is 'identical with' ideology. (Viitattu 22.3.2023).

Henkilöhistoriassa kokemus on ollut tapa perustella henkilön historian kertominen. Usein kokemus on tällöin tarkoittanut normatiivisten lähteiden kertoman historian vastakohtaa: sen sijasta, miten asioiden aikansa vallanpitäjien tai ideologioiden mukaan olisi pitänyt olla, tai miten niiden historian ja yhteiskuntatieteiden teorioiden mukaan olisi pitänyt mennä, historian henkilöiden elämä on toiminut esimerkkinä siitä, miten asiat todella olivat. Moni *kokemuksesta* puhunut historioitsija on tarkoittanut sillä teorioiden hylkäämistä ja ihmisten *elettyn todellisuuteen* pureutumista. Tämä on herättänyt myös kritiikkiä: oikeasti kokemus ei tietenkään ole teorioista vapaa tutkimuksen kohde. Esimerkiksi E. P. Thompson esitti työväenluokan kokemukset hyvin tarinallisessa muodossa, samoin Natalie Zemon Davis myöhemmin kolmen naisensa muistelmat. Silti perusväite, että työväenluokka tai sukupuoli muodostui ihmisten elämässä ja kokemuksessa, ei hylännyt teorioita ja suuria kertomuksia: itse asiassa se oli teoria siitä, että kokemus on yhteiskuntaa ja sen rakenteita – luokkia, sukupuolia, historiaa – tuottava tekijä.³

Kritiikki analyttävistä käsitteellistämistä hylkivää kokemuksen käyttöä kohtaan on tähän mennessä kulminoitunut esimerkiksi Joan W. Scottin feministisessä kritiikissä, joka huomauttaa, ettei kokemus ole itsestään selvä kategoria, vaan useiden erilaisten valtarakenteiden tulos.⁴ Kritiikki saattaa olla erityisen relevantti henkilöhistorialle, joka houkuttelee kirjoittajaa samaistumaan tutkimuskohteeseensa ja kyseenalaistamatta olettamaan, että oma kokemus ja tutkimuskohteen kokemus muodostuisivat samoilla tavoilla.⁵

Carolyn Steedman pohti henkilöhistorian osalta samanaikaista kysymystä siitä, miten hänen äitinsä työväenluokkainen, köyhä ja torjutuksi tullut kokemustausta muokkasi toisaalta sitä elämäntarinaa, jonka äiti lapsilleen välitti, ja toisaalta sitä versiota äitinsä elämänhistoriasta, jonka Steedman itse myöhemmin aikuisena historianutkijana käsitteellisti.⁶ Nämä kysymykset eivät suinkaan menetä merkitystään vaan kenties tulevat entistä vaikeammiksi, kun parin sukupolven takaisesta historiasta

3 Thompson 1963; Davis 1997.

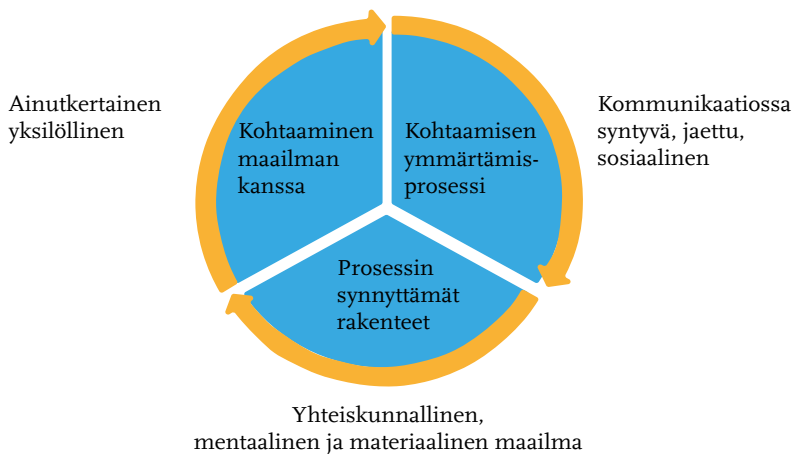
4 Scott 1991, 773–797; ks. myös esim. Middleton 2016.

5 Ks. myös Leskelä-Kärki 2012, 43–44; Englund 2008, 233.

6 Steedman 1994, 108–119; Steedman 2013.

siirrytään vuosisatojen takaiseen varhaismoderniin historiaan. On mieltävä, mitä mahdollisuuksia nykyihmisellä edes on ymmärtää varhaismodernin ihmisen kokemusta.

Analyttisenä työvälineenä kokemus on muutakin kuin sen sanakirjamääritelmät. Tässä luvussa kokemuksen historiaa lähestytään kolmiosisaisena kehänä (kuvio 1), joka yhdistää arkipäivän kokemukseksi ymmärretyn kohtaamisen maailman kanssa sosiaaliseen kokemusprosessiin, joka antaa merkityksen tapahtumille, ja lopulta tuottaa niistä kokemalla vahvistettuja mentaalisia ja fyysisiä rakenteita. Ne taas määrittävät sen, mitä koettavaa ihmisten maailmassa on.⁷

Kuvio 1. Kokemuksen kolme tasoa kehänä. Lähde: Katajala-Peltomaa & Toivo 2022a ja 2022b mukaellen.

Kokemus ei siis ole yksiselitteinen eikä selvä käsite, jonka merkityksen kuka hyvänsä tietää sen kummemmin miettimättä. Nykyään kokemuksen historioitsijat kysyvätkin nimenomaan, kenen, miten ja millä ehdoilla muodostuneesta ja millä tavoin kerrotusta historiallisesta kokemuksesta puhutaan. On pohdittava myös, mitä historian tutkija kokemuksella

7 Katajala-Peltomaa & Toivo 2022a, 10–14; lyhyemmin Katajala-Peltomaa & Toivo 2022b. Kokemus tuottaa myös fyysisiä rakenteita.

tällä nimenomaisella kertaa tarkoittaa – mistä näkökulmasta ja millä tasolla hän kokemusta tarkastelee. Henkilöhistoria tutkimusmenetelmänä ja esitystapana asettaa tässä suhteessa oman haasteensa. Kun kokemusta käsitellään yksittäisiä kohtaamisia tai tapahtumia yhteiskunnallisiin rakenteisiin yhdistävänä prosessina, sen voisi arvella olevan erityisen hyödyllinen silloin, kun tarkoitus on pohtia, miten henkilöhistoriaa voi käyttää analysoimaan yhteiskunnan historiaa. Tulen tässä yhteydessä keskustelemaan ainutkertaisuudesta ja esimerkkien satunnaisesta todistusvoimasta, sekä elämästä ja ajan kulusta esimerkkinä historian rakenteesta.

On myös aiheellista kääntää kysymys toisin päin: Mitä erityistä henkilöhistoria paljastaa kokemuksen historiasta? Tässä yhteydessä tarkastelen sitä, miten henkilön elämän monia kokemuksia voidaan tarkastella myös elämäkokemuksena tai kokonaisuudeksi muuttuneena kokemusperäisenä ymmärryksenä. Voiko se tuoda jonkin lisän siihen, miten kokemuksen luonteen voi ymmärtää? Millainen on ihmisen elämänsä ajallisen ulottuvuuden ja David Carrin ”jälkiviisaudeksi”⁸ kutsuman taaksepäin katsomisen merkitys kokemukselle?

Kokemuksen historian ja henkilöhistorian ristivalo kohtaa tarkastellaan tapaustutkimuksen avulla: käytän esimerkkinä 1600-luvulla Ulvilassa elänyttä Agata Pekantytärtä, jonka elämää seurasin myös väitöskirjassani.⁹ Agatan elämäntarinan kertominen vei lähes kolmanneksen väitöskirjasta, mutta en silloin mieltänyt sitä henkilöhistoriaksi, vaan lähinnä tapaustutkimukseksi, jonka avulla nostin isommasta aineistosta esiin naisten vallankäytön mahdollisuuksia 1600-luvun yhteiskunnassa. Tässä luvussakaan en tutki Agatan henkilöhistoriaa, vaan Agatan tarina toimii esimerkkinä siitä, miten henkilöhistoria ja kokemuksen historia voivat hyödyttää toisiaan. Ottamalla vanhan työni uudelleen tarkasteluun toivon saavani tilaisuuden astua metodisen ja teoreettisen askeleen kauemmas historian tutkijan käytännön työstä kohti sen kritiikkiä: Kun itse tarina on jo koottu ja siihen liittyvä lähdeanalyysi argumentteineen jo esitetty muualla, saan tilaisuuden keskittyä nimenomaan lähestymistavan ja näkökulman uudelleenpohdintaan.

8 'Hindsight' ks. Carr 2021, 24–33.

9 Toivo 2006 ja 2008.

Agatan ainutkertainen tarina

Usein henkilöhistoria mielletään tarinallistavana historian esitystapana: henkilön historiaa tarkastellaan enemmän tai vähemmän kronologisesti hänen syntymästään tai hänen uransa alusta hänen uransa tai elämänsä loppuun. Varsinkin varhaismodernin ajan niin sanotuista tavallisista ihmisistä tämä on usein hiukan liikaa vaadittu. Usein tietoja on vain joistain dramaattisemmista vaiheista heidän elämäänsä, tai ainakin jälkipolville säilyneet tiedot tihenevät tiettyinä aikoina ja harvenevat toisina, vaikka todennäköisesti ihmisen elämässä tapahtuu koko ajan jotain. Eräänlaisia henkilöhistorioita on laadittu sellaisistakin ihmisistä, joista itsestään ei oikeastaan tiedetä juuri mitään.¹⁰

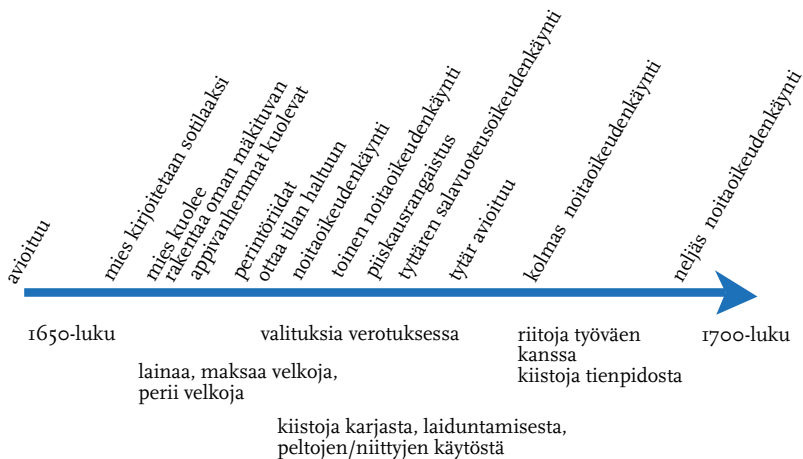
Tämän luvun esimerkkihenkilöksi otetun Agata Pekantytären¹¹ tarina on tiivistetty kuvioon 2. Hän ilmestyy miehensä Matti Tuomaanpojan Tommilaksi kutsutun kotitilan veroluetteloihin tilallisen ”pojan vaimona” 1656. Hänen syntymäajastaan tai paikastaan ei ole tietoja: Porin maaseurakunnasta, johon tilan väki kuului, ei ole säilynyt syntyneiden ja kastettujen luetteloita sen enempää kuin vihittyjen luetteloita tai muuttokirjoja ennen vuotta 1666. Agatan tietoja ei siis löydy, eikä edes tietoa siitä, mistä niitä pitäisi etsiä, jos hän olisi ulkopaikkakuntalainen. Myöhemmissä oikeustapauksissa vihjataan joskus, että hänen lapsuudestaan osa saattoi kulua Uudessakaupungissa. Sielläkään kirkonkirjat eivät ole säilyneet hänen oletetulta syntymäajaltaan. Niinpä tarina tuntuu alkavan ikään kuin keskeltä.

Tuomiokirjamateriaalissa Agatan tarina alkaa 1671, kun sekä hänen miehensä että appivanhempansa olivat kuolleet ja hänen tyttärensä aiottiin sivuuttaa appivanhempien perinnönjaossa. Tarinan kerran alettua saadaan vihjeitä aikaisemmastakin. Käy ilmi, että Agatan mies oli tullut kirjoitetuksi sotilaaksi ruptuurisodan ja Puolan perimyssodan aikaan, lähtenyt sotaan, tullut ainakin väliaikaisesti takaisin ja lopulta kuollut

¹⁰ Corbin 2001; Davis 1997; Sulkunen 1999.

¹¹ Tässä käytetään nimestä suomenkielisiä patronymyjiä, koska tilan väki tiedetään kotiseurakunnan jaottelun perusteella suomenkielisiksi. Lähteissä löytyy useampia erikielisiä ja erilaisilla kirjoitusasuilla muistettiin merkittäviä nimiä, ja minkä tahansa version valinta on jossain määrin keinotekoinen.

noin vuoden 1666 jälkeen, kun Ruotsi soti toista Bremenin sotaa.¹² Siinä vaiheessa Agata muutti miehensä kotitalta ja rakennutti itselleen ja lapsilleen pienen mäkituvan kylän maille. Tuomiokirjoista voi nähdä, että välit miehen perheen kanssa olivat vähintään tulehtuneet. Perinnönjakoriitojen ohessa Agata kävi kihlakunnanoikeudessa läpi velkasioita myös naapuriensa kanssa: näyttää siltä, että hän ehkä lainasi rahaa korkoa vastaan, mutta osa velkoja koskee myös lehmien ja sikojen laiduntamista ja navettasijojen maksuja. Useissa niistä Agata itse on maksuvelvollinen.¹³

Kuvio 2. Agatan kokemusten aikajana.

12 Agatan miehen kuolinuodestakaan ei voida olla aivan varmoja. Hän katoaa veroluettelosta merkinnällä "i felt" 1657. SAY Ulvila konseptiluettelot 1654–1673, II. SAY:n tiedot ovat sukuhistoriallisesti toiveikkaita tulkintoja alunperinkin yksityiskohdilta henkilöhistorian kannalta epäluotettavista veroluettelosta, eli niissä on silloin tällöin yhdistetty tietoja saman nimisistä ihmisistä yhdeksi henkilöksi. Ks. Koskinen 2002. Matti on ollut ainakin käymässä Ulvilassa vielä vuoden 1666 tienoilla, jolloin hänen veljensä löi häntä pahasti – Agatalta kysyttiin myöhemmin, johtiko tämä tappelu Matin kuolemaan, mutta hän ei sanonut uskovansa niin käyneen.

13 Toivo 2008, josta myös seuraavat tiedot. Viittaa alkuperäislähteisiin jatkossa lainausten kohdalla tai jos nostan esiin jotain, mitä en pohtinut väitöskirjassa.

Neljä vuotta kestäneessä perintöriidassa Agata vaati tilaa tyttärensä perintöosaksi sillä perusteella, että tytär oli vainajien vanhimman pojan vanhin tytär. Lopulta Agata onnistui tavoitteessaan, osittain siksi, että lautamiehet ja kirkkoherra kertoivat, miten Matti oli joutunut sotilaaksi: isänsä pahan suun vuoksi. Matin veljet perheineen joutuivat lähtemään tilalta. Tilanne aiheutti kriisin, joka laajeni nopeasti: jo seuraavana vuonna kirkkoherra ilmoitti käräjille, että kylällä kulkeneen huhun mukaan Agata harjoitti noituutta ja taikuutta. Toinen vastaavanlainen syytös esitettiin seuraavana vuonna. Molemmilla kerroilla Agata tuomittiin 40 markan sakkoihin ja molemmilla kerroilla syytteesen johtaneiden huhujen levittäjäksi osoittautui Agatan miehen veljen perhe. Rahasakot olivat suuret ja niiden maksaminen saattaa näkyä myös Agatan entuudestaan lisääntyvissä velkajutuissa käräjillä. Toisaalta kun hän paria vuotta myöhemmin yritti väkivalloin paeta hovioikeuden jommastakummasta noituustuomiosta määräämää piiskarangaistusta, Agata ilmoitti mieluummin maksavansa sata taalaria sakkoja. Hovioikeus näyttää 1600-luvun noitaoikeudenkäynneissä määränneen piiskaamisia myös sellaisille tuomituille, joilla ehkä olisi ollut kykyä maksaa sakot rahallakin.¹⁴ Kyse lienee ollut yhtä aikaa ruumiillisesta pelotteesta ja häpeärangaistuksesta, eikä ole yllättävää, että Agata halusi välttää molemmat.

Agatan tukena näissä koettelemuksissa oli tilan renki, myöhemmin Agatan vävy Klemet. Maatiloilla tarvittiin sekä emännän että isännän työpanosta. Jos jompikumpi näistä kuoli, oli tavanomaista avioitua nopeasti uudelleen. Agata ei tässä tilanteessa kuitenkaan voinut avioitua. Jos hän olisi mennyt naimisiin, olisi hänen tyttärensä omaisuuden hoito kuningas Kristofferin maanlain mukaan siirtynyt tytön isänpuoleisille sukulaisille – siis Matin veljille, joiden kanssa perinnöstä oli juuri taisteltu. Tyttären, Briitan, siis piti naida tilalle mies. Hän oli kuitenkin vasta kolmetoistavuotias. Kun seuranneita tapahtumia myöhemmin puitiin käräjillä, kaikki osapuolet olivat pöyristyneitä. Kylällä kulkevan tiedon mukaan Agata oli risulla pakottanut tyttärensä vuoteeseen miehen

¹⁴ Hovioikeuden materiaalista suurin osa on hävinnyt. Päätelmä perustuu toisaalta lukuisiin mutta satunnaisiin Agatan kaltaisiin tapauksiin alioikeuksien tuomiokirjoissa ja toisaalta Turun hovioikeuden ainoiden säilyneiden tuomiorullien 1665–1669 tarkasteluun: Åbo Hovrätt till Kongl:Majjt, RA.

kanssa. Klemet ja Agata selittivät, että vuoteessa oli vain opetettu Briitaa lukemaan. Kirkkoherra totesi Briitan osaavan jo lukea sulhasta paremmin. Agata tiukkasi kirkkoherralta, miksei tämä voi ratkaista asiaa vihkimällä Briitan ja Klemetin. Briitalta kukaan ei kysynyt mitään. Lopulta Agata määrättiin jälleen 40 markan sakkoihin tyttärensä ”viattomuuden myymisestä”.¹⁵

Parin vuoden kuluttua – kun Briita täytti 15 ja tuli lailliseen naimikään – hän avioitui Klemetin kanssa. Sen jälkeenkin Agata tavataan edelleen kihlakunnanoikeudessa hoitamassa erilaisia talon ja tilan asioita sen emäntänä – siitä huolimatta, että tilan peri ja omisti Briita. Agata siis näkyy tuomiokirjoissa riitelemässä erilaisista velka- ja veroasioista lähiseudun porvarien ja kruunun virkakoneistonkin kanssa, laiduntamisesta ja peltojen aitauksesta naapurien kanssa, sekä palvelussuhteiden kestosta ja työväen karkaamisista piikojen ja renkien kanssa. 1680-luvun puolivälissä riidat naapurien kanssa kulminoituvat uuteen noitasyytteen. Aikaisemmat tuomiot mainittiin käsittelyn yhteydessä, vaikka sekä syytteet että niiden esittäjät olivat edelliseen vuosikymmeneen nähden aivan uusia: sukulaisten sijasta syyttäjinä olivat naapurit ja tavanomaisen viljelyyn ja karjanhoitoon liittyvien noitakonstien lisäksi Agataa epäiltiin Blåkullaan Saatanan pitoihin lentämisestä. Tällä kertaa kaikki syytteet kuitenkin todettiin tuulesta temmatuiksi ja Agata syyttömäksi.

Noidan maine ei silti unohtunut: vielä vuoden 1700 molemmin puolin pitkin pitäjää kulki nuorten leikillään alulle panema huhu, jonka mukaan taivaanrannassa oli lentänyt ”ihmiskäden ohjaama luuta”.¹⁶ Huhun kuullessaan Pännäisten kartanon kirjuriapulainen veikkasi ohjaavan käden kuuluneen Agatalle. Agatan maine noitana ja noitaoikeudenkäyntien muisto ei siis kuivunut kasaan vaan pikemminkin laajeni: sen tunnettiin toisissa kylissä asti. Muisto kuitenkin saattoi levitessään ohentua: Kun juoru kantautui Agatan korviin, hän käänsi juorun toista naista vastaan. Tämän aikanaan perätessä kunniaansa kihlakunnanoikeudessa joutui Agata maksamaan hänelle korvauksia – muttei enää itse joutunut

15 ”Prostitueras sijn datters pudendiam”. RA, Bielkesamlingen vol. 27: Ulvila 12.–13. lokakuuta 1676, s. 106v-107.

16 ”en qwast som med männskiohandt styrdt”. KA, Vehmaa ja Ala-Satakunta II, KO a 14: Ulvila 2.-4. toukokuuta 1700. s. 512–521.

noituudesta syytetyksi. Itse tarina lentävästä luudasta tunnistettiin varhaisessa vaiheessa oikeudenkäyntiä hupijutuksi.

Tässä vaiheessa Agata lienee jo ollut kohtuullisen iäkäs, ja hänen tarinansa painuu pimentoon, kun lähteiden näyttämölle nousee uusia sukupolvia. Agatan tarina hiipuu yhtä kesken kuin alkaakin. 1700-luvun alusta Porin maaseurakunnasta on säilynyt haudattujen luettelot, mutta niistä ei löydy Kokemäensaaresta asunutta Agata Pekantytärtä.

Agatan elämänvaiheet näkyvät aiemmin esitetyssä kuviossa 2. Tällaisen suoraviivaisen aikajanan esittäminen on melko tavallista niin henkilöhistorioiden kuin muidenkin historioiden osalta – ja ajatus näkyy myös jo varhaismodernin kulttuurin elämänkaariajattelussa, jossa ihmiselämä visualisoitiin kaarella, jonka alussa oli kehto ja lopussa hauta, ja niiden välissä muut ikävaiheet, keskellä elämän ja henkilön vallan ja toimintaedellytysten huippukohta, varhainen keski-ikä. Kuvion 2 kaltainen aikajana on omiaan havainnollistamaan esimerkiksi sitä, miten jälkipolville säilyvät tapahtumat ihmiselämästä tuntuvat helposti keskittyvän tiettyihin ajankohtiin ja ikävaiheisiin: julkisen toimintansa osalta historiaan päätyvien ihmisten kohdalla julkinen toiminta osuu usein keski-ään molemmin puolin, kun taas yksityiselämän ruuhkavuodet painottuvat usein perheen kasvun vuosiin. Kuten tämän kirjan seuraavassa luvussa ”Kustaviaanisen ajan tädit modernin kynnyksellä” nähdään, painotukseen vaikuttaa tietysti lähdetilanne: tutkitaanko ihmiselämää julkisten vai yksityisten lähteiden nojalla, ja millaisen näkökulman henkilöhistorian kirjoittaja ottaa eli mitä hän haluaa kertoa.

Pienet ja suuret tarinat

Usein henkilöhistorian tutkimuksen teoreettisessa pohdinnassa – ja aika usein historiassa muutenkin – korostetaan historiallisen esimerkin ainutkertaisuutta ja historian sattumanvaraisuutta:¹⁷ Ainutkertainen yksilö seikkailee laajemmissa, mutta luonteeltaan yhtä satunnaisissa ja ainutkertaisissa historian tapahtumissa kuin itsekin on. Tämä ei yleensä

17 Kessler-Harris 2009; Caine 2010; Leskelä-Kärki 2012, 29; Levi 2014, 68–74; hyvä yleiskuva historiografisen ja historiateoreettisen keskustelun kehityksestä Loriga 2014, 85–91.

ole aivan koko totuus: harva historian tarina koskettaa vain yhtä yksilöä tai edes pientä ihmisryhmää – vähintään tarinan liepeillä vaikuttaa yleensä kokonaisia yhteiskuntia ja kulttuureita. Ruptuurisota ja Puolan perimyssota sekä toinen Bremenin sota, joissa Agatan mies taisteli, koskettivat kymmeniä tuhansia eurooppalaisia. Noitasapattia koskeva tarinaperinne tuntui osana miljoonien eurooppalaisten ja satojen tuhansien suomalaisten elämää.¹⁸ David Carrin ranskalaisia annalisteja mukailevaa toteamusta soveltaen yksittäiset ja yksilöiden kokemukset ovat (tai näyttävät usein olevan) ajallisesti lyhyempiin hetkiin sidottuja kuin yhteiskunnallisen muutoksen suuret historialliset kokemukset.¹⁹ Silti minkä tahansa taistelun tai minkä tahansa oikeudenkäynnin tapahtumat olivat ainutlaatuisia eivätkä sellaisenaan toistuneet. Niiden muodostamat laajemmat ilmiöt – uskonsodat, vainot – ovat nekin ainutkertaisia: niiden elinikä on tapahtumia pitempi, mutta eivät nekkään (yleensä onneksi) sellaisinaan toistu.

Tapahtumien ja ilmiöiden lisäksi yksilöt sinänsä ovat aina enemmän tai vähemmän sattumanvaraisia: Jo se, että tuli syytetyksi noituudesta kerran, oli noitaoikeudenkäyntienkin aikakaudella poikkeuksellista. Neljä kertaa syytetyksi tuleminen oli vielä poikkeuksellisempaa – ei tosin niin harvinaista kuin voisi kuvitella, sillä monia kerran noidaksi todettuja maine ja epäily seurasi jossain muodossa läpi elämän, vaikkei se välttämättä estänyt elämän jatkumista sen enempää kuin Agatankaan kohdalla. Henkilöhistoria voi myös tarkoituksella paneutua erikoiseen: usein erikoisesta syntyy erikoisia lähteitä ja mikrohistorian menetelmin poikkeusten voi ajatella nostavan esiin sellaista, joka muuten olisi liian tavallista tullakseen edes kirjatuksi ylös. Tässä suhteessa Agatan tarina ei ole poikkeuksellinen, noitien ja noidanmetsästäjien henkilötarinoista on oltu kiinnostuneita usein.²⁰ Toisaalta ainutkertaisen tarinan kiinnostavuutta ei välttämättä mitenkään rajoita se, että sattumanvarainen esimerkki ei välttämättä todista mistään muusta kuin siitä, että historia

18 Ks. esim. Eilola 2003; Goodare, Voltmer & Willumsen 2020.

19 Carr 2021, 6.

20 Noitiin liittyvistä mikrohistoriallisista henkilötarinoista ks. esim. Wilbertz & Scheffler 2000 sekä lukuisat tapaustutkimukset, esim. Lamberg 2019; Toivo 2008; Sharpe 2001; Rublack 2015.

perusluonteeltaan väistämättä on enemmän tai vähemmän sattumanvaraista.²¹

Toinen historian suuntaus korostaa satunnaisuuden ja ainutkertaisuuden sijasta määrääviä rakenteita ja jollei varsinaisesti toistuvia ilmiöitä, ainakin historian suuria kehityskulkuja – niitä, joita usein kuvataan massiivisilla tilastoilla ja suurilla tarinoilla, sellaisilla kuin *modernisaatio*, *reformaatio* tai *totuuden jälkeinen maailma*. Ne esitetään suurina tarinoina ja nykyisyyteen johtaneina kehityskulkuina, vaikka historioitsijat tietävät niiden olleen kaikkea muuta: oikeasti niidenkin historia koostui sattumista, yllätyksistä ja monista erisuuntaisista yhtäaikaisista kehityksistä, joista toiset saivat – tai ehkä niillä nykyhetken tarpeista katsottuna tuntuu olleen – enemmän merkitystä kuin toisilla.²² Ainakin historiaa lukeva yleisö²³ tuntuu ajattelevan, että henkilöhistoria tarjoaa havainnollisia ja inhimillisiä esimerkkejä jostain laajemmasta historiasta. Omankin väitöskirjani aikaan tämä oli jonkinasteinen tavoitteeni, ja oikeastaan en mieltänyt työtäni henkilöhistoriaksi vaan sellaista hyväkseen käytäväksi naisten arkielämän vallankäytön historiaksi. Myöhemmin kustantajan versiossa kirjasta näkökulma muuttui ja noitaoikeudenkäyntien sukupuolittuneet roolit nousivat keskeisempään asemaan. Usein samat henkilöt voisivatkin olla monen eri näkökulman esimerkkeinä, mutta, kuten tämänkin kirjan monissa luvuissa on jo todettu, yhtä usein näkökulmien valinnat ovat jääneet yllätyksettömiksi.

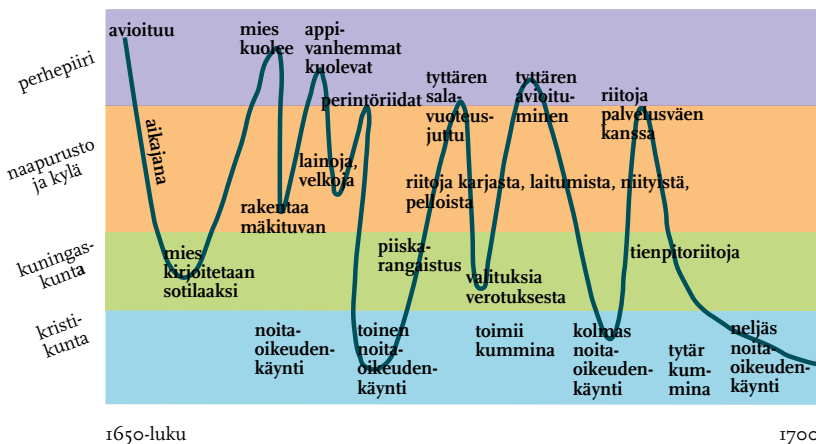
Sattumanvaraisen ja ainutkertaisen elämän suhdetta ympäröivän maailman, kulttuurin tai yhteiskunnan rakenteisiin on pyritty osoittamaan ja jäsentämään jakamalla kohtaamiset maailman kanssa eri elämän/yhteiskunnan alueille. Yhteiskunnan rakenteita voidaan siis korostaa erottelemalla niitä ja niiden osuuksia tarinassa. Yksilön elämä alkaa näin viipaloitua rakenteellisiin elämänalueisiin. Kuviossa 3 tätä on

21 Caine 2010; Leskelä-Kärki 2017; Hakosalo, Jalagin, Junila & Kurvinen 2012 (ja saman teemanumeron muut artikkelit); Erla Hulda Halldórsdóttir, Kinnunen, Leskelä-Kärki & Possing (toim.) 2016; Ylitalo 2016; *The American Historical Review* teemanumero 2009, erityisesti Kessler-Harris 2009; *Journal of Interdisciplinary History* teemanumero 2010; Lidman, Koskivirta & Eilola 2017.

22 Grant 1996; Kocka 2016; Macfarlane 1978; Wallace 2012, Starn 2002. Haapala & Lloyd 2018, 6–31; Toivo & Miettinen 2021, 8–14; ks. myös Caine 2010.

23 Yleistys perustuu Tampereen yliopistossa keväällä 2022 pidetyn kurssin ennakkotehtävän vastauksiin, jossa historian opiskelijoilta kysyttiin, mitä henkilöhistorioita he olivat viimeksi lukeeet ja mitä he ajattelivat niistä saaneensa.

kuvattu jakamalla Agatan elämän erilaisiin fyysisesti tai ihmissuhteiden mukaan laajeneviin alueisiin perheestä naapuruston kautta valtioon ja kristikuntaan. Jakoja voisi toki olla monenlaisia muitakin. Väitöskirjassani esimerkiksi jaoin esimerkkihenkilöni elämänsä tapahtumat niihin naisten vallankäytön toimintakenttiin (oikeus ja julkisuus, työ ja talous, äitiys ja perhe) jotka lähdeaineistossa korostuivat. Sen sijaan esimerkiksi piispojen henkilöhistorioissa on, kuten tämän teoksen ”Piispat tutkimuksen kohteina”-luvussa todetaan, usein eroteltu opinnot, kirkollisen työn eri vaiheet ja lopulta perhe omaksi luvukseksi.

Kuvio 3. Agatan elämänpolku yhteiskunnan eri alueilla.

Jos henkilön elämän aikajana piirretään kulkemaan eri alueille ryhmiteltyjen tapahtumien kautta aikajärjestyksessä, kuten kuviossa 3, henkilö näyttyy ”elämänsä polulla” kulkemassa historian rakenteiden ja kehityskulkujen läpi. Eri elämäntilanteiden läpi kulkiessaankin henkilöhistorian haasteena on, että ”esimerkkitarina” helposti jää pelkäksi esimerkiksi. Haaste on tyypillinen henkilöhistorian lisäksi tapaustutkimuksille ja mikrohistorialle.²⁴ Ne havainnollistavat ja inhimillistävät rakenteita ja kehityskulkuja – mutta sekä minä, että kaikki väitöskirjani lukijat toden-

24 Leskelä-Kärki 2012, 6, 29.

näköisesti tiesivät 1600-luvun lopun sodista, valtionsyntykehityksestä, noitaoikeudenkäynneistä ja useimmista muistakin tarinaan liittyvistä rakenteista ja kehityskuluista ennen tutkimustanikin. On siis aivan aiheellista kysyä, mitä merkittävää uutta tietoa tai edes hyötyä tästäkään tarkastelusta syntyi?

Mikrohistorian kohdalla tähän on tapana vastata, että yksityiskohtainen tarkastelu pienessä mittakaavassa voi paljastaa suurten tarinoiden peittoon jääviä kilpailevia kehityskulkuja ja vastavoimia ja yksilöllisiä vaikuttimia tai reaktioita – jotain siitä, miten ihmiset oikeasti elivät, kokivat ja tuottivat historiansa.²⁵ Historian tuottaminen kuulostaa kovin thompsonilaiselta. Mikrohistorian perustelussa on myös säväys jo alussa mainitsemaani teorioita karttavaa *niin kuin se oikeasti koettiin eikä niin kuin olisi pitänyt* -historiankirjoitusta – ellei suorastaan rankelaista *kuinka se oikeastaan oli* -positivismia. Sellaiseen en kokemuksen tai henkilöhistorian nykytutkijana kuvittele pääseväni, enkä oikeastaan edes näe sellaisen hyötyä. Pikemminkin pyrkisin sen yli kuten J. W. Scottin kriittikkikin esitti: tarkastelemalla kriittisesti itse kokemuksen käsitettä ja tapaa, jolla itse kukin käsitettä käyttää.²⁶ Toisin sanoen: yksilön sisäinen kokemus ei ole sen oikeampi tai autenttisempi, eikä historiantutkijalle sen hyödyllisempi, kuin laajemmista yhteiskunnan ja kulttuurin konventioista, vaatimuksista ja rajoituksista kertovat kokemuksen esitykset ja performanssitkaan. Vastaava oman käsitteiden käytön tarkastelun vaatimus varmasti pätee myös henkilöhistoriaan yhtä lailla kuin kokemukseen: on hyvä pohtia sen olemusta ja tapaa, jolla sitä käyttää. Tässä kriittisessä tarkastelussa mikä tahansa käsitteellistäminen varmaankin on hyväksi, mutta esimerkinomaisesti voisin tässä tarkastella kriittisesti itse yllä esittämäni elämänkulun jaottelua eri alueisiin.

Kokemuksen eritasoisten näkökulmien tarkastelu osoittaa nimitäin, että yksittäisten tapahtumien sijoittaminen millekään yhdelle elämäntilanteelle juuri koskaan ole yksiselitteistä. Kun Agata 1698 haastoi naapurinsa Simo Simonpojan oikeuteen siitä, että tämä oli luvatta otanut käyttöön Tommilan ratsumiehen kaaduttua käyttämättä jääneen

25 Leskelä-Kärki 2012, 6, 29; Mikrohistoriasta esim. Peltonen 2014.

26 Scott 1991; Hesford & Dietrich 2014; Kivimäki & Toivo 2022.

sotilastorpan pellonpalan,²⁷ kyse saattoi ainakin heille olla ensisijaisesti taloudellisesta asiasta, oikeudesta pellon tuottoon. Mutta samalla sotilastorpan olemassaolo ja sotilaan kuolema sekä koko se tosiasia, että oli olemassa kihlakunnanoikeus, jossa asiasta voitiin kiistellä, liittyi tietysti pitkälti kruunun ja valtion asioihin. Ja kun vielä nostetaan abstraktiotasoa, voidaan todeta, että niissäkin sodissa, joissa nämä sotilaat Euroopassa kuolivat, taisteltiin tuolloin kuten nykyäänkin vallan ja verotusoikeuksien lisäksi myös uskonnoista. On siis selvää, että jaottelu on jossain määrin keinotekoinen. Se on oman agendani mukainen: halusin nähdä yksilön laajenevissa yhteiskunnallisissa ja kulttuurisissa rakenteissa. Tämä ei tee esittämästäni jaottelusta väärää, vaan korostaa sitä, että jaottelun tekeminen on tutkijan valinta ja valintana se vaatii tulla myös kyseenalaistetuksi ja perustelluksi. Samalla kriittinen kyseenalaistaminen tekee näkyväksi, että ihmiselämän osilla on lähes aina samaan aikaan monia yhteenpunoituneita ulottuvuuksia.²⁸

Elämäntilanteiden jaottelu ja tapahtumien ryhmittely niille helpottaa temaattisten väitteiden luomista – mutta voi olla, että aikajanan mukana hukkuu elämäntilanteiden sekä kiinnostavuus että tarinan kaaren huipentuma. Sen etu on, että siinä missä tavallisen kronologisesti kerrotussa henkilötarinassa sen dramaattisimmat osat helposti painottuvat, tällainen viipalekuva elämästä saattaa tehdä selvemmäksi, että draaman hetkinäkin vähintään ihmisen ympärillä oli muutakin. Esimerkiksi Agata oli sekä leskiäiti että noidaksi syytetty, ja samaan aikaan vielä emäntänä kehuttu. Hänen elämässään oli sekä taloudellisia että perhesuhteita ja hän kohtasi – omassa kylässään – sekä Euroopan sodat ja valtionmuodostuksen että kristilliset ideologiat ja pelot. Koettu ihmiselämä on väistämättä intersektionaalista ja sen osa-alueet kietoutuvat aina yhteen.

Yhdessä kerrottu kokemus

Yhteiskuntaan ja kulttuuriin syventyminen on sekä varhaismodernin henkilöhistorian että varhaismodernin kokemuksen kohdalla luonte-

27 KA, Tuomiokirjat: Vehmaa ja Ala-Satakunta II, KO a11:104: Ulvila 14.–15. lokakuuta 1698.

28 Ks. Toivo & Miettinen 2021 ja saman kirjan muut luvut.

vaa myös siksi, että yksilön omista, välittömistä sisäisistä kokemuksista harvoin on saatavissa tietoa. Tämä ei johdu pelkästään siitä, että varhaismodernien ihmisten kohdalla harvoin on tarjolla heidän itse luomiaan lähteitä, sellaisia, joita Maarit Leskelä-Kärjen ja Karoliina Sjön elämänerkerrontatutkimukseksi suomentamassa *life writing* -tutkimusgenressä usein käytetään.²⁹ Varsinkin niin sanottuja tavallisia ihmisiä joudutaan seuraamaan, kuten Agataakin, lähteistä, joita nyky-yhteiskunnassa kutsuttaisiin viranomaislähteiksi: kirkonkirjoista, tuomiokirjoista, veroluettelosta.

Haaste ei koske pelkästään varhaismodernia eikä pelkästään viranomaislähteitä. Myös henkilöiden itse tuottama materiaali, kirjeet, taide, Tiktok-videot ja tilikirjat, muistelmat ja päiväkirjat on yleensä kirjoitettu yleisöä varten ja lukijaa vähintään implisiittisesti silmällä pitäen. Ne vaativat siis yhtä lailla lähdekritiikkiä yleisön ja kirjoittamisen kirjoittajien konventioiden suhteen kuin viranomaislähteetkin.³⁰ Varhaismodernissa tämä kuitenkin korostuu: kirjeitä kierrätettiin ja siksi myös kirjoitettiin paljon nimettyä vastaanottajaa laajemmalle lukijakunnalle samoin kuin päiväkirjoja ja muistelmia usein kirjoitettiin avoimesti ”jälkipolville” ohjenuoraksi. On jopa sanottu, että varhaismodernin ihmisen elämä ja itseys oli representaatiota, eikä sen takaa ehkä pidäkään etsiä mitään sen todempaa tai autenttisempaa todellista minää.³¹

Lähdemateriaali on lähtökohtaisesti kommunikaatiota. Siksi myös siitä välittyvä kokemus on lähtökohtaisesti jotain, jota on punnittu yksilöiden ja heidän ympäröivän fyysisen ja sosiaalisen maailmansa välisessä kommunikaatiossa. Itse asiassa kokemus – vastakohtana välittömälle fyysiselle aistielämykselle – on aina tulkinnallinen prosessi, jota prosessiin osallisten todellinen tai kuviteltu kommunikaatio ei pelkästään välitä, vaan myös synnyttää.³²

29 Leskelä-Kärki & Sjö 2022, 54.

30 Leskelä-Kärki & Sjö 2022, 59–61; Todd 2014, 489–508; Erityisesti varhaismodernin historian osalta autobiografoista ja biografoista esim. Hillman 2019, kirjeistä ja muista egodokumenteista Whitehouse 2021, joka myös esittää, että erityisesti kirjallisuudentutkimuksen genrenäkemyksistä voisi olla historioitsijoille hyötyä. Ks. myös Kaarninen 2022; Leskelä-Kärki, Lahtinen & Vainio-Korhonen 2011.

31 Sharpe & Zwicker 2008, 10; Kuijpers & Pollmann 2013, 15-18.

32 Kivimäki & Toivo 2022; Boddice & Smith 2020; Backman 2018; Toikkanen & Virtanen 2018.

Oikeuslähteissä yksittäisen henkilön omaa ääntä voi kuulla silloin tällöin. Hänen omia toisten kanssa ristiriitatilanteisiin päätyneitä tekojaan voi nähdä useammin. Eniten Agatankin tarinan lähteet silti todistavat nimenomaan siitä, miten kokemusta tuotetaan yhdessä kertomalla: oikeuspöytäkirjoissa yksilöiden todistuksia tapahtumista kuullaan, kiistetään, arvioidaan ja lopulta määritellään uudelleen, mitä tapahtui, ja kenen tarina oli uskottavin.

Agatan miehen joutuminen kirjoitetuksi sotilaaksi oli erinomainen esimerkki tästä. Kun sekä mies että hänen vanhempansa olivat kuolleet, kävi ilmi, että miehen isä oli testamentannut tilan kahdelle nuoremmalle pojalleen, koska Agatan mies oli kirjoitettu sotilaaksi, ja Agatalle oli tällöin ositettu jokin avio-osuus. Miehen veljet käyttivät sotilaaksikirjoitusta todisteena siitä, että mies oli perijäksi arvoton: kunnollista esikoispoikaa ei talosta sotilaaksi uhrattaisi. Veljet sen sijaan olivat jo vuosia investoineet työnsä taloon, joten heidän kokemuksensa osoitti, että perintö kuului heille. Kirkkoherran ja lautamiesten kokemus oli toisensuuntainen: heidän mukaansa esikoispoikaa olikin ensimmäisellä kerralla säästetty ja taloon oli palkattu sotamies ulkopuolelta. Tommilan isäntä oli silti tapahtumista niin kääremeissään, ettei saanut suutaan pidettyä kiinni, kun sotilaaksikirjoittaja tuli kylään uudelleen: talon esikoispoika joutui siis toisen kerran kirjoitetuksi ”isänsä pahan suun tähden”. Tällä kertaa palkkasotamiestä ei voitu saada tilalle.³³

Kokemus ja tulkinta siitä, mitä oli tapahtunut ja kenen käytös oli kelvotonta, erosivat vahvasti. Kirkkoherran ja lautamiesten suuhun pantu kannanotto ”isän pahasta suusta” osoittaa kirjurin halunneen painottaa heidän näkemystään ja sen kuvausta koetusta epäoikeudenmukaisuudesta. Sillä on voinut olla vahva osuus siihen, miten Agata lopulta sai Tommilan tilan perinnön vahvistettua omalle tyttärelleen ”esikoisoikeuden perusteella” (*de jure primogeniture*), vaikka Ruotsin maanlaki ei itse asiassa tuntenut esikoisoikeutta.³⁴

33 RA, Bielkesamlingen vol. 26: Ulvila 20.–21. kesäkuuta 1671, s. 85 ja 22.–23. syyskuuta 1671, s. 135–136; KA, Vehmaa ja Ala-Satakunta I, KO a 4: Ulvila 4. & 6. heinäkuuta 1674, s. 29–30.

34 RA, Bielkesamlingen vol. 26: Ulvila 20.–21. kesäkuuta 1671, sivu 85 ja 22.–23. syyskuuta 1671, s. 135–136; KA, Vehmaa ja Ala-Satakunta I, KO a 4: Ulvila 4. & 6. heinäkuuta 1674, s. 29–30.

Oikeudellinen määrittelyprosessi oli jaettu, siinä koottiin yhteen eri osallisten näkemyksiä ja tulkintoja tapahtuneesta ja arvioitiin niitä sitten suhteessa toisiinsa. Kokemuksen tulkinta on siinä mielessä yhteisöllistä, että se syntyi yhdessä tekemällä, eli oikeudessa todistuksia esittelemällä ja niitä arvioimalla, vaikka tekemiseen osallistujien – todistajien, kantajien ja vastaajien, tuomarin, lautakunnan ja käräjäyleisön – tavoitteet usein olivatkin keskenään ristiriitaisia. Esimerkissä on myös ilmeistä, miten joillakin yhteisön jäsenillä on enemmän painoarvoa hyväksytyntulkinnan luomisessa kuin toisilla: kirkkoherran ja lautamiesten sanat sekä merkitsivät enemmän että päätyivät tuomiokirjaan paljon ilmeikkäämmässä ja ytimekkäämmässä muodossa kuin muiden.

Perimmäisenä tarkoituksena oli luoda yhteisesti – vaikkei tasa-arvoisesti – jaettu käsitys siitä, mitä oli tapahtunut ja miten siihen tuli reagoida. Jaetun, yhteisesti hyväksyttävissä olevan käsityksen aikaan saaminen piti yhteisöä kasassa, epäonnistuessaan prosessi saattoi jakaa ja hajottaa yhteisön tai rikkoa sen maailmankuvan. Tässä tapauksessa kävi ilmi, etteivät kaikki pitäneet tulosta hyväksyttävänä kompromissina: oikeuden päätös käänsi maailman ja omistussuhteet ympäri tavalla, jota kaikki eivät pystyneet hyväksymään ja joka tuntui väärältä ja maailmanjärjestyksen vastaiselta. Agata lapsineen muutti pienestä mäkituvasta yhteen kylän isoimmista taloista, miehen veljet perheineen muuttivat Tommilasta kokonaan toiseen kylään Söörmarkkuun.³⁵ Samoihin aikoihin oikeuteen tuotiin myös joukko laajennetun perheen sisäisiä riitoja ja tappeluita: pienempiä perintöriitoja, omaisuuden piilottamista kuolinpesästä ja jopa nyrkkitappeluita Agatan miehen ja tämän veljien välillä.³⁶ Sukuyhteisö tuskin oli ollut kovin yhtenäinen muutenkaan enää Agatan miehen jouduttua sotilaaksi, mutta tähän asti riidat olivat pysyneet piilossa: nyt vuosia vanhatkin tapahtumat tuotiin julkisuuteen.

Pian tämän jälkeen pitkin pitäjää alkoi myös levitä huhu, että Agata oli varastanut tilalla asuvalta loisnaiselta lukon tehdäkseen sillä taikoja, jotka vaikuttivat oikeuden päätöksiin. Seuraavien kahden vuoden aikana Agata tuli kahdesti syytetyksi noituudesta ja taikuudesta: lukkotaikojen

35 SAY, Ulvila konseptiluettelot 1654–1673, II, 13; SAY, Ulvila konseptiluettelot 1674–1693, 42.

36 Esim. RA, Bielkesamlingen vol. 26: Ulvila 20.–21. kesäkuuta 1671, s. 92 ja 22.–23. syyskuuta 1671, s. 144.

lisäksi häntä syytettiin noituuden käyttämisestä niin varkaiden paljastamiseksi kuin kalansaaliin parantamiseksi ja jälkimmäisellä kerralla myös tehdäkseen naisesta hedelmättömän. Agata kielsi tehneensä lukkotaikoja tai naisia hedelmättömiksi, mutta myönsi yrittäneensä varkaanpaljastusta ja rukoilevansa parempaa kalansaalista. Hänet tuomittiin tästä 40 markan sakkoihin.³⁷ Huhumyllyn takana oli Agatan käly, mutta sekä kohtaamisissa maailman kanssa (kokemuksen arkipäiväisimmässä osassa) että niiden kerronnassa (kokemisen prosessissa) oli osallisina paitsi tilan työväkeä myös muita kyläläisiä, joista osa rajusti syytti ja osa yhtä vetoavasti puolusti Agataa. Yhteisö jakautui perhettä ja sukua laajemmaltikin.

Kokemuksista elämäkokemukseen

Henkilöhistorian tarinallinen muoto korostaa yhteisöllisyyden lisäksi ajallista ulottuvuutta – myös kokemuksen kohdalla. Vaikka tarinaa ei välttämättä kerrottaisi kronologisessa järjestyksessä, jo takaumien ja tulevaisuuskuvioiden olemassaolo kertoo, että asioiden silti oletetaan tapahtuneen tiettyssä ajallisessa järjestyksessä – aikaisemmin tai myöhemmin.³⁸ Se ei sinänsä viittaa kosmologiseen aikaan, mitattavissa oleviin kuluneisiin talviin ja kesiin tai päiviin ja öihin, vaikka sen olemassaolo olettaa, että on olemassa myös jonkinlainen kosmologinen, objektiivinen aikajärjestys. Paul Ricoeuria seuraten tarinoiden ja historioiden kronologinen aika on kuitenkin ensisijaisesti koettu, ihmisen ymmärryksen – ja kertomisen – tulos. Tarinoiden koettu aika on sosiaalista ja yhteisöllistä, se välittyy kertomalla ja kielen avulla ja siksi sen merkityksiin ei kuitenkaan pääse käsiksi muuten kuin epäsuorasti, kertomuksen ja analyysin kautta.³⁹ Samalla, kuten David Carr huomauttaa, koettu aika yhtä aikaa sekä kohdentuu yksilöiden määrättyihin hetkiin sidottuihin

37 RA, Bielkesamlingen vol. 27: Ulvila 19.–20. tammikuuta 1675, s. 16–17; Ulvila 12.–13. syyskuuta 1676, s. 53–54 v; 11.–13. syyskuuta 1677, s. 86 v–87.

38 Ricoeur 1984, 71; Ricoeur 1986, 77.

39 Atkins; Ricoeur 1988, 109.

kokemuksiin, että venyy historiallisiin kokemuksiin, joiden vaikutus, tai ehkä jopa kesto, jatkuu pitkään ja määrittää aikakausia.⁴⁰

Agatan aviomies Matti Tuomaanpoika tuli kirjoitetuksi sotilaaksi parissa tunnissa sotaväenkirjurin katselmuksessa, mutta kesti vuosikymmenen, ennen kuin kokemus vakiintui yhteisesti hyväksytyksi näkemykseksi siitä, mitä tapahtui, miksi ja mitä siitä kuului seurata. Tarina kuvaa erinomaisesti myös sitä, miten aikaisemmat kokemukset vaikuttavat siihen, mitä tulevaisuudelta odotetaan ja toisaalta myöhemmät kokemukset vaikuttavat siihen, miten menneisyys muistetaan. Kokemus kylän sosiaalisten hierarkioiden kääntymisestä ympäri, kun mäkitupalaisista tuli tilallisia ja tilalliset joutuivat muuttamaan muualle, sai selityksen isän ja veljen aikaisemmasta toiminnasta sotaväenotoissa – ja samalla sotaväenottotilanne nousi uudelleen esiin ja tulkittiin uudesta tilanteesta käsin. Silti tapahtumat jättivät kyläläiset odottamaan samanlaisia järjestyksen järkkymisen kokemuksia myös muussa elämässä, mukaan lukien hyvän ja pahan tai yhteisön ja sen paholaisten kanssa liittoutuneiden vihollisten taistelussa.

Tutkijan tai lukijan on helppo tulla siihen tulokseen, että aikaisemmat tapahtumat vaikuttivat myöhempiin – epäoikeudenmukaiseksi koettu sotilaaksikirjoitus vaikutti riitaisaan perinnönjakoon, se taas johti noituussyytteisiin ja ne vuosikymmenien ajan uusiin noitasyytteisiin. Agata saattoi ajatella miehensä lähdön sysänneet tapahtumat epäoikeudenmukaiselle linjalle ja perinnönjaon palauttaneen elämänkulun takaisin oikealle janalle. Ainakin osa yhteisöstä koki päinvastoin, että sotilaaksi lähteneen veljen työt jäivät muille, jotka olisivat ansainneet siitä palkinnon, ja että epäoikeudenmukainen perinnönjako ainakin paljasti Agatan käyttämän noituuden, ellei se jopa johtunut siitä. On siis selvä, että kokemus vaihteli, vaikka siitä tehtiin jaettua ja lopulta jokin versio siitä hyväksyttiin totuudeksi. Kaikissa kokemuksen versioissa on silti yhteistä niiden teleologinen luonne.

Oikeasti teleologinen kuva asioista kuitenkin muodostui vasta jälkikäteen: kun noitasyytteisiin oli jo päädytty ja kun perinnönjako oli jo riitautunut. Tulevaisuutta ei voinut tietää ennalta ja koko tarinan ajan

40 Carr 2021, 1–7.

osapuolet pyrkivät aivan toisiin lopputuloksiin. Kehityskulku näyttää selvältä vasta jälkeenpäin. David Carr sanoo teleologian olevan sekä pitkäkestoisen historiallisen kokemuksen (suurten tarinoiden ja kehityskulkujen) että etenkin yksittäisen kokemuksen ominaisuus. Kokemuksen kerronta jälkeenpäin on aina reflektiota, joka valikoi ja järjestää tapahtumia kertomahetkestä taaksepäin (ja eteenpäin tulevaisuuteen). Elämäkerronnassa teleologisuus korostuu entisestään, kun kertoja joutuu tai pääsee refleктоimaan itseään.⁴¹ Sama pätee tavallaan myös Agatan tarinan lähdemateriaalin oikeuspöytäkirjoihin, sillä niiden todistajat kertovat myös omasta elämästään ja kokemuksestaan jälkeenpäin siinä kuin Agatankin. Voisikin ehkä väittää, että kokonaisuutena kihlakunnanoikeuden pöytäkirjasarjat ovat eräänlaista pitäjän yhteisön elämäkerrontaa – vaikka toki niiden tarkoitus on aivan toinen.

Henkilöhistorioista kiinnostuneet tutkijat tai lukijat tuskin yllättyvät siitä havainnosta, että aikaisemmin tapahtuneet asiat vaikuttavat tuleviin odotuksiin ja myöhemmin tapahtuneet vaikuttavat menneen muistamiseen. Varhaismodernin yhteiskunnan ja kulttuurin historian osalta huhujen ja juorujen vatvomisen merkitys sekä menneisyyden tulkinnalle että tulevaisuuden odotuksille ei myöskään ole uusi. Silti havainto voi olla oleellinen osa sitä, miten ihmiset ylipäänsä luovat odotuksia siitä, miten he itse, toiset ihmiset ja yhteiskunnan instituutiot ja rakenteet toimivat nyt ja tulevaisuudessa – ja miten nuo ihmisten luomat odotukset itse asiassa säätelevät sitä, miten instituutiot ja rakenteet todellisuudessa toimivat.

Ristivalo, jonka luovat yhtäältä henkilöhistorian käsitteellistäminen kokemuksen kautta ja toisaalta henkilöhistorian luonne asioita ja tapahtumia pitkällä tähtäimellä seuraavana, voi myös tuottaa aiemmasta poikkeavia havaintoja kokemuksen luonteesta ja samalla kokemuksen merkityksestä historiallisille kehityskuluille. Kokemus on perinteisesti ymmärretty kahdella keskenään ristiriitaisella, mutta usein silti samanaikaisella tavalla. Perinteisen Husserliin tukeutuvan näkemyksen mukaan kokemukset ovat ajallisesti määrättyjä tapahtumia, joilla on selvä alku ja loppupiste: se alkaa kohtaamisesta maailman kanssa ja päättyy,

41 Carr 2021, 6, 34–45.

kun tulkintaprosessi on ”valmis”. Historiantutkimus usein korostaa sen rinnalla hidasta ja jossain määrin kumuloituvaa historiallista kokemusta. Henkilöhistoria liikkuu näiden välillä niin, että kokemuksen ”valmistumispiistettä” on vaikea osoittaa. Agatankin tarina viittaa siihen, että tapahtumien ja kohtaamisten yhteinen ja kiistelty tiedostaminen ja nimeäminen, merkityksenanto ja tulkinta jatkuvat – ehkä loputtomiin, sillä kaikki tulevat kokemukset vaikuttavat siihen, mitä merkityksiä ja tulkintoja entiset saavat. Siltä osin kuin kokemus on yhteisöllistä tulkintojen vertailua, rinnastamista ja testaamista, se ei välttämättä lopu edes yksilön elämän loppuessa.⁴²

Itse asiassa Agatan henkilöhistoria – tai siitä kertovat oikeuslähteet – kertovat, miten yhteisö palasi kerta toisensa jälkeen tiettyihin tapahtumiin aina uusissa yhteyksissä ja miten niiden kokeminen ajankohtaistui uudelleen, jatkui ja muuttui ajan kuluessa. Ajankohtaistumiset näkyvät tuomiokirjoissa, kun jotain erityistä alkaa tapahtua, mutta samalla ne paljastavat miten kokemukset pysyivät yhteisössä tavallaan latenteina läsnä myös varsinaisten tapahtumatihentymien välillä. Niistä juoruttiin, ne muuttuivat tarinoiksi ja riittävästi yleistyessään kulttuuriseksi tiedoksi. Juoruistakin on hyötyä myös varhaismodernin maailman historian ja henkilöhistorian lähteenä. Vaikka ne osoittautuivat epätosiksi vähintään yhtä usein kuin tosiksi, ne kertovat silti siitä, mikä ihmisiä aikanaan kanssaihmistensä – tutkijan kohdehenkilöiden – tekemisissä kiinnosti, mitä he pitivät toisilleen mahdollisena ja todennäköisenä, miten he toisiaan tuomitsivat ja miten he arvioivat todellisuutta ja totuutta ylipäänsä. Vaikka juorut koskevat yleensä yksilöitä, ne ovat silti oma genrensä, niillä on totutut muotonsa ja konventionsa, jotka kertovat juorun kertojasta ja kuulijasta sekä heidän yhteiskunnastaan ja kulttuuristaan usein enemmän kuin juorun kohteesta.⁴³

Vuosikymmen perinnönjaon ja sitä seuranneiden noituussyytteiden jälkeen Agata oli jälleen syytettynä noituudesta, tällä kertaa Bläkullan paholaisen pitoihin lentämisestä. Hän oli itse haukkunut naapureitaan vasikoita varastavaksi noitaväeksi, ja naapurit pitivät syytöstä sitäkin

42 Kokemuksen aikasidonnaisuudesta ylipäänsä Toikkanen & Virtanen 2018. Historiassa erityisesti Carr 2021, Boddice & Smith 2020, Kivimäki & Toivo 2022.

43 Love 2008, 91–104.

törkeämpänä, kun Agata itse oli noidan maineestaan tunnettu. Noidan maine, edes silloin kun sen ”totuudellisuus” oli oikeudenkäynneissä todistettu, ei kuitenkaan tarkoittanut, että noita harjoitti mitä tahansa noituutta. Agatan mainittiin jo aiemmin tulleen noituudesta tuomituksi, ja todistajia marssitettiin oikeuden eteen kertomaan, mitä kukin oli kuullut tai nähnyt: miten karjan kaulaan sidotut kellot ja paimenten puhaltamat torvet pitivät noitamelua, kun Agata vei lehmiä laitumelle, vaikka lumi oli vielä maassa. Miten hän oli sanonut, että voisi opettaa vasikkaonnea tai kaskivalkean pidättämistä. Miten vasikat huohottivat haassa kuin olisivat vasta palanneet raskaalta lentomatkalta Bläkullasta. Osan syytteen osana olleista teoista Agata tälläkin kertaa myönsi, vaikka esitti – kuten jo 1670-luvun syytteiden yhteydessä –, etteivät ne olleet noituutta, vaan yleisesti käytössä olleita menetelmiä ja lasten viihdykettä. Bläkullan pitoihin hän ei kuitenkaan myöntänyt osallistuneensa, eikä kukaan lopulta myöntänyt itse nähneensä huohottavia vasikoita, vaan kaikki olivat kuulleet niistä muilta. Agata itse sanoi vain tavanneensa erään naisen juovuksissa lehmiahaasta ja komentaneensa tätä ”painumaan helvettiin lehmiä häiritsemästä”. Lopulta lautamiesten arvovaltaisella suulla todettiin, että kyseinen vasikoiden huohotuksen nähnyt nainen oli ”juoppouteen taipuvainen” ja epäluulo Agataa kohtaan ”sitäkin suurempi, kun hän jonkun verran muita paremmin hoitaa tilaansa”.⁴⁴

Kun raskaimmat syytökset näin tehtiin epäluotettaviksi, niiden mukana kaatuivat muutkin syytteet. Aikaisempia tuomioita asia ei tietenkään muuttanut: Agatalla oli edelleen edelliseltä vuosikymmeneltä periytyvä noidan maine, hänet tiedettiin jo tuomitun eikä aikaisempia tuomioita mitenkään kumottu. Tällä kertaa hänen tekemisiään pidettiin oikeutettuina. Tähän todennäköisesti vaikutti se, että Agatan oma asema oli nyt toisenlainen: edellisellä vuosikymmenellä hän oli vasta syytteiden alla kammennut itsensä mäkitupalaisesta, velkaantuneesta lähes kerjäläisestä tilalliseksi. Tällä kertaa hän oli menestyvän tilan emäntä – ainakin käytännössä, vaikka tilan perijä ehkä olikin hänen tyttärensä ja isäntä tyttären mies. Kokemuksen arviointi muuttui. Siinä, missä ihmiset olivat voineet kokea kuuntelevansa potentiaalisen paholaisen liittolaisen

⁴⁴ KA, Ala-Satakunta II, KO a I. Ulvila 2. & 4.–5. lokakuuta 1686, s. 114 (897v); 21.–23. & 25. helmikuuta 1687, s. 183–185; 11.–12. heinäkuuta 1687, s. 225–229 sekä 3.–4. & 6.–7; helmikuuta 1688, s. 58–60.

metelöintiä, hyväksytyksi tulkinnaksi tuli nyt, että Agata huolehti tilastaan, lehmistään ja lapsistaan.

1670-luvun tuomioihin ja Agatan noidan maineeseen palattiin vielä tämänkin jälkeen, aivan 1600-luvun viimeisinä vuosina, kun joukko ulvilalaisia nuoria väitti nähneensä ”luudan lentävän taivaalla kuin ihmiskäden ohjaamana” ja joku väitti että ”lieky se ollut Acka [Agata]”. Maine ja tieto Agatan noituudesta saamista tuomioista oli edelleen olemassa, mutta ei enää sillä tavalla uskottavana, että varsinaista noituussyytettä olisi syntynyt: asia jäi juorujen ja kunnianloukkaussyytteiden tasolle.⁴⁵

Kuviossa 4 olen piirtänyt uudelleen kertomuksen Agatan elämänpolusta erilaisille elämän alueille sijoittuneiden kokemusten läpi niin, että tapahtumat on jätetty kronologisille paikoilleen eri elämänalueilla, mutta niiden läpi kulkeva jana seuraakin lineaarisen ajan sijasta sitä, mistä asiasta milloinkin puhuttiin ja miten tiettyihin tapahtumiin ja kokemuksiin palattiin kerta toisensa jälkeen. Kuvaan on piirretty vain se, miten menneet tapahtumat nousivat uudelleen kokemisen osaksi, mutta sama toki pätee myös tulevaisuuden odotuksiin: nekin kietoutuvat osaksi samaa kokemuksen sotkuista lomittuneisuutta.⁴⁶ Se, miten Agatan tarinassa asioihin palataan kerta toisensa jälkeen, niitä tulkitaan yhä uudelleen ja uudelleen, ja ne vaikuttavat määrävällä tavalla uusien tapahtumien tulkintaan viittaa siihen, etteivät ne merkityksen saatuaan, kokemuksiksi muututtuaan, enää olleet erillisiä ja itsenäisiä tapahtumia. Pikemminkin kokeminen muodosti sotkuisen ja yhteen kietoutuneen ”elämäkokemuksen”, eli kokemusperäisen tiedon kokonaisuuden,⁴⁷ jota ei enää voi erotella laskettavissa oleviksi palasiksi.

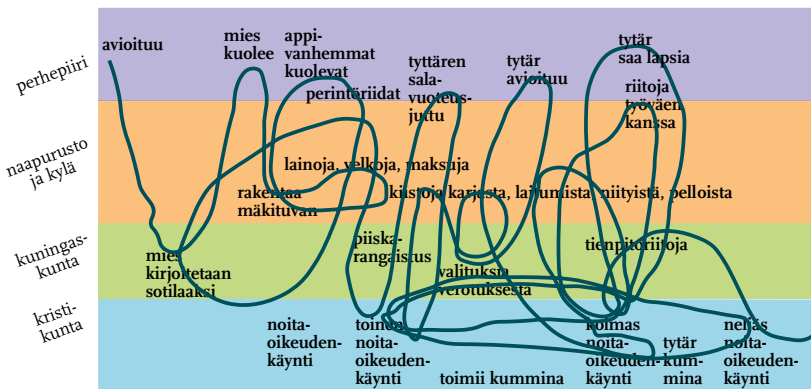
Elämäkokemus muistuttaa jossain määrin Pierre Bourdieun habitusta, jota voi pitää ajan epäsuorana representaationa: yksilön habitusta muovaa hänen sosiaalisen asemansa mukainen responssinsa yhteiskunnan määritteleviin rakenteisiin ja ulkoihin ehtoihin. Ne taas ovat kehittyneet ja kehittyvät ajan kuluessa, joten myös habitus kehittyy ajan kuluessa. Yksilön kokemukset näkyvät elämän eri kentillä, opitut roolit

45 KA, Vehmaa ja Ala-Satakunta II, KO a13: Ulvila 6.–8. maaliskuuta 1699, s. 92–94; Vehmaa ja Ala-Satakunta II, KO a14: Ulvila 2.–4. toukokuuta 1700, s. 512–521.

46 Toivo & Miettinen 2021 ja saman kirjan muut luvut.

47 Life experience (idiom): experience and knowledge gained through living. Merriam-Webster Dictionary. (Viitattu 23.3.2023).

ja niitä ylläpitävät normit ja fyysiset ja psyykkiset olosuhteet kiteytyvät yhteen habitukseksi.⁴⁸ Kuvioon 4 ei ole piirretty näkyviin kuin yhden ihmisen elämään liittyvien tapahtumien uudelleen kokeminen, mutta koska jo siinä tapahtumia nostaa uudelleen koettavaksi niistä väittelevä ja ne kokeva joukko naapureita ja kyläläisiä, on helppo arvata, että myös heidän elämänsä muut kokemukset tulevat osaksi sotkua. Habitus kuvaakin tavallaan yksilön kehityspsykologisen historian ja yhteisön käyttämän vallan kohtauspistettä. Henkilöhistoriat ovat täynnä tällaista aikaa ja kokemista, joka näkyy henkilöiden – ja heidän ympärillään olevien ihmisten – tekoihinsa ja olemukseensa kiteyttämistä joko huomaamatta omaksutuista (Bourdieu) tai tietien tahtoen opetelluista (Mahmood) taidoista, arvostuksista, mausta, seurasta, ja arvomaailmasta – elämäkokemuksesta.

Kuvio 4. Intersektionaalinen elämäkokemus.

Elämäkokemus tuo mieleen eräänlaisen syklisen ajan, jossa asiat ja aikakaudet palaavat ja ajankohtaistuvat uudelleen. David Carr keskustelee syklisestä historiakäsityksestä ja ”historiattomista yhteisöistä” Eliaden ja Lévi-Straussin kautta. Nämä pitävät syklistä historiakäsitystä esimodernien⁴⁹ kulttuurien piirteinä. Siinä historia toimii opettajana, joka

48 Atkins; Bourdieu 1990, 66–67; Mahmood 2005.

49 Siinä melko eurosentrisessä merkityksessä kuin sanalla oli 1900-luvulla. Ks. Toivo & Miettinen 2021.

osoittaa, miten ajattomat kosmiset syklit alati palaavat: Tarkoitus ei ole muuttaa kehitystä, vaan varautua siihen ja selvittää siitä historian avulla – maailma elää eräänlaista ”päiväänsä murmelina” kosmisessa skaalassa.⁵⁰ Agatan henkilöhistoriassa syklit palaavat kosmisesta skaalasta takaisin ihmiselämän tasolle ja ilmiöt ”palaavat” tarinaan kerran toisensa jälkeen muisteltuina. Muistelun ja kertomisen kautta aikaisemmat teot ja tapahtumat tarttuvat osaksi sitä, mitä tapahtuu myöhemmin.

Ehkä jonkinasteinen syklistyys onkin olennainen osa ihmisen kokeamisen tapaa siinä kuin lineaarinen ennen–jälkeen-aikakin. Kokemuksen kolme tasoa asettuvat sykliin liiankin sievästi: kohtaaminen maailman kanssa ymmärretään kokemuksen prosessissa ja prosessissa syntyy kokemuksen rakenne, joka taas määrittää, mitä kohdattavaa maailmassa on. Elämäkokemuksen takaumia ja ennakoiteja Agatan elämäntarinassa tarkastellessa huomaa kuitenkin myös, että joihinkin tapahtumiin palataan useammin kuin muihin, ja joihinkin ei palata enää koskaan. Agatan tarinan kohdalla hänen tyttärensä pakotettu salavuoteus oli tapahtuma, jota myöhemmin ei edes mainittu, vaikka tapahtuman seuraukset olivat läsnä tilan ja naapuruston jokapäiväisessä elämässä seuraavat vuosikymmenet ja vaikka tapahtuma sinänsä herätti aikanaan niin paljon pöyristynyttä huomiota, että jotain muistijälkiä siitä varmasti syntyi kaikille kylän ja monille pitäjän asukkaille ja esivallan edustajille. Mikäli lähteistä voi päätellä, avioliitto oli lopulta varhaismodernin kriteerein arvioiden kohtuullisen onnistunut: Muutaman vuoden kuluttua syntyi lapsia, taloudenhoito sujui, eikä julkisissa lähteissä näy Briitan ja Klemetin välisiä riitoja tai muita heidän aiheuttamiaan häiriöitä. Ehkä onnistuneen lopputuloksen normalisoiman avioliiton poikkeuksellisista alkuvaiheista ei ollut tarpeen puhua. Ehkä niitä ei enää edes koettu poikkeuksellisina, eihän esiaviollinen seksuaalinenkaan seurustelu ollut mitenkään tavatonta.⁵¹ Voi kuitenkin olla, että tapahtumasta tuli tabu, eikä sen vaikutusta haluttu tunnustaa puhumalla siitä, ainakaan julkisesti. Ehkä ”virtahevosta olohuoneessa” yksinkertaisesti ei – enemmän tai vähemmän yhteisöllisellä päätöksellä – vain puhuttu. Nykytutkijan on vaikenneiden lähteiden perusteella mahdoton sanoa, estikö puhumatta

⁵⁰ Carr 2021, 11–21.

⁵¹ Miettinen 2012, passim.

jättäminen osallisia ja sivullisia käsittelemästä kokemustaan. Rakennetta siitä ei syntynyt, eikä yhteiskunnallisesti hyväksyttyä tapaa. Kokemuksen sykliisyys siis voitiin myös katkaista.

Historiantutkijan työ tuo henkilöhistorian sykliseen aikaan vielä yhden kokemuksen ja ajan syklin. Kuten Harold Love toteaa, henkilöhistorian kirjoittaja voi käyttää aikalaisjuoruja lähteinään⁵² – tuomiokirjojen tutkija tekee niin väistämättä. Samalla moni henkilöhistorian kirjoittaja peilaa omaa työtään myöhempiä juoruja vastaan – oikoo historian vääryyksiä tai esittää arveluja kohteensa ”fasadin takaisesta” tai salatusta elämästä, identiteetistä ja luonteesta. Samalla väistämättä päätty lopulta itsekin jonkin sortin juorunkertojaksi. Siksi olisi tarpeen miettiä myös sitä, mikä tutkijan oma rooli juorun kertojana on. Minä historiantutkijana tuotan kokemuksen menneistä tapahtumista – en onneksi enää Briitalle, Agatalle tai Klemetille, enkä varmasti samaa kokemusta mitä he elivät. En kuvittele pystyväni satojen vuosien jälkeen tekemään oikeutta sen enempää Agatalle kuin Briitallekaan, he ovat ulottumattomissani. En toisaalta jättänyt tarinan osaa kertomattakaan, vaikka olisin ehkä voinut. Olen siis tehnyt tietoisien valinnan siitä, että haluan kertoa tämän muistettavaksi.⁵³ En halua tirkistellä, enkä edes kauhistella, mutta haluan pohtia ihmiselämän ja kokemuksen monenlaisuutta ja sitä, mitä siihen sisällytetään, ja mitä se ehkä ei kestä.

Historiantutkija ei koskaan saa tietää, miten Briita tapahtumat koki, tai kokiko hän kenties jotain aivan muuta – hän ei ollut osallisena tapahtuman oikeuskäsittelyssä eikä siis sen nykypäiviin välittyvässä tulkinnassa, vaikka se määrittä hänen tulevaisuutensa vaimona ja emäntänä. Yleensä tuomiokirjalähteissä esiintyvä jatkuva kiistely siitä, kenen tulkinta kokemuksesta pääsee vallalle, korostaa yksilöiden välisiä eroja vallan ja statuksen suhteen, ja yksilöiden tai ryhmien välistä sosiaalista kilpailua vallankäytöstä. Lähteiden hiljaisuus taas saattaa korostaa pysyvämpiä yhteiskunnallisia valtarakenteita. Historian kirjoittajan työ on kuulla hiljaisuuden merkitys.

⁵² Love 2008, 93.

⁵³ Vainio-Korhonen 2017 & 2018.

Yhteenveto

Tässä luvussa olen tarkastellut henkilöhistorian ja kokemuksen historian suhdetta toisiinsa ja sitä, mitä hyötyä niistä voi toisilleen olla – mitä uutta kokemuksen historia voisi tuoda henkilöhistoriagenreen ja mitä taas henkilöhistoria voi kertoa kokemuksen historiasta. Olen siis oikeastaan kysynyt, mitä erilaista olisin saanut aikaan, jos olisin tehnyt henkilöhistorian ympärille rakentuneen väitöskirjani aikanaan valitsemani valtanäkökulman sijasta kokemuksen historian näkökulmasta. Jotta tämä on ollut mahdollista, on täytynyt pohtia myös yksityisen ja yhteiskunnallisen suhdetta sekä henkilöhistoriassa että kokemuksen historiassa. Olen ehdottanut, että kokemuksen – kun se ymmärretään kommunikaatiossa syntyvänä – linssin kautta katsominen saattaa luoda yhden tavan, jolla voidaan yhdistää henkilöhistorian erityisen ja satunnaisen tarkastelu laajemman yhteiskunnan rakenteiden ja kehityskulujen tarkasteluun tekemättä välttämättä suurta väkivaltaa kummallekaan. Ainoa tai edes ainutlaatuinen keino kokemuksen käsitteen kautta lähestyminen ei varmasti ole, mutta vähintään siitä voi olla iloa itsereflektion ja oman työn analyysin apuvälineenä.

Henkilöhistoria taas voi osoittaa jotain olennaista kokemuksen ajallisesta luonteesta: Siitä, miten yksittäiset kokemukset eivät vain kumuloidu ajan kuluessa, vaan muuttuvat ja kietoutuvat toisiinsa niin, että ne lopulta muodostavat yhden laskemattoman elämäkokemuksen. Elämäkokemus ei enää paikallistu, ainakaan varhaismodernissa maailmassa, pelkästään kokijaansa vaan laajenee sekä yhteisössä että ajassa niin, että siitä tulee kulttuurista ja sosiaalista jaettua tietoa. Vaikka tapaustutkimuksessa käyttämäni oikeuslähdemateriaali kertoo jo luonteensa vuoksi yksittäisistä yksi toistensa jälkeen tapahtuneista tapahtumista, tapahtumien kokeminen itse asiassa jatkui pitkään, samaan aikaan muiden tapahtumien kokemisen myötä. Joskus aiemmat kokemukset olivat myöhemmin edelleen läsnä latenttina ”maineena”, josta huolimatta elämä jatkui. Joskus taas ne nousivat uudelleen akuuteiksi, uudelleen koettaviksi. Vaikka tarinan – henkilöhistorian – kerrottu aika vaikuttaa lineaariselta, kokemuksen aika takaumineen ja ennakoituneen näyttäytyykin venyvänä, lomittuneena ja syklisen sotkuisena.

Elämänkokemuksen lomittuneisuus tai sotkuisuus viittaa myös eri elämänalueiden intersektionaaliseen yhteisvaikutukseen sekä yksilön että yhteiskunnan toiminnassa: kokemukset voivat alkaa yhdeltä elämänalueelta, mutta elämänkokemus ei ole perheasia, eikä taloudellinen tai poliittinen tai uskonnollinen ilmiö, vaan niiden yhteisvaikutuksesta syntyvä maailmantulkinta. Se lopulta sanelee, mitä ihmiset ajattelevat maailmassa olevan ja mitä he voivat siinä kohdata: historian tapahtumat eivät pelkästään luo kokemuksia vaan kokemus – laajemmin prosessina ja rakenteena ymmärrettynä – määrää, mitä historiassa voi tapahtua. Tämäkään ei ehkä ole aivan ainutlaatuinen havainto henkilöhistoriagenressä, mutta sen käsitteellistäminen kokemuksen kautta auttaa miettimään havainnon merkitystä, yleisyyttä ja edustavuutta.

Entä erityisesti varhaismoderni? Onko varhaismodernin yhteiskunnan henkilöhistorian ja kokemuksen historian yhdistäminen jotenkin erilaista kuin kokemuksen ja henkilöhistorian tai elämäkerrontakirjoittamisen yhdistäminen läheisemmässä historiassa? Kyllä ja ei. Kun lähdemateriaali koostuu julkisista asiakirjoista itse tuotetun henkilökohtaisen *life writing* -materiaalin sijasta, korostuu myös henkilön ja kokemuksen historian sosiaalinen ja yhteiskunnallinen puoli yksityisen sijasta. Ja mitä erilaisemmassa maailmassa kokemus sekä sosiaalisesti että henkilökohtaisesti muodostuu tutkijan maailmaan nähden, sitä vaikeampi on unohtaa, että kokemus muuttuu ajan ja kulttuurin mukaan. Tarve tarkastella sekä omaa että tutkimuskohteiden kokemusta kriittisesti nousee itsestäänselvydeksi.

Lähteet ja kirjallisuus

ARKISTOLÄHTEET

Kansallisarkisto (Helsinki, KA)

Kihlakunnanoikeuksien tuomiokirjat: Ulvila

Suomen asutuksen yleisluettelo SAY, konseptiluettelot 1654–1673 ja 1674–1693, Ulvila

Riksarkivet (Tukholma, RA)

Bielkesamlingen vol. 26 ja 27

Åbo Hovrätt till Kongl. Majj:t

KIRJALLISUUS

- AHR Roundtable: Historians and Biography 2009. – *The American Historical Review* 114:3 s. 573–661.
- Atkins, Kim [sine anno]: Ricoeur (1913–2005). *The Internet Encyclopedia of Philosophy*. ISSN 2161–0002 <https://iep.utm.edu/ricoeur/> . Viitattu 17.2.2024.
- Backman, Jussi 2018: Äärellisyyden kohtaaminen: Kokemuksen filosofista käsitehistoriaa. Teoksessa Toikkanen, Jarkko – Virtanen, Ira A. (toim.) *Kokemuksen tutkimus VI: Kokemuksen käsite ja käyttö*. Rovaniemi: Lapland University Press. 25–40
- Boddice, Rob – Smith, Mark M. 2020: *Emotion, Sense, Experience*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre 1990: *Logic of Practice*. Kääntänyt Richard Nice. Cambridge: Polity Press. Ranskankielinen alkuteos 1980.
- Caine, Barbara 2010: *Biography and History*. New York: Palgrave Macmillan.
- Carr, David 2021: *Historical Experience: Essays on the Phenomenology of History*. Lontoo: Routledge.
- Corbin, Alain 2001: *The Life of an Unknown: The Rediscovered World of a Clog Maker in Nineteenth-Century France*. Kääntänyt Arthur Goldhammer. New York: Columbia University Press. Ranskankielinen alkuteos 1998.
- Davis, Natalie Zemon 1997: *Women on the margins: Three lives from the seventeenth century*. Cambridge Mass: Harvard University Press.
- Eilola, Jari 2003: *Rajapinnoilla: Sallitun ja kielletyn määrittelemisen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikustapauksissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Englund, Boel 2008: Att Förstå ett Liv som levdes för längesedan: Reflektioner om biografins som historisk metod. Teoksessa Englund, Boel – Kåreland, Lena (toim.) *Rätten till ordet: En kollektivbiografi över skrivande Stockholmskvinnor 1880–1920*. Tukholma: Karlsson. 219–236.
- Erla Hulda Halldórsdóttir – Kinnunen, Tiina – Leskelä-Kärki, Maarit – Possing, Birgitte (toim.) 2016: *Biography, Gender and History: Nordic perspective*. Turku: Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaine. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6678-3>.
- Goodare, Julian – Voltmer, Rita – Willumsen, Liv Helene 2020: *Demonology and Witch-hunting in Early modern Europe*. Lontoo: Routledge.
- Grant, Edward 1996: *The Foundations of Modern Science in the Middle Ages: Their Religious, Institutional and Intellectual Contexts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haapala, Pertti – Lloyd, Christopher 2018: Johdanto: Rakennehistoria ja historian rakenteet. Teoksessa Haapala, Pertti (toim.) *Suomen rakennehistoria: Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400–2000)*. Helsinki: Gaudeamus. 6–31.
- Hakosalo, Heini – Jalagin, Seija – Junila, Marianne – Kurvinen, Heidi 2012: Yksilöiden vetovoima. – *Historiallinen Aikakauskirja* 110:4 s. 375.
- Hesford, Victoria – Diedrich, Lisa 2014: On 'The evidence of experience' and its reverberations: An interview with Joan W. Scott. – *Feminist Theory* 15:2 s. 197–207.
- Hillman, Jennifer 2019: Writing a Spiritual Biography in Early Modern France: The "Many Lives" of Madeleine de Lamoignon. – *French historical studies* 42:1 s. 1–34.
- Journal of Interdisciplinary History* 2010:3. Teemanumero.

- Kaarninen, Mervi 2022: The Trials of Sarah Wheeler (1807–1867): Experiencing Submission. Teoksessa Katajala-Peltomaa, Sari – Toivo, Raisa Maria (toim.) *Histories of Experience in the World of Lived Religion*. Cham: Palgrave Macmillan. 195–217. https://doi.org/10.1007/978-3-030-92140-8_8.
- Katajala-Peltomaa, Sari – Toivo, Raisa Maria 2022a: Introduction: Religion as Historical Experience. Teoksessa Katajala-Peltomaa, Sari – Toivo, Raisa Maria (toim.) *Histories of Experience in the World of Lived Religion*. Cham: Palgrave Macmillan. 1–35. https://doi.org/10.1007/978-3-030-92140-8_1.
- Katajala-Peltomaa, Sari – Toivo, Raisa Maria 2022b: Three Levels of Experience. Teoksessa *The Digital Handbook of the History of Experience*. 11.10.2022. <https://doi.org/10.58077/8F3Q-5P34>.
- Kessler-Harris, Alice 2009: Why Biography? – *The American Historical Review* 114:3 s. 625–630. <https://doi.org/10.1086/ahr.114.3.625>.
- Kivimäki, Ville – Toivo, Raisa Maria 2022: Kokemuksen historia: Rakenteet ja ihmiset, merkitykset ja yhteisöt. Teoksessa Danielsbacka, Mirkka – Hannikainen, Matti O. – Tepora, Tuomas (toim.) *Avaimia menneisyyteen: opas historiantutkimuksen menetelmiin*. Helsinki: Gaudeamus. 59–76.
- Kocka, Jürgen 2016: *Kapitalismin lyhyt historia*. Suomentanut Timo Soukola. Helsinki: Gaudeamus. Saksankielinen alkuteos 2013.
- Koskinen, Ulla 2002: Suomen Asutuksen Yleisluettelon käytettävyys digitointia silmällä pitäen. Raportti Jalmari Finnen Säätiölle SAY:n digitointihanketta varten. Saatavilla: <https://finnensaatio.fi/saation-tehtava/>. Viitattu 22.5.2024.
- Kuijpers, Erika & Pollmann, Judith 2013: 'Introduction' Teoksessa Kuijpers, Erika – Pollmann, Judith – Müller, Johannes – Steen, Jasper van der. *Memory before Modernity. Practices of Memory in Early Modern Europe*. Brill: Leiden & Boston.
- Lamberg, Marko 2019: *Noitaäiti: Malin Matsintyttären tarina*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2012: Samaistumisia ja etäännyttämiä: Elämäkerta historiantutkimuksen kysymyksenä. Teoksessa Nivala, Asko – Mähkä, Rami (toim.) *Tulkinnan polkuja: Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Turku: k&h, Turun yliopisto, kulttuurihistoria. 25–48. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2015121724782>.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2017: *Toisten elämät: Kirjoituksia elämäkertoista*. Vantaa: Avain.
- Leskelä-Kärki, Maarit – Lahtinen, Anu – Vainio-Korhonen, Kirsi 2011: *Kirjeet ja historiantutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Leskelä-Kärki, Maarit – Sjö, Karoliina 2022: Yksilö, elämäkerronta ja kulttuurihistoria. Teoksessa Mähkä, Rami – Ahonen, Marika – Heikkilä, Niko – Ollitervo, Sakari – Räsänen, Marika (toim.) *Kulttuurihistorian tutkimus: Lähteistä menetelmiin ja tulkintaan*. Turku: Kulttuurihistorian seura. 51–67.
- Levi, Giovanni 2014: The Uses of Biography. Teoksessa Renders, Hans – Haan, Binne de (toim.) *Theoretical Discussions of Biography: Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*. Leiden: Brill. 61–74. https://doi.org/10.1163/9789004274709_006.
- Lidman, Satu – Koskivirta, Anu – Eilola, Jari 2017: *Historiantutkimuksen etiikka*. Helsinki: Gaudeamus.

- Loriga, Sabina 2014: *The Role of the Individual in History: Biographical and Historical Writing in the Nineteenth and Twentieth Century*. Teoksessa Renders, Hans – Haan, Binne de (toim.) *Theoretical Discussions of Biography: Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*. Leiden: Brill. 75–93. https://doi.org/10.1163/9789004274709_007.
- Love, Harold 2008: Gossip and Biography. Teoksessa Sharpe, Kevin – Zwicker, Steven N. (toim.) *Writing Lives: Biography and Textuality, Identity and Representation in Early Modern England*. Oxford: Oxford University Press. 91–104.
- Macfarlane, Alan 1978: *The Origins of English Individualism: The Family, Property and Social Transition*. Oxford: Blackwell.
- Mahmood, Saba 2005: *Politics of Piety: The Islamic Revival and the Feminist Subject*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Middleton, Stuart 2016: The Concept of 'Experience' and the Making of the English Working Class, 1924–1963. – *Modern Intellectual History* 13:1 s. 179–208. <https://doi.org/10.1017/S1479244314000596>.
- Miettinen, Tiina 2012: *Ihanteista irrallaan: Hämeen maaseudun nainen osana perhettä ja asiakirjoja 1600-luvun alusta 1800-luvun alkuun*. Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-8887-0>.
- Peltonen, Matti 2014: What is Micro in Microhistory? Teoksessa Renders, Hans – Haan, Binne de (toim.) *Theoretical Discussions of Biography: Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*. Leiden: Brill. 105–118. https://doi.org/10.1163/9789004274709_009.
- Ricoeur, Paul 1984–1988: *Time and Narrative*. Osat 1–3. Käännös Kathleen McLaughlin (Blamye) ja David Pellauer. Chicago: University of Chicago Press. Ranskankielinen alkuteos 1983–1985.
- Rublack, Ulinka 2015: *The Astronomer and the Witch: Johannes Kepler's Fight for his Mother*. Oxford: Oxford University Press.
- Scott, Joan W. 1991: The Evidence of Experience. – *Critical Inquiry* 17:4 s. 773–797.
- Sharpe, James 2001: *The Bewitching of Anne Gunter: A Horrible and True Story of Deception, Witchcraft, Murder and the King of England*. New York: Routledge.
- Sharpe, Kevin – Zwicker, Steven N. 2008: Introducing lives. Teoksessa Sharpe, Kevin – Zwicker, Steven N. (toim.) *Writing Lives: Biography and Textuality, Identity and Representation in Early Modern England*. Oxford: Oxford University Press. 1–26.
- Starn, Randolph 2002: The Early Modern Muddle. – *Journal of Early Modern History* 6:3 s. 296–307.
- Steedman, Carolyn 1994: The Price of Experience: Women and the Making of the English Working Class. – *Radical History Review* 59 s. 108–119.
- Steedman, Carolyn 2013: *An Everyday Life of the English Working Class: Work, Self and Sociability in the Early Nineteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sulkunen, Irma 1999: *Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700- ja 1800-luvulla*. Helsinki: Gaudeamus.
- Thompson, E. P. 1963: *The Making of the English Working Class*. Lontoo: Victor Gollancz.
- Todd, Selina 2014: Class, Experience and Britain's Twentieth Century. – *Social History* 39:4 s. 489–508. <https://doi.org/10.1080/03071022.2014.983680>.

- Toikkanen, Jarkko – Virtanen, Ira A. 2018: Kokemuksen käsitteen ja käytön jäljillä. Teoksessa Toikkanen, Jarkko – Virtanen, Ira A. (toim.) *Kokemuksen tutkimus VI: Kokemuksen käsite ja käyttö*. Rovaniemi: Lapland University Press. 7–24.
- Toivo, Raisa Maria 2006: *Mother, Wife and Witch: Authority and Status in Court Record Narratives in early modern Finland*. Painamaton väitöskirja. Tampereen yliopisto.
- Toivo, Raisa Maria 2008: *Witchcraft and Gender in Early Modern Society: Finland and the wider European Experience*. Aldershot: Ashgate.
- Toivo, Raisa Maria – Miettinen, Riikka 2021: Johdanto. Varhaismoderni lomittanut yhteiskunta. Teoksessa Toivo, Raisa Maria – Miettinen, Riikka (toim.) *Varhaismodernin yhteiskunnan historia: Lähestymistapoja yksilöihin ja rakenteisiin*. Helsinki: Gaudeamus. 7–23, 215–220.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2017: Vastuullinen historia. Teoksessa Lindman, Satu – Koskivirta, Anu – Eilola, Jari (toim.) *Historiantutkimuksen etiikka*. Helsinki: Gaudeamus. 29–47.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2018: *Musta-Majja ja Kirppu-Kaisa: Seksityöläiset 1800-luvun alun Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Wallace, Peter 2012: *The Long European Reformation*. Basingstoke: Palgrave.
- Whitehouse, Tessa 2021: Letter-writing, life-cycle events, and the daily life of faith. Teoksessa Bowden, Caroline – Vine, Emily – Whitehouse, Tessa (toim.) *Religion and life cycles in early modern England*. Manchester University Press. 214–237.
- Wilbertz, Gisela – Scheffler, Jürgen 2000: *Biographieforschung und Stadtgeschichte: Lemgo in der Spätphase der Hexenverfolgung*. Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte.
- Ylitalo, Teppo 2016: Ketkä kelpaavat historiaan? Suku- ja henkilöhistoria ja muistamisen politiikka pitkällä 1800-luvulla. – *Genos: Suomen Sukututkimusseuran Aikakauskirja* 4/2016.

SANAKIRJAT

- Kielitoimiston sanakirja <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/>. Viitattu 23.3.2023.
- Merriam-Webster Dictionary <https://www.merriam-webster.com/>. Viitattu 23.3.2023.
- Oxford Reference <https://www.oxfordreference.com/>. Viitattu 23.3.2023.
- Suomi-sanakirja <https://www.suomisanakirja.fi/>. Viitattu 23.3.2023.

Kustaviaanisen ajan tädit modernin kynnyksellä

Performatiivinen naiseus kahden ajan ihanteiden välissä

Tiina Miettinen

 <https://orcid.org/0000-0002-6626-950X>

Ruotsin ajan historian periodeissa sanalla kustavilainen aika viitataan nykyisin vuosiin 1771–1809, joka käsittää Kustaa III:n ja Kustaa IV Adolfin hallituskaudet. Kyseessä on siis varhaismodernin ajan loppu, jota seurasi moderni aika. Nimitys tuli vakiintuneeseen suomenkieliseen käyttöön 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Sanoja ”kustavilainen” ja ”kustaviaani” käytettiin varsin vapaamuotoisesti, kun 1900-luvun alussa viitattiin 1700-luvun jälkipuoliskoon ja sen tapa- ja kulttuurihistoriaan. Termi ”kustaviaaninen” liitettiin romaaneissa, muistelmassa ja aikakauslehdissä aatelin elämäntapaan, sisustustyyliin ja pukumuotiin eli se miellettiin koko aikakauden kulttuurihistoriaa kuvaavaksi sanaksi. Varhaismodernin ajan lopulla syntyneitä ja eläneitä säätyläisiä ja aatelisia nimitettiin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa kustaviaaneiksi, ja heihin liitettiin usein kirjoittajan oman ajan vastakohtana negatiivisia piirteitä kuten juonittelu, paheellisuus ja turhamaisuus sekä niiden ohella sivistymättömyys, jolla viitattiin varsinkin naisten kohdalla puutteelliseen kasvatukseen ja koulutukseen.

Tarkastelen luvussa kolmea 1700-luvun lopulla syntynyttä ”kustaviaanisen ajan” naimatonta naista, jotka edustivat viimeisiä varhaismodernin ajan ihmisiä heitä muistelleiden näkökulmasta. He elivät vanhan ja uuden aikakauden välissä. Heistä kirjoitetut muistelmat, joita on tässä käytetty lähteinä, kirjoitettiin ja julkaistiin pääosin 1900-luvun alussa. Luvussa siis liikun kahdella eri aikatasolla: 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa, jolloin naiset elivät ja sen ohessa tarkastelen heitä 1900-luvun alussa julkaistujen muistelmakirjoitusten näkökulmasta, jotka asettivat heidät tapoineen ja käytöksineen esimerkeiksi varhaismodernin ajan ihmisistä. Kirjoitukset ovat myös osaltaan vaikuttaneet siihen, miten naimattomien aatelis- ja säätyläisnaisten asema perheessä on vielä myöhemminkin nähty. Pysin myös tarkastelemaan naisten elämää ja valintoja uudenlaisesta näkökulmasta performatiivisen sukupuolikäsityksen valossa.¹ Miten naiset tuottivat sukupuoltaan, ja miten muistelijat 1900-luvun alussa selittivät heidän käytöstään ja tapojaan? Lisäksi selvitän, mitä arkistojen asiakirjat kertovat näistä naisista ja miten se muuttaa ja uudistaa sitä kuvaa, mikä välittyy pääosin perimätietoon perustuvista muistelmista.

Varhaismodernilta ajalta etsittiin jo 1800-luvulla elämäkertojen kohteeksi naisia, joiden katsottiin jättäneen jälkeensä jotakin sellaista, mikä miellettiin kuuluvaksi miesten toimialaan. Miehen ja naisen perinteisten roolien katsottiin olevan erillään toisistaan: Naisen paikka oli kodin piirissä ja miehen julkisessa elämässä. Elämäkertojen kohteina olevilta varhaismodernin ajan naisilta piti olla säilynyt jotakin tieteeksi tai taiteeksi luokiteltavaa tai sitten heidän elämänvaiheensa katsottiin rikkooneen aikakauden soveliaisuussäännöksiä vastaan. Voidaankin puhua poikkeusyksilöistä. Nainen, joka jätti jälkeensä esimerkiksi runon tai maalauksen, kelpaa esimerkiksi varhaisesta naiskirjailijasta tai naistaitelijasta ja samalla tasa-arvon edelläkävijästä. Tieteentekijät ja taiteilijat samoin kuin poliitikot ja hallitsijat ovat perinteisesti nostettu elämäkertojen arvoisiksi.² Edelleenkin historiasta valikoituu tarkemman tutkimuksen kohteeksi naisia samalla periaatteella. Näkemys vahvistaa ajattelua, että naisten ja miesten toimintakentät olivat varhaismodernilla

1 Ks. Butler 2006 ja Butler 1990.

2 Caine 2010, 3–4.

ajalla tiukasti rajattuja, ja naisista vain harvinaiset poikkeusyksilöt ovat raivanneet tietä tasa-arvolle.

Tutkimani naiset ovat Jacobina Charlotta Munsterhjelm (1786–1842), Sofia Gustava von Platen (1791–1877) ja Ulrika Ottiliana Möllersvärd (1791–1878). Naiset elivät varhaismodernin ja modernin aikakausien rajalla 1800-luvun alkupuolella. Naisista on jäänyt jälkeen osin poikkeuksellista lähdeaineistoa, kuten muistelmia ja päiväkirjoja. Ne ovat nostaneet heidät näkyviin ja kiinnostuksen kohteeksi, mutta heistä ei ole laadittu laajoja biografioita. Naisista on kuitenkin kirjoitettu muistelmia, jotka kertovat enemmän siitä ajasta ja niistä arvoista, jolloin ne kirjoitettiin kuin naisten todellisesta elämästä. Toisaalta ne ovat tallentaneet ainutlaatuista perimätietoa, jota virallisista asiakirjoista ei löydy. Biografiset muistelmakirjoitelmat 1900-luvun alussa rakennettiin tukemaan kirjoitusajankohdan arvoja, mutta yksittäisen elämäntarinan avulla haluttiin samalla kertoa varhaismodernista ajasta eli tässä tapauksessa 1700-luvusta, niin kutsutusta kustavilaisesta ajasta ja sen arvoista.

Asettaakseni kolmen naisen tarinat sosiaaliseen ja kulttuuriseen taustansa, olen valinnut luvun lähteeksi myös muita henkilöhistoriallisia muistelmakirjoitelmia, joita julkaistiin paljon 1900-luvun alun aikakauslehdissä. Suomeen oli syntynyt 1800-luvun kuluessa mielipidevaikuttajaksi kaunokirjallisuus ja tietokirjat sekä sanoma- ja aikakauslehdistö. Kirjoituksia laativat ja julkaisivat uuden keskiluokan jäsenet eli koulutettu sivistyneistö. Julkaisujen sisältö oli usein viihteellistä ja oli omiaan tarjoamaan yleisölle stereotyyppisiä miesten ja naisten henkilökuvia.³ Samalla voi todeta, että ne olivat myös vahvasti heteronormatiivisia, sillä niihin liitettiin vahvasti aikakauden näkemykset miesten ja naisten erillisistä rooleista. Naisten ja miesten sukupuoliroolien eriytyksen on katsottu alkaneen 1700-luvun kuluessa, jolloin yhä voimakkaammin alettiin korostaa naisten ja miesten välistä eroa sekä erillisiä toimintakenttiä.⁴

Tultaessa 1900-luvulle, 1700-luvulla syntyneiden naimattomien aatelinnaisten elämänvaiheet liitettiin kuvittamaan varhaismodernin ajan kulttuurihistoriaa sekä korostamaan menneisyyden naisten

3 Vuorinen 2010, 16–18.

4 Ks. esim. Janes 2017, 106.

heikompaan asemaan suhteessa 1900-luvun alun modernien naisten asemaan. Kiinnostavaa on se, että 1900-luvulla eläneillä ihmisillä oli vielä muistikuvia 1700-luvulla syntyneistä ja kasvaneista sukulaistaan. Perimätietoon pohjautuvien muistelmien ja asiakirjojen kautta on samalla mahdollista tarkastella naimattomien aatelisnaisten elämää ja toimintamahdollisuuksia 1800-luvun alun Suomessa sekä purkaa käsitystä naimattomista säätyläisnaisista sukulaisten armopaloilla elävinä surkuteltavina tai synkkämielisyteen taipuvaisina hahmoina, joilla oli rajallinen valta vaikuttaa kohtaloonsa.⁵

Kustaviaaniset tädit

Naimattomaksi jääminen merkitsi varhaismodernilla ajalla lakien valossa epäitsenäistä asemaa. Naimattomaksi jäämistä pidettiin naisen epäonnistumisena, ja vanhoista naimattomista säätyläisnaisista tuli säälin ja osin halveksunnankin kohteita. Tämä käy myös ilmi 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun kirjoituksista. Heidän katsottiin epäonnistuneen naisen tärkeimmässä tavoitteessa eli avioitumisessa, eivätkä he kouluttamattomina hyödyttäneet yhteiskuntaa. Asiakirjatasolla he ovat näkymättömämpiä kuin avioliiton solmineet naiset, eivätkä he saaneet sukumatrikkeleihin muuta kuin nimen ohessa syntymä- ja kuolinvuodet. Jälkipolvet eivät myöskään katsoneet välttämättä tarpeelliseksi säätää heidän kirjeitään eikä virallinen arkistolaitos taas huolinut niitä koelmiinsa, koska etusijalla oli aineisto, joka liittyisi jotenkin Suomen valtiolliseen historiaan.⁶ Virallisissa asiakirjoissa naimattomat naiset merkittiin miespuolisten holhoojiensa alaisuuteen, jolloin jää epäselväksi, miten paljon he pystyivät vaikuttamaan omaansa tai muiden elämään.

Jacobina Charlotta Munsterhjelm, Sofia Gustava von Platen ja Ulrika Otiliana Möllersvärd edustivat 1900-luvun alun muistelijoiden katsannossa kasvatukseltaan ja tavoiltaan varhaismodernin ajan tai kustavilaisen ajan aatelisnaisia, vaikka heidän elämänsä pääosin sijoittuukin

⁵ Ks. myös Kotioja 2021, 21–28.

⁶ Vainio-Korhonen 2021, 146–148.

Jacobina Munsterhjelmin päiväkirjan säilyminen suvun piirissä on johtunut sen henkilöhistoriallisesta annista perhepiirille. Se ei päätynyt Munsterhjelmin suvun viralliseen kokoelmaan Kansallisarkistossa, vaan tallentui aatelissuvun omaan perhearkistoon.¹² Jacobinan Andersveljen jälkeläinen Kaarlo Munsterhjelm nimitti Jacobinaa osuvasti perheen kronikoitsijaksi. Vähäisten tietojen perusteella aikuinen Jacobina Munsterhjelm on kuvattu stereotyyppisesti, ajalle tyyppillisenä naimattomana tätinä, jonka elämä kului auttamalla veljen ja sisaren perheitä kotitalouden hoidossa.

Naisasialiitto Unionin perustama aikakauslehti *Nutid: Tidskrift för samhällsfrågor och hemmets intressen* ilmestyi 1894–1917. Julkaisu keskittyi ajamaan naisten asioita yhteiskunnassa, koulutuksessa ja työelämässä. Vuonna 1917 lehdessä julkaistiin nimimerkki M. v. K:n kirjoittamat lapsuusmuistelmat otsikolla ”Några barndoms- och ungdomsminnen”.¹³ Nimimerkin takana oli tuolloin 86-vuotias aatelisneiti Mathilda von Kraemer (1833–1919), joka kirjoituksessaan kuvaili lapsuuttaan Hauholta ja varsinkin erikoista tättiään. Kirjoittaja oli tunnetun naisasianaisen Adelaïde Ehrnroothin (1826–1905) serkku, mikä osaltaan selittää muistelmien päätymistä naisasiaa ajavaan julkaisuun.

Mathilda von Kraemerin nimimerkin suojissa kirjoittamissa muistelmissa ei mainita hänen läheisimpien naissukulaistensa nimiä, mutta heidät pystyy silti identifioimaan tekstiin jätettyjen vihjeiden avulla. Tädin asuinpaikkana on Hauhon Hyömäen kartano (*Hömäki gård*), ja joidenkin sukulaisten nimiä mainitaan, kuten esimerkiksi serkku Adelaïde Ehrnrooth. Muistelmissa päähenkilöksi nousee kirjoittajan ja Ehrnroothin tätti, jota ei siis kertaakaan mainita nimeltä. Sukukirjojen ja kirkonkirjojen perusteella hänet pystyy tunnistamaan kirjoittajan äidin sisareksi, vuonna 1791 syntyneeksi neiti Sofia Gustava von Plateniksi.

Muistelmilla on tärkeä arvo ja merkitys tutkittaessa naimattomien naisten toimintamahdollisuuksia 1800-luvun alkupuolella. Ilman Mathilda von Kraemerin kirjoittamia muistelmia Gustava von Platenista ei olisi säilynyt tietoa naisena, joka hoiti itsenäisesti omistamaansa kartanoa vuosina 1834–1852. Gustava von Platen lunasti Hauhon Hyömäen

¹² Vainio-Korhonen 2021, 150, 154–156.

¹³ M. v. K 1917, 37–49.

kartanon vuonna 1837 sisareltaan eli Mathilda von Kraemerin leskeksi jääneeltä äidiltä, joka muutti lapsineen Hämeenlinnaan. Gustava von Platenin asuminen Hyömäen kartanossa käy toki ilmi kirkonkirjoista, mutta se, että hän todella otti vastuun koko tilasta eikä pelkästään kotitalouden hoidosta, ei selviä pelkästään väestökirjanpidon kautta. Tarkempia tietoja hänen tilanhoidostaan löytyy myös käräjäpöytäkirjoista.

Kolmantena tarkasteluni kohteena on 1900-luvun alussa julkisuuteen nostettu Ulrika (Ulla) Ottiliana Möllersvärd (1791–1878), jonka elämästä – toisin kuin Jacobina Munsterhjelmin ja Gustava von Platenin – ryhdyttiin sepittämään toinen toistaan uskomattomampia tarinoita vieläpä tämän oma nimi mainiten. Tosin etunimenä on käytetty säännöllisesti Ullaa, joka oli kutsumanimi. Ulrika Möllersvärd edustaa historiasta esiin nostettua naista, jonka elämäntarinaa pidettiin 1900-luvun alussa sekä kiehtovana että sovinnaisuuden rajoja rikkovana, vaikka kysymys kuuluu, oliko hänen elämäntarinansa totta vai sepitettä?

Porvoon tuomiokapitulun notaarin Adolf Alarik Neoviuksen tiedetään laatineen jo vuoden 1902 tienoilla kirjoitelman ”En liten Roman”, joka kertoi kuvitteellisen tarinan Ulrika Möllersvärdistä.¹⁴ Tarina oli osa kirjoituksia, joita laadittiin kreivi Louis Sparren johdolla Porvoon yksityisessä herrakerhossa, jota kutsuttiin T-klubiksi. Sparre lahjoitti kirjoitukset Porvoon museolle.¹⁵ Neovius kirjoitti, että keisarilla ja Ulrika Möllersvärdillä olisi ollut lyhyt rakkaussuhde, jonka seurauksena syntyi avioton lapsi, joka haudattiin salaa kartanon puutarhaan.¹⁶ Kirjoitelman uskottavuutta vähentää oleellisesti väite, että Ulrika Möllersvärdin äiti olisi ollut todellisuudessa kuningas Kustaa III:n sisar prinsessa Sofia Albertina.¹⁷ Vaikuttaa siltä, että huhuja keisari Aleksanteri I:n ja Ulrika Möllersvärdin suhteesta liikkui jo 1800-luvulla, mihin Möllersvärd toki itsekin saattoi olla osallinen.

Ulrika Möllersvärdin 1900-luvulla julkisuuteen noussut elämä kietoutui vuoden 1809 Porvoon valtiopäivätanssiaisten ympärille, jolloin Venäjän keisari Aleksanteri I pyysi häntä tanssiin. Lisäksi keisari teki

¹⁴ Tandefelt 2009.

¹⁵ Mårtensson 1946.

¹⁶ Kuuskoski 2021; myös Tandefelt 2009.

¹⁷ Leppänen 2009.

vuonna 1812 vierailun hänen isänsä varamaaherra Carl Adolf Möllersvärdin kartanoon, ja Ulrika sai 1811 kunnianimityksen keisarinnan hovineidoksi. Ulrika Möllersvärdin nimi mainittiin *Hufvudstadsbladetissa* vuonna 1900 julkaistussa Emil Nervanderin artikkelissa,¹⁸ joka suomennettiin sen jälkeen muihin sanomalehtiin. Nervanderin kirjoitus käsiteli keisarin vierailua Mäntsälässä vuonna 1812, ja hän antoi ymmärtää, että keisari oli ihailut maaherran kaunista tyttärtä Ulrikaa, mutta kirjoituksessa ei vihjata mihinkään muuhun heidän välillään.¹⁹

Keisarivierailusta kerrottaessa kuvattiin etupäässä Möllersvärdin aateisperheen arkielämää Mäntsälässä sekä Ulrika Möllersvärdin onnettomasti päättynyttä häätjuhlaa jouluna 1813.²⁰ Ulrika Möllersvärd kihlattiin 22-vuotiaana 58-vuotiaalle kenraalimajuri Odert Reinhold von Essenille. Tapahtumat ovat epäselviä, mutta perimätieto kertoo joko morsiamen tai sulhasen poistuneen heti häiden jälkeen. Parille myönnettiin seuraavana vuonna avioero. Poikkeuksellinen tapahtumasarja aiheutti kohua aatelin ja säätyläistön keskuudessa. Esimerkiksi Gustaf Mauritz Armfelt kirjoitti J. A. Ehrenströmille: ”Jumala armahtakoon niitä vanhempia, jotka naimisasiassa pakottavat lapsiaan ja päälle päätteeksi niin tyhmästi kuin Möllersvärdit!”²¹

Kiinnostus Möllersvärdin perhettä kohtaan painottui vielä 1900-luvun alkuvuosina ensisijaisesti kulttuurihistoriaan. Esimerkiksi jouluaattona vietetyn häätjuhlan ruokalista julkaistiin useissa lehdissä esimerkkinä jouluisesta juhlapöydästä sadan vuoden takaa. Möllersvärdin suvun arkistoa lahjoitettiin 1900-luvun alussa Valtionarkistoon ja samoin kuin suvulle kuuluneita esineitä Porvoon museoon.²² Suomi kuului kirjoitusajankohtana Venäjään suuriruhtinaskuntana, joten vuotta 1809 ja Porvoon valtiopäiviä muisteltiin lehdistössä kunnioittavaan sävyyn. Kiinnostus Ulrika Möllersvärdiä kohtaan oli aluksi siis samantyyppistä kuin myöhempi kiinnostus Jacobina Munsterhjelmiiin ja hänen päiväkirjaansa: Möllersvärdin perheen kautta saatiin ennen kaikkea tietoa

18 Nervander 1900a, 4–5.

19 Nervander 1900b.

20 G-g, L-s 1916.

21 Mäkelä-Alitalo 2005.

22 En juldagsmiddag för 100 år sedan. *Östra Nyland* n:o 101 31.12.1913; Gåfvor till museum. *Borgäbladet* n:o 48 1.6.1911; Gåfvor till Statsarkivet. *Hufvudstadsbladet* n:o 137 20.5.1914.

1700-luvun ja 1800-luvun alun arjen historiasta, jota voitiin vertailla nykypäivään.

Suomen itsenäistymisen jälkeen Ulrika Möllersvärd alkoi muuttua keisarin lemmityksi, mihin vaikutti varsinkin vuonna 1924 *Våra kvinnor* -lehdessä julkaistu Sigrid Heinriciuksen kirjoittama laaja artikkeli, joka käännettiin suomeksi otsikolla ”Erään hovineidon romanttinen elämäntarina”.²³ Kirjailija Sigrid Heinricius (1879–1925) toimi Naisasiialiitto Unionissa, joten aivan samoin kuin Gustava von Platenin kohdalla vuonna 1917, naisliikkeen piirissä haluttiin nostaa esiin historiasta löydettyjä kiinnostavia naiskohtaloita.

Raffaavasta otsikosta huolimatta Heinriciuksen artikkeli painottui henkilötarinan kautta kulttuurihistoriaan 1800-luvun alun Suomessa. Otsikko kuitenkin vihjaisi rakkaussuhteeseen keisarin kanssa, vaikka teksti ei sitä avannut. Ulrika Möllersvärdin ja keisarin rakkaussuhdetta ryhdyttiin pitämään selviönä viimeistään vuoden 1927 jälkeen, jolloin useissa sanomalehdissä julkaistiin tuntemattoman kirjoittajan artikkeli ”Ulla Möllersvärd ja keisari Aleksanteri: Romanttinen rakkaustarina nuoresta suomalaisesta työstä ja Venäjän mahtavasta keisarista, joka valloitti Suomen”. Viihteellisiä uutisia julkaissut *Viikko-Sanomats* lyhensi otsikon muotoon ”Keisarin rakastettu”.²⁴

Suomen Kuvalehti julkaisi elokuussa vuonna 1929 Helmer Winterin artikkelin ”Keisarin lemmitty”, jossa vihjaillaan ”romanttisen-utuisella” rakkaustarinalla. Ulrika Möllersvärdin elämäntarina hahmottui seuraavasti: Porvoon keisarivierailun seurauksena 1809 keisari ja Ulrika rakastuivat, mistä seurasi keisarin vierailu Mäntsälään vuonna 1812 ja Ullan nimitys hovineidiksi. Ulla haluttiin nopeasti naittaa juorujen välttämiseksi, mutta hän karkasi omista häistään. Jotkut myös olettivat hänen päätyneen loppuiäkseen keisarin hoviin. Biofiktiivinen pohja vuosisadan rakkaustarinalle oli sepitetty, ja aiheesta ammensi romaaninsa myös Mika Waltari vuonna 1944. Teos filmattiin elokuvaksi 1950.²⁵

23 Heinricius 1924a; Heinricius 1924b.

24 Romanttinen rakkaustarina nuoresta suomalaisesta työstä ja Venäjän mahtavasta keisarista, joka valloitti Suomen. *Satakunnan Kansa* n:o 149 3.7.1927. Otsikko vaihtelee eri lehdissä. Keisarin rakastettu. *Viikko-Sanomats* n:o 3 21.1.1928.

25 Waltari, Mika 1944: *Tanssi yli hautojen*. WSOY. Saman nimisen elokuvan ohjasi vuonna 1950 Toivo Särkkä. Pääosassa Eila Peitsalo ja Leif Wager.

Vasta vuoden 1946 tienoilla alkoi lehdistössä liikkua tietoja Porvoon museoon 1902 lahjoitetusta kirkkoherra Adolf Alarik Neoviuksen kirjoitelmasta ”En liten Roman”, joka siis kertoi Ulrika Möllersvärdistä ja keisari Aleksanteri I:n salaisesta rakkaussuhteesta.²⁶ Varsinkin sanoma- ja aikakauslehdissä Neoviuksen sepittämät tarinat liitettiin empi-mättä osaksi Ulrika Möllersvärdin todellista elämäntarinaa. Ulrika Möllersvärdin kuvitteellista elämäntarinaa onkin pyritty vasta 2000-luvulla korjaamaan, mutta yhä edelleen hänet muistetaan ensi sijassa Venäjän keisari Aleksanteri I:n lemmittynä, joka eli loppuelämänsä unohdettuna ja köyhänä Porvoossa keisaria ja mennyttä loistoa muistellen.

Varhaismodernin ajan lopun naiskuva – omituisia tätejä ja nuoruuden skandaaleja

Kustaviaaniset tädit eli 1700-luvulla syntyneet naimattomat naiset koettiin kiehtovina 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa niin fiktiossa kuin faktapohjaisissakin kertomuksissa. Ihmisten mielissä vuosi 1809 erotti vahvasti varhaismodernia ja moderniksi tulkittua maailmaa. Ennen Suomen liittämistä Venäjään suuriruhtinaskuntana oli eletty Ruotsin vallan aikaa, joka erosi 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun muistelijoiden mielissä jyrkästi heidän omasta ajastaan. Kustavilaisen ajan ihmiset edustivat rokokooaikaa, joka tulkittiin paheellisena ja kevytmielisenä, vaikka samalla kiehtovan romanttisena pönkkähameineen ja puuteroituine peruukkeineen. Näkemys rokokooajasta pohjautui stereotyyppiseen näkemykseen Ruotsin hovielämästä ja ylhäisaatelin elämäntavasta, jotka haluttiin liittää omiin sukulaisnaisiin.²⁷

Zachris Topeliuksen pienoisoromaani *Mirabeau-täti* (*Tant Mirabeau*) ilmestyi vuonna 1880. Se kertoo nuoren modernin tytön silmin vanhasta tädistä, joka oli toiminut 1700-luvun lopulla Ruotsin kuningattaren Fredrikan palveluksessa. Tädin nuoruuteen mahtui tarinassa hovin loistoa, paheita, jännitystä, hovijuonittelua ja salaisuuksia. Topeliuksen

²⁶ Tandefelt 2009, 107.

²⁷ Ks. aatelin kuvasta 1800-luvun Suomessa Vuorinen 2010.

kuvitteellinen tarina on vaikuttanut voimakkaasti siihen, miten muiste-
lijat näkivät sekä 1700-luvun että tuolloin syntyneet naimattomat naiset.
Lähes kaikki 1900-luvun alussa muistellut naimattomat naiset muis-
tuttavat hämmästyttävästi Topeliuksen luomaa erikoista täti Mirabeuta,
joka pienoisromaanissa vaalii muodollisia kustavilaisia tapoja, elää yksin
kartanossaan ja pysyy ikuisesti uskollisena nuoruuden rakkaudelleen.²⁸
Topelius käyttää myös paljon rivejä kuvatessaan 1700-luvun lopun elä-
mää suhteessa modernimpaan 1800-luvun loppuun. Vastakkain kuva-
taan esimerkiksi kustavilaista hovielämää ja matkaa rautatiellä vanhan
tädin luokse.

Jacobina Munsterhjelm, Gustava von Platen ja Ulrika Möllersvärd
ovat naisia, joiden biografian avulla on haluttu kertoa 1700-luvun ja
1800-luvun alun kulttuurihistoriasta ja varhaismodernista aikakaudesta.
Heidän kauttaan on tarkasteltu myös 1900- ja 2000-luvulla aikakauden
tapoja, kasvatusta, arkea sekä naisten asemaa. Mielenkiinto Jacobina
Munsterhjelmia kohtaan syntyi myöhemmin 1900-luvun jälkipuolis-
kolla, mutta hänenkin elämänvaiheillaan on pyritty kuvaamaan kulttuu-
rihistorian ohella varhaismodernin ajan nuoren tytön ja naimattoman
naisen asemaa.

Kaikki kolme tutkittua 1700-luvun lopulla syntynyttä aatelisnaista
sivat kasvatuksen, joka tähtäsi pääosin koti- ja kartanotalouden hoi-
toon sekä mahdolliseen avioliittoon. He erosivat siten siitä, mitä sivi-
tyneistön naimattomilta naisilta odotettiin sata vuotta myöhemmin eli
1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Nykyajankaan näkökulmas-
ta Jacobina Munsterhjelm ja Gustava von Platen eivät näyttäyty hen-
kilöinä, jotka olisivat omana aikanaan uhmanneet naisille määriteltyä
sukupuoliroolia. Toisin kuin Ulrika Möllersvärdin tapauksessa, heidän
elämäntarinansa eivät ole nousseet suurempaan julkisuuteen.

Ulrika Möllersvärd oli poikkeus siksi, että häneen liitettiin mainet-
ta varjostava skandaali ja romanssi. Hän oli kieltäytynyt elämästä avio-
liitossa ja saanut avioeron, mikä oli aikakaudella harvinaista. Siten Ulri-
ka Möllersvärd oli 1900-luvun alun kontekstissa normaalista poikkeava,

28 Esim. Topelius 1992. *Talvi-iltain tarinoita* -kokoelma sisältää historiallisia novelleja vuosilta 1850–
1879, mukaan lukien novellin *Mirabeau-täti*.

ja se teki hänestä hieman paheellisen.²⁹ Kaikesta huolimatta Ulrika Möllersvärdin nimi mainittiin tämän eläessä vain kaksi kertaa sanomalehdessä: Ensimmäisen kerran vihki-ilmoituksessa vuonna 1814³⁰ ja toisen kerran vuonna 1875, jolloin kerrottiin hänen saaneen kutomistaan villasukista kotiteollisuusnäyttelyssä kunnia diplomin.³¹ Kuolinilmoitukset löytyvät kaikista kolmesta naisesta, eikä sen enempää ollut sopivaakaan säätyläisnaisille esiintyä omalla nimellä sanomalehdissä.³²

Ulrika Möllersvärdin ympärille kutoutuneita myyntejä on 2000-luvun kuluessa purettu ja esimerkiksi *Kansallisbiografiassa* häntä käsitellään enemmän aikalaisasiakirjojen valossa kuin perimätiedon kautta.³³ Vielä 2000-luvullakin menneisyydestä etsitään naisia, joiden on tulkittu astuneen ulos aikakaudelle määritellystä naisen roolista ja kapinoineen sitä vastaan. He ovat naisia, joiden on katsottu edistäneen käytöksellään ja teoillaan tietä sukupuolten väliselle tasa-arvolle. Samoin on tulkittu kiinnostavaksi skandaaleja aiheuttanut ja aikakauden siveyskäsitteitä rikkova elämäntapa. Viimeisimpiä esimerkkejä tästä tarkastelutavasta on toimittaja Maria Petterssonin julkisuuteen lanseeraama käsite ”jännät naiset”, joka on saanut samannimisinä populaareina tietokirjoina suurta suosiota. Poikkeuksetta valittujen naisten elämäntarinat pohjautuvat jo olemassa oleviin tutkimuksiin, joilla on pitkä perinne.

”He kulkivat omaa polkuaan, rikkoivat rajoja ja raivasivat tietä. He tekivät asioita, jotka eivät olleet naisille sopivia – ja tietenkin elivät poikkeuksellisen kiinnostavan elämän”, kerrotaan Petterssonin kirjan kuvauksessa.³⁴ Täysin vastaavat kriteerit historiasta esiin nostetuille naisille asetettiin jo 1800-luvun lopulla. Naisasiaa ajaneet naiset alkoivat tuolloin systemaattisesti koota ja julkaista elämäkertoja menneen ajan naisista, joiden toimien katsottiin olleen tasa-arvoa edistävää. Kohteiksi

29 Esim. Burr Margadant 2000, 2–4; Miller 1994, 45.

30 *Åbo Allmänna Tidning* n:o 8 22.1.1814.

31 Luettelo Suomen ensimmäisestä yleisestä kotiteollisuusnäyttelöstä w. 1875 jaelluista kilpapalkinnoista. *Suomalainen Wirallinen Lehti* n:o III 18.9.1875.

32 *Finlands Allmänna Tidning* n:o 80 9.4.1842 (Jacobina Munsterhjelm); *Hämäläinen* n:o 18 3.5.1877 (Gustava von Platen); *Helsingfors Dagbladet* n:o 204 30.7.1878 (Ulrika Möllersvärd).

33 Mäkelä-Alitalo 2005; myös Mäkelä-Alitalo 2000.

34 Kustannusyhtiö Atenan sivuilla oleva esittely Maria Petterssonin vuonna 2022 ilmestyneestä *Suomen historian jännät naiset* -teoksesta. <https://atena.fi/kirjat/suomen-historian-jannat-naiset> (viitattu 20.2.2023).

valikoitui pääosin lähihistoriasta eli 1800-luvulta kouluja käyneitä ja eri ammateissa toimineita naisia. Varhaismodernilta ajalta etsittiin naisia, jotka olivat tehneet joko jotakin poikkeuksellista tai sitten tieteeksi ja taiteeksi luokiteltavaa. Elämäkertojen valintaa ohjasi näkemys, että naiset ja miehet toimivat toisistaan erillisillä alueilla. Naisen elämä kodin piirissä ei riittänyt; hänen piti olla tehnyt jotakin sellaista, joka miellettiin kuuluvaksi vain miesten toimintakenttään.

Suomessa säätyläistö kiinnostui jo 1800-luvun puolivälissä naisasiasista. Sen seurauksena alkoi esiintyä yhä enemmän vaatimuksia miesten ja naisten välisestä tasa-arvosta, ja naisen aseman epäkohtiin ryhdyttiin kiinnittämään huomiota. Erityisesti Fredrika Runebergia on pidetty yhtenä naisten oikeuksien varhaisista puolestapuhujista.³⁵ Naisiasiasta kiinnostuneet naiset kuten Aleksandra Gripenberg ja Helena Westermarck alkoivat itse kirjoittaa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa naisten historiaa lähestymällä aihepiiriä nimenomaan henkilöhistoriallisesta näkökulmasta.³⁶

Varhaismodernin ajan naisten elämäkertoaloiden tärkeimpänä kuvaajana 1900-luvun alun kirjoittajat pitivät Sara Wacklinia (1790–1846) ja hänen muistelmateostaan *Hundrade minnen från Österbotten*, joka julkaistiin vuosina 1844–1845.³⁷ Wacklinkin kätki todellisia henkilöllisyyksiä ja puki ne romaanimuotoon. Naisiasianaisten näkökulmasta teoksessa kuvattiin realistisesti 1800-luvun alun naisten elämää. Sitä pidettiin jopa ensimmäisenä Suomessa kirjoitettuna naisten ja tyttöjen elämää kuvaavana teoksena. Wacklin tunnustettiin hyvänä ajankuvaajana, mutta 1900-luvun alun näkökulmasta hän toi tietämättään esiin myös naisen aseman tuolloisia ongelmia. Esimerkiksi Aleksandra Gripenbergin mukaan Wacklin ei riittävästi ymmärtänyt eikä huomionnut kuvaamansa aikakauden epäkohtia naisille, vaan tyytyi lähinnä säälimään heitä.³⁸

Suomen Naisyhdistys julkaisi vuonna 1896 matrikkelin *Biograafisia tietoja Suomen naisista eri työaloilla*. Kyseessä oli eräänlainen lisäosa vuonna 1894 ilmestyneeseen teokseen *Kalenteri Suomen naisten työstä*.

35 Hagner 2005, 100.

36 Hagner 2005, 101–102.

37 Hagner 2005, 107–109.

38 Hagner 2005, 112.

Matrikkeli ei ollut varsinaisesti elämäkertakokoelma, vaan sen pää-tarkoitus oli tuoda esiin naisten rooli ”maamme sivistystyössä” kodista huolehtimisen ohessa. Naisyhdistys alkoi kerätä vuonna 1895 sanomalehti-ilmoituksilla aineistoa tulevaan matrikkeliin.³⁹ Yleisöä pyydettiin lähettämään ehdotuksia eri aikakausien naisista, jotka ansaitsisivat päästä matrikkeliin, mutta keräys ei tuottanut toivottua tulosta. Lisäksi monet mukaan pyydyt naiset olivat kieltäneet ketään kirjoittamasta joko itsestään tai läheisistään. Osa naisista taas ei edes vastannut pyyntöön, jossa heiltä tiedusteltiin halukkuutta kertoa itsestään.⁴⁰

Matrikkeli kuitenkin julkaistiin vuonna 1896, ja siinä oli noin 600 pienoiselämäkerta valikoiduista naisista, joiden katsottiin toimillaan edistäneen ”suomalaista sivistystyötä”.⁴¹ Mukaan oli valikoitu sellaisia varhaismodernin ajan naisia, joilta oli jäänyt jälkeen esimerkiksi kirjoituksia, musiikkia, taidetta tai ylipäätään jotakin, jonka voitiin katsoa edustavan ”sivistystyötä”. Pääpaino oli 1800-luvulla eläneissä naisissa, jotka olivat kouluttautuneet ammattiin kuten opettajiksi. Varhaismodernia aikaa olivat edustamassa esimerkiksi taiteilija Margareta Cap-sia, unissasaarnaaja Anna Rogel ja sanomalehdessä vuonna 1771 runon julkaissut Brita Sidonia Gadd. *Valvojassa* nimimerkki K. T. moitti, että karsiminen olisi ollut paikallaan, sillä muutamien naisten ainoa ansio on esimerkiksi pianotuntien antaminen, mikä oli liian tavallista monien neitien kohdalla. Suunnilleen samaa mieltä oli *Hufvudstadsbladetis-sa* nimimerkki Thomas.⁴² Aikakauden sanomalehdissä teos ei saanut suurempaa julkisuutta. Kritiikin lisäksi syy voi olla siinä, että aihepiiri ei yksinkertaisesti kiinnostanut tai sitten se, että säätyläisnaisten elämäkertoja käsittelevää julkaisua ei pidetty tärkeänä tai edes sopivana.

Naiskirjoittajien ja todellisten naishahmojen kätkeytyminen eri tavoin nimimerkkien taakse oli ajan yleinen tapa 1800-luvulla. Jopa Zachris Topeliuksen vuonna 1880 ilmestyneen pienoisromaanin kuvitteellinen naishahmo tunnetaan vain ”Mirabeu-tätinä” eikä Topeliuksen kertoja

39 Ilmoituksia julkaistiin lokakuussa 1895 useissa maan sanomalehdissä. Esim. *Päivälehti* n:o 233 8.10.1895.

40 *Uusi Suometar* n:o 149 1.7.1896, 3. Selostus otsikon ”Kirjallisuus” alla.

41 *Biograafisia tietoja Suomen naisista eri työaloilla* 1896.

42 G-t. 1897, 620–621; Thomas 1896. Ks. myös *Päivälehti* n:o 43 21.2.1896.

nuori Augusta kerro hänen oikeaa nimeään. Kertojan mukaan täti on isänsä puolelta rikasta ylhäistä suomalaista aatelissukua, mutta kertoja mainitsee suvun nimen vain muodossa ”----sköld”. Kun kertoja selvittää tädin nuoruutta, hän sanoo käyttävänsä tästä keksittyä nimeä Maria. Topeliuksen romaani kuvastaakin aikakauden yleistä tapaa olla äärimmäisen hienotunteinen säätyläisnaisia kohtaan.

Kirjoittavat naisetkin piiloutuivat 1900-luvulle asti nimimerkkien taakse. Vuonna 1917 Mathilda von Kraemer kätkeytyi nimimerkin M. v. K. taakse eikä tohtinut kirjoittaa tädistään tämän omalla nimellä. Vastaavalla tavalla vielä vuonna 1927 Ella Kitunen esiintyi *Kotiliedessä* nimimerkillä Eleonora kuvatessaan tätinsä nimissä entisajan kartanoelämää. Mitään nimiä ei mainita, vaikka artikkelin kuvituksena oli jopa valokuvia ja maalauksia edesmenneistä sukulaisista. Mukana on esimerkiksi naisen muotokuva kuvatekstillä ”Vanhan tädin isoäiti kustaviaaninen mummo”. Kitusen tytär on vasta myöhemmin kertonut, että *Kotiliedessä* julkaistun kirjoituksen kertojahahmo oli Hilda von Becker, os. Lampa (1819–1905).⁴³ Naissukulaisista arkailtiin kirjoittaa nimillä, eikä edes kuoleman jälkeistä julkisuutta pidetty sopivana.

Tultaessa 1900-luvulle kiinnostuttiin yhä enemmän varhaismodernin ajan naisista, joiden elämän- tai sydämenvalintojen katsottiin herättäneen aikakaudella poikkeuksellista huomiota. Naisella tuli olla ”kiinnostava elämä”, jotta hän ansaitsi tulla nostetuksi esiin historiasta. Ikivanha jako hyveellisiin ja paheellisiin naisiin oli tuolloinkin olemassa. Naisten synnillisyyden korostaminen oli esillä jo keskiajan kirkonmiesten kirjoituksissa. Neitsyt Maria oli esikuva, johon tuli pyrkiä, ja nainen oli alistainen miehelle.⁴⁴ Kiinnostavia, mutta ”synnillisiä” naisia olivat esimerkiksi Juhana-herttuan rakastajatar Karin Hansintytär, Gustaf Mauritz Armfeltin rakastajatar Magdalena Charlotta Rudenschöld ja kenraali James Keithin rakastajatar Eva Merthen. Mukaan löydettiin 1920-luvulla uusi nainen: Skandaalimaisesti aviomiehestään eronnut Ulrika ”Ulla” Möllersvärd, jolle rakentui sepitteellinen elämäntarina keisari Aleksanteri I:n rakastajattarena.

⁴³ Lehtonen 1986.

⁴⁴ Katajala-Peltomaa & Toivo 2009, 13–14.

Varhaismodernin ajan naiset niputettiin yhteen 1900-luvun alussa. Koska edeltäviltä vuosisadoilta ei ollut saatavissa naiselämäkertoja, mielikuva menneisyyden naisista muodostettiin pitkälti stereotyyppiodien pohjalta. Muistelmissa naimattomat 1700-luvulla syntyneet säätyläisnaiset olivat poikkeuksetta toisintoja Topeliuksen luomasta Mirabeautädistä. Varhaismodernilla ajalla eläneet naiset nähtiin kansanrunouden kuvaamina kunnioitettuina emäntinä, taitavina taloudenhoitajina ja lahjakkaina käsitöiden tekijöinä. Aleksandra Gripenberg kuvasi vuonna 1909 ilmestyneessä teoksessaan muun muassa isonvihan ajan naisia tarmokkaina ja ahkerina, joilla oli suuri vastuu kodista ja tiloista miesten ollessa muualla.⁴⁵ Sama piirre korostui myös säätyläisten perhearkistoihin kirjoitetuissa esiäitien henkilötarinoissa. Hyveelliset esiäidit olivat olleet ahkeria ja uhrautuvaisia.⁴⁶

Kun varhaismodernin ajan miesten kohdalla oli tärkeää tuoda esiin se, miten he olivat teoillaan raivanneet tietä Suomen itsenäisyydelle, niin naisten kohdalla oli tärkeää selvittää, miten he olivat parantaneet suomalaisen naisen tasa-arvoa kodinhoidon ohella. Lisäksi historiasta haettiin viihteeksi jännittäviä ja romanttisia naiskohtaloita. Ulrika Möllersvärd, Gustava von Platen ja Jacobina Munsterhjelm tulivat julkisuu-teen naisasiaa ajaneiden naisten toimesta. Siten kaikki kolme naista nostettiin esiin 1900-luvulla eräänlaisiksi esimerkeiksi, joiden oli tarkoitus kertoa hyvässä ja pahassa menneiden aikojen naisten elämästä nykyajan lukijoille.

Rakkaat, oudot tädit

Kaikkia tutkittua kolmea naista yhdistää samantyyppinen kuvaustapa, joka ilmenee muissakin kirjoituksissa saman aikakauden naisista. Naimattomien 1700-luvulla syntyneiden tätien käytöstä kuvattiin erikoisena, mutta sitä pyrittiin samalla puolustamaan ja selittämään. Olivathan he eläneet koko ikänsä alistetussa asemassa yksitoikkoista elämää saa-

45 Hagner 2005, 112–113.

46 Ks. tämän teoksen luku ”Lupa kuvitella: Varhaismodernin ajan naiset biografoissa 1700-luvulta 2000-luvulle”.

matta kunnollista koulutusta. Tätien tavat ja käytös eivät aina olleet sel-laista, minkä 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun kirjoittajat ja muis-telijat katsoivat sopivaksi. Heillä myös kuvataan olleen luonteenpiirteitä, joita ei pidetty normaaleina, vaan merkkeinä ”hermosairauksista”. Syi-den katsottiin liittyvän naisten saamaan heikkoon koulutukseen, yksi-toikkoiseen elämään suvun piirissä ja samalla myös naimattomuuteen.

Tutkittavien naisten elämää kuvaavissa muistelmissa voi hyödyntää Judith Butlerin teoriaa siitä, miten sukupuolta tietoisesti tuotetaan. But-lerin mukaan normatiivinen seksuaalisuus pönkittää normatiivista su-kupuolta.⁴⁷ Naisten paikka oli miesten holhouksessa, kodin piirissä ja avioliitto nähtiin naisen elämän päämääränä. Naisen käytöksen myös odotettiin olevan sekä kurinalaista että hienostunutta, siis ensi sijassa naisellista.⁴⁸ Todellisuudessa naimaton nainen saattoi kuitenkin päätyä perheessä ja suvussa jopa tahtomattaan asemaan, joka vaati häneltä siir-tymistä perinteisen naiselliseksi mielletyn ja naisille sopivaksi katsotun roolin ulkopuolelle, kuten esimerkiksi yksin huolehtimaan suvun maa-omaisuuden säilymisestä seuraaville sukupolville.

Kirsi Vainio-Korhonen ja Johanna Ilmakunnas ovat historiantutkijoi-na soveltaneet Suomessa Micaela di Leonardon vuonna 1987 kehittämää käsitettä *work of kinship* eli sukutyö kuvatessaan varhaismodernin ajan naisten oman sukupiirinsä hyväksi tekemää työtä kuten sukulaisuus- ja ystävyys-suhteiden ylläpitämistä. Di Leonardo halusi luoda naistutkimuk-sen käyttöön uuden käsitteen, joka nostaisi naisten näkymättömäksi jäävän ja kotona tehtävän työn näkyvämmäksi sekä samalla korostaisi naisten keskeistä roolia perhe- ja sukuverkoston ylläpitäjinä, mihin liit-tyi kirjeiden kirjoittaminen ja kutsujen järjestäminen.⁴⁹

Muistelmien perusteella naimattomilta naisilta edellytettiin talou-senhoidon ohella muunkinlaista sukutyötä kuin ystävyys- ja sukulais-suhteiden hoitoa. Sukutyöhön voi siten lukea myös suvulle kuuluvasta

47 Butler 2006, 20–21.

48 Ylivuori 2019, 15.

49 Di Leonardo 1987, 442–443 (*I introduce a new concept, the work of Kinship – – Work is a key element that has been missing in the synthesis of the “household labour” and “domestic network” perspectives*). Di Leonardo on antropologi, mutta historiantutkijat ovat sittemmin soveltaneet sukutyön käsitettä myös menneisyyteen. Sukutyöstä varhaismodernin työn ja arjen historiassa Suomessa, ks. esim. Vainio-Korhonen 2011, 142; Ilmakunnas 2016, 42–46.

maaomaisuudesta ja rahataloudesta huolehtimisen sekä niiden kartuttamisen seuraavalle sukupolvelle. Voidakseen tehdä tämänkaltaista sukutyötä, naimattomien naisten oli joskus pakko käyttäytyä toisin, kuin mitä naissukupuolelta edellytettiin. Se vaati heiltä maskuliinisuuden korostamista, kykyä nousta miesten kanssa samalle tasolle. Valta kuului yhteiskunnassa miessukupuolelle, ja saadakseen valtaa naisen tuli pyrkiä miesten rinnalle. Maaomaisuudesta, viljelystä ja perheen rahataloudesta huolehtiminen katsottiin kuuluvaksi miehille, joten saadakseen siihen valtaa naimattoman naisen oli pakko käyttäytyä osin yleisesti hyväksytyjen sukupuoliroolien vastaisesti.

Jacobina Munsterhjelmilla naisen rooliin soveliaista sukutyötä oli ompelun ja kirjeiden kirjoittamisen ohella päiväkirjan pitäminen, josta jälkipolvet hyötyivät. Mathilda von Kraemerin mukaan Gustava von Platen taas piti yllä laajaa kirjeenvaihtoa ja kestitti sukulaisiaan. Iäkkäitä tätejä yleensäkin kuvattiin sukuhistorian tietopankkeina, joilla oli paljon värikkäitä kertomuksia suvun vaiheista. Walter von Konow esimerkiksi kertoo vuonna 1922 Sääksmäen Lahisten kartanossa asuneesta Margaretha Schreystä, joka eli 95-vuotiaaksi ja kertoi sisartensa lapsille jännittäviä tarinoita nuoruudestaan, Suomen sodasta ja sukukartanon historiasta.⁵⁰

Kun Jacobina Charlotta Munsterhjelm in päiväkirja tuli 1900-luvun puolivälin tienoilla julkisuuteen, kasvoi kiinnostus sen kirjoittajaa kohtaan. Päiväkirjamerkintöjen perusteella yritettiin rakentaa kuvaa myös kirjoittajan myöhemmistä elämänvaiheista. Ainoa aikalaiskuvaus hänestä löytyy sisarentyttären pojan, valtioneuvos Torsten Johan Aminoffin (1847–1936) julkaisemattomista muistelmista vuodelta 1920.⁵¹ Sekin on silti toissijainen lähde, sillä kirjoittaja ei itse muista Jacobinaa, koska hän syntyi viisi vuotta tämän kuoleman jälkeen. Torsten Aminoff toistaa sen, mitä muut olivat kertoneet, ja tekee omia päätelmiään. Hänen oma-kohtaiset muistonsa koskevat Jacobinan nuorinta sisarta Beata Munsterhjelmia, joka asui Kurjalan kartanossa vuoteen 1863 asti. Torsten Ami-

⁵⁰ von Konow 1922, 80–81.

⁵¹ Anteckningar om Kurjala gods och dess Innehafvare. Minnen från godset. Helsingfors 1920. Käsikirjoitusta säilytetään arkistossa, mutta Bo Lönnqvist julkaisi siitä editiossaan suoran lainauksen sivuilla 18–19.

noffin kuvaus Jacobina Munsterhjelmista on ainoa, johon päiväkirjan saama julkisuus ei ole vaikuttanut.

Torsten Aminoff mainitsee, että Jacobina-tädin kerrottiin olleen synkkämielinen (*tungsint*) ja muuttaneen lopulta Kosken kirkonkylään Koppelo-nimiselle tilalle, koska ei viihtynyt Kurjalan kartanossa.⁵² Tämä on siis se perimätieto, mitä Jacobina Munsterhjelmista tiedettiin ennen päiväkirjan tuloa julkisuuteen. Aminoffin mukaan Jacobinan sisar Beata Munsterhjelm oli sairastanut nuoruudessaan ”hermokuumeen” ja ollut sen jälkeen ymmärryskyvyltään heikko sekä käytökseltään erikoinen.⁵³ Aminoffin mielikuvat ovat tyypillisiä, jos niitä vertaa muihin muistelmiin naimattomista tädeistä tai Topeliuksen Mirabeau-tätiin. Naisten ”erikoisuus”, millä usein tarkoitettiin itsepäisyyttä ja kummalliseksi tulkittua käytöstä, nousevat keskeiseen osaan.

Toimittaja Kaarlo Munsterhjelm (1918–1968) pyrki rakentamaan kokonaiskuvaa Jacobina Munsterhjelmien elämästä vuonna 1965 julkaisutussa laajassa artikkelissa, joka pohjautui päiväkirjaan ja suvun muistitietoon. Hän kirjoittaa vuoden 1800 kylpyläkesän Loviisassa olleen Jacobinan ”viimeisiä onnen hetkiä huolettomassa lapsuudessa”. Seuraavana vuonna hänen isänsä kuoli, ja ”Suomen sota kulki murskaavin saappain hänen kotinsa, äidin leskentilan, Joentaan, yli ja jätti lähtemättömät arpensa.” Kaarlo Munsterhjelmien mukaan Jacobina vietti elämänsä viimeiset kaksikymmentä vuotta Ulla-sisarensa luona Kurjalan kartanossa ”hivenen äkkipikaisena, katkeroituneena ja itseensä sulkeutuneena, eikä kukaan enää tiedä mikä teki päiväkirjan iloisesta Jacobinasta Kurjalan synkän Jacobina musterin.”⁵⁴

Kaarlo Munsterhjelm dramatisoi 1960-luvulla Jacobina Munsterhjelmien myöhemmät elämänvaiheet topeliaanisen ja 1800-luvun kuluessa vahvistuneen naisihanteen kaltaisiksi. Hän ei mainitse Torsten Aminoffin muistelmia, vaan toistaa perimätietoa, joka on sotkenut sisarukset keskenään. Kaarlo Munsterhjelmien mukaan Jacobina asui Kurjalan kartanon salin takaisessa peräkammarissa, vaikka Aminoffin mukaan kyseessä oli Beata Munsterhjelm. Sisarten sekoittuminen toisiinsa oli ym-

52 Lönnqvist 1970, 19.

53 Lönnqvist 1970, 19.

54 Munsterhjelm 1965, 1–3.

märrettävää, kun epätoivoisesti kaivattiin lisätietoja julkisuuteen tulleen kiehtovan päiväkirjan kirjoittajasta. Tilanne on verrannollinen vaikkapa kirjailija Jane Austeniin, jonka kohdalla kirjoittajat säännöllisesti ovat surreet olemassa olevien tietojen vähyyttä, ja rakentaneet hänestä romanttista kuvaa sydänsuruineen.⁵⁵

Torsten Aminoffin ja Kaarlo Munsterhjelmin muistelmissa – samoin kuin suvun perimätiedossa – naimattomia tätejä leimasi omituisuus, joka sidottiin osaksi heidän naimattomuuttaan ja yksitoikkoista elämänsä. Yleisestikin naisia pidettiin 1800-luvulla fyysisesti heikompina kuin miehiä ja heidän katsottiin olevan alttiimpia sairauksille. Erilaiset hermosairaudet ja hysteria liitettiin usein naiseen, ja niitä voisikin pitää lähes muotisairauksina 1800-luvulla.⁵⁶ Torsten Aminoff tarkasteli 1900-luvun alussa Jacobinaa ja Beataa tästä näkökulmasta ja samoin teki Kaarlo Munsterhjelm 1960-luvulla. He siis katsoivat naisia heteronormatiivisesta näkökulmasta, jossa menneisyyden naisten odotetaan toimivan naiselle soveliaalla lempeällä tavalla: Itsepäisyys tai kiukkuisuus leimattiin herkistä hermoista johtuvaksi viaksi.⁵⁷

Vastaavasti Matilda von Kraemerkin näki tätinsä erikoisena hahmona ja pyrki selittämään tämän käytöstä parhain päin. Hän kuvailee vuonna 1917 keski-ikäistä Gustava von Platenia seuraavasti:

Käyskentelimme tavallisesti yhdessä tädin kanssa silloin, kun hän suoritti vaelluksensa ympäri tiluksia. Tuolloin hänellä oli aina päässään olkihattu. Vaatetus ei jakautunut tasaisesti, vaan kangasta oli suurempi määrä siinä mitä kutsutaan vatsaksi. Ja siksi näkyvillä oli kaksi valkoisten sukkiensa verhoamaa säärtä. Jaloissa oli kengät, joissa oli päälliset mutta ei korkoja. Mutta se oli vain tätini tyyli, sillä hän oli kaunis ja näytti kaikesta huolimatta maailmannaiselta.⁵⁸

Mathilda von Kraemer kertoo lisäksi, että tati nuuskasi ja käytti voimansanoja: ”Täti vaikutti luutnantin läsnä ollessa topakammalta kuin mui-

55 Ks. esim. Kelly 2016, 11–12, 25–34.

56 Ollila 1998, 208–210, 213, 218.

57 Butler 2006, s. 21–23.

58 M. v. K. 1917, 43.

den seurassa. Hän toisteli puheessaan tuon tuostakin ”pahus vieköön”. Ei se kuulostanut pahalta, koska sitä seurasi aina jokin nopea repliikki. Mutta eihän se toki ollut naisellista.”⁵⁹ Voimasanojen syyksi Mathilda arveli sitä, että luutnantti pyrki hakkailemaan tättä, mikä sai tämän puolustuskannalle. Voimasanojen käyttöä, nuuskaamista, pelaamista tai tupakointia ei pidetty säätyläisnaisille sopivana käytöksenä enää 1900-luvun alussa.

Gustava von Platenin käytöstä voi verrata Ruotsia 1600-luvulla hallinneeseen kuningatar Kristiinaan. Pihla Pekonen on tarkastellut tapoja, joilla kuningatar Kristiina tuotti sukupuoltaan. Pekosen mukaan Kristiina määrätietoisesti rakensi itsestään maskuliinista kuvaa, joka vaati fyysistä kestävyyttä, kiroilua, miesten vaatteita ja erilaista äänenkäyttöä. Maskuliinisuus toi hänelle valtaa, ja valta taas vaati naiselta pyrkimistä miesten tasolle. Kristiina kapinoi aikansa naiskuvaa vastaan halveksimalla julkisesti naissukupuolta ja sen heikkouksia haluamatta samaistua niihin.⁶⁰

”Siellä istui hän päivästä päivään, vuodesta vuoteen ommellen kadulle antavan ikkunan ääressä, enimmäkseen hiljaa, puhelematta juuri kenenkään kanssa”, Emil Nervander kirjoitti vuonna 1900 Ulrika Möllersvärdistä, joka hänen mukaansa eli ”hiljaista elämää” Porvoon idyllissä.⁶¹ Gustava von Platenin tavoin Ulrika Möllersvärdin kerrotaan nuuskanneen ja viihtyneen ystävättäriin pelipöytien ääressä joskus jopa koko päivän, mikä oli paheksuttavaa ja katsottiin periytyvän kustavilaiselta ajalta.

Topeliuksen Mirabeau-tädin tapaan Ulrika Möllersvärdin väitettiin vaalineen tarkoin jäykkiä kustavilaisia ”aristokraattisia tapoja”. Sigrid Heinricius piti Ulrika Möllersvärdiä muistona kustavilaisesta ylhäisyydestä, joka nyt yksinäisenä ja unohdettuna muisteli menneen elämänsä loistoa. Nervander arvioi Ulrika Möllersvärdin elämää siten, että avioliittoskandaalin ja kohutun keisarivierailun seurauksena tällä oli syytäänkin elää hiljaisesti. Samoin Heinricius muistuttaa vuonna 1924 julkaistussa artikkelissaan koetusta avioliittoskandaalista, jonka

59 M. v. K. 1917, 39, 42.

60 Pekonen 2023, 36, 51–58.

61 Nervander 1900b.

seurauksena Ulrika Möllersvärd hänen mukaansa lähestulkoon ”menetti järkensä mielenliikutuksesta”.⁶²

Kirjoituksista välittyä selvästi, että 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa 1700-lukua arvosteltiin kevytmielisyydestä ja aikakauden aatellisäätyä pidettiin turmeltuneena.⁶³ Ulrika Möllersvärdin onneton avioliitto oli siitä yksi esimerkki. J. V. Snellman kritisoi vuonna 1840 voimakkaasti aristokratian muodollisia ja luonnottomia tapoja, kun taas ei-aatelliset elivät hänen mukaansa hiljaista ja inhimillisempää elämää.⁶⁴ Sivistyneistön keskuudessa heteronormatiivisuuden vaatimus yhä tiukentui ihanteen tasolla, mitä haluttiin pönkittää rajaamalla miesten ja naisten roolit tiukasti toisistaan erilleen.⁶⁵

Tädit siis kuvattiin 1900-luvun alussa aitoina 1700-luvun kasvattaina, jotka vaalivat vanhoja muodollisia tapoja, mutta omasivat niiden lisäksi rahvaanomaiseksi luokiteltavia ja huonoja tapoja paheelliselta kustavilaiselta ajalta. Naisilla oli epänaissellisia piirteitä: he käyttäytyivät omapäisesti, nuuskasivat, pelasivat uhkapelejä ja käyttelivät jopa voimasanoja. Walter von Konow mainitsee tätinsä Lahisten kartanoa hoitaneen vuonna 1785 syntyneen *gamla moster* Margaretha Schreyn laulaneen mielellään 1700-luvun snapsilauluja.⁶⁶ Muisteltujen naisten voisi tulkita Butlerin teoriaan nojaten esittäneen ja tuottaneen sukupuolta omaksumalla käytökseensä maskuliinisia piirteitä. Heidän nuoruudessaan vastaava käytös ei ollut välttämättä merkki erikoisuudesta, mutta 1900-luvun alussa heidän tuolloin epänaisselliseksi tulkittua käytöstään haluttiin selittää lukijoille parhain päin.

Edellisen perusteella voi tehdä kiinnostavan rinnastuksen englantilaisen kirjailijan Jane Austenin veljentyttären Fanny Austenin säilyneeseen muistelmakirjoitukseen tädeistään. Vuonna 1869 Austenin sisarentytär kertoi, että Jane-täti oli elänyt elämänsä vaatimattomissa oloissa ja alemmissa seurapiireissä eikä hän siten ollut kehittynyt niin hienostuneeksi, kuin mihin hänen älykkyytensä puolesta olisi pitänyt kyetä. Toisin sanoen Jane ja hänen sisarensa Cassandra Austen olivat olleet

62 Heinricius 1924b; ks. myös Heinricius 1924a.

63 Vuorinen 2010, 131–132, 134–136.

64 Karkama 1985, 44–45.

65 Butler 2006, 21; Janes 2017, 106–109.

66 von Konow 1922, 80–81.

viktoriaanisella ajalla eläneen veljentyttären arvion mukaan käytökseltään ”rahvaanomaisia”, jopa epämaisellisia.⁶⁷

Vastaavasti Gustava von Platenkin näyttäytyi sisarentyttären Mathilda von Kraemerin muistelmissa hieman rahvaanomaisena, mitä sisarentytär katsoo tarpeelliseksi puolustella Fanny Austenin tavoin. Tädit eivät käytökseltään vastanneet sitä ihannekuvaa hienostuneesta vanhasta säätyläisnaisesta, mikä 1800-luvun jälkipuoliskolla ja 1900-luvun alussa vallitsi. Kirjoittajat puolustelivat tätejään, joiden kasvatuksen, sivistyksen ja kehnon koulutuksen he näkivät puutteellisina ja syyksi heidän oudolle käytökselleen. Kevytmielisten huvien täyttämää kustavilaisen ajan nuoruutta seurannut yksitoikkoinen naimaton elämä oli tehnyt tädit omituisiksi, hermosairaiksi ja yksinään viihtyviksi, vaikka toisaalta myös kiehtoviksi persooniksi.

Ahkerat menneen ajan naiset

Muistelijat korostivat säännöllisesti 1900-luvun alussa sitä, että tädit olivat kaikista omituisuuksistaan huolimatta rakastettavia naisellisia naisia. Ulrika Möllersvärd oli kertojien mukaan sydämellinen ja avulias vanha neiti. Samoin Mathilda von Kraemer korosti tätiään hyväsydämisenä ja hienona naisena. Myös Walter von Konow kertoo vanhan tätinsä Margaretha Schreyn olleen harvinaisen iloinen ja tasainen mielenlaadultaan.⁶⁸ Tässäkin he ovat kuin Topeliuksen Mirabeau-täti, joka oli hauras, lempeä ja kärsivällinen. Naimattomissa tädeissä ihailtiin naisellisen sydämellisyyden lisäksi heidän ahkeruuttaan ja erityisesti kädentaitojaan, jotka nykynaisilta olivat katoamassa. Erityisesti naisille soveltuvien käsitöiden kuten ompelun ja kutomisen jatkuvaa tekemistä muisteltiin ihaillen ja sitä haluttiin nostaa esiin.

1900-luvun alun naiset muistelivat, kuinka entisaikojen naiset koontuivat iltaisin käsitöidensä ääreen öljylampun ympärille ja samalla tarinoimaan.⁶⁹ Mathilda von Kraemer muisteli Gustava von Platenin

67 Tomalin 1997, 136–137; Kelly 2016, 26–28.

68 von Konow 1922, 79.

69 Eleonora 1927, 76–77.

ahkeruutta seuraavasti: ”Tätini ja minä, siellä me istuimme sinä iltana samoin kuin niin monina muinakin iltoina – siihen aikaan vietin usein muutamia viikkoja tätini luona – käsitöidemme parissa pyöreän messingillä reunustetun pöydän ääressä. – – Tädillääni oli silmää ompelutyölle sekä hyvää makua että tunnetta kaikkeen käsityöhön. Ja miten ahkera hän olikaan, aina työntouhussa.”⁷⁰

Muistelijat haluavat esittää ahkerat vanhat tädit vastakohtana nykyajan laiskoille nuorille naisille. Vuonna 1927 ”Eleonora” eli Ella Kitunen kuvaili sukunsa rouvia ja tätejä: ”Luuletko, virkkoi tätini kerran, että meilläkään oli liikaa aikaa aamuloikomisiin ja romaanien kanssa vetelehtimiseen? Eipä suinkaan! Tuskin viittä minuuttiakaan!” Kirjoittaja kiittää kartanorouvien ahkeruutta ja tekee vertailua nykyaikaan: ”Meidän tyttärillämme on suuremmat päämäärät ja – jos tarvitaan – pianhan käydään jokin keittokurssi ja sillä hyvä! Mutta näissä vanhanajan herraskartanoissa – niiden jokapäiväisessä elämässä – oli sittenkin jotakin erikoista, josta ei voi niin kylmästi arvostella eikä väheksyä. Niissä oli kodin henkeä – vanhojen kotien hienoa tunnelmallisuutta –.”⁷¹

Ulrika Möllersvärdin käsitöiden tekeminen tuodaan usein esiin hänestä kertovissa kirjoituksissa. Nervander kertoo vuonna 1900 hänen istuneen ”vuodesta vuoteen” ikkunan ääressä ompelemassa.⁷² Nervander ehkä piti ompelua romanttisempänä kuin arkisempaa sukien kutomista. Ulrika Möllersvärdistä nimittäin löytyy valokuva, jossa hänellä on kädessään kudin. Hän oli selvästi ylpeä nimenomaan kutomistaidostaan, koska otti osaa vuonna 1875 järjestetyn kotiteollisuusnäyttelyn käsityökilpailuun omalla nimellään saaden kunnia diplomin villasukistaan. Kovinkaan moni säätyläisnainen ei kyseisiin kilpasarjoihin osallistunut, ja palkitut olivatkin pääosin rahvasta.

Mathilda von Kraemer ei enää vuonna 1917 pitänyt käsitöiden tekoa yhtä tarpeellisenä. Hän tunnustaa muistelmissaan, ettei koskaan oppinut kunnolla käsitöitä, mutta korvasi puutetta innokkaalla lukemisella, toisin sanoen siis itsensä sivistämisellä.⁷³ Myös Lucia Hagman korosti

70 M. v. K. 1917, 37–38.

71 Eleonora 1927, 76–77.

72 Nervander 1900.

73 M. v. K. 1917, 39.

omissa muistelmissaan sitä, miten hän ei ollut lapsenakaan kiinnostunut käsitöistä.⁷⁴ Naisten koulunkäynti ja yleissivistys koettiin tuolloin tärkeämmiksi, joskin samalla murehdittiin naisellisten käsityö- ja taloustaitojen katoamista ja naisten kasvavaa laiskuutta. Entisajan naimattoman naisen asemaa sääliteltiin, mutta toisaalta heidän ahkeruuttaan naisille sopivissa käsitöissä pidettiin esikuvallisena 1920-luvun moderneille nykynaisille.

Aatelistyttöjen 1700-luvulla saamaa ”salonkikoulutusta” väheksyttiin yleisesti jo 1800-luvulla ja sen lähinnä katsottiin johtaneen vain turhamaisuuteen ja joutilaaseen elämään.⁷⁵ Fredrika Runeberg kritisoi vuonna 1861 novellissaan aatelisneitojen heikkoa kasvatusta. Hienoimmat koruompelutaidotkin nähtiin turhina.⁷⁶ Runebergin kritiikki ei varsinaisesti kohdistunut naisten kädentaitoihin, vaan siihen pelkoon, että käsitöillä itsensä elättävät muuta koulutusta vailla olevat naiset olisivat pian vailla toimeentuloa, kun koneet korvaisivat käsityön. Juuri se olikin Runebergin mukaan syy sille, miksi tarvittiin naisille monipuolisempaa koulutusta.⁷⁷

Jacobina Munsterhjelm on kiinnostanut tutkijoita 2000-luvulla erityisesti työnteon ja arjen näkökulmasta. Hänen on arveltu pitäneen päiväkirjaa lähinnä vanhempiensa käskystä, jotta hänen kirjoitustaitonsa kehittyisi.⁷⁸ Lisäksi on arveltu, että Jacobina ei ehkä saanut ajalle tyyppillistä aatelin naisen kasvatusta, koska hänellä päiväkirjan mukaan oli heikko terveys eikä hänelle siksi kenties edes suunniteltu avioliittoa.⁷⁹ Toisaalta Jacobinan sisaret eivät näytä saaneen sen enempää kasvatusta, eikä kukaan heistä osannut esimerkiksi ranskaa. Jacobinan sisar Ulrika Munsterhjelm avioitui vuonna 1804 suunnitellun tuntuisesti serkkunsa Otto von Essenin kanssa. Jacobinan tavoin sisaret Anna ja Beata jäivät naimattomiksi. Maaseutuaatelin tyttärille riittivät 1700-luvun lopulla opiksi kotitaloudenhoito, käsityöt ja auttava luku- ja kirjoitustaito, mitä

74 Hagner 2005, 105–106.

75 Vuorinen 2010, 103; Vainio-Korhonen 2012, 46–48.

76 Vainio-Korhonen 2012, 46–47.

77 Runeberg 1982 (1861), 195–196.

78 Vainio-Korhonen 2009, 157, 168–169.

79 Ilmakunnas 2016, 22–23; Kirsi Vainio-Korhonen arvioi naimattomuuden syyksi varattomuuden, ks. Vainio-Korhonen 2012, 17, 83–85.

sata vuotta myöhemmin sääliteltiin.⁸⁰ Huono koulutus eli sivistyksen puute nähtiin 1900-luvun alussa myös syyksi vanhempien naissukulaisten rahvaanomaisuuteen.

Käsitöiden avulla naimattomien naisten on katsottu saaneen myös hieman omia tuloja. He saattoivat myydä niitä lähipiirilleen, mutta eivät vieraille.⁸¹ Jacobina Munsterhjelmille käsitöiden tekeminen oli arkipäivää, mikä näkyy hänen päiväkirjastaan. Hänen innokkuuttaan ompeluun ei voi silti yleistää koskemaan kaikkia saman aikakauden aatelistyttöjä. Jos päiväkirjan kertomuksia ompelutöistä vertaa Jacobina Munsterhjelmin jälkeen tehtyyn perukirjaan, niin tällä todella näyttäisi olleen tavallista enemmän harrastuneisuutta pukuompeluun. Jacobina Munsterhjelmin irtaimistoon kuului vuonna 1842 hämmästyttävän suuri määrä erilaisia ja erivärisiä pukuja, liinoja ja kankaita.⁸² Vastaava vaatemäärä ei löydy esimerkiksi hänen sisariensa säilyneistä perukirjoista eikä juuri muistakaan aatelin perukirjoista.

Ahkeroimalla kotitalouden, käsitöiden ja kirjeiden parissa naisten tulkittiin korvanneen perheelleen sitä, että heillä ei ollut aviomiestä ja omaa perhettä. Heidän tuli siksi tukea kaikin tavoin lähipiirinsä perheitä. He eivät siis olleet suvulleen hyödyttömiä, vaikka olivatkin naimattomia. He tekivät sukutyötä kirjoittamalla päiväkirjaa, kirjeitä ja auttamalla lähipiirinsä perheitä taloudenhoidossa. Muisteluisissa naimattomat tädit sidottiin osaksi kotia ja perhettä korostamalla erityisesti käsitöiden tekoa ja taitavaa kotitalouden hoitoa.

80 Ilmakunnas 2016, 32; Vainio-Korhonen 2009, 168–170.

81 Vainio-Korhonen 2012, 83–84; Ilmakunnas 2016, 21.

82 KA, Biographica, Munsterhjelmin: Jacobina Munsterhjelmin perukirja 1842.

Syyt ja selitykset naimattomuudelle

– miten saatoin minä, lapsi, kuvitella, että vuosien vaivuttama olento oli kerran ollut kukoistavan nuori, sähköyvän kaunis, uhkuvan onnen ympäröimä, ihailtu ja – kuten myöhemmin sain kuulla – hehkuvan rakkauden kohde!⁸³

Naimattomuuden on katsottu muuttaneen naisen varhaismodernilla ajalla lähes näkymättömäksi, mitä tulee historiantutkimuksessa käytettyihin lähteisiin. Mikäli Jacobina Munsterhjelm ja Gustava von Platen olisivat avioituneet ja synnyttäneet lapsia, heistä olisi saattanut jäädä enemmän tietoa. Jälkeläiset olisivat kenties säilyttäneet enemmän dokumentteja heidän elämästään kirjeiden ja myös perimätiedon muodossa, kuten on tapahtunut esimerkiksi Jacobina Munsterhjelmien veljentytären Sofia von Platenin kohdalla.⁸⁴ Naimattomien tätien nuoruudesta haluttiin myös etsiä ja löytää 1900-luvun alussa surullisia kokemuksia ja särkyneitä sydämiä, jolla sukulaisnaisten naimattomuutta ja erikoiseksi tulkittuja luonteenpiirteitä voitiin selittää. Samalla se liitti heidät vahvemmin aikakauden heteronormatiiviseen naisihanteeseen sopivaksi ja oudoksi katsottua käytöstä voitiin selittää puutteellisen koulutuksen lisäksi sydänsuruilla.

Avioliiton solmiminen ei saanut enää 1800-luvun lopulla muistuttaa kaupankäyntiä, mutta sitä ei saanut myöskään solmia vain viettien vuoksi. Kuten J. V. Snellman kirjoitti, niin avioliiton tuli 1800-luvulla olla kahden siveellisen tahdon yhteys, joka toteutuu rakkauden kautta.⁸⁵ Sivistyneistön kriittinen katse kohdistui varhaismodernin ajan järjestettyihin avioliittoihin, jotka tulkittiin aatelin vanhaksi perinteeksi.⁸⁶ Erityisesti kauhisteltiin nuorten tyttöjen naittamista vanhoille miehille, mikä oli kuitenkin asiakirjojen valossa hyvin harvinaista. Naisasian

83 Topelius 1992, 668.

84 Vainio-Korhonen 2012, 268–269.

85 Karkama 1985, 40; Häggman 1994, 89–91, 99.

86 Vuorinen 2010, 88–89; Karkama 1985, 45.

parissa toiminut Helena Westermarck kirjoitti vuonna 1894 *Finskt Tidsskrift* -lehteen todellisuuteen perustuvan synkän tarinan naiskohtalosta 1800-luvun alussa, jossa 14-vuotias tyttö oli vasten tahtoaan naitettu vanhemmalle miehelle.⁸⁷ Ulrika Möllersvärdin epäonnistunut avioliitto näyttäisi olleen toinen usein käytetty esimerkki tavasta, jonka oletettiin kuvastavan varhaismodernin ajan yleistä käytäntöä aatelin keskuudessa.

Se, että Ulrika Möllersvärdistä kirjoitettiin 1900-luvun alussa poikkeuksellisesti tämän omalla nimellä, johtui siitä, että hänen maineensa oli avioerosta johtuva kolhu. Samalla se ikään kuin antoi luvan käyttää hänestä kirjoituksissa tuttavallisempaa nimitystä ”Ulla”. Avioero asetti hänet säätyläisnaisten sosiaalisessa hierarkiassa epämääräiseen asemaan. Topeliuksen kuvitteellinen Mirabeau-tätikin oli nuoruudessaan kokenut avioeron, mikä liitettiin osaksi kustavilaisen ajan aatelin kevytmielistä suhtautumista avioliittoon. Ehkäpä juuri avioero vapautti Neoviuksen vuonna 1902 herraseurassa fantasioimaan Ulrika Möllersvärdistä eroottista tarinaa, jossa keisari oli vienyt hänen neitsyytensä: Ei siis ollut ihme, että avioliitto päättyi häyönä skandaaliin. Ulrika Möllersvärdistä tuli siten paheellisen kustavilaisen ajan kasvatti. Lisäksi hän kuoli vuonna 1878 vailla lähisukua, mikä sekin vapautti tarinoimaan hänestä vapaammin.

Avioliittoa pidettiin 1800-luvun lopulla säätyläispiireissä naisen tärkeimpänä päämääränä, mihin myös tyttöjen kasvatus tähtäsi. Suku-puolinen kanssakäyminen kuului vain ja ainoastaan avioliittoon. Totta on, että erityisesti 1800-luvun kuluessa tässä suhteessa oltiin yhä ankarampia. Kai Häggman on selvittänyt sukukirjoista, että vuosina 1750–1900 tutkituissa säätyläisavioliitoissa 5,1 prosenttia lapsista syntyi ennen kuin häistä oli kulunut seitsemän kuukautta.⁸⁸ Voisi epäillä, että ennenaikaiset lapset syntyivät pääosin 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa. Jacobina Munsterhjelmin Ulla-serkun esikoinenkin syntyi vain kahden kuukauden kuluttua häistä vuonna 1802.⁸⁹

87 Hagner 2005, 109; Westermarck 1894, 336–354.

88 Häggman 1994, 94–95. Sukukirjoissa voi myös olla asian suhteen korjauksia, joten en pitäisi tulosta luotettavana mutta silti suuntaa antavana.

89 KA, Elimäen ja Rautalammin seurakuntien arkistot: Elimäen vihittyjen luettelo 1801 ja Rautalammin syntyneiden luettelo 1802.

Naimattomaksi jääminen ei ollut 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa säätyläistön keskuudessa mikään poikkeus. Aikalaisille täytyi olla selvää, etteivät kaikki tyttäret tulisi avioitumaan, sillä säätyläispiireissä naiset eivät voineet avioitua alaspäin eikä varakkaita sulhaskandidaatteja riittänyt kaikille.⁹⁰ Naimattomat tädit toimivat omaisuuden hoitajina, sijaisäiteinä ja kasvattajina, mikäli kuolema vei sukupiirin lapselta vanhemmat. Elämän epävarmuus ja kuoleman arvaamattomuus teki jokaisesta perheenjäsenestä tärkeän. Toisaalta 1800-luvun lopulle tultaessa naisten koulutus alkoi muuttaa tilannetta siten, että naimattomien naisten velvollisuudeksi tuli kodin sijaan hyödyttää yhteiskuntaa opiskelamalla jokin naisille sopiva ammatti kuten opettajatar tai sairaanhoitaja. Naisten osaksi alkoi tulla valinta uran tai avioliiton välillä.⁹¹

Torsten Aminoffin muistelmissa oleva maininta Jacobina Munsterhjelmmin synkkämielisyydestä synnytti ilmeisesti perimätiedon särkyneestä sydäimestä. Sen mukaan Jacobina Munsterhjelm olisi koko loppuelämänsä surrut Suomen sodassa kuollutta rakastettuaan. Bo Lönnqvist mainitsee vuonna 1970 päiväkirjan editiossa, että Jacobina ”perimätiedon mukaan” menetti rakastettunsa Suomen sodassa. Tiedon lähteeksi Lönnqvist mainitsee ”suvussa kulkevan suullisen tradition”.⁹² Torsten Aminoff tai Kaarlo Munsterhjelm eivät kuitenkaan mainitse asiasta mitään, joten tarinalle tuskin löytyy mitään konkreettista todellisuuspohjaa, vaan sekin on ollut pyrkimystä asettaa Jacobina Munsterhjelm osaksi aikakauden naisihannetta.

Perimätieto särkyneestä sydäimestä on tyypillinen mitä tulee naimattomiin täteihin niin fiktiossa kuin muistelmissakin. Naimattomaksi jäämistä voitiin puolustella – tai saada naimattomuus romanttiseksi ja kiinnostavaksi –, jos sen syyksi esitettiin traagisesti päättynyt rakkaustarina. Tämä ajatus tulee selvästi esiin Matilda von Kraemerin muistelmissa, joiden mukaan Gustava von Platen suri menetettyä nuoruuden rakkautaan. Matilda von Kraemer kuvailee tätinsä kirjeakaappia seuraavasti: ”Ne (kirjeet) kuuluivat yksinäiselle naiselle, jonka kadonnut tunne-elämä oli kenties kerran elänyt paperilla, mutta joka vanhoilla päivillä oli jäänyt

⁹⁰ Häggman 1994, 98.

⁹¹ Ollila 1998, 44, 58–66.

⁹² Lönnqvist 1970, 10.

kätköön, tai – tarkemmin sanoen – unohtunut. Pitkä, yksinäinen elämä maalla: miten paljon kiitollisuuden, ahdistuksen, surun hetkiä – niistä kenties koskaan kellekään uskoutumatta.”⁹³

Myös 86-vuotias Matilda von Kraemer itse antaa muistelmissaan vuonna 1917 ymmärtää, että hänkin jäi ikuisesti suremaan komeaa nuorena kuollutta venäläistä upseeria.⁹⁴ Ulrika Möllersvärdin taas uskottiin vaaliseen koko loppuelämänsä sydämessään Aleksanteri I:n muistoa. Romanttisen rakkauden ihanne 1800-luvun romantiikan aikana oli se, että nainen saattoi rakastua syvästi vain kerran elämässään.⁹⁵ Topeliuksen Mirabeau-täti vaali ensirakkautensa muistoa, vaikka olikin solminut kevytmielisessä Kustaa III:n hovissa hätäisen avioliiton ja eronnut. Naimattomalle säätyläisnaiselle saattoi 1900-luvun alussa antaa hohtetta, jos hän itse tai hänen perheensä vihjaisivat naimattomuuden johtuvan menetetyistä nuoruudenrakkaudesta. Se myös samalla määritteli naisen ehdottomasti heteronormatiiviseen naisihanteeseen kuuluvaksi estäen mahdolliset epäilyt tämän seksuaalisesta suuntautumisesta tai intersukupuolisuudesta.

Naimattomaksi jääminen saattoi olla ahdistava henkilökohtainen häpeä varsinkin varattomalle säätyläisnaiselle. Esimerkiksi Charlotte Collanin (1826–1888) kirjeet kertovat häpeästä ja surusta, koska hän joutui elämään lankonsa talossa ja veljensä avustamana. Köyhälle ja kouluttamattomalle säätyläisnaiselle naimattomuus saattoi näyttytyä onnettomuutena.⁹⁶ Tätäkään tietoa vasten ei ole ihme, jos naimaton nainen selitti naimattomuuttaan särkyneellä sydämellä. Ulrika Möllersvärdin on kerrottu ylläpitäneen itsekin muistoa keisarin Suomen vierailusta ja tanssistaan keisarin kanssa. Keisarin napinläpeensä kiinnittämää Ulrikan pudonnutta viuhkaa vaalittiin tarkoin, ja se päättyi reliikkinä vuonna 1905 Porvoon museoon.⁹⁷

Jacobina Munsterhjelmin tapauksessa näyttää siltä, että hänenkin elämänsä yritettiin väkisin sovittaa topeliaaniseen Mirabeau-tädin kaavaan. Kaarlo Munsterhjelm pohti päiväkirjasta löytyvää eri käsialalla

93 M. v. K. 1917, 38.

94 M. v. K. 1917, 48–49.

95 Esim. Ollila 1998, 64.

96 Häggman 1994, 100.

97 *Borgåbladet* n:o 70 9.9.1905.

kirjoitettua runonpätäkää, jonka hän tulkitsi olevan miehen käsialalla kirjoitettu.⁹⁸ Kaarlo Munsterhjelm myös ihmetteli, miksi Jacobina ei kerro päiväkirjassaan mitään ihastumisistaan. Jacobina oli kuitenkin vasta 13–14-vuotias kirjoittaessaan päiväkirjaansa, joten hän tuskin oli ehtinyt ihastua ympäristössä, jossa liikkui vain vähän perheen ulkopuolisia poikia.

Koska Jacobina Munsterhjelm eli elämänsä naimattomana, hänen kirjeitään ei ilmeisesti ole säästynyt jälkipolville. Niitä ei ehkä katsottu sisällöltään säästämisen arvoiseksi, eikä arkistolaitos välttämättä ottanut niitä kokoelmiinsa.⁹⁹ Lisäksi 1800-luvulla oli tavallista polttaa niin elävien kuin vainajienkin kirjeitä, vaikka niissä ei ollutkaan mitään salattavaa. Sekin liittyi naisten maineen varjelemiseen tai yksinkertaisesti vain siihen, että kirjeissä ei ollut mitään tärkeäksi katsottua sisältöä. Jacobina Munsterhjelminkin säilynyt päiväkirja valaisee vain hyvin kapean osan hänen elämästään ja päiväkirjassa mainituista henkilöistä. Koska muisteltujen naisten tuottamaa kirjallista aineistoa ei ole säästynyt, puuttuvia aukkoja väriteltiin romanttisilla oletamuksilla ja päätelmillä, jotka pohjautuivat enemmän 1900-luvun alun naisihanteisiin kuin todellisuuteen. Kirjoitukset oli tarkoitettu julkisuuteen, ja siten ne samalla kertoivat muistelijan omasta suvusta, johon ei saanut tulla tahroja.

Omaan kotiin

Ja nyt hän eleli vanhana ja unohdettuna,
kaukana Hämeessä pienoisella ja sievällä, mutta yksinäisellä
maatilallansa, jolle hän oli antanut nimen Muisto, koska koko hänen
elämänsä oli enää vain muisto menneistä ajoista.¹⁰⁰

Yleinen oletamus on se, että varhaismodernin ja modernin ajan kynnyksellä syntyneet ja eläneet naimattomat säätyläisnaiset elivät koko elämänsä sukulaistensa luona, osin joko halveksittuina tai vähintäänkin

98 Munsterhjelm 1965, 3.

99 Vainio-Korhonen 2021, 154–161.

100 Topelius 1992, 668.

sääriteltyinä palkattomina palvelijoina. Näin aikalaismuistelijat halusivat naimattomat tätinsä lokeroida: He elivät kodin piirissä ja perheisiinsä sidottuina sekä miesten holhouksessa. Näkemys on saanut enemmän sävyjä erityisesti Kirsi Vainio-Korhosen tutkimusten ansiosta, jotka koskevat Munsterhjelmien perhepiiriä ja arjen historiaa. Vainio-Korhosen mukaan perheen kirjeissä tädleistä puhuttiin kauniisti ja he olivat tärkeitä perhepiirinsä jäseniä, joiden terveydestä ja voinnista oltiin kiinnostuneita. He saattoivat saada käsitöitä tekemällä pientä rahallista korvausta lähipiiriltään. Vainio-Korhonen mainitsee tästä esimerkkinä, kuinka Anders kirjeessään pyytää tytärtään Sofiaa kiittämään Jacobinaa tämän tekemistä hansikkaista, ja että veli myös aikoi maksaa niistä sisarelleen. Vainio-Korhonen myös huomioi Beata Munsterhjelmin rahalainat sukulaisille.¹⁰¹

Jacobina Munsterhjelmin on oletettu eläneen miessukulaistensa elättämänä.¹⁰² Naiset olivat miesten holhouksen alaisia aina vuoteen 1863 asti, joten kaikilla tutkituilla naisilla piti olla ainakin muodollisesti miespuolinen holhooja. Tieto naisten holhouksenalaisuudesta on ohjannut tutkijoita ajattelemaan naimattomien naisten aseman olleen täysin riippuvainen miehistä ja heidän päätöksistään. Se on luonut mielikuvaa perheeseen sidotuista vanhapiikatädleistä vailla omaa päätösvaltaa tai varallisuutta. Virallinen holhouksenalaisuus on säädellyt myös asiakirjoja, joissa naimattomat naiset merkittiin alisteiseksi suhteessa miespuolisiin sukulaisiinsa, mikä ulottuu myös siihen, miten ja minne nainen kirjattiin esimerkiksi väestökirjanpidossa.

Ella Kitusen eli ”Eleonoran” kirjoituksesta vuodelta 1927 on ohimennen maininta siitä, kuinka suuria herraskartanoita pyöritettiin 1800-luvulla naisten voimin. Se näyttäytyy kirjoituksessa itsestäänselvytenä, eikä sitä nosteta mitenkään ihmettelyn kohteeksi. Marja Vuorisen tutkimuksen mukaan ahkerat aatelisemännät nähtiin 1800-luvulla eettisenä vastakohtana kartanonisäntien joutilaaksi oletetulle elämälle. Sukupuoliroolit olivat selvät: naisten katsottiin olleen alustalaisille lempeämpiä, kun taas aatelmiehet pyrkivät alistamaan talonpoikia.¹⁰³ Miehet olivat

¹⁰¹ Vainio-Korhonen 2012, 84–85.

¹⁰² Vainio-Korhonen 2012, 83–84; Ilmakunnas 2016, 21.

¹⁰³ Vuorinen 2010, 77.

sodassa tai hoitamassa virkojaan, ja naiset hoitivat silloin kodin sekä tilanhoidon.

Naimaton sukulaistäti asumassa ja hoitamassa yksin suurta kartanoa 1800-luvulla oli aikalaisille tavallinen ilmiö eikä sitä pidetty poikkeuksellisenä, vaikka sen voisi olettaa sellaista olleen. Naiselle soveliasta oli hoitaa kotitaloutta, kun taas miesten velvollisuuksiin kuuluivat julkisten toimien ohella tilan taloudenhoitoon ja maanviljelyyn liittyvät asiat. Naimaton nainen, joka neuvotteli voudin kanssa, piti tilikirjaa, päätti torpparien töistä ja esiintyi tarvittaessa käräjillä puolustamassa tilansa oikeuksia, oli astunut ulos naisen roolistaan miesten toimintakentälle kuten Gustava von Platen. Walter von Konow muisteli vuonna 1922 miten vuonna 1785 syntynyt Margaretha Schrey peri Sääksmäen Lahisten kartanon, koska tämän sisarukset kuolivat. Naimaton Margaretha Schrey huolehti suvun kartanosta siihen asti, kunnes sisarusten lapset varttuivat täysi-ikäisiksi.¹⁰⁴

Aikalaistarinoiden ja 1900-luvun alun muistelmien sivulauseissa naimattomat keski-ikäiset neidit siis asuivat 1800-luvulla itsenäisesti ja hoitavat kartanoita, kuten myös Topeliuksen luoma fiktiivinen Mirabeautäti. Hieman yllättäen näyttääkin, että ainakin varakkaiden naimattomien naisten itsenäinen asuminen oli 1800-luvulla jopa niin tavallista, ettei siihen kiinnitetty erityistä huomiota sen paremmin romaaneissa kuin muistelmissakaan. Se on kiinnostavaa, sillä perusoletushan oli kuitenkin se, että naimattomat naiset elivät kotitöitä tehden miessukulaistensa luona holhouksen alaisina ilman omaa rahaa.

Ristiriita vaatii selitystä. Naimattomien naisten keskeiseen rooliin suvun maaomaisuuden pääasiallisina hoitajina ei välttämättä haluttu muistelmissa kiinnittää liikaa huomiota, koska se oli hyväksytyjen sukupuoliroolien vastaista. Samalla haluttiin suojella suvun naimattomia tätejä epäilyksiltä, että he eivät olisi omanneet perinällisiä piirteitä, vaan kenties olleet aikakaudella epänormaaleiksi katsottuja hermafrodiitteja. Heidän ehdotonta naisellisuuttaan korostettiin siis painokkaasti, kuten Matilda von Kraemer teki vakuuttamalla, että täti oli hieno nainen, vaikka hän käyttäytyi ja pukeutui epänormaalisti.

104 von Konow 1922, 79.

Etsittäessä naimattomien naisten todellista elämää muistelmien ja oletusten takaa, on mentävä säilyneiden lähteiden taakse, luettava rivien välistä ja astuttava ulos myös siitä naisen ihannekuvausta, johon heidät haluttiin 1900-luvun alun muistelijoiden toimesta sovittelua. Muistelijoiden pyrkimys heteronormatiivisuuteen, jossa nais- ja miessukupuolet on tarkoin määritelty omiin rooleihinsa, on muokannut mielikuvaa menneen ajan naimattomista naisista aina 2000-luvulle asti. Heidän naiseuttaan on suojeltu kuvaamalla heidät pohjimmitaan hauraiksi, armpaloilla eläneiksi surumielisiksi neideiksi, joiden outous johtui särkyneestä sydäimestä, naisille tyyppillisistä hermosairauksista sekä huonoista vaikutteista, joita he olivat nuoruudessaan omaksuneet 1700-luvulta.

Veljensä taloudessa käsitöiden parissa ahertaneella ja synkkämieliseksi määritellyllä Jacobina Munsterhjelmilla oli toinen elämä, joka ei tallentunut perheen kirjeisiin tai perimätietoon. Hän osasi nimittäin hoitaa taitavasti rahallista perintöosuuttaan ja jopa kartuttaa sitä. Samoin tekivät hänen sisarensa Anna ja Beata Munsterhjelm. He eivät olleet poikkeus, sillä Eeva Kotioja on selvittänyt Ehrnroothien sukuyhteisön taloudenhoitoa omaisuuden säilyttämiseksi suvulla. Kotiojan mukaan lainoja sukulaismiehille isänperinnöstään antoivat myös Ehrnroothien suvun naimattomat tyttäret.¹⁰⁵ Vastaava kuvio vallitsi Munsterhjelmien perhepiirissä, ja se turvasi Jacobina Munsterhjelmien ja hänen naimattomien sisartensa taloutta tehden heistä taloudellisesti riippumattomia. Rahan lainaaminen lähipiirille oli sekin siis sukutyötä, jolla pyrittiin säilyttämään omaisuus aatelissuvulle tärkeässä mieslinjassa.

Raha takasi aatelissuvun kunnian eli sen miesten pysymisen säädysään. Toisin sanoen tädit eivät ainoastaan auttaneet kotitaloustöissä, vaan lainasivat tarvittaessa omia rahojaan perheen miehille. Rahaasioista ei avauduttu sukulaisten kirjoittamissa muistelmissa. Miehet joutuivat pyytämään rahalainoja ja suosituksia sukunsa varakkailta naimattomilta naisilta, kuten Lars von Platen vaikutusvaltaiselta Gustava von Platenilta.¹⁰⁶ Rahan ansaitseminen oli miesten tehtävä, joten rahan lainaaminen naimattomalta tädiltä saattoi olla hyvinkin nöyryyttävä kokemus, sillä se voitiin tulkita miehen epäonnistumiseksi. Soveliaampaa

¹⁰⁵ Kotioja 2021, 21–23.

¹⁰⁶ Vainio-Korhonen 2012, 182.

oli vaieta asiasta ja kiitellä tätien taitavuutta orpolasten kasvattajina, kodinhoidossa ja käsitöissä.

Muistelmissa Ulrika Möllersvärd näyttäytyy Porvoossa köyhänä ja unohtettuna hahmona. Asiakirjalähteet antavat kuitenkin toisenlaisen kuvan Ulrika Möllersvärdin loppuelämästä. Hän oli omana aikanaan kaupungissa näkyvä ja aktiivinen toimija, joka oli perustamassa Porvooseen Seurahuonetta, lahjoitti hyväntekeväisyyteen, äänesti poikkeuksellisesti jopa lukkarinvaalissa ja ilmeisesti tuki teatteriesityksiä omassa seurapiirissään.¹⁰⁷ Lisäksi Möllersvärdin tiedetään antaneen luottoa esimerkiksi kauppias Wilhelm Thölgrenille ja merkinneen itselleen osakkeen Fredrik Sneckenströmin yhtiöstä.¹⁰⁸

Naimattomat aatelisnaiset sijoittivat omaisuuttaan, ja kasvattivat sitä ottamalla taloudellisia riskejä ja lainaamalla rahojaan kuuden prosentin korkoa vastaan. Jacobina Munsterhjelm lainasi vuonna 1824 suurehkon summan rahaa perhetutulle majuri Robert Magnus Brunowille. Mies teki kuitenkin vararikon ja kuoli pian sen jälkeen. Jacobina ei epäröinyt vuonna 1831 astua Porvoon raastuvanoikeuteen vaatimaan lainaamaansa summaa takaisin Brunowin kuolinpesältä.¹⁰⁹

Jacobina Munsterhjelmin perukirja kertoo hänen olleen suhteellisen varakas kuollessaan vuonna 1842. Hän oli lainannut rahaa sekä perhepiirinsä jäsenille että ulkopuolisille.¹¹⁰ Jacobina Munsterhjelmin ei siis tarvinnut tehdä käsitöitä saadakseen käyttörahaa: Hän ansaitsi koko ajan korkotuloja. Korkotulot muodostivat 1700-luvullakin merkittävän osan monen aatelisen tuloista.¹¹¹ Korkotulot kasvattivat Jacobina Munsterhjelmin omaisuutta aina siinä määrin, että hän hankki 1830-luvulla itselleen oman kodin. Aminoffin muistelmien tieto muutosta pois Kurjalan kartanosta saa vahvistuksen Kosken seurakunnan rippikirjasta, jossa Jacobina Munsterhjelmin kohdalle rippikirjaan on tehty epävirallinen merkintä muutosta Kirkonkylään.¹¹² Häntä ei kuitenkaan siirretty rippi-

107 Mäkelä-Alitalo 2005.

108 Mäkelä-Alitalo 2000, 369–370.

109 KA, Porvoon raastuvanoikeuden renovoidut pöytäkirjat: Varsinaisasioiden pöytäkirja 27.6.1831, 148, § 9.

110 KA, Biographica, Munsterhjelmin arkisto, Jacobina Munsterhjelmin perukirja 1842.

111 Ilmakunnas 2009, 120; myös Kotioja 2021, 16–30.

112 KA, Kosken seurakunnan rippikirja 1831–1840, 1841–1850: Kurjala gård. Jälkimmäisessä merkintä ”Bor i Koskis by Koppelo”.

kirjassa uuteen asuinpaikkaansa, vaan asiakirjatasolla hän pysyi edelleen Kurjalan kartanossa lankonsa kotitaloudessa.

Muutto vahvistuu myös perukirjasta, jossa luetellaan Jacobina Munsterhjelmin omistamat rakennukset.¹¹³ Torsten Aminoff satoi Jacobinan muuton osaksi tämän synkkämielisyyttä ja erakoitumista, mikä sopi aikakauden käsitykseen naissukupuolen hermoheikkoudesta. Jacobina on saattanut yhtä hyvin olla itsepäinen ja päättäväinen halutessaan muuttaa omaan talouteensa, mikä on 1900-luvun alussa tulkittu eräänlaisena luonnehäiriönä, koska naisten yksinasumiseen suhtauduttiin kielteisesti. Erikoinen yksityiskohta on sekin, että Jacobina Munsterhjelmin perukirjassa mainitaan peräti 14 erikokoista taulua sekä tieto öljyväreistä. Hänen koko irtaimistonsa myytiin huutokaupalla ja liitteenä olevassa luettelossa on siten myös arvottomampaa tavaraa, jota ei löydy perukirjasta. Tauluja ostivat sukulaiset ja tuttavat, mutta öljyvärit myytiin ”maalari Villbergille”.¹¹⁴ Tieto herättääkin kiinnostavan kysymyksen: maalasiko Jacobina Munsterhjelm myös tauluja? Se on hyvin mahdollista, mutta perimätietoa tai tarkempia todisteita asiasta ei ole. Suku on säilyttänyt hänen omaisuudestaan päiväkirjan lisäksi vain ompelurasian ja ompeluvälineet.¹¹⁵

”Todellakin luulen, ettei tati kaivannut maalla suuremmin seuraa; hän oli keksinyt itselleen niin paljon puuhaa. Joku toinen olisi voinut olla hyvinkin peloissaan, jos olisi asunut niin yksin kuin hän. Vaikka palvelusväki asui rakennuksen toisessa päässä, ei hän siltikään pelännyt,” Mathilda von Kraemer kuvasi tätinsä Gustava von Platen asumista 1840-luvulla Hauhon Hyömäen kartanossa. Gustava von Platen asettui vuonna 1837 asumaan yksin Hyömäen kartanoon, jonka hän omisti vuoteen 1852.

Ihmisten on arveltu olleen 1800-luvulle asti yhteisöllisempiä ja suorastaan pelänneen yksinäisyyttä, koska he olivat tottuneita toistensa läheisyyteen. Heidän on katsottu kasvaneen sosiaalisuuteen toisin kuin

113 KA, Biographica, Munsterhjelmin arkisto, Jacobina Munsterhjelmin perukirja 1842.

114 KA, Biographica, Munsterhjelmin arkisto, Jacobina Munsterhjelmin perukirjan liite 1842. Huutokauppaluettelossa on tavaraa, mitä ei ole varsinaisessa perukirjassa. ”Pylla med olja och färg”. Sana ”pylla” viittaa sianrakkoon, joissa öljyvärejä säilytettiin 1800-luvun puoliväliin asti ennen kuin kehitettiin öljyväriputkilo, joka säilytti värit paremmin.

115 Lönnqvist 1970, kuvasivut.

nykyihmisten. Osa varmasti pelkäsikin yksinoloa ja varsinkin sen tuomaa taloudellista turvattomuutta.¹¹⁶ Kaikilla naimattomilla naisilla ei ollut varaa palkata palvelijoita ja seuraneitejä. Asennekin muuttui 1800-luvun kuluessa yhä enemmän sellaiseksi, ettei säätyläisnaisen maineelle sopinut asua yksin edes naispalvelijan kanssa. Säätyhierarkiakin selittää tilannetta. Ero 1800-luvun alun varakkaan aatelisneidin ja 1800-luvun lopulla eläneen köyhän sivistyneistöön kuuluvan neidin välillä oli huomattava: Sivistyneistöön kuuluvalla naisella elämä yksin kaupunkiasunnossa oli väistämättä maineelle vaarallisempaa. Aateli johtavana säätynä saattoi ottaa vapauksia ja sen jäsenet käyttäytyä normien vastaisesti.¹¹⁷ Lisäksi asiaan vaikutti ikä: se mikä keski-ikäiselle neidille oli mahdollista, ei sitä ollut nuorelle neidille.

Mathilda von Kraemerin mukaan Gustava von Platen hoiti kartanon kirjanpitoa työpöytänsä ääressä, neuvotteli voudin ja torpparien kanssa sekä kiersi päivittäin tiluksiaan tarkkailemalla viljankasvua ja karjanhoitoa. Asiakirjojen mukaan hän ajoi kartanonsa etua usein käräjillä ja osallistui rahallisesti Hauhon kansakouluhankkeeseen eli hän oli näkyvä toimija paikallisyhteisössä samoin kuin Ulrika Möllersvärd Porvoossa. Jacobina Munsterhjelmin toimintaa rajoittivat 1830-luvulla raihnaisuus ja kuurous, mitkä ehkä osaltaan saivat hänet etsimään omaa tilaa ja rauhaa.¹¹⁸ Pois ei voi sulkea mahdollista halua keskittyä rauhassa ompelun ohella maalaamiseen.

Tutkitut naiset olivat varttuneet aikuisiksi varhaismodernin ajan lopun maailmassa, jossa sukupuoliroolit eivät olleet vielä yhtä selkeästi toisistaan erotettuja kuin tullessa 1800-luvun lopulle. Sukupuolia oletettiin 1700-luvulla olevan vain yksi, jossa mies edusti täydellisyyttä mutta nainen oli jäänyt kesken. Sosiaalinen sukupuoli oli siten jopa keskeisemmässä roolissa kuin biologinen, vaikka fysiologialla olikin merkitystä eikä sukupuolirajojen rikkomista hyväksytty. Ristiinpukeutuminen ei ollut tuntematon ilmiö varhaismodernin ajan maailmassa. Vaatteet määrittivät vahvasti eri sukupuolia. Naiselle esiintyminen miehinä

116 Ollila 1998, 104, III–II2.

117 Ylivuori 2022, 27–33.

118 KA, Kosken seurakunnan arkisto, Rippikirja 1831–1840, 1841–1850: Kurjala gård.

saattoi olla keino parantaa asemaansa yhteiskunnassa, jossa miehillä oli johtoasema.¹¹⁹

Lisäksi tutkimuksen kohteena olevat naiset aatelisina katsoivat ehkä olevansa arvostelun yläpuolella. Olivathan he kasvaneet aikuisiksi 1800-luvun alussa, jolloin aatelin johtava asema yhteiskunnassa vielä tunnustettiin. He saattoivat siten vapaammin tuottaa omaa sukupuoltaan eli omaksua tarvittaessa käyttökseen ja pukeutumiseensa myös maskuliinisiksi katsottuja piirteitä, jos se hyödytti heidän pyrintöjään.

Pukeutumisella oli varhaismodernin ajan lopulla tärkeä merkitys. Esimerkiksi vielä 1600- ja 1700-luvuilla aatelismiesten muoti oli näyttävää: heillä oli pitkät hiukset, ehostusta ja he pukeutuivat silkkiin ja pitseihin, mitä ei enää 1800-luvun lopulla pidetty sopivana. Naisen ja miehen eroavaisuuksia alettiin korostaa yhä enemmän 1700-luvun kuluessa, mikä leimautui myös pukeutumiseen ja muotiin. Tutkijoiden mukaan hovimiehen malli alkoi korvautua vastuullista ja miehекästä perheenpäää korostavaksi, mikä piirre siirtyi myös miesten pukeutumiseen. Erityisesti hovin piirissä eteneviä ranskalaisia aatelismiehiä ryhdyttiin Englannissa pilkkaamaan naismaisina ja jopa sodomiaan taipuvaisina, vaikka sille ei ollut todellisia perusteita.¹²⁰ Hovimiehen mallista tuli siten vähitellen 1800-luvulle tultaessa halveksunnan kohde: heitä pidettiin naurettavina ja turhamaisina, mitkä piirteet liitettiin naisellisuuteen. Ranskasta kulttuurisia vaikutteita ottanut kuningas Kustaa III:n hovielämä yhdistettiin Suomessakin 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa paheelliseen elämään ja naismaisesti pukeutuviin ja käyttäytyviin puuteroituihin miehiin.

Muistelijat katselivat naimattomia naissukulaisiaan 1800-luvulla vahvistuneiden heteronormatiivisten arvojen läpi: tätien epänaissuus suhteessa oman ajan naisihanteisiin vaati selitystä. Unohtaa ei voi myöskään eugeniikkaa, joka 1920-luvulla etsi näkyviä merkkejä aatelis- ja säätyläissukujen rappiosta erilaisuuden kautta: vammat, mielisairaudet

119 Ylivuori 2022, 28–33. Janes 2017, 106–109.

120 Ks. tarkemmin Janes 2017, 111–112, 118–120. Janes viittaa Thomas Kingin päätelmiin siitä, että Englanti oli johtavassa asemassa, mitä tuli miehen ja miehyyden mallin muutokseen hovimiehestä aatellisen perheen päämieheksi 1700-luvulla. Sama ilmiö tapahtui ajan kuluessa muissakin Euroopan maissa, mikä osaltaan on luonut kielteistä kuvaa 1700-luvusta ja Ranskan aatellista. Ks. myös Dewald 2006, 305–332. Suomen osalta ks. Vuorinen 2010.

ja epänormaaliksi tulkittu käytös haluttiin siivota pois näkyvistä.¹²¹ Edesmenneiden tätien outo käytös alkoi uhata 1900-luvun alussa eläneiden muistelijoitten suvun puhtautta, joten sitä piti siksikin selittää.

Kolmen tutkitun naisen kohdalla voidaankin puhua Butlerin teoriaan nojautuen sukupuolen performatiivisuudesta, naisten tavasta tuottaa sosiaalista sukupuoltaan. Gustava von Platen, Jacobina Munsterhjelm ja Ulrika Möllersvärd omaksuivat kukin tietoisesti tai tiedostamattaan maskuliiniseksi tulkittua käytöstä, joka samalla sekä suojasi heitä että antoi heille lisää toimintavapautta. Yksin asuva naimaton nainen saattoi turvautua tietoisesti epänaisselliseksi katsottuihin piirteisiin ylläpitääkseen omaa arvoaltaansa tai estääkseen epätoivottuja lähentelyjä. Matilda von Kraemerin tulkinta tätinsä kielenkäytön muuttumisesta ronskimmaksi erityisesti silloin, kun naapurikartanon isäntä saapui yksin vierailulle, on paljon puhuva. Samoin se, että lähtiessään kiertämään tiluksiaan, hän pukeutui maaston huomioiden.

Myös Ulrika Möllersvärdin voisi olettaa eronneena naisena joutuneen myös tilanteisiin, jossa maskuliiniseksi määritellyistä käytöksestä oli hyötyä. Vastaavasti Jacobina Munsterhjelm in rahatalouden hoito, oikeuksien puolustaminen käräjillä ja muutto omaan talouteen vaativat astumista ulos naiselle soveliaana pidetystä avuttoman ja heikon naisen roolista. Lähipiirille se ei ollut poikkeuksellista käytöstä 1800-luvun alussa, sillä naisilla oli tärkeä merkitys osana sukutyötä. Myöhemmin 1900-luvun alussa naisten käytöstä ja valintoja voitiin pitää erikoisina.

Naimattomien naisten itsenäinen toimijuus tilanhoitajina ja julkinen rooli paikallistasolla eivät välity korostetusti muistelmissa. Sen sijaan tädit kasvattamassa orvoksi jääneitä sukulaislapsiaan, kirjoittamassa kirjeitä ja hoitamassa kotitaloutta nostettiin esiin muistelmissa, koska se oli naimattomalle neidille soveliaasta kodin piirissä tapahtuvaa sukutyötä. Naimattoman naisen itsenäinen elämä maatilaa hoitaen, rahanlainaus, sijoitustoiminta tai esiintyminen käräjillä olivat toimintaa, mitä ei haluttu liikaa korostaa – tai josta ei edes tiedetty. Se ei sopinut naisille määritellyyn rooliin ja siitä puhumisen ja kirjoittamisen voitiin katsoa myös loukkaavan hienoa naista. Lisäksi haluttiin välttää sitä, että luki-

121 Miettinen 2019, 169–188.

ja kyseenalaistaisi naisen heteroutta tai epäilisi häntä hermafrodiitiksi eli nykytermein intersukupuoliseksi. Siksikin oli tarpeen painokkaasti vakuuttaa, että muistelun kohde oli fyysisesti nainen omaten naissukupuolelle ominaisia luonteenpiirteitä. Sekin on syytä muistaa, että esimerkiksi kuningatar Kristiina ei historian henkilönä nauttinut suosiota 1900-luvun alussa, vaan hänet leimattiin omituiseksi, huonoksi hallitsijaksi ja mahdollisesti jopa hermafrodiitiksi.¹²²

1700-luvulla syntyneiden ja 1800-luvun alkupuolella eläneiden naimattomien aatelisnaisten rahvaanomaiseksi tulkittu käytös, aktiivisuus paikallisyhteisössä, perintörahojen sijoittaminen ja itsenäisen tilanhoidon voisi olettaa vaikuttaneen paljonkin siihen, että laista poistettiin vuonna 1863 vaatimus naimattomien naisten miespuolisesta holhoojasta. Se tavallaan vapautti naimattomat naiset tekemään täysipainoisemmin sukutyötä eli tarvittaessa ottamaan vastuun suvun koko omaisuudesta eikä vain kotitaloudesta. Vastaavasti talonpoikaiston keskuudessa tilattomat nuoret naiset lähtivät samaan aikaan kotoaan piiioksi ansaitsemaan omaa rahaa ja rakentamaan itsenäisesti elämäänsä. Keskisääty eli sivistyneistö taas alkoi puhua ja tehdä työtä naisten paremman koulutuksen puolesta. Tie kohti tasa-arvoisempaa yhteiskuntaa tuntuu siis kulkeneen läpi koko yhteiskunnan, ja ”kustaviaanisilla tädeillä” oli siinä näkyvä osansa.

Vanhan ja uuden rajalla

Tultaessa 1900-luvun alkuun varhaismodernin ja modernin raja avautui aikalaisille selkeänä. Jako kulki vuodessa 1809, jolloin Suomi liitettiin suuriruhtinaskuntana Venäjään. Mennyttä Ruotsin vallan aikaa leimasi aikalaisten kustavilaiseksi nimeämä kausi, jota mielellään kuvattiin 1900-luvun alussa kiehtovana, romanttisena, kevytmielisenä ja paheelisena. Kuningas Kustaa III:n vapaamielisenä pidettyä hovielämää rakkaussuhteineen sekä ihailtiin että paheksuttiin. Aateli oli ollut tuolloin vielä voimissaan toisin kuin 1800-luvun lopulla, jolloin koulutettu keski-

¹²² Pekonen 2023, 40–41.

sääty oli noussut – siveellisesti paremmaksi tulkittuna – suomalaisen yhteiskunnan johtoon. Aateli ”jäykkine ja muodollisine” tapoineen edusti vanhaa varhaismodernia maailmaa ja samalla sen rappiota. Näkemys 1700-luvusta vaikutti myös siihen, miten ja millaisina 1700-luvulla syntyneitä naimattomia säätyläis- ja aatelin naisia muisteltiin ja kuvattiin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa.

Kohti tasa-arvoa pyrkivässä 1900-luvun alun yhteiskunnassa varhaismodernin aikakauden naiset nähtiin alistettuina, ja he pysyivät naisille määrätysässä alistetussa roolissa yrittämättä pyrkiä siitä pois. Jacobina Munsterhjelm, Gustava von Platen ja Ulrika Möllersvärd edustavat muistelmien valossa varhaismodernin ajan naisia, joiden tulkittiin eläneen elämänsä miesten holhouksen alaisina saamatta koulutusta muuhun kuin käsitöihin ja taloudenhoitoon. Kaikkia kolmea on myös luonnehdittu samoin: he olivat erikoisia ja yksinäisyyteen vetäytyviä. Selitystä naisten käytökselle etsittiin naimattomuudesta, yksitoikkoisesta elämästä, hermoheikkoudesta ja särkyneestä sydäimestä. Heidän korostettiin olleen ehdottomasti hienoja ja hyväsydämisinä naisellisia naisia kaikista outouksistaan huolimatta.

Tutkittujen naisten elämänkulku ei kuitenkaan kaikilta osin mennyt siten kuin kirjoittajat olettivat tai halusivat lukijoidensa olettavan. Kaikki kolme irtautuivat lopulta sukulaispiiristä erilleen itsenäiseen elämään. Heillä kaikilla oli lopulta oma talous sekä perintönä saatua omaisuutta, jota he kasvattivat sijoittamalla ja lainaamalla. Naisten ei voi katsoa hylänneen perhepiiriään, vaan he aktiivisesti tukivat sukunsa jäseniä jopa taloudellisesti. Naimattomat naiset tekivät eri tavoin sukutyötä, ahkeroiivat käsitöidensä parissa, harjoittivat hyväntekeväisyyttä sekä osallistuivat eri tavoin paikallisyhteisönsä toimintaan. He eivät pysyneet vain kodin piirissä. Heidän elämänsä ei voi luonnehtia yksitoikkoiseksi, vaikka muistelijat halusivat korostaa vain ompelua ja kotiaskareita, mitkä katsottiin soveliaiksi vanhoille neideille ja kunniaksi näiden muistolle.

Edelleenkin varhaismodernin ajan naimattomien aateli- ja säätyläisnaisten on oletettu eläneen sukulaistensa luona vailla omaa rahaa ja yksityisyyttä. Se saattoi olla totta monen naisen kohdalla, mutta silti heidänkin elämänsä saattoi olla tyydyttävää. Kokemus on henkilökohtainen: Joku saattoi surra kohtaloaan ja kärsiä siitä, kun taas toinen koki

asemansa turvattuna ja tarpeellisena. Jokaisen elämäntarina on erilainen, ja jokainen saattoi omalla tavallaan myös rikkoa naissukupuolelle määriteltyjä rajoja. Esimerkiksi Charlotte Collanin valituksen omasta kohtalostaan voisi nähdä myös kapinana yhteiskunnan normeja ja sukupuolirooleja vastaan.

Se, että naiset olivat lakien puitteissa miesten holhouksen alaisia, vaikutti myös siihen, miten heitä kirjattiin asiakirjoihin ja siihen, miten jälkimaailma on heidät nähnyt. Jacobina Munsterhjelmin yksin asuminen 1830-luvulla paljastui vasta eri tietoja yhdistelemällä. Vastaavasti Gustava von Platenin menestyksellinen tilanhoito paljastuu vain hänen sisarentyttärensä muistelmista, mutta sitä tukevat tiedot käräjäpöytäkirjoissa ja seurakunnan asiakirjoissa. Ulrika Möllersvärdin aktiivinen elämä Porvoossa kätkeytyy sekin arkistojen erilaisiin asiakirjoihin, kun taas muistelijat halusivat luoda hänelle fiktiivisen elämän keisarin lemmittynä. Muistelmien merkitystä ei silti pidä väheksyä, koska ne ovat tallentaneet jokaisesta tutkitusta naisesta tietoja, jotka eivät paljastu asiakirjoista. Puhumattakaan siitä, että virallisiin arkistoihin ei ole välttämättä edes huolitettu naisten tuottamaa kirjallista aineistoa.

Tutkittaessa varhaismodernin ajan naimattomien naisten elämää julkisten ja yksityistenkin lähteiden yhdisteleminen on tärkeää. Perimätieto, muistelmat, kirjeet ja päiväkirjat eivät yksin kerro paljonkaan henkilön elämästä. Niiden tiedot ovat aina valikoituja, ja valikointiin vaikuttaa se, millaisena nainen haluttiin lukijoille esittää. Naimattomille tädeille haluttiin luoda 1900-luvun alussa tietynlainen elämäntarina, joka vahvasti kirjoittajien omia näkemyksiä varhaismodernin ja modernin rajasta sekä toimi jälkimmäisen eduksi. Lisäksi heidän käytöstään haluttiin selittää lukijoille siten, että se tuki aikakauden sivistyneistön vaatimusta ehdottomasta heteronormatiivisuudesta, jossa naisen ja miehen roolit pidetään tiukasti erillään. Tädit olivat muistelijoiden mukaan ehdottomasti naisellisia naisia sydänsuruineen, vaikka he hoitivatkin maatiloja, nuuskasivat, kiroilivat tai pukeutuivat erikoisesti. He eivät olleet saaneet kustavilaisella kaudella riittävästi sivistystä, mikä heijastui epänaissellisenä ja rahvaanomaisena käytöksenä. Heidän katsottiin elävän modernissa maailmassa yksinäisinä kaivaten kadonnutta kustavilaisista aikaa. Se taas oli omiaan aiheuttamaan erakoitumista ja synkkämielisyyttä. Lukija ei

saanut epäillä heitä fyysisesti tai psyykkisesti epänormaaleiksi, mikä olisi leimannut koko suvun ja sen perimän epäilyttäväksi. Naisten outoutta piti selittää, mikä taas osaltaan oli 1900-luvun alun muistelijoiden omaa sukutyötä.

Viralliset asiakirjat avaavat toisenlaisen näkökulman tutkittaviin henkilöihin. Yksitoikkoiseksi tulkittu elämä saattoikin olla todellisuudessa aktiivista ja omatoimista, mutta sitä 1900-luvun alun muistelijat ei joko tiennyt tai ei halunnut kertoa – tai ei pitänyt sitä merkittävänä. Naimattomat tädit huolsivat usein suvun orvoksi jääneitä lapsia tai huolehtivat suvun maataloista, mitä ei nähty merkittävänä kansallisena pyrintönä tai arvostettavana itsenäisenä toimijuutena. Ne olivat aikalaisille pikemminkin itsestänselvyyksiä, eikä hienoa naista ollut sopivaa liikaa nostaa esiin muun kuin naisille sopivien tehtävien kautta.

Omalla tavallaan ja omilla valinnoillaan naimattomat naiset kuitenkin ajoivat naisasiaa, vaikka se ei suoranaisesti välittyntykään heidän toiminnastaan. He eivät nousseet äänekkäästi vaatimaan oikeuksia eivätkä rikkoneet käytöksellään sopivaisuuden rajoja niin paljon, että olisivat joutuneet vaikeuksiin omassa yhteisössään. Siitä huolimatta he edistivät tiedostamattaankin pyrkimystä tasa-arvoisempaan yhteiskuntaan rikkomalla heteronormatiivisuuden vaatimusta tuottamalla sukupuoltaan maskuliinisempaan suuntaan. Osin käytännön syistä, mutta toisaalta myös pakotettuina, koska he joutuivat yksin hoitamaan omaa ja sukunsa miesten omaisuutta, mikä vaati astumista ulos naiselle määritellystä roolista.

Zachris Topeliuksen novellin nuoruudessaan sopivaisuuden rajoja rikkonut, mutta itsenäinen Mirabeau-täti päättyy lopulta nuoren Augustan esikuvaksi. Kustavilaisen hovin kasvattama itsenäinen vanha neiti ja 1800-luvun moderni teinityttö löytävät yhteisen sävelen. Samalla tavalla 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa eläneet saivat vaikutteita omien perhepiiriensä lukuisilta omatoimisilta ja sukupuolirajoja rikkoneilta kustaviaanisilta tädeiltä. Heitä muisteltiin ihailen ja lämmöllä.

Lähteet ja kirjallisuus

ARKISTOLÄHTEET

Kansallisarkisto (Helsinki, KA)

Biographica, Munsterhjelmien arkisto, Jacobina Munsterhjelmien perukirja 1842

Elimäen seurakunnan arkisto, Vihittyjen luettelot

Kosken seurakunnan arkisto, Rippikirja 1831–1840, 1841–1850: Kurjala gård

Porvoon raastuvanoikeuden renovoidut tuomiokirjat, Varsinaisten asioiden pöytäkirjat

Rautalammin seurakunnan arkisto, Syntyneiden ja kastettujen luettelot

KIRJALLISUUS

Biograafisia tietoja Suomen naisista eri työaloilla. 1896. Helsinki: Suomen Naisyhdistys.

Burr Margadant, Jo 2000: *The New Biography: Performing Femininity in Nineteenth-Century France.* Berkeley: University of California Press.

Butler, Judith 1990: *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity.* New York: Routledge.

Butler, Judith 2006: *Hankala sukupuoli: Feminismi ja identiteetin kumous.* Suomentaneet Tuija Pulkkinen ja Leena-Maija Rossi. Helsinki: Gaudeamus. Englanninkielinen alkuteos 1990.

Caine, Barbara 2010: *Biography and History.* New York: Palgrave Macmillan.

Dewald, Jonathan 2006: French Nobles and the Historians 1820–1960. Teoksessa Smith, J. M. (toim.) *The French Nobility in the Eighteenth Century: Reassessments and New Approaches.* Penn State University Press.

di Leonardo, Micaela 1987: The Female World of Cards and Holidays: Women, Families and the Work of Kinship. – *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 12:3. 440-453.

Eleonora 1927: Muistelma vanhasta tädistä. – *Kotiliesi* n:o 3 1.2.1927.

En juldagsmiddag för 100 år sedan. – *Östra Nyland* n:o 101 31.12.1913.

Finlands Allmänna Tidning n:o 80 9.4.1842 (Jacobina Munsterhjelmien kuolinilmoitus).

G-g, L-s 1916: Från Ulla Möllersvärd's tid I: Hur en adlig fröken uppfostrades. – *Dagens Press* n:o 155 8.7.1916.

G-t. 1897: Suomen Naisyhdistys, Biograafisia tietoja Suomen naisista eri työaloilla. – *Valvoja* 17:12 s. 620–621.

Gåfvor till museum. – *Borgåbladet* n:o 48 1.6.1911.

Gåfvor till Statsarkivet. – *Hufvudstadsbladet* n:o 137 20.5.1914.

Hagner, Minna 2005: Naisasian tarkoitus on ihmiskunnan sopusointuinen kehitys: Porvarillisen naisliikkeen tuottamat kertomukset naisten historiasta. Teoksessa Katainen, Elina – Kinnunen, Tiina – Packalén, Eva – Tuomaala, Saara (toim.) *Oma pöytä: Naiset historiankirjoittajina Suomessa.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Harva, Uno 1943: Drag ur Jacobina Charlotta Munsterhjelm's Dagbok. – *Finskt Museum* XLIX (1942) s. 58–70.

- Heinricius, Sigrid 1924a: En hovfrökens romantiska levnadssaga. – *Våra kvinnor* n:o 23 9.12.1924.
- Heinricius, Sigrid 1924b: Erään hovineidon romanttinen tarina. – *Uusimaa* n:o 149 29.12.1924.
- Helminen, Helmi 1944: Hän lahjat antaa ja lahjat saa. – *Lottatyttö* n:o 12. 4–6. *Helsingfors Dagbladet* n:o 204 30.7.1878 (Ulrika Möllersvärdin kuolinilmoitus).
- Häggman, Kai 1994: *Perheen vuosisata: Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Hämäläinen* 3.5.1877 n:o 18 (Gustava von Platenin kuolinilmoitus).
- Ilmakunnas, Johanna 2009: *Kuluttaminen ja ylhäisaatelin elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Ilmakunnas, Johanna 2016: *Joutilaat ja ahkerat: Kirjoituksia 1700-luvun Euroopasta*. Helsinki: Siltala.
- Janes, Dominic 2017: Gender and Sexuality. Teoksessa McNeill, Peter (toim.). *A Cultural History of Dress and Fashion in the Age of Enlightenment*. Lontoo: Bloomsbury Academic.
- Karkama, Pertti 1985: *Järkevä rakkaus: J. V. Snellman kertojana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Katajala-Peltomaa, Sari – Toivo, Raisa Maria 2009: *Noitavaimo ja neitsytäiti: Naisten arki keskiajalta uudelle ajalle*. Jyväskylä: Atena.
- Keisarin rakastettu. – *Viikko-Sanomats* n:o 3 21.1.1928.
- Kelly, Helena 2016: *Jane Austen the Secret Radical*. Lontoo: Icon.
- Kirjallisuutta. – *Uusi Suometar* n:o 149 1.7.1896.
- Kotioja, Eeva 2021: Perintöosa, velkakirja, testamentti: Ehrnroothin sukuyhteisö luomassa taloudellista vakautta autonomian ajan Suomessa. – *Genos: Suomen Sukututkimusseuran Aikakauskirja* 92:1 s. 16–31.
- Konow, Walter von 1922: Lahis egendom i Sääksmäki. – *Finlandia: vuosikirja* 1922 s. 73–84.
- Kuuskoski, Riika 2021: Keisarin ihastus sai avioeron. – *Ilta-Sanomats* n:o 66 20.3.2021 s. 16–18.
- Lehtonen, Elina 1986: Kuka oli Hilda Jatskowski? – *Sukusanomat: A. J. Europaeuksen jälkeläisten sukusanomat* 67:1. <https://www.europaeus.info/aje67.htm>. Viitattu 25.10.2022.
- Leppänen, Hanna 2009: Oliko keisarin ihastus itsekin kuninkaallinen? – *Etelä-Suomen Sanomat* n:o 86 28.3.2009 s. 16.
- Luettelo Suomen ensimmäisessä yleisessä kotiteosnäytelössä w. 1875 jaelluista kilpapalkinnoista. – *Suomalainen Wirallinen Lehti* n:o 111 18.9.1875.
- Lönnqvist, Bo 1970: *Jacobina Charlotta Munsterhjelmns dagböcker 1799–1801*. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- Miettinen, Tiina 2019: *Juuria ja juurettomia: Suomalaiset ja suku keskiajalta 2000-luvulle*. Jyväskylä: Atena Kustannus.
- Miller, Jane Eldridge 1994: *Rebel Women: Feminism, Modernism and the Edwardian Novel*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Munsterhjelm, Kaarlo 1965: Herraskartanon kesää ja talvea 1700-luvulla nuoren Jacobina Munsterhjelmnin päiväkirjan mukaan. – *Maaseudun Tulevaisuus* n:o 121 21.10.1965: Viikkoliite n:o 42 s. 1–3.
- M. v. K. 1917: Några barndoms- och ungdomsminnen. – *Nutid* 22:2–3 s. 37–49.

- Mårtensson, Gunnar 1946: Hemligheten kring Ulla Möllersvärd. – *Borgäbladet* n:o 137A 3.12.1946 s. 3–4.
- Mäkelä-Alitalo, Anneli 2000: *Porvoon kaupungin historia III:1: 1809–1878*. Porvoo: Porvoon kaupunki.
- Mäkelä-Alitalo, Anneli 2005: Möllersvärd, Ulrika. *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-oo6784>. Viitattu 4.4.2023.
- Nervander, Emil 1900a: Kejsarbalen på Mäntsälä gård: Ett minne från Alexander I:s resa i Finland 1812 II. – *Hufvudstadsbladet* n:o 278 14.11.1900 s. 4–5.
- Nervander, Emil 1900b: Keisaritanssiaiset Mäntsälän kartanossa: Muistelma Aleksanteri I:sen matkoilta Suomessa II. – *Savo-Karjala* n:o 122 23.11.1900, n:o 124 28.11.1900.
- Ollila, Anne 1998: *Jalo velvollisuus: Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pekonen, Pihla 2023: *Kuningatar, jonka Jumala siunasi miehen sielulla: Ruotsin kuningatar Kristiinan, aikaisten ja jälkimaailman tulkinnat Kristiinan tavoista tuottaa sukupuoltaan 1600-luvun yhteiskunnassa*. Historian maisterintutkielma. Helsingin yliopiston Humanistinen tiedekunta. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-202305302294>.
- Runeberg, Fredrika 1982: *Piirroksia ja unelmia*. Suomentanut Tyynti Tuulio. Helsinki: WSOY. Ruotsinkielinen alkuteos 1861.
- Suomen Naisyhdistyksen vuosikokous. – *Päivälehti* n:o 43 21.2.1896 s. 2.
- Suomen Naisyhdistys 1895: Yleisöltä: Biograafisia tietoja naisista. – *Päivälehti* n:o 233 8.10.1895 s. 4.
- Tandefelt, Henrika 2009: *Porvoo 1809: Juhlamenoja ja tanssiaisia*. Suomentanut Jussi T. Lappalainen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Ruotsinkielinen alkuteos 2009.
- Thomas 1896: Finska kvinnobiografier. – *Hufvudstadsbladet: Landsortsupplaga* n:o 180 7.8.1896 s. 1.
- Tomalin, Claire 1997: *Jane Austen: A Life*. Lontoo: Penguin Books.
- Topelius, Zachris 1992: *Talvi-iltain tarinoita I–II*. Suomentanut Aatto Supanen. Porvoo: WSOY. Ruotsinkielinen alkuteos 1880–1881.
- Ulrika Möllersvärd ja keisari Aleksanteri: Romanttinen rakkaustarina nuoresta suomalaisesta työstä ja Venäjän mahtavasta keisarista, joka valloitti Suomen. – *Satakunnan kansa* n:o 149 3.7.1927 s. 6.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2008: *Sophie Creutzin aika: Aateliselämää 1700-luvun Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden seura.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2009: *Suomen herttuattaren arvoitus: Suomalaisia naiskohtaloita 1700-luvulta*. Helsinki: Edita.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2011: Suomalaisen aatelisnaisten kirjeenvaihtoa 1600- ja 1700-luvuilla. Teoksessa Leskelä-Kärki, Maarit – Lahtinen, Anu – Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.) *Kirjeet ja historiantutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2012: *Sofie Munsterhjelm in aika: Aatelisnaisia ja upseereita 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2020: Jacobina Charlotta Munsterhjelm ja Elimäen Hämeen kylän kartanon elämä Ruotsin vallan ajan lopulla. Teoksessa Kaivonurmi, Hanna – Kasnio,

- Anu (toim.) *Kartanoiden Kouvola: Jacobina Charlotta Munsterhjelmin päiväkirja 1799–1801*. Kouvola: Poikilo-museot.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2021: Kadonneet ja unohdetut: Ruotsin ajalla eläneiden naisten kirjeet ja päiväkirjat julkisissa arkistoissa. Teoksessa Hupaniitty, Outi – Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Arkistot ja kulttuuriperintö*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/tl.268>.
- Vuorinen, Marja 2010: *Kuviteltu aatelismies: Aateluus viholliskuvana ja itseymmärryksenä 1800-luvun Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:skd-dor-000590>.
- Waltari, Mika 1944: Tanssi yli hautojen,. Porvoo: WSOY.
- Westermarck, Helena 1894: En kvinnoöde: Skuggbild från seklets början. – *Finskt Tidskrift* n:o 37:5 s. 336–354.
- Ylivuori, Soile 2019: *Women and Politeness in Eighteenth-Century England: Bodies, Identities, and Power*. Lontoo: Routledge.
- Ylivuori, Soile 2022: Historiallinen analyysi ja sukupuoli. Teoksessa Danielsbacka, Mirkka – Hannikainen, Matti O. – Tepora, Tuomas (toim.) *Avaimia menneisyyteen: Opas historiantutkimuksen menetelmiin*. Helsinki: Gaudeamus.
- Åbo Allmänna Tidning* n:o 8 22.1.1814 s. 3 (Ulrika Möllersvärdin vihki-ilmoitus).

Henkilöhistoriaa somessa

Jacobina Munsterhjelmin Twitter-tili yhteiskunnallisen vaikuttavuuden tekijänä

Tiina Miettinen

 <https://orcid.org/0000-0002-6626-950X>

Henkilöhistoria varhaismodernin historian tutkimuksena -projektin yhteydessä käynnistyi yhteisö- ja mikroblogipalvelu Twitterissä (sittemmin X) kokeilu, jossa jaoin päivittäin Jacobina Munsterhjelmin vuosien 1799–1801 päiväkirjamerkintöjä. Jacobina aloitti päiväkirjansa 13-vuotiaana 8.5.1799, joten ensimmäinen merkintä Twitteriin ilmaantui vastaavana päivänä 8.5.2021. Siitä lähtien päiväkirjamerkintöjä julkaistiin samoina päivinä kuin Jacobina oli merkintöjään tehnyt aina vuoden 2023 alkuun asti.

Käänsin merkinnät ruotsista suomeksi käyttäen pohjana Bo Lönnqvistin päiväkirjan editiota vuodelta 1970. Suomensin päiväkirjamerkinnät siksi, että tilin ylläpitäjänä olisin joutunut liian vaativaan tehtävään, jos olisin julkaissut merkinnät alkuperäisellä ruotsin kielellä. Olisin joutunut selvittämään tilin seuraajille Jacobina Munsterhjelmin käyttämän ruotsin kielen kielioppiongelmia ja kirjoitusvirheitä. Kielitaitoni ja tietoni ruotsin kielen etymologiasta eivät olisi siihen riittäneet.

Jacobina Munsterhjelmin päiväkirjamerkinnot lukee nopeasti parissa tunnissa. Kokemukset ja arki kutistuvat merkintöjen sarjaksi, jossa huomio kiinnittyy lähinnä arjen ja tapojen kuvaukseen. Siksi onkin helppo ymmärtää, miksi päiväkirja on noussut keskeiseksi lähteeksi 1700-luvun lopun ja 1800-luvun arjen kuvaajana. Ilmestyessään vuonna 1970 päiväkirja eräällä tavalla mullisti varhaismodernin ajan arkipäivän tutkimusta.

Mitäpä jos päiväkirjaa lukisikin vain merkinnän päivässä, ja eläytyisi kirjoittajan elämään päivittäisten merkintöjen ja vuodenaikojen tahtiin? Avaisiko se erilaisen näkökulman päiväkirjaan?

Päivittäin luetut merkinnät yhdistyvät vuodenaikojen rytmiin, jolloin lukijalle korostuu ympäristön keskeinen vaikutus varhaismodernin ajan ihmisten elämässä: Lumituisku esti pääsyn konserttiin tai vieraat joutuivat jäämään yöksi huonon sään vuoksi. Myös sovittuja matkoja piti siirtää tai perua sääolosuhteitten mukaan. Säätayasemasta riippumatta ihmiset olivat luonnon armoilla eikä tulevaa säätä pystytty ennustamaan. Lumen kunnollinen auraus tai edes lapioiminen oli mahdotonta. Liukkaus vaaransi terveyden, sillä murtumien ja vammojen hoito oli vaikeaa. Jacobinan päiväkirjamerkinnoissa sääilmiöt ovat keskeisellä sijalla. Hän kertoo säästä lähes päivittäin.

Twitterissä mukaan tuli vuorovaikutus toisten ihmisten kanssa sekä heidän kommenttinsa. Twitter-tilin seuraajamäärä kasvoi tasaisesti kahden vuoden aikana. Kun päiväkirjamerkinnot päättyivät alkuvuodesta 2023, seuraajia oli yli 1 200. Jacobinan merkinnät kiinnostivat eri aloilla työskenteleviä ihmisiä, joita epäilemättä yhdistää kiinnostus historiaan. Joukossa oli paljon historia- ja museoaloilla työskenteleviä mutta myös juristeja, insinöörejä, kirjastonhoitajia, opettajia, toimittajia, sairaanhoitajia, kaupallisella alalla toimivia sekä monien muiden alojen ihmisiä. Kaikki eivät ole kertoneet profileissaan taustastaan, ja osa seuraajista oli nimimerkkejä.

Päiväkirjamerkintöjen saamat kommentit kertoivat uteliaisuudesta ja lisätiedon kaipuusta. Tiedonnälkä kohdistui varsinkin Jacobinaan itseensä ja hänen lähipiirinsä ihmisiin. Tilin ylläpitäjänä kysymyksiin oli usein mahdoton antaa vastauksia. En voinut lähteä seppittämään vastauksia

Jacobinan puolesta, joten lukijoiden oli hyväksyttävä epätietoisuus. Joihinkin kysymyksiin pystyin vastaamaan, mikäli ne koskivat esimerkiksi maantieteellisiä paikkoja, tapoja, tarkempia henkilötietoja tai esineitä. Eniten lukijoita tuntuivat kiinnostavan ihmiset ja heidän tarinansa. Lukijat kaipasivat tietoja Jacobinasta itsestään, ja siitä miten hänelle lopulta kävi. Toisin sanoen päiväkirjamerkinnot herättivät lukijoissa vahvan kiinnostuksen biografiaan.

Jacobinan twiitteihin tulleiden tykkäysten perusteella tilin säännöllisiä ja pidempiaikaisia seuraajia voi arvioida olleen vähintään 20–50. Ryhmässä oli vaihtuvuutta: Joku seurasi ja kommentoi aktiivisesti jonkin aikaa mutta lopetti ja saattoi taas palata myöhemmin uudelleen. Seuraajien määrä ei silti vähentynyt, vaan kasvoi tasaisesti. Lähes jokainen päivitys sai alusta lähtien 15–20 tykkäystä. Erilaiset juhlapäivät sekä erityisesti seuraelämän kuvaukset Loviisassa ja Savossa saivat parhaimmillaan yli sata tykkäystä. Moni kertoi kokevansa Jacobinan tilin virkistävänä poikkeuksena vihapuheen täyttämässä Twitterin maailmassa. Lisäksi merkinnät toivat monille uutta ja yllättävääkin tietoa historiasta, mikä herätti keskustelua. Aatelin elämä ei ollutkaan niin loistokasta, kuten oli kuviteltu: Asuttiin ahtaasti, saunottiin pihasaunassa, ruuat olivat yksinkertaisia ja vaatteet ommeltiin itse. Myös Jacobinan jakama muu historia-aiheinen twiittailu tuntui kiinnostaneen monia. Eräs seuraaja kiteytti osuvasti: ”Tämä on ollut hieno tili. Teinityttö Elimäeltä on meitä ajallisesti hyvin lähellä vaikei aikalainen olekaan. 200 vuotta ei ole oikeastaan mitään.”

Oma suhtautumiseni Jacobina Munsterhjelmin päiväkirjaan muuttui. Kahden vuoden kuluessa tuli arjen tapoja selvemmin esiin elämää vaikeuttavien sääilmiöiden lisäksi Jacobinan kehitys lapsesta teini-ikään. Ajankulun hitaus ja toisaalta myös sen nopeus korostuivat. Lapsen kasvu kohti aikuisuutta näkyi esimerkiksi siten, että seuraelämä alkoi kiinnostaa Jacobinaa yhä enemmän. Vielä 13-vuotiaana hän kirjasi tarkoin nimipäivä- ja joululahjansa, mutta vuoden kuluttua niillä ei tunnu olleen enää samaa merkitystä. Toinen piirre, joka tuli esiin, oli 13-vuotiaan tytön yksinäisyys ja oman ikäisten ystävien puute, joka vaihtuu 14-vuotiaan hengästyttävään innostukseen alkaneesta vilkkaasta seuraelämästä.

Jacobinan elämän taitekohta, kasvu työstä nuoreksi naiseksi, tallentuu siis päiväkirjaan välillisesti. Lisäksi näkökulma alkoi muuttua: Aluksi huomio kiinnittyi kotiympäristöön kuten kotieläimiin ja omiin puuhiin. Viime vaiheessa hän tarkkailee yhä enemmän ympärillään olevia ihmisiä ja kommentoi heitä joskus jopa terävästi. Jos päiväkirja olikin aloitettu tarkoituksena parantaa kirjoitustaitoa, niin viimeisten merkintöjen perusteella voi jo pohtia, oliko se enää vain sitä. Jacobinalle tuntuu kehittyneen sisäinen halu kirjoittaa päiväkirjaa. Väistämättä jää kysymys, miten päiväkirjanpito olisi kehittynyt, ja jatkoiko hän kirjoittamista.

Ei ole tietoa, kauanko Jacobina jatkoi päiväkirjan kirjoittamista. Sen loppuosa on osin vaurioitunut ja kadonnut. Ehkä Jacobina lopetti päiväkirjansa kirjoittamisen, mutta sitäkään ei voi sulkea pois, että päiväkirjoja olisi tarkoituksella myös hävitetty. Lapsen kirjoittamat herttaiset merkinnät arjesta ovat vaarattomia ja hauskoja lukea vuosikymmentenkään päästä, toisin kuin jo aikuistuneen naisen perhepiiriään koskevat mahdollisesti kriittisetkin luonnehdinnat.

Akateeminen perheyhteisö yksilön kokemuksena

Piispatar Anna Henriksdotter Kock

Mari Välimäki

 <https://orcid.org/0000-0003-2947-4675>

Vuonna 1633 vietettiin Anna Henriksdotter Kockin ja Aeschillus Olai Petraeuksen häitä. Anna oli Tukholman Klaran seurakunnan kirkkoherran tytär, Aeschillus oli parin avioitumisvuonna valittu Karlstadin kirkkoheraksi, mutta hän ei ottanut tehtävää vastaan, vaan jatkoi Turun katedraaliskoulun teologian lehtorina. Parin tie vei siis Turkuun, missä Annasta tuli ensin lehtorin, sitten kirkkoherran ja professorin vaimo, lopulta piispatar. Annan asemaa määrittä hänen miehensä urakehitys akateemisessa yhteisössä, mutta se ei kerro koko tarinaa Anna Henriksdotter Kockin elämästä.

Kuten luvussa ”Piispat tutkimuksen kohteina: suurmieshistorian ytimessä” kerrotaan, lähes kaikista Turun piispoista on kirjoitettu henkilöhistoriallinen teos, ja näissä teoksissa ovat piispojen puolisoitten elämänvaiheet jääneet pitkälti selvittämättä. Näin on myös Aeschillus Petraeuksen kohdalla. Väinö Perälän kirjoittama teos *Eskil Petraeus: Kirkkohistoriallinen tutkielma* on varsin perusteellinen teos Petraeuksen

opintoihin ja hänen toimintaansa erilaisissa kirkollisissa ja akateemisissa tehtävissä, viimeisenä tehtävänään piispana.¹ Perälä kertoo teoksessaan lyhyesti myös Annasta, Petraeuksen toisesta puolisoista, jonka kanssa Petraeus oli naimisissa 24 vuotta aina kuolemaansa asti. Perälän teoksen pääpaino on kuitenkin piispa Petraeuksessa ja hänen urassaan, Anna mainitaan teoksessa pienessä sivuosassa. Samalla tavalla Anna sivuutetaan myös Karl Melanderin *Historiallisessa Aikakauskirjassa* julkaisemassa artikkelissa ”Muutamia tietoja Eskil Petraeuksesta”. Tässä luvussa henkilöhistoriaa tutkitaan perheen historiana. Kysyn, miten piispoja koskeva historiankirjoitus muuttuu, kun käännämme katseemme piispaksi valitusta miehestä hänen puolisoonsa ja perheeseensä. Minkälaista uutta henkilöhistoriallista tietoa voidaan tuottaa, kun käytetään perhehistoriallisia metodeja?

Käsillä olevassa luvussa selvitän, kuka oli Anna Henriksdotter Kock ja mitä voimme saada hänen elämästään selville. Entä millainen asema hänellä oli erilaisissa kirkollisissa ja akateemisissa tehtävissä toimineen miehensä puolisona ja heidän yhteisen taloutensa emäntänä? Pohdin myös, millaisia uusia näkökulmia Annan elämää tutkimalla voidaan avata myös hänen miehensä Aeschillus Petraeuksen elämään ja piispainstituutioon laajemmin.

Viimeaikaisessa tutkimuksessa on osoitettu naisten merkittävä asema niin talonpoikais-, virkamies-, porvaris- kuin aatelistalouksissa.² Papistoon kuuluneiden naisten elämää on tutkittu selvästi vähemmän. Hiljattain historioitsija Miia Kuha on tutkinut papinrouvien arjen hengellisyyttä 1600-luvun jälkipuolen Suomessa.³ Tämän tutkimuksen lähtökohta on näissä sukupuolihistoriallisissa tutkimuksissa, joiden rinnalle tuodaan uusi näkökulma ylemmän papiston rouvan elämästä. Käytettyjä lähteitä luetaan niin sukupuoli- kuin kokemushistoriallisesta näkökulmasta ja pohditaan niitä monia, yhtäaikaisia tekijöitä, jotka vaikuttivat yksilöön ja hänen toimijuuteensa sekä vuorovaikutukseensa toisten ihmisten, yhteisöjen ja instituutioiden kanssa.

1 Perälä 1928.

2 Lahtinen 2007; Ågren 2014; Toropainen 2016; Katajala-Peltomaa & Toivo 2021; Ojala-Fulwood 2021.

3 Kuha 2023; ks. myös Widén 1988.

Anna Henriksdotter Kockin elämää ja laajemmin 1600-luvun ruotsalaista akateemista yhteisöä analysoidaan kokemusyhteisön käsitettä käyttäen. Kokemusyhteisön käsite on johdettu osin saksalaisesta kokemushistorian tutkimusperinteestä ja osin tunnehistorioitsija Barbara H. Rosenweinin kehittämästä tunneyhteisön käsitteestä.⁴ Rosenwein mukaan tunneyhteisöt ovat ryhmiä, joilla on omat arvonsa sekä tuntemisen ja tunteiden ilmaisen tavat. Tunneyhteisöt voivat olla samoja kuin sosiaaliset yhteisöt kuten perheet, kaupunginosat, ammattikunnat, akateemiset instituutiot, luostarit, tehtaat tai hovit. Yhteisöt voivat olla suuria tai hyvin pieniä ja yksilö kuuluu yleensä useisiin eri tunneyhteisöihin samanaikaisesti.⁵ Tunneyhteisöjen tavoin rakentuvat myös kielelliset sekä kirjalliset yhteisöt sekä viimeaikaisessa tutkimuksessa esiintuodut kokemusyhteisöt.⁶ Kokemusyhteisön jäsenet ovat käyneet läpi samoja elämäntilanteita, jakaneet näissä tilanteissa syntyneitä kokemuksia sekä antaneet näille samankaltaisia merkityksiä. Tämä ei kuitenkaan tarkoita kokemusten identtisuutta, vaan kokemusyhteisön muodostuminen voidaan nähdä sosiaalisena kokemisprosessina, jossa kokemuksen merkityksistä neuvotellaan sekä määritellään ketkä kuuluvat samaan yhteisöön ja ketkä eivät.⁷ Käsitteen avulla pohdin, millaisiin kokemusyhteisöihin Anna Kockin voidaan katsoa kuuluneen ja toisaalta, miten nämä yhteisöt vaikuttivat hänen elämässään ja miten hän vaikutti niiden kautta.⁸

Anna Kockin elämänvaiheet on pyritty tavoittamaan kaikista lähteistä, joissa hänestä mahdollisesti kerrotaan.⁹ Häneltä on jäänyt jälkeen kuusi kirjettä, jotka hän on allekirjoittanut ja laatinut tai laadittanut. Muita hänen elämästään kertovia lähteitä ovat Turun tuomiokapitulin pöytäkirjat, verotusasiakirjat, erilaiset pappismatrikkelit sekä Turussa 1640- ja 1650-luvuilla opiskelleen Petrus Magni Gylleniuksen päiväkirja *Diarium Gyllenianum*, joissa kaikissa Annasta ja hänen elämästään kertoo kolmas

4 Kivimäki, Malinen & Vuolanto 2023.

5 Rosenwein 2015, 3; Lynch 2016, 3.

6 Rosenwein 2015, 3; Lynch 2016, 4; Kivimäki 2019, 25; Viitaniemi 2019, 76–77; Katajala-Peltomaa & Toivo 2021, 11–14; Kuha 2022; Kivimäki & Toivo 2022.

7 Kivimäki & Toivo 2022, 72–73.

8 Ks. kokemushistoriallisesta lähestymistavasta luku ”Elämänkokemus: Henkilön ja kokemuksen historia yhteistyössä” tässä teoksessa.

9 Ks. vastaavasta lähestymistavasta Artukka 2021, 45–47.

taho. Anna Kock kuvaa kirjeissään hänelle tapahtuneita asioita, mutta hän ei kerro, miten on kokenut tapahtumat. Käytettyjen lähteiden avulla ei tavoiteta tutkimuksen kohdehenkilön subjektiivista kokemusta hänen elämänsä tapahtumista. Tästä huolimatta lähteet mahdollistavat niiden kokemuksellisten olosuhteiden tarkastelun ja kartoittamisen, joissa Anna Kockin elämä tapahtui.¹⁰ Voidaan kysyä, millaisista moninaisista ja risteävistä tekijöistä hänen kokemuspäiirinsä muodostui sekä tarkastella, miten hänen päätöksentekoonsa sekä toimintaansa mahdollisesti vaikuttivat hänen elämäkokemuksensa sekä erilaiset kokemusyhteisöt, joihin hän kuului.¹¹ Anna Kockin elämää tarkastellaan henkilöhistorialliselle tutkimukselle tyypillisesti kronologisesti syntymästä kuolemaan.

Anna Kockin lapsuus ja suku

Anna Henriksdotter Kock syntyi 1600-luvun ensimmäisen vuosikymmenen aikana, mahdollisesti vuonna 1606. Hänen vanhempansa olivat Ingeborg Andersdotter Grubb ja Henricus Johannis Opsopaeus, jotka avioituivat vuonna 1601.¹² Vuotta myöhemmin he muuttivat Tukholmaan, kun Henricus Opsopaeus nimitettiin koulumestariksi eli Tukholman triviaalikoulun rehtoriksi. Nimityskirje saapui Tukholman raadille Uppsalan arkkipiispa Olaus Martinilta. Raati suhtautui aluksi asiaan vastentahtoisesti. He olisivat halunneet, että tehtävässä jatkaisi mestari Erik, joka oli hoitanut tehtävää aiemmin. Erik kuitenkin totesi raadille, että ollakseen aivan rehellinen hän on hyvin väsynyt ja kyllästynyt koulumestarina toimimiseen ja luopuisi tehtävästä mielellään. Niinpä Annan isä sai koulumestarin tehtävän hoitaakseen, mutta hänkin siirtyi viisi vuotta myöhemmin toisaalle. Henricus Opsopaeus valittiin 1607

10 Ks. kontekstin merkityksestä kokemushistoriallisessa tutkimuksessa Boddice & Smith 2020, 30–33, 50.

11 Ks. tällaisesta lähestymistavasta Kuha 2019 ja samankaltaisesta kontekstioivasta lähestymistavasta tunnehistoriassa Välimäki 2018.

12 UUB, Personverser, Hääruno Hindrich Opsopaeukselle ja Ingeborg Grubbille 1601; Klinge 1995–1997; Melander 1951, 248.

kirkkoherraksi Tukholman Pyhän Klaran seurakuntaan. Hän toimi kirkkoherrana kuolemaansa eli vuoteen 1612 asti.¹³

Annan äiti Ingeborg Grubb kuoli ennen miestäään, mutta hänen tarkka kuolinvuotensa ei ole tiedossa. Henricus Opsopaeus avioitui Ingeborgin kuoleman jälkeen Karin-nimisen naisen kanssa, mutta Karinista ei tiedetä muuta kuin etunimi.¹⁴ Anna on ollut siis alle kymmenvuotias hänen vanhempiansa kuollessa, noin kuusivuotias isänsä ja vielä nuorempi äitinsä kuollessa. Lähteet eivät kerro, ketkä huolehtivat Annasta hänen vanhempiansa kuoleman jälkeen. On mahdollista, että Anna lähetettiin kasvatettavaksi sukulaisten luo, kuten hänen serkuilleen tehtiin heidän isänsä kuollessa vuonna 1600. Annan täti eli äidin sisko Elisabeth Andersdotter Grubb sai ensimmäisen puolisonsa arkkipiispa Nicolaus Olain kanssa ainakin kolme tytärtä. Arkkipiispan kuoleman jälkeen Annan serkut lähetettiin isovanhempiensa luokse Länsipohjan Luulajaan. Annan isoisä Andreas Petri Grubb oli Länsipohjan pohjoisen osan rovasti ja Luulajan kirkkoherra.¹⁵ Andreas Grubb kuitenkin kuoli vuotta ennen (1611) kuin Annan isä Henricus Opsopaeus, joten Annasta huolehti isän kuoleman jälkeen joko isän toinen vaimo Karin, Annan äidinäiti Christina Samuelsdotter tai hänen tätinsä ja setänsä Uppsalassa. Pidän jälkimmäistä vaihtoehtoa todennäköisimpänä.

Suruajan jälkeen Annan täti Elisabeth Grubb avioitui Claudius Johannis Opsopaeuksen kanssa, joka toimi Uppsalan yliopistossa heprean ja kreikan kielten professorina 1600-luvun alussa ja myöhemmin Uppsalan kirkkoherrana. Claudius Opsopaeus oli myös Annan setä eli hänen isänsä Henricus Opsopaeuksen veli.¹⁶ Veljekset Henricus ja Claudius Opsopaeus ja siskokset Ingeborg ja Elisabeth Grubb siis avioituiivat 1600-luvun alussa keskenään ja loivat näin kaksoissiteen sukujen välille. Annan täti Elisabeth ja setä Claudius eivät olleet ainoat perheenjäsenet, joilla oli kytköksiä akateemiseen maailmaan. Myös Annan toinen täti, äidin sisko Margareta Grubb avioitui 1605 Gävlen kirkkoherran Johannes Olai Antheliuksen kanssa. Ennen kirkkoherraksi valitsemista

13 SSTB 17.2.1602, 203; Hellström 1951, 309.

14 Hellström 1951, 309.

15 Bygden 1923, 198–199.

16 Bygden 1923, 199; *Uppsala universitets matrikel*, 1.

Anthelius toimi Uppsalan yliopiston astronomian professorina ja vähän aikaa myös teologian professorina.¹⁷ Annan enot Samuel ja Petrus Grubb hoitivat myös professuureja Uppsalan yliopistossa 1600-luvun alussa. Samuel Grubb oli kreikan kielen professori ja seurasi siis lankokaan Claudius Opsopaeusta tehtävän hoidossa. Petrus Grubb puolestaan oli fysiikan professori. Kuten muillekin sukuun kytkeytyville miehille oli professuuri Samuel ja Petrus Grubbille vain välietappi matkalla muihin tehtäviin. Samuel Grubbista tuli aikanaan Välan kirkkoherra, ja Petrus Grubb siirtyi ensin 1607 kuninkaan sihteeriksi ja toimi myös herttua Karl Filipin opettajana (*praeceptor*). Vuonna 1627 hänestä tuli Svean hovioikeuden asessori.¹⁸

Anna kuului sekä äitinsä että isänsä kautta sukuihin, joilla oli merkittävä asema 1600-luvun alun ruotsalaisessa yliopistomaailmassa ja pappissäädyssä. Aiemmassa suomalaisessa tutkimuksessa ja esimerkiksi *Kansallisbiografiassa* sekä *Turun tuomiokapitulिन paimenmuistossa* Anna Kockin laajemmat perheyhteydet on jätetty huomiotta ja hänestä on Aeschillus Petraeusta koskevilla artikkeleilla kerrottu vain, että hän oli Tukholman Klaran seurakunnan kirkkoherran tytär.¹⁹ Erilaiset pappismatrikkelit kuitenkin osoittavat, että Annan tädit avioituivat akateemisen koulutuksen saaneiden miesten kanssa ja hänen enonsa sekä setänsä pyrkivät akateemiselle uralle ja lopulta kirkkoherran tehtäviin. Ei siis ole ihme, että Annakin avioitui miehen kanssa, joka oli saanut akateemisen koulutuksen ja työskenteli Turun katedraalikoulun lehtorina. Hänen tähtinsä, enonsa ja setänsä todennäköisesti edesauttoivat avioliiton järjestämisessä.²⁰ Anna kasvoi maailmaan, jossa hänen asemassaan olevat naiset avioituivat akateemisesti koulutettujen miesten kanssa. Annan elämän ensimmäisiä kokemusyhteisöjä olikin perhe ja suku, joissa akateeminen kouluttautuminen määritti pääasiallisena ura- ja ansaintasuunnitelmana sekä naisten että miesten elämää. Tähän kokemusyhteisöön kuuluneiden perheiden strategiana oli luoda avioliittoja yhteisön jäsenten välille. Näin he toisinsivat niitä sosiaalisia ja kulttuurisia käytäntöjä, jotka kokivat

17 Bygden 1923, 199; Philip 1920.

18 Bygden 1923, 199; Anjou 1899, 75.

19 Klinge 1997; Väänänen 2011.

20 Hardwick 2020, 84–87; Johansen 2005; Frances 2005; Anderson 2005; Pyllkänen 2005.

hyviksi ja toimiviksi. Samalla Anna kasvoi maailmassa, jossa menetykset olivat läsnä ihmisten elämässä. Läheisten perheenjäsenten kuolemien mukanaan tuomien arjen sijoiltaan nyrjähdysten ja niistä selviytymisen keinot tulivat Annalle tutuiksi jo lapsena.

Avioituminen ja lapset

Anna Kock ja Aeschillus Petraeus avioituivat 1633. Annalle avioliitto oli ensimmäinen, Aeschillukselle toinen. Aeschillus Petraeus oli ollut aiemmin naimisissa naisen kanssa, jonka nimeä ei tunneta, mutta tiedetään, että hänen vanhempansa olivat Margareta Sibeth von Baxter ja Anders Pommerenning. Petraeuksen ensimmäisen vaimon perhe asui Norrköpingissä. Margareta Sibeth von Baxter oli kamarineitsyt Kaarleherltuan hovissa ja Anders Pommerenning Itä-Göötanmaalla herttua Johanin hovihankkija sekä tullitulojen vuokraaja.²¹ Petraeus ja hänen ensimmäinen vaimonsa oli vihitty 1620-luvun jälkipuolella ja heidän ainoa yhteinen lapsensa Anders syntyi todennäköisesti vuonna 1630. Saman vuoden elokuussa Andersin äiti haudattiin Turun tuomiokirkon kuoriin.²² Hän lienee kuollut joko synnytykseen tai lapsivuoteen aikaisiin komplikaatioihin. Ei ole tarkkaa tietoa siitä, miten Anna Kock ja Aeschillus Petraeus tapasivat, mutta erilaisia spekulatioita voidaan esittää. Petraeus osallistui vuosina 1631 ja 1633 Turun tuomiokapitulin edustajana valtiopäiville. Hän kuului tuomiokapituliin, sillä hän oli Turun katedraalikoulun teologian lehtori.²³ Ehkä pari tapasi ja avioliitosta sovittiin Petraeuksen ollessa Tukholmassa. Toinen vaihtoehto on, että he tunsivat toisensa jo siltä ajalta, kun Aeschillus Petraeus opiskeli Uppsalassa ja Anna Kock vietti aikaa sukulaistensa luona.

Avioliiton myötä Anna Kockista tuli noin 27-vuotiaana äiti Andersille. Pian Anders sai sisaruksia, sillä Anna Kock ja Aeschillus Petraeus saivat useita lapsia. Nimeltä tunnetaan Katarina, Johan, Samuel, Sigfrid, Anna ja Maria. Lisäksi heille syntyi poika, joka kuoli pienenä ja haudattiin jo

21 Perälä 1928, 253–254, erit. nootti 4.

22 Perälä 1928, 253–254.

23 Perälä 1928, 58–59.

vuonna 1635 tuomiokirkon kuoriin.²⁴ Lasten tarkkoja syntymävuosia ei tiedetä, mutta ajankohtia voidaan arvioida. Esimerkiksi uuden ajan alun porvarisperheissä ensimmäinen lapsi syntyi tavallisesti noin vuoden päästä häistä ja sen jälkeen uusi perheenjäsen tuli maailmaan yleensä joka toinen vuosi.²⁵ Anna Kockin ja Aeschillus Petraeuksen lapset syntyivät rauhallisemmassa tahdissa. Tunnetut lapset syntyivät vuosien 1634 ja 1652 välillä. Nuorin tytär Maria asui edelleen kotona vuonna 1667 ja hänestä maksettiin henkirahaa.²⁶ Maria on siis ollut vähintään 15-vuotias ja syntynyt viimeistään 1652 eli samana vuonna, kun hänen isänsä vihittiin piispaksi. Anna on ollut viimeisen lapsen syntyessä noin 46-vuotias.

Lasten ja vanhempien lisäksi Anna Kockin ja Aeschillus Petraeuksen kotitalouteen kuului piikoja ja renkejä sekä mahdollisesti imettäjä lasten ollessa pieniä. Näin oli esimerkiksi teologian professori Petrus Laurbeckiuksen perheessä.²⁷ Kun lapset kasvoivat, Johanille ja Samuelille palattiin kotiopettajaksi Turun akatemiassa opiskellut Petrus Magni Gyllenius.²⁸ Gyllenius kirjoitti opintojensa aikana päiväkirjaa ja kuvaa siinä myös Petraeuksen perheen elämää. Gyllenius aloitti poikien opettajana huhtikuussa 1651 ja liittyi osaksi piispan perheen ruokakuntaa joulukuussa 1652. Hän säilytti kuitenkin oman vuokrahuoneensa toisaalla kaupungissa. Gylleniuksen ottaminen osaksi ruokakuntaa tapahtui pian sen jälkeen, kun Petraeus oli vihitty Turun piispaksi.²⁹ Ilmeisesti hän ja hänen vaimonsa ajattelivat, että nyt perheellä oli varaa maksaa myös kotiopettajan ylläpidosta ja toisaalta talouteen saatettiin tarvita isähahmoa pojille Petraeuksen työtehtävien muuttuessa. Pojat olivat vuodesta 1651 käyneet saamassa opetusta Gylleniuksen vuokrahuoneessa, mutta joulukuusta 1652 lähtien Gyllenius opetti poikia perheen kaupunkiasunnossa sekä kaupungin ulkopuolella Häppilän maatilalla.³⁰ Piispan tuli muun muassa kiertää tarkastusmatkoillaan hiippakunnassa, kun professorina toimiminen oli ollut paikallaan pysyvämpää työtä. Gyllenius matkusti

24 Perälä 1928, 256–257.

25 Vainio-Korhonen 1998, 162–167; Keskinen, Toropainen & Välimäki 2018, 51.

26 KA, Turun ja Porin läänin tilejä, Tositekirja 1667 (7303a), f. 787.

27 CAAP 9.3.1692, 175–177.

28 *Diarium Gyllenianum*, 242.

29 *Diarium Gyllenianum*, 198–200.

30 *Diarium Gyllenianum*, 162.

perheen mukana usein kaupungin ja Hirvensalossa sijainneen Häppilän tilan väliä veneellä. Piispattaren hän mainitsee vain kerran päiväkirjassaan: 30.7.1653 Gyllenius kertoo matkustaneensa veneellä piispattaren ja lasten kanssa Häppilästä kaupunkiin. Muuten Gyllenius kertoo matkustavansa piispan tai piispan väen kanssa, joka sisältänee myös piispattaren. He kävivät kaikki yhdessä muun muassa Littoisissa juomassa lastenoluita eli ottamassa osaa kastejuhlaan.³¹ Vaikka Gyllenius ei kuvaa piispan perheen arkea kovinkaan tarkasti saamme päiväkirjasta selville, että perhe asui kahta taloa, ja että he kaikki liikkuivat näiden kahden kodin välillä aktiivisesti.

Kahden elättäjän talous

Toimiessaan katedraalikoulun lehtorina Aeschillus Petraeus nimitettiin myös Sauvon kirkkoherraksi. Sauvo oli hänen palkkapitäjänään vuodesta 1630 vuoteen 1633, jolloin hän luopui pappilasta, kun hänet nimitettiin Karlstadin kirkkoherraksi. Petraeus ei kuitenkaan ollut kovinkaan menestyksekkäs pappilan pitäjä. Sauvon pappila oli melko huonossa kunnossa jo, kun hän sai sen, eikä hänellä riittänyt aika, mielenkiinto tai taidot saamaan tilaa parempaan kuntoon.³² Sauvon tila oli Petraeuksen palkkatila saman ajan, kun hän eli ilman puolisoa. Hänen ensimmäinen vaimonsa oli juuri kuollut ja avioliitto Anna Kockin kanssa toteutui vasta 1633. Kurt Melander toteaa *Historiallisessa Aikakauskirjassa* julkaisemassaan artikkelissa ”Muutamia tietoja Eskil Petraeuksesta”, että ”[v]aikka Petraeuksen ensimmäinen yritys esiintyä maanviljelijänä – – onnettomasti loppui, näkyy hänessä päästyään Turun ja Kaarinan kirkkoherraksi uudestaan syntyneen halu harjoittaa maanviljelystä”.³³ Petraeus valittiin Turun tuomiokirkkoseurakunnan kirkkoherraksi 1634 eli vuosi sen jälkeen, kun hän oli avioitunut Anna Kockin kanssa. Petraeus hankki Kaarinan pappilan maiden lisäksi viljelykseensä autioina olleet Häppilän

31 *Diarium Gyllenianum*, 202–208.

32 Petraeus ei kuitenkaan koskaan lähtenyt Karlstadiin, vaan jäi Turkuun ja vuonna 1634 hänet nimitettiin Turun kirkkoherraksi. Melander 1927; Perälä 1928, 62–73.

33 Melander 1927, 24.

verotilan ja Böhlen kruununtilan, joihin hän ja hänen perheensä saivat elinikäisen verovapauden hallitsijalta vuonna 1646 palkkioksi *Raamatun* käännöstyöstä. Petraeus johti raamatunkäännöskomiteaa vuodesta 1638, joskin hän oli edistänyt asiaa usean vuoden ajan jo ennen tätä. Käännöstyö tuli valmiiksi 1641 ja suomenkielinen *Raamattu* painettiin 1642.³⁴

Petraeus pestasi lampuodin hoitamaan Littoisten tiloja ja rakennutti tiloille uusia rakennuksia. Kun Petraeus vihittiin 1652 piispaksi, hänen hoitoonsa tuli myös Koroisten piispantila. Kurt Melander otaksui, että Koroisten tilaa hoiti vouti ja muita palkkatiloja viljelivät talojen isännät.³⁵ Melander ei kuitenkaan ota huomioon, että Petraeuksen epäonnistumiset tilanhoitajana päättyivät ja menestys alkoi samaan aikaan, kun hän avioitui Anna Kockin kanssa. Kun Petraeuksella ei ollut puolisoa, ei tilanhoitokaan tuntunut sujuvan. Avioitumisen myötä perheen varallisuutta alettiin kartuttaa hankkimalla oikeuksia autiotilojen viljelyyn. On mahdollista, että tämä tehtiin esimerkiksi Anna Kockin vanhemmiltaan perimän omaisuuden ja myötäjäisten avulla. Vaikka Melander toteaa, että "[m]itä edellä olemme kertoneet Sauvon pappilasta ei anna aihetta otaksumaan, että hän [Petraeus] olisi kehittynyt todella taitavaksi maanviljelijäksi", hän otaksuu, että parempi onni maanviljelyksen saralla johtuu Petraeuksen hyvistä valinnoista tilojen lampuodeiksi ja voudeiksi. Melander kuitenkin ihmettelee kirjoituksessaan, miten Petraeuksella saattoi kaikkien kirkollisten tehtäviensä lisäksi riittää aikaa maatilojen hoitamiseen³⁶ ja olettaa, että tätäkin tilannetta helpotti hyvien asioidenhoitajien löytäminen. Melander ei huomioi, että Anna Kock olisi saattanut olla aktiivisesti mukana tilojen hoitamisessa. Vaikuttaisi kuitenkin siltä, että joko Petraeus todella löysi osaavat asioidenhoitajat, tai sitten hänen vaimonsa oli taitava johtamaan talouttaan ja siihen kuuluneita tiloja. Selvää on kuitenkin, että Petraeuksen nimissä olleiden tilojen määrä kasvoi ja niiden hoidon laatu parani sen jälkeen, kun hän avioitui Anna Kockin kanssa.

Useat historioitsijat ovat tutkineet vaimojen asemaa perheiden tulonhankinnassa uuden ajan alussa. Esimerkiksi Maria Ågrenin johtaman

34 Perälä 1928, 79–86.

35 Melander 1927, 26.

36 Melander 1927, sitaatti sivulta 26, 23–26.

Gender and Work -hankkeen tutkijat ovat osoittaneet, että eri säädyissä perheiden toimeentulo perustui niin sanottuun kahden elättäjän malliin (engl. *a two-supporter model*). Mallissa sekä mies että vaimo osallistuivat perheen toimeentulon hankintaan ja kummankin työpanos oli perheen toimeentulon kannalta merkittävä.³⁷ Näin oli talonpoikais-, virkamies- ja käsityöläistalouksissa sekä sotilaiden ja alemman porvariston perheissä, jotka kävivät kaupungeissa kotimaankauppaa. Näissä kaikissa sosiaali-ryhmissä naisen työpanos oli tärkeä ja jos esimerkiksi talonpojalla ei ollut vaimoa, hän palkkasi piian auttamaan talon töissä. Ylhäisaatelin perheissä emännän ja isännän välinen työnjako oli selkeämpi kuin muissa säädyissä. Emäntä keskittyi ruokaan, vaatteisiin ja hoivaan, mikä tarkoitti sitä, että rouvat valvoivat ja johtivat ruokataloutta, tekstiilien huoltoa ja valmistusta sekä hoitivat lapsia ja sairaita. Aatelisrouva keskittyi sitä enemmän valvomaan töitä ja jakamaan käskyjä erityisesti naispuolisille palvelijoille, mitä korkeammassa asemassa hän oli. Aatelmiehet olivat usein pitkiä aikoja pois perheen luota ja tällöin heidän tehtäviään uskottiin kartanonvoudille.³⁸

Anna Kock ei voinut ottaa osaa miehensä kirkolliseen tai akateemiseen viranhoitoon. Hän ei voinut luennoida, saarnata, toimittaa sakramenteja tai tehdä piispantarkastuksia, mutta hän saattoi johtaa niin piispan taloutta kuin viljelyyn otettuja tiloja. Naantalista tiedämme myös, että Petraeuksen esikoispojan Andersin puoliso Elisabeth Märtenstodter Stodia suoritti Naantalın ja Raision kirkkoherrana toimineen miehensä puolesta viranomaistehtäviä tämän ollessa poissa Naantalista. Elisabeth Stodia laati 1670- ja 1680-luvuilla todistuksia avioliittoon kuulutetuille, jotka hän allekirjoitti: ”mieheni poissa ollessa Elisabet Märtenstodter”.³⁹ Vaimo saattoi siis myös auttaa kirkkoherraa viranomaistodistusten laatimisessa. On vaikea sanoa, kuinka yleistä Elisabeth Stodian ja Anders Petraeuksen perheessä käytössä ollut toimintatapa

37 Ling, Jansson, Lennersand, Pihl & Ågren 2017; Maria Ågrenin johtamasta *Gender and Work* -hankkeesta lisätietoa <https://gaw.hist.uu.se>, viitattu 18.7.2022.

38 Lahtinen 2007, 37–44; Lindström, Fiebranz, Lindström, Mispelaere & Rydén 2017; Ling, Jansson, Lennersand, Pihl & Ågren 2017, 91–99; Ågren 2014, 42–44; Katajala-Peltomaa & Toivo 2021, 25–64.

39 ”I min mans frånvaro Elisabet Märtenstodter”. KA, Naantalın seurakunnan arkisto, Tilitositteet 1667–1773, numerot 21–23. Kiitän FT Veli Pekka Toropaista siitä, että hän saattoi näiden tositteiden olemassaolon tietooni.

oli, mutta selvää on, että Elisabeth Stodian laatimia todistuksia pidettiin pätevinä. Hän saattoi laatia viranomaisasiakirjoja kuten kuulutustodistuksia, vaikkei voinutkaan vihkiä paria avioliittoon ja ottaa näin osaa miehensä nimissä olleen viran hoitoon.

Pappissäätöön kuuluneet Anna Kock ja Aeschillus Petraeus olivat sosiaaliselta asemaltaan porvareiden ja talonpoikien yläpuolella mutta aatelisten alapuolella. Tämä näkyi myös heidän kotitaloudestaan. Petraeus palkkasi voutteja hoitamaan tilojaan, mutta näyttäisi siltä, että Anna Kock osallistui tilojen valvontaan ja johtamiseen. Akateemiseen yhteisöön kuuluneiden naisten keskeistä osaamista vaikuttaisikin olleen tilojen hoitaminen sekä mahdollisesti miehensä auttaminen viranomaistehtävissä. Tällöin kirkkoherran puolison tehtävät muistuttavat jossakin määrin porvarispuolison tehtäviä, jonka tuli osata lukea sekä hallita kirjanpito, jotta hän pystyi toimimaan porvaritalon emäntänä ja kauppatoiminnan johtajana tilanteen niin vaatiessa.⁴⁰ Samalla tavoin professorin ja piispan emännältä vaadittiin johtajuutta ja kyvykkyyttä hoitaa muitakin tehtäviä kuin valvoa talouttaan, ohjata palkollisiaan ja kasvattaa lapsiaan. Anna Kockia oli todennäköisesti kouluttanut ja valmistellut tehtävään hänen tätiensä, jotka kaikki olivat olleet professorien puolisoita ja lopulta puolisoitensa urakehityksen myötä johtivat pappiloita kirkkoherrojen puolisoina. Anna oli lapsuudessaan ja nuoruudessaan kasvanut kirkkoherran puolison tehtäviin ja otti avioituttuaan paikkansa miehensä rinnalla. Anna Kock oli osa akateemiseen yhteisöön avioituneiden naisten yhteisöä, joiden kokemukset vaimouudesta ja talouden emännyydestä olivat varmasti osin samanlaisia kuin muidenkin säätyjen vaimojen. Myös akateemiset vaimot ottivat osaa perheen toimeentulon varmistamiseen johtamalla maatilojen hoitoa.

Palkkatilojen ja viljelykseen hankittujen tilojen hoito oli tärkeää, sillä perheen toimeentulo nojasi pitkälti näihin tiloihin. Perheiden tulot eivät voineet perustua pelkästään miehen palkkaan, jota maksettiin hänen hoitamastaan tehtävästä. Toimiessaan piispana vuosina 1652–1657 Petraeukselle maksettiin täysi palkka vain kahdelta vuodelta 1650-luvun sotien vuoksi. Petraeuksen kuoleman jälkeen Anna Kockille myönnettiin

40 Keskinen, Toropainen & Välimäki 2018, 53.

lesken armovuosi eli vuoden palkka piispan tuloista, mutta tästäkin maksettiin vain puolet samasta syystä kuin Petraeuksen tulot olivat jääneet maksamatta.⁴¹ Toimeentulon kannalta oli siis ensiarvoisen tärkeää, että perheen hallussa olleita tiloja hoidettiin huolella; perhe ei voinut laskea talouttaan yksin miehen tulojen varaan. Tilanne oli samankaltainen kuin alempien virkamiesten perheissä, joissa viranhaltijat joutuivat toisinaan ottamaan lainaa odottaessaan palkan maksua.⁴² Piispan taloudessa kahden elättäjän malli olikin samankaltainen kuin alemman tason virkamiesperheissä, vaikka perheet olivatkin sosiaalisesti hyvin eriarvoisessa asemassa. Valtakunnan hallintojärjestelmää kehitettiin 1600-luvun aikana, mutta valtio odotti viranhaltijoiltaan kaikilla tasoilla osittaista taloudellista riippumattomuutta tehtävästään. Perhe tarvitsi miehen varsinaisesta virasta maksettujen tulojen lisäksi muita säännöllisiä tuloja ja elintarvikkeita. Vaimoilla oli keskeinen asema ja tehtävä viranulkopuolisten tulojen saamisessa ja perheen kotitalouden tarkassa hoitamisessa, jotta maatilojen tuotto saatiin riittämään. Elisabet Stodian kirjoittamat kuulutustodistukset osoittavat lisäksi, että ylempään papiin kuuluneiden rouvien toimijuus saattoi ulottua myös kotitalouksista huolehtimisen ulkopuolelle.

Muutosten vuodet

Anna Kockin ja Aechillus Petraeuksen perheelle 1650-luku oli suurten muutosten vuosikymmen. Perheen kuopus Maria syntyi noin vuonna 1652 ja samana vuonna Petraeus vihittiin Turun piispaksi. Tehtävään vihkiminen tapahtui Tukholmassa, missä Petraeuksella oli lokakuusta marraskuuhun kestäneellä matkallaan mukanaan pojistaan kaksi.⁴³ Anna Kock ei ilmeisesti matkustanut puolisonsa ja poikiensa kanssa valtakunnan pääkaupunkiin. Ehkä hän jäi kotiin pienten lasten kanssa, varsinkin jos Maria oli syntynyt samana vuonna. Turun kaupunkikodin ja Häppilän lisäksi Tukholma olikin kolmas paikka, jossa Anna Kockin

41 RA, Ecclesiastica, Masko Stifts Handlingar, Anna Kock hallitsijalle, päiväämätön kirje.

42 Ågren 2014, 42.

43 *Diarium Gyllenianum*, 200.

ja Aeschillus Petraeuksen perhe vietti aikaa. He omistivat talon nykyisessä vanhassakaupungissa Ferkens Grändillä, joka sijaitsee saaren itäpuolella. Petraeus asui talossa osallistuessaan valtiopäiville ja silloinkin, kun hänet vihittiin piispaksi. Talossa oli myös vuokralaisia, joten se ei ollut tyhjillään perheen ollessa poissa.⁴⁴

Petraeus sai työskennellä kolmisen vuotta piispana ilman suuria ongelmia, piispuuskauden alku vaikuttaisi olleen jopa melko seesteistä aikaa perhe-elämän näkökulmasta. Elokuussa 1653 piispa lähti tarkastusmatkalle Ahvenanmaalle ja poikien kotiopettajaksi palkattu Petrus Magni Gyllenius vietti aikaa perheen kanssa niin Häppilässä kuin kaupungissa. Elokuun alussa, piispan vielä ollessa tarkastusmatkallaan, Gyllenius lähti kävelyretkelle perheen vanhimman tyttären Katarinan kanssa. Petrus ja Katarina kävelivät ensin joen itäpuolta kohti pohjoista ja antoivat soutaa itsensä virran yli Koroisiin, missä vierailivat piispan tilalla ja kävelivät sieltä Maarian kirkolle. Illalla he palasivat takaisin kaupunkiin joen länsipuolta.⁴⁵

Ilmeisesti Anna Kock katsoi, että Katarinan ja Petrus Gylleniuksen oli soveliasta tehdä tällainen matka kahden. Uuden ajan alussa ei ollut poikkeuksellista, että nuoret viettivät aikaa kaksin, mutta siitä saattoi myös seurata puheita. Tuomioistuimissa käsitellyissä avioliittolupauksen rikkomistapauksissa naiset käyttivät tällaisia retkiä todisteina siitä, että mies oli halunnut viettää aikaa heidän kanssaan kahden kesken ja näin osoittaa muille yhteisön jäsenille parin olevan sitoutunut toisiinsa.⁴⁶ Petrus Gyllenius oli retken aikaan noin 30-vuotias, Katarina korkeintaan 19, ja avioliitto parin välillä olisi iän puolesta ollut täysin mahdollinen. Ehkä Anna Kockin mielestä Petrus Gyllenius olisi ollut hyvä puoliso hänen esikoistyttärelleen. On toki myös mahdollista, että Anna Kockin mielestä Gyllenius oli turvallinen seuralainen, jonka kanssa Katarina voisi käydä katsastamassa, miten asioiden laita on Koroisten piispan tilalla. Katarina oli avioitumisikäinen, ja hänen oli hyvä harjoitella emännän tehtävää varten, joten retki Koroisiin saattoi liittyä myös tähän. Uuden ajan alun perheissä lasten ja erityisesti tytärten valvonta

44 *Diarium Gyllenianum*, 229; Perälä 1928, 86, 127, 252.

45 *Diarium Gyllenianum*, 205–207.

46 Hardwick 2020, 43–52, 87–98; Välimäki 2021, 81–87.

kuului äideille.⁴⁷ On myös mahdollista, että Anna Kock näki tässä mahdollisuuden yhdistää kaksi asiaa: saattaa mahdollisesti toisilleen sopiva pari yhteen, Katarinan harjoitella emännyyttä tai jopa parin yhdessä koikeilla isäntäparina toimimista. Gyllenius suuntasi pappisuralle ja niinpä kirkkoihin, pappiloihin ja palkkatiloihin tutustuminen oli hänelle yhtä tärkeää kuin Katarinalle. Se on kuitenkin varmaa, ettei pari lähtenyt retkelle Anna Kockin tietämättä.

Koska meille on säilynyt ainoastaan Petrus Gylleniuksen melko toteava kuvaus parin retkestä, voimme esittää vain spekulatioita retken tarkoituksesta. Gyllenius kuvaili päiväkirjassaan pääasiassa sitä, mitä oli tehnyt, minne oli kulkenut ja kenen kanssa. Hän ei kertonut tai analysoinut tunteitaan kuten sata vuotta myöhemmin päiväkirjaa opiskeluaikanaan kirjoittanut Per Stenberg, joka kuvasi muun muassa uniaan ja tunteitaan vuolassanaisesti.⁴⁸ Romanttisen vivahteen retkelle antaa kuitenkin Gylleniuksen kertoma tarina Koroisista näkyvän Katariinan kirkon rakentamisesta. Hänen mukaansa kirkko rakennettiin Karinimisen nuoren naisen varoilla. Karin oli tullut aatelismieheksi pukeutuneen talonpoikaisnuorukaisen makaamaksi. Kun nainen sai tietää tulleensa huijatuksi, hän matkusti Korppooseen, astui siellä laivaan eikä koskaan palannut. Kirkko rakennettiin Gylleniuksen mukaan Karinin jälkeensä jättämällä varoilla.⁴⁹ Ehkä Karinin ja talonpoikaistaustaisen miehen suhde oli Gylleniuksen näkökulmasta yhtä mahdollon kuin hänen ja Katarina Petraean. Gyllenius oli itsekin talonpoikaisen perheen poika, joka opintojensa avulla oli noussut papistoon. Ehkä hän kuitenkin piti omaansa ja ylempään papistoon kuuluneen, piispan tyttären välistä sosiaalista eroa liian suurena, jotta avioliitto heidän välillään olisi ollut mahdollinen.

Kuukausi kävelyretken jälkeen, syyskuussa 1653 piispan palattua tarkastusmatkaltaan, Petrus Gyllenius siirtyi hovioikeuden asessori Carl Simonssonin perheen ruokakuntaan. Hän jatkoi edelleen piispan poikien opettamista, mutta ei viettänyt yhtä kiinteästi arkeaan perheen kanssa

47 Rautelin 2009, 267; Naisten ja miesten avioitumisistä ks. esimerkiksi Keskinen, Toropainen & Välimäki 2018, 53.

48 Ks. Per Stenbergistä ja tunteista Lindblom 2021 sekä Korpiola 2022.

49 *Diarium Gyllenianum*, 207.

kuin aiemmin.⁵⁰ On mahdollista, että Petraeus katsoi paremmaksi, että Petrus Gyllenius ei ole enää niin paljon tekemisissä perheen ja erityisesti Katarinan kanssa. Noin vuosi Katarinan ja Petrus Gylleniuksen soutu-retken jälkeen juhlittiin Katarina Petraean ja Olaus Wexioniuksen häitä Turussa 24.8.1654. Olaus Wexionius oli Tarton yliopiston käytännöllisen filosofian eli historian ja politiikan professori. Ilmeisesti Aeschillus Petraeuksella oli suunnitelmissa vanhimmalle tyttärelleen menestyneempi ja korkea-arvoisempi aviomies kuin opintojaan viimeistelevä Gyllenius. Petrus Gyllenius kirjoitti kuitenkin parille häärunon, mutta häitä, niihin osallistumista tai runon kirjoittamista hän ei mainitse päiväkirjassaan, vaikka on aiemmin kuvannut häitä, joihin on osallistunut.⁵¹ Häiden jälkeen Katarina Petraea ja Olaus Wexionius matkustivat Tarttoon ja asettuivat asumaan kaupunkiin. Katarinan kohdalla perhe noudatti samaa avioitumiskaavaa kuin hänen äitinsä perheessä oli noudatettu jo ainakin kahdessa sukupolvessa: Akateemisesti koulutetun miehen tytär avioitui akateemisesti koulutetun miehen kanssa. Katarina myös muutti miehensä perässä uudelle alueelle, uuteen kaupunkiin ja tuli osaksi yhteisöjä, joita hän ei aiemmin tuntenut. Tässäkin hänen elämänsä polku noudatteli äitinsä polkua. Katarinan lapsuuden perheen kokemukset siitä, mikä on hyvä tapa avioitua, siirrettiin uudelle sukupolvelle. Akateemisen kokemusyhteisön jäsenten hyväksi kokemaa avioitumisstrategiaa noudatettiin myös Aeschillus Petraeuksen ja Anna Kockin tyttären kohdalla. Avioitumisten kautta syntyi perheitä, jotka muodostivat omia kokemusyhteisöjään suuremman akateemisen kokemusyhteisön sisälle. Näistä muodostui tärkeä suku- ja turvaverkko.

Pian Katarina Petraea ja Olaus Wexionius kuitenkin palasivat Turkuun. Toukokuussa 1656 Turku paloi pahoin ja tulipalo tuhosi erityisesti kirkko- ja luostarikortteleita, joissa asui kaupungin varakkainta väkeä. Tulipalossa tuhoutui myös piispan talo ja sen mukana Anna Kockin ja Aeschillus Petraeuksen kaupungissa ollut irtain omaisuus.⁵² Perhe muutti asumaan Häppilään, mistä käsin Petraeus kävi kaupungissa

50 *Diarium Gyllenianum*, 208 ja siitä eteenpäin.

51 *Diarium Gyllenianum*, vuoden 1654 merkinnöistä s. 216–217, aiemmista häihin liittyvistä merkinnöistä esim. 139; Melander 1951, 144–145; Kotivuori 2005; Olof Wexionius (n:o 437).

52 RA, Biographica, Anna Henricksdotter Kock hallitsijalle, päiväämätön kirje.

hoitamassa piispan tehtäviään.⁵³ Kuukautta myöhemmin Häppilään muuttivat asumaan myös tytär Katarina yhdessä puolisonsa Olaus Wexioniuksen kanssa. Kun venäläiset olivat hyökänneet kesäkuussa 1656 Liivinmaalle ja Käkisalmen lääniin, Katarina Petraean ja Olaus Wexioniuksen piti lähteä Tartosta sotaa pakoon. Pariskunta oli menettänyt omaisuutensa venäläisten hyökkäyksessä, joten Häppilään asettui nyt asumaan kaksi omaisuutensa menettänyttä avioparia.⁵⁴

Katarina oli vuonna 1656 perheen lapsista ainoa, joka oli avioitunut. Petraeuksen ensimmäisestä avioliitosta syntynyt Anders oli naimaton ja asui ainakin ajoittain perheen luona samoin kuin perheen muutkin lapset. Katarina oli Tartosta paetessaan joko raskaana tai hyvin pienen lapsen äiti. Vuoden 1656 aikana Häppilässä asui siis perhettä kolmessa polvessa.⁵⁵ Verotusasiakirjojen mukaan Häppilässä oli lisäksi palkollisina kolme renkiä ja kolme piikaa, joten ruokittavaa väkeä riitti.⁵⁶ Anna Kock oli talon emäntä, äiti, isoäiti, puoliso ja anoppi. Hänellä oli itsellään useampi alle kymmenvuotias lapsi sekä aikuinen tytär, joka oli myös nuori äiti. Tilan kaikki asukkaat olivat kokeneet isoja menetyksiä ja pelkoa. Vaikka osa oli kokenut tulipalon ja toiset sodan kauhut, olivat turvattomuuden, uhan ja pelon kokemukset jaettavia ja samaistuttavia. Todennäköisesti samankaltaisia tilanteita kokeneista perheenjäsenistä oli toisilleen myös turvaa ja lohtua. Vaikka omaisuutta oli menetetty merkittävästi, kukaan perheenjäsenistä ei kuitenkaan kuollut tulipalossa tai sodassa. Anna Kock ja Aeschillus Petraeus sekä Katarina Petraea ja Olaus Wexionius miettivät todennäköisesti kuumeisesti, miten tilanteesta selvitään, koettivat sopeutua vallitseviin olosuhteisiin, miten parhaiten taisivat, ja järjestivät elämänsä uudelleen.

53 *Diarium Gyllenianum*, 234–235.

54 KA, Biographica, Olaus Wexionius hallitsijalle, päiväämätön kirje, johon myöhemmin merkitty liijykynällä ajoitukseksi 1662.

55 Yrjö Kotivuoren laatiman Ylioppilasmatrikkelin mukaan Katarina Petraeuksen ja Olaus Wexioniuksen poika Olaus syntyi noin 1656. Gyldenstolpe-Wexionius-perheen kirjeenvaihto viittaisi kuitenkin siihen, että Katarinan ja Olauksen poika Olaus olisi syntynyt vasta myöhemmin, mahdollisesti vasta 1660-luvun alkupuolella. On kuitenkin mahdollista, että Katarina oli raskaana tai juuri synnyttänyt vuonna 1656, mutta lapsi menehtyi pienenä. Näin voi toki olla myös myöhemmin syntyneen lapsen kohdalla. Kotivuori 2005, Olof Wexionius (n:o 1902); Ström 2014, 11–12, 160–162. Kiitän FM Minna Vesaa tiedonannosta liittyen Gyldenstolpe-Wexionius-perheen kirjeenvaihtoon.

56 KA, Turun ja Porin läänin tilit 1657 (7267), f. 52.

Kaiken koetun keskellä Katarinan puoliso Olaus Wexionius sairastui vuoden 1656 aikana ja oli vuoteen omana seuraavat kaksi vuotta. Katarinalla oli siis todennäköisesti hoidettavanaan pieni lapsi ja aviomies, joka ei pystynyt työskentelemään. Aeschillus Petraeus koetti auttaa tyttärensä perhettä ja vävyä pyytämällä elokuussa 1657 Turun kuninkaallisen akatemian kansleri Per Brahelta, että Olaus Wexionius valittaisiin veljensä Michael Wexionius-Gyldenstolpen seuraajaksi politiikan ja historian professoriksi akatemiaan. Olaus Wexionius olisi näin saanut jatkaa saman professuurin hoitoa Turussa, kuin mitä hän oli hoitanut Tartossa. Alkusyksystä 1657 Petraeus kuitenkin sairastui vakavasti ja parin viikon sairastamisen jälkeen hän kuoli.⁵⁷ Nyt Anna Kock oli myös leski.

Petraeuksen pyrinnöistä huolimatta Olaus Wexionius ei tullut valituksi professorin tehtävään. Anna Kock ja Katarina Petraea olivat monien vaikeiden kysymysten äärellä Aeschillus Petraeuksen menehdyttyä ja Olaus Wexioniuksen ollessa sairaana ilman toimea. Anna Kock oli leskenä ensimmäistä kertaa elämässään yksin perheenpää ja Katarina Petraea puolestaan todennäköisesti hyvin vastaavassa asemassa omassa perheessään miehensä sairastaessa. Naisten tuli keksiä ratkaisu siihen, miten sekä äidin että tyttären perheet elätetään.

Tilanne ratkaistiin siten, että Katarina Petraea ja Olaus Wexionius jäivät asumaan Häppilän tilalle Hirvensaloon. Kuten Anna Kock oli Aeschillus Petraeuksen kanssa avioiduttuaan ottanut aktiivisesti osaa tämän nimiin hankittujen tilojen hoitoon, astui Katarina-tytär nyt samaan asemaan äitinsä avustamana. Joko Anna Kock päätti tai hän ainakin myöntyi siihen, että Katarina-tytär perheineen saisi Häppilän tilan, josta saatavilla elintarvikkeilla ja tuloilla perhe saattoi elää. Uuden ajan alun Ruotsissa oli yleistä, että toinen puoliso astui ikään kuin paikkamaan toista, kun puolisoista toinen sairastui tai oli niin vanha, ettei voinut enää hoitaa osuuttaan taloudesta. Näin tehtiin myös sukupolvien välillä: Kun vanhemmat olivat liian vanhoja hoitamaan tilaa, seuraava sukupolvi astui johtoon, vaikka tila olisi edelleen virallisesti ollut vanhimman suku-

57 KA, Biographica, Olaus Wexionius hallitsijalle, päiväämätön kirje, johon myöhemmin merkitty lyijykynällä ajoitukseksi 1662; Kotivuori 2005, Eskil Petraeus (n:o U1); CEAP 26.9.1657, 106–107; Perälä 1928, 132, 249.

polven nimissä.⁵⁸ Katarina Petraean tapaus osoittaa, että paikkauksessa saattoi toisen puolison lisäksi auttaa myös puolison perheenjäsenet. Tilasta tuli ainakin yksi Katarina Petraean ja Olaus Wexioniuksen perheen tulonlähteistä. Olaus Wexionius sai Turun kuninkaallisesta akatemiasta lainopin professuurin hoitaakseen 1658 ja osti vuonna 1661 Häppilän tilan piispa Petraeuksen leskeltä ja jälkeläisiltä.⁵⁹ Katarina Petraea kuoli vuonna 1665, ja hänen kuolemansa jälkeen tila siirtyi Olaus Wexioniukselle ja parin pojalle Olaus Wexionius nuoremmalle. Katarina Petraean kuoleman jälkeen hänen perheenjäsenensä laativat kaupasta asiakirjat, joissa kertoivat hyväksyvänsä tilan omistajuussuhteet ja etteivät tulisi esittämään vaateita myöhemmin.⁶⁰ Tämä osoittaa, että Aeschillus Petraeuksen ja Anna Kockin perheyhteisössä jaettiin kokemus siitä, että aikanaan tehdyt ratkaisut olivat oikein. Oman tilanteensa Anna Kock ratkaisi ostamalla pian miehensä kuoleman jälkeen syksyllä 1657 itselleen ja vielä kotona asuville lapsilleen ratsutilan Vehmaalta, jonne he asettuivat asumaan vuoden vaihteen tienoilla.⁶¹

Leskeys

Kun Anna Kock jäi leskeksi syyskuussa 1657, hänen asemansa muuttui. Hänestä tuli itsenäinen taloutensa pää. Naisen asema oli uuden ajan alun yhteisöissä sosiaalisesti, lainsäädännöllisesti ja taloudellisesti itsenäisimmillään leskenä. Lesket saivat ruotsalaisen lainsäädännön mukaan solmia pitäviä sopimuksia, omistaa ja hallita kiinteistöjä ja omaisuutta, toimia holhoajana lapsilleen sekä porvarissäädyssä jatkaa liiketoimintaa miehensä kuoltua. Porvarisleskillä oli käytännössä neljä toimintavaihtoehtoa. He saattoivat avioitua uudelleen, antaa perheen liiketoiminnan jonkun toisen hoidettavaksi, lopettaa tai jatkaa liike-toimintaa itse. Porvaristossa nuoret lesket avioituivat yleensä melko

58 Ling, Jansson, Lennersand, Pihl & Ågren 2017, 82; Katajala-Peltomaa & Toivo 2021, 45–53.

59 Ström 2014, Michael Wexionius-Gyldenstolpe pojalleen Nils Gyldenstolpelle 18.1.1661, 11–12.

60 KA, Biographica, Anders Petraeuksen, Johan Hällebergin ja Anna Hinriksdotter [Kockin] kirjeet Olaus Wexioniukselle. Johan Eskilsson Petraeus vaihtoi nimensä Johan Hällebergiksi siirtyessään yliopisto-opintojen jälkeen sotapalvelukseen. Kotivuori 2005, Johan Hälleberg (n:o 752).

61 KA, Turun ja Porin läänin tilit 1658 (7271), f. 8, f. 57.

pian puolisonsa kuoleman jälkeen, mutta varttuneemmat lesket (noin 30–50-vuotiaat) avioituivat harvemmin ja jatkoivat yleensä itse perheen liiketoimintaa.⁶² Anna Kock oli puolisonsa kuollessa noin 50-vuotias eikä avioitunut uudelleen. Hän turvasi asemansa miehensä kuoleman jälkeen ostamalla ratsutilan ja jatkoi näin maatilan emännöintiä eli toimi samalla tavoin kuin varttuneemmat porvarislesket, jotka jatkoivat perheen liiketoimintaa. Myös toisessa suhteessa Anna Kock toimi kuten turkulaiset ylemmän porvariston lesket: Hän alkoi hoitaa itse asioitaan erilaisten virallisten tahojen kanssa.⁶³

Kaksi kuukautta miehensä kuoleman jälkeen, marraskuun alussa 1657 Anna Kock pyysi Turun tuomiokapitulilta määräystä hiippakunnan rovasteille, että nämä soittaisivat seurakunnissa kelloja piispa Petraeuksen muistolle kahdeksan päivää ennen hautausta. Tämä pyyntö ei ollut tavallinen, ja tuomiokapituli ei halunnut tai uskaltanut antaa hänen pyytämäänsä määräystä, ennen kuin olisi selvittänyt, miten muissa hiippakunnissa meneteltiin vastaavassa tilanteessa. Asiaa kysyttiin myös maaherralta, joka määräsi, että piispa Petraeuksen muistolle soitettaisiin kelloja hiippakunnan kaikissa seurakunnissa kolmena päivänä ennen hautajaisia ja vielä hautajaispäivänä. Tämän mukaan lähetettiin ohjeet rovasteille. Tuomiokapituli oli asiassa kuitenkin edelleen epävarma, ja kysyi Someron rovastilta, tiesikö hän, oliko piispa Ericus Erici Sorolaiselle soitettu kuolinkelloja koko hiippakunnassa. Piispa Sorolainen kuoli vuonna 1625, joten Someron rovasti oli varmasti jo melko iäkäs. Rovasti vastasi, ettei muistanut, miten piispa Sorolaisen kohdalla meneteltiin. Ilmeisesti Petraeuksen kuolinkellojen soittamista verrattiin Sorolaisen hautajaisten menettelyyn, sillä kumpikin piispa oli ollut mukana *Raamatun* suomennostyössä. Aeschillus Petraeus haudattiin Turun tuomiokirkkoon 18.1.1658.⁶⁴

Anna Kockin pyyntö oli omintakeinen mutta ei kohtuuton, sillä maaherra suostui siihen osin. Leski toivoi, että hänen puolisonsa muistoa kunnioitetaan perusteellisesti koko hiippakunnan alueella. Vaikka asiaa ei kerrota tuomiokapitulin pöytäkirjassa, on todennäköistä, että Anna

62 Ojala 2014, 161; Keskinen, Toropainen & Välimäki 2018, 53–53; Ojala-Fulwood 2021, 179.

63 Ks. porvarisleskistä Toropainen 2016, 198–210, 253–273 sekä Keskinen, Toropainen & Välimäki 2018.

64 CEAP 4.11.1657, 108; CEAP 18.11.1657, 112; CEAP 11/1657, 114; CEAP 18.1.1658, 120–122.

Kock perusteli pyyntöään vedoten nimenomaan miehensä raamatunkäännöstyöhön. Olihan tuomiokapituli kiinnostunut Petraeuksen kanssa toimikunnassa toimineelle Sorolaiselle soitettujen kuolinkellojen määrästä. Anna Kock perusteli myöhemmin pyyntöjään hallitsijalle myös osin Petraeuksen raamatunkäännöstyöhön vedoten. Petraeuksen elämäkerran kirjoittanut Väinö Perälä mainitsee teoksessaan tuomiokapitulissa käydyin keskustelun kirkonkellojen soittamisesta kaikissa hiippakunnan seurakunnissa, mutta hänen mukaansa se tapahtui maa-herran määräyksestä.⁶⁵ Näin toki tapahtuikin lopulta, mutta Perälältä on jäänyt huomaamatta se seikka, että aloite kellojen soittamiseen tuli piispan leskeltä. Kuten tilojen hoitamisen yhteydessä myös tässä tapauksessa, 1900-luvun alussa Petraeuksesta kirjoittaneet historioitsijat ovat ohittaneet Anna Kockin osuuden tapahtumien kulussa.

Miehensä kuoleman jälkeen Anna Kockille myönnettiin armovuosi piispan tuloista. Hän ja vielä kotona asuvat lapset asettuivat asumaan Puotilan ratsutilalle Vehmaalle jo vuoden 1657 lopulla tai viimeistään vuoden 1658 alussa. Henkikirjaan on kirjattu tohtori Eskilin väki sekä kolme renkiä ja kolme piikaa. Joinain vuosina tilalle oli merkitty myös ratsumies.⁶⁶ Anna Kock siis piti taloutensa samankokoisena kuin Häp-pilässä, missä tilalla toimi palkollisina myös kolme piikaa ja renkiä. Vehmaalle muuttamisen jälkeen hän alkoi kirjoittaa hallitsijalle kirjeitä, joissa hän pyysi taloudellista apua voidakseen elättää itsensä ja lapsensa. Hän kirjoitti hallitsijalle viisi kirjettä 1650-luvun lopulla ja 1660-luvun alussa. Kirjeitä ei ikävä kyllä ole päivätty, mutta niiden lähettämisen ajankohdan voi päätellä sisällöstä.

Anna Kockin elämän vastoinkäymiset jatkuivat hänen miehensä kuoleman jälkeen. Ensimmäisessä kirjeessään hän kuvaa, kuinka hänen ostamansa tilan sato on ollut huono ja sen vuoksi perheen toimeentulo vaakalaudalla. Hän pyysi hallitsijaa muistamaan hänen edesmenneen miehensä merkittäviä saavutuksia muun muassa raamatunkäännöskomiteassa ja muistutti siitä, että hänen miehelleen ei ollut maksettu palk-

65 Perälä 1928, 250–251.

66 KA, Turun ja Porin läänin tilit, Tositekirja 1658 (7271), f. 8; KA, Turun ja Porin läänin tilit, Tositekirja 1667 (7303a), f. 787; KA, Turun ja Porin läänin tilit, Tositekirja 1668 (7307), f. 114; KA, Turun ja Porin läänin tilit, Tositekirja 1669 (7311), f. 83; KA, Turun ja Porin läänin tilit, Tositekirja 1670 (7314), f. 109.

kaa kaikilta vuosilta, jolloin hän toimi piispana. Anna Kock pyysi miehensä maksamatta jääneiden tulojen lisäksi verovapautusta ostamalleen tilalle. Lisäksi hän muistutti kirjeessä vuoden 1656 tulipalosta, joka oli tuhonnut perheen talon ja suuren osan omaisuudesta. Hän toteaa, etteivät Häppilän ja Böhlen tilat voineet enää olla hänen. Kirjeen laadinnan aikaan tilat olivat Katarina-tyttären ja Olaus Wexioniuksen hallinnassa, vaikka tuolloin pari ei liene vielä ostanut tiloja Anna Kockilta ja Katariinan sisaruksilta. Anna Kock pyysi siis verovapauden siirtämistä Puotilan tilalle.⁶⁷ Hänen näkemyksensä oli, että koska hallitsija oli myöntänyt verovapauden eliniäksi Häppilän tilaan Aeschillus Petraeukselle, hänen puolisolleen ja heidän lapsilleen, tuli verovapaus nyt siirtää lesken hankkimaan Puotilan tilaan eikä jättää sitä koskemaan Häppilän tilaa, vaikka tila olikin pariskunnan lapsen hallinnassa.

Ilmeisesti Anna Kockille ei vastattu laisinkaan tai ainakaan siten kuin hän olisi halunnut, sillä hän jatkoi kirjoittamistaan. Myös vastoinkäymisten lista pyydetyn avun perusteluina kasvoi. Seuraavassa kirjeessään Anna Kock kertoi, että pian ostamisen jälkeen myös Puotilan tila oli palanut. Tulipalossa tuhoutuivat niin tilan rakennukset kuin irtainkin. Anna pyysi apua pienten lastensa elättämiseksi ja muistutti jälleen siitä, kuinka hänen miehensä ei ollut saanut palkkaa koko ajalta, jolloin toimi piispana. Anna Kock ei ollut myöskään saanut koko armovuotensa palkkiota vaan vain puolet siitä, mitä olisi pitänyt.⁶⁸ Hänelle ei edelleenkään myönnetty pyytämäänsä apua, mutta tämä ei lannistanut Annaa. Hän kirjoitti uudelleen, eivätkä hänen perustelunsa muuttuneet. Anna Kock korosti kaikissa kirjeissään miehensä raamatunkäännöstyötä ja sitä, että nyt hänen tuli leskenä selviytyä tulipalojen ja katovuosien aiheuttamista vaikeuksista sekä elättää lapsensa.⁶⁹ Hän käytti samankaltaista retoriikkaa kuin porvarisleski Elin Såger 1660-luvulla vedotessaan vuorikollegioon ja korostaessaan asemaansa kovia kokeneena leskenä.⁷⁰ Elin Sågerin tavoitteena oli pelastaa perheen kauppahuone konkurssilta, Anna Kockin pitää oma perheensä leivässä. Kumpikin heistä onnistui

67 RA, Ecclesiastica, Masko Stifts Handlingar, Anna Kock hallitsijalle, päiväämätön kirje.

68 RA, Ecclesiastica, Åbo Stift Handlingar, Anna Kock hallitsijalle, päiväämätön kirje.

69 RA, Ecclesiastica, Åbo Stift Handlingar, Anna Kock hallitsijalle, päiväämätön kirje.

70 Keskinen, Toropainen & Välimäki 2018, 55.

tavoitteissaan, sillä he hyödynsivät uuden ajan alussa tyypillisesti käytettyjä retorisia keinoja. Historioitsija Maija Ojala-Fulwood on osoittanut, kuinka Lyypekissä 1600-luvun alussa lesket vetosivat köyhyyteensä säännönmukaisesti, vaikka he eivät todellisuudessa olisi olleetkaan köyhiä.⁷¹ Anna Kock ja Elin Såger tunsivat nämä argumentoinnin konventiot ja hyödynsivät niitä pyytäessään taloudellista apua.

Anna Kockin talous ei vaikuttanut kovin köyhältä Puotilan tilalle muuttamisen jälkeen. Vaikka perhe olikin kokenut kovia menetyksiä 1650-luvun puolivaiheilla, hänellä oli edelleen varaa palkata useita palkollisia tilalleen. Ratsutilan palamisen jälkeen tilanne on varmasti ollut toinen. Anna Kock muistutti kirjeissään monin tavoin epäonnisen tilanteensa lisäksi miehensä saavutuksista. Vaikuttaisikin siltä, että talouden isännän ansioita ei katsottu yksin hänen ansioikseen, vaan hänen ansionsa kuuluivat myös muille perheenjäsenille. Leski oli tästä tietoinen ja painotti tätä kirjeissään. Hän myös korosti sitä, että kun valtakunta oli ollut avun tarpeessa, olivat he joustaneet: Piispa ei ollut saanut koko palkkaansa eikä leski koko armovuotensa tuloa. Nyt oli hallitsijan aika auttaa, kun Anna Kockin perhe oli hädänalainen. Ajatus vastavuoroisuudesta oli argumentoinnin taustalla, ja se kantoi hedelmää.

Anna Kockin sitkeys palkittiin ja hänen pyyntöihinsä vastattiin: marraskuussa 1660 hallitsija myönsi hänelle sen osan piispa Petrauksen palkasta, jota miehelle ei ollut maksettu. Tämä osa kului velan maksuun. Petraeus oli ottanut tuomiokapitulilta velkaa vuoden 1656 tulipalon jälkeen, jotta voisi korjata palon aiheuttamia tuhoja, ja velka oli odottanut maksuaan. Saatuaan piispan palkan Anna Kock ja piispan perilliset vapautuivat velanmaksusta. Vaikka Anna Kock sai jotain, ei hän saanut kaikkea, mitä oli pyytänyt, eikä hän tyytynyt tilanteeseen. Hän jatkoi verohelpotusten pyytämistä omistamalleen tilalle ja korosti toisaalta, että olisi kiitollinen myös jostakin rahasummasta tai viljasta, joka turvaisi hänet ja hänen lapsensa.⁷² Anna Kockin pyynnöt kantoivat lopulta tulosta, sillä verotuslähteet vuodelta 1663 osoittavat, että Puotilan tilalle myönnettiin vapaus henkirahasta vuoteen 1667 asti.⁷³ Näin Anna

71 Ojala 2014, 173–186.

72 RA, Biographica, Anna Henricksdotter Kock hallitsijalle, päiväämätön kirje.

73 KA, Turun ja Porin läänin tilit, Tositekirja 1663 (7289), f. 700.

Kock sai mahdollisuuden korjata tulipalossa kärsinyttä tilaansa. Tämän jälkeen hänen kirjeitään ei ole säilynyt, joten ehkä hän tyytyi saamaansa ja hänen omistamansa ratsutilan tilanne parani.

Vehmaalla sijainneella Puotilan tilalla asui 1660-luvun lopulla edelleen perheen kuopus Maria, jonka häitä vietettiin syyskuussa 1668. Maria avioitui inspehtori Johan Ståhlbomin kanssa ja häitä juhlittiin kolme päivää. Häissä oli paikalla perhettä ja ystäviä. Pari vuotta aiemmin Turun kuninkaalliseen akatemiaan kirjautunut Karl Gyldenstolpe kertoi Marian häistä kirjoittaessaan veljelleen revisios sihteeri Nils Gyldenstolpelle. Karl Gyldenstolpe oli osallistunut häihin vanhempiensa Turun hovioikeuden asessorin Mikael Wexionius-Gyldenstolpen sekä äitinsä Susanna Crucimontanan kanssa. Paikalla oli myös Karl ja Nils Gyldenstolpen setä Olaus Wexionius perheineen.⁷⁴ Olaus Wexionius oli morsiamen, Maria Petraeuksen lanko eli hänen edesmenneen sisarensa Katarinan mies. Häissä lienee ollut mukana myös Olauksen ja Katarinaan ainokaiseksi jäänyt poika Olaus Wexionius nuorempi. Katarina Petraea oli kuollut vuonna 1665 ja Olaus Wexionius oli ehtinyt avioitua uudelleen. Todennäköisesti hän tuli häihin toisen vaimonsa Magdalena Wallenstiernan kanssa. Anna Kockin välit siis pysyivät lämpiminä tyttärensä Katarinan perheeseen ja tyttären puolison sukuun sen jälkeenkin, kun tytär oli kuollut.

Anna Henriksdotter Kock eli Puotilan ratsutilalla kuolemaansa asti. Vuonna 1674 hänet haudattiin Turun tuomiokirkon kuoriin.⁷⁵ Puotilan tila siirtyi Annan ja Aeschillus Petraeuksen pojan Samuel Petraeuksen perheelle ja pysyi näin suvussa Annan kuoleman jälkeenkin.⁷⁶

Kokemukset ja yhteisöt

Ihmiset kuuluvat useisiin kokemusyhteisöihin elämänsä aikana. Anna Kockille yksi merkittävimmistä kokemusyhteisöistä oli ruotsalainen akateeminen (suku)yhteisö, joka samalla muodosti papiston ylimmän

74 Sarasti-Wilenius 2015, Carl Gyldenstolpe Nils Gyldenstolpelle 10.10.1668, 115.

75 Perälä 1928, 255.

76 KA, Turun ja Porin läänin tilit, Tositekirja 1676 (7336), 700.

osan. Anna syntyi tähän yhteisöön, vietti koko elämänsä sen osana ja hänen lapsensa olivat osana akateemisesti koulutettujen sukuyhteisöä riippumatta siitä, jatkoivatko he itse akateemiselle uralle tai avioituitavko akateemiseen yhteisöön kuuluneiden henkilöiden kanssa. Ruotsalaisessa akateemisessa kokemusyhteisössä hän kuului ensin Uppsalan yliopiston piirissä toimineiden joukkoon ja avioiduttuaan siirtyi osaksi Suomen alueen akateemista yhteisöä. Avioliittojen sekä työtehtävien vaihtumisen kautta nämä yhteisöt olivat myös kytköksissä toisiinsa. Akateemiseen kokemusyhteisöön kuulumisen ja sen reunaehdot, kuten miesten epäsäännöllinen palkanmaksu ja pitkät työmatkat, kuten piispantarkastukset sekä valtiopäiville osallistuminen, määrittivät koko perheen elämää ja kokemusta perhe- ja sukuyhteisöstä. Samalla tavalla sitä määritteli se, että emäntinä naiset vastasivat palkka- ja vuokratiloista sekä talouden päivittäisestä hoitamisesta. He eivät vastanneet vain yhdestä kotitaloudesta, vaan heidän vastuullaan oli useita talouksia. Luku- ja kirjoitustaito kuuluivat myös naisten taitoihin ja jotkut heistä hoitivat myös viranomaistehtäviä.

Ville Kivimäki ja Raisa Toivo kirjottavat, että kokemusyhteisöön kuuluvia ihmisiä sitoo yhteen se, että he ovat käyneet läpi samoja elämäntilanteita, jakaneet näitä kokemuksia keskenään ja antaneet niille samankaltaisia merkityksiä. Heidän tulee myös olla vähintään neuvotellut kokemusten merkityksistä. Heidän mukaansa kuitenkin esimerkiksi kansakuntaa ei voida pitää kokemusyhteisönä, sillä sen jäsenet eivät ole kokeneet samoja asioita tai antaneet niille samoja merkityksiä.⁷⁷ Kokemusyhteisöön kuuluneiden tuli siis jakaa samat hetket yhdessä koetun kautta ja olla tietoisia kuuluvansa samaan yhteisöön. Varhaismodernin ajan yhteisöjä ja kokemusta tutkittaessa voi kuitenkin olla vaikea tavoittaa menneisyyden ihmisten henkilökohtaista kokemusta siitä, mihin yhteisöihin he kokivat kuuluvansa tai tietoa siitä, ovatko yhteisöjen jäsenet eksplisiittisesti keskustelleet yhteisestä, jaetusta kokemuksesta. Tällöin voi olla tarkoituksenmukaista tarkastella sitä, keistä mahdolliset kokemusyhteisöt muodostuvat ja miten nämä yhteisöt muodostuvat samassa hengessä kuin tunneyhteisöjen tutkimuksessa. Kartoittamalla mahdol-

77 Kivimäki & Toivo 2022, 72; ks. myös Kivimäki, Malinen & Vuolanto 2023.

lisiä kokemusyhteisöjen jäseniä päästään myös mahdollisten yhteisten kokemusten jäljille.⁷⁸

Anna Kockin elämäntarinan tarkastelu ja elämäntapahtumien asettaminen kontekstiinsa saa pohtimaan, voisiko kokemusyhteisö olla myös löyhempi ihmisten joukko. Tällöin yhteisö muodostuu elämäntilanteiden samankaltaisuuden kautta yhteiskunnallisessa, sosiaalisessa, kulttuurisessa ja taloudellisessa viitekehyksissä syntyneistä kokemuksista sekä näiden kokemusten pohjalta rakentuvasta toiminnasta, vaikka kokijat eivät näistä olisi koskaan keskenään eksplisiittisesti keskustelleet tai neuvotelleet.

Yhden tällaisen ylijarajaisen kokemusyhteisön muodostavat emännät ja lesket. Talouden emännuus, puolisona tai perheenjäsenenä oleminen kosketti kaikkia avioituneita naisia, ja he kuuluivat tätä kautta osin samoihin kokemusyhteisöihin. Samaan aikaan heidän kokemuksensa emäntinä ja puolisoina ei kuitenkaan ollut identtinen tai välttämättä edes samankaltainen. Siihen vaikuttivat monet risteävät seikat kuten esimerkiksi ikä, taloudellinen tilanne, sosiaalinen asema, oma, puolison tai lasten terveys sekä yhteisöä ulkopuolelta kohdanneet uhat. Vaikka naisten elämäntilanteet vaihtelivat, oli niissä sellaisia samankaltaisia piirteitä, jotka yhdistivät heitä asuinalueesta riippumatta. Leskeys-alaluvussa esittämieni päätelmien perusteella vaikuttaisi siltä, että lesket säädystä ja asuinalueesta riippumatta toimivat samoin vedotessaan instituutioihin, kun he tarvitsivat apua. Sekä instituutioiden edustajat että lesket jakoivat käsityksen siitä, millainen on lesken asema, miten leskien odotettiin toimivan sekä argumentoivan. Koska ylemmän porvariston tai papiston vaimot eivät esiinny yhtä itsenäisesti lähteissä kuin lesket, on heidän osaltaan kokemusyhteisön analysointi vaikeampaa, mutta senkin jäljille pääsemme todennäköisesti, kun käytämme moninaisia lähteitä. Anna Kockin elämäntarinan analysointi on osoittanut tämän.

Annan elämäntarinan analysointi on osoittanut myös, että akateemisesti koulutettujen miesten elämästä on löydettävissä uutta tietoa laajentamalla näkökulmaa yksilöstä – eli tässä tapauksessa piispasta – hänen läheisiinsä sekä niihin yhteisöihin, joihin hän kuului. Kun tarkastellaan

78 Ks. esim. Boddice & Smith 2020 sekä Kuha 2022.

aiemmassa piispoja koskevassa tutkimuksessa yksityisen piiriin ja vähemmän tärkeisiin teemoihin lukeutuvia näkökulmia kuten perhettä ja yksityistaloutta, voidaan huomata, että piispa oli monessa riippuvainen puoliosastaan. Piispan talous oli kahden elättäjän talous siinä, missä alempienkin säätyjen taloudet. Herääkin kysymys siitä, mitä naisten aseman merkittävyys perheessä ja kotitaloudessa tarkoitti ylemmän papiston miehille. Seuraava tutkimuksellinen askel piispoja ja muita akateemiseen yhteisöön kuuluvia miehiä koskevassa tutkimuksessa tulisi ottaa kriittisen miestutkimuksen suuntaan ja tarkastella suomalaisen historiankirjoituksen suurmiehiä sukupuolentutkimuksen metodein.

Lopuksi

Anna Henriksdotter Kock eli elämän, jonka pohjalta hänet voisi korottaa poikkeusyksilön asemaan, olihan hän piispan puoliso ja täten yksi vaikutusvaltaisimmista naisista 1600-luvun puolivälin Turussa ja sen lähiseudulla. Samaan aikaan hänen elämänsä oli hyvin samankaltainen kuin monen muun naisen, joka kuului akateemisesti kouluttautuneeseen ylempään papistoon. Hänen elämäntarinansa kertoo papistoon syntyneiden ja sen osana eläneiden naisten elämästä ja laajemmin akateemisesti koulutetun väestönosan elämästä uuden ajan alussa. Hänen elämänsä kautta meille aukeaa myös uusi näköala piispainstituutioon ja sen toimintaan sekä yksilön ja instituutioiden vuorovaikutukseen 1600-luvun Ruotsissa. Katseen kääntäminen piispasta hänen puolisoonsa ja perheeseensä on tehnyt näkyväksi aiemmassa tutkimuksessa erityisasemaan nostettujen piispojen riippuvaisuuden läheisistään.

Lähteet viittaavat siihen, että Anna Kockilla oli merkittävä asema perheen hoitoonsa hankkimien tilojen valvonnassa ja johtamisessa. Aiempi, pääasiassa Aeschillus Petraeusta käsitellyt ja 1900-luvun alkupuolella julkaistu tutkimus, on kuitenkin ohittanut vaimon merkityksen perheen talouden ja tilojen hoidossa. Tämä viittaisi siihen, että myös muiden papiston naisten toimijuudesta on löydettävissä uutta tietoa, kun olemassa olevia lähteitä luetaan uusista näkökulmista. Tämä myös korostaa vaimojen ja emäntien asemaa pappistalouksissa.

Tutkimus Anna Henriksdotter Kockin elämästä vahvistaa aiemmassa tutkimuksessa esitettyjä huomioita naisten merkittävästä asemasta uuden ajan alun kotitalouksissa. Myös ylemmässä pappissäädyssä naiset olivat aktiivisesti mukana perheen toimeentulon hankinnassa. Sekä vaimon että miehen panosta tarvittiin kotitalouden toimeentulon turvaamisessa. Piispalta odotettiin joustoa palkkioidensa suhteen, mikäli valtakunta oli tukalassa tilanteessa, kuten niin usein sota- ja rauhan-ajan luvulla. Leskeksi jäätyään Anna Kock ei kuitenkaan pelännyt pyytää hallitsijalta apua, kun hänen perheensä oli avun tarpeessa. Vaikuttaisikin siltä, että oli yleisesti tunnustettua, että piispana toimineen miehen saavutukset muun muassa *Raamatun* käännoistyössä, eivät olleet yksin hänen, vaan siitä saatujen palkkioiden ja maineen katsottiin koskettavan koko perhettä. Anna Kock hyödynsi tätä käsitystä perustellessaan vaatimuksiaan hallitsijalle lähettämässään kirjeissä.

Anna Kockille merkittävimpiä kokemusyhteisöjä oli ruotsalainen akateeminen yhteisö. Kokemusyhteisöön kuuluminen määritteli hänen elämänsä, mutta se myös antoi hänelle auktoriteettia ja loi pohjaa toimijuudelle. Leskeksi jäätyään hän argumentoi miehensä aseman kautta, jonka hän kuitenkin selkeästi koki myös osaksi omaa arvovaltaansa. Piispuus ei ollut ainoastaan hengellinen ja kirkollinen tehtävä tai asema pappissäädyn sisällä, joka koski vain piispaa itseään, vaan se tuli osaksi myös puolison elämää. Leskeys toi mukanaan jälleen uudenlaisen elämäntilanteen ja osallisuuden toisenlaisessa joukossa. Se, että leski-toimijuus oli uuden ajan alussa hyvin samankaltaista säätyasemasta tai maantieteellisestä sijainnista riippumatta, on saanut pohtimaan kokemusyhteisön määrittelyä. Tulevaisuudessa olisikin hyvä pohtia laajemmin varhaismodernin ajan tutkimuksen yhteydessä, miten kokemusyhteisöt muodostuivat, ketkä yhteisöihin kuuluivat, miten heidän kokemuksensa syntyivät ja miten saavutamme nämä kokemukset tutkimuksen keinoin.

Lähteet ja kirjallisuus

ARKISTOLÄHTEET

Kansallisarkisto (Helsinki, KA)

Biographica

Anders Petraeus

Eskill Petraeus

Olaus Wexionius

Naantalin seurakunnan arkisto

Tilit

Tilitositteet (1667–1874)

Läänintilit

Turun ja Porin läänintilejä 1657, Tositekirja 7267

Turun ja Porin läänintilejä 1658, Tositekirja 7271

Turun ja Porin läänintilejä 1663, Tositekirja 7289

Turun ja Porin läänintilejä 1667, Tositekirja 7303a

Turun ja Porin läänintilejä 1668, Tositekirja 7307

Turun ja Porin läänintilejä 1669, Tositekirja 7311

Turun ja Porin läänintilejä 1670, Tositekirja 7314

Turun ja Porin läänintilejä 1676, Tositekirja 7336

Riksarkivet (Tukholma, RA)

Ämnessamlingar

Ecclesiastica

Masko stifts handlingar

Anna Henricksdotter Kock hallitsijalle, päiväämätön kirje

Åbo stifts handlingar

Anna Henricksdotter Kock Hallitsijalle, neljä päiväämätöntä kirjettä

Biographica

Petraeus, Anna Henricksdotter Kock hallitsijalle, päiväämätön kirje

Uppsala universitets bibliotek (UUB)

Specialsamlingar

Personverser

Epithalamion in honorem nuptiarum ornatissimi ac doctissimi viri DN. M. Henrici Opsopoei [–]. Scriptum á Pavlo Iacobo Upland. S. Rostochij prælo Myliandro, Anno M. D. C. I.

PAINETUT LÄHTEET

Anjou, A. 1899: *Kongl. Svea hoffrätts presidenter samt embets- och tjenstemän 1614–1898*. Eksjö.

Bygden, Leonard 1923: *Hernösands stifts herdaminne II*. Uppsala.

- Consistorii Academici Aboensis Protokoller VII, 1690–1699* (CAAP). Helsinki: Helsingin yliopisto 1940.
- Consistorii ecclesiastici aboensis protokoller I, 18/7 1656 – 8/11 1658* (CEAP). Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura 1899.
- Diarium Gyllenianum eller Petrus Magni Gyllenii dagbok 1622–1667*. Reinhold Hausen (toim.). Helsinki: Finska statsarkiv 1882.
- Hellström, Gunnar 1951: *Stockholms stads herdaminne ifrån reformationen intill tillkomsten av Stockholms stift*. Tukholma: Stockholms kommunalförvaltning.
- Kotivuori, Yrjö 2005: *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852* -verkkojulkaisu. <https://ylioppilasmatrikkeli.fi/>. Viitattu 14.2.2024.
- Melander, Toini 1951: *Personskrifter hänförande sig till Finland 1562–1713*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2016-00009520>.
- Sarasti-Wilenius, Raija 2015: *Dear Brother, Gracious Maecenas: Latin Letters of the Gyldenstolpe Brothers (1661–1680)*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Stockholms stads tänkeböcker från år 1592* (SSTB). Osa IV: 1601–1602. Tukholma: Stockholms stadsarkiv 1957.
- Ström, Annika 2014: *Professor Michael Wexionius Gyldenstolpes brev till sonen Nils 1660–1669: Utgåva av latinsk text med översättning*. Tukholma: Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia.
- Uppsala universitets matrikel: Första bandet 1595–1700*. Andersson, Aksel – Carlsson, A. B. – Sandström, J. (toim.). Uppsala: Uppsala universitet 1900.

KIRJALLISUUS

- Andersson, Gudrun 2005: Forming the partnership socially and economically: A Swedish local elite, 1650–1770. Teoksessa Ågren, Maria – Erickson, Amy Louise (toim.) *The Marital Economy in Scandinavia and Britain 1400–1900*. Aldershot: Ashgate. 57–73.
- Artukka, Topi 2021: *Tanssiva kaupunki: Turun seurapiiri sosiaalisena näyttämönä 1810-luvulla*. Helsinki: Suomen Tiedeseura. <https://doi.org/10.54572/ssc.83>.
- Boddice, Rob – Smith, Mark 2020: *Emotion, Sense, Experience*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108884952>.
- Frances, Catherine 2005: Making marriages in early modern England: Rethinking the role of family and friends. Teoksessa Ågren, Maria – Erickson, Amy Louise (toim.) *The Marital Economy in Scandinavia and Britain 1400–1900*. Aldershot: Ashgate. 39–55.
- Hardwick, Julie 2020: *Sex in an Old Regime City: Young Workers and Intimacy in France, 1660–1789*. Oxford: Oxford University Press.
- Johansen, Hanne Marie 2005: Marriage or money? Legal actions for enforcement of marriage contracts in Norway. Teoksessa Ågren, Maria – Erickson, Amy Louise (toim.) *The Marital Economy in Scandinavia and Britain 1400–1900*. Aldershot: Ashgate. 23–37.
- Katajala-Peltomaa, Sari – Toivo, Raisa Maria 2021: *Lived Religion and Gender in Late Medieval and Early Modern Europe*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781351003384>.

- Keskinen, Jarkko – Toropainen, Veli Pekka – Välimäki, Mari 2018: The Iron Lady, Elin Säger: Head of a Family Business. Teoksessa Heinonen, Jarna – Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.) *Women in Business Families: From Past to Present*. New York: Routledge. 47–66.
- Kivimäki, Ville 2019: Reittejä kokemushistoriaan: Menneisyyden kokemus yksilön ja yhteisön vuorovaikutuksessa. Teoksessa Annola, Johanna – Kivimäki, Ville – Malinen, Antti (toim.) *Eletty historia: Kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Tampere: Vastapaino. 9–38.
- Kivimäki, Ville – Malinen, Antti – Vuolanto, Ville 2023: Communities of Experience. *Digital Handbook of the History of Experience*. Verkkojulkaisu. Tampere: Tampereen yliopisto. <https://doi.org/10.58077/PXX2-ER19>.
- Kivimäki, Ville – Toivo, Raisa Maria 2022: Kokemuksen historiaa. Teoksessa Danielsbacka, Mirrka – Hannikainen, Matti O. – Tepora, Tuomas (toim.) *Avaimia menneisyyteen: Opas historian tutkimuksen menetelmiin*. Helsinki: Gaudeamus. 59–76.
- Klinge, Matti 1995–1997: Æschillus Petræus. *Svenskt biografiskt lexikon*. Osa 29. Tukholma: Riksarkivet. <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=7157>. Viitattu 2.11.2022.
- Klinge, Matti 1997: Petraeus, Aeschillus. *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kgb-000452>. Viitattu 14.2.2024.
- Korpiola, Mia 2022: Nuoren Per Stenbergin levottomat unet (1775–1788): Enteitä, painajaisia ja unien sosiaalisia merkityksiä. – *Historiallinen Aikauskirja* 120:4 s. 405–417.
- Kuha, Miia 2019: Pyhän aika ja tila 1600-luvun itäsuomalaisten paikallisyhteisöjen kokemusmaailmassa. Teoksessa Annola, Johanna – Kivimäki, Ville – Malinen, Antti (toim.) *Eletty historia: Kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Tampere: Vastapaino. 51–73.
- Kuha, Miia 2022: Extended Families as Communities of Religious Experience in Late Seventeenth-Century Eastern Finland. Teoksessa Katajala-Peltomaa, Sari – Toivo, Raisa Maria (toim.) *Histories of Experience in the World of Lived Religion*. Cham: Palgrave Macmillan. 139–161. https://doi.org/10.1007/978-3-030-92140-8_6.
- Kuha, Miia 2023: Papinrouvien arjen hengellisyys ruumissaarjien elämäkerroissa 1600-luvun jälkipuolen Suomessa. Teoksessa Mikkola, Sini – Räisänen-Schröder, Päivi (toim.) *Eletty reformaatio: Protestanttisen uskonnollisuuden muotoja uuden ajan alun Euroopassa*. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura. 170–196.
- Lahtinen, Anu 2007: *Sopeutuvat, neuvottelevat, kapinalliset: Naiset toimijoina Flemingin sukupiirissä 1470–1620*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lindblom, Ina 2021: Love as a Source of Illness in Late-Eighteenth Century Sweden: Examples from the Life Description of Pehr Stenberg. – *Emotions: History, Culture, Society* 5/2021 s. 279–302. <https://doi.org/10.1163/2208522X-02010131>.
- Lindström, Dag – Fiebranz, Rosemarie – Lindström, Jonas – Mispelaere, Jan – Rydén, Göran 2017: Working Together. Teoksessa Ågren, Maria (toim.) *Making a Living, Making a Difference: Gender and Work in Early Modern European Society*. New York: Oxford University Press. 57–79.
- Ling, Sofia – Jansson, Karin Hassan – Lennersand, Marie – Pihl, Christopher – Ågren, Maria 2017: Marriage and Work. Teoksessa Ågren, Maria (toim.) *Making a Living, Making a Difference: Gender and Work in Early Modern European Society*. New York: Oxford University Press. 80–102.

- Lynch, Andrew 2016: Emotional community. Teoksessa Broomhall, Susan (toim.) *Early Modern Emotions*. Ensimmäinen painos. Lontoo: Routledge. 3–6.
- Melander, K. R. 1927: Muutamia tietoa Eskil Petraeuksesta. – *Historiallinen Aikakauskirja* 25 s. 20–27.
- Ojala, Maija 2014: *Protection, Continuity and Gender: Craft trade culture in the Baltic Sea region (14th–16th centuries)*. Tampere: Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-9574-8>.
- Ojala-Fulwood, Maija 2021: *Perhe ja versta: Itämeren kaupunkien käsityöläiselämää keskiajalla ja uuden ajan alussa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Perälä, Väinö 1928: *Eskil Petraeus: Kirkkohistoriallinen tutkielma*. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Philip, E. 1920: Johannes (Hans) Olai Anthelius Angermannus. *Svenskt biografiskt lexikon*. Osa 2. Tukholma: Riksarkivet. <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=18737>. Viitattu 2.11.2022.
- Pylkkänen, Anu 2005: Forming the marital economy in the early modern Finnish countryside. Teoksessa Ågren, Maria – Erickson, Amy Louise (toim.) *The Marital Economy in Scandinavia and Britain 1400–1900*. Aldershot: Ashgate. 75–88.
- Rautelin, Mona 2009: *En förutbestämd sanning: Barnamord och delaktighet i 1700-talets Finland belysta genom kön, kropp och social kontroll*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-5802-8>.
- Rosenwein, Barbara H. 2015: *Generations of Feeling: A History of Emotions, 600–1700*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ström, Annika 2014: *Professör Michael Wexionius Gyldenstolpes brev till sonen Nils 1660–1669: Utgåva av latinsk text med översättning*. Tukholma: Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia.
- Toropainen, Veli Pekka 2016: *Päättäväiset porvarskat: Turun johtavan porvariston naisten toimijuus vuosina 1623–1670*. Turku: Turun yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6436-9>.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 1998: *Käsin tehty: Miehelle ammatti, naiselle ansioiden lähde: Käsityötuotannon rakenteet ja strategiat esiteollisessa Turussa Ruotsin ajan lopulla*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Viitaniemi, Ella 2019: Muurarimestari Kustaa Stenman ja katumaton maailma: Pietismi, kirjoittaminen ja kokemuksen siirtäminen länsisuomalaisella maaseudulla 1700-luvun jälkipuoliskolla. Teoksessa Annola, Johanna – Kivimäki, Ville – Malinen, Antti (toim.) *Eletty historia: Kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Tampere: Vastapaino. 75–112.
- Välimäki, Mari 2018: Rakkauten käytännöt: Opiskelijat ja salatul kihlat 1600-luvun Turussa ja Uppsalassa. – *Historiallinen Aikakauskirja* 116:3 s. 246–257.
- Välimäki, Mari 2021: *Rikotut lupaukset: Esiaviolliset suhteet ja toimijuus Ruotsin yliopistokaupungeissa 1600-luvun lopulla*. Turku: Turun yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-8399-5>.
- Väänänen, Kyösti 2011: Aeschillus Olai Petraeus. *Turun hiippakunnan paimenmuisto 1554–1721 -verkkojulkaisu*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:skshp-001948>. Viitattu 14.2.2024.

Widén, Solveig 1988: *Änkesomsorg i ståndssamhället: Försörjnings- och understödsformer för prästänkor i Åbo stift 1723–1807*. Åbo: Åbo Akademi.

Ågren, Maria 2014: Another Process of State Formation: Swedish Customs Officials, their Work and Households. – *Cultural and Social History* 11:1 s. 31–49. <https://doi.org/10.2752/147800414X13802176314447>.

Monipuolinen elämä

Kersantinleski ja krouvitar Gertrud Hansdotter oikeuden edessä

Jenni Lares

 <https://orcid.org/0000-0001-6636-9941>

Tässä luvussa tutkin 1600-luvun lopussa Pohjanmaalla elänyttä kersantinleskeä ja oluenmyyjää Gertrud Hansdotteria henkilöhistoriallisen metodin avulla. Otan Gertrudin tutkimukseni keskipisteeksi ja pyrin selvittämään, mitä hänestä voidaan tietää, ja mitä hänen elämänsä voi kertoa varhaismodernista yhteiskunnasta ja kulttuurista. Samalla esitän, miten uuden ajan alun oikeus- ja muita lähteitä voi käyttää henkilöhistoriallisessa tutkimuksessa, ja mitä hyötyä henkilöhistoriallisesta metodista on aikakauden tutkimukselle.

Kuten tässä kirjassa on monessa kohtaa tuotu ilmi, uuden ajan alun henkilöiden elämää voi joskus joutua rekonstruoimaan hyvinkin vähäisistä lähteistä. Gertrudin tapauksessa lähteet ovat hyvinkin niukkoja, eikä häneltäkään ole säilynyt omaäänisiä lähteitä. Eniten Gertrudin elämästä kerrotaan vuoden 1694 tammikuussa Närpiön ylimääräisillä käräjillä käsitellyssä oikeustapauksessa, jossa häntä syytettiin avioliiton ulkopuolisesta suhteesta naimisissa olevan savenvalaja Lars Larssonin

kanssa.¹ Tuomiokirjassa käsitellään useita Gertrudiin liittyviä yksityiskohtia, ja niiden perusteella sekä muista lähteistä täydentämällä olen pyrkinyt kuvaamaan Gertrudin elämää.

Tarkastelen tuomiokirjaa eri toimijoiden muodostamana kokonaisuutena samaan tapaan kuin Raisa Maria Toivo elämäkokemuksta käsittelevässä luvussaan. Toivon kirjoittaman luvun päähenkilöstä Agatasta ja hänen perheestään on säilynyt useampia oikeuskäsittelyjä eri ajoilta, mikä mahdollistaa kokemuksen muotoutumisen ja sen muutoksen seuraamisen. Gertrudin tapauksessa aviorikosasiaa on puitu myös kahden edeltävän vuoden käräjillä, mutta niistä ei ole säilynyt pöytäkirjaa, joten kertomuksen muodostumista ei voi verrata aiempiin käsittelyihin.

Käytän oikeustapauksessa mainituista henkilöistä sitä nimimuotoa, mikä pöytäkirjassa mainitaan. Tarkempaa tietoa siitä, olivatko he suomen-, ruotsin- vai kaksikielisiä ei ole säilynyt, joten nimien kääntäminen suomeksi ei välttämättä olisi perusteltu vaihtoehto. Närpiö luetaan Pohjanmaan ruotsinkielisiin rannikkopitäjiin, vaikka jyrkkää kielirajaa ei alueella 1600-luvulla ollut ja monikielisyys oli varmasti yleistä.² Tämän luvun kohdehenkilö on hyvin voinut olla Kerttu Hannuntytär, hänen edesmennyt kersanttipuolisonsa Maunu Martinpoika ja krouvinsa asiakas Lauri Laurinpoika, tai näistä ihmisistä on voitu eri yhteyksissä käyttää erilaisia lempi- tai liikanimiä. Tässä luvussa käytetyt nimet ovat kuitenkin niitä, mitkä heistä on ruotsinkielisissä virallisissa yhteyksissä kirjattu ylös. Viitataan henkilöihin ensisijaisesti etunimellä. Varhaismodernissa maalaisyhteisössä etunimi oli tärkein nimi, ja erilaisilla liika- tai talonnimillä ja patronyymeillä eli isännimillä voitiin yksilöidä henkilöt, joilla oli sama etunimi. Nykyinen tapa puhutella virallisissa yhteyksissä sukunimellä ei päde varhaismoderniin nimikäytäntöön, jossa sukunimien käyttö oli vähäisempää ja patronyymi kertoi ensisijaisesti sukulaisuudesta.³

1 KA, Vehmaa ja Ala-Satakunta II, KO a3, Närpiö 19.–20.1.1694, 9v–14. Jatkossa en viittaa tähän pöytäkirjaan erikseen.

2 Luukko 1945, 71.

3 Ks. tämän teoksen johdanto.

Mikrohistoria, henkilöhistoria ja oikeuslähteet

Ruotsalainen ja sen mukana suomalainen tuomiokirja-aineisto on kansainvälisesti merkittävää, sillä oikeuden pöytäkirjoja on säilynyt kattavasti 1600-luvun alusta asti. Koko valtakuntaan perustettiin tuolloin ylempiä oikeusasteita, hovioikeuksia, minkä jälkeen kaikki alioikeuksien tuomiot piti toimittaa niiden tarkastettavaksi. Turun hovioikeus perustettiin vuonna 1623. Hovioikeuksia edeltävät oikeuslähteet ovat yleensä lyhyitä, mutta hovioikeuden tarkistusta varten pöytäkirjasta piti käydä ilmi tapauksen käsittely oleellisilta osilta. Pöytäkirjaan kirjattiin tarkasti käsittelyn eteneminen, asianomaisten ja todistajien antamat kertomukset, sekä tuomion perusteet. Periaatteessa jokainen sai tuoda asiansa käräjille ja todistaa sekä osallistua käräjäistuntoon. Tuomiokirjat, joihin on tallentunut monenlaisia tietoja maaseutuväestön ja sen eri ryhmien elämästä, muodostavat hedelmällisen ja paljon käytetyn lähteen sosiaali-, kulttuuri-, ja mikrohistorialliselle tutkimukselle.⁴

Vaikka tuomiokirjat ovat maanläheinen ja monipuolinen aineisto, jonka kertomuksellisuus ja arkipäiväisyys houkuttavat tulkitsemaan tekstiä suorana kuvauksena tapahtumista, on muistettava, että ennen pöytäkirjaan päätymistään kertomus on kokenut monia vaiheita. Yksittäiset sattumukset tuotetaan kokemuksiksi ensin yksilön toimesta ja hänen lähipiirissään. Tieto tapahtumasta leviää, ja viimeistään käräjäkäsittelyn yhteydessä siitä tulee julkista. Oikeuskäsittelyssä tärkeintä on selvittää, onko rikosta tapahtunut, mikä ohjaa oikeuden toimintaa ja vaikuttaa sille esitettyihin kertomuksiin. Lopulta kirjuri tiivistää ehkä osittain tai pääosin suomeksi käydyin käsittelyn ruotsinkieliseksi pöytäkirjaksi, jonka ilmaisua sitovat oikeudelliset konventiot.⁵

Oikeuspöytäkirja sisältää monia eri tasoja: virallisen tason, missä kerrotaan tapauksen käsittelystä, ja erilaisia tapaukseen liittyvien henkilöiden kertomuksia ja kokemuksia. Näitä oikeuspöytäkirjan sisäisiä kertomuksia voi tulkita (auto)biografioiksi silloin, kun ne kertovat joko puhujan itsensä tai jonkun toisen henkilön elämästä. Henkilö saattaa

4 Esim. Taussi Sjöberg 1996, II, 24–26, 41; Toivo 2008, 13–15, 95, 99–100; Toivo 2012; Letto-Vanamo 1991, 34–35; Karonen 2007.

5 Andersson 1998, 47–49; Toivo 2012; Taussi Sjöberg 1996, 41.

kertoa tarinaansa itse, kuten Gertrudin tapauksessa, minkä paikkansapitävyyden nimismies vielä vahvistaa. Joskus henkilöhistorialliset käänteet saattavat olla koko yhteisön tiedossa, jolloin ne kirjataan ylös yleisenä tietona. Tuomiokirjojen eri kerrontatasoja tutkineen Raisa Maria Toivon mukaan näiden kertomusten luotettavuus tai objektiivisuus vaihtelee. Asiaa on todennäköisesti käsitelty oikeudessa samalla tavalla, kuin se on kuvattu. Kun taas tulkitaan yhteisön eri jäsenten kertomuksia, kyse onkin kertojien tulkinnoista, motiiveista ja arvoista. Tällöin tutkijan on hedelmällisempää kysyä, miksi asioista kerrotaan näin ja mitä mielikuvia tai merkityksiä tietynlaiseen toimintaan liitetään.⁶ Esimerkiksi Gertrudin elämäkulkua, miehen kuolemaa ja sen jälkeistä eri kylissä asumista ei ole tarpeen kyseenalaistaa, mutta todistajien kertomuksiin ja Larsin ja Gertrudin toiminnalle annettuihin merkityksiin kannattaa suhtautua tulkintana. Samaten rikoksesta syytetyt käyttävät oikeuden edessä erilaisia strategioita ja kertovat omasta toiminnastaan ensisijaisesti rikosepäilyn kontekstissa.

Tuomiokirjojen tai muiden oikeuslähteiden käyttö sosiaali- ja kulttuurihistoriallisesti suuntautuneessa tutkimuksessa ei ole varsinaisesti uusi idea. 1970–1980-luvuilta lähtien yleistynyt mikrohistoriallinen⁷ tutkimussuuntaus käytti alusta lähtien keskiajan ja uuden ajan alun oikeuslähteitä ja pyrki erikoisten ja poikkeuksellisten oikeustapausten kautta tutkimaan aikakauden ihmisten kokemusmaailmaa. Carlo Ginzburg tutki 1500-luvulla eläneen italialaisen myllärin maailmankuvaa klassikossaan *Juusto ja madot* (1976). Emmanuel Le Roy Ladurie taas tutki *Mountaillou*-teoksessaan (1975) samannimisen kylän asukkaita 1200- ja 1300-lukujen taitteessa. Molemmissa tutkimuksissa lähteenä käytettiin kuulusteluja, joiden pöytäkirjat olivat säilyneet katolisen inkvisition arkistoissa. Natalie Zemon Davis taas käsitteli *Martin Guerren paluussa* (1982) 1500-luvun Ranskaan sijoittuvaa oikeustapausta, joka kohahdutti monimutkaisuudellaan aikalaisiakin.

Yhden tai useamman oikeuskäsittelyn tutkimus mikrohistoriallisesta näkökulmasta on ollut suosittua myös suomalaisessa uuden ajan alun

6 Toivo 2012.

7 Mikrohistoriasta ks. Caine 2010, 23–24; Peltonen 2014; Renders & de Haan 2014; Szijártó 2013 sekä tämän teoksen johdanto.

tutkimuksessa. Oikeuspöytäkirjojen avulla on tutkittu esimerkiksi noituutta⁸, väkivaltaa⁹ ja rakkauden käytäntöjä¹⁰. Yhden tai muutaman oikeustapauksen ja niiden kontekstoinnin kautta voidaan esittää laajempia johtopäätöksiä maailmankuvasta, kulttuurista ja yhteiskunnasta. Yksittäiseen tapaukseen keskittyminen toimii hyvin myös suurelle yleisölle suunnatuissa historiateoksissa, jolloin tutkimuksen voi kirjoittaa oikeus- salidraaman tai salapoliiromaaniin muotoon, samalla kuvaten tutkijan ajatus- ja selvitystyötä.¹¹ Jotkut näistä oikeuslähteisiin keskittyvistä teoksista ovat myös henkilöhistorioita: esimerkiksi Marko Lamberg kertoo *Noitaäiti*-teoksensa (2019) päähenkilön, 1600-luvun Tukholmassa eläneen Malin Matsintyttären, noituusoikeudenkäyntien kautta aikakauden yhteiskunnasta ja uskomusmaailmasta.¹²

Koska mikrohistoriallisessa näkökulmassa tutkimuskohteeksi otetaan yleensä pieni ryhmä tai vain yksi henkilö, se on vaikuttanut suuresti myös henkilöhistorialliseen tutkimukseen. Mikrohistoriallinen näkökulma on mahdollistanut aiemmin marginaaliin jääneiden ryhmien tutkimuksen, sillä hajanaisen lähdeaineiston tueksi on rakennettava laajempia konteksteja ja sidottava yksittäiset henkilöt ja tapahtumat suurempiin kehityskulkuihin. Uusi näkökulma on muuttanut sitä, keitä biografioiden kohteeksi voi ottaa.¹³

Oikeuslähteiden käyttö auttaa nostamaan esille sellaisia uuden ajan alun henkilöitä, jotka eivät ole jättäneet jälkeensä omaäänisiä lähteitä, esimerkiksi kirjeenvaihtoa. Uuden ajan alun oikeuslähteitä käyttävässä henkilöhistoriallisessa tutkimuksessa ovat korostuneet poikkeuksellisista rikoksista, kuten noituudesta¹⁴ tai lapsenmurhasta¹⁵ epäillyt sekä yhteisössään valta-asemassa olevat henkilöt, kuten Veli Pekka Toropaisen tutkimuksessa Turun porvarisnaisista.¹⁶ Tämän luvun tutkimus-

8 Lamberg 2019; Toivo 2008.

9 Lappalainen 2022; Vilkuna 2009; Matikainen 2002.

10 Kietäväinen-Sirén 2015; Välimäki 2021.

11 Lappalainen 2022; Peltonen 2008; ks. myös Ruotsin puolelta Jansson & Lindström 2018.

12 Lamberg 2019.

13 Caine 2010, 24–26; Hakosalo ym. 2014; Leskelä-Kärki 2012, 28–32; Renders, de Haan & Harmsma 2016; ”Pitkiä linjoja ja uudistamismahdollisuuksia”-luku tässä teoksessa.

14 Lamberg 2019 lisäksi myös Toivo 2008.

15 Lehto 1989.

16 Toropainen 2016.

kohteeksi valitsin henkilön, jota ei syytetty harvinaisesta rikoksesta¹⁷ ja jonka toiminnassa ja elämäntarinassa ei sinänsä ole mitään erikoista tai ihmeellistä.

Henkilöhistoriallinenkin tutkimus vaatii edes jonkin verran aineistoa, mutta uuden ajan alun henkilöhistorioita on kirjoitettu myös hämmästyttävän vähäisistä lähteistä. Klassikkoesimerkki on Alain Corbinin *The Life of an Unknown* (2001), joka kertoo 1800-luvun Ranskassa eläneestä puukengäntekijästä Louis-François Pinagot'sta (1798–1876). Hän ei tehnyt elämänsä aikana mitään sellaista, mistä olisi jäänyt jälki virallisiin asiakirjoihin tai muihin lähteisiin. Miehestä on säilynyt vain syntymä- ja kuolintodistus, mutta Corbin rakentaa muiden lähteiden ja aiemman tutkimuksen avulla hänen ympärilleen rikkaan kontekstin siitä, millaista oli lukutaidottoman käsityöläisen elämä aikakauden ranskalaisessa pikkukylässä.

Myös Irma Sulkunen on kirjoittanut elämäkerran henkilöstä, joka tunnetaan paremmin jälkivaikutuksensa ansiosta kuin alkuperäislähteistä. Naisbiografioiden trilogian¹⁸ päättävä Liisa Eerikintyttären tarina on elämäkerraksi hämmentävä, sillä Liisasta tiedetään vain, että hänen uskonnollinen kokemuksensa synnytti hurmoksellisen herätysliikkeen 1700-luvun puolivälissä. Sulkunen löytää Kalannin henkikirjoista parikymmentä mahdollista Liisaa, mutta yhtäkään heistä ei voida kiinnittää uskonnollisen näyn saajaksi. Siitä huolimatta Turun tuomiokapituli käsittelee hengellistä liikehdintää juuri Liisan kokemuksesta syntyneeksi, ja Liisasta tuli sekä herätysliikkeessä että paikallisesti lähes myyttinen hahmo. Sulkunen tutkii sekä kaikkia mahdollisia Liisoja että yhtä, jota pitää todennäköisimpänä, ja rakentaa näin kontekstia 1700-luvun puolivälin Kalannille sekä herätysliikkeelle. Liisan tarinassa yksittäisen henkilön

17 Vaikka avioliiton ulkopuoliset suhteet olivat lain mukaan rangaistavia, niitä esiintyi 1600-luvulla kohtuullisen usein. Aikakauden terminologiassa puhuttiin huoruudesta, jos toinen osapuoli (yleensä mies) oli naimisissa. Ruotsin valtakunnassa alioikeuksille annettiin vuonna 1653 oikeus tuomita yksinkertaisesta huoruudesta sakkoihin laissa annetun kuolemantuomion sijaan, koska huoruustapaukset ruuhkauttivat hovioikeuden. Porvoon kihlakunnassa tuomittiin vuosina 1621–1700 yhteensä 121 henkilöä yksinkertaisesta huoruudesta. Aalto 1996, 58–59. Itä- ja Länsi-Suomen tuomiokirjakortistossa vuosina 1650–1700 huoruustapauksia oli 221 kappaletta. Kietäväinen-Sirén 2015, 25–26, 61–62.

18 Aiemmat osat käsittelevät Miina Sillanpää (1866–1952, 1989) ja Mandi Granfeltiä (1850–1926, 1995).

kokemus paisuu kansanliikkeeksi ja valtavaksi kulttuuriseksi muutokseksi.¹⁹

Gertrudin jäljillä

Gertrud Hansdotterin ja Lars Larssonin välinen aviorikosepäily on tiettyssä mielessä tyyppillinen poikkeus. Aviorikos oli 1600-luvun oikeuskäsityksessä vakava rikos, joten siihen liittyvät epäilyt piti tutkia huolella. Asiaa käsitellään tammikuun 1694 tuomiokirjassa pitkästi, viiden aukeaman verran, ja samaa epäilyä oli käsitelty jo kaksilla aiemmilla käräjillä. Käsitelyssä kuultiin useita todistajia, ja vaikuttaa siltä, että yhteisössä oli epäilty pariskunnan välistä suhdetta jo aiemmin. Oikeuskäsittelyyn sopiva konkreettinen teko saatiin kuitenkin vasta, kun Hans Michelson, jonka luona Gertrud asui, ja siltavouti Måns Jacobsson salpasivat Gertrudin kamarin oven, koska luulivat Larsin olevan siellä. Oven salpaamisella yritettiin saada todistettua parin yhdessäolo, mutta siltavoutin vaimo Lisa Matsdotter Backman kertoi päästäneensä seuraavana aamuna Gertrudin kamaristaan eikä huomannut Larsin tai kenenkään muunkaan olleen silloin siellä hänen kanssaan.²⁰ Muitakin epäilyjä pariskunnan välisestä kanssakäymisestä esitettiin, mutta todisteita ei kuitenkaan ollut riittävästi aviorikoksesta langetettavia raskaita sakkoja tai jopa kuolemantuomiota varten.²¹

Tuomiokirjassa käsitellään mielenkiintoisella tavalla Gertrudin elämänvaiheita ja asuinolosuhteita. Hän on kersantin vaimo, joka on leskeytymisensä jälkeen luopunut talosta Ylimarkussa ja muuttanut Finbyhyn Hans Michelssonin luo, missä hän myi olutta ja missä oven salpaaminen oli tapahtunut. Finbystä Gertrud on palannut takaisin Ylimarkkuun ja asunut siellä yhdessä toisen lesken kanssa. Tuomiokirjassa käsitellään etenkin Gertrudin juomanmyyntiä. Hän oli saanut nimismieheltä luvan myydä mieheltään jääneestä viljasta tehtyä paloviinaa ja

19 Sulkunen 1999, 13–17, 28–63.

20 Yhdessäolo etenkin suljetun oven takana nähtiin olevan merkki suhteesta, ks. esim. Kietäväinen-Sirén 2015, 98–99.

21 Aviorikoslainsäädännöstä ja rangaistuksista ks. Kietäväinen-Sirén 2015, 61–62 ja luku 3; Miettinen 2012, 83–84, 87; Aalto 1996.

olutta Finbyssä, koska se oli lähempänä kirkkoa ja käräjäpaikkaa, mutta Gertrud oli palannut pian Ylimarkkuun ja jatkanut siellä anniskelua, mikä häiritsi tämän kylän kestiekievarinisäntää. Todennäköisesti mieheltä jäänestä palkkaviljasta valmistetut juomat ovat jossain kohtaa loppuneet, ja anniskelua on jatkettu muilla juomilla. Todistajat mainitsevat myös hetkiä, jolloin Gertrudilla ei ollut juomaa myynnissä.

Tuomiokirja jättää kuitenkin mainitsematta monia henkilöhistoriallisia tietoja, kuten sen, minä vuonna Gertrud on jäänyt leskeksi, missä vaiheessa hän on asunut missäkin ja minä vuonna mikäkin aviorikos-epäilyyn liittyvä tapahtuma on ollut. Elämäntapahtumien kronologia ei ollut oikeuskäsittelyssä yhtä tärkeää kuin suoraan rikos-epäilyyn liittyvät yksittäiset tapahtumat, ja myös todistajat kertoivat eri elämänvaiheisiin liittyvistä tapahtumista. Myöskään Gertrudin iästä ei anneta vihjeitä: Hän voi olla käytännössä minkä ikäinen aikuinen tahansa. Kersanttia edeltäneitä avioliittoja tai lapsia ei mainita, minkä voisi tulkita näiden puuttumiseksi, mutta toisaalta myös niin, että nämä tiedot eivät oikeuden mielestä olleet tarpeellisia jutun käsittelylle. Gertrud kertoo kuulleensa sisarustensa lapsilta (*hennes syskonebarn*), kuinka Ylimarkun kievarinisäntä Mats Andersson valittaa hänen juomanmyynnistään, mutta tämäkään yksityiskohta ei juuri lisää tietoa Gertrudin taustasta.

Gertrud oli itse paikalla ja aktiivinen oikeuskäsittelyn aikana. Hän yrittää jäävätä siltavoudin vaimoa Lisa Matsdotteria todistamasta keskinäisen vihanpidon takia. Gertrud kertoo kysyttäessä elämänkulustaan ja nimismies Falkin myöntämästä luvasta myydä olutta Finbyssä. Oven salpaamiseen liittyen Gertrud kieltää sulkeneensa koskaan oveaan silloin, kun Lars oli hänen luonaan juomassa. Gertrud kertoo myös eräästä kerrasta Ylimarkussa, jolloin Lars sammui hänen sänkyynsä, mutta tällöin Gertrud oli itse mennyt naapuriin. Uniensa jälkeen Lars oli lähtenyt ilman kenkiään ja jättänyt sukkasillaan jälkiä lumeen, jolloin Gertrud pyysi Margeta-leskeä viemään kengät Larsille, ettei niistä tulisi pahoja puheita. Hän kieltää myös matkustaneensa Larsin kanssa Tukholmaan ja kertoo olleensa siellä yksin hoitamassa miehensä kuolemaan liittyviä asioita.

Gertrudin omaa ääntä lähteistä ei kuitenkaan tavoita. Oikeuspöytäkirjaan Gertrudin puheenvuorot on kirjattu taidokkaasti: Hän kertoo, kuin-

ka antoi soutaa itsensä matkalla Tukholmaan (*på een båth låtit sig roo*), ja kieltää ”mitä korkeimmin” (*högeligen*) häneen kohdistuvia epäilyjä. Muotoilut voivat kuitenkin olla myös kirjurin tekemiä eivätkä Gertrudin omaa puhetta.

Sotilaan leski

Gertrudin miehen kersantti Måns Mårtenssonin sotilasurasta löytyy Ruotsin kansallisarkistosta (Riksarkivet) tarkempia tietoja. Sotilasrullien henkilökortistosta löytyy kaksi Måns Mårtenssonia, joista kumpikaan ei ole Gertrudin mies,²² joten henkilöä on etsittävä suoraan rullista.

Gertrudin puoliso on todennäköisesti se Måns, joka toimi Pohjanmaan rykmentissä korpraalina everstiluutnantti Johan Lillien kompaniassa. Hänet kirjattiin sotilasrullaan saapuneeksi kotoaan (*ifr hemma i Landet*) Neumünden skanssiin Riian lähellä 8.9.1672. Måns kuului skvadroonaan, joka siirrettiin Pohjanmaalta Riikaan.²³ Kolme vuotta myöhemmin korpraali Måns Mårtenson on merkitty rulliin Vaasassa.²⁴ Sieltä komppania jatkoi tietään Tukholmaan, missä heidät on kirjattu ylös 5.II.1675.²⁵

Komppaniaan tehtiin kenties Tukholmassa muutoksia, joiden yhteydessä Måns ylennettiin, sillä kaksi vuotta myöhemmin kapteeni Henrik Jönsson Bäckmanin komppaniasta löytyy kersantti Måns Mårtenson. Komppanian kerrotaan oleskelleen Skeppsholmenilla Tukholman edustalla, mutta kokoontuneen nyt pääkaupunkiin ja odottavan sijoitusta maaseudulle.²⁶ Pohjalaisten oli tarkoitus osallistua Tanskaa vastaan käytävään sotaan Etelä-Ruotsissa, mitä varten Pohjanmaalta tuotiin ai-

22 Ensimmäinen Måns mainitaan vuosina 1677 ja 1680 Pohjanmaan rykmentissä ensin vääpelinä ja myöhemmin vänrikkinä, mutta sotilasarvot ovat kersanttia ylempät. RA, Rullor 1620–1723, SE/KrA/0022/1677/7 (1677), kuva A0053954_00223; SE/KrA/0022/1680/3 (1677–1680), kuva A0054003_00060; Registerkort över namn i rullorna, SE/KrA/0022/1a/9, kuva C0300114_01746. Toinen kortistossa mainittu Måns palveli liian aikaisin ja väärässä paikassa; hän oli 1630–1640-luvulla Itä-Göötanmaan ratsuväessä kornettina.

23 RA, Rullor 1620–1723, SE/KrA/0022/1674/6 (1674), kuva: A0053900_00200; Luukko 1945, 503.

24 RA, Rullor 1620–1723, SE/KrA/0022/1675/5 (1675), kuva: A0053916_00064. Osa komppaniasta on edelleen Riassa, mutta Månsia ei ole merkitty tähän joukkoon.

25 RA, Rullor 1620–1723, SE/KrA/0022/1675/5 (1675), kuva: A0053916_00028.

26 Päivätty 27.II.1677. RA, Rullor 1620–1723, SE/KrA/0022/1677/7 (1677), kuva: A0053954_00290.

emmin kesällä kaksi muuta komppaniaa.²⁷ Vaikka Måns Mårtensonin komppaniassa ja sotilasarvossa on muutos vuosien 1675–1677 välillä, hän voi silti olla sama henkilö, joka on saanut ylennyksen korpraalista kersantiksi ja jonka komppanian päällikkö on vaihtunut. Jos näin ei olekaan, ainakin vuodesta 1677 lähtien rullissa esiintyvä kersantti Måns Mårtensson on suurella todennäköisyydellä Gertrudin puoliso, sillä hän on Pohjanmaan rykmentin ainoa tämänniminen kersantti.

Komppania pysyi Tukholman seudulla etelässä käytävästä sodasta huolimatta.²⁸ 18.3.1678 päivätyssä rullassa Månsilta mainitaan puuttuvan musketti (*ingen Musqvett*).²⁹ Måns on merkitty sairaaksi marraskuussa 1679, mutta sana *siuk* on sittemmin vedetty yli.³⁰ Samalle päivälle merkityssä toisessa rullassa kerrotaan, kuinka kapteeni Bäckmanin komppania on ollut tähän asti Dalarön ja Vaxholmin linnoituksissa Tukholman saaristossa, mutta nyt kuninkaan käskystä se on valmis marsimaan Skooneen Kristianstadiin.³¹ Rauha Tanskan kanssa oli solmittu saman vuoden syyskuussa ja Skoone jäänyt Ruotsille, mitä paikalliset vastustivat.

Kersantti Måns Mårtenson mainitaan seuraavan kerran vuoden 1682 maaliskuuhuhtikuussa Korsholmassa kirjatussa rullassa Gustaf Wittingin komppaniassa.³² Saman vuoden syksynä komppania siirrettiin varuskuntapalvelukseen Riikaan.³³ Siellä Måns vietti seuraavat vuodet, kunnes hänen kerrottiin palanneen vuoden 1687 heinäkuussa kotimaahan (*transporterat till Landet*). Paluun syytä ei mainita, mutta myös komppanian vänrikki lähetettiin samaa matkaa, ja Wittingin komppaniassa kersantiksi nousi lippumiehen (*förare*³⁴) paikalta Peter Hansson Kapp.³⁵ Tämän jälkeen Månsia ei enää mainita rullissa, joten voidaan olettaa, että Måns on kuollut vuoden 1687 jälkeen Pohjanmaalla. 1680-luvun

27 Luukko 1945, 504–506; Tanskan sodasta ks. myös Partanen 2010a, 32–33 ja Lappalainen 2001, 147–156.

28 Luukko 1945, 504–506.

29 RA, Rullor 1620–1723, SE/KrA/0022/1680/3 (1677–1680), kuva: A0054003_00293.

30 RA, Rullor 1620–1723, SE/KrA/0022/1680/3 (1677–1680), kuva: A0054003_00287.

31 RA, Rullor 1620–1723, SE/KrA/0022/1680/3 (1677–1680), kuva: A0054003_00299.

32 RA, Rullor 1620–1723, SE/KrA/0022/1682/6 (1682), kuva: A0054029_00024 – A0054029_00026.

33 RA, Rullor 1620–1723, SE/KrA/0022/1683/9 (1683), kuva: A0054045_00198; Luukko 1945, 506; Lappalainen 2001, 165.

34 Lappalainen 2001, 38.

35 RA, Rullor 1620–1723, SE/KrA/0022/1687/10 (1687), kuva: A0054152_00053.

lopulta tai 1690-luvun alusta komppaniasta ei ole säilynyt kuolleiden, karanneiden tai kotiin lähetettyjen luetteloita, joista asian voisi vielä varmistaa.³⁶ 1600-luvulla sotilas oli sidottu palvelukseen käytännössä loppuelämäkseen, vaikka hänet saatettiinkin välillä kotiuttaa. Lokakuussa 1689 maaherra Grass kirjoitti, että oli antanut Riiasta Pohjanmaalle palanneiden sotilaiden jäädä kotiin, sillä ehdolla, että saapuvat palvelukseen kutsuttaessa. Sotilaat olivat Grassin mukaan lähteneet kotiin hoitamaan raha-asioitaan tai tapaamaan vaimojaan.³⁷

Vaikka yksittäisten henkilötietojen yhdistäminen yhteen ihmiseen on haasteellista, on rullien perusteella erittäin todennäköistä, että Gertrudin puoliso palveli ainakin vuodet 1682–1687 Riiassa. Hän saattaa olla myös sama kersantti Måns Mårtenson, joka vietti vuodet 1677–1679 Ruotsin puolella pääosin Tukholman seudulla ja ehkä hetken aikaa myös Kristianstadissa. Sama mies saattoi aiemmin toimia myös alemmassa tehtävässä korpraalina Johan Lillien komppaniassa, jonka mukana hän lähti Riikaan vuonna 1672, ja kolme vuotta myöhemmin palasi Pohjanmaalle jatkaakseen sieltä Tukholmaan. Vaikka komppanianpäällikkö vaihtuu, tuntuisi loogiselta ajatella aliupseerin nousseen aikaa myöten alemmista sotilasarvoista ylemmäs kuin tulleen ulkopuolelta. Suomalaiset talonpoikaistaustaiset sotilaat saattoivat nousta jalkaväessä aliupseereiksi eli kersanteiksi ja vääpeleiksi, mutta 1600-luvun jälkipuolella sitä ylemmäksi eteneminen alkoi vaatia aatelistarvoa. Jalkaväen upseereiksi nimitettiin yleensä ulkomaalaistaustaisia ammattisotilaita, joten kilpailu oli kovaa, mutta päällystössä oli myös jatkuva tarve uusille miehille.³⁸

1680-luvulla käynnistynyt ruotujakolaitoksen uudistustyö ei vielä 1600-luvun puolella ulottunut Pohjanmaan rykmenttiin, vaan siellä noudatettiin edelleen väenottoon perustuvaa vanhempaa jakolaitosta. Rykmentti siirtyi uudempaan jakolaitokseen vasta vuonna 1733.³⁹ Vanhan järjestelmän aikana sotilaat saattoivat rakentaa omia talojaan joko kylän yhteismaille tai heidät palkanneen talon maille. Upseerit asuivat

36 Vuodelta 1688 on säilynyt Oulussa kirjattu rulla, jossa kotona olevat sotilaat lähetetään Pohjanmaalta takaisin Riikaan. Månsia ei siinä mainita, mutta rullassa on lähinnä tavallisia sotamiehiä ja korpraaleja. RA, Rullor 1620–1723, SE/KrA/0022/1688/9 (1688), kuva: A0054175_00077.

37 Luukko 1945, 419, 429–430.

38 Lappalainen 2001, 37–39; Luukko 1945, 457–459.

39 Lappalainen 2001, 164–167; Luukko 1945, 437, 505–506; Partanen 2010b, 80.

maassa ollessaan usein niillä maatiloilla, joiden verot oli osoitettu heidän palkkaukseensa. Sotilaita majoitettiin myös autoituneille tiloille. Vasta vuonna 1686 pohjalaisille upseereille järjesteltiin joitakin puustelleja eli sotilasvirkataloja, mutta järjestelmä oli puutteellinen vielä vuosisadan loppuun asti. Rykmentti oli vuodesta 1682 lähtien varuskuntapalvelussa Riiassa, joten tarvetta majoitukselle kotiseuduilla ei myöskään ollut.⁴⁰ Kenties Ylimarkun talo, josta Gertrud oli miehensä kuoleman jälkeen luopunut, oli tällainen sotilaan asumukseksi tarkoitettu rakennus, jossa hänellä ei enää leskenä ollut oikeutta asua.

On epäselvää, onko Gertrud seurannut miestänsä ulkomaille, jäänyt Pohjanmaalle tai vaihdellut asuinpaikkaansa. Kaikki ratkaisut olivat aikakaudella mahdollisia. Vaikka armeija on hyvin miehinen ympäristö, 1600-luvun Ruotsissa sotilaiden vaimoilla oli mahdollisuus asua ja liikkua sotajoukon kanssa. Muissa Euroopan maissa sotilaiden avioituminen ei ollut yhtä suotavaa ja sitä säädeltiin tarkemmin. Sotajoukkojen naisia tutkinut Maria Sjöberg kirjoittaa Ruotsin armeijan sisällä olleesta kotitalousjärjestelmästä (*hushållssystemet*), jossa sotilaan huolto ja hoiva perustui pitkälti mukana matkaavaan kotitalouteen eli vaimoon ja mahdollisiin lapsiin sekä palveluskuntaan. Sama järjestely koski sekä tavallisia sotamiehiä että upseereita ja aatelisia, joten sotajoukon mukana liikkui monenlaisia naisia. Vaimot ja lapset asuivat miestensä luona varuskunnissa, ja jos miehet joutuivat vangiksi, naiset saattoivat valita seurata heitä vankeuteen. Puolison seuraaminen saattoi olla parempi vaihtoehto kuin jäädä yksin vieraaseen maahan. Kaikki vaimot eivät kuitenkaan liikkuneet miehensä mukana, vaan moni jäi myös kotiseudulle, riippuen siitä, oliko siellä tarjolla töitä, elantoa tai verkostoja. Jotkut vaimot jäivät ylläpitämään maatilaa miehensä poissaollessa.⁴¹

Päälystöön kuuluminen ja asema tavallisen sotamiehen yläpuolella ei kuitenkaan taannut perheelle toimeentuloa. Samaan tapaan kuin tämän teoksen aiemmassa, piispanleski Anna Kockia käsittelevässä luvussa kerrottiin lesken ponnisteluista maksamattomien palkkojen saamiseksi, armeijankaan palkanmaksu ei toiminut kovin joutuisasti tai luotet-

40 Armas Luukko mainitsee, että yhtenä syynä rykmentin lähettämiseen pois olivat sotilaiden ja talonpoikien väliset riidat. Luukko 1945, 431–434, 464–466, 506; Pylkkänen 1996, 194–196.

41 Sjöberg 2008, 73–78, 91–97, 106–107; Lennersand ym. 2017; Pylkkänen 1996, 151, 153, 155.

tavasti. Yläluokkaiset sotalesket saattoivat joutua vaatimaan kruunulta miesvainaaalle kuuluneita palkkasaatavia sekä kulukorvauksia joukoille ostetuista aseista ja varusteista jopa vuosien ajalta. Saamattomien tulojen lisäksi leski oli oikeutettu armovuoden palkkaan.⁴² Jos tuloja ei saanut kruunulta, ei niitä aina saatu päällystön palkkakustannuksiin nimetyiltä maatiloiltakaan. 1630–1650-luvuilla jalkaväen kersantin olisi pitänyt laskennallisesti saada vuosittain 14–15 taalerin edestä palkkaa sekä 5 tynnyriä viljaa. Palkkaa voitiin maksaa myös muilla elintarvikkeilla tai tuotteilla, esimerkiksi kankaina. Rästit ja epäselvytykset olivat kuitenkin yleisiä, etenkin katovuosina, jolloin talonpoikien oli vaikea saada omankaan perheensä elantoa.⁴³

Vaikka Måns oli aliupseeristoon kuuluva kersantti, Gertrudilla tuskin oli suurta omaisuutta. Gertrud kertoo joutuneensa valmistamaan miehen ylläpitoon tarkoitettusta ja jälkeensä jättämästä viljasta (*resterande underhåld Spnml.*) olutta ja paloviinaa kattaakseen mieheltä jääneet velat sekä hautajaisten kustannukset. Palkkaa on varmaankin Pohjanmaalla oleskellessa maksettu juuri viljana. Kenties myös miehen kuolemaan liittyvät asiat, joiden takia Gertrud matkusti Tukholmaan, liittyivät palkkasaataviin tai leskeneläkkeeseen. Matkan hän teki mieheltä jääneillä ylläpitoon tarkoitetuilla varoilla (*sin mans återstående Underhåld*).

Henkikirjat

Sotilasrulliin ei kirjattu puolisoita, joten löytyykö Gertrudista itsestään tietoja muista lähteistä? Tärkein väestöhistoriallinen lähde 1600-luvulla ovat henkikirjat. Henkikirjat ovat henkiveron maksua varten kirjattuja väestöluetteloita, joita alettiin systemaattisesti kerätä vuonna 1634. Henkikirjoihin merkittiin yleensä työikäiset, eli noin 15–63-vuotiaat. Tätä vanhemmat ja nuoremmat oli vapautettu verosta, samoin tietyt erityisryhmät, kuten köyhät ja vaivaiset.⁴⁴

42 Ailes 2006; Pylkkänen 1996, 152–153.

43 Luukko 1945, 462–467; Pylkkänen 1996, 79–80, 142–145, liite 7.

44 Arkistojen portti, Henkikirjat; Mieltinen 2012, 73–77.

Henkikirjaan merkittiin 1600-luvulla vain veroa maksavat, joten se ei ole täydellinen väestöluettelo. Vasta seuraavalla vuosisadalla henkikirjaan alettiin merkitä myös verosta vapautetut.⁴⁵ Henkikirjat ovat tärkeä lähde myös 1900-luvulla kootulle Suomen asutuksen yleisluettelolle (SAY), jota olen käyttänyt henkilöiden etsimisen apuvälineenä. Oleellimmat tiedot täytyy kuitenkin tarkistaa myös alkuperäislähteistä.⁴⁶

Gertrud mainitaan henkikirjoissa kahdesti. Molemmilla kerroilla hänet on merkitty itselliseksi (*inhyses*)⁴⁷. Vuonna 1688 Finbyn kylään on merkitty Mats⁴⁸ Mårtenssonin vaimo (*hustru*),⁴⁹ ja vuonna 1691 Gertrud on merkitty omalla nimellään Ylimarkun kylään.⁵⁰ Merkinnät tukevat tarinaa, jonka mukaan Gertrud on miehensä kuoleman jälkeen muuttanut Finbyhyn myymään olutta ja paloviinaa, mutta on sen jälkeen palannut takaisin Ylimarkkuun. Koska Måns palasi Suomeen vuonna 1687 ja jo seuraavana vuonna Gertrud asuu Finbyssä, täytyy miehen kuoleman ajoittua tälle välille.

Henkikirjassa mainitaan muutama muukin Gertrud, mutta kaikille henkikirjaan kirjatuille ei ole merkitty patronyymeja. Voi olla, että Gertrud on sama henkilö kuin esimerkiksi vuonna 1675 Ylimarkussa Simon Jacobssonin talossa ollut piika tai jokin muu paikallinen Gertrud.⁵¹ Yhtä hyvin hän voi olla kotoisin jostain lähikylästä tai kauempaakin. Tätä lukua varten olen käynyt läpi Finbyn ja Ylimarkun säilyneet henkikirjat vuosilta 1675–1699. 1700-luvun alun henkikirjat eivät toisi merkittävää lisätietoa, ja vuotta 1675 edeltävältä ajalta henkikirjoissa on pitkiä aukkoja. Edellinen henkikirja on vuodelta 1669, eikä siitä löydy etsimiäni

45 Arkistojen portti, Henkikirjat.

46 Arkistojen portti, Suomen asutuksen yleisluettelo; tietojen luotettavuudesta ks. Mäkelä-Alitalo 2008.

47 Itsellinen tarkoittaa henkilöä, joka ei kuulu maataomistavaan ydinperheeseen tai ole työsuhteessa siihen. He voivat silti kuulua johonkin kotitalouteen. Termi kuvaa henkilön hallinnollista asemaa eräänlaisena kaatoluokkana, eikä kerro sosiaalisesta asemasta sen enempää. Ks. Miettinen 2018.

48 Todennäköisesti Måns, mutta kirjuri on kirjannut väärin miehen etunimen. Merkintää edeltää nimismies Falkin perhe. Leski on lisätty henkikirjaan jälkikäteen, koska teksti on tungettu kapeaan väliin juuri ennen seuraavaa kylää.

49 *Hustru*-nimitystä voitiin käyttää myös leskistä. KA, Pohjanmaan läänin tilejä, Asiakirjat, 9196, Tositekirja (1688–1688), Tiedosto 847.

50 KA, Pohjanmaan läänin tilejä, Asiakirjat, 9204, Tositekirja (1691–1691), Tiedosto 932 (945v). SAY:ssa Gertrud on merkitty erään toisen talollisen kotitalouteen, mutta henkikirjassa näyttäisi siltä, että viimeisen talollisen jälkeen luetaan kylässä asuvia itsellisiä eikä viimeisen talon asukkaita.

51 SAY, 498 Närpiö (1675–1694), 47, 48; KA, Pohjanmaan läänin tilejä, Asiakirjat, 9166, Tositekirja (1675–1675), Tiedosto 703.

henkilöitä. Henkilöhistoriallisia tietoja voisi etsiä myös kirkonkirjoista, mutta Närpiön tapauksessa ne alkavat vasta 1760-luvulta.

Gertrud Hansdotter on hyvä esimerkki henkilöstä, joka ei olisi juuri jättänyt jälkiä itsestään ilman oikeuskäsittelyjä. Tuomiokirjoihin tehdystä henkilöhakemistosta löytyvät sekä kersantti Måns Mårtensson että Gertrud, mutta tämä tapaus on ainoa, mikä heidän kohdallaan mainitaan.⁵² Månsia henkikirjoista ei löydy, mutta hän ei sotilasrullien mukaan oleskellutkaan Pohjanmaalla kuin hetkittäin. Gertrudinkin puuttuminen voisi selittyä Riassa tai Tukholmassa vietetyllä ajalla. Joinain aikoina sotilaat ja heidän perheensä olivat vapautettuja henkiverosta.⁵³ Voi myös olla, että viranomaisten mielestä Gertrud ei kuulunut mihinkään veroja maksavaan kotitalouteen. Tiina Miettinen on todennut, että ydinperheen ulkopuolelle jääviä henkilöitä ei aina merkitty henkikirjaan, joka oli ensisijaisesti henkiveron keräämisestä tehty selvitys eikä varsinainen väestöluettelo. Henkikirjoista puuttuvat tai niihin on vaihtelevasti merkitty ihmisiä, jotka eivät kuuluneet maatilaa hallitsevaan isäntäperheeseen. Tuomiokirjoista, jotka kertovat elinoloista ja ihmisuhteista laajemmin, voi kuitenkin käydä ilmi, että nämä henkilöt kuuluivat johonkin perhe- tai muuhun yhteisöön, vaikkei heitä ole henkikirjassa merkitty sen jäseniksi. Saattaa olla, että näistä henkilöistä ei ole maksettu henkiveroa työkyvyttömyyden tai köyhyyden takia, mutta taustalla vaikuttaa myös olleen kirjureiden tapa hahmottaa patriarkaalisia perhemalleja.⁵⁴

Mielenkiintoinen on myös yksittäiseksi jäänyt maininta *hustru Giertrudhin* johtamasta taloudesta vuoden 1678 Ylimarkussa. Tämän Gertrudin perheeseen kuului poika Mats Pålsson, tämän vaimo Walborg ja piiat Anna Mårtensdotter ja Karin. Emännälle ei kuitenkaan anneta patronymia, joten häntä on vaikea yhdistää Gertrud Hansdotteriin.⁵⁵ Kersantinlesken oikeudenkäynnissäkään ei kerrota pojasta, joka patro-

52 Månsin henkilökortissa mainitaan Gertrudin sukunimeksi Backman, eli sama kuin todistajana toimineella Lisalla. Tuomiokirjassa sukunimi mainitaan vain Lisan kohdalla, eikä naisten sukulaisuutta tuoda ilmi, joten todennäköisesti kyse on kortittajan väärintulkinnasta. Gertrudin kortissa sukunimeä ei ole, vain patronymia. Tuomiokirjakortistosta ks. Arkistojen portti, Tuomiokirjakortisto (Tuokko).

53 Luukko 1945, 430–431; Miettinen 2012, 73–74, 78.

54 Miettinen 2012, 47, 65–67, 70–71, 76–77, 106–109, 263–265.

55 KA, Pohjanmaan läänin tilejä, Asiakirjat, 9175, Tositekirja (1678–1678), Tiedosto 575.

nyymistä päätellen olisi Gertrudin edellisestä avioliitosta, mitä ei myöskään mainita oikeuspoytäkirjassa. Ei voida kuitenkaan sulkea pois, etteikö Gertrud olisi kersanttimiehensä Ruotsissa ollessa hallinnut omaa kotitalouttaan poikansa ja miniänsä (tai kenties tyttärensä ja vävynsä⁵⁶) kanssa sekä palkannut avukseen kaksi piikaa, joista Anna voi patronyymin perusteella olla myös miehen sisko. Se, että kotitalous on kirjattu henkikirjoihin vain kerran, saattaa selittyä sillä, että se on joinain vuosina tulkittu verovelvolliseksi ja toisina ei, jos sotilaiden perheet eivät ole aina maksaneet henkiveroa. Toisina vuosina kotitalous on voinut olla myös liian köyhä, tai Gertrud on voinut vuonna 1682 seurata miestään Riikaan. On toki myös mahdollista, etteivät Gertrudit ole sama henkilö. Tämä merkintä, samoin kuin tiedot Mäns Mårtensonin sotilasurasta, osoittavat, kuinka haasteellista lähteissä olevien tietojen yhdistäminen tiettyyn henkilöön voi olla.

Gertrudista kertovien lähteiden vähäisyys korostuu, kun niitä verrataan aviorikossyytöksen toiseen osapuoleen, savenvalaja Lars Larssoniin. Hänestä ja hänen perheestään on tietoa aviorikossyytöksen lisäksi muistakin vuoden 1694 ylimääräisten käräjien tapauksista. Larsilla vaikuttaa olleen riitaa Finbyn nimismies Ernest Falkin kanssa, sillä nämä ylimääräiset käräjät on järjestetty Falkin syytösten käsittelyyn. Käräjillä ensimmäisenä on tapaus, missä Falk on savenvalajan työtä koskevan riidan takia ottanut tämän vangiksi, toisena käsitellään kaksinkertaista⁵⁷ aviorikosepäilyä Larsin ja Michel Michelssonin vaimon Malin Simonsdotterin kanssa, ja kolmantena tätä yksinkertaista aviorikosepäilyä Gertrudin kanssa.⁵⁸ Muita Larsiin liittyviä oikeuskäsittelyjä ei ole merkitty tuomiokirjakortiston henkilöhakemistoon.

Riita nimismiehen kanssa saattaa selittää, miksi aviorikosepäilyt nousivat juuri nyt oikeuskäsittelyyn. Janne Haikari on osoittanut, että moraaliiin ja kunniallisuuteen liittyviä syytöksiä käytettiin viranomaisten

56 Henkikirjoihin on usein merkitty vanhempien ja lasten suhteita mieslinjaisesti. Jos Mats onkin vävy, se selittäisi patronyymin. Ks. myös Miettinen 2012, 73–74, sekä äidin, tyttären ja vävyn hallinnoima maatilalla tämän teoksen luvussa ”Elämäkokemus: Henkilön ja kokemuksen historia yhteistyössä”.

57 Kaksinkertaisessa aviorikoksessa molemmat osapuolet olivat tahoillaan naimisissa, yksinkertaisessa vain toinen.

58 KA, Vehmaa ja Ala-Satakunta II, KO a3, Närpiö 19.–20.1.1694, 1–14.

ja talonpoikien välisissä hallinnollis-verotuksellisissa kiistoissa.⁵⁹ Lars puolustaa itseään aktiivisesti sekä aviorikosepäilyssä että muissa käräjillä käsitellyissä asioissa. Työriitaan liittyen Lars on ollut aktiivinen myös hovioikeuden suuntaan ja pyrkinyt ajamaan omaa asiaansa nimismiestä vastaan. Aktiivisuutta selittää se, että naimisissa olevana osapuolena Larsin rangaistus aviorikoksesta olisi ankarampi kuin naimattomalle, ja ylipäänsä aikakaudella miehen ajateltiin olevan aktiivisempi toimija. Toisaalta Lars antaa ymmärtää, ettei hän ole täysin syytön pariskunnan yhteiselämää koskeviin huhuihin: kievarinisäntä Mats Anderssonin todistukseen siitä, kuinka Lars ja Gertrud ovat luvanneet olla toistensa omat Larsin vaimon kuoltua, Lars vastaa sanoneensa näin vain pilaillakseen (*sådant intet annorledes skedt än skemta*). Myös Gertrudin sängyssä makaaminen, kenkien jättö tämän luokse ja sukkasillaan lumihangessa kulkeminen asettivat molempien maineen kyseenalaiseksi, vaikka nämä teot aikanaan ja nykyäänkin voidaan selittää humalatilasta johtuviksi.⁶⁰

Myös henkikirjassa omaa maatilaa hallinnut Lars Larsson perheineen näkyy Gertrudia paremmin. Lars ja *hustru* Karin mainitaan Finbyssä itsellisinä vuonna 1677. Seuraavana vuonna heistä tulee SAY:n mukaan isäntäpari, ja henkikirjassakin itsellinen-nimitys putoaa pois. Vuoden 1678 henkikirjassa tosin Karin on merkitty tyttäreksi.⁶¹ Karinin titteli vaihtelee, ja *hustru*-nimitys saattaa tarkoittaa emännän asemassa olevaa ennemmin kuin isännän vaimoa.⁶² Vuonna 1683 kotitalouteen kuuluu myös vävy Hans, tytär Margareta ja piika Ingrid. Nyt Karin on merkitty tyttäreksi, joten hän on todennäköisesti Hansin puoliso. Kolme vuotta myöhemmin talossa on myös neljännesmies (*bolman*)⁶³ Erik, vaimo Walborg ja poika Anders.⁶⁴

59 Haikari 2009, 118–120, 152–154.

60 Lares 2020, 176–178, 180–182, 237.

61 KA, Pohjanmaan läänin tilejä, Asiakirjat, 9174, Tositekirja (1677–1677), Tiedosto 557; 9175, Tositekirja (1678–1678), Tiedosto 575.

62 *hustru* esim. KA, Pohjanmaan läänin tilejä, Asiakirjat, 9179, Tositekirja (1680–1680), Tiedosto 427; *dotter* esim. 9182, Tositekirja (1681–1681), Tiedosto 193. Naisten merkitsemisestä henkikirjoihin ks. Miittinen 2012, 73–80.

63 Neljännes- tai verokuntamies avusti veronkeruussa pitäjän neljänneksen alueella.

64 KA, Pohjanmaan läänin tilejä, Asiakirjat, 9186, Tositekirja (1683–1683), Tiedosto 690; 9192, Tositekirja (1686–1686), Tiedosto 694.

Henkikirjoista on vaikea rekonstruoida perhesuhteita, sillä niissä ei välttämättä määritellä, kuka on kenenkin lapsi tai puoliso. Vävyjä voidaan merkitä pojiksi ja pojan vaimot ollakin tyttäriä.⁶⁵ Lars Larssonia ja joitakin talossa työskennelleitä piikoja lukuun ottamatta kotitalouden jäsenille ei ole henkikirjassa merkitty patronyymeja, joiden pohjalta sukulaisuus kävisi ilmi. 1680- ja 1690-lukujen taitteessa vaikuttaa siltä, että savenvalajan talouteen kuuluu poika Erik ja tämän vaimo Walborg, joka on tilan emäntä (*matmoder*), sekä Larsin tytär Karin ja tämän puoliso Hans. Pojaksi aiemmin merkitty Anders onkin todennäköisemmin Larsin vävy ja naimisissa tämän Margeta-tyttären kanssa. Lisäksi talossa on Larsin nuorin poika Ivar, josta aletaan maksaa henkiveroa vuonna 1688, jolloin hän on noin 15-vuotias.⁶⁶

Vuonna 1692 savenvalaja Lars Larsson maksaa henkiveroa enää vain itsestään. Toisaalla henkikirjassa mainitaan Henrik (Hans?) Karlssonin ja tämän vaimo Karinin perhe.⁶⁷ Aviorikoskäsittelyn yhteydessä vuoden 1694 tuomiokirjassa kerrotaan, kuinka Lars on lyönyt vävyään Hansia vuoden 1691 kesäkäräjillä ja saanut siitä sakon, mutta Hans on sittemmin kuollut, ja lyömiseen johtaneen riidan käsittely on rauennut.⁶⁸ Vuonna 1695 henkikirjassa Larsin talouteen kuuluu vävy Anders, tämän vaimo Margeta, poika Erik, vaimo Walborg, sekä piika Agnis Carlsdotter. Kylästä löytyy myös itsellinen Karin Larsdotter, joka voisi olla Larsin tytär ja Hansin leski. Seuraavana vuonna Karin mainitaan isänsä kotitaloudessa, johon Erik ja Walborg eivät enää kuulu.⁶⁹

Vuonna 1697 mainitaan enää Lars, vävy, tytär, piika ja renki. Karin on jälleen merkitty itselliseksi. Seuraavana vuonna henkikirjassa on yritystä kattavampaan väestökirjanpitoon eikä vain henkiveron maksajiin, mutta Larsin talossa on enää vain piika Barbro. Hans-renki on lähtenyt Tukhol-

65 Ks. esim. Miettinen 2012, 73–74.

66 KA, Pohjanmaan läänin tilejä, Asiakirjat, 9196, Tositekirja (1688–1688), Tiedosto 847; 9198, Tositekirja (1689–1689), Tiedosto 830; 9201, Tositekirja (1690–1690), Tiedosto 833; 9204, Tositekirja (1691–1691), Tiedosto 930.

67 KA, Pohjanmaan läänin tilejä, Asiakirjat, 9207, Tositekirja (1692–1692), Tiedosto 924.

68 KA, Vehmaa ja Ala-Satakunta II, KO 43, Närpiö 19.–20.1.1694, 14.

69 KA, Pohjanmaan läänin tilejä, Asiakirjat, 9210, Tositekirja (1695–1695), Tiedosto 948; 9212, Tositekirja (1696–1696), Tiedosto 854.

maan ja Agnis-piika Vaasaan. Vuonna 1699 Lars Larsson on merkitty itselliseksi vaimo Karinin kanssa.⁷⁰

Vaikuttaa siltä, että kukaan henkikirjoissa Larsin talossa mainituista vaimoista ei ole isännän itsensä vaimo, ellei tytär Karin ole nimetty äitinsä mukaan. Jos Lars ei jossain vaiheessa jää leskeksi, on hänen vaimonsa ollut niin huonokuntoinen, ettei ole pariin kymmeneen vuoteen voinut hoitaa tilaa ja emännän velvollisuuksiaan. Samaan viittaa se, että Erik-pojan vaimo Walborg toimii tilan emäntänä. Vuoden 1694 aviorikoskäsittelyssäkin mainitaan Larsin sairasteleva vaimo, ja naimisissaolo on ylipäätään edellytys aviorikosepäilylle. Suomen asutuksen yleisluettelon mukaan Lars on elossa vielä 1700-luvun alkuvuosina, ja viimeinen maininta hänestä on vuodelta 1709. Myös Karin-vaimo, joka voi tosiaan olla tytär, mainitaan 1700-luvun puolella. Molemmat on merkitty itsellisiksi.⁷¹

Larsin kotitaloutta seurattaessa henkikirjoista käy ilmi, että todellisuus ei aina noudattanut aikakauden ideaalia maatilasta, jota hallinnoi aviopari lapsineen ja joka periytyy vanhimmalle pojalle ja tämän perheelle. Ainakin henkikirjan mukaan Larsin lapset saattoivat hetkittäin asua isänsä luona, sittemmin jossain toisaalla, ja tytär Karin on vuosia leskeytymisensä jälkeen voinut palata asumaan isänsä kanssa. Myös emännän rooli oli suurimman osan tarkasteluajasta muilla kuin Larsin puolisolla.⁷² Larsin tapauksessa tilan periytymisestä ei vaikuta tulleen riittä, mutta kuten tämän teoksen luvussa ”Elämäkokemus: Henkilön ja kokemuksen historia yhteistyössä” tuotiin ilmi, erilaiset asuinjärjestelyt saattoivat johtaa myös perintöriitoihin, jos kaikki osapuolet eivät kokeneet saaneensa asianmukaista kohtelua.

Savenvalajan ammatti oli maaseudulla harvinainen. Mauno Jokipii mainitsee henkikirjojen ja veroluetteloiden pohjalta vain yhden satakuntalaisen savenvalajan vuosilta 1634–1710. Närpiötä ei Jokipiin tutkimuksessa lasketa Satakuntaan, vaikka pitäjä hetkittäin kuuluikin Ala-

70 KA, Pohjanmaan läänin tilejä, Asiakirjat, 9215, Tositekirja (1697–1697), Tiedosto 882; 9218, Tositekirja (1698–1698), Tiedosto 914; 9221, Tositekirja (1699–1699), Tiedosto 1050.

71 Suomen asutuksen yleisluettelo -arkisto, Närpiön asutuksen yleisluettelo, 498 Närpiö, Närpiö, Tiedosto 20.

72 Perhetilanteiden moninaisuudesta ks. Miettinen 2012, passim.

Satakunnan tuomiokuntaan.⁷³ Vaikka käsityöammattien harjoittajia oli uuden ajan alussa pyritty keskittämään kaupunkeihin, maaseudullakin oli tarvetta eri alojen osaajille. Perinteisesti maaseudun käsityöläiset kiersivät ainakin lähiseuduilla tekemässä töitä ja kauppaamassa tuotteitaan. Tämän pohjalta maaseutukäsityöläisyyttä alettiin 1680-luvulla järjestää nimittämällä erillisiä kihlakunnan- ja pitäjänkäsityöläisiä.⁷⁴

Myös Lars todennäköisesti kiersi pitäjässä tekemässä savitöitä tai kauppaamassa tuotteitaan, sillä aviorikoskäsittelyssä mainitaan hänen asuneen matkoillaan Ylimarkussa Simon Jacobssonin luona. Samaten nimismies Ernest Falkin kanssa käydyissä kiistoissa vaikuttaa olleen kyse ammatinharjoittamiseen liittyvistä sopimusepäselvyyksistä.

Naisten elinkeinot ja verkostot

Mitä tuomiokirja kertoo siitä, keiden kanssa Gertrud asui ja työskenteli? Aviorikosepäilyyn yhteyteen on kirjattu runsaasti tietoja Gertrudin asuinolosuhteista, epäilyjä pariskunnan yhteisestä toiminnasta ja erilaisia kulttuurisia käytäntöjä ja tapoja.

Lisa Matsdotter Backman, jonka Gertrud yritti vihanpidon takia jäädä, kertoo oven salpaamiseen johtaneiden tapahtumien lisäksi siitä, kuinka savenvalaja oli viettänyt yhden kesäpäivän Gertrudin luona. Gertrud oli hänen mukaansa ostanut miehelle juomia silloinkin, kun hänellä itsellään ei niitä ollut, mutta Lisa ei kuitenkaan koskaan ollut nähnyt pariskunnan makaavan yhdessä. Huhuttiin, että Lars oli käynyt kesällä 1692 Tukholmassa Gertrudin kanssa, mutta Gertrud puolustautui sanomalla lähteneensä hoitamaan miehensä kuolemaan liittyviä asioita, eikä hän tiennyt Larsin tekemisistä mitään.

Ylimarkun nimismies ja kieverinisäntä Mats Andersson kertoo kuulensa, että Lars ja Gertrud aikoivat olla toistensa omat, kun Larsin sairastelevasta vaimosta aika jättää, ja hän epäili parin maanneen yhdessä Grels Thomassonin luona Ylimarkussa. Mats myös kertoo oikeudelle, että sittemmin kuollut Erik Grelsson olisi nähnyt parin itse teossa. Kris-

73 Jokipii 1974, 397; myös Heino 1985, joka ei mainitse yhtään satakuntalaista savenvalajaa.

74 Heino 1985, 71–74, 234–235, 238, 246; Jokipii 1974, 396–397, 403–405.

tiinankaupungin porvari ja raatimies, Matsin tuttu Jacob Jacobsson taas kertoi oikeudelle olleensa joulukuussa 1689 Ylimarkussa Simon Jacobssonin luona, ja majoittuneensa samassa vuoteessa Larsin kanssa. Lars oli jossain vaiheessa yötä ollut muualla, mutta savenvalaja itse kertoi olleensa hoitamassa hevostaan ja hetken aikaa toisessa tuvassa, koska ei saanut unta, mutta hän oli myöhemmin palannut Jacobin luo. Jos tämän todistuksen yhteydessä epäiltiin Larsin menneen Gertrudin luo jo joulukuussa 1689, olisi epäilty suhde alkanut varsin pian Gertrudin leskeydyttyä. Se myös kiinnittäisi Gertrudin muuton Ylimarkkuun vuoteen 1689, kun hän henkikirjan mukaan asui edellisenä vuonna Finbyssä.

Notaari Peter Hällström kertoo, kuinka kapteeni (*hauptman*) Höken oli kerran Finbyssä majoitettuna Hans Michelssonin luona samaan kamariin missä Gertrud asui, ja että nainen oli myynyt siellä juomia. Kapteeni ei kuitenkaan nähnyt syytä epäillä laittomuuksia, sillä Gertrud ei koskaan pitänyt ovea lukossa myydessään juomia. Michell Ståhlnebb taas näki yhtenä yönä Larsin koputtelevan Gertrudin ikkunaan, mutta savenvalaja itse totesi vain halunneensa ostaa juomia. Jo aiemmin mainittiin, kuinka suljetun tai lukitun oven taakse vetäytyminen nähtiin todisteena parisuhteesta ja laittomasta seksuaalisesta kanssakäymisestä. Myös öinen kolkuttelu saattoi liittyä joko henkilökohtaisiin motiiveihin tai oluenmyyntiin, eikä oikeuskaan päässyt aina selvyteen näiden tekojen taustoista.⁷⁵

Leski Margeta Thomasdotter, joka asui samassa talossa Gertrudin kanssa Ylimarkussa (*som uthi ett huus med denne Gertrud uthi Öfwer-marck sitt tilhåld hafwer*), ei ollut sairastumisensa vuoksi kärjäistunnossa paikalla, mutta häneltä käytiin kysymässä todistusta. Savenvalaja yritti jäävätä Margetan, koska tämä oli Mats Anderssonin veljen leski, mutta oikeus antoi hänen todistaa. Leski kertoi, että Lars oli ollut useasti juomassa Gertrudin luona ja välillä myös maannut Gertrudin sängyssä. Tällöin Gertrud oli kuitenkin poistunut naapuriin ja pyytänyt Margetaa tarjoilemaan miehelle juomia, jos tämä vielä niitä haluaisi. Gertrud palasi takaisin mökkiinsä (*stuga*) vasta, kun Lars oli poistunut. Margeta myös toistaa Gertrudin kertomuksen siitä, kuinka Lars oli kerran lähtenyt

75 Lares 2020, 240–241 ja luku 5,3,2; Kietäväinen-Sirén 2015, 98–99.

Gertrudin luota ilman kenkiä ja jättänyt sukkasillaan jälkiä lumeen. Viimeisenä vaimo Karin Grelsdotter kertoi kuulleensa huhun, että Larsin poika Ivar⁷⁶ on ajanut iskuin ja lyönnein Gertrudin pois isänsä maatilalta Finbyssä. Tämän kuitenkin sekä Ivar että Gertrud kieltävät.

Näistä todistajanlausunnoista selviää lisää yksityiskohtia Gertrudin elämästä: hänellä oli Finbyssä Hans Michelssonin luona kamari, jossa hän myös anniskeli juomia. Kamari ei ollut kuitenkaan hänen omansa, vaan sinne voitiin majoittaa myös muuta väkeä. Ylimarkussa Gertrud asui samassa talossa tai mökissä Margetan kanssa, joka oli kievarinisäntä ja nimismies Mats Anderssonin veljen leski, ja harjoitti sielläkin anniskelua. Juomanmyynti asuintiloissa, jopa samassa huoneessa missä krouvitar asui, ei ollut uuden ajan alun alussa harvinaista. Asumiseen käytetty tila ei ollut yksiselitteisesti julkinen tai yksityinen, vaan näiden käsitteiden rajat hämärtyvät uuden ajan alun tiloista puhuttaessa.⁷⁷

Gertrudin asuinkumppanista Margetasta on useampia mainintoja henkikirjassa. Hänet mainitaan itsellisenä Ylimarkussa vuonna 1675 lankonsa Mats Anderssonin perheen jälkeen. Margeta maksaa henkiveroa vain itsestään, ja samanlainen merkintä toistuu myös seuraavina vuosina.⁷⁸ Kenties Margetan puoliso ja Matsin veli on kuollut 1670-luvun alussa, jolloin Margeta olisi Gertrudin aviorikosepäilyn aikaan ollut jo parikymmentä vuotta leskenä. 1680-luvulla Margetaa ei mainita henkikirjassa.⁷⁹

Samana vuonna 1691, kun Gertrud mainitaan Ylimarkun kylässä itsellisenä, mainitaan myös Margeta-leski lankonsa Matsin jälkeen. Tällöin Margeta maksaa itsensä lisäksi henkiveroa Karin- ja Beata-

76 Henkikirjassa Isak, joka on kenties ollut 1680- ja 1690-lukujen taitteessa teini-ikäinen tai parikymppinen.

77 Lares 2020, 244–245, 247; Turun krouveista ks. Laitinen 2014, 26–27; Savolainen 2017, 138–139, 140, 142–143, 148–149; kaupunkitilojen ja kotien avoimuudesta myös Laitinen 2017. Myös Tukholmassa naiset myivät usein juomia kotonaan: Ling 2016, 155–156.

78 Vuotta 1675 edeltäviä merkintöjä Margetasta ei ole, mutta aineistossa on myös aukkoja: edeltävä henkikirja on vuodelta 1669, KA, Pohjanmaan läänin tilejä, Asiakirjat, 9166, Tositekirja (1675), Tiedosto 703; 9170, Tositekirja (1676), Tiedosto 588; 9174, Tositekirja (1677), Tiedosto 558; 9175, Tositekirja (1678), Tiedosto 575.

79 Ylimarkun kylässä on muitakin Margetoja, mutta Mats Anderssonin talossa työskentelevä piika on vuonna 1683 henkikirjassa Jacobsdotter. Henkikirjoihin on merkitty myös erillinen Margeta-lesken kotitalous, mutta se esiintyy samoina vuosina kuin patronyymin kanssa mainittu Margeta Thomasdotter, joten kyse ei ole samasta henkilöstä. KA, Pohjanmaan läänin tilejä, Asiakirjat, 9179, Tositekirja (1680), Tiedosto 431; 9182, Tositekirja (1681), Tiedosto 193.

tyttäristään. Koska Margetaa ei edeltävällä vuosikymmenellä mainita henkikirjoissa, kenties tyttäret ovat tulleet työikäisiksi vasta nyt, tai kyse on muualla olleista lapsista, jotka ovat palanneet äitinsä luokse. Seuraavana vuonna Margeta maksaa Karinin ja Beatan lisäksi henkiveroa myös Hans-nimisestä neljännesmiehestä. Ehkä kyse on äitinsä luo palanneesta aikuisesta pojasta tai jommankumman tyttären puolisosta tai pojasta. Seuraavilta vuosilta läänintilit puuttuvat, ja vuonna 1695 *inh. Margeta enka* maksaa henkiveroa enää vain itsestään. Vuonna 1696 hänen kanssaan asuu tytär Anna. Ehkä hänkin on palannut äitinsä luo oltuaan esimerkiksi töissä kodin ulkopuolella. Seuraavana vuonna Margetaa ei enää mainita, vain itsellinen Anna Hansdotter. Kenties Margeta kuolee 1600-luvun viime vuosina, tai on jo niin vanha, ettei enää kykene työntekoon, tai on muusta syystä jäänyt pois henkikirjasta.⁸⁰

Kotitalous oli uuden ajan alussa yhteiskunnan tärkeä perusyksikkö. Ideaalitilanteessa kotitalous koostui vanhempien ja lasten muodostamasta perheestä palveluskuntineen. Jokaisen tuli kuulua johonkin kotitalouteen. Tämän ideaalin, mitä toteutettiin esimerkiksi virallisissa asiakirjoissa, ulkopuolelle on kuitenkin jäänyt valtava määrä muita tapoja järjestää elämänsä ja toimeentulonsa. Kotitalouden rajat eivät myöskään olleet selkeät, vaan niihin saattoi eri tilanteissa liittyä eri ihmisiä, ja kotitaloudet saattoivat myös hoitaa erilaisia työtehtäviä yhdessä.⁸¹

Uuden ajan alun Ruotsissa kotitalouden perustana oli kahden aikuisen työpanos. Maria Ågrenin johtamassa Gender & Work -hankkeessa tätä kutsutaan kahden elättäjän malliksi. Vaikka aikakauden rakenteet korostivat miehen asemaa perheen päänä, maanomistajana, virkojen haltijana ja ammattikäisyyden taitajana, nykytutkimus nostaa esille naisten työntöön ja ammattitaidon tärkeyden toimeentulon hankkimiselle. Kahden elättäjän malli korostaa sitä, että kotitalous tarvitsee toimiakseen kahden aikuisen työpanosta. Vaikka avioliitto nähtiin tähän perinteisenä järjestelyinä, voitiin pari muodostaa myös muilla keinoilla. Yleensä kaksi elättäjää oli eri sukupuolta, jotta he saattoivat hoitaa eri työtehtäviä, ja

80 KA, Pohjanmaan läänin tilejä, Asiakirjat, 9204, Tositekirja (1691), Tiedosto 932; 9207, Tositekirja (1692), Tiedosto 927; 9210, Tositekirja (1695), Tiedosto 946; 9212, Tositekirja (1696), Tiedosto 858; 9215, Tositekirja (1697), Tiedosto 887.

81 Ks. esim. Ågren 2017; Lindström ym. 2017; Miettinen 2012.

puolison sijasta työparina saattoi olla eri sukupuolta edustava palkollinen tai sukulainen.⁸² Kotitaloutta johtavan miehen ja naisen ideaali tuli esiin myös aiemmin Lars Larssonin perheen yhteydessä, kun Lars oli talonsa isäntä mutta emäntänä toimi sairastelevan vaimon sijaan tytär tai miniä.

Leski oli uuden ajan alun yhteiskunnassa erilaisessa asemassa kuin naimaton. Se, että oli ollut naimisissa, nosti ihmisen sosiaalista asemaa ja uskottavuutta. Leskellä oli kokemusta kotitalouden johtamisesta ja sen mukana tulevasta vastuusta, minkä nähtiin ulottuvan myös muihin suhteisiin ja työn organisointiin. Gender & Work -hankkeessa on huomattu, että naimattomien ja naimisissa olevien tai olleiden naisten työtehtävät poikkesivat huomattavasti toisistaan. Naisen työmahdollisuuksien ja sosiaalisen aseman kannalta oli merkittävämpää se, oliko hänellä ollut puolisoa, kuin se, oliko puoliso elossa.⁸³

Kahden elättäjän malli korostaa myös sitä, että toimeentulon hankinta ja kotitalouden hoitaminen yksin on haasteellista.⁸⁴ Ehkä Margeta ja Gertrud asuivat yhdessä jakaakseen elannon hankkimisen haasteita. Tuomiokirja ei kuitenkaan kerro, kuinka kauan naiset asuivat yhdessä. Kristiinankaupunkilaisen Jacob Jacobssonin todistuksen mukaan Gertrud asui uudestaan Ylimarkussa jo joulukuussa 1689, mutta Gertrud mainitaan henkikirjassa siellä vasta vuonna 1691.

Krouvitar

Aviorikosepäilyn aiemmassa käsittelyssä vuonna 1693, mitä myöhemmässä tuomiokirjassa referoidaan, Ylimarkun kestikievarinisäntä ja nimismies Mats Andersson syytti Gertrudia kestikievariasetuksen rikkomisesta eli juomanmyynnistä kylässä. Mats kertoi oikeudelle, että mat-

82 Ågren 2017; Ling 2016, 212–214; Ling ym. 2017.

83 Ling ym. 2017.

84 Ågren 2017; Ling 2016, 212–214; Ling ym. 2017.

kustavaisten mielestä Gertrudin juomat olivat parempia kuin hänen.⁸⁵ Uuden ajan alussa juomien laatua arvioitiin lähinnä aistinvaraisesti, joten kyse on voinut olla makuasioista.⁸⁶ Paremmilla juomilla voidaan toki tarkoittaa myös mukavampia anniskeluolosuhteita: Ehkä Gertrudin luona oli hauskenpää kuin Matsin.

Pienimuotoinen kestitys ja rahaoluilla käynti oli yleinen tapa uuden ajan alun maaseudulla, eikä satunnaista oluen- ja viinanmyyntiä katsottu välttämättä pahalla, vaikka lain mukaan vain kievarissa saatiin myydä juomia.⁸⁷ Ehkä oikeus katsoi Gertrudin juomanmyynnin olevan niin pienimuotoista, ettei siihen ollut syytä puuttua, etenkin kun nimismies oli antanut siihen luvan. Matsin ja Gertrudin välinen kiista esitetään tuomiokirjassa ennemmin syynä sille, että Mats on katkera Gertrudille ja levittää siksi tästä ilkeämielisiä juoruja, eikä varsinaisena rikosasiana.

Alkoholijuomat liittyivät kaikenlaiseen sosiaaliseen kanssakäymiseen ja seurusteluun uuden ajan alussa.⁸⁸ Jatkuva kysyntä teki oluen ja paloviinan myynnistä kohtuullisen helpon tavan ansaita toimeentuloa tai lisätienestettä, etenkin naisille. Oluenpano ja viinanpolto kuuluivat tavanomaisiin naisten taloustaitoihin. Molemmat vaativat jonkun verran erikoisvälineistöä, mutta sekä olutta että paloviinaa on kätevintä tehdä kerralla niin paljon kuin pystyy. Olutta ei voi säilöä muutamia viikkoja pidempään, mutta paloviina taas pysyy hyvänä pitkiäkin aikoja. Esimerkiksi sotatilanteessa se säilyttää arvonsa vaihdantavälineenä erittäin hyvin.⁸⁹

Uuden ajan alun Englannista ja Keski-Euroopasta tiedetään, että oluenmyyntioikeuksia voitiin myöntää myös sosiaalisista syistä, jolloin köyhän tai osatyökykyisen oli mahdollista ansaita juomanmyynnillä laillisesti oma elantonsa. Myös Ruotsissa on merkkejä siitä, että tiettyihin

85 Mats Andersson on toiminut kievarinisäntänä ainakin vuodesta 1675 lähtien. KA, Pohjanmaan läänin tilejä, Asiakirjat, 9166, Tositekirja (1675), Tiedosto 653; 9175, Tositekirja (1678), Tiedosto 514; 9196, Tositekirja (1688), Tiedosto 830; 9207, Tositekirja (1692), Tiedosto 979. Kievarien yksinoikeudesta juomanmyyntiin esim. Nenonen 1999, 274, 279; Vilkuna 2015, 160–163.

86 Lares 2020, 65–66.

87 Vilkuna 2015, 160–163.

88 Lares 2020, 251–252, 254–255; Vilkuna 2015, 407–414.

89 Lares 2020, 68–69, 77–78; Vilkuna 2015, 414–416; Mäntylä 1985, 13–21. Juomanmyynti oli monen naisen elinkeino myös 1600–1700-lukujen Tukholmassa, vaikka sitä harjoittivat myös miehet ja kokonaiset kotitaloudet. Ling 2016, 169–171, 179–180. Oluen ja paloviinan valmistuksesta uuden ajan alun Suomessa ks. Lares 2020, luvut 2.2.1. ja 2.3.1.

töihin, kuten oluenmyyntiin, myönnettiin oikeuksia sosiaalisin perustein.⁹⁰ Ehkä Gertrudin tapauksessa kyse on samantyyppisestä ajattelusta, kun nimismies myönsi hänelle luvan oluen ja paloviinan myyntiin Finbyssä. On toki täysin mahdollista, että Gertrud oli jo miehensä eläessä myynyt juomia joko Ylimarkussa tai varuskunnassa, jos hän seurasi miestään sinne. Juomanmyynti oli myös sotilaiden vaimoille yleinen elinkeino ja kätevä tapa saada lisätuloja palkkaviljasta.⁹¹ Juomanmyynti toi ylipäänsä paljon tuloja etenkin naisille kulttuurissa, jossa oluella käynti oli merkittävä seurustelun ja ajanvietteen muoto.

On mahdollista, että Gertrud myi juomia vain satunnaisesti, sillä tuomiokirjassa mainitaan sellaisiakin hetkiä, jolloin hänellä itsellään ei ollut juomaa. Silloin Gertrud on hankkinut niitä muualta. Koska olut ei säily pitkään, on saattanut olla jopa järkevämpää panna olutta vuorotellen. Keskiajan Englannista tunnetaan tapa, jossa olutta ostetaan velaksi silloin, kun sitä ei itsellä ole, ja oman oluenpanon jälkeen nämä velat maksetaan oluella.⁹² Kenties suomalaisella maaseudulla on hyödynnetty vastaavanlaista oluttaloutta resurssien tuhlaamisen estämiseksi. Ennen Gertrudin oven salpaamista isäntä Hans, siltavouti ja Lars olivat ostaneet olutta naapuri Jacob Hanssonilta, ja Hans oli jättänyt sinne tinapullon pantiksi. Kenties tarkoituksena oli lunastaa pullo takaisin, kun hänen talossaan pannaan olutta ja velka voidaan maksaa. 1600-luvun puolenvälin jälkeen maaseudun asukkaita käskettiin myymään ylimääräiset juomansa kievarille sen sijaan että olisivat enää myyneet niitä itse.⁹³

Finby oli Ylimarkkua suurempi kylä maantien varressa. Vuonna 1688 kievarinisäntänä ja postitalonpoikana toimi Michell Michelsson, joka oli Hans Michelssonin isä ja edellisen nimismiehen poika.⁹⁴ Gertrudin asuessa Finbyssä samana vuonna hän myi siis juomia entisessä nimismiestalossa toimivassa kestikievarissa, vaikka itse nimismiehen virka

90 Kūmin 2007, 29–30, 57–58; Bennett 1996, 27–30; Ling ym. 2017.

91 Sjöberg 2008, 15–16, 51; Ling ym. 2017; Lennersand ym. 2017.

92 Bennett 1996, 18–20.

93 Esim. KA, Ala-Satakunta I KO 27, Eura 12-14.3.1651, 153; ks. myös Vilkkuna 2015, 160–163.

94 KA, Pohjanmaan läänin tilejä, Asiakirjat, 9166, Tositekirja (1675), Tiedosto 653; 9175, Tositekirja (1678), Tiedosto 514; 9196, Tositekirja (1688), Tiedosto 830.

oli jo siirtynyt Ernest Falkille. Vasta vuonna 1692 Falk mainitaan myös kievarinisäntänä.⁹⁵

Hans Michelsson mainitaan henkikirjassa talon isäntänä vuodesta 1690 lähtien, mutta tuomiokirjan perusteella hän on käyttänyt isännänvaltaa jo ennen sitä.⁹⁶ Kievarioikeuden hallinta ei siis itsessään vielä kerro, miten kievarin käytännön toiminta on järjestetty: Tietoja yhdistelemällä on selvää, että Gertrud hoiti juomanmyyntiä nimenomaan Finbyn kestikievarissa, jota virallisesti hallinnoi vanha isäntä ja käytännössä hänen poikansa, mutta Gertrudia itseään ei läänintilien kievarilistauksissa näy. Vasta kuvailevamman tuomiokirjan kautta on mahdollista saada tietoa kievaritoiminnan ja juomanmyynnin käytännön järjestämisestä.⁹⁷ Kievarinisäntä saattoi myös ostaa naapureiltaan olutta, jos hänellä itsellään ei sitä ollut.

Aviorikoskäsittelyn avaava tapaus Gertrudin oven salpaamisesta kertoo siis myös oluenmyynnin käytännöistä. Kestikievaritalon isäntä Hans Michelsson kesti luonaan siltavouti Måns Jacobssonin, tämän vaimo Lisa Matsdotter Backmania, ja aviorikoksesta epäiltyä savenvälälä Lars Larssonin. Aluksi oli ostettu naapurista olutta, ja jossain vaiheessa iltaa Lars oli poistunut seurueesta. Hans ja Måns menivät myöhemmin koputtelemaan Gertrudin kamarin ovelle aikomuksenaan ostaa lisää juomia, mutta heille ei vastattu, jolloin he alkoivat epäillä Larsin olevan Gertrudin luona ja päätyivät salpaamaan oven, jotta pari jäisi kiinni. Seuraavana aamuna Lisa avasi Gertrudin oven, ja kuten aiemmin mainittiin, ei nähnyt siellä ketään muuta.

Uuden ajan alun juomanmyyntiin liittyikin piirteitä, jotka mahdollistivat krouvittaren kunniallisuuden kyseenalaistamisen. Juomien tarjoilu, anniskelu krouvittaren asuintiloissa, juhlinta pitkälle yöhön, sänkyyn sammuminen ja ovelle tai ikkunaan koputtelu saatettiin tulkita merkiksi parisuhteesta ja laittomasta seksistä. Miespuolisten kievarinisäntien kohdalla vastaavia epäilyjä ei syntynyt. Koska teot saattoivat kertoa joko tavallisesta juomanmyynnistä tai laittomasta kanssakäymisestä, niiden

95 KA, Pohjanmaan läänin tilejä, Asiakirjat, 9207, Tositekirja (1692), Tiedosto 979.

96 Esim. KA, Pohjanmaan läänin tilejä, Asiakirjat, 9196, Tositekirja (1688), Tiedosto 847; 9201, Tositekirja (1690), Tiedosto 833.

97 Ks. vastaavia tapauksia Lares 2020, 205–206.

takana olevia motiiveja tuli oikeudessa pohtia muidenkin todisteiden valossa.⁹⁸

Joissain tilanteissa anniskeluun saattoi toki liittyä myös moraalitonta elämää tai rikollista toimintaa, kuten seksityötä, varkauksia ja väkivaltaa.⁹⁹ Naisten oluenmyyntiä keskiajan ja uuden ajan alun Englannissa tutkinut Judith M. Bennett on osoittanut, että naisten juomanmyynti alettiin uuden ajan alussa nähdä moraalittomana, jolloin alan huonot piirteet väärin mittojen käyttämisestä asiakkailta varastamiseen alettiin sukupuolittaa krouvittarien vioiksi.¹⁰⁰ Rahaa vastaan tapahtuneen juomisen ja romanttissävyyteisen seurustelun väliset yhteneväisyydet olivat kenties syynä siihen, ettei juomanmyynnin nähty uuden ajan alun Ruotsissa aina olevan naimattomille naisille sopivaa työtä, ainoastaan leskille ja naimisissa oleville.¹⁰¹ Oikeuskäsittelyn todistajat kertovatkin, kuinka Gertrud anniskeli juomia myös muille eikä vain Larsille, joten kyse oli liiketoiminnasta. Myös Gertrudin oven salvanneet talon isäntä Hans Michelsson ja siltavouti Måns Jacobsson kertoivat halunneensa ostaa juomia ennen kuin epäilivät Gertrudin olevan kamarissaan Larsin kanssa, joten ainakin osa Gertrudin toiminnasta haluttiin kehystää tavalliseksi anniskeluksi.

Anniskelu itsessään oli uuden ajan alun Ruotsissa ja Suomessa etenkin naisille yleinen ja rehellinen keino ansaita tuloja ja elättää itsensä.¹⁰² Juomanmyynnin kunniallisuutta arvioitiin monella eri mittarilla, mihin vaikuttivat myös henkilön maine ja asema paikallisyhteisössä. Koska juomanmyyntiin liittyi samoja piirteitä kuin aikakauden seurustelukulttuuriin, juomia myyvillä naisilla oli riski joutua epäillyiksi myös muunlaisista suhteista asiakkaisiinsa.

Naisten työ jää hallinnollisissa lähteissä usein miehisen palkka- ja ammattikuntatyön varjoon. Mainintoja naisten elinkeinoista ja tulon-

98 Lares 2020, 240–241 ja luku 5.3.2; Kietäväinen-Sirén 2015, 98–99.

99 Lares 2020, luku 5.3.2; naisten toiminnan kunniallisuuden arvioinnista ks. Miettinen 2012, 86, 88, 113–116, 127–129, 133; parisuhteen havainnoinnista ks. Kietäväinen-Sirén 2015, 47–48, 90–95.

100 Bennett 1996, 122–144.

101 Ling ym. 2017.

102 Ling ym. 2017.

hankinnasta täytyy siksi etsiä muista lähteistä, kuten juuri tuomiokirjoista.¹⁰³

Päätelmät

Olen tässä luvussa soveltanut henkilöhistoriallista metodia, missä tarkennan katseeni yksittäiseen henkilöön, ja olen häntä kuvaamalla avannut laajemmin 1600-luvun suomalaista maaseutuyhteisöä ja yksilön asemaa siinä. Toisin kuin joidenkin muiden henkilöiden kohdalla, Gertrud Hansdotterista kerrotaan ainoastaan yhdessä tuomiokirjassa ja kahdessa henkikirjamerkinnässä. Lähteiden vähäisyydestä huolimatta hän eli kokonaisen ja ainutlaatuisen elämän, vaikka meillä on kovin rajalliset keinot saada tietoa siitä.

Tuomiokirja on oikeuslähde, joka on muotoutunut juridisten konventioiden mukaan ja sen selvittämiseksi, onko asiassa tapahtunut rikos. Tämä tarkoitus ohjaa esitystapaa, jolloin tuomiokirjassa kerrotaan ensisijaisesti siitä, mikä on rikosepäilyn selvittämiseksi oleellista. Analyysin kohteena olevaa tuomiokirjaa voisi tarkastella myös rikoshistoriallisesta näkökulmasta¹⁰⁴ tai esimerkkinä siitä, kuinka totuus ja tieto muodostuvat eri kokemusten ja kertomusten vuoropuheluna.¹⁰⁵ Larsin ja Gertrudin suhteen laadulla ja mahdollisella seksuaalisella kanssakäymisellä ei ole mielekästä spekuloida: Tuntuisi siltä, että todistajien kertomuksilla on jonkinlainen totuuspohja, mutta voi myös olla, että menneille tapahtumille annetaan uusi merkitys, kun niitä aletaan tulkita mahdollisen aviorikoksen kontekstissa.¹⁰⁶ Arkinen kanssakäynti, vitsailu, juoruilu ja Gertrudin harjoittama anniskelu saavat uuden tulkintakehyksen, josta on jälkikäteen mahdoton sanoa, missä vaiheessa, miksi ja miten tällainen tulkinta on kenellekin muodostunut. Kievarinisäntä Mats Anderssonin käsitykseen asiasta ja Gertrudin luonteesta on varmasti vaikuttanut juomanmyynnistä aiheutunut kiista. Oikeus kuitenkin totesi, etteivät

103 Ägren 2017.

104 Seksuaalirikoslainsäädännön kehityksestä ja lakien soveltamisesta 1600-luvun suomalaisella maaseudulla ks. erityisesti Aalto 1996.

105 Ks. esim. Toivo 2012.

106 Kokemuksen muodostumisesta ks. "Elämäkokemus"-luku tässä teoksessa.

todisteet riitää tuomioon, mikä on ainoa mahdollinen totuus, minkä tästä asiasta voi saada irti.

Tarkentamalla katse rikosepäilyyn ja oikeuskäsittelyyn ulkopuolelle siihen, mitä tuomiokirja kertoo Gertrudin elämästä, voi piirtää kuvan noin vuonna 1687 tai 1688 leskeytyneestä kersantinvaimosta, joka on luopunut talostaan Ylimarkussa ja muuttanut Finbyn kylään kievarinisäntä Hans Michelssonin luo. Jo vuonna 1689 hän on asunut taas Ylimarkun kylässä nimismiehen veljen lesken luona. Viimeistään leskeydyttyään Gertrud on myynyt olutta ja paloviinaa osana toimeentuloaan. Gertrudilla on ehkä sukulaisia Ylimarkussa, sillä tuomiokirjassa viitataan epämääräisesti sukulaislapsiin, jotka ovat kertoneet Gertrudille tätä koskevista juoruista. Sukuverkostot voisivat selittää myös hänen paluunsa Ylimarkkuun.

Monet Gertrudin elämään liittyvät tiedot pakenevat muista lähteistä: hänen miehensä urasta ja asemapaikoista saa tietoa sotilasrullista, mutta Gertrud itse mainitaan henkiveroluetteloissa vain kahdesti: vuonna 1688 Finbyssä ja 1691 Ylimarkussa. Nämä kaksi mainintaa toisaalta kiinnittävät oikeuskäsittelyssä mainitut tapahtumat tiettyihin vuosiin. Silloinkin, kun tietoa voisi olla saatavilla, on yksittäisten henkilöiden kiinnittäminen lähdemainintoihin vaikeaa, koska lähteiden tarkoitus ei välttämättä ole kuvata ihmiselämän kulkua tai jatkuvuutta.

On mahdoton sanoa, mitä Gertrudille tapahtuu vuoden 1694 oikeudenkäynnin jälkeen. Asuuko hän Ylimarkussa tulematta kuitenkaan merkityksi henkikirjoihin? Vuoden 1698 henkikirjassa on yritetty tehdä jo kattavaa väestöluetteloa, ja siihen on merkitty myös tietoja kuolleista ja poismuuttaneista, mutta Gertrudia ei siinäkään näy.¹⁰⁷ Muuttaako hän jonnekin? Meneekö hän uudestaan naimisiin? Koska hän kuolee? Gertrudin iästä ei edelleenkään muodostu käsitystä. Samaan tapaan kuin Agata Pekantytären tarinassa¹⁰⁸, tutkittavan elämän alku ja loppu hämärtyvät, ja siihen välille voidaan kiinnittää vain yksittäisiä tapahtumia. Agatan tarinassa lähteissä säilyneitä tapahtumia on kuitenkin huomattavasti enemmän kuin Gertrudilla. Kun Gertrudin elämänsästä

107 KA, Pohjanmaan läänin tilejä, Asiakirjat, 9218, Tositekirja (1698), Tiedostot 923–924.

108 Ks. ”Elämäkokemus”-luku tässä teoksessa.

tiedetään vain muutamia anekdootteja, kontekstoinnin merkitys tulee entistä tärkeämmäksi.

Naiset jäävät uuden ajan alun patriarkalisesti muodostuneissa lähteissä usein piiloon ja marginaaliin riippuen heidän suhteestaan miehiin. Maataomistavien isäntien ja näiden perhekuntien lisäksi henkikirjoihin päätyminen on hyvin satunnaista, ja myös oikeusistuimien on ollut luonteeltaan hyvin miehinen areena. Aikakauden lähdemateriaalissa ja vanhemmassa tutkimuksessa korostuu miehinen toimijuus, kuten tämän kirjan muissakin luvuissa on esitetty, jolloin naisia täytyy etsiä miesten vierestä ja takaa. Etenkin tuomiokirjat avaavat tarkastelukulman niihin monenlaisiin todellisuuksiin, joissa ihmiset elivät.

Gertrudin elämä kertoo naisten selviytymisstrategioista ja toimeentulosta uuden ajan alun yhteiskunnassa. Gertrud asettuu osaksi maalaisyhteisöä, asuu yhdessä toisen lesken kanssa, ja hankkii ainakin osan elannostaan kauppaamalla alkoholijuomia, joille oli uuden ajan alun maaseudulla jatkuva kysyntä. Ei tiedetä, oliko juomanmyynti Gertrudin pääasiallinen tulonlähde, vai tekikö hän lisäksi jotain muuta ansaitakseen elantonsa. Gertrudin tarina kuitenkin osoittaa, miten läänintileissä ja henkikirjoissa näkyvää kestikievarilaitosta ja anniskelua saattoivat käytännössä hoitaa nimeämättä jääneet naiset.

Henkilöhistoriaa on aiemminkin kirjoitettu henkilöistä, joista tiedetään todella vähän. Puukengäntekijä Louis-François Pinagot'sta (1798–1876) kirjoittanut Alain Corbin halusi ottaa tutkimuskohteekseen henkilön, joka ei elämänsä aikana tehnyt mitään sellaista, mistä olisi jäänyt jälkiä lähteisiin. Valitsemalla tuiki tavallisen ja merkityksettömän yksilön Corbin halusi kritisoida mikrohistorian keskittymistä poikkeusyksilöihin sekä antaa äänen historian unohtamille henkilöille.¹⁰⁹ Yksilöllinen elämä avaa tarkasteluaukon menneeseen, ja Corbin piirtää tutkimuksessaan elävän kuvan ranskalaisesta pikkukylästä ja aikakauden poliittisista muutoksista. Ainutkertaisesta yksilöstä hän ei kuitenkaan voi sanoa juuri mitään.

Corbin muistuttaa lukijaa jatkuvasti siitä, mitä tiedetään ja mitä ei, ja pohtii avoimesti tutkimuskohteensa tunteita ja ajatuksia. Tämän-

109 Corbin 2001, vii–ix.

kaltainen avoimuus onkin tärkeää, kun tutkimuskohteesta tiedetään vähän. Tarinankertojan mielikuvitus täyttää helposti aukot, ja syntynyt kuva saattaa edustaa enemmän vakiintuneita tarinatyyppejä ja stereotyyppioita kuin elänyttä henkilöä itseään.¹¹⁰ Kuva menneestä elämästä on aina tutkijan valintojen ja tulkinnan lopputulos, riippumatta siitä, kuinka paljon tai millaista lähdeaineistoa elämän tutkimiseen on.

Myös Irma Sulkunen pohtii läpi Liisa Eerikintytärtä käsittelevän tutkimuksensa omaa suhdettaan tutkimuskohteeseensa ja yrityksiinsä löytää tätä lähteistä. Hän kirjoittaa kuvitteellista vuoropuhelua Liisan kanssa, ja ajattelee tämän kysyvän tutkijalta: ”Sittenkö olisit tyytyväinen, jos levittäytyisid eteesi saarnoineni ja näkyineni? Jos kertoisin sinulle juurta jaksain tarinani, loisin itse oman historiani? Etkö ymmärrä, että silloin myös kohottautuisin ylitse muiden, vertaisteni? Minä olen mikä olen enkä voi auttaa, jos et minua löydä – Anna suosiolla periksi, lopeta etsintäsi ja anna minun palata kaikkien äänettömien yksilöimättömään lepoon.”¹¹¹ Vertaisista ja yksilöimättömyydestä kirjoittaa myös Erla Hulda Halldórsdóttir, joka kirjoitti biografian eräästä 1800-luvun Islannissa eläneestä naisesta juuri siksi, ettei hän ole edustava esimerkki aikakautensa naisista eikä hän kuvita mitään historiallista kehityskulkua. Hän oli arvokas tutkimuskohde omana itsenään.¹¹²

Samanlainen motivaatio ohjasi tämänkin luvun tutkimustyötä: Mitä voin henkilöhistoriallisen metodin avulla sanoa ihmisestä, jota ei voi pitää merkittävänä tai poikkeavana? Erla Hulda Halldórsdóttir puolustaa ratkaisuaan sillä, että näennäisesti merkityksettömään yksilöön keskittymällä hänen elämänsä ei jää historian suurten narratiivien tai naiselämäkerroissa yleisten poikkeusyksilötarinoiden vangiksi.¹¹³ Gertrudin tarinaa rakentaessa korostuvatkin eri elämämpiirien ja tutkimusperinteiden yhdistäminen sota- ja rikoshistoriasta kokemuksen, työnteon ja tilallisuuden historiaan.

Poikkeusyksilötarinan sijaan Gertrudin elämä tuntuu tukevan narratiivivia ”naisten unohdetusta historiasta” ja tavasta esittää naisten historia

110 Luku ”Kustaviaanisen ajan tädit modernin kynnyksellä” tässä teoksessa.

111 Sulkunen 1999, 31.

112 Erla Hulda Halldórsdóttir 2016, 83–85.

113 *Ibid.*, 97.

miehille alisteisena. Oma kysymyksensä on kuitenkin se, missä määrin alisteisuus on ollut myös uuden ajan alun naisten kokemus, ja miten he itse ovat ymmärtäneet oman toimintaympäristönsä ja liikkumismahdollisuutensa. Huomaan hetkittäin ajattelevani Gertrudia köyhänä leskenä, joka asuu toisten nurkissa ja yrittää raapia jollain tavalla elantoaan kasaan. Tämä ei kuitenkaan välttämättä pidä paikkaansa tai ole Gertrudin kokemus itsestään. Kersantti on kuitenkin aliupseeri, jolle on kuulunut jonkinlainen arvostus ja rivisotilasta korkeampi palkka. Toisten nurkissa asumisen sijaan Gertrud on voinut vuokrata huonetta tai erillistä mökkiä, joten merkitystä on myös sillä, miten tuomiokirjan kaavamaiset ilmaukset käännetään nykysuomeksi ja millaisia ajatuksia ne välittävät.

Gertrudin tulkintaa köyhäksi ja vaivaiseksi haastaa myös vuodelta 1678 oleva henkikirjamaininta *hustru Gierthrudin* taloudesta, jonne oli varaa palkata kaksi piikaa. Tämä on toki vielä miehen sotilasuran ajalta. Leskeys saattaa olla naisen elämäntilanteelle määrittävämpi tekijä, sillä leskien toimeentulo on yhteiskuntaluokasta riippumatta ollut haasteellista. Leski saattoi hoitaa miehensä kuoleman jälkeen perheensä ja lastensa omaisuutta, mutta kuten toisaalla tässä teoksessa Mari Välimäki esitti piispanleski Anna Kockin kohdalla, puolison kuolema merkitsi valtaisaan lovea toimeentuloon myös varhaismodernin yhteiskunnan yläluokassa. Gertrud on saattanut kokea leskeyden jopa vapauttavana: Hänellä on naimisissa olleen naisen yhteiskunnallinen asema ja auktoriteetti ja sitä myöten enemmän vapauksia kuin naimattomalla naisella. Kenties lapsettomana hänellä ei ole muita huolehdittavanaan kuin itsensä. Leskien toimintavapaus on kuitenkin osittain moderni stereotypia, ja uuden ajan alun katsannossa lesket esitettiin yleensä köyhinä ja turvatomina.¹¹⁴ Henkilökohtainen kokemus sekä taloudellinen ja sosiaalinen asema vaikuttivat varmasti paljon.

Lähteiden vähäisyys korostaa miehen kautta ja virallisissa yhteyksissä rakentuvaa varhaismodernia yhteiskuntaa, vaikka yksilöiden kokemukset ja yksittäiset elämäntarinat voivat tuoda esille monimuotoisempaa todellisuutta. Tätä monimuotoisuutta Gertrudinkin elämäntarina avaa.

Ajatus ei sinänsä ole modernille historiantutkimukselle uusi, mutta muistuttaa lähteiden kontekstoinnin tärkeydestä.

Henkilöhistorialliseen tutkimukseen sopivien henkilöiden löytäminen oikeuslähteistä on haasteellista, koska harvoin tietää, mitä tai ketä etsiä. Tuomiokirjakortiston henkilötietoja voi toki käydä läpi tai rajata tutkimustaan erittäin tarkasti maantieteellisesti ja ajallisesti, jolloin voi olla mahdollista käydä tarkemmin läpi alueen tuomiokirjoja, henkikirjoja ja muita lähteitä löytääkseen tarkemman tutkimuksen kohteeksi sopivia henkilöitä.¹¹⁵ Henkilötietoja sisältäviä tapauksia saattaa löytää rajatessaan tutkimusta jollain muulla tavalla, esimerkiksi rikostyyppin tai Tuomiokirjakortistosta löytyvien asiasanojen avulla. Itse törmäsin Gertrudiin väitöskirjani yhteydessä.¹¹⁶

Mikä oikeus tutkijalla on nostaa niin sanottu tavallinen ihminen vertaistensa yli tutkimuksen keskipisteeksi? Tällaista eettistä pohdintaa toisten elämien tutkimisesta on käyty elämäkertatutkimuksessa paljonkin. Maarit Leskelä-Kärki esittää, että vastaukset eettisiin kysymyksiin on pohdittava jokaisen elämäkerran kohdalla erikseen. Ajallinen etäisyys sekä tutkimuskohteen ja häntä koskevien lähteiden julkisuus vaikuttaa asiaan myös. Lopulta on hyväksyttävä se, että elämäkerta on aina tulkinta, joka muodostuu tiettyjen näkökulmien pohjalta, eikä ole lopullinen totuus tietyn henkilön elämästä.¹¹⁷ Samaa on pohtinut myös Kirsi Vainio-Korhonen. Kauan sitten kuolleillakin on ihmisarvonsa, ja tutkijan on kohdeltava heitä kunnioittavasti. Vaikka heidän asioistaan kerrotaan avoimesti saatavilla olevissa lähteissä, eikä heidän yksityisyytensä ole sikäli juridinen kysymys, kyse on tutkimuseetiikasta.¹¹⁸ Läheisemmäksi kysymys tulee, kun tutkimuskohde ei ole virassa tai valta-asemassa oleva henkilö, jonka toiminta on jo lähtökohtaisesti julkisempaa. Avio-rikosepäily ei nykykäsityksen mukaan ole enää häpeällinen aihe, mutta uuden ajan alussa jo epäilylläkin rikoksella oli vaikutusta henkilön

115 Tiina Miettinen on väitöskirjassaan tarkastellut hauholaisia naisia sukututkimuksellisen metodin avulla (2012), ja sitä kautta tunnistanut monipuolisemmat ja kertovammat tarinat väitöskirjan pohjalta tehtyyn populaariin julkaisuun (2015). Samaten Veli Pekka Toropainen on rajannut porvarisnaisia käsittelevän väitöstutkimuksensa Turun kaupunkiin (2016) ja sitä kautta tunnistanut populaariin julkaisuun sopivat elämäntarinat (2019).

116 Lares 2020.

117 Leskelä-Kärki 2012, 42–44.

118 Vainio-Korhonen 2017, 32–33, 37–40, 43–47.

maineeseen ja se jäi yhteisön muistiin.¹¹⁹ Eettinen peruste tutkimukselle kumpuaakin pyrkimyksestä historian moniäänisyyteen ja erilaisiin elämäntarinoihin. Jos tutkitaan vain sitä, mikä on helposti saatavilla, se todennäköisesti käsittelee valtaapitävien elämää, ja näin päädytään toisintamaan menneisyyden ajatuksia ja käsityksiä siitä, mikä on tärkeää ja tallentamisen eli muistamisen arvoista.

Koska Gertrudin kaltaiset naiset jäävät syrjään veroluetteloista ja henkikirjoista, tuomiokirjat saattavat olla ja usein ovatkin ainoa heidän elämästään kertova lähde. Jos haluamme tutkia hänen kaltaisians naisia, on tieto kaivettava niistä lähteistä, missä sitä on. Huolellisen lähiluvun ja kontekstoinnin avulla tutkimus voi paljastaa muuten pimentoon jääviä elämäntarinoita, jotka vahvistavat (myös) uuden ajan alun yhteiskunnan ja kulttuurin moniäänisyyttä sekä virallisen tai ideaalin ulkopuolelle jääviä käsityksiä ja toimintamalleja. Sama tavoite näkyy myös muissa tämän teoksen toisen osion elämäkerroissa. Suurin osa Anna Kockin, Jacobina Munsterhjelmin, Gustava von Platenin, Ulrika Möllersvärdin ja Agata Pekantyttären elämästä kertovista lähteistä on syntynyt muiden kuin heidän itsensä toimesta ja kertovat heistä tietystä näkökulmasta, mutta lähiluvun ja kontekstoinnin kautta niistä aukeaa paljon moniulotteisempi kuva näiden naisten elämästä, mikä monipuolistaa kuvaamme menneisyydestä.¹²⁰

Ludmilla Jordanovan sanoin elämäkertatutkimuksen ainutlaatuisuus on siinä, että se purkaa keinotekoiset rajat eri tutkimusperinteiden ja näkökulmien välillä ja osoittaa näin eri ilmiöiden kietoutumisen ja lomittumisen yksittäisen henkilön elämässä. Näiden ilmiöiden yhdistäminen muilla keinoilla saattaa olla vaikeaa tai mahdotonta.¹²¹ Tässä luvussa olen tarkastellut Gertrud Hansdotteria sotilaan puolisona, leskenä, oluemyyjänä ja erilaisten kotitalouksien jäsenenä. Suhde savenvalajaan ei nouse keskiöön, vaikka se on se syy, miksi Gertrudin elämästä tiedetään muutakin kuin kaksi henkikirjamerkintää, joista toista ei edes voisi yhdistää häneen ilman tuomiokirjassa kerrottua tietoa miesvinaan nimestä. Henkilöhistoriallisen tarkastelun avulla Gertrud ei enää näyttäydä

119 Ks. "Elämäkokemus"-luku tässä teoksessa.

120 Ks. myös Toivo & Miettinen 2021, 7–23, erityisesti 11–14.

121 Jordanova 2006, 46.

vain epäillyn aviorikoksen toisena osapuolena vaan kokonaisempänä ja monipuolisempänä henkilönä sekä aktiivisena toimijana.

Muodostaaksemme moniäänisen kuvan menneisyyden yhteiskunnista on tutkittava kaikkia sen jäseniä. Lähteiden muodostumisen takia eri ryhmät ovat niissä vaihtelevasti edustettuina, ja harvat uuden ajan alun lähderyhmät ovat syntyneet tarpeesta kuvata ihmisen elämäntulkua. Tällöin täytyy hyväksyä se, ettei kaikkia tietoja henkilön elämästä ole saatavilla, yleensä vain pieni osa niistä. Rajallisen lähdeaineiston kanssa on muistettava, että aikalaiset elivät rikasta, kokonaista elämää iloineen, suruineen ja monipuolisine käänteineen, vaikka mahdollisuutemme saada tietoa niistä saattavat olla hyvin vähäiset.

Lähteet ja kirjallisuus

ARKISTOLÄHTEET

Kansallisarkisto (Helsinki, KA)

Kihlakunnanoikeuksien renovoidut tuomiokirjat

Vehmaan ja Ala-Satakunnan renovoidut tuomiokirjat

Ala-Satakunnan renovoidut tuomiokirjat

Pohjanmaan läänin tilejä

Suomen asutuksen yleisluettelo (SAY)

Riksarkivet (Tukholma, RA)

Krigsarkivet

Rullor 1620–1723

KIRJALLISUUS

Aalto, Seppo 1996: *Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina: Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Ailes, Mary Elisabeth 2006: Wars, Widows, and State Formation in 17th-Century Sweden. – *Scandinavian Journal of History* 31 s. 17–34. <https://doi.org/10.1080/03468750500444038>.

Andersson, Gudrun 1998: *Tingets kvinnor och män: Genus som norm och strategi under 1600- och 1700-tal*. Studia Historica Upsaliensia 187. Uppsala: Uppsala universitet.

Arkistojen portti. <https://portti.kansallisarkisto.fi/fi/home>. Viitattu 22.2.2024.

Bennett, Judith 1996: *Ale, beer and brewsters in England: Women's work in a changing world 1300–1600*. Oxford: Oxford University Press.

Caine, Barbara 2010: *Biography and History*. New York: Palgrave Macmillan.

- Corbin, Alain 2001: *The Life of an Unknown: The Rediscovered World of a Clog Maker in Nineteenth-Century France*. Kääntänyt Arthur Goldhammer. New York: Columbia University Press. Ranskankielinen alkuteos 1998.
- Davis, Natalie Zemon 2001: *Martin Guerren paluu*. Suomentanut Aulikki Vuola. Helsinki: Otava. Ranskankielinen alkuteos 1982.
- Erla Hulda Halldórsdóttir 2016: A biography of her own: The historical narrative and Sigríður Pálsdóttir (1809–1871). Teoksessa Erla Hulda Halldórsdóttir – Kinnunen, Tiina – Leskelä-Kärki, Maarit – Possing, Birgitte (toim.) *Biography, Gender and History: Nordic perspective*. Turku: Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaine. 81–100. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6678-3>.
- Ginzburg, Carlo 2007. *Juusto ja madot. 1500-luvun myllärin maailmankuva*. Suomentanut Aulikki Vuola. Helsinki: Gaudeamus. Italiankielinen alkuteos 1976.
- Haikari, Janne 2009: *Isännän, Jumalan ja rehellisten miesten edessä: Vallankäyttö ja virkamiesten toimintaympäristöt satakuntalaisissa maaseutuyhteisöissä 1600-luvun jälkipuoliskolla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:skd-dor-000588>.
- Hakosalo, Heini – Jalagin, Seija – Junila, Marianne – Kurvinen, Heidi 2014: Johdanto: Elämää suurempaa. Teoksessa Hakosalo, Heini – Jalagin, Seija – Junila, Marianne – Kurvinen, Heidi (toim.) *Historiallinen elämä: Biografia ja historiantutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 7–23.
- Heino, Ulla 1985: *Käsityö ja sen tekijät 1600-luvun Satakunnassa*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:skd-dor-000171>.
- Jansson, Karin Hassan – Lindström, Jonas 2018: *Horet i Hälsta: En sann 1600-talshistoria*. Tukholma: Natur & Kultur.
- Jokipii, Mauno 1974: *Satakunnan historia IV: Satakunnan talouselämä uuden ajan alusta isoonvihaan*. Satakunnan Maakuntaliitto. <https://digi.kirjastot.fi/items/show/124726>. Viitattu 22.2.2024.
- Jordanova, Ludmilla 2006: *History in practice*. Second edition. Lontoo: Hodder Education.
- Karonen, Petri 2007: Perspektiv och metoder inom domboksforskningen i Sverige och Finland cirka 1990–2005. Kääntänyt Harry Lönnroth. Teoksessa Lönnroth, Harry (toim.) *Domboken som filologiskt och historiskt forskningsobjekt*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk i Uppsala universitet. 25–43.
- Kietäväinen-Sirén, Hanna 2015: *Erityinen ystävyys: Miehen ja naisen välinen rakkaus uuden ajan alun Suomessa (n. 1650–1700)*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-6095-7>.
- Kümin, Beat 2007: *Drinking matters: Public houses and social exchange in early modern central Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Lahtinen, Anu 2021: *Ebba: Kuningattaren sisar*. Jyväskylä: Atena.
- Laitinen, Riitta 2014: Rajoja ja avoimuutta 1600-luvun kodeissa. – *Historiallinen Aikakauskirja* 112:1 s. 20–31.
- Laitinen, Riitta 2017: *Order, Materiality and Urban Space in the Early Modern Kingdom of Sweden*. Amsterdam: Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.5117/9789462981355>.
- Lamberg, Marko 2019: *Noitaäiti: Malin Matsintyttären tarina*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Lappalainen, Jussi T. 2001: *Sadan vuoden sotatie: Suomen sotilaat 1617–1721*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lappalainen, Mirkka 2022: *Smitteenin murha: Katoamistapaus 1600-luvulta*. Helsinki: Siltala.
- Lares, Jenni 2020: *Alkoholinkäytön sosiaaliset merkitykset 1600-luvun länsisuomalaisessa maaseutuyhteisössä*. Tampere: Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-1629-7>.
- Lehto, Katri 1989: *Maria Heikintytär Kytäjältä: Ihmisiä ja kohtaloita 1700-luvun Suomessa*. Helsinki: Otava.
- Lennersand, Marie – Mispelaere, Jan – Pihl, Christopher – Ågren, Maria 2017: *Gender, Work, and the Fiscal-Military State*. Teoksessa Ågren, Maria (toim.) *Making a Living, Making a Difference: Gender and Work in Early Modern European Society*. New York: Oxford University Press. 178–203.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel 1985: *Montaillou: Ranskalainen kylä 1294–1324*. Suomentanut Marja Itkonen-Kaila. Helsinki: Otava. Ranskankielinen alkuteos 1975.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2012: *Sarnastumisia ja etääntymisiä: Elämäkerta historiantutkimuksen kysymyksenä*. Teoksessa Nivala, Asko – Mähkä, Rami (toim.) *Tulkinnan polkuja: Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Turku: k&h, Turun yliopisto, kulttuurihistoria. 25–48. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2015121724782>.
- Letto-Vanamo, Pia 1991: *Tuomioistuinmenettelyn historiaa: Rahvaan oikeudenkäytöstä valtiolliseen prosessiin*. Teoksessa Letto-Vanamo, Pia (toim.) *Suomen oikeushistorian pääpiirteet: Sukuvallasta moderniin oikeuteen*. Jyväskylä: Gummerus.
- Lindström, Dag – Fiebranz, Rosemarie – Lindström, Jonas – Mispelaere, Jan – Rydén, Göran 2017: *Working together*. Teoksessa Ågren, Maria (toim.) *Making a Living, Making a Difference: Gender and Work in Early Modern European Society*. New York: Oxford University Press. 57–79.
- Ling, Sofia 2016: *Konsten att försörja sig: Kvinnors arbete i Stockholm 1650–1750*. Tukholma: Stockholms stad.
- Ling, Sofia – Jansson, Karin Hassan – Lennersand, Marie – Pihl, Christopher – Ågren, Maria 2017: *Marriage and Work: Intertwined Sources of Agency and Authority*. Teoksessa Ågren, Maria (toim.) *Making a Living, Making a Difference: Gender and Work in Early Modern European Society*. New York: Oxford University Press. 80–102.
- Luukko, Armas 1945: *Etelä-Pohjanmaan historia III: Nuijasodasta isoonvihaan*. Vaasa: Etelä-Pohjanmaan historiatoimikunta.
- Matikainen, Olli 2002. *Verenperijät: Väkivalta ja yhteisön murros itäisessä Suomessa 1500–1600-luvuilla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-dor-000562>.
- Miettinen, Riikka 2018: *Maaseudun itselliset ja ”inhyes” hallinnollisena kategoriana*. Teoksessa Miettinen, Riikka – Viitaniemi, Ella (toim.) *Reunamailla: Tilattomat Länsi-Suomen maaseudulla 1600–1800*. Historiallisia tutkimuksia 278. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 205–263.
- Miettinen, Tiina 2012: *Ihanteista irrallaan: Hämeen maaseudun nainen osana perhettä ja asiakirjoja 1600-luvun alusta 1800-luvun alkuun*. Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-8887-0>.

- Miettinen, Tiina 2015: *Piikojen valtakunta: Nainen, työ ja perhe 1600–1700-luvuilla*. Jyväskylä: Atena.
- Mäkelä-Alitalo, Anneli 2008: Suomen asutuksen yleisluettelo ja sen tulkinta. – *Sukutieto* 1/2008 s. 6–10.
- Mäntylä, Ilkka 1985: *Suomalaisen juoppouden juuret: Viinanpoltto vapaudenaikana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nenonen, Marko 1999: Juokse sinä humma. Teoksessa Mauranen, Tapani (toim.) *Tuhat vuotta tietä, kaksisataa vuotta telaitosta 1: Maata, jäätä, kulkijoita: Tiet, liikenne ja yhteiskunta ennen vuotta 1860*. Helsinki: Edita. 144–367.
- Partanen, Jukka 2010a: Suomalaiset Ruotsin suurvalta-ajan armeijassa. Teoksessa Partanen, Jukka (toim.) *Suomalainen sotilas 2: Hakkapeliitasta tarkk'ampujaan*. Helsinki: Weilin+Göös. 8–40.
- Partanen, Jukka 2010b: Ruotuarmeija ja suomalainen ruotusotilas. Teoksessa Partanen, Jukka (toim.) *Suomalainen sotilas 2: Hakkapeliitasta tarkk'ampujaan*. Helsinki: Weilin+Göös. 78–113.
- Peltonen, Matti 2008: *Lukkari Saxbergin rikos ja herännäispappilan etiikka*. Helsinki: Gaudeamus.
- Peltonen, Matti 2014: What is Micro in Microhistory? Teoksessa Renders, Hans – Haan, Binne de (toim.) *Theoretical Discussion of Biography: Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*. New York: Brill. 105–118. https://doi.org/10.1163/9789004274709_009.
- Pylkkänen, Ali 1996: *Talonpojan vainiolta sotilaan ruokapöytään: Tilojen ja niiden verojen osoittaminen sotilaille ja heidän perheille Suomessa 1636–1654*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:skd-dor-000074>.
- Renders, Hans – Haan, Binne de 2014: Introduction: The Challenges of Biography Studies. Teoksessa Renders, Hans – Haan, Binne de (toim.) *Theoretical Discussion of Biography: Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*. New York: Brill. 1–8.
- Renders, Hans – Haan, Binne de – Harmsma, Jonne 2016: The Biographical Turn: Biography as Critical Method in the Humanities and in Society. Teoksessa Renders, Hans – Haan, Binne de – Harmsma, Jonne (toim.) *The Biographical Turn: Lives in History*. Lontoo: Routledge. 3–11.
- Savolainen, Panu 2017: *Teksteistä rakennettu kaupunki: Julkinen ja yksityinen tila turkulaisessa kielenkäytössä ja arkielämässä 1740–1810*. Turku: Sigillum. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-7220-03-0>.
- Sjöberg, Maria 2008: *Kvinnor i fält 1550–1850*. Möklinta: Gidlunds förlag.
- Sulkunen, Irma 1999: *Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700- ja 1800-luvulla*. Helsinki: Gaudeamus.
- Szijártó, István M. 2013: Introduction: Against simple truths. Teoksessa Sigurður Gylfi Magnússon – Szijártó, István M. 2013: *What is Microhistory? Theory and practice*. New York: Routledge. 1–11.
- Taussi Sjöberg, Marja 1996: *Rätten och kvinnorna: Från släktmakt till statsmakt i Sverige på 1500- och 1600-talet*. Tukholma: Atlantis.
- Toivo, Raisa Maria 2008: *Witchcraft and Gender in Early Modern Finland: Finland and the Wider European Experience*. Aldershot: Ashgate.

- Toivo, Raisa Maria 2012: Discerning voices and values in the Finnish Witch Trials Records. – *Studia Neophilologica* 84: suppl. s. 143–155. <https://doi.org/10.1080/00393274.2012.668081>.
- Toivo, Raisa Maria – Miettinen, Riikka 2021: Johdanto. Varhaismoderni lomittunut yhteiskunta. Teoksessa Toivo, Raisa Maria – Miettinen, Riikka (toim.) *Varhaismodernin yhteiskunnan historia: Lähestymistapoja yksilöihin ja rakenteisiin*. Helsinki: Gaudeamus. 7–23, 215–220.
- Toropainen, Veli Pekka 2016: *Päättäväiset porvarskat: Turun johtavan porvariston naisten toimijuus vuosina 1623–1670*. Turku: Turun yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6436-9>.
- Toropainen, Veli Pekka 2019: *39 tarinaa 1600-luvun turkulaisnaisista*. Turku: Turun museokeskus.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2017: Vastuullinen historia. Teoksessa Lidman, Satu – Koskivirta, Anu – Eilola, Jari (toim.) *Historiantutkimuksen etiikka*. Helsinki: Gaudeamus. 29–47.
- Vilkuna, Kustaa H. J. 2009: *Neljä ruumista*. Helsinki: Teos.
- Vilkuna, Kustaa H. J. 2015: *Juomareiden valtakunta: Suomalaisten känni ja kulttuuri 1500–1850*. Helsinki: Teos.
- Välimäki, Mari 2021: *Rikotut lupaukset: Esiaviolliset suhteet ja toimijuus Ruotsin yliopistokaupungeissa 1600-luvun lopulla*. Turku: Turun yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-8399-5>.
- Ågren, Maria 2017: Introduction: Making a Living, Making a Difference. Teoksessa Ågren, Maria (toim.) *Making a Living, Making a Difference: Gender and Work in Early Modern European Society*. New York: Oxford University Press. 1–23.
- Ågren, Maria (toim.) 2017: *Making a Living, Making a Difference: Gender and Work in Early Modern European Society*. New York: Oxford University Press.

Yksi elämä, monta tarinaa

Tulevaisuuden näkökulmia varhaismoderniin henkilöhistoriaan

Jenni Lares

 <https://orcid.org/0000-0001-6636-9941>

Mari Välimäki

 <https://orcid.org/0000-0003-2947-4675>

Tämän teoksen taustalla olevassa Henkilöhistoria varhaismodernin historian tutkimuksena -hankkeessa olemme kehittäneet ja uudelleen-käsitteellistäneet henkilöhistoriallista näkökulmaa tai metodologia varhaismodernin aikakauden tutkimuksessa. Kuten muinakin aikakausina, henkilöhistoriallinen näkökulma vie tutkimuksen ruohonjuuritasolle, yksittäiseen henkilöön ja ainutlaatuiseseen elämään, jonka tutkija asettaa oman aikakautensa kontekstiin. Uuden ajan alun tutkimuksessa henkilöhistoriallinen näkökulma korostaa erityisesti henkilön asemaa osana yhteisöä ja yhteiskuntaa ja tuo esiin erilaisia, joskus ideaalista poikkeavia elämisen tapoja ja strategioita. Molempien tutkimisessa etenkin kokemuksen käsite on osoittautunut hyödylliseksi.

Henkilöhistoriallista tutkimusta ylipäänsä leimaa lähdeaineistojen hajanaisuus ja pirstaleisuus, ja uuden ajan alkuun keskittyvässä tutkimuksessa nämä piirteet korostuvat. Vain harva uuden ajan alun ihmi-

nen on jättänyt jälkeensä egodokumentteja, omaäänisiä lähdeaineistoja, ja niitäkin rajoittavat monesti aikakauden kirjalliset konventiot. Itse kirjoitetut tekstit on yleensä tarkoitettu muiden luettavaksi, mikä ohjaa sitä, miten niissä kerrotaan omasta elämästä, teoista, ja motiiveista. Uuden ajan alussa käsitys yksityisestä ja julkisesta poikkesi merkittävästi siitä, mitä näillä termeillä modernina tai postmodernina aikana tarkoitetaan.¹

Monet uuden ajan alun henkilöhistorialliset lähteet ovat syntyneet esimerkiksi viranhoitoa, verotusta, tai oikeudenkäyttöä varten, eikä niiden ole ollut tarkoitus toimia (oma)elämänkerronnan välineinä. Aineistoja yhdistelemällä ja huolellisella kontekstoinnilla uuden ajan alunkin lähteet voivat kertoa paljon erilaisten henkilöiden elämästä, kuten olemme tässä kirjassa pyrkinneet esittämään. Näin tutkimuksessa korostuu tutkijan tuntemus erilaisista aineistoista ja ymmärrys niiden luonteesta. Aineistot ovat monesti hajanaisia ja aukollisia, eikä tutkimuksen kohteena olevan henkilön puuttuminen niistä kerro vielä kovin paljoa. Hakeutumisen puuttuessa tutkija saattaa joutua käymään läpi valtavan määrän aineistoja ennen kuin löytää etsimänsä, jos löytää silloinkaan.

Henkilöhistoriallisessa metodissa katse tarkennetaan yhteen tai useampaan (*kollektiivi-* tai *ryhmäbiografia*) yksilöön. Tutkimuksen kohteena olevasta henkilöstä ei ole välttämättä mahdollista tai edes tarpeellista muodostaa *kehdestä hautaan* -tyyppistä elämäkertaa, vaan tutkimus saa keskittyä niihin vaiheisiin, mistä tietoa on saatavilla. Perinteisen elämäkerran sijaan uuden ajan alun henkilöhistoriallinen tutkimus on lähempänä elämänkerrontaa (*life writing*), jossa lähteenä voidaan käyttää kaikkea, mikä kertoo kohdehenkilön elämästä. Elämänkerronnan piirissä myös tunnistetaan, puretaan sekä tarkastellaan uudestaan elämäkertakirjoittamisen perinnettä, mitä olemme tässä teoksessa tehneet.

Tämän teoksen ensimmäinen osa keskittyy tutkimaan elämäkertojen perinnettä uuden ajan alusta tähän päivään. Tiina Miettinen ja Mari Välimäki osoittavat ensimmäisen osan luvuissa, kuinka suurmiehiin ja esimerkillisiin naisiin keskittyvä elämäkerrallinen perinne on Suomesakin muuttunut ja muovautunut vuosisatojen aikana. Siitä huolimatta

¹ Ks. esim. Savolainen 2017, 59; Laitinen 2017, 214–215; Lahtinen 2014; Lamberg, Katajala-Peltomaa & Toivo 2021, 27, 43–50; Sharpe & Zwicker 2008; McKeon 2008.

monissa nykyajan elämäkerroissa on edelleen nähtävissä vuosisatoja vanhoja kertomisen tapoja, jotka edelleen määrittävät sitä, kenen elämä koetaan kertomisen ja tutkimisen arvoiseksi.

Teoksen toisessa osassa keskitymme purkamaan näitä elämäkertakirjoittamisen perinteisiä rakenteita ja nostamaan esiin uusia tapoja lähestyä uuden ajan alun henkilöhistoriaa. Toisen osion ensimmäisessä luvussa ”Elämäkokemus: Henkilön ja kokemuksen historia yhteistyössä” Raisa Maria Toivo yhdisti ainutlaatuisen elämän yhteiskunnan rakenteisiin kokemuksen käsitteen kautta. Hajanaisten ja pirstaleisten lähteiden vuoksi monista henkilöistä on mahdotonta muodostaa koherenttia elämäntarinaa, mutta kokemuksen käsitteen avulla yksilön elämää voi tarkastella sen kautta, miten yksilön elämäkokemus muodostui, miten siitä puhuttiin, miten menneitä tapahtumia tulkittiin uudelleen ja mikä merkitys niille annettiin.

Tiina Miettinen korostaa ensimmäisen osan luvussa ”Lupa kuvitella: Varhaismodernin ajan naiset biografioissa 1700-luvulta 2000-luvulle” kuinka etenkin naisten, jotka ovat jättäneet toiminnastaan miehiä vähemmän lähteitä, elämäntarinoihin on sepitetty jo parinsadan vuoden ajan kuvitteellisia aineksia ja naisten elämäkertojen aukkoja on täytetty mielikuvituksen avulla. Toisen osan luvussa ”Kustaviaanisen ajan tädit modernin kynnyksellä: Performatiivinen naiseus kahden ajan ihanteiden välissä” Tiina Miettinen pureutuu kolmen näiden sepitelmien vangiksi jääneen naisen elämäntarinoihin ja osoittaa, kuinka heidänkin elämänkulkuaan ja toimintaansa on mahdollista selvittää uudemman tarinaperinteen takaa. Uudempia aikoja heikompaan lähdetilanteeseen ei kannata jumiutua, vaan erilaisista henkilöistä on mahdollista löytää monenlaisia lähteitä, kunhan tietää, mistä etsiä.

Myös Mari Välimäki nostaa luvussaan ”Akateeminen perheyhteisö yksilön kokemuksena: Piispatar Anna Henriksdotter Kock” esille sen, että tunnettujakin lähdeaineistoja on mahdollista katsoa uusista kulmista. Piispojen historiaa on kirjoitettu oppihistoriallisesta ja miehisestä näkökulmasta jo vuosisatojen ajan, ja monesti vaimot ja lapset ovat näytelleet tässä tarinassa vain pientä osaa. Etenkin 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa perhe-elämän ajateltiin kuuluvan yksityiselämän piiriin, eikä naisten tarinoita ollut soveliaista kertoa, mihin myös Tiina

Miettinen viittaa kustaviaanisia tätejä käsittelevässä luvussa. Valtaapitävien ja varakkaiden akateemisten perheiden jäsenenä piispojen vaimojen ja tyttärien elämästä, toiminnasta ja verkostoista on kuitenkin jäänyt paljon jälkiä, joita aiempi tutkimus ei ole osannut hyödyntää. Luvussa Välimäki yhdistelee näitä tietoja ja täydentää naisten toiminnan pohjalta sekä kuvaa akateemisesta kokemusympäristöstä että tuo esille aiemmin vain miehen viranhoidon kautta tutkittuja realiteetteja.

Toisen osion viimeisessä luvussa ”Monipuolinen elämä: Kersantinleski ja krouvitar Gertrud Hansdotter oikeuden edessä” Jenni Lares kirjoittaa kersantinleski ja oluenmyyjä Gertrud Hansdotterista, joka eli 1600-luvun lopun Pohjanmaalla. Suurin osa Gertrudia koskevista tiedoista on peräisin oikeudenkäynnistä, jossa häntä epäiltiin suhteesta naimisissa olevan savenvalajan kanssa. Lares täydentää oikeudenkäynnistä syntynyttä kuvaa Gertrudin elämästä muilla lähteillä. Tuomiokirjat ovat monesti kuitenkin paras lähde sellaisten elämien tutkimiseen, jotka eivät ole jättäneet jälkiä esimerkiksi veroluetteloihin. Yksittäiseen henkilöön keskittyminen avaa uuden ajan alun ihmisten verkostoja, elinpiiriä, ratkaisuja ja kokemuksia laajemmin.

Uuden ajan alun lähteiden synty tapa ja tarkoitus muokkaavat myös aikakaudesta muodostuvaa kuvaa. Koska mies oli viranomaisten silmissä perheen pää ja sen pääasiallinen toimija, ovat lähteet muodostuneet suureksi osaksi kuvaamaan miesten toimintaa ja muita suhteessa siihen. Naisia on tällöin etsittävä miesten kautta tai vallitsevan järjestelmän poikkeuksena silloin, kun miestä ei ole. Vaikka naimattomat naiset ja lesket muodostivat merkittävän osan väestöstä, aikakauden katsannossa ja lähteissä heitä käsitellään suhteessa mieheen tai tämän puuttumiseen.

Patriarkaalinen perheideaali oli miehen puuttuessaakin läsnä, ja lesken asema perustui miehen maineeseen ja yhteisten lasten perinnön turvaamiseen. Tämä näkyy myös tutkimissamme naisissa: Anna Kock järjestelee maatilojen omistuksia omaksi sekä lastensa turvaksi, Agata Pekantyttö puolustaa lastensa oikeutta isänsä perintöön, Anna Kock ja Gertrud Hansdotter yrittävät saada itselleen edesmenneen miehensä maksamattomia palkkoja. Vaikka aikakauden retoriikassa nämä toimet liitettiin edesmenneeseen perheen päähän, naiset käyttivät paljon

muitakin keinoja elannon hankkimiseen ja elämänsä järjestämiseen, kuten oma liiketoiminta, kiinteistöjen osto ja maatilan hoito. Selkeimmin itsenäisyyden ja holhouksenalaisuuden suhde näkyy naimattoman Jacobina Charlotta Munsterhjelmin elämässä. Hän asui hetkittäin sisaruksiensa kotitalouksissa, mutta pyöritti omaa rahanlainaustoimintaa sekä teki käsitöitä sukulaisilleen rahaa vastaan. Vaikka hän hankki lopulta oman asuintalon ja palveluskunnan, virallisissa rekistereissä hänet laskettiin edelleen veljensä kotitalouteen. Kuollessaan Jacobina-neidillä oli hienoja vaatteita, saatavia velallisiltaan ja oma kotitalous palveluskuntineen, mikä monipuolistaa jälkipolvien kuvaa hänestä yksinäisenä tätiraukkana.

Vastaavanlainen suvulle tärkeä taloudellinen merkitys oli muillakin Tiina Miettisen käsittelemillä aatelisneideillä, Ulrika Möllersvärdillä ja Gustava von Platenilla. Käsitöihinsä uppoutunut, sukulaisten armo-paloilla elävä sulkeutunut, omituinen, naimaton täti oli ensisijaisesti arkkityyppi, mihin näitä sukutarinoiden naisia haluttiin sovittaa, vaikka mielikuva ei vastaisikaan todellisuutta. Leskeys ja naimattomuus kiistatta heikensivät naisen taloudellisia mahdollisuuksia, mutta kuten tämän teoksen toisen osan luvuista käy ilmi, täysin muiden elätettäväksi ei tarvinnut antautua. Toki varallisuus, sosiaalinen asema ja sääty vaikuttivat jokaisen yksilön toimintamahdollisuuksiin. Piispan leski Anna Kockilla oli useampi kiinteistö, mihin vetäytyä yhden tuhoutuessa, ja mahdollisuus ostaa maatiloja perheensä toimeentulon takaamiseksi. Aatelisneidin oli mahdollista asua omassa kodissaan, tehdä taidokkaita käsitöitä ja lainata sukulaisilleen rahaa, siinä missä kersantinleski vuokrasi itselleen kamaria, jossa anniskella juomia ja ansaita näin omaa elantoaan. Jacobina Munsterhjelm oli sukulaisilleen taloudelliseksi hyödyksi, ja Gertrud Hansdotterin juomanmyynti hyödytti paikallisyhteisöä.

Varhaismoderni yksilö ja kokemus

Henkilöhistoriallisella metodilla on paljon annettavaa uuden ajan alun tutkimukselle. Aikakauden tutkimus on monesti keskittynyt sen paikkaan keskiajan ja modernin välissä, mitä myös nimitykset *uuden ajan*

alku ja *varhaismoderni* korostavat. Tällöin tutkimus on etsinyt ajanjaksoilta nykyaikaisten ilmiöiden varhaisia ilmenemismuotoja, mikä ei tee täysin oikeutta aikakaudelle.² Henkilöhistoriallinen tutkimus nostaa esiin aikakauden monimuotoisuutta ja sitä, miten suuret ja merkittävät kehityskulut toteutuivat ihmisten arjessa ja elämässä, vai toteutuivatko ne ollenkaan. Moniäänisyys nostaa esiin myös suurelle kertomukselle tai aikakauden ideaaleille vastakkaisia, vaihtoehtoisia ja ajan muutoksia vastustavia rakenteita, selviytymisstrategioita ja elämänvalintoja.

Elämänkerronnan ja *history from below* -suuntaukseen liittyvä tutkimus on monesti kiinnittynyt tutkimuskohteen itsensä tuottamiin lähteisiin, joista pyritään nostamaan esille tutkittavan omaa ääntä ja kokemuksia. Uudemmallalla henkilöhistoriallisella tutkimuksella on monesti emansipatorinen tai valtarakenteiden purkuun liittyvä tavoite, ja sen taustalla postkolonialistinen, feministinen, tai queer-näkökulma.³ Mutta mitä tehdä, jos omaäänisiä lähteitä on vähän? Elämänkerronnan perinteisiä lähdeaineistoja, kuten kirjeitä ja päiväkirjoja, on säilynyt uuden ajan alussa vain rajallisesti ja tiettyihin sosiaalisiin ryhmiin painottuen:⁴ Tämän teoksen luvuissa on käytetty lähteenä esimerkiksi Jacobina Munsterhjelmin ainutlaatuista päiväkirjaa sekä Anna Kockin kirjeitä kuninkaalle. Elämänkerronnan tutkimuksen piirissä lähteeksi tulkitaan kuitenkin kaikki tekstit, missä kuvataan elämää.⁵ Määrittely sisältää myös oikeuspöytäkirjat, ja kuten Agata Pekantytärtä ja Gertrud Hansdotteria käsittelevissä luvuissa tuotiin ilmi, näiden naisten elämäntarinaa kerrottiin ja niihin palattiin eri vaiheissa oikeuskäsittelyjä. Näistä lähteistä on kuitenkin vaikea tavoittaa tutkimuskohteen omaa ääntä. Oikeudessa elämästä kerrotaan tietyllä tavalla ja tiettyä tarkoitusta varten, minkä kirjuri vielä tyypistää ja tarvittaessa kääntää ruotsinkieliseen pöytäkirjaan. Kuninkaalle osoitetut vetoamukset ovat retoriikan ja kirjallisten konventioiden sanelemia, eikä omaäänisyydelle ole juuri tilaa. Jacobina Munsterhjelmin luonnetta on pyritty tavoittamaan lyhyiden ja toteavien päiväkirjamerkintöjen takaa, mutta vertailukohteiden puutteessa hei-

2 Toivo & Miettinen 2021, 11–14.

3 Leskelä-Kärki & Sjö 2022, 52; Caine 2010, 23–24.

4 Lahtinen 2014.

5 Leskelä-Kärki & Sjö 2022, 54.

koin tuloksin. On oletettu, että hänen kirjoitustyyliinsä johtuisi siitä, että päiväkirjaa lukivat muutkin, mutta todennäköisemmin kyse on erilaisesta päiväkirjan pitämisen tavasta. Vasta myöhemmin syntyi tapa kuvata päiväkirjaan omia ajatuksia, motiiveja ja tunteita, joiden selvittämiseen uudempi henkilöhistoriallinen tutkimus monesti myös pyrkii.⁶

Koska varhaismodernina aikana lähteet ovat usein jonkun muun kuin henkilön itsensä tuottamia, lähdekritiikin merkitys korostuu. Tutkijan on kysyttävä, miten tämä lähde on syntynyt, mitä tarkoitusta varten se on tehty, ja millä tavalla lähteen syntyprosessi vaikuttaa siihen, millainen kuva tutkimuskohteesta annetaan. Nämä kysymykset ovat toki tarpeen myös uudempien aineistojen kanssa, ja omaelämäkerrallisten tekstien mahdollisuuksia ja rajoituksia onkin viime vuosina kriittisesti tarkasteltu elämäkerrontatutkimuksen parissa.⁷ Uuden ajan alkuun kohdistuvan henkilöhistoriallisen tutkimuksen haasteena onkin tutkimuskohteen oman persoonan löytäminen. Tehtävän vaikeus piilee myös siinä, että esimodernina aikana *itse* ja *yksilö* käsitettiin hyvin eri tavalla kuin nykyään. On hyvinkin relevanttia kysyä, millä tavalla uuden ajan alun ihmiset käsittivät oman yksilöytensä ja persoonansa, missä määrin he näkivät itsensä oman perheensä, viiteryhmänsä ja sosiaalisen loke-ronsa edustajina, ja miten nämä ymmärtämisen tavat vaihtelivat ajan, paikan, ja yhteiskunnallisen aseman mukaan.⁸ On jopa ehdotettu, että varhaismoderni ihminen näki elämänsä ja toimintansa ensisijaisesti representaationa, jonka takana ei ole sen todempaa tai autenttisempaa minää.⁹ Oman äänen ja persoonan etsiminen onkin moderni näkökulma ja tutkimustavoite, mitä voi olla vaikea perustella uuden ajan alun henkilöiden kohdalla. Siksi tämän teoksen luvuissa olemme tarkastelleet tutkimuskohteitamme ikään kuin ulkopuolelta, pyrkimättä pääsemään kiinni heidän ajatuksiinsa, tunteisiinsa tai motiiveihinsa, koska se ei näissä tilanteissa ole aineiston puolesta mahdollista. Ainoastaan Jacobi-na Munsterhjelmin päiväkirja tarjoaa jonkinlaisia pilkahduksia hänen mielenmaisemaansa.

6 Leskelä-Kärki ym. (toim.) 2020.

7 Leskelä-Kärki & Sjö 2022, 54–55, 58–59.

8 Vilkuna ym. 2021; Karonen & Hakanen 2017; Lahtinen 2014; Lamberg 2006; Hakanen 2006.

9 Sharpe & Zwicker 2008, 10.

Toisen ihmisen elämän tutkimisen myötä moni biografian kirjoittaja on alkanut myös jollain tasolla eläytyä tutkimuskohteensa tunteisiin ja ajatuksiin, ja tämänkaltaisia reflektioita on myös kirjattu tutkimukseen.¹⁰ Omaäänisten aineistojen vähäisyys tai suoranaan puute vaikeuttaa kuitenkin tämänkaltaista eläytymistä, kun tutkimuskohdetta kuvataan jo valmiiksi toisen, yleensä valtaapitävien, silmien kautta. Myös ajallinen etäisyys ja siitä johtuva elinpiirien erilaisuus luo omat haasteensa. Tutkijan on kuitenkin mahdollista reflektoida omaa suhdettaan myös vuosisatoja aiemmin eläneeseen tutkimuskohteeseensa, kuten esimerkiksi Irma Sulkunen on tehnyt käydessään kuvitteellista keskustelua Liisa Eerikintytären kanssa.¹¹ Myös Natalia Zemon Davis sekä Riikka-Maria Rosenberg ja Rose-Marie Peake ovat laittaneet 1600-luvulla eläneet tutkimuskohteensa kuvitteellisiin kohtauksiin ja dialogiin toistensa tai tutkijan kanssa.¹² Tämän teoksen luvuissa tämänkaltaista lähestymistä ei kuitenkaan ole pyritty hyödyntämään. Jacobina Munsterhjelmin Twitter-tili, josta Tiina Miettinen tässä teoksessa kirjoittaa, toimi ensisijaisesti historian popularisoinnin välineenä eikä tutkimusmetodinä, vaikka päiväkirjamerkintöjen jakaminen reaaliajassa toikin tutkijalle oivalluksia myös tutkimuskohteen kokemasta ajan kulumisesta ja nuoreksi naiseksi kasvamisesta. Nykyihmisen eläytymisestä muodostuva kokemus ei kuitenkaan välttämättä ole sama kuin menneisyyden ihmisen kokemus.

Näemme biofiktiivisen kuvittelun lähtökohtaisesti kaunokirjallisuutena, vaikka sillä on henkilöhistoriassa pitkät perinteet, kuten Tiina Miettinen tämän teoksen luvussa ”Lupa kuvitella” osoittaa. Jos tutkija kokee kaunokirjallisia ambitiesi, se ei vähennä henkilöhistoriallisen tutkimuksen arvoa, kunhan kuvitteellisen osion selkeästi erottaa tutkimuksellisesta osuudesta. Kuvittelu tai eläytyminen ei kuitenkaan ole henkilöhistoriallisen tutkimuksen teon edellytys.

Eläytymisen tai omaäänisyyden tavoittamisen sijaan historiassa voi tutkia menneiden yksilöiden *kokemuksia*. Kuten Raisa Maria Toivo on tässä teoksessa esittänyt, kokemuksen käsite on hedelmällinen ja moni-

10 Erla Hulda Halldórsdóttir ym. 2016, 25; Leskelä-Kärki 2014; Karoliina Sjö'n väitöskirjatutkimuksessa (2023) henkilöhistorialliset aineistot ovat toimineet myös taiteellisena lähtökohtana.

11 Sulkunen 1999, 30–31.

12 Davis 1997; Peake & Rosenberg 2019.

ulotteinen tarkastellessa yksilön roolia ja asemaa menneisydessä. Uuden ajan alun lähteistä on monesti helpompi tavoittaa, miten joko yksilö itse tai eri tavoin määritelty yhteisö tietyt ilmiöt koki, selitti ja ymmärsi. Mari Välimäki laajensi Anna Kockia käsittelevässä luvussaan kokemuksen käsitettä myös kokemus- ja tunneyhteisöön, jonka jäsenet kokivat samantyyppisiä asioita, tulkitsivat sosiaalisen prosessin kautta näitä kokemuksia ja kehittivät erilaisia toimintamalleja tapahtumien käsittelyyn.

Mahdollisuus eläytymiseen ja samaistumiseen on yksi syy sille, miksi henkilöhistoriallisen tutkimuksen kohdalla raja-aidat tieteellisen ja populaarin välillä ovat matalat sekä historiallisesti että nykyään. Tutkijat ovat esitelleet esimerkillisiä henkilöitä suurelle yleisölle, ja joskus aukikirjoitettunakin tavoitteena on ollut johdattelu oikeammaksi koetun historian pariin. Vetävät henkilötarinat kiinnostavat nykyäänkin. Kuten luvussa "Lupa kuvitella" osoitettiin, uuteen suosioon nousseilla biofiktiiivisillä tarinoilla on pitkät perinteet. Biofiktiiiviset kuvitelmat ovat monesti vaikuttaneet myös historiantutkijoiden käsityksiin menneisyyden ihmisistä. Monet historiantutkijat myös kirjoittavat suurelle yleisölle elämäkertojen muodossa, koska niissä on mahdollista selittää aikakauden tapahtumia ja avata maailmankuvaa tieteellistä tekstiä laajemmin. Tieteellisissä teksteissä, kuten tässä teoksessa, henkilöhistorian tutkimusta ja sen merkitystä voidaan taas pohtia analyyttisemmin ja perusteellisemmin. Molemmilla kentillä on tarkoituksensa ja merkityksensä, ja vaikka historia ylipäänsä on suurta yleisöä kiinnostava aihe, henkilöhistoria on sitä aivan erityisesti. Siksi olemme tässä teoksessa pyrkineet kehittämään analyyttisiä työkaluja ja näkökulmia varhaismodernia koskevaan henkilöhistorialliseen tutkimukseen, oli julkaisukanava tai kirjoitustyyli mikä tahansa.

Menneiden elämien ainutlaatuisuus

Kenen historia koetaan kertomisen arvoiseksi? Kuka on tärkeä ja/tai mielenkiintoinen menneisyyden, tässä kirjassa uuden ajan alun, ihmisen, ja millä perusteella? Aiemmin henkilön merkittävyyttä etsittiin oman aikansa edellä olemisesta ja isänmaallisista teoista, viime vuosi-

kymmeninä julkisuuteen ovat nousseet erityisesti naisten tarinat. Kuvaa uuden ajan alusta ovat muokanneet eri aikoina vallalla olleet historiankirjoituksen tyylit ja tavoitteet, esimerkiksi se, ettei 1800-luvulla tai pitkään sen jälkeenkään pidetty sopivana kirjoittaa yksityiselämän piiriin ajatelluista ilmiöistä. Myös teollisen ajan muuttuneet sukupuoliroolit vaikuttivat siihen, kenestä ja miten kirjoitettiin myös uuden ajan alkuun kohdistuen. Se, että menneisyydestä, myös uuden ajan alusta, nostetaan esille muitakin kuin valtaapitäviä miehiä, antaa tietysti monipuolisemman ja todenmukaisemman kuvan historiasta. Mutta kuten Tiina Miettinen ja Mari Välimäki ensimmäisen osan luvuissa tuovat esiin, myös naisia käsittelevät tekstit ovat usein noudattaneet vakiintuneita konventioita, ja niin sanotussa naishistoriassakin nostetaan monesti esille nykyajan näkökulmasta kiinnostavia, hieman outoja persoonia, jotka ovat tehneet jotain jännää.

Naisten elämäkertoissa nostetaan usein esille toimijuutta ja vahvuutta. Vahvat naiset ovat omalla tavallaan esimerkillisiä naisia: Kaikenlaisista vastoinkäymisistä ja syrjivistä rakenteista huolimatta nämä naiset selviytyivät arjestaan, eivät valittaneet turhasta ja olivat itsenäisiä toimijoita, joista nykynaiset voisivat ottaa mallia. Anu Lahtinen pohtii Ebba Stenbockia käsittelevässä elämäkerrassaan juuri tätä vahvan naisen myyttiä, johon monet menneisyyden naiset halutaan sovittaa. Turun linnan puolustusta 1500-luvun lopulla johtanut Suomen käskynhaltijan leski esitetään usein ”tarmokkaana rouvana” tai ”vahvana naisena”, vaikka tarkemmin katsottaessa hänestä paljastuu myös lempeyttä, haurautta ja epävarmuutta. Tulkinta vahvasta naisesta sulkee pois monipuolisuuden ja inhimillisyyden sekä mahdollisuuden kehitykseen. Lahtinen viittaa Ilona Kemppeisen, jonka vertaus ”arjen sankaruudesta” sopii myös ”vahvaan naiseen”: ”Arjen sankaruus on harvoin vapaaehtoista, ja moni tällaisen nimen ansaitseva olisi varmasti mieluummin elänyt helpomman elämän.”¹³

Tässä teoksessa tutkitut naiset eivät ole vahvoja vaan inhimillisiä ja monipuolisia yksilöitä. He ovat siinä mielessä tavallisia, että he eivät tehneet elämässään mitään merkittävää tai erityistä, vaikka jokaisen

13 Lahtinen 2021, 144–147, lainaus 145.

elämä on omalla tavallaan ainutlaatuinen. Erikoisin on kenties Ulrika Möllersvärd, joka myöhemmässä historiankirjoituksessa kohosi lähes myyttiseen asemaan lumottuaan Venäjän keisarin Suomelle suosiolliseksi. Toinen Tiina Miettisen luvussa ”Kustaviaanisen ajan tädit modernin kynnyksellä” käsittelemä aatelisneiti, Jacobina Munsterhjelm, on siitä ainutlaatuinen, että hänen päiväkirjansa on ainoa aikakaudeltaan säilynyt suomalaisen lapsen päiväkirja. Hän itse tuskin piti päiväkirjan kirjoittamista kovin merkittävänä saavutuksena, vaan kenties hyvinkin arkisena ja tavallisena asiana. Agata Pekantytär puolestaan oli harvinaisen henkilö siksi, että häntä syytettiin useamman kerran noituudesta, ja hän oli omassa yhteisössään tunnettu ja merkittävä henkilö. Anna Kock ja Gertrud Hansdotter eivät taas tehneet mitään omalle ajalleen ihmeellistä tai ainutlaatuista. Anna Kockin lisäksi tosin Suomen alueella oli samaan aikaan vain muutama piispan puoliso tai leski, ja Gertrud Hansdotter kuului niiden harvojen joukkoon, joita syytettiin aviorikoksesta. Jokaisen tarina on uniikki ja merkityksellinen: He ovat samaan aikaan sekä viiteryhmänsä edustajia että ainutkertaisia ihmisiä.

Tutkijat ovat olleet eri mieltä siitä, pitäisikö henkilöhistoriallisen tutkimuksen kohteen olla edustava tai poikkeava ja missä määrin hänen elämäntarinansa pitäisi pystyä kuvaamaan tai haastamaan suurempaa kuvaa tai aikakauden kehityskulkuja.¹⁴ Amerikkalainen historioitsija Jill Lepore on käsitteellistänyt tätä eroa mikrohistorian avulla: Mikrohistorian tavoitteena on selittää aikakautta ja kulttuuria yksilön kautta, kun taas henkilöhistoriallisessa tutkimuksessa yksilö on ympäristöönsä tärkeämpi. Käytännössä tämän eron tekeminen on hyvin vaikeaa. Vaikka elämäntarinan kautta kuvattaisiinkin aikakautta ja sen olosuhteita, kyseessä on kuitenkin aina ainutlaatuinen ja jäljittelemätön elämä, eikä pelkkä historiallinen esimerkki.¹⁵

Islantilainen historian tutkija Erla Hulda Halldórsdóttir jatkaa pohdintaa vuonna 2016 ilmestyneessä artikkelissaan, jossa hän kysyy, kelpaako henkilöhistorian tutkimuskohteeksi myös ihminen, joka ei ole tehnyt mitään merkittävää eikä sovi kuvittamaan aikakauden historiallisia

¹⁴ Renders, de Haan & Harmsma 2016, 5–6; Levi 2014; Renders 2014.

¹⁵ Lepore 2001; ks. myös Erla Hulda Halldórsdóttir ym. 2016, 23–24; Leskelä-Kärki 2014, 327–328; Renders & de Haan 2014, 7.

kehityskulkuja. Onko henkilöhistorialla arvo sinänsä vai vain menneisyyden ymmärtämisen kannalta? Erla Hulda Halldórsdóttir argumentoi, että jos tutkimuskohteen arvoa mitataan edustavuudella tai sillä, miten hänen elämänsä voi kuvittaa historiallisia prosesseja, yksilöllinen elämäntarina muuttuu vähemmän tärkeäksi. Hän nostaa esille kolme tyypillistä tapaa kirjoittaa ”tavallisen naisen” elämäkertaa ja esittää, että näissä kaikissa yksilöllinen ainutlaatuisuus jää varjoon. Ensimmäisessä tavassa tutkitaan omana aikanaan poliittisesti, taiteellisesti tai uskonnollisesti aktiivisia ja suhteellisen näkyviä naisia, jotka on kuitenkin myöhemmässä historiankirjoituksessa unohdettu. Toisessa tavassa, jotka yleensä valikoituvat mikrohistoriallisen tutkimuksen kohteiksi, tutkitaan marginaalisia ja poikkeavia henkilöitä, ja tämän erityisyyden kautta sanotaan myös tavallisesta ja tyypillisestä jotain. Kolmas tyypistää tavalliset naiset ryhmänsä ja sosiaalisen roolinsa edustajiksi erilaisissa kollektiivi- ja ryhmäbiografioissa.¹⁶

Erla Hulda Halldórsdóttirin kritiikki henkilöhistorian käytöstä on tärkeä muistutus siitä, mikä on toisten elämän tutkimisen arvo ja merkitys. Riippumatta siitä, mitä me voimme menneistä elämästä tietää, jokainen niistä on ollut kokonainen, ainutlaatuinen ja merkityksellinen. Elämäntarina on totta, vaikka siitä myöhemmin muodostettu kuva jäisi-kin vaillinaiseksi. Paljon on merkitystä myös sillä, millaista elämäkertaa kirjoittaa tai miksi tutkija käyttää henkilöhistoriallista metodia. Suurempien kehityskulkujen kuvittaminen henkilöillä tai elämäntarinoilla ei vielä riitä henkilöhistorialliseksi tutkimukseksi, vaan mennyttä elämää on analysoitava myös omana itsenään.

Henkilöhistorian vahvuus on siinä, että se tuo yhteen useita eri elämämpiirejä ja ilmiöitä tavalla, joka olisi muuten hyvin haasteellista tai mahdotonta.¹⁷ Samaten henkilöhistorian avulla on mahdollista tuoda yhteen mikro- ja makrotaso, yksilö ja rakenne, sellaisena kokonaisuutena missä toinen ei ole toiselle alisteinen vaan molemmat täydentävät toisiaan.¹⁸ Ruotsalainen historiantutkija Christina Florin pitää biografista menetelmää ylivertaisena tapana purkaa kielellisiä vastakkainasetteluja

¹⁶ Erla Hulda Halldórsdóttir 2016.

¹⁷ Jordanova 2006, 46; Caine 2010, 24–25.

¹⁸ Kinnunen ym. 2016, 259–261.

ja raja-aitoja. Inhimillinen elämä osoittaa, kuinka konstruoituja ja muuttuvia nämä raja-aidat ovat, mikä parhaimmillaan synnyttää uusia kysymyksiä ja osoittaa suhteita, joita emme muuten löytäisi.¹⁹ Myös Jukka Sarjala tuo esille, kuinka henkilöhistorian tutkimuskohde on lomittunut ja alati muuttuva. Menneisyyden henkilön ja hänen toimintansa kontekstualisointi on tärkeää, mutta kontekstilla ei tule kuitenkaan mitätöidä tai tukahduttaa ainutkertaista, loputtomasti muuttuvaa ja kehittyvää yksilöä.²⁰

Tässä teoksessa olemme nostaneet esille juuri näitä ylijajaisuuksia, mikro- ja makrotason lomittuneisuutta, kohdehenkilöiden elämäntarinoiden monipuolisuutta sekä toiminnan ulottautumista eri elämänailoille. Erityisesti meidät yllätti se, miten eri luvuissa tutkitut naiset nousivat esiin miehiseksi miellettyjen sfäärien yhteydessä: he lainaavat rahaa, tekevät taloudellisia päätöksiä sekä harjoittavat omaa liiketoimintaa. Vaikka henkilöhistoriallinen tutkimus keskittyy yksilöön, se tuo näkyviksi myös henkilön sosiaaliset suhteet ja verkostot muihin yksilöihin. Koska jokainen ihminen on jollain tavalla osa erilaisia yhteisöjä, yhteiskuntaa ja kulttuuria, hänen elämänsä kertoo paljon muustakin kuin hänestä itsestään. Henkilöhistoria siirtää mikrohistorian tapaan katseen yksittäiseen henkilöön ja hänen toimintaansa, sitoo yksilön ja rakenteet toisiinsa, sekä paljastaa niiden välisen vuorovaikutuksen.

Nämä piirteet ovat tärkeä syy sille, miksi henkilöhistoriaa täytyy kirjoittaa myös uuden ajan alussa eläneistä ihmisistä: Ei kuvittamaan kulkua kohti modernia, vaan tuomaan esille ihmiselämän ainutlaatuisuutta ja moniulotteisuutta. Erilaisten elämäntarinoiden kautta myös uuden ajan alusta piirtyy tarkempi kuva itsenäisenä aikakautena eikä välivaiheena matkalla jonnekin toisaalle. Aikakauteen kohdistuva historiantutkimus hyötyy henkilöhistoriallisesta tutkimuksesta monin tavoin, sillä se osoittaa, kuinka eri tavoin varhaismodernin ajan suuret mullistukset vaikuttivat yksilöihin ja miten yksilöt olivat mukana tekemässä, tulkitsemassa ja vastustamassa niitä. Toisaalta samalla nämä henkilöt elivät arkeaan iloineen ja suruineen, hankkivat elantoa, järjestelivät omia ja muidenkin asioita sekä antoivat erilaisia merkityksiä toiminnalleen.

¹⁹ Florin 2014, 30, 42–43.

²⁰ Sarjala 2014.

Kuten Maarit Leskelä-Kärki ja Karoliina Sjö muotoilevat, se, keistä historiaa kulloinkin kirjoitetaan, kertoo maailmasta, jossa elämme nyt.²¹ Myös Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila ja Heidi Kurvinen kirjoittavat *biografian politiikasta*, siitä, millainen valta toisaalta elämäkerturilla on kohdehenkilöstään muodostamaansa tarinaan ja siitä, mikä valta elämäkerroilla on yhteiskunnassa. Biografia antaa tai jättää antamatta kulttuurista, poliittista, tieteellistä tai ammatillista painoarvoa yksilöille ja heidän edustamilleen ryhmille. Kuka meitä edustaa ja kenen tarinat nostetaan esille? Elämäkertoja voi käyttää myös valtarakenteiden haastamiseen ja erilaisten ryhmien ja liikkeiden identiteettipolitiikan välineenä: Mekin kuulumme historiaan ja meidänkin tarinoillamme on merkitystä.²² Koska tutkimuksella on valtaa, täytyy tutkijan käyttää sitä harkiten.

Tässä teoksessa olemme tunnistaneeet ja purkaneet näitä vakiintuneita elämäkertakirjoittamisen tapoja. Osa tutkimistamme henkilöistä on jäänyt historiankirjoituksessa heistä myöhemmin muodostuneen kuvan vangiksi, mutta lähempi tarkastelu osoittaa, kuinka kuva on vain osa totuutta tai jopa suoranaisesti väärä. Olemme keskittyneet tutkimaan uuden ajan alun naisia, koska henkilöhistoriaa kirjoitetaan edelleen enemmän miehistä, ja nämä naiset olivat meille tuttuja aikaisemman tutkimuksemme kautta. Sukupuoli on kuitenkin yksi harvoista asioista, mikä heitä yhdistää. Olemme halunneet tässä teoksessa tuoda esiin näiden naisten elämäntarinan moninaisuuden ja merkityksen sekä aikalaisille että myöhemmin tuleville muistelijoille ja historiankirjoittajille. Lisäksi olemme osoittaneet, millä tavoin henkilöhistoriaa voidaan käyttää myös uuden ajan alun tutkimiseen. Tämä tarkoittaa henkilöhistoriaa tutkimusmenetelmänä sekä vahvistaa sen merkitystä historiatieteen alana myös modernia edeltäviin aikakausiin kohdistuvassa tutkimuksessa.

21 Leskelä-Kärki & Sjö 2022, 52.

22 Hakosalo ym. 2014.

Uusia näkökulmia uuden ajan alun henkilöhistoriaan

Henkilöhistoria elää ajassa ja on aina seurannut historian tutkimuksen uusia suuntauksia ja näkökulmia. Historiantutkimuksessa viime vuosina yleistyneet postmodernit näkökulmat ovat kuitenkin löytäneet tiensä elämäkertoihin vaihtelevissa määrin. Kuten aiemmin tuotiin ilmi, henkilöhistorian vahvuus on eri näkökulmien, kontekstien ja ilmiöiden yhdistämisessä, ja käsittelemällä tutkimuskohdetta monipuolisesti eri näkökulmista voidaan valottaa ainutkertaista elämää ja sen paikkaa historiassa uudella tavalla. Uuden ajan alkuun keskittyvässä tutkimuksessa on toki huomioitava lähdetilanne, mutta kuten olemme tuoneet ilmi, uudelleen katsomalla myös vanhoista lähdeaineistoista on mahdollista löytää uusia näkökulmia.

Olemme tässä teoksessa keskittyneet naisten elämäkertoihin ja tuoneet esille sukupuolihistoriallista näkökulmaa. Tutkimiemme naisten toiminta oli meille tuttua aiemmista tutkimuksista, mikä mahdollisti uudenlaiseen, tässä henkilöhistorialliseen, analyysiin syventymisen. Tutusta aineistosta pystyi myös havaitsemaan henkilöhistoriallisen metodin mahdollisuudet paremmin vertaamalla sitä aiemmin käyttämiimme sukupuolen, perheen, työnteon ja yhteiskunnan historian lähestymistapoihin. Tämän teoksen lopuksi haluamme nostaa esille joitakin tutkimussuuntauksia ja näkökulmia, joita toivoisimme uuden ajan alun henkilöhistorian ottavan jatkossa tarkempaan käsittelyyn ja jotka voisivat avata vieläkin laajemmin käsitystämme sekä uuden ajan alun yhteiskunnasta että henkilöhistoriallisesta tutkimuksesta.

Kuten johdannossa viittasimme, myös aiemmassa tutkimuksessa on nostettu esiin, kuinka 1900-luvun lopussa syntynyt niin sanottu uusi henkilöhistoria painottui voimakkaasti naiseen. Maarit Leskelä-Kärjen mukaan naiset sekä tutkijoina että tutkimuskohteina ovat uudistaneet elämäkertagenreä voimakkaasti, mutta jo yli kymmenen vuotta sitten julkaistussa artikkelissaan hän penää vastaavaa käännettä miesten biografioihin.²³ Myös tämän teoksen kirjoittajat jäävät odottamaan sukupuolihistorian ja muiden uusien historioiden vahvempaa näkymistä

23 Leskelä-Kärki 2012, 32.

miesten elämäkerroissa. On omituista, että miesten toiminnan laajemmasta lähdepohjasta huolimatta miesten elämäkerroissa ei juuri käsitellä sukupuolta tai sen vaikutuksia tutkimuksen kohdehenkilön elämään. Mieheyttä ja maskuliinisuutta tutkitaan toki muilla historian-tutkimuksen osa-alueilla,²⁴ mutta elämäkerroissa sukupuolen rooli on jäänyt pieneksi, vaikka tutkimuskohteen mieheys on monesti ollut yhtenä perusteena elämäkerran kirjoittamiselle. Tilanne on kuitenkin hiljalleen muuttumassa: Charlotta Wolff kirjoittaa Johan Fredrik Aminoffia (1756–1842) käsittelevässä elämäkerrassaan mieselämäkertaperinteelle epätyypillisesti myös miehen tunteista sekä Aminoffin itsensä ylös kirjaamista unista. Myös Liisa Lagerstam käsittelee Gabriel Kurckin (1630–1712) elämäkerrassa tunteiden roolia aatelismiehen päätöksenteossa sekä Kurckien perhe-elämää.²⁵

Judith Butlerin ajatus sukupuolesta tekemisenä ja tekemisen toistamisena koskee myös miessukupuolta. Naisten historiaa kirjoittaessa puhutaan usein sukupuolittuneista toimintamahdollisuuksista, selviytymisstrategioista sekä vallasta. Nämä sukupuolitetut mahdollisuudet ja rajoitukset koskettavat luonnollisesti myös miehiä.²⁶ Mikrohistorian ja naisten henkilöhistorian parissa on kehitetty teoreettisia ja metodologisia lähtökohtia, joiden avulla on mahdollista tutkia kaikenlaisten miesten elämiä. Myös uuden ajan alun miesten henkilöhistoriallisella tutkimuksella olisi mahdollista tarkastella eri ilmiöiden kohtaamista yhden ihmisen elämässä sekä monipuolistaa ja -äänistää kuvaamme menneisyydestä. Intersektionaalinen eli moniperustainen tai risteävä näkökulma sukupuolen vaikutuksiin yksilön elämässä auttaa hahmottamaan sukupuolittunutta valtaa ja toimijuutta tarkemmin. Monen valtasemassa olleen miehen elämästä on kirjoitettu vain viranhoitoon tai työhön liittyen, mikä jättää jäljelle vielä paljon muitakin näkökulmia.

24 Ks. erityisesti *Näkymätön sukupuoli: Mieheyden pitkä historia* -artikkelikokoelma. Markkola, Östman & Lamberg (toim.) 2014. Ruotsin puolelta uuden ajan alun talonpoikaismiehistä myös Marklund 2004.

25 Wolff 2023; Lagerstam 2007. Suomalaisen keskiajantutkimuksen puolella Marko Lamberg pohtii birgittalaisveli Jöns Buddea käsittelevässä elämäkerrassaan, millainen miesten rooli nunnaluostarissa oli ja miten Budde itse kirjoittaa teoksissaan sukupuolesta. Lamberg 2007.

26 Postmodernin sukupuolihistorian ja sukupuolentutkimuksen soveltamisesta vanhempiin aikoihin ks. Lahtinen 2018. Miesten toimijuutta uuden ajan alun Suomessa on tutkittu, esimerkiksi Karonen & Hakanen (toim.) 2017, mutta ei yleensä sukupuolen näkökulmasta tai sitä problematisoiden.

Charlotta Wolffin Aminoff-elämäkerta on tästä hyvä esimerkki,²⁷ kuten myös Mari Välimäen kirjoittamat luvut piispoista ja piispattarista tässä teoksessa. Renkien ja sotilaiden tarinat ovat taas pitkälti vielä kirjoittamatta.

Binäärisen sukupuolikäsityksen lisäksi uuden ajan alku tarjoaa mahdollisuuden myös sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuuden tutkimukselle. Modernit käsitykset seksuaalisuudesta ja sukupuolesta muodostuvat vasta uuden ajan loppupuolella, joten varhaismodernilla ajalla nämä ilmiöt käsitettiin eri tavalla. Hyvänä esimerkkinä tästä ovat Tiina Miettisen luvussa kuvaamat kustaviaaniset tädit, joiden tapoja ja naimattomuutta pidettiin eksoottisena 1900-luvun alussa.

Henkilöhistorian queer-näkökulman tarkoitus ei ole nimetä menneisyydestä seksuaali- tai sukupuolivähemmistöjen edustajia, vaan ennemminkin tunnistaa heteronormista ja binääristä poikkeavia tulkintatapoja ja käsityksiä. Nykyiset kategoriat seksuaali- ja sukupuoli-identiteeteistä eivät yleensä vastaa sitä, miten nämä ilmiöt on menneisyydessä käsitelty.²⁸ Uuden ajan alun ihmisten nimeäminen esimerkiksi homoseksuaaleiksi on myös tutkimuseettinen kysymys, sillä aikakaudella miesten välinen seksi oli ankarasti kriminalisoitu. Toisaalta rikollisiin aspekteihin keskittyminen ei tee oikeutta samansukupuoliselle halulle, jota on mahdollista löytää myös muista lähdetyypeistä.²⁹ Historiantutkijalla on vastuu kirjoittaa tutkimuskohteistaan kunnioittavalla tavalla ja toisaalta tehdä heille oikeutta myös silloin, kun he esiintyvät lähteissä aikakautensa katsannossa häpeällisissä yhteyksissä.³⁰ Joissain tilanteissa oikeuden tekeminen tarkoittaa myös seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuuden huomioimista, kuten Rose-Marie Peake ja Saara Hilpinen huomauttavat. Tutkimuskohteen toiminnan tulkinta heteron ja binäärin

27 Wolff 2023.

28 Wolff 2022; Dahlberg & Timosaari 2014; Peake & Hilpinen 2022a & 2022b; Juvonen 2021 & 2022.

29 Queer-luennasta rokokoorunouteen Wolff 2022 ja nunnien hartausteksteihin Peake & Rosenberg 2019, 218–230. Teemu Keskisarja esittelee ”Kyynelten kalliossa” (2011) useampia homoseksuaalisuuteen ja intersukupuolisuuteen liittyviä rikostapauksia uuden ajan alun Suomesta, mutta toteaa, etteivät nämä rikoskäsitellyt juuri sisällä romanttisia elementtejä. Hän ei myöskään käsittele tapauksia queer- tai sukupuolentutkimuksen teorioiden tai metodien avulla. Keskisarja 2011, 10–11, 307.

30 Vainio-Korhonen 2017; Frigren 2017.

kontekstissa on tutkijan valinta, ja se monesti häivyttää historiallisia sukupuolen ja seksuaalisuuden ilmenemismuotoja.³¹

Lokeroiden sijaan henkilöiden toiminnasta voi nostaa esiin asioita, jotka kertovat samansukupuolisesta halusta ja rakkaudesta, vaikka näitä voi olla vaikea löytää lähteiden ja niiden vakiintuneiden kertomisen tapojen vuoksi. On kuitenkin yhtä vaikea kieltää, etteikö uuden ajan alussakin esimerkiksi naimattomuuden taustalla voisi olla aseksuaalisia taipumuksia tai samansukupuolisten ystävien kanssa asumiseen liittyisi läheisiä tunteita. Uuden ajan alussa myös sukupuolten välisen rajan liudentaminen tai ylittäminen oli mahdollista, ainakin joissain tapauksissa ja tilanteissa.³²

Kuten johdannossa toimme ilmi, historian tutkimuksen uudet suuntauokset ovat vaikuttaneet myös henkilöhistoriaan genrenä. Edellä mainittujen sukupuoli- ja queer-teemojen lisäksi myös viime vuosikymmeninä yleistyneet posthumanistiset³³ lähtökohdat voivat monipuolistaa sekä henkilöhistoriaa että uuden ajan alun tutkimusta. Mitä on ihmisyyys kautta historian, ja onko ei-ihmisillä historiaa? Voiko historiaa käsittää vain menneisyyden ihmisten toimintana, ja jos ei, mitä muuta se voisi olla ja miten sitä voisi tutkia?

Eräs posthumanistinen lähtökohta on tutkia ihmisen ja ympäristön välistä suhdetta. Miten ympäröivä luonto muuttaa ihmistä ja ihminen luontoa? Näkökulma pohjaa aiempaan ympäristöhistorian ja tilallisuuden tutkimisen perinteeseen.³⁴ Uuden ajan alun luontosuhteeseen keskittyvä tutkimus voisi paljastaa mielenkiintoisia eroavaisuuksia nykyajan käsityksiin, sillä ajatus luonnon ja ihmisen välisestä jaosta sekä ihmisestä luomakunnan hallitsijana ja muokkaajana on lähtökohdiltaan moderni, samaan tapaan kuin sukupuolijako tai jako yksityiseen ja julkiseen. Päiväkirjoista – myös Jacobina Munsterhjelmin – sekä matkakertomuksista löytyy paljon mainintoja säästä, luonnossa olemisesta, ja matkan-

31 Peake & Hilpinen 2022b, 302–303. Artikkelin liittyä *Historiallisessa Aikakauskirjassa* käytyyn keskusteluun, jossa Tuula Juvonen esitti suomalaisen historian tutkimuksen ottavan puutteellisesti huomioon queer-näkökulmia. Ks. Juvonen 2021, Peake & Hilpinen 2022a, ja Leskelä-Kärki 2022.

32 Wolff 2022; mieheksi pukeutuneista sotilasnaisista ks. Liliequist 2002 ja Keskiarja 2011, 318–323.

33 Nivala 2022.

34 Tilallisuutta uuden ajan alun Ruotsissa ja Suomessa käsittelevästä tutkimuksesta ks. Laitinen 2017; Savolainen 2017; Lamberg, Hakkanen & Haikari (toim.) 2011.

teosta, joihin kaikkiin ympäristö vaikuttaa. Jäätilanne ja kelirikko ovat vaikuttaneet joskus merkittävästi historiallisten tapahtumien kulkuun.³⁵ Miten henkilöhistoriallisen tutkimuksen kohdehenkilö on omassa elämässään ymmärtänyt ja käsitteellistänyt suhdettaan luontoon? Mikä merkitys sillä on hänelle ollut?

Posthumanismi purkaa myös eroa ihmisen sekä muiden eläinten ja olentojen välillä. Henkilöhistorian puolella joitain avauksia eläinten historiaan on jo tehty. Katri Helminen pohtii vuonna 2014 ilmestyneessä artikkelissaan eläinelämäkerran mahdollisuuksia ja toteaa, että monessa tapauksessa eläimistä ja heidän toiminnastaan on säilynyt samankaltaisia lähteitä kuin ihmisten toiminnasta. Eläin ei puhu eikä kirjoita, eikä näin ollen voi kertoa omista motiiveistaan tai kokemuksistaan, mutta kuten olemme tässä teoksessa osoittaneet, omaäänisten lähteiden puute ei estä biografista tutkimusta. Eläin on aktiivinen toimija, joka omalla olemuksellaan ja toiminnallaan vaikuttaa siitä muodostuvaan käsitykseen.³⁶ Myös uuden ajan alun lähdeaineistoissa esiintyy eläimiä: Ne ovat osallisena monenlaisissa tapahtumissa, niitä ostetaan, myydään ja lahjoitetaan, niille rakennetaan omia tiloja ja niiden ylläpitoon liittyviä yksityiskohtia kirjataan ylös. Mitä katseen tarkentaminen ihmisen sijasta eläimeen voisi paljastaa uuden ajan alun yhteiskunnasta ja kulttuurista?

Henkilöhistorian puolella on posthumanismin ja postmaterialismin yhteydessä käsitelty myös esineitä ja niiden elämäkertoja. Esineiden rooli elämäkerrassa on samantyyppinen kysymys kuin aiemmin käsitelty henkilöhistorian ja historian tutkimuksen välinen suhde: Onko henkilö tai esine vain kuvitus tai esimerkki, vai toimiiko se lähdeaineistona? Käytetäänkö esinetutkimusta henkilöhistorian metodina? Jokaisella esineellä on myös oma, yksittäisestä henkilöstä riippumaton historiansa ja menneisyytensä, mitä on aiemmin tutkittu esimerkiksi arkeologian, museologian ja kansatieteen puolella. Myös historian tutkimuksen materiaallinen käänne on suunnannut huomiota menneisyyden esineisiin uudella tavalla.³⁷

35 Ks. esim. Katermaa 2022.

36 Helminen 2014; ks. myös Krebber & Roscher (toim.) 2018 sekä Latva & Lähdesmäki 2022, missä pohditaan myös muiden elämänmuotojen, kuten kasvien, yksilöyttä ja toimijuutta.

37 Immonen 2014 & 2016; Koivunen & Syrjämaa 2016; Ilmakunnas 2016; Mäkilä 2022.

Materiaalista henkilöhistoriaa uuden ajan alusta on jo jonkin verran kirjoitettukin. Liisa Lagerstam on tutkinut Gabriel Kurckin (1630–1712) esineitä osana tämän ”kulttuurista elämäkertaa”, kuten teoksen alaotsikko kuuluu.³⁸ Lähelle materiaalista henkilöhistoriaa tulevat myös kulutuskulttuuria ja materiaalista todellisuutta yhden henkilön taloudenpidon kautta tutkineet Ulla Koskinen ja Ulla Ijäs.³⁹ Esineitä voi lähestyä kuitenkin muutenkin kuin omaisuuden tai kulutushyödykkeen kautta. Anu Salmela tutkii naisten itsemurhia 1800-luvulla käsittelevässä väitöskirjassaan historiallisten ilmiöiden materiaalisuutta ja niihin vaikuttavia ei-inhimillisiä toimijoita sekä esineiden toimijuutta Karen Baradin toimijuusrealismin pohjalta.⁴⁰ Esimodernien esineiden toimijuus ja niiden historia avaisi mielenkiintoisen kurkistusaukon ja uuden näkökulman menneisyyden elämään. Materiaaliselle henkilöhistorialle ja muiden kuin ihmisten elämäkertoille avautuu siis postmodernien teorioiden pohjalta monia mahdollisuuksia.

Kuten aiemmin toimme ilmi, henkilöhistoriallinen metodi mahdollistaa myös erilaisten näkökulmien, tutkimustraditioiden ja elinpiirien tuomisen yhteen ainutlaatuisella tavalla. Postmoderni elämäkertaperinne entisestään korostaa ihmisen elämäntarinan sirpaleisuutta ja moniäänisyyttä sekä sitä, että tutkimus on yksi tulkinta muiden joukossa. Yhdistelemällä postmoderneja näkökulmia myös vanhempien aikojen henkilöhistorialliseen tutkimukseen voidaan muodostaa entistä kokonaisempi käsitys menneisyyden ihmisten elämästä, mikä asettaa uuteen valoon myös omat käsityksemme sekä itsestämme että menneisyydestä.

Kirjallisuus

Caine, Barbara 2010: *Biography and History*. New York: Palgrave Macmillan.

Dahlberg, Julia – Timosaari, Niina 2014: ”Kaikkihan tiesivät, että Edvard-setä oli homo!”

Seksuaalisuuden tutkiminen lähdekrähtäisenä ongelmana. Teoksessa Hakosalo, Heini – Jalagin, Seija – Junila, Marianne – Kurvinen, Heidi (toim.) *Historiallinen elämä: Biografia ja historiantutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 98–112.

38 Lagerstam 2007 & 2012.

39 Koskinen 2009; Ijäs 2015.

40 Salmela 2017.

- Davis, Natalie Zemon 1997: *Kolme naista, kolme elämää 1600-luvulla*. Suomentanut Jaana Iso-Markku. Helsinki: Otava. Englanninkielinen alkuteos 1995.
- Erla Hulda Halldórsdóttir 2016: A biography of her own: The historical narrative and Sigríður Pálsdóttir (1809–1871). Teoksessa Erla Hulda Halldórsdóttir – Kinnunen, Tiina – Leskelä-Kärki, Maarit – Possing, Birgitte (toim.) *Biography, Gender and History: Nordic perspective*. Turku: Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaine. 81–100. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6678-3>.
- Erla Hulda Halldórsdóttir – Kinnunen, Tiina – Leskelä-Kärki, Maarit 2016: Doing biography. Teoksessa Erla Hulda Halldórsdóttir – Kinnunen, Tiina – Leskelä-Kärki, Maarit – Possing, Birgitte (toim.) *Biography, Gender and History: Nordic perspective*. Turku: Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaine. 7–34. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6678-3>.
- Erla Hulda Halldórsdóttir – Kinnunen, Tiina – Leskelä-Kärki, Maarit – Possing, Birgitte (toim.) 2016: *Biography, Gender and History: Nordic perspective*. Turku: Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaine. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6678-3>.
- Florin, Christina 2014: Biografia rajoja rikkomassa: Kolme esimerkkiä ruotsalaisesta elämäkertatutkimuksesta. Suomentanut Heini Hakosalo. Teoksessa Hakosalo, Heini – Jalagin, Seija – Junila, Marianne – Kurvinen, Heidi (toim.) *Historiallinen elämä: Biografia ja historiantutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 27–44.
- Frigren, Pirita 2017: Tirkistelyä vai ymmärryksen lisäämistä? Historiantutkija arkaluontoisista asioista kirjoittamassa. Teoksessa Lidman, Satu – Koskivirta, Anu – Eilola, Jari (toim.) *Historiantutkimuksen etiikka*. Helsinki: Gaudeamus. 51–70.
- Hakanen, Marko 2006: Klienttijärjestelmäroolit identiteettien muokkaajina 1600-luvun Ruotsin valtakunnassa. Teoksessa Moilanen, Laura-Kristiina – Sulkunen, Susanna (toim.) *Aika ja identiteetti: Katsauksia yksilön ja yhteisön väliseen suhteeseen keskiajalta 2000-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 98–116. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:sksdor-000595>.
- Hakosalo, Heini – Jalagin, Seija – Junila, Marianne – Kurvinen, Heidi 2014: Johdanto: Elämää suurempaa. Teoksessa Hakosalo, Heini – Jalagin, Seija – Junila, Marianne – Kurvinen, Heidi (toim.) *Historiallinen elämä: Biografia ja historiantutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 7–23.
- Hakosalo, Heini – Jalagin, Seija – Junila, Marianne – Kurvinen, Heidi (toim.) 2014: *Historiallinen elämä: Biografia ja historiantutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Helminen, Katri 2014: Juoksijaori Lapukan tarina ja eläinelämäkerran mahdollisuus. Teoksessa Hakosalo, Heini – Jalagin, Seija – Junila, Marianne – Kurvinen, Heidi (toim.) *Historiallinen elämä: Biografia ja historiantutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 186–202.
- Ijäs, Ulla 2015: *Talo, kartano, puutarha: Kauppahuoneen omistaja Marie Hackman ja hänen kulutusvalintansa varhaismodernissa Viipurissa*. Turku: Turun yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6053-8>.
- Ilmakunnas, Johanna 2016: Ompelupöytä: naisten arkinen ylellisyysesine 1700- ja 1800-luvun Euroopassa. – *Historiallinen Aikakauskirja* 114:2 s. 137–150.

- Immonen, Visa 2014: Neljä esinettä valtionarkeologi Juhani Rinteen elämästä. Teoksessa Hakosalo, Heini – Jalagin, Seija – Junila, Marianne – Kurvinen, Heidi (toim.) *Historiallinen elämä: Biografia ja historiantutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 151–171.
- Immonen, Visa 2016: Sotkuinen aineellisuus: Menneisyyden merkityksistä ja ihmiskeisyydestä esineiden ajallisuuteen. – *Historiallinen Aikakauskirja* 114:2 s. 190–200.
- Jordanova, Ludmilla 2006: *History in practice*. Second edition. Lontoo: Hodder Education.
- Juvonen, Tuula 2021: Historian tutkimusta toisin katsoen. – *Historiallinen Aikakauskirja* 119:1 s. 66–76.
- Juvonen, Tuula 2022: Queerhistorian lukemattomat aineistot: Uusia avauksia kulttuurihistoriaan. Teoksessa Mähkä, Rami – Ahonen, Marika – Heikkilä, Niko – Ollitervo, Sakari – Räsänen, Marika (toim.) *Kulttuurihistorian tutkimus: Lähteistä menetelmiin ja tulkintaan*. Cultural History – Kulttuurihistoria 17. Turku: Kulttuurihistorian seura. 225–237.
- Karonen, Petri – Hakanen, Marko 2017: Personal Agency and State Building in Sweden (1560–1720). Teoksessa Karonen, Petri – Hakanen, Marko (toim.) *Personal Agency at the Swedish Age of Greatness 1560–1720*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 13–44. <https://doi.org/10.21435/sfh.23>.
- Karonen, Petri – Hakanen, Marko (toim.) 2017: *Personal Agency at the Swedish Age of Greatness 1560–1720*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/sfh.23>.
- Katermaa, Aino 2022: Olosuhteet ja neuvottelijoiden kunnia Uudenkaupungin rauhanneuvotteluissa 1721. – *J@rgonia* 20:39 s. 1–48. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:uju-202208294396>.
- Keskinen, Teemu 2011: *Kynnelten kallio: Kertomuksia seksistä ja väkivallasta*. Helsinki: Siltala.
- Kinnunen, Tiina – Leskelä-Kärki, Maarit – Erla Hulda Halldórsdóttir – Possing, Birgitte 2016: Afterword: Future challenges. Teoksessa Erla Hulda Halldórsdóttir – Kinnunen, Tiina – Leskelä-Kärki, Maarit – Possing, Birgitte (toim.) *Biography, Gender and History: Nordic perspective*. Turku: Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaine. 251–264. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6678-3>.
- Koivunen, Leila – Syrjämaa, Taina 2016: Esineet ja materiaalisuus historiassa. – *Historiallinen Aikakauskirja* 114:2 s. 123–124.
- Koskinen, Ulla 2009: Aatelin aineellinen kulttuuri 1500-luvun lopulla: Löytöjä Arvid Henrikinpoika Tawastin hämäläisten kartanoiden tilikirjoista. – *Ennen ja Nyt: Historian tietosanomat* 1/2009. <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108424>. Viitattu 17.4.2024.
- Kreber, André – Roscher, Mieke (toim.) 2018: *Animal Biography: Re-framing Animal Lives*. Cham: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-98288-5>.
- Lagerstam, Liisa 2007: *A noble life: The cultural biography of Gabriel Kurck (1630–1712)*. Turku: Turun yliopisto.
- Lagerstam, Liisa 2012: Esimodernin esineen jäljillä. Teoksessa Nivala, Asko – Mähkä, Rami (toim.) *Tulkinnan polkuja: Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Turku: k&h, Turun yliopisto, kulttuurihistoria. 304–321. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2015121724782>.
- Lahtinen, Anu 2014: ”Noudatin vanhempieni tahtoa”: Omaelämäkerralliset kirjoitukset 1500–1600-lukujen Pohjolassa. Teoksessa Hakosalo, Heini – Jalagin, Seija – Junila,

- Marianne – Kurvinen, Heidi (toim.): *Historiallinen elämä: Biografia ja historiantutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 290–313.
- Lahtinen, Anu 2018: Sukupuolen teoria ja historia. Teoksessa Hannikainen, Matti O. – Danielsbacka, Mirkka – Tepora, Tuomas (toim.) *Menneisyyden rakentajat: Teoriat historiantutkimuksessa*. Helsinki: Gaudeamus. 183–195.
- Lahtinen, Anu 2021: *Ebba: Kuningattaren sisar*. Jyväskylä: Atena.
- Laitinen, Riitta 2017: *Order, Materiality and Urban Space in the Early Modern Kingdom of Sweden*. Amsterdam: Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.5117/9789462981355>.
- Lamberg, Marko 2006: Pyhää Yrjänää jäljitellen: Myöhäiskeskiaikaisen aristokraatin ritari-identiteetti. Teoksessa Moilanen, Laura-Kristiina – Sulkunen, Susanna (toim.) *Aika ja identiteetti: Katsauksia yksilön ja yhteisön väliseen suhteeseen keskiajalta 2000-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 68–97. <https://urn.fi/urn:nbn:fi:sksdor-000595>.
- Lamberg, Marko 2007: *Jöns Budde: Birgittalaisveli ja hänen teoksensa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lamberg, Marko – Hakanen, Marko – Haikari, Janne (toim.) 2011. *Physical and cultural space in pre-industrial Europe: Methodological approaches to spatiality*. Lund: Nordic academic press.
- Lamberg, Marko – Katajala-Peltomaa, Sari – Toivo, Raisa Maria 2021: Tila ja tilalliset identiteetit keskiajan ja varhaismodernin ajan Suomessa. Teoksessa Markkola, Pirjo – Niemi, Marjaana – Haapala, Pertti (toim.) *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000*. 2. painos. Tampere: Vastapaino. 25–63.
- Latva, Otto – Lähdesmäki, Heta 2022: Eläimet, kasvit ja kulttuurihistoria. Teoksessa Mähkä, Rami – Ahonen, Marika – Heikkilä, Niko – Ollitervo, Sakari – Räsänen, Marika (toim.) *Kulttuurihistorian tutkimus: Lähteistä menetelmiin ja tulkintaan*. Turku: Kulttuurihistorian seura. 469–484.
- Lepore, Jill 2001: Historians Who Love Too Much: Reflections on Microhistory and Biography. – *The Journal of American History* 88:1 s. 129–44. <https://doi.org/10.2307/2674921>.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2012: Samastumisia ja etäännyttämiä: Elämäkertä historiantutkimuksen kysymyksenä. Teoksessa Nivala, Asko – Mähkä, Rami (toim.) *Tulkinnan polkuja: Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Kulttuurihistoria 10. Turku: k&h, Turun yliopisto, kulttuurihistoria. 25–48. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2015121724782>.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2014: Suhteellista elämää: Relationaalisuus ja biografien vuorovaikutus. Teoksessa Hakosalo, Heini – Jalagin, Seija – Junila, Marianne – Kurvinen, Heidi (toim.) *Historiallinen elämä: Biografia ja historiantutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 314–331.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2022: Mihin menneitä elämiä käytämme? – *Historiallinen Aikakauskirja* 120:2 s. 222–224.
- Leskelä-Kärki, Maarit – Sjö, Karoliina 2022: Yksilö, elämäkerronta ja kulttuurihistoria. Teoksessa Mähkä, Rami – Ahonen, Marika – Heikkilä, Niko – Ollitervo, Sakari – Räsänen, Marika (toim.) *Kulttuurihistorian tutkimus: Lähteistä menetelmiin ja tulkintaan*. Turku: Kulttuurihistorian seura. 51–67.
- Leskelä-Kärki, Maarit – Sjö, Karoliina – Lahu, Liisa (toim.) 2020: *Päiväkirjojen jäljillä: Historiantutkimus ja omasta elämästä kirjoittaminen*. Tampere: Vastapaino.

- Levi, Giovanni 2014: The Uses of Biography. Teoksessa Renders, Hans – Haan, Binne de (toim.) *Theoretical Discussion of Biography: Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*. New York: Brill. 61–74. https://doi.org/10.1163/9789004274709_006.
- Lilieqvist, Jonas 2002: Kvinnor i manskläder och åtrå mellan kvinnor: Kulturella förväntningar och kvinnliga strategier i det tidigmoderna Sverige och Finland. Teoksessa Eva Borgström (toim.) *Makalösa kvinnor: Könsöverskridare i myt och verklighet*. Tukholma: Alfabet/Anamma. 63–123.
- Markkola, Pirjo – Östman, Ann-Catrin – Lamberg, Marko (toim.) 2014: *Näkymätön sukupuoli: Miehyyden pitkä historia*. Tampere: Vastapaino.
- Marklund, Andreas 2004: *I hans hus: Svensk manlighet i historisk belysning*. Uumaja: Boréa.
- McKeon, Michael 2008: Biography, Fiction, and the Emergence of 'Identity' in Eighteenth-Century Britain. Teoksessa Sharpe, Kevin – Zwicker, Steven N. (toim.) *Writing Lives: Biography and Textuality, Identity and Representation in Early Modern England*. Oxford: Oxford University Press. 339–356.
- Mäkilä, Maija 2022: Kulttuurihistoriaa esineiden kanssa. Teoksessa Mähkä, Rami – Ahonen, Marika – Heikkilä, Niko – Ollitervo, Sakari – Räsänen, Marika (toim.) *Kulttuurihistorian tutkimus: Lähteistä menetelmiin ja tulkintaan*. Turku: Kulttuurihistorian seura. 485–496.
- Nivala, Asko 2022: Kulttuurihistoria, uusmaterialismi, posthumanismi ja digitaalinen humanismi. Teoksessa Mähkä, Rami – Ahonen, Marika – Heikkilä, Niko – Ollitervo, Sakari – Räsänen, Marika (toim.) *Kulttuurihistorian tutkimus: Lähteistä menetelmiin ja tulkintaan*. Turku: Kulttuurihistorian seura. 453–467.
- Peake, Rose-Marie – Hilpinen, Saara 2022a: Kohti sateenkaarisensitiivistä käännettä Suomen historian tutkimuksessa. – *Historiallinen Aikakauskirja* 120:1 s. 98–102.
- Peake, Rose-Marie – Hilpinen, Saara 2022b: Kuinka nähdä ja puhua seksuaalisuuden, sukupuolen ja suhteiden moninaisuudesta historiassa? – *Historiallinen Aikakauskirja* 120:3 s. 289–303.
- Peake, Rose-Marie – Rosenberg, Riikka-Maria 2019: *Korsetti ja krusifiksi: Vaikutusvaltaisia barokin ajan pariisittaria*. Helsinki: Gaudeamus.
- Peltonen, Matti 2014: What is Micro in Microhistory? Teoksessa Renders, Hans – Haan, Binne de (toim.) *Theoretical Discussion of Biography: Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*. New York: Brill. 105–118. .
- Renders, Hans 2014: The limits of Representativeness: Biography, Life Writing, and Microhistory. Teoksessa Renders, Hans – Haan, Binne de (toim.) *Theoretical Discussion of Biography: Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*. New York: Brill. 129–138. https://doi.org/10.1163/9789004274709_004.
- Renders, Hans – Haan, Binne de 2014: Introduction: The Challenges of Biography Studies. Teoksessa Renders, Hans – Haan, Binne de (toim.) *Theoretical Discussion of Biography: Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*. New York: Brill. 1–8. https://doi.org/10.1163/9789004274709_002.
- Renders, Hans – Haan, Binne de (toim.) 2014: *Theoretical Discussion of Biography: Approaches from History, Microhistory, and Life Writing*. New York: Brill.
- Renders, Hans – Haan, Binne de – Harmsma, Jonne 2016: The Biographical Turn: Biography as critical method in the humanities and in society. Teoksessa Renders, Hans –

- Haan, Binne de – Harmsma, Jonne (toim.) *The Biographical Turn: Lives in History*. Lontoo: Routledge. 3–11.
- Renders, Hans – Haan, Binne de – Harmsma, Jonne (toim.) 2016: *The Biographical Turn: Lives in History*. Lontoo: Routledge.
- Salmela, Anu 2017: *Kuolemantekoja: Naisten itsemurhat 1800-luvun jälkipuolen tuomioistuinprosesseissa*. Turku: Turun yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6877-0>.
- Sarjala, Jukka 2014: Päättymätön yksilö: Henkilöhistorian muuntuva kohde. – *Ennen ja Nyt: Historian tietosanomat* 2/2014. <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108578>. Viitattu 17.4.2024.
- Savolainen, Panu 2017: *Teksteistä rakennettu kaupunki: Julkinen ja yksityinen tila turkulaisessa kielenkäytössä ja arkielämässä 1740–1810*. Turku: Sigillum. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-7220-03-0>.
- Sharpe, Kevin – Zwicker, Steven N. 2008: *Introducing Lives*. Teoksessa Sharpe, Kevin – Zwicker, Steven N. (toim.) *Writing Lives: Biography and Textuality, Identity and Representation in Early Modern England*. Oxford: Oxford University Press. 1–26.
- Sjö, Karoliina 2023: *Kirjoitettu minä: Kirsti Teräsvuoren nuoruusajan päiväkirjakertomus 1916–1923*. Turku: Turun yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-9158-7>.
- Sulkunen, Irma 1999: *Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700- ja 1800-luvulla*. Helsinki: Gaudeamus.
- Toivo, Raisa Maria – Miettinen, Riikka 2021: Johdanto: Varhaismoderni lomittunut yhteiskunta. Teoksessa Toivo, Raisa Maria – Miettinen, Riikka (toim.) *Varhaismodernin yhteiskunnan historia: Lähestymistapoja yksilöihin ja rakenteisiin*. Helsinki: Gaudeamus. 7–23.
- Vainio-Korhonen, Kirsi 2017: Vastuullinen historia. Teoksessa Lidman, Satu – Koskivirta, Anu – Eilola, Jari (toim.) *Historiantutkimuksen etiikka*. Helsinki: Gaudeamus. 29–47.
- Vilkuna, Kustaa H. J. – Hemminki, Tiina – Markkola, Pirjo – Östman, Ann-Catrin 2021: Kotitalouden rajat varhaismodernin ajan yhteiskunnassa. Teoksessa Markkola, Pirjo – Niemi, Marjaana – Haapala, Pertti (toim.) *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000*. 2. painos. Tampere: Vastapaino. 99–122.
- Wolff, Charlotta 2022: Viska om mitt qval: Erotisk ambivalens hos Gustav Philip Creutz och Gustaf Fredrik Gyllenborg. – *1700-tal: Nordic Journal for Eighteenth-Century Studies* 19 s. 26–49. <https://doi.org/10.7557/4.6609>.
- Wolff, Charlotta 2023: *Johan Fredrik Aminoff: Kustaviaani kahdessa valtakunnassa*. Suomentanut Jouko Nurmiainen. Helsinki: Otava. Ruotsinkielinen alkuteos 2022.

Kirjoittajat

Jenni Lares on filosofian tohtori ja tutkija Tampereen yliopiston historian oppiaineessa. Tällä hetkellä hän työskentelee tutkijana ”Viabundus Suomi 1350–1650 – Suomen keskiajan ja uuden ajan alun liikennereitien avoin paikkatietokanta ja digitaalinen kartasto”-hankkeessa. Lares on aiemmin tutkinut alkoholinkäytön sosiaalisia merkityksiä 1600-luvun Suomessa sekä historian käyttöä peleissä.

🔗 <https://orcid.org/0000-0001-6636-9941>

Tiina Miettinen on filosofian tohtori ja tutkija Tampereen yliopiston historian oppiaineessa. Miettisellä on pitkä kokemus naisten, perheen ja sukujen historian tutkimuksesta. Hän työskentelee tutkijana Suomen Akatemian rahoittamassa projektissa ”Miten noitavainot vältettiin 1600-luvun Suomessa? Toiminta ja kokemus vainojen hillinnässä”.

🔗 <https://orcid.org/0000-0002-6626-950X>

Raisa Maria Toivo on yhteiskuntahistorian professori Tampereen yliopistossa, Suomen Akatemian Kokemuksen Historian huippuyksikön varajohtaja ja Eletyn uskon teeman johtaja. Hän tutkii varhaismodernia kokemusta, elettyä uskoa, sukupuolta ja väkivaltaa.

🔗 <https://orcid.org/0000-0001-5042-3923>

Mari Välimäki on filosofian tohtori ja tutkija Turun yliopiston Suomen historian oppiaineessa ja johtaa ”Professorin perhekunta – Turun kuninkaallinen akademia sukuyhteisönä 1600-luvulla”-hanketta Tampereen yliopistossa. Välimäki on myös verkkojulkaisu *Auraican* päätoimittaja.

🔗 <https://orcid.org/0000-0003-2947-4675>

Abstract

Biographical approaches to early modern history

This book contributes to the debates on the role and theory of biographical and life-writing research in historical research and methodology. The first part of the study analyses how biographical approaches have until now been used in research into the early modern history of Finland. It explores how the trends in biographical history have evolved from the eighteenth century to today. Church leaders and bishops were emphasised in a country that could boast of few statesmen. Early modern women's biographies have been strongly influenced by fictional traditions. The second part presents four attempts at new ways of producing and presenting biographical histories that yield new kinds of information on early modern society. These chapters are influenced by the so-called new histories (which by now have become rather traditional social and cultural histories), microhistory, gender history, and the history of experience.

Summary

Biographical approaches to early modern history

Henkilöhistoria ja varhaismoderni aika contributes to the debates on the role and theory of biographical and life-writing research in historical research and methodology. The volume at hand is divided into two parts. The first, historiographical part, analyses how biographical approaches have until now been used in research into the early modern history of Finland. The second part is more future oriented, and it offers some alternatives for new, potentially fruitful methods and approaches to biographical histories on the early modern period.

The first, historiographical and bibliometric part of the book consists of four chapters. Tiina Miettinen's chapter "Esimerkkejä ja opettavaisia tarinoita", gives an overview of biographical tradition from the early modern period to the 1950s. She argues that a Finnish biographical tradition began to emerge already in the eighteenth century, and, over the following centuries, it separated from that of the rest of Sweden. Miettinen asks who the protagonists were in the eighteenth-century biographies, and how those who were considered to merit a biography changed during the nineteenth and early twentieth centuries. The chapter shows that dignitaries of the church dominated the tradition well into the twentieth century. Researchers in Finland were less interested in worldly rulers than in the leaders of the local church. Another important tradition comprises the biographies of people who were considered exemplary or inspiring. These were often aimed at the wider public in the hope of interesting them in more academic works on history, too.

In her chapter "Pitkiä linjoja ja uudistamismahdollisuuksia", Mari Välimäki takes the historiographical analysis from the 1950s to the 2020s with a bibliometric overview. She shows that biographical publications on the early modern period correspond to the general trends of publications on history. They show a waning of interest in biographical approaches after the Second World War as well as the resurgence of interest in biography – the so-called biographical turn

– during the second half of the twentieth century. Historians’ interest in biographies of the clergy continued into the 1990s. From the 1980s onwards, changes in the trends of historiography in general led to more diversity also among subjects of biographical history. As has often been noted, the boundaries between the academic and popular have been more permeable in biographical history compared to other historical fields. This may be even more notable than usual when it comes to histories of the early modern period. Consequently, Miettinen and Välimäki discuss both genres in their analyses.

These themes are taken further in the next two chapters by Tiina Miettinen and Mari Välimäki. As Miettinen explores in her chapter “Lupa kuvitella”, the boundaries between the academic and popular – even fictional – have been especially fickle in women’s biographical literature. The tendency is apparent in women’s biographies from the eighteenth to the twenty-first centuries. Miettinen explores the long tradition of bio-fiction and shows that the ways women have been understood and positioned in society in bio-fiction has influenced not only academic biographical studies but also histories of women and gender in general.

In her chapter “Piispat tutkimuksen kohteina”, Mari Välimäki looks further into the biographies of early modern bishops. Bishops have been preferred as subjects by biographers in Finland over kings and statesmen. Välimäki shows that bishops have nevertheless not been equally interesting, but that “biographical politics” have influenced who have been considered worthy subjects of writing. Nevertheless, Välimäki also shows that biographies on bishops have from the eighteenth to the twenty-first centuries been written according to a relatively similar formula, which has also kept their contents and points of view relatively traditional. The chapters together show that there is both room and various kinds of needs for scientific renewal in the biographical tradition.

The second part of the volume takes some of these needs for renewal further and presents four approaches that can, in our view, form new ways of producing and presenting biographical histories that yield new kinds of information on early modern society. This part of

the volume consists of four chapters, each examining the life of one or more persons in what we hope represent new approaches to biographical research. The authors use their previous and current work on individuals and societies to explore, develop, and test approaches taken from the histories of gender and experience in the biographical genre. These chapters are influenced by the so-called new histories (which by now have become rather traditional social and cultural histories), microhistory, gender history, and the history of experience. We admit that in this volume gender history is mostly represented by women. This choice is nevertheless justifiable by the fact that women are still a minority in biographical research, but also by reasons of economy and practicality: we do not pretend to know or be able to cover all possible approaches, though we hope to show some theories and methods that can be applied more broadly than our own scope. The chapters in the latter part of the volume also discuss the practical challenges posed by using the often non-personal and fragmented source materials to unearth evidence for a personal life – and the strong emphasis on the history of society that biographies of early modern persons have as a result.

“Elämänkokemus – henkilön ja kokemuksen historia yhteistyössä”, by Raisa Maria Toivo, explores the mutual implications of using the concept of experience in biographical research. On the one hand, she shows that approaching biographical study through “experience” has both ethical and epistemological consequences for the results – it sharpens the questions concerning what and from whose point of view the experience is valid. On the other hand, she shows that looking at experience through biography also reveals features of experience that may otherwise remain out of focus. Biographies suggest the cumulative and ongoing nature of experience throughout life, a kind of “life experience”.

Tiina Miettinen’s chapter “Kustaviaanisen ajan tädit modernin kynnnyksellä” looks at how early modern women were remembered through the stories of Jacobina Munsterhjelm, Gustava von Platen, and Ulrika Möllersvärd. Miettinen shows how fragmentary ego-documents give a limited view of their lives, and how for example a diary written

by the pre-teen Jacobina Munsterhjelm has coloured the way her later life has been depicted. The lives of Gustava von Platen and Ulrika Möllersvärd, on the other hand, have been remembered according to later bio-fictional fabrications. The chapter shows that studying official and public documents in addition to ego-documents can sometimes paradoxically reveal women's lives in less normative, less idealised, and conflicting performances of the varying models of femininity available to women in different positions. The chapter is followed by a short discussion of an experiment in social media conducted by Miettinen and Jacobina Munsterhjelm's character as presented in her teenage diary. The experiment created an experience of slow reading and experiencing with Jacobina the events of her diary for two years – and it proved the attraction biographical stories and relatable historical characters can have for both academic and wider audiences.

Mari Välimäki's chapter "Akateeminen perheyhteisö yksilön kokemuksena" moves the focus of the traditional clerical biography from early modern bishops to their wives and daughters. Välimäki explores the communities of experience in the bishops' households and work to show the lives of the families that have previously been left in the shadows and, more importantly, to give a wider view of the early modern episcopal institution and the ways it worked. The chapter emphasizes women's economic roles in the bishop's household in scraping together the family's livelihood and making it possible for the bishop to be able to fulfil his clerical duties.

"Monipuolinen elämä. Kersantinleski ja krouvitar Gertrud Hansdotter oikeuden edessä", by Jenni Lares explores the interfaces of microhistory and biography by looking at the life of a seventeenth-century sergent's widow. The chapter discusses the challenges of using and combining a multiplicity of different early modern source materials, and the ethical choices that a historian must make in writing a biography.

The concluding chapter by Jenni Lares and Mari Välimäki circles back to the debates started in the introduction and assesses the state of the art as well as the possible futures of biographical approaches to the history of the early modern period in Finland.

The volume is the main result of the project *Henkilöhistoria varhaismodernin historian tutkimuksena* (Biography as the study of early modern history) at Tampere University, funded by the Jalmari Finne Foundation.

Asiahakemisto

- aika, ajan kuluminen 185, 194–202, 203, 258–259
- aikakausi 12–13, 18, 89, 90–92, 165, 194–195, 209–211, 337–338, 343–344
- alkoholin myynti 299–300, 312–314, 316–321, 322
- biometriikka 75–76, 79, 89, 101–102
- biofiktio 24, 26, 38, 67, 99, 108–109, 110, 115, 116–117, 122–123, 128–129, 132–134, 135–136, 215, 217–218, 340–341
- biografia, ks. henkilöhistoria
- biografian politiikka 24, 148, 165–167, 169–170, 326–328, 346
- eettisyys, etiikka 326–327, 349–350
- eletty todellisuus 178
- elämäkerronta 19–20, 191, 196, 204, 334, 338–339, ks. myös life writing
- elämäkokemus 199–200, 203–204, 335
- Frénckellin kirjapaino 38–39, 48, 51
- Hatanpään kartano 117
- Helsingin senaatin arkisto 55
- henkilöhistoria, määritelmä 12, 13–14
- Hyömäen kartano (Hömäki gård) 214–215, 244
- Hämeenkylässen kartano 213
- juoru, juoruilu 184, 196, 197, 199, 202, 217, 309, 316–317, 321–322
- jälkiviisaus 180
- Kaarinan pappila 268
- Kajaanin linna 40
- Kansallisarkisto (ent. Valtionarkisto) 55, 60, 65, 129–130, 214, 216
- kestikievari 300, 316, 318–319, 323
- kokemus 16, 19, 177–180, 189, 190–193, 195–197, 199–200, 204, 262–263, 278, 325, 340
- kokemuksen historia 11, 25, 170, 177–180, 203–204
- kokemusyhteisö 262–263, 265, 275, 278, 283–286, 287
- kollektiivielämäkerta 20–21, 164, 334, 344
- Koppelo, Kosken kirkonkylä 227, 243n
- kronologia, kronologisuus 46, 52, 161, 164, 181, 190, 194, 199, 263, 300,
- Kurjalan kartano 213, 226–227, 243–244
- Lahisten kartano 226, 230, 241
- leski, leskeys 114, 121, 190, 277–283, 285, 287, 304–305, 306, 310, 313–316, 320, 325, 337, 342
- life writing 19, 191, 204, 334, ks. myös elämäkerronta
- lineaarinen aika 181, 185–186, 201
- Liuksialan kartano 45, 116, 120
- mikrohistoria 17–19, 21–22, 25, 130, 133–134, 186, 188–189, 295, 296–297, 323, 343–345, 348
- muistaminen, muisti 17, 60–63, 129, 201, 212, 227
- oikeuslähteet, oikeuden pöytäkirjat 15, 188, 192, 196, 197, 203, 295–298, 300–301, 307–309, 321–322, 323, 326, 327, 338
- olut 299–300, 305–306, 316–319, 322
- paloviina 299, 305–306, 317–318, 322
- perhehistoria 130, 261
- periodisaatio 89, ks. myös aikakausi

- piispa, piispuus 24, 26, 40–43, 45–51, 53, 54, 55, 58–59, 65–66, 68, 95–97, 99–101, 102, 114, 140–149, 152, 161–165, 167–170, 260–261, 267–268, 269, 270, 271–273, 279–282, 284–287, 335–336, 343
- Porin maaseurakunta 181, 185
- Porvoon hiippakunta 140, 142, 146, 147, 151, 154, 155, 158, 169
- Porvoon museo 215–216, 218, 238
- Porvoon raastuvanoikeus 243
- posthumanismi 350–351
- prosopografia, prosopografinen tutkimus 21–22
- Puotilan ratsutila 280–283
- reformaatio 41, 99, 141, 148–149, 155, 167, 169, 187
- sota, sotilaat, sotalaitos 15, 17, 56, 61, 80–81, 110, 122, 129, 130, 181–182, 186, 192, 195, 301–305, 324
- Bremenin sodat (1654 ja 1666) 182, 186
- Pikkuviha (1742–1743) 122–123
- Pohjan sota (1655–1661) 181, 186, 276
- Ruhtuurisota (1656–1658) 181, 186
- Skoonen sota (1675–1679) 301–302
- Suomen sota (1808–1809) 65, 77, 227
- Suuri Pohjan sota ja isoviha (1700–1721) 60–61, 117, 126n, 224
- sukupuolihistoria 17, 25, 103, 167–168, 261, 286, 338, 347–349
- naistutkimus 103, 129, 166, 225, 338
- miestutkimus 103, 166–167, 286, 347–349
- queer-tutkimus 103, 338, 349–350
- sukutyö 225–226, 234, 242, 247–248, 249, 251
- syklinen aika 200–201
- tarina 14–16, 52–54, 60–62, 69–70, 108–109, 114, 117, 121, 123, 124, 133–134, 178, 180–181, 185–186, 188, 190, 192, 194–197, 199, 201, 202, 203, 211, 218, 250, 258, 260, 285–286, 295–296, 298, 323–325, 335, 338, 341, 343–344, 346, 349, 352
- Tarton yliopisto 275
- taverna ks. kestkieväri
- teleologia 195–196
- tieto 16, 76, 78–79, 82, 87–89, 101–102, 189, 203, 210, 211–212, 250, 328, 334
- T-klubi (Porvoon yksityinen herrakerho) 215
- toimijuus 18, 20, 69, 117, 118, 121, 130, 247, 261, 286–287, 323, 327–328, 336, 342, 348, 351–352
- tuomiokirjat ks. oikeuslähteet
- Turun hiippakunta 50–51, 140, 142, 146, 151–152, 153, 163, 165, 169, 279–280
- Turun kuninkaallinen akatemia 37, 38–39, 40, 43–44, 45, 46, 48, 49, 51–52, 53, 66, 96, 100, 163, 267, 277–278, 283
- Turun tuomiokapituli 41–43, 262, 265, 266, 279
- Turun tuomiokirkko 45, 116, 155, 268, 279
- uuden ajan alku ks. varhaismoderni
- Valtionarkisto ks. Kansallisarkisto
- varhaismoderni, määritelmä 12–13, 337–338
- Viipurin hiippakunta 66, 140, 142, 146, 147, 151–152, 154, 155, 158, 169
- yhteiskunta, yhteiskuntahistoria 10–11, 12, 16, 17, 56, 68, 80, 92, 96, 100, 102–103, 118, 132, 149, 170, 178–180, 186, 187–189, 190, 196–197, 199, 202, 203–204, 226, 237, 246, 248, 251, 285, 297, 315, 323, 325, 327–328, 333, 345, 346, 347
- yksilö, yksilöllisyys 11, 13, 17, 18, 20, 21–22, 67, 158, 162, 164, 165, 179, 185–186, 189–190, 191–192, 199–200, 202, 204, 261, 285–286, 321, 323–324, 325, 334, 339, 340–341, 343–345

Henkilöhakemisto

Henkilöt, joilla on patronyymi muttei sukunimeä, on aakkostettu etunimen mukaan.

- Achrenius, Abraham 154
Aejmelaeus, Nicolaus (Nils) 61
Agata Pekantytär (Ulvila) 180–202, 294,
322, 327, 336, 338, 343, 27
Agnis Carlsdotter (Finby) 310–311
Agricola, Mikael 27, 49–50, 99, 124, 141–142,
146, 148–152, 154–158, 162, 164–165,
167–169
Ahl-Waris, Eva 159
Ahla, Lempi 127
Alcenius, Elias Robert 59–60
Aleksanteri I 65, 113, 124–125, 215, 217–218,
223, 238
Alopaeus, Magnus Jacob 142, 146, 157–158
Aminoff, Johan Fredrik 10, 166, 348–349
Aminoff, Torsten Johan 226–228, 237,
243–244
Anna Mårtensdotter (Ylimarkku) 307
Anna Hansdotter (Ylimarkku) 315
Annola, Johanna 22
Anthelius, Johannes Olai 264–265
Armfelt, Gustaf Mauritz 65, 77, 112–113,
216, 223
Augusta, Mirabeau-tädin siskontyttö
222–223, 251
Austen, Cassandra 230
Austen, Fanny 230–231
Austen, Jane 228, 230

Bach, Johan Sebastian 77, 98
Backman, Lisa Matsdotter 299, 300, 312,
319
Barad, Karen 352
Bauer, Samuel 38–39
Becker, Hilda von (os. Lampa) 223
Bennett, Judith M. 320
Bjugg, Petrus 146

Björkstén, Emilie 112, 115, 125–126
Björkstrand, Gustav 153, 159, 165, 167
Blomstedt, Kaarlo 65, 68
Boije, Katariina 117
Bomansson, Karl August 55–56
Bonsdorff, Carl von 65
Bourdieu, Pierre 199–200
Brahe, Ebba 119–120
Brahe, Per 55, 58, 65, 277
Briita Matintytär (Ulvila) 183–184, 201–202
Brommius, Petrus 146
Browallius, Johan (Juhana) 66, 146, 151, 157
Brunow, Robert Magnus 243
Butler, Judith 225, 230, 247, 348
Bång, Petrus 66, 146, 147, 151, 154, 158, 160
Bäckman, Henrik Jönsson 301–302
Bäckström, Olli 78–79

Calonius, Johan Henrik 55
Canutus Johannis 146
Capsia, Margareta 127–128, 222
Carelius, Nicolaus 146
Carl Simonsson, Turun hovioikeuden ases-
sori 274
Carr, David 180, 186, 194, 196, 200
Carstenius, Henricus 146
Cederberg, A.R. 64
Celsius, Olof 44
Christina Samuelsdotter 264
Chydenius, Anders (Antti) 100
Collan, Charlotta 238, 250
Corbin, Alain 298, 323
Creutz, kreivi, valtaneuvos 60
Creutz, Sophie 130
Crucimontana, Susanna 283
Cygnaeus, Fredrik
Cygnaeus, Zacharias vanhempi 146

- Davis, Natalie Zemon 18, 178, 296, 340
Durkheim, Émile 17
Döbeln, Georg Carl von 111
- Edelfelt, Albert 130
Edelfelt, Berta 112
Erik XIV 44, 115–116, 119, 123, 125
Ehrensköld, maaherra 60
Ehrenström, J.A. 216
Ehnrooth, Adelaide 214
Eleonora ks. Kitunen, Ella
Eliade, Mircea 200
Elimaeus, Olaus 146
Erik Grelsson (Ylimarkku) 312
Erla Hulda Halldórsdóttir 324, 343–344
Essen, Odert Reinhold von (Otto) 216
Essen, Otto Magnus von 233
Essen, Ulrika von (os. Munsterhjelm) 233
- Fahlenius, Jonas 146
Falk, Ernest 300, 308, 312, 319
Febvre, Lucien 162
Fersen, Axel von 63
Fiske, John 17
Fleming, Klaus 130
Florin, Christina 344
Franzén, Frans Mikael 38, 50, 51–54, 57, 68, 69, 100, 114, 118–121, 132
Fredrika Dorothea Wilhelmine, Ruotsin kuningatar 38, 51
Fryxell, Anders 115
Follingius, Petrus 146
Forbus, Arvid 56
Forsskål, Peter 95, 100
Forsman, Carl 60
Forsman, Juho Rudolph (Koskimies) 153–154
Fortelius, Gabriel 146
- Gadd, Brita Sidonia 222
Gadd, Per Adrian 95
Gadolin, Jakob 146
Gardberg, Carl Jacob 131–132
Gardie, Hedvig de la 113
- Gertrud Hansdotter (Ylimarkku/Finby) 26, 27, 293–294, 296, 299–309, 312–327, 336, 337, 338, 343
Gezelius Johannes vanhempi 49, 146, 148, 151, 155, 156, 161–162, 164, 166
Gezelius, Johannes nuorempi 49, 146, 151, 155, 156, 161, 164, 166
Gezelius, Johannes nuorin 146, 151, 152, 158
Ginzburg, Carlo 296
Grels Thomasson (Ylimarkku) 312
Gripenberg, Alexandra 221, 224
Groop, kruununvouti 60
Grotenfelt, Ossian 158
Grubb, Andreas Petri 264
Grubb, Elisabeth Andersdotter 264
Grubb, Ingeborg Andersdotter 263
Grubb, Margaretha Andersdotter 263
Grubb, Petrus Andersson 265
Grubb, Samuel Andersson 265
Grönblad, Edvard 55
Gummerus, Jaakko 150, 154, 157, 160
Gyldenstolpe, Karl 283
Gyldenstolpe, Nils 283
Gyllenius, Petrus Magni 262, 267–268, 273–275
Gyllenstierna, Kristiina 121
- Haan, Binne de 19
Haartman, Jakob 146
Hackman, Marie 77, 78
Hagman, Lucia 232–233
Haikari, Janne 308
Hakanen, Marko 20
Hakosalo, Heini 13, 16, 346
Hans Michelsson (Finby) 299, 313–314, 318–320, 322
Harva, Uno 213
Heikkilä, Markku 141
Heininen, Simo 99, 141, 145, 151, 155–156, 158–159, 162, 167
Heinricius, Sigrid 217, 229
Helminen, Helmi 213
Helminen, Katri 351
Hemming, piispa 159

- Hilpinen, Saara 349
Hirn, Hans 65
Henrik (Hans?) Karlsson (Finby) 310
Henrik, Pyhä 41
Holm, Rurik 156–157, 164
Holmström, Rafael 66, 154–155, 162
Horn, Henrik Klauipoika 65, 68
Husserl, Edmund 196
Häggman, Kai 236
Häkkinen, Kaisa 99, 150–151, 159, 165
Hällström, Peter 313
Härkäpää, Ericus 146, 147
Höken, kapteeni 313
- Ihonen, Markku 111
Ijäs, Ulla 78, 79, 352
Ilkka, Jaakko 67
Ikonen, Ansa 113
Ilmakunnas, Johanna 213, 225
Ingman, Santeri (Ivalo) 124
Ivar (Isak?) Larsson (Finby) 310, 314
- Jacob Jacobsson, Kristiinankaupungin porvari 316
Jalagin, Seija 13, 346
Jalava, Marja 93
Jokipii, Mauno 311
Jordanova, Ludmilla 327
Juhana Herttua, myös Juhana III 56, 124, 132, 223
Junila, Marianne 13, 346
Juslenius, Daniel 41, 66, 146, 148, 151, 154, 158, 160
Juusten, Paulus (Paavali) 41–42, 46, 47, 96, 101, 141–142, 146, 147–148, 149, 152, 155–156, 158, 162, 167
Juva, Einar W. 124, 135
Juva, Mikko 145, 158–159
Jägerhorn, Jan Anders 65
- Karin Hansintytär, myös Katariina Hannuntytär 124, 131, 132, 223
- Kaarina Maununtytär, myös Katrina Maununtar 44–45, 53–54, 56, 69, 100, 113, 115–116, 119–120, 122–126, 128, 131, 136
Kaarle Herttua 130, 226
Kaarle XI 119
Kaisa, Waaraslahden 116
Kalm, Pehr 95, 100
Kapp, Peter Hansson 302
Karin Larsdotter (Finby) 310
Karl Philip 265
Karonen, Petri 14, 20, 76, 80, 82–84, 88, 91
Katariina, Jagellonica 53–54, 120
Keith, James Francis 122–124, 135, 223
Kempainen, Ilona 342
Ketola, Hanna-Maija 167
Kitunen, Ella (Eleonora) 223, 232, 240
Kivimäki, Ville 284
Klemet Jaakonpoika (Ulvila) 183–184, 201–202
Klockars, Birgit 159
Kock, Anna Henriksdotter 27, 28, 260–287, 335
Konow, Walter von 226, 230, 231, 241
Koskinen, Ulla 352
Kotioja, Eeva 242
Kotivuori, Yrjö 51
Kristiina, kuningatar 100, 119–120, 126, 229, 248
Kuha, Miia 14, 261
Kraemer, Mathilda von 214–215, 223, 226, 228, 231–232, 237–238, 241, 244, 245, 247
Krogius, Paul 146
Krohn, Julius 57, 119–121
Kurck, Gabriel 348, 352
Kurvinen, Heidi 13, 346
Kustaa III 209, 215, 238, 246, 248
Kustaa II Adolf 10, 78, 120
Kustaa IV Adolf 51, 121, 209
Kustaa I Vaasa 53, 120, 142, 163
- Laasonen, Pentti 155, 159, 161–162, 164, 166, 167
Lagerstam, Liisa 348, 352

- Lagus, Elias 60–61
Lagus, Wilhelm Gabriel 50, 56
Lahtinen, Anu 130, 135, 342
Lamberg, Marko 297
Lamprecht, Karl 17
Lappalainen, Mirkka 78
Lars Larsson (Finby) 27, 293, 299, 308–311, 316, 319
Laurbecchius, Petrus 146, 267
Ladurie, Emmanuel Le Roy 133, 296
Lehtisalo, Anneli 112
Lehto, Katri 131–134
Leonardo, Micaela di 225
Lepore, Jill 343
Lesch, Bruno 65
Leskelä-Kärki, Maarit 16, 19, 152, 166, 191, 326, 346, 347
Lévi-Strauss, Claude 200
Lisa Eerikintytär 18, 28, 134, 298, 324, 340
Lillien, Johan 301, 303
Lilius, Johan 44
Liljeholm, Sigrid 117, 124
Lindgren, A. W. 56
Lipasti, Roope 99
Loenbom, Samuel 43, 117
Love, Harold 202
Lund, David 146
Luther, Martti 10, 162, 167
Lönnrot, Elias 57, 66, 115
Lönnqvist, Bo 128, 237, 256
- Mahmood, Saba 200
Malin Matsintytär 10, 297
Malin Simonsdotter 308
Margeta Thomasdotter (Ylimarkku) 313
Maria Eleonoora 119
Maria Heikintytär 131–134
Mats Andersson, Ylimarkun nimismies 300, 309, 312–314, 316, 321
Mats Pälsson (Ylimarkku) 307
Matti Tuomaanpoika 181, 195
Melander, Kurt 261, 268–269
Mennander, Kaarle Fredrik (Carl Fredrik) 146, 150, 151, 154
- Merthen, Carl 122
Merthen, Eva 122–126, 135, 223
Melartopaeus, Gabriel 146
Meriläinen, Juha 167
Messenius, Arnold Johan 40
Messenius, Johannes 40, 41
Michel Michelsson 308
Miettinen, Tiina 307
Mikkola, Sini 167
Mirabeau-täti 218, 224, 227, 229, 231, 236, 238, 241, 251
Mozart, Wolfgang Amadeus 77, 98
Munsterhjelm, Anders Johan 214, 240
Munsterhjelm, Anna Sidonia 242
Munsterhjelm, Beata Maria 226–227, 240, 242
Munsterhjelm, Elin 213
Munsterhjelm, Jacobina Charlotta 25, 128, 211, 212–216, 219, 224, 226–227, 233–234, 235, 236–237, 238–239, 240, 242–244, 245, 247, 249, 250, 256–259, 327, 337, 338, 339, 340, 343, 350
Munsterhjelm, Kaarlo 214, 227–228, 237, 238–239
Munsterhjelm, Lorenz 213
Munsterhjelm, Sofia (Sofie) Johanna 240
Munsterhjelm, Ulrika Sofia ks. Essen, Ulrika von
- Mustakallio, Hannu 145
Måns Jacobsson, siltavouti 299, 319, 320
Måns Mårtensson, kersantti 301–302, 307
Möllersvärd, Carl Adolf 216
Möllersvärd, Ulrika Ottiliana (Ulla) 25, 26, 113, 115, 124–126, 136, 211–213, 215–218, 219–220, 223, 224, 229–232, 236, 238, 243, 245, 247, 249–250, 327, 337, 343
- Neitsyt Maria 223
Neostadius, raatimies 60
Neovius, Adolf Alarik 215, 218, 236
Nervander, Emil 216, 229, 232
Nikander, Gabriel 157
Nicolaus Olai 264
Nordmann, Petrus 65
Nycopensis, Nicolaus 146

- Nylander, Johan 146
- Ojala-Fulwood, Maija 282
- Olaus Martin 263
- Opsopaeus, Claudius Johannis 264–265
- Opsopaeus, Henricus Johannis 263–264
- Palander, Catharina 60–62
- Palmén, Ernst Gustaf 110–111
- Palo, Tauno 113
- Parvio, Martti 155, 164
- Paul, C. F. 122
- Peake, Rose-Marie 159, 340, 349
- Perälä, Väinö 154, 260–261, 280
- Petraea, Anna Eskilsdotter 266
- Petraea, Katarina Eskilsdotter 266, 273–277, 283
- Petraea, Maria Eskilsdotter 266, 283
- Petraeus, Aeschilius Olai 261, 265, 266–269, 271–273, 275–278, 279–282
- Petraeus, Anders Eskilsson 266, 270, 276
- Petraeus, Johan Eskilsson (Hälleberg) 266, 278
- Petraeus, Samuel Eskilsson 266, 283
- Petraeus, Sigfrid Eskilsson 266
- Petersson, Maria 11, 220
- Pietilä, Antti J. 66, 154, 158, 160
- Pikkanen, Ilona 76
- Pinagot, Louis-François 298, 323
- Pirinen, Kauko 158–159
- Platen, Lars von 242
- Platen, (Sofia) Gustava von 25, 26, 211, 212, 214–215, 217, 219, 224, 226, 228–229, 231, 235, 237, 241, 242, 244, 245, 247, 249–250, 327, 337
- Plutarkhos 16
- Pommerenning, Anders 266
- Porthan, Henrik Gabriel 42–47, 48, 49, 50, 53, 54, 57, 68, 75, 95, 96, 100, 118, 150, 153
- Possing, Birgitte 21, 164
- Rancken, Johan Oskar 56, 116
- Ranke, Leopold von 160
- Rautelin, Mona 134
- Rein, Gabriel 50, 57
- Renders, Hans 19
- Renvall, Pentti 66–67
- Ricoeur, Paul 194
- Rogel, Anna 222
- Roos, Johan Thurenpoika 121
- Rosenberg, Riikka-Maria 340
- Rosenwein, Barbara H. 262
- Rothovius, Isaacus (Isak) 46, 49, 53, 58, 146, 148, 151, 153, 155, 164
- Rudenschöld, Magdalena Charlotta 223
- Runeberg, Fredrika 116–117, 118, 132, 136, 221, 233
- Runeberg, Johan Ludvig 57, 66, 111, 112–113, 125–126
- Ruuth, Karl 56
- Ruuth, Martti 154–155
- Räisänen-Schröder, Päivi 167
- Salmela, Anu 352
- Salmesvuori, Päivi 162, 167
- Sarjala, Jukka 345
- Schrey, Margareta 226, 230, 231, 241
- Schulman, Hugo 65
- Schönberg, Anders 46
- Scott, Joan W. 178, 189
- Scott, Walter 115
- Setälä, Päivi 130
- Shakespeare, William 98
- Sibeth von Baxter, Margareta 266
- Sigrid, Kaarina Maununtyttären tytär 44
- Simolin, Albin 66, 154, 158, 160
- Simon Jacobsson (Ylimarkku) 306, 312–313
- Sjö, Karoliina 19, 191, 346
- Sjöberg, Maria 304
- Skjalfva, Suomen prinsessa 118–119
- Skytte, Martti 141, 146
- Sneckenström, Frederik 243
- Snellman, Johan Vilhelm 66, 230, 235
- Sofia Albertina, Kustaa III sisar 215
- Somersalo, Aili 124
- Sorolainen, Ericus Erici (Eerikki Eerikinpoika) 49–50, 66, 146, 147, 148, 151, 154–155, 162, 279–280

- Sparre, Louis 215
Sprengtporten, Yrjö Maunu (Göran Magnus) 57
Stenbock, Katariina 120
Stenbock, Ebba 10, 130, 135, 42
Steedman, Carolyn 178
Stenberg, Per 274
Stenius, Jacob vanhempi 66
Stjernvall, Gustaf Fredric 65
Stodia, Elisabeth Mårtensdotter 270–271
Streitbach, Kristina von 60–62
Sture, Sten 121
Ståhlbom, Johan 283
Ståhlhandske, Torsten 56
Ståhlnebb, Michel 313
Svenonius, Enevaldus 45, 48
Sulkunen, Irma 28, 298, 324, 340
Sursill-suku 59, 61
Säger, Elin 281–282
Söderhjelm, Alma 63–64, 68
- Tammelin, Lars 146
Tarkiainen, Kari 99, 150, 157–158
Tarkiainen, Viljo 99, 150, 157
Tarvainen, Olavi 150
Tawast, Arvid 10
Tengström, Jacob 46–53, 58, 59, 68, 75, 96, 142, 146, 148, 151, 153, 156, 157, 164, 166, 167
Tengström, Johan Jakob 49, 156, 161
Terserus, Johannes Elai 27, 45–51, 58–59, 146, 148, 151, 153, 156, 164
Tervo, Jari 99
Thauvonius, Abraham 146
Thompson, E.P. 178, 189
Thölgren, Wilhelm 243
Tigerstedt, Karl Konstantin 55
Toivo, Raisa Maria 284, 294, 296
Tommila, Päiviö 14, 67, 132, 154–155,
Topelius, Zachris 54, 57, 109, 110, 115, 118, 119–121, 122–124, 126, 132, 135–136, 218–219, 222–223, 224, 251,
Toropainen, Veli Pekka 297
Tott, Henrik Klauupoika 44
Tott, Iivar Akselinpoika 45
Tott, Åke 44–45, 54, 58,
Ulstadius, Laurentius 45–46
Ulrika Eleonora, kuningatar 119
Utrio, Kaari 131, 133
- Vainio-Korhonen, Kirsi 124, 128, 130, 134, 213, 225, 240, 326
Vaittinen, Tanja 99
Vallinkoski, J. 38
Varnhagen von Ensen, K.A. 123
Vasari, Giorgio 98
Vattula, Kaarina 129
Vergilius 48
Vuorinen, Marja 240
- Wacklin, Sara 221
Walborg, Mats Pålssonin vaimo (Ylimarkku) 307
Wallenstierna, Magdalena 283
Waltari, Mika 113, 124, 136, 217
Wedenkantaja Anni 116
Westermarck, Helena 221, 236
Wexionius, Olaus vanhempi 275–278, 281, 283
Wexionius, Olaus nuorempi 278, 283
Wexionius-Gyldenstolpe, Mikael 277, 283
Winter, Helmer 217
Wirta, Kaarle 20
Wiselgren, Peter 43
Witte, Herman 146
Wittenberg, Arvid 56
Witting, Gustaf 302
Wolff, Charlotta 166, 348–349
- Yrjö-Koskinen, Yrjö Sakari 67
- Ågren, Maria 269, 315
Ångerman, Catharina Eerikintytär 59
Ångerman, Erik 59
- Österberg, Eva 21, 163–164, 166
Österbladh, Kaarlo 157

Paikannimihakemisto

- Bläkulla 184, 197–198
- Dalarö 302
- Elimäki 213, 258
- Finby 299–300, 306, 309, 313–314, 318–319, 322
- Hauho 214, 244–245
- Helsinki 55, 61, 100
- Hämeenkoski 213
- Hämeenlinna 215
- Jemen 100
- Joentaka 227
- Kaarina 268
- Kalanti 298
- Kangasala 45, 116
- Kokemäensaari 185
- Korsholma 302
- Kristianstad 302–303
- Kytäjä 132–133
- Liivinmaa 276
- Liuksiala 45, 116, 120
- Loviisa 227, 258
- Messukylä 117
- Mäntsälä 216–217
- Naantali 270
- Närpiö 293–294, 307, 311–312
- Pietarsaari 59
- Pohjanmaa 58–59, 293–294, 301–305, 307
- Porvoo 56, 147, 151, 215–218, 229, 243, 245, 250
- Puola 181, 186
- Riika 122, 301–304, 307–308
- Satakunta 311–312
- Sauvo 268–269
- Skoone (Skåne) 302
- Söörmarkku 193
- Tartto 275–277
- Tukholma (Ferkens gränd) 40, 43–44, 46, 49, 60, 121, 260, 263–266, 272–273, 297, 300–303, 305, 307, 312
- Turku (Hirvensalo, Koroinen, Littoinen) 38–39, 43, 55, 56, 59, 96, 122–123, 124, 135, 260, 266–283, 286
- Ulvila 180–185, 199
- Uppsala 100, 116, 263–266
- Uumaja 58–59
- Vaasa 60, 301, 311
- Vaxholm 302
- Vehmaa 278, 280, 283
- Ylikannus 60
- Ylimarkku 299–300, 306–307, 312–314, 316, 318, 322